

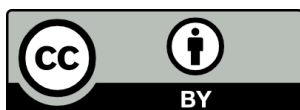

UNIVERSITAT_{DE}
BARCELONA

La pedra de Girona

L'esclat de l'escultura arquitectònica i cultural, 1300-1350

Miquel Àngel Fumanal Pagès

Aquesta tesi doctoral està subjecta a la llicència **Reconeixement 4.0. Espanya de Creative Commons**.

Esta tesis doctoral está sujeta a la licencia **Reconocimiento 4.0. España de Creative Commons**.

This doctoral thesis is licensed under the **Creative Commons Attribution 4.0. Spain License**.

- TESI DOCTORAL -

LA PEDRA DE GIRONA

**L'ESCLAT DE L'ESCULTURA
ARQUITECTÒNICA I CULTURAL
1300 - 1350**

Doctorand:
Miquel Àngel Fumanal Pagès

Director:
Dr. Joan Domenge Mesquida

Departament d'Història de l'Art
Facultat de Geografia i Història
Universitat de Barcelona

Maig 2019

- TESI DOCTORAL -

LA PEDRA DE GIRONA

L'ESCLAT DE L'ESCULTURA ARQUITECTÒNICA I CULTUAL 1300 - 1350

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Doctorand:
Miquel Àngel Fumanal Pagès

Director:
Dr. Joan Domenge Mesquida

Programa EEES: HDK17 Societat i cultura:
història, antropologia, art i patrimoni

Departament d'Història de l'Art
Facultat de Geografia i Història
Universitat de Barcelona

Febrer 2019

- ÍNDEX -

Agraïments

Dedicatòria

Incipit

INTRODUCCIÓ	17
Estructura	20
Justificació i mètode. Estat de la qüestió	22
El doll centenari de les fonts bibliogràfiques	24
El ric laberint de les fonts arxivístiques	29
L'ineludible treball de camp	35
 LA PEDRA	 41
Nocions de paleontologia	47
Nocions de geologia	52
 I. CAMÍ DE L'ESCLAT: PEDRERS I PRODUCCIÓ, CA. 1180 - 1300	 59
1. La llarga ombra del mestre Arnau Cadell (ca. 1180 - 1270)	71
2. En temps del mestre Bartomeu i el seu taller (ca. 1270 - 1300)	79
3. El naixement dels models d'èxit? El claustre de Sant Domènec de Girona ...	86

II. PEDRERES I PEDRERS, 1300 - 1350	111
1. Girona 1300: una ciutat <i>chantier</i>	113
1.1. <i>Extra villam</i>	113
1.2. <i>Intus villam</i>	121
1.2.1. Sant Feliu	124
1.2.2. La Catedral	125
1.2.3. Sant Francesc	130
1.2.4. La Mercè	131
1.2.5. El Carme	133
1.2.6. Santa Clara	135
1.2.7. Sant Domènec	136
2. A les pedreres	138
2.1. Moltes pedres en moltes pedreres	138
2.2. Localització	144
2.3. Propietat i explotació	148
3. Els pedrers en el context demogràfic	154
3.1. Immigració i aprenentatge	160
3.2. Les famílies	171
3.2.1. Biure (...1312 - 1357...)	173
3.2.2. Cors (...1321 - 1357...)	174
3.2.3. Portell (...1325 - 1342...)	175
3.2.4. Cervera (...1322 †a. 1344)	176
4. Els pedrers en la societat gironina del segle XIV	178
4.1. L'ofici	178
4.2. Aspectes econòmics	183
4.3. Les dones	189
5. Un "gremi" amb foment eclesiàstic	193

III. LA PRODUCCIÓ, 1300 - 1350	211
1. Elements no escultòris	216
2. Escultura funerària	221
2.1. Osseres, làpides i esteles	225
2.2. Sepulcres	238
2.2.1. Tombes de bisbes a la Catedral de Girona	238
2.2.2. La tomba d'Arnau de Soler (†1326)	242
2.2.3. La tomba d'Elionor de Cabrera (1331-1333)	248
2.2.4. La tomba de Berenguer de Pau (†1333)	255
2.2.5. La tomba de Gilabert de Cruïlles (†1339)	258
2.2.6. La tomba de Ponç de Gualba (†1334)	262
2.2.7. La tomba de Bernat de Fenollar (ca. 1341)	266
3. Escultura arquitectònica estandarditzada	270
3.1. Columnes, finestres, claustres	270
3.1.1. Fusts	280
3.1.2. Capitells	287
3.1.3. Bases	293
3.1.4. Taules	295
3.2. Arquets	298
3.2.1. De mig punt	299
3.2.2. Lobulats	302
3.3. Simbologia	305
3.3.1. La palma	307
3.3.2. El liri	311
3.3.3. Una iconografia àulica?	315
4. Difusió i comercialització	324
4.1. El transport	328
4.2. Els preus	336
4.3. Seqüència de producció i expansió	339

CONCLUSIONS	377
--------------------	------------

BIBLIOGRAFIA	384
---------------------	------------

APÈNDIXS	408
-----------------	------------

APÈNDIX I	Pedrrers actius a Girona (s. XII-XIII).	
	Assaig de diccionari biobibliogràfic	410
APÈNDIX II	Escultura funerària amb pedra nummulítica	
	a Girona i la seva diòcesi (1200-1299)	414
APÈNDIX III	Selecció de documents representatius (1300-1350)	417
APÈNDIX IV	Pedrrers actius a Girona (1300-1350).	
	Assaig de diccionari biobibliogràfic	455
APÈNDIX V	Escultura funerària amb pedra nummulítica	
	a Girona i la seva diòcesi (1300-1350)	486
APÈNDIX VI	Taula de mesures de columnes	
	de galeries i claustres	493
APÈNDIX VII	Taula de mesures de columnes	
	de finestres i altres elements	500

- AGRAÏMENTS -

Com en tota tesi, són moltes les persones a qui dec ajuda, dades, consell i comprensió, al llarg de tot el procés de recerca i redacció. L'espurna per fer-la prové dels qui feren néixer en mi l'amor per l'art, la recerca i la crítica: el meu pare Xavier Fumanal (I.M.), Jordi Pujiula (I.M.), el pare escolapi Quim Querol (I.M.), Joan Josep Mayans, Pilar Ferrés, Pere Gómez, Jesús M. Gutiérrez, Josep M. Rodríguez.

De l'època incipient de recerca, un record als companys del primer viatge iniciàtic: Dra. Laura Bartolomé, Llorenç Bonet, Magda March, Dra. Lourdes de Sanjosé, Eva Virgili. Perquè fer veure que s'oblida és negligir la pròpia vida. I al mestre de tots, el Dr. Antoni José i Pitarch, malgrat la foscor d'avui, per tota la passió contagiada i l'impagable coneixement rebut en dotze anys d'estar al seu costat.

Però la tesi és filla del temps d'avui. I res no s'hauria materialitzat sense l'amabilitat, erudició i paciència (infinita) del director, el Dr. Joan Domenge i Mesquida. Tampoc sense el suport incondicional de la meua família, en especial la meua mare Marta i la meua germana Helena, i el meu tiet Vicenç Fumanal, a qui dec incomptables hores de tertúlia i accés il·limitat a la seva fantàstica biblioteca sobre el món medieval.

A l'amic historiador i soci en l'aventura empresarial, en Joel Colomer, qui a més de proporcionar multitud de dades i apreciacions, m'ha regalat hores, xerrades i coneixements. També reconec les ajudes, contribucions i converses dels sempre apreciats professors, doctors, historiadors i historiadors de l'art Pere Beseran, Stefano Cingolani, Pere Freixas, Josep Maria Gironella, Sílvia Planas, Albert Reixach, Xavier Solà i Jacobo Vidal; i a la Dra. Cristina Sanjust, que ha contribuït en algunes de les idees que aquí queden plasmades.

També, pels favors i les facilitats: Dra. Adriana Almeida, Jordi Camps, Dra. Anna Castellano, Sra. Colls, Francesc Feliu, Dra. Maribel Fuertes, Josep M. Llorens, Carol López, Antoni Monturiol, Xavier Pallàs, M. Clara Riera, Dra. Anna Vargas, Dra. Maria Vilas. A Gabriel de Casanova d'Habsburg, per fer-me a mans "la pedra". A la Carla Puerto, que em va donar perspectiva des del campanar de Santa Àgata. A la Susanna Berga, que ha dotat de formes exquisides aquests textos i imatges.

Un agraïment final a les direccions i personal de totes les institucions que m'han ajudat en la recerca, especialment: Arxiu Comarcal de la Garrotxa, Arxiu Diocesà de Girona, Arxiu Històric de Girona, Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona, Museu d'Art de Girona, Museu d'Història de Girona, Museu Nacional d'Art de Catalunya.

Aquest treball s'ha escrit a Barcelona, Montpeller, Olot, Sant Antoni de Calonge, Santa Pau, i la Vall d'en Bas.

La tesi va néixer en temps de Mònica, va arrelar en temps de Carmina, es va fer arbre en temps d'Ester i, com les palmes i els lliris, ha florit en el temps preciós de Laia.

Gratias omnibus dabo

Per en Guillem, el meu graal.

- INCIPIT -

Cap a l'any 2350 aC els arquitectes del faraó Keops projectaren la piràmide més gran conservada fins avui. En poc temps, s'alçarien al seu costat les dels faraons Kefren i Micerinos, conformant la tríada monumental funerària més famosa de la Terra. Els noms dels reis egipcis i els sepulcres respectius han passat a ser patrimoni popular de la humanitat. Igualment ho han esdevingut les imatges –més o menys cèlebres– de quantitats ingents d'esclaus (la majoria foren treballadors assalariats o amb conveni) arrossegant amb grans fatigues enormes blocs de pedra sorrenca, rampes amunt. Tot i aquesta mitologia iconogràfica ben universal, molt pocs saben que les tres grans piràmides foren bastides amb blocs de pedra sorrenca farcida de nummulits, i que el seu acabat final estava pensat per recobrir-les amb grans plaques de calcària fòssil blanquinosa; o sigui que els mestres d'obra dels faraons havien ideat unes estructures sòlides gràcies a la traça dels edificis, però també mercès a les pedres d'origen orgànic amb què foren bastides, embellides amb un tel blanquinós que convertia la tomba en un mirall dels raigs solars del déu Ra, o que es transfigurava en un raig de sol per sí mateixa.

Així doncs, a manca de testimonis equivalents, la pedra nummulítica constituí un dels materials arquitectònics i decoratius preferents dels reis antics més poderosos, al costat d'altres, és clar. En tota la gran *translatio* que significa l'eclosió i expansió de la civilització grecorromana, el marbre passà a ser la pedra noble per excel·lència. I des d'aquells temps, al llarg d'un mil·leni, el Mediterrani s'omplí de construccions i escultures fetes amb marbres de Paros, del Pentèlit i de Carrara. Després d'un parèntesi evident (amb comptades excepcions) entre els segles V i XI, l'Europa occidental s'interessà novament per les pedres nobles, i es produeix, sobretot a partir del 1100, una revifalla artística i monumental que es traduïria en la reutilització de marbres procedents de construccions d'època romana i la cerca i aapte de nous materials "preciosos" des de pedreres obertes *ex professo*.

En el cas de Catalunya, territori i nació principal dins la Corona d'Aragó en els segles medievals, l'entronització definitiva de les "pedres nobles" en l'arquitectura i molt especialment l'escultura, no es produirà fins vers l'any 1300, en temps del rei Jaume II, aproximadament tres mil·lenis més tard que les grans obres egípcies. Aquest esclat català, tardà si es vol, respecte dels vells bressols de la humanitat, florí sense parió durant els següents 300 anys en bona part del Mediterrani, com si, poèticament, els reis cristians de ponent retornessin al mar d'orient part d'aquella monumentalitat perduda, forjada de bell nou.

I aquest cop, molta de la pedra dura i fina necessària sorgí del terreny d'una sola ciutat: Girona.

- INTRODUCCIÓ -

In principium aquesta era una altra tesi, una mica diferent. Vaig començar dedicant-la, pels volts de l'any 2004, no a un, sinó a dos materials petris gironins i el seu desenvolupament artístic entre 1300 i 1350: a banda de la pedra de Girona, hi havia una segona part dedicada a l'alabastre de Beuda. Tanmateix, quan els treballs ja estaven molt avançats, em vaig adonar de la gran desproporció documental i explicativa que tenia entre les dues parts, de forma que la qüestió de la pedra de Girona era molt major, tant, que poc a poc es reivindicava com una tesi *per se*. Així doncs l'any 2014 vaig prendre la decisió d'abandonar la part dedicada a l'alabastre, que ja vaig publicant en forma d'articles de fons i estudis diversos, per a centrar-me en desenvolupar *in extenso* el que considero el moment d'esclat de la producció i difusió d'elements escultòrics en pedra de Girona, que ha finalment ha esdevingut l'ànima del treball que aquí presento.

També trobo adient aclarir que aquesta tesi versa sobre escultura, no sobre arquitectura o història de la construcció. Òbviament em toca parlar molt d'arquitectura, sobretot en qüestions de context artístic, i aquelles relacionades amb els pedrers gironins, però en cap moment he volgut que aquest fos un eix central del treball, fet pel qual he elidit extenses cronologies i descripcions, fetes només quan ha estat estrictament necessari.

La gènesi i el desenvolupament de l'escultura arquitectònica i monumental a Girona, entenent Girona pel territori de la ciutat i la seva àrea d'influència immediata durant la primera meitat del segle XIV, és un tema "local d'interès nacional", en tant que obre la porta a comprendre bona part de l'escultura seriada de l'època, escampada arreu dels dominis de la Corona d'Aragó. I això és així per tres raons bàsiques, que no són compartides per cap altre territori en aquell moment, peninsular ni insular: la primera és l'excepcional situació geogràfica de Girona, porta d'entrada i "clau del regne", com és anomenada pel rei i pels propis jurats de la ciutat (v. GUILLERÉ 1993, p. 43) a mig camí de les dos ciutats més grans de Catalunya, Barcelona i Perpinyà, i excercint de nexa entre les valls del Pirineu i Prepirineu oriental fins al mar, amb múltiples sortides i llargs quilòmetres de costa, incloent estratègics ports comercials, com Sant Feliu de Guíxols. La segona és que, com ja s'ha pogut comprovar documentalment en anteriors ocasions (qüestió que es refirmarà aquí) la cúria de Girona mantingué estrets vincles artístics amb les seus de Narbona i Carcassona, fins al punt que esdevingué porta d'entrada o bé residència permanent d'alguns mestres procedents del nord. És el millor i més llongeig exemple de via de transmissió artística religiosa del segle XIV entre nord i sud a Catalunya, en línia amb la vila de Perpinyà. I la tercera raó, fonamental, és que des de Girona s'exportaren els dos materials petris escultòrics més preuats per la cort reial d'aquell període, i que per tant, s'estengueren arreu dels seus estats, cobrint una àmplia àrea, peninsular i insular: d'una banda, la

Com si fos una síntesi històrica, la pedra calcària nummulítica contrasta amb la sorrenca de Sarrià o Taialà, en un lateral del portal de Sobreportes.

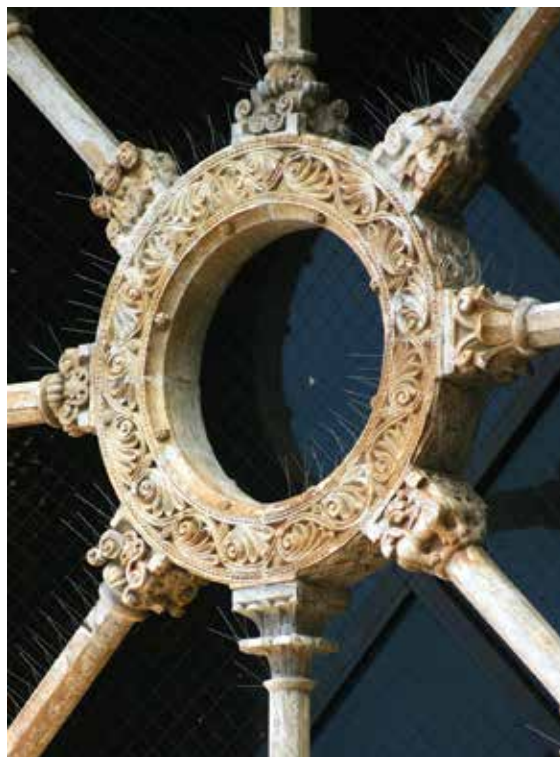
pedra calcària nummulítica de la capital; i de l'altra, l'alabastre de les pedreres de Beuda i Segueró, al vell comtat de Besalú. Però sens dubte fou la calcària gironina la que tingué un ressó més gran, tant geogràfic com quantitatiu, en tant que la seva aplicació fou més corrent, estesa i vinculada a les construccions arquitectòniques dels més diversos comitents, amb la família reial al capdavant.

Quan es parla de pedra de Girona (part del raonament que segueix es podria aplicar a una infinitud de matèries), en general els historiadors de l'art s'han centrat en intentar respondre als interrogants científics del què (obra), el qui (autor), el quan (època), i l'on (territori), però molt rarament es parla del com (no em refereixo al "com" artístic, sinó sota quines circumstàncies es produeix el fet artístic), i encara menys del per què (entès com a argument històric). La historiografia més actual ha seguit cavalcant el mar que altres ja havien navegat, acumulant dades més o menys novedoses, sense cap objectiu concret. I al meu entendre, un dels objectius primordials és trobar el perquè i el com, i llavors adjuntar-li la resta dels quatre interrogants. K. T. Jaspers va dir que en filosofia són més importants les preguntes que les respostes; però alhora d'això s'ha derivat que les ciències hagin volgut donar respostes a les preguntes de la filosofia. En els temps d'Einstein els astrònoms es van adonar que no podrien explicar amb prou base científica l'evolució de l'univers si no podien explicar primer el seu origen, i d'aquí sorgeix, entre d'altres, la teoria del Big Bang.

Aquesta tesi (i el seu mètode) pretén humilment donar una explicació a l'esclat quantitatiu i qualitatiu de la pedra de Girona en la primera meitat del segle XIV i donar una base més científica a l'evolució de l'univers de pedra format després d'aquell autèntic *big bang* artístic. Malejant Horaci, ve al cap allò de «*Ut astronomia, historia artis*».

Estructura

L'estructura del present treball està directament condicionada pels seus continguts, tant pel que fa al tema principal (la talla i la comercialització de la pedra) com per haver escollit un segment cronològic concret per parlar-ne. L'he organitzat en tres grans blocs que, en una seqüència narrativa, podrien encaixar (amb molts matisos) en un esquema de “plantejament, nus, i desenllaç”. Plantejament, per totes les pàgines d'introducció a la temàtica, científica i contextual, imprescindibles per a la seva comprensió. Nus, perquè en el cos central procuro explicar les causes d'un fenomen en el moment en què es produeixen, i qui en són els seus protagonistes. I desenllaç, perquè al final seqüencio i sistematitzo la producció d'escultura, o sigui la materialització, com a conseqüència física i artística de tot allò que succeeix en el “nus”. Els quadres i reculls documentals i fotogràfics són recursos inexcusables per a la interpretació del desenllaç i les seves conclusions.

Per tot plegat, he cregut adient començar amb un primer bloc dedicat als prolegòmens, contenint una introducció metodològica (a banda del necessari estat de la qüestió bibliogràfic i arxivístic) i, seguidament, obrir un capítol monogràfic sobre la naturalesa geològica i paleontològica de la pedra nummulítica, abans d'entrar en qüestions més històriques i artístiques. En aquest apartat he volgut ressaltar els aspectes més rellevants a l'hora de parlar de la relació entre les característiques naturals de la pedra i les seves implicacions en la producció escultòrica.

El segon bloc està dividit en tres parts, i conforma el contingut principal de la “tesi” pròpiament dita. La primera part és un estudi i descripció dels antecedents de l’esclat de la primera meitat del segle XIV, i es refereix als orígens artístics de la pedra de Girona tractada com a material escultòric, des del segle XII i fins a la fi del XIII, moment en què ja ha succeït tot allò necessari per a permetre’n “l’esclat” a inicis de la següent centúria. Una seqüència partint de les pedreres i seguint amb les primeres obres i escultors serveix per a traçar nítidament una tradició que eclosionarà de forma espectacular a partir del 1300.

La segona part està dedicada a les pedreres i els pedrers de la primera meitat del segle XIV, abordant la seva realitat des de tots els punts de vista possibles i pertinents a una tesi d’aquestes característiques. Comença amb un “tall d’obra” de la construcció a Girona en el període, i segueix abordant l’estudi dels pedrers en el context demogràfic de la ciutat, en la que hi tindrà un pes especial la immigració i la formació dels nous professionals. També parlo necessàriament del col·lectiu dins els oficis medievals, la seva organització en confraria i el protagonisme de les institucions eclesiàstiques. Finalment faig una primera aproximació a l’estructura familiar, econòmica i social dels pedrers i el seu entorn immediat.

La tercera i darrera part es consagra a la forma i producció dels materials escultòrics, des de tots els punts de vista, tant volumètrics, compositius, formals, com iconogràfics i quantitatius, el seu valor econòmic i la seva comercialització i difusió. Arribats a aquest punt, exposo les conclusions de la tesi. Just abans dels diversos apèndixs he situat la bibliografia general, tancant els continguts de la tercera part.

Tot seguit i per acabar, el treball es clou amb el tercer i últim gran bloc, el constituït els diversos apèndixs, on he volgut donar els perfils biobibliogràfics de tots els mestres ressenyats entre 1190 i 1360, així com una mostra representativa dels diversos tipus de documents citats, i de tots aquells que fan referència explícita a obres concretes. També he inclòs taules amb tots els elements funeraris coneguts realitzats amb pedra de Girona. I finalment, he incorporat les taules de medició de finestres i galeries de tots aquells conjunts on m’ha estat possible efectuar treball de camp.

Justificació i mètode. Estat de la qüestió

Com aquell qui pretén travessar un mar o un bosc i explicar les particularitats d'allò que hi troba, i formar una estructura de coneixement, és necessari tenir un full de ruta basat en un mètode. És cèlebre aquella màxima del vell Sèneca «A qui navega sense rumb, cap vent li és favorable». Encara més, quan el que es pretén és donar una estructura de coneixement a la talla i utilització de la pedra gironina per a l'escultura a l'edat mitjana, és obvi que cal, també, un rumb... un mètode.

Inevitablement en aquest cas el mètode deriva directament de l'estudi de les obres conservades ja conegudes, però en tant o més grau també depèn de les fonts d'informació utilitzades, que condicionen totalment el resultat, i que es concreten en tres grans àmbits: la recensió bibliogràfica, el buidatge i anàlisi de fonts d'arxiu, i una clara ampliació del treball de camp i d'inventari d'obra conservada. L'objectiu és poder explicar «la comprensió del fenomen de la creativitat artística [...], el sorgiment de certes formes i el seu significat cultural, la seva permanència i transmissió d'una època a una altra, i el seu abandó, a voltes sobtat. Com es produeixen aquests canvis? [...] Reduïts (o sublimats) a fragàncies i presències, no m'interessen. No crec en l'autonomia de les formes», deia Bianchi Bandinelli en la introducció d'un dels seus treballs més cèlebres.¹

Naturalment el compendi bibliogràfic ha dirigit cap a la visualització d'obres, i també cap a la consulta d'arxius, i en alguns casos viceversa. Però a banda d'aquesta interacció, no he volgut limitar els resultats de l'inventari i la recerca arxivística a les “pistes” que fins ara han donat altres investigadors. Ans al contrari, si una cosa no havia fet la historiografia fins avui, era un inventari complet d'obres i una recerca d'arxiu exhaustiva, i per tant, com que la intenció és d'assolir una aportació considerable de dades i coneixement, calia fer-ho. No podia ser que dels tres eixos estructurals en la recerca només el primer fos

1. R. BIANCHI BANDINELLI, *Del Helenismo a la Edad Media*, Ed. Akal/Universitaria, Madrid, 1981, p. 8.

complet, i que el segon i el tercer depenguessin de la perícia dels autors del primer. Dit més clarament: si això és una tesi d'exploració, anàlisi i proposta, hauria estat incongruent fer l'anàlisi a partir de les exploracions dels altres, i encara pitjor arribar a conclusions severes. Perdó per la comparació grandiloqüent, però seria com si Charles Darwin hagués intentat fer una teoria de l'evolució només a partir dels comentaris de l'expedició precedent del capità Cook. A partir d'ells Darwin podia tenir intuïcions, però sabia com ningú que havia d'explorar personalment i completar l'obra dels precursors, per això va pujar a bord del Beagle. I per això jo he hagut de recórrer amunt i avall la geografia catalana per inventariar i mesurar metòdicament les obres, a partir dels exemples conservats, i també per això he destinat centenars d'hores al buidatge exhaustiu dels arxius, al límit de fins on m'han permès les circumstàncies personals i laborals. A on jo no he pogut arribar tot sol, m'hi han ajudat els col·legues i altres persones de l'àmbit acadèmic.

Després ha vingut el tractament de la informació obtinguda en els tres àmbits esmentats, que bàsicament ha consistit en una triangulació constant de dades, de vegades complicada, però altament satisfactòria, i l'ordenació i la condensació d'aquesta triangulació en capítols, subcapítols, quadres i apèndixs. El tractament de la informació, enorme, ha estat com si s'anés formant un huracà al meu voltant i jo quedés en l'ull del vent. Va dir Gilgamesh a Enkidu: «Escolta, estimat amic: malgrat que el bosc fos infinit, jo he d'entrar-hi, pujar per les seves pendents i tallar un cedre tan alt que en caure formi un remolí de vent». La realitat és que fins i tot els pitjors huracans s'acaben, com les tesis, amb una desitjada -però merescuda- calma, etern preludi de noves tempestes.

Pel que fa a la presentació del text, no he volgut carregar-lo excessivament d'aparell crític, que he concentrat tant com he pogut en la bibliografia i els apèndixs. Les citacions són moltes, especialment les de fonts documentals. Per això he adoptat el sistema de citacions de l'APA, American Psychological Association, amb la bibliografia desenvolupada al final, i les citacions bibliogràfiques abreujades dins el text a final dels paràgrafs, entre parèntesi. El sistema és l'emprat, per exemple, a les edicions de la Biblioteca del Monestir de Montserrat. En general he reservat les notes al peu per a les citacions documentals inèdites, que són la gran majoria. També les utilitzo per fer comentaris a la bibliografia o quan les cites abreujades són llargues perquè inclouen diverses referències i per tant resulten incòmodes per a

ser incloses dins el text. Excepcionalment, en aquesta introducció he citat en notes *in extenso* les obres principals referides a l'estat de la qüestió. També en el capítol La Pedra, ja que la majoria d'obres citades no corresponen a l'àmbit de les humanitats. Dit això, m'he limitat a citar la bibliografia només en aquells casos en què l'autor fa una aportació rellevant del que es parla, i la majoria de cops he obviat les citacions recurrents de síntesis i paràfrasis. En canvi, he procurat incloure les múltiples aportacions sorgides en l'excel·lent cicle de conferències interdisciplinars sobre la pedra de Girona, organitzat per l'Institut d'Estudis Gironins i el Museu d'Història de Girona a la biblioteca Carles Rahola durant el curs 2018-2019.

El doll centenari de les fonts bibliogràfiques

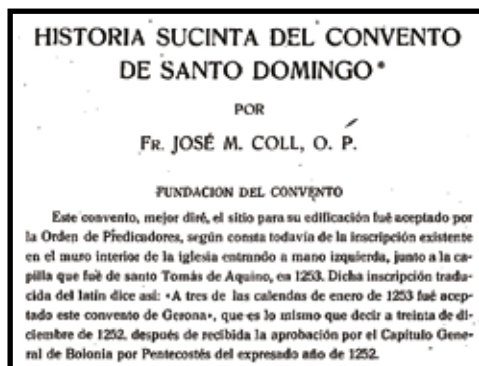
Probablement el motiu d'optar per un mètode com el que he descrit més amunt és que en cap cas l'he trobat aplicat en la bibliografia ressenyada, que arrenca des del segle XVIII fins l'actualitat, o sigui, que s'allarga gairebé 3 segles; les aportacions de la historiografia són absolutament polimòrfiques, però mai han tingut com a base permanent els tres eixos que aquí plantejo. Fins avui, la historiografia dels segles XIX i XX ha tractat aquestes qüestions sempre de forma parcial, això sí, amb lúcides aportacions, extensos articles de síntesi i nombroses fitxes de catàleg, però encara mai una recerca de llarg abast. En aquest sentit, es poden distingir 4 tipus bibliogràfics: els reculls documentals a partir de l'exhumació d'arxius, els compendis historiogràfics, els articles monogràfics, i l'aportació puntual d'historiadors locals. Deixo a part la bibliografia general i auxiliar, que com en tot treball d'aprofundiment, acompanya el conjunt dels estudis realitzats, inclosa aquesta tesi.

Els reculls documentals publicats tenen el seu origen en l'activitat d'historiadors i historiadors de l'art al segle XIX, consistents en el buidatge de determinats fons en arxius barcelonins, principalment l'Arxiu de la Corona d'Aragó, amb derivacions cap a l'Arxiu Històric de la Ciutat, l'Arxiu Històric de Protocols i, en menor mesura, a l'Arxiu Diocesà i l'Arxiu Capitular de Barcelona. La majoria d'aportacions i novetats provenien de documents inclosos en diplomataris, dels que destaquen els treballs de Rubió i Lluch i el pare Martí de Barcelona,² els quals,

2. Antoni RUBIÓ i LLUCH, *Documents per l'història de la cultura catalana mig-aval*, 2 vols., IEC, Barcelona, 1908 i 1921. Fr. MARTÍ de Barcelona, «La cultura catalana durant el regnat de Jaume II», *Estudis Franciscans*, 92 (1991), p. 127-245 i 383-492.

pel fet d'incidir en les obres reials conegudes a partir dels fons de l'ACA, topen sovint amb encàrrecs i dades diverses sobre la compra i transport d'elements manufacturats amb pedra de Girona, habitualment emprats en finestres, galeries, claustres i monuments funeraris.

En el grup dels compendis histogràfics destaca sobretot l'aportació de dos autors, que en molts moments han estat guia del present treball: em refereixo a la doctora Francesca Español, que és l'única que ha abordat de manera global la problemàtica de la pedra de Girona, i el doctor Pere Freixas,

autor de l'únic treball monogràfic d'investigació sobre l'art gòtic en terres gironines, d'ara ja fa 33 anys, del qual parlaré més endavant. Els dos articles monogràfics de Francesca Español (1999 i 2009)³ serveixen com a compendi de la pràctica totalitat de bibliografia relacionada amb la pedra de Girona durant tres segles, i amb gran erudició traça un vol d'ocell sobre les obres més emblemàtiques, els pedrers i l'exportació dels materials. Tanmateix Español incideix poc en les fonts documentals, i només mesura la realitat gironina en el context europeu per comparar-la, no tant per situar-la en un imaginari "rànkig" de viles pedreres, qüestió difícil, que només hem pogut esbossar aquí. Després, parlant de l'estandarització de la producció, l'autora no fa cap comparació quantitativa, ni en total d'obres conservades ni en les mesures d'aquestes, tractades molt sumàriament, en el sentit de plantejar unes proporcions per a explicar l'estandarització de les peces seriades. Fins ara no coneixíem les mides, les proporcions, el probable significat iconogràfic i l'èxit en forma de producció iterativa d'uns estàndards que es propagaren arreu.

Amb tot, cal esmentar la darrera contribució de la Dra. Español, en col·laboració amb el Dr. Joan Valero, que ha significat la publicació del -de moment- únic

3. Francesca ESPAÑOL, «Los materiales prefabricados gerundenses de aplicación arquitectónica (s. XIII-XV)», *L'artista-artesà medieval a la Corona d'Aragó*, Lleida, p. 77-119. De la mateixa autora «Las manufacturas arquitectónicas en piedra de Girona durante la baja edad media y su comercialización», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 39/2 (juliol-desembre 2009), p. 963-1001. Per la seva naturalesa, aquests treballs seran citats en multitud d'ocasions al llarg de la present tesi.

congrés mai realitzat a casa nostra sobre l'explotació de les pedreres a la Corona d'Aragó en època medieval, i que ha suposat la primera aproximació interdisciplinària sobre el tema, amb la participació de nombrosos especialistes de diferents àmbits i geografies.⁴ L'article d'Español en aquest cas és un estat de la qüestió general sobre els estudis i coneixement de les pedreres als diversos territoris de la corona, i pel que fa a la de Girona, es nodreix bàsicament del que ja havia publicat l'autora en els articles de 1999 i 2009, a excepció d'algunes notes bibliogràfiques i imatges que ajuden a actualitzar l'estudi.

Potser precisament els treballs de F. Español, que donen una visió més detallada del desenvolupament artístic al segle XV, han contribuït a deixar en un segon terme el XIV i han propiciat que els dos únics estudis monogràfics dels pedrers i la seva activitat a Girona s'hagin centrant en el segle XV i posteriors. Em refereixo al documentadíssim treball de Gemma Domènech sobre la confraria dels picapedrers de la ciutat, que n'explica la història arrencant des del 1419, moment de la fundació oficial de la confraria;⁵ i l'excel·lent tesi de Sandrine Victor sobre els oficis relacionats amb la construcció,⁶ que tanmateix obvien quasi completament la realitat esclatant del 1300. Sobta, com deia, que aquests dos treballs siguin els únics referents en el període medieval, per tal com també entre els investigadors hi ha una certa unanimitat a concebre la idea d'una crisi generalitzada al segle XV a la Corona d'Aragó,⁷ qüestió que algun dia caldrà analitzar amb deteniment, tal vegada per matisar o fins i tot desmentir els principals arguments a favor.

A mode sintètic, el darrer i encomiable treball col·lectiu de *L'art gòtic a Catalunya* editat per Enciclopèdia Catalana (2002-2008) ha incidit superficialment en aquestes qüestions, però potser sense dotar-les del valor que caldria donar a la qüestió dels orígens materials de l'escultura, que en aquest cas es concentra en

4. Francesca ESPAÑOL, «Les pedreres a la Catalunya medieval. Les explotacions. Els professionals. Les infraestructures», dins F. ESPAÑOL - J. VALERO (ed.), *Les pedreres medievals a la Corona d'Aragó*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2017, p. 9-52. La resta de comunicacions apareixen referenciades a la bibliografia general, i també al text principal d'aquest estudi, en els apartats corresponents.

5. Gemma DOMÈNECH, *Els oficis de la construcció a Girona. 1419-1833*, Institut d'Estudis Gironins, Girona, 2001.

6. Sandrine VICTOR, *La construcció i els seus oficis a la Girona del segle XV*, Ajuntament de Girona, 2004.

7. La idea generalitzada de la crisi parteix sobretot del conegut treball de Claude CARRÈRE, *Barcelona 1380-1462: un centre econòmic en època de crisi*, Curial, Barcelona, 1977, al qual s'han sumat investigadors del País Valencià i les Illes.

l'àrea gironina i condiciona, artísticament i comercial, el desenvolupament dels tallers que se'n serviren, l'èxit de grans mestres, les possibilitats de les obres realitzades i, en definitiva, una part essencial del llegat escultòric medieval català. Alhora hom s'adona dels enormes buits de coneixement existents en qüestions tècniques com el funcionament intern dels tallers de pedrers i escultors, les famílies, l'explotació de les pedreres, el transport dels materials, etc. I a un nivell més "artístic", l'origen i la formació dels mestres que els empraren, la naturalesa de les seves relacions professionals i, al mateix temps, per què no dir-ho, l'atribució certa d'alguns *chef-d'oeuvre*, o sigui obres mestres, sobre les quals s'han bastit importants fragments de la història de l'art català. Fa uns anys ha quedat palès que s'han aprimat les vies d'investigació tradicionals per a la interpretació de les obres conservades, sobretot pel que fa a estudis de tipus formal o iconogràfic. Això no vol dir que s'hagin esgotat aquestes vies, sinó que potser caldria obrir-ne de noves, sobre alguna mena de base més consistent, capaç d'iniciar un camí cert cap a resoldre molts dels interrogants i dubtes que la historiografia s'ha limitat a perpetuar des de la segona meitat del segle XIX.

Per contra (i afortunadament), avui abunden els treballs que s'han publicat sobre epigrafia medieval a l'àrea de Girona, i incidint molt directament en el coneixement de la producció al segle XIV. La matèria ja despertà un extraordinari interès al segle XVIII, de bracet amb el renovat interès per la cultura grecorromana, un dels llegats més insignes de la qual és, precisament, l'epigrafia. D'aquest interès i altres necessitats culturals, deriven els treballs de Pontich, principalment el *Repertori per Alfabetich del Secretariat*, compilat en tres volums manuscrits (inèdits, però repetidament citats pels historiadors), vers 1736. El canonge hi anota la pràctica totalitat d'inscripcions funeràries del conjunt catedralici. Aquest fou el treball de base que serví a l'arxiver del bisbat, mn. Josep M. Marquès, per a elaborar un corpus complet d'inscripcions de la seu, publicat pòstumament sota el títol *Inscripcions i sepultures de la catedral de Girona*.⁸ Com recorda M. Sureda en la introducció d'aquella edició, cal citar també els treballs (sense ànim d'inventari exhaustiu) de Brigit Nonó, dedicat a la ciutat sencera de Girona,⁹ i de J. Antón i

8. J. M. MARQUÈS I PLANAGUMÀ, *Inscripcions i sepultures de la catedral de Girona*, Diputació de Girona, 2009.

9. Brigitte Nonó Rius, *Aquí es redacten i s'esculpeixen inscripcions. Aproximació al corpus epigràfic de la ciutat de Girona*, ICRPC-UdG, Girona, 2003.

M. Jiménez limitat a l'entorn del pla de la catedral.¹⁰ Tanmateix hom s'adona que els estudis realitzats fins ara es concentren en la ciutat de Girona, mentre que les referències a la resta de la diòcesi s'havien de cercar de manera esparsa en la bibliografia general del segle XIX i la local del XX. Aquesta mancança ha quedat en bona part resolta gràcies als inventaris exhaustius (amb aportació de moltes peces inèdites) d'Antoni Cobos i Joaquim Tremoleda amb els tres volums fins ara publicats de *L'epigrafia medieval dels comtats gironins*, que cobreix tot l'antic comtat d'Empúries amb el vescomtat de Peralada, i el comtat de Besalú.¹¹

Mereix un esment a part la historiografia “no artística” sobre la pedra de Girona, que també ha expressat el seu interès en el material des del punt de vista mineral i geològic, i a la que em refereixo en el capítol La Pedra. En aquest camp, l'obra referencial és l'extens article publicat per Josep Maria Pla i Dalmau l'any 1970, en què tracta per primer cop de manera monogràfica la naturalesa de la pedra des d'una òptica científica.¹² Ja més recentment, al pas dels segles XX al XXI, altres investigadors han centrat l'estudi de la pedra nummulítica en àmbits tècnics diversos, com la paleontologia i la construcció. També en la bibliografia “no artística” mereix un reconeixement la tasca de Christian Guilleré, que amb els diversos treballs sobre la Girona del segle XIV traça un context econòmic i social idoni per a la present tesi, a més d'aportar notícies netament “artístiques”, totes citades en el present treball.¹³ Després de Guilleré han estat especialment útils els diversos volums col·lectius elaborats pels professors de la Universitat de Girona, centrats en explicar l'evolució urbana de la ciutat en època antiga i medieval.¹⁴

10. J. ANTÓN i M. JIMÉNEZ, *La memòria de pedra. Les làpides sepulcrales del pla de la catedral de Girona*, Diputació de Girona, 2005.

11. A. COBOS i J. TREMOLEDA, *L'epigrafia medieval dels comtats gironins. I. El comtat de Peralada*, Brau Edicions, Figueres, 2009. A. COBOS, J. TREMOLEDA i S. VEGA, *L'epigrafia medieval dels comtats gironins. II. El comtat d'Empúries*, Brau Edicions, Figueres, 2010. A. COBOS i J. TREMOLEDA, *L'epigrafia medieval dels comtats gironins. III. El comtat de Besalú*, Generalitat de Catalunya i Diputació de Girona, Figueres, 2013. Per a citar l'obra amb més comoditat, l'he abreujada com a *Epigrafia I, II i III*.

12. J. M. PLA DALMAU, «La pedra de Girona», *Revista de Girona*, 52 (1970), p. 13-25.

13. Principalment: C. GUILLERÉ, *Girona medieval. L'etapa d'apogeu. 1285-1360*, Col. *Quaderns d'Història de Girona*, Diputació i Ajuntament de Girona, 1991. I del mateix: *Girona al segle XIV*, 2 vols., Ajuntament de Girona i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1993 i 1994.

14. J. CANAL, E. CANAL, J.M. NOLLA i J. SAGRERA, *La ciutat de Girona en la 1a meitat del segle XIV* (1998), *El sector nord de la ciutat de Girona de l'inici al segle XIV* (2005), *La forma urbana del Call de Girona* (2006), col. *Història Urbana de Girona. Reconstrucció cartogràfica*, ed. Ajuntament de Girona.

El ric laberint de les fonts arxivístiques

Lògicament, l'aportació dels arxius no resol tots els interrogants plantejables, perquè senzillament, és impossible fer-ho. Però sí que entre els objectius marcats, també s'ha mantingut com a constant inalterable la voluntat de crear una base de coneixement útil per a interpretar millor un període i una producció artística determinats; un intent d'explicació estructural en sintonia amb una cita de Gustave Flaubert que l'esmentat Bianchi Bandinelli (1981, p. 7) s'apressà en recordar: «no són les perles les que fan el collaret, sinó el fil que les uneix». Aquest concepte ha planat sobre tota la investigació duta a terme en aquest treball, i sí que ha ajudat a resoldre alguns enigmes, però la majoria de les poques victòries assolides no haurien existit si no m'hagués abocat als arxius. Entre els fons documentals han aparegut alguns dels “fils”, connexions i revelacions, que donen un sentit al que fins ara és, en la seva majoria, una col·lecció d'obres i noms que rarament s'han entrellaçat entre si.

Aquesta sens dubte és una de les pedres angulars de la present tesi, i ve donada gairebé per una “efemèride” lectora, d'on nasqué una intuïció. Com qualsevol *fan* de l'art medieval gironí, cap a l'any 2006, ja sabent que dedicaria la tesi a l'escultura del segle XIV, ja m'havia llegit i rellegit en diverses ocasions *L'art gòtic a Girona* del doctor Freixas.¹⁵ Aquest és sens dubte un dels treballs més ben documentats mai realitzats a casa nostra, i guardonat amb justícia en el moment de la seva presentació. Sincerament, la noció que molts ens havíem endut de la seva lectura era que Freixas i col·laboradors havien “pentinat” de dalt a baix l'Arxiu de la Catedral i les sèries notariales de l'Arxiu Històric de Girona. Quasi fins al darrer sospir de vida, l'inoblidable Josep M. Marquès estava fent el mateix amb l'Arxiu Diocesà. Però de sobte un dia, repassant les notes al peu i les fonts documentals de Freixas, em vaig adonar que proporcionalment hi havia molt poques notícies procedents de volums notariales de la primera meitat del segle XIV, en comparació a la segona meitat i el segle XV, període essencialment cobert amb cites de l'Arxiu Capitular i l'Arxiu Diocesà. Intrigat, vaig anar immediatament a l'AHG per veure els índexs de volums del període, i vaig tenir un esglai: fins a 180 lligalls entre complets i fragments des de 1311 fins a 1350, desigualment

15 Pere FREIXAS I CAMPS, *L'art gòtic a Girona, segles XIII-XV*, IEC, Girona, 1983.

conservats, però la majoria consultables: quasi la totalitat de documentació notarial citada per Freixas pertany al període 1350-1500.

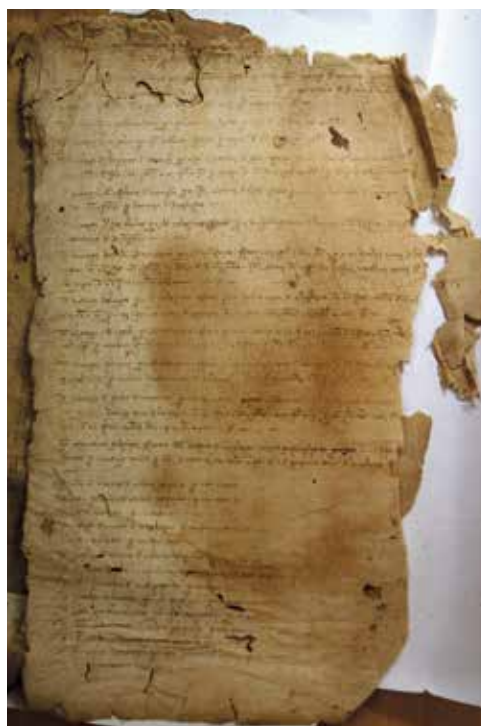
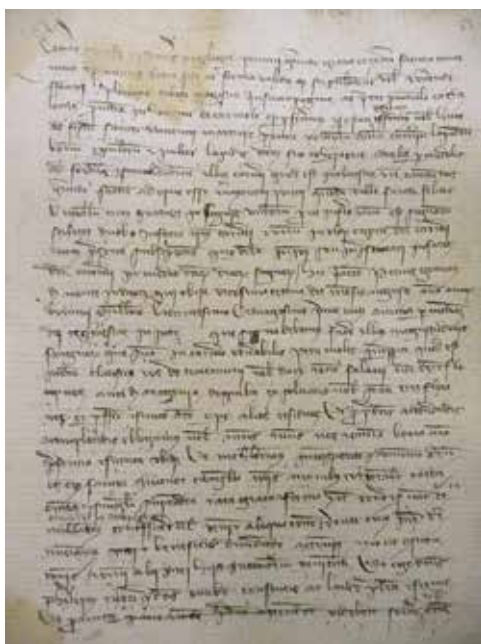
Dit això no s'hi val, 30 anys després, a fer cap comentari desfavorable sobre la recerca arxivística publicada a *L'art gòtic a Girona*. Ben al contrari. A inicis dels anys 80 del segle XX l'AHG no era el mateix, ni s'havia articulat com ara la xarxa d'arxius de la Generalitat, ni la consulta estava tan ben ordenada, ni els fons mínimament classificats... La tasca duta a terme llavors fou titànica i ho seria també avui. I cal dir que la recerca presentada en aquesta ocasió no és sinó una etapa més en el brillant camí iniciat per Freixas ara fa gairebé tres dècades. En aquest temps és sorprenent constatar que a banda de les notícies puntuals en forma d'article publicades per Josep M. Marquès, o els intents de síntesi global de Francesca Español, les aportacions documentals han estat minses i infreqüents. Això contrasta amb la immensa quantitat d'obres conservades i també el gran nombre de patrimoni perdut. En aquest context, la historiografia en general ha redundat en qüestions purament estil·lístiques o iconogràfiques, multiplicant les síntesis i les comparacions i obviant algunes de les llacunes més importants. O sigui que com aquell qui diu, des de Freixas, en el tema d'arxius simplement "no ens hi havíem tornat a posar".

I tornar-s'hi a posar ha comportat moltes altres consideracions. La primera, i fonamental per a dimensionar correctament els treballs i les conclusions derivades, és constatar que les guerres i els avatars de la història han provocat la desaparició, com a mínim, del 75 per cent de la documentació notarial emesa a Girona en el període 1300 - 1350. Això es pot constatar a partir del magnífic treball inèdit de classificació efectuat per Matthieu Allingri l'any 2008, en què reordenà els lligalls correctament a partir de la identificació real dels notaris, escriptors i llur cronologia. La divisió notarial de l'1 al 8 actual, hereva de l'antiga, té poca raó de ser després de l'aportació d'Allingri, però he hagut de mantenir el codi numèric de citació actual per a què es puguin identificar els lligalls més fàcilment. Això sí, he afegit una notació pròpia entre parèntesis, amb les sigles NC (Notari Corregit) i el nom del notari o escriptor veritable, segons les revisions realitzades.

A banda del buidatge efectuat a l'AHG, han estat clau les cerques digitals i documentals a l'Arxiu Diocesà de Girona, que gràcies al catàleg digital de la majoria de fons i sèries ha permès una ràpida localització de noms i dades. Després, tant les sèries notariales de l'Arxiu Comarcal de la Garrotxa, com l'Arxiu Històric de la

AHG. NOMBRE TOTAL DE LLIGALLS I FRAGMENTS DE LLIGALL 1311-1349,
per cronologia (segons ALLINGRI 2008)

ANY	LLIGALLS I/O FRAGMENTS DE LLIG.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
1311	1																				
1312	1																				
1313																					
1314																					
1315	1																				
1316																					
1317																					
1318																					
1319																					
1320																					
1321	1																				
1322	2																				
1323	1																				
1324	4																				
1325	3																				
1326	2																				
1327	3																				
1328	5																				
1329	3																				
1330	7																				
1331	5																				
1332	16																				
1333	11																				
1334	13																				
1335	9																				
1336	14																				
1337	8																				
1338	13																				
1339	10																				
1340	15																				
1341	9																				
1342	14																				
1343	13																				
1344	12																				
1345	17																				
1346	20																				
1347	17																				
1348	13																				
1349	4																				

Els llibres notariais de Girona presenten molts estats de conservació diferents, i en alguns casos, la lectura esdevé gairebé impossible.

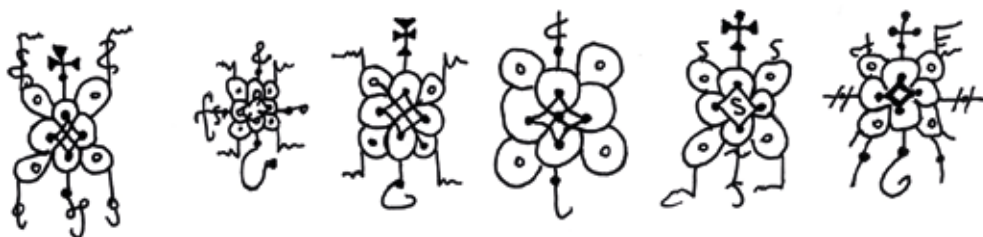
Biblioteca de Catalunya, així com els registres de l'Arxiu Capitular de Girona, i els llibres d'obra de l'Arxiu Biblioteca Episcopal de Vic, al costat d'altres, m'han servit per aportar altres contextos i notícies, més puntuals.

Durant els mesos d'investigació documental, i contra l'entusiasme inicial de la recerca arxivística, el pas dels dies recordava l'eterna decepció que normalment (no sempre!) causen els arxius als historiadors de l'art, i l'efectivitat en la troballa de dades rellevants s'allongava en segments més amples del previst. Però un cop reunit tot el material, compilat d'un total de 14 arxius diferents, hom s'adona que, potser, la tasca no ha estat en va. De la trentena de noms de mestres pedrers coneguts a partir de la bibliografia, s'ha obtingut una nova llista total de 189 noms, a més d'oferir noves dades dels ja coneguts. Amb les dades obtingudes he pretès forjar una estructura dels pedrers i llur activitat dins la societat gironina del moment, la seva interacció amb la resta de població, les transaccions econòmiques, la representació percentual en la demografia, els nuclis familiars, la immigració, etc. I tot això, comptant només amb prop del 25% (si no menys!) de la documentació que es generà en l'època. Per tant, cal acceptar que el treball que es presenta és només una aproximació, que afortunadament podrà ser engrandida pel treball d'altres investigadors al llarg dels propers anys.

Amb tot, la proporcionalitat de les notícies “estrictament artístiques” al costat de les d'índole econòmica o social és relativament petita, un fet que pot sobtar, si es té en compte que el total de citacions documentals inèdites supera les 400. La consulta d'articles sobre el món notarial i les converses mantingudes amb especialistes en diplomàtica plantegen tres explicacions raonables al respecte del per què succeeix aquesta aparent “anomalia” en la naturalesa dels documents exhumats. La primera és la més òbvia, ja comentada, de la pèrdua ingent de lligalls, papers i pergamins. La segona és que tota la documentació anterior a 1350 ho és abans de la celebració de les diverses Corts de Perpinyà de 1350-1356, considerades un punt d'inflexió en molts dels aspectes tècnics de l'anotació notarial, entre d'altres, l'especificitat dels textos escrits.¹⁶ En el cas de Girona es nota un profund canvi en les sèries notariales posteriors a la pesta negra, on abunda més la presència de pedrers, artistes i artesans de tota mena, o fins i tot on és clar el major detall i especificitats de les qüestions tractades.

17. Cf. BAIGES 1994: Ignasi Baiges i Jardí, «El notariat català: origen i evolució», *Actes del I Congrés d'Història del Notariat Català*, Barcelona, Fundació Noguera, p. 131-166.

La tercera explicació també té a veure amb el funcionament quotidià de notaris i escriptors. A banda dels registres notariais comuns, era habitual que determinades persones, ja fossin nobles, burgesos o clergues, a raó de la seva contínua activitat econòmica, tinguessin registres notariais propis, dels quals tenien còpia, i que s'anomenen habitualment “llibres de particulars”. A Girona es conserven llibres particulars de nobles i ciutadans, però també de comerciants i artesans, i d'aquests, especialment de drapers. Eren, per simplificar-ho, llibres de comptabilitat que s'omplien per duplicat, o que, com a mínim, eren signats pel notari,¹⁷ encara que no en tingués una còpia i l'únic exemplar fos custodiat pel client, que el duïa amunt i avall cada cop que anava al notari. Res no permet excloure que els pedrers més importants poguessin tenir els seus llibres particulars, i una comptabilitat acuradament registrada en lligalls propis. No cal dir que d'això no en queda absolutament res. El que suposaria una font de coneixement de primer ordre, de moment roman en el terreny de la hipòtesi.

“Signums dels notaris de Besalú (extret de: Gaspar GUARDIOLA, *Les escriptures i notaries de la Garrotxa*, Sant Joan les Fonts, 2008)”.

17. A Catalunya es conserva un bon nombre d'aquests registres, que es poden quantificar a partir dels Catàlegs publicats per la Direcció General d'Arxius i Biblioteques de la Generalitat de Catalunya. A banda, destaquen les següents aportacions: Christian GUILLERÉ, «Le registre particulier d'un marchand de Montepulciano installé a Castelló d'Empúries, Taddeo Brunacini (1336-1349)», *Annales du Midi*, 236 (2001), p. 509-549; Joel COLOMER, «El comerç de drap a la vegueria de Besalú (1325-1340)», *Annals del Patronat d'Estudis d'Olot i Comarca, Olot*, 17 (2006), p. 23-40; del mateix autor «El comerç de drap a Besalú: l'exemple dels Roure (1325-1340)», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, XXX (2012), p. 7-29; Josep M. MASNOU i Jordi TORNER «Els manuals notariais de famílies i particulars manresans dels segles XIII al XVI: un cas singular en els arxius de protocols catalans», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, XXVI (2008), p. 99-145.

L'ineludible treball de camp

Finalment cal parlar del necessari treball de camp, consistent a inventariar mesurar i fotografiar el màxim d'obres possible, dins és clar, de les possibilitats materials i temporals de què he disposat. De fet, aquest contacte amb les obres originals ha estat, quasi com per casualitat, una de les raons i motor pel qual vaig iniciar la tesi. Per motius professionals l'any 2003 em trobava treballant en la catalogació del fons petri del Museu d'Història de Barcelona (MUHBA). La fortuna em portà a catalogar gran nombre de peces de pedra de Girona, principalment capitells, que es trobaven al MUHBA procedents del desaparegut convent de Santa Clara de Barcelona, a més d'altres peces d'origen desconegut; poc després em trobava inventariant els objectes del monestir de Pedralbes (llavors també seu del MUHBA), fet pel qual vaig tenir la oportunitat de mesurar amb precisió tots els elements del claustre, a part de finestres i peces soltes. L'any 2005, per la col·laboració en un catàleg del Museu de Belles Arts de Castelló vaig poder mesurar l'única columna medieval restant del palau reial d'aquella vila. Vers el 2007, treballant en la revisió del catàleg de patrimoni arquitectònic del municipi de Terrassa em va ser possible conèixer els fons del museu de la ciutat, a més de mesurar les restes del claustre de Sant Pere de les Puel·les de Barcelona, reinstal·lades a Terrassa.

Membres de la Comisión de Monumentos de Girona mesurant les columnes del claustre de Ripoll, a finals del segle XIX.

Mesurant la finestra geminada de Cal Doctor, a Alella.

Aquelles primeres experiències em van despertar, poc a poc, l'interès per la pedra de Girona com a material escultòric, tot i que el meu tema de tesi seguia essent l'alabastre de Beuda. Al llarg d'aquells anys, i els que havien de venir (fins avui, i seguiran), la costum de portar una cinta mètrica metàl·lica professional, llibreta i càmera, ha esdevingut natural. Seguint la seqüència, l'any 2010 vam poder analitzar les restes de finestres coronelles de l'antic alfòndec que hi havia al call major de Barcelona, prop del Palau de la Generalitat. Un any després, realitzàvem el projecte de nova museïtzació del Museu la Garrotxa, fet pel qual vam entrar en contacte amb tots els elements gironins que hi ha al seu magatzem (val a dir que no només de pedra nummulítica, sinó també d'alabastre de Beuda). L'any 2016 vaig començar la col·laboració amb el Museu Diocesà i Comarcal de Solsona (MDCS), on he tingut l'oportunitat de conèixer de primera mà el seu fons lític, i catalogar diverses obres. Darrerament, el coneixement dels fons del Museu d'Episcopal de Vic (MEV), la participació en la recatalogació de bona part dels fons del Museu d'Art de Girona (md'A) i la investigació documental i física en els magatzems del Museu d'Arqueologia de Catalunya – Girona (MAC-Gi, amb seu al barri de Pedret), han estat un revulsiu final, i font interessantíssima d'informació, a l'hora de concloure suficientment el treball de camp de la tesi.

En aquell ja llunyà 2003, les primeres medicions em van donar la idea que l'apreciació d'elements seriatos s'havia de fer a partir de les columnes, en les seves quatre parts (en cas de conservar-se): base, fust, capitell i taula (cimaci).¹⁸ A més, en la documentació coneguda, la idea de “mesures” només es dona quan es parla de les columnes, i no d'arcs, arquets, muntants, aparells, etc. La detecció de centenars d'exemples per mitjà de la bibliografia, la documentació i l'observació del natural, així com el seu amidament (sempre que ha estat possible), m'han permès elaborar una sèrie de taules de mesures, a partir de les quals proposo la idea d'unes mides i proporcions estàndard, distingint el que són columnes pertanyents a claustres i galeries, d'aquelles que pertanyen a finestres o altres elements de menors proporcions.

18. No avanço, ara, les consideracions respecte del lèxic medieval de cadascun dels elements de la columna (fins i tot la pròpia paraula “columna”, en els que aprofundeixo en la Part III).

13 capitells (6 dels quals gironins) dels segles XII-XV, en una col·lecció particular de Besalú.

Capitells pertanyents a finestres diverses i fust amb capitell d'una galeria, guardats a les sales de reserva del Museu de la Garrotxa.

Múltiples bases i capitells seriat de pedra de Girona, als magatzems del Museu Episcopal de Vic.

Els capitells i bases de pedra de Girona es barregen amb altres peces lítiques als fons del Museu Diocesà i Comarcal de Solsona.

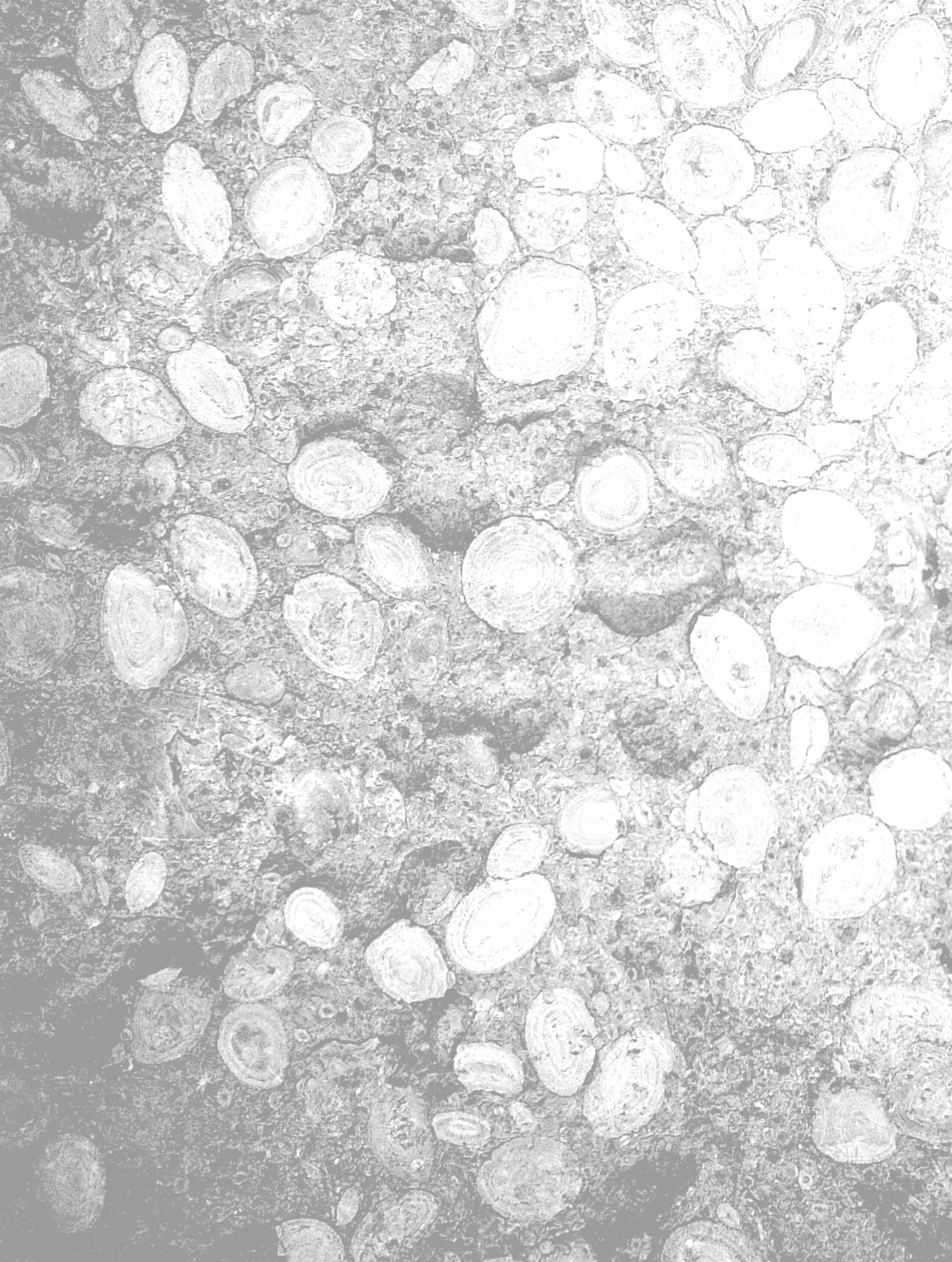
Diversos tipus de capitells d'entre el segle XIII i XV, a l'exposició permanent del Museu d'Art de Girona.

Una de les sales de reserva del Museu d'Art de Girona, plena de capitells i fragments de columna.

Capitells i fragments de columna als magatzems del Museu d'Arqueologia de Catalunya a Girona (Pedret).

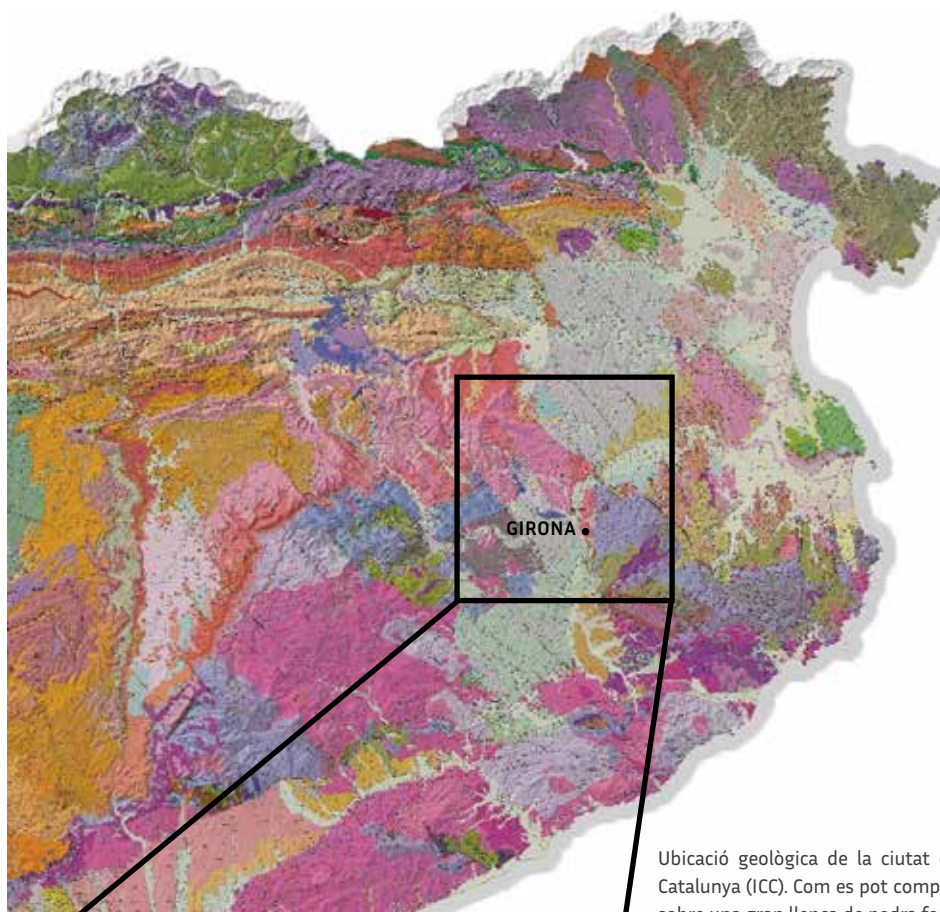

LA PEDRA

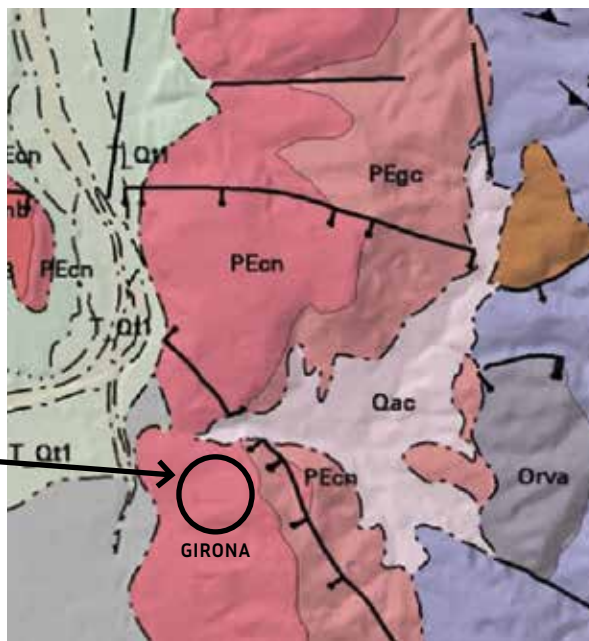
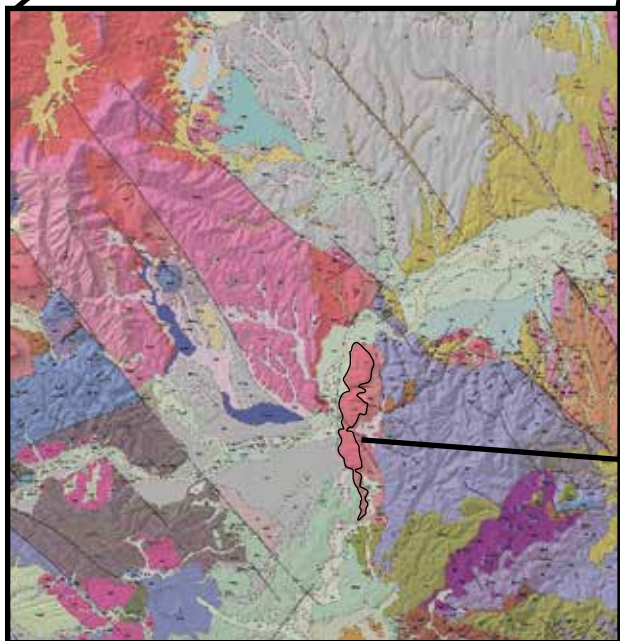
—

**NOCIONS DE
PALEONTOLOGIA**

**NOCIONS DE
GEOLOGIA**

Ubicació geològica de la ciutat de Girona, en el mapa geològic de Catalunya (ICC). Com es pot comprovar, el nucli urbà es troba assentat sobre una gran llenca de pedra formada per calcàries nummulítiques i gresos del Lutecià inferior, dins el període Paleogen (color rosa fosc).

- LA PEDRA -

En el nostre temps, les masses rocoses que componen la pedra de Girona encara es detecten a simple vista en diferents punts de la ciutat, i com a éssers de percepció limitada, assignem a uns determinats indrets els afloraments rocosos que amb els segles hem denominat amb moltes variants de la paraula “pedrera” i semblants. Però la realitat, tal i com la mostra el mapa geològic de Catalunya, és que la pràctica totalitat de la ciutat de Girona es troba assentada sobre un sediment calcari fòssil de grans dimensions. O sigui que Girona sencera s’esten sobre una immensa pedrera (en termes pràctics la ciutat és una pedrera), formada per la sedimentació de trilions d’éssers unicel·lulars prehistòrics, anomenats nummulits, i que tot i ser una paraula llatina, i el principal terme científic i tècnic per a designar-los, ja formen part de l’imaginari col·lectiu de la població (tant, que fins i tot han servit per donar nom a coses tant dispars com un postre típic o un local d’oci nocturn). Però què són i de què estan formats, en realitat, els nummulits? Per quin procés es van sedimentar, i quan aquest sediment es va concretar i va emergir de les aigües, convertit en pedra calcària apta per a l’ús constructiu i escultòric?

Per tot plegat, en iniciar l'estudi de la pedra de Girona i el seu esdevenir històric i estètic, és impossible esquivar una introducció d'història natural que expliqui els orígens de la pedra i el seu procés al llarg del temps, que culmina amb l'aflorament de grans masses calcàries de roques marines que ja en temps històrics van servir per a l'arquitectura i la talla. El procés geològic és el que dona a la pedra de Girona les diferents dureses, textures, densitats i coloracions, i el que, en el fons i en la forma, condiciona les especials propietats artístiques del material, i la seva posterior aplicació i èxit comercial. Altrament és molt difícil explicar els esdeveniments artístics sense anar (ni que sigui breument, com pertoca a un historiador de l'art, profà en la matèria) a l'arrel natural de la qüestió. De fet, bona part del que pot explicar-se té molt més component natural del que hom podria creure, en tant que sobretot es parlarà de 50 anys d'esplendor del treball escultòric, fruit d'un treball de modelatge natural de desenes de milions d'anys; en altres paraules, dins un còmput de bilions de dies d'història de la Terra, aquest estudi de centenars de pàgines parla del treball humà durant una mil·lèsima de segon, un estrellà enmig d'una galàxia, un estel que va brillar com pocs en l'esplendorós cel constel·lat de l'art gòtic europeu.

Els nummulits han despertat l'interès científic des del segle XVIII, quan es definiren les primeres classificacions i espècies, però és a partir del XIX que es comencen a sistematitzar els coneixements. El tema va ser abordat a tot el territori català per primer cop l'any 1941 per J. R. Bataller,¹ seguit dels treballs més complets de J. Tosquella i J. Serra-Kiel, centrats en l'estudi dels fòssils a les zones del Pirineu i el Prepirineu.² Malgrat ser un sector geogràfic d'interès primordial, de Girona només hi ha treball científic monogràfic sobre els nummulits, l'article referencial (però de només 13 pàgines!) publicat per Josep M. Pla Dalmau a la *Revista de Girona* (PLA DALMAU 1970). En ell, l'autor planteja de manera tècnica el material, i n'explica detalladament la seva composició química i orgànica, així com la seva evolució geològica. Passats més de 40 anys d'ençà d'aquell treball, la

1. J. R. SABATER, «Los Nummulites de Cataluña», *Anales de la Escuela de Peritos Agrícolas y Superior de Agricultura y de los Servicios Técnicos de Agricultura*, 1-2 (1941), p. 15-26. L'autor amplia la llista de localitzacions a Catalunya, a partir del treball inicial: F. GÓMEZ LLUECA, *Los nummulíticos de España*, Comisión de Investigaciones Paleontológicas y Prehistóricas, 36, Madrid, 1929. Bona part dels mostreigs que serviren per aquelles investigacions, que s'havien dipositat al Museu del Seminari de Barcelona, desaparegueren durant la Guerra Civil Espanyola.

2. J. TOSQUELLA i J. SERRA-KIEL, «Los nummulíticos (*Nummulites* y *Assilina*) del Paleoceno Superior - Eoceno Inferior de la Cuenca Pirenaica: Sistemática», *Acta Geologica Hispanica*, 31 (1996) [publ. 1998], p. 37-159.

TRES TEXTURES: DESGRANATS, TALLATS, POLITS

Església parroquial. Caldes de Malavella.

Creu de terme. Sant Jeroni de Murtra.

Ara d'altar. Sant Feliu de Girona.

paleontologia i la geologia han experimentat alguns canvis terminològics que és escaient posar al dia en aquesta introducció científica, però que no desvirtuen en cap cas (tan sols actualitzen) l'aportació de Pla i Dalmau. D'altra banda penso que potser no cal entrar en tots els aspectes científics narrats per l'autor (interessat sobretot en llur aplicació tècnica en la construcció) però sí en tots aquells que poden tenir una traducció a nivell artístic, que és veritablement l'objecte d'aquest estudi. Però això sí, és convenient estructurar-los i comentar-los per separat en dos apartats, el paleontològic i el geològic, desgranant dins de cadascun els conceptes tècnics estrictament necessaris, sense entrar en altres paràmetres.

L'omnipresència dels nummulits en la pedra gironina fa pensar si, com mostra la imatge, els pedrers arribaren a convertir el fòssil en repertori ornamental. Aquí, als daus d'un capitell de fulles de palma, al convent de Sant Domènec de Girona. Al claustre de Pedralbes (a baix), l'àbac amb daus és substituït per una taula trapezoidal amb escuts.

NOCIONS DE PALEONTOLOGIA

La pedra de Girona està formada essencialment pels esquelets fossilitzats de nummulits, una espècie de protozou (ésser unicel·lular) prehistòric, de la família dels foraminífers (closques amb forats).³ Es tracta d'uns éssers marins de forma lenticular, d'entre 2 i 60mm de diàmetre, caracteritzats per la formació d'una closca calcària dura que envoltava el teixit protoplàsmic, tou, de la cèl·lula. En l'actualitat només s'han localitzat foraminífers vius (diferents dels prehistòrics) en certes zones de l'oceà Índic. Se'n coneixen prop de 200.000 espècies que formen 220 famílies entre formes actuals i les que només es coneixen exclusivament a través dels fòssils. El nom *Nummulites* és una forma diminutiva del llatí *nummus* (moneda de petites dimensions), en referència a la seva forma.⁴

Els foraminífers està considerada una de les famílies de protozous més antigues del món, qui sap si ja originades en l'era primària o paleozoica (i per tant un dels éssers cel·lulars més vells), però que van experimentar una gran evolució i creixement en l'era terciària o Cenozoica (l'actual), immediatament posterior a l'extinció dels dinosaures, i dins el període Paleogen, fa entre 65 i 23 milions d'anys. Dins el Paleogen els nummulits proliferaren en grans quantitats sobretot durant l'Eocè (entre 56 i 34 milions d'anys), però són presents en bona part del període, fins al punt que en certs moments del segle XIX se l'anomenà també període Nummulit. Tanta proliferació dóna una precisió biogeocronològica molt apreciada pels especialistes. El nom Eocè és patrimoni del britànic Charles Lyell (1847), i prové dels mots grecs *εὖς* (*eos*, alba) i *καινός* (*kainos*, nou) en referència a l'aparició dels ordres moderns de mamífers durant aquesta època.

3. En una conferència recent, el Dr. Brusi (UdG) aclarí que no només hi ha fòssils de nummulits, sinó també d'altres éssers unicel·lulars, com les alveolines. Les datacions més precises al sector del nord-est de Catalunya han estat establertes pel Dr. Pallí.

4. Com a fonts principals, a banda de la bibliografia citada, utilitzo les entrades corresponents a la Gran Enciclopèdia Catalana; també a: AAVV, *Registre fòssil*, col. *Història Natural dels Països Catalans*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1988, vol. 15; i finalment les entrades a la *Viquipèdia*, que estan elaborades per equips científics universitaris, amb àmplies definicions i aparell crític i bibliogràfic actualitzats.

Com la resta de foraminífers, els nummulits es conformen a partir d'una cèl·lula eucariota (amb el nucli diferenciat) i són protozous heteròtrofs (obtenen carboni de la matèria orgànica) i rizòpodes, o sigui que tenen pseudopodis, una mena de falsos peus que emergeixen del perímetre de la cèl·lula en uns allargaments que sobresurten de la closca i serveixen tant per desplaçar-se (molt lentament) com per capturar preses i ingerir nutrients. Per mitjà de mol·lècules de carbonat de calci la cèl·lula genera una closca amb forma espiral (per l'interior), alhora dividida per petites partions o envans que formen minúscules cambres, connectades entre sí per petits orificis. El cos de la cèl·lula es prolonga i es modela per a instal·lar-se en cadascun d'ells.

Si a ull nu l'interior de la closca sembla un autèntic laberint, l'exterior és més uniforme i opac, tot i que sovint l'estructura interna pot reflectir-se en l'estructura externa, que unes vegades és llisa i unes altres plena d'estries i de punts. En un tall de pedra, o en un fragment amb la superfície ben polida, com podria ser en una columna o un capitell medieval, l'ull humà aprecia sobretot "l'esquelet" de nummulits seccionats, i per tant la distribució de la seva estructura òssia. El suposat organisme de cercles concèntrics és en realitat una closca espiral amb infinitud de petits forats, i el carbonat de calci de la seva cobertura (a més d'altres elements), sotmès a fortes pressions, és el component principal de la pedra (v. 1.1.2.).

Els nummulits són presents en la majoria de territoris de la conca mediterrània, des d'Egipte fins a la península Ibèrica, passant per Turquia i els Apenins. A principis del segle XX, el científic francès D'Archiach definí 52 espècies de nummulits, i d'aquestes, 12 tenien representació a la zona pirinenca. Tanmateix dècada rere dècada s'han descobert moltes més espècies. Pel que fa a l'àrea de l'actual província o vegueria de Girona (no hi ha cap mostreig a la Cerdanya), al llarg de tot el segle XX s'han detectat fins a 42 tipus d'espècies diferents.⁵ Els llocs d'on es van obtenir les diferents mostres són variats, i n'hi ha a diverses

5. La xifra s'obté de cotejar els estudis de SABATER 1941 (25 espècies), PLA DALMAU 1970 (2 espècies, l'autor en descriu 5, 3 de les quals ja havien estat anotades prèviament) i TOSQUELLA-SERRA 1996 (15 espècies més). Es tracta dels *nummulites atacicus*, *aturicus*, *brongniarti*, *burdigaliensis*, *campesinus*, *cantabricus*, *contortus*, *curvispira*, *distans*, *exilis*, *fabianii*, *gamardensis*, *gizehensis*, *globulus*, *granifer*, *guettardi*, *heberti*, *helveticus*, *incrassatus*, *involutus*, *kapelloi*, *laevigatus*, *lucasi*, *manfredi*, *millecaput*, *oosteri*, *ornatus*, *partschi*, *praelaevigatus*, *praelucasi*, *praeoliori*, *quasilaevigatus*, *ramondi*, *rotularius*, *roualti*, *scabra*, *spirectypus*, *striatus*, *tauricus*, *subatacicus* i *uronensis*.

cotes i racons arreu la regió, sumant un total de 22 localitzacions:⁶ Amer, Banyoles, Bassegoda, la Bisbal, Biure, Campdevàdol-Ripoll, Camprodon, Girona, Mare de Déu del Mont, Montgrony-Mataplana, Oix (Santa Bàrbara de Pruneres), Olot, la Pinya, les Preses (serra del Corb), Sadernes-Sant Aniol, Sant Llorenç de la Muga, Sant Joan de les Abadesses, Santa Pau (Santa Llúcia de Treinteres), Sarrià de Ter, Terrades, Tortellà, Vilaric. Hom s'adona de la preheminència de terrenys muntanyosos, especialment de la Garrotxa i nord de l'Alt Empordà.

D'altra banda es dona la circumstància que algunes de les troballes i localitzacions coincideixen amb dades interessants o curioses respecte a la història artística del material. Per exemple que a Girona ciutat, centre i mare de la producció escultòrica en època medieval, només s'han detectat 7 espècies d'un total de 42 conegudes en l'àrea gironina. Una altra és que Biure és un dels indrets amb més localitzacions i varietats, i justament de Biure (en porten el cognom) procedeix una nissaga de pedrers de com a mínim 5 membres, que actuen durant la primera meitat de segle XIV a Girona (v. apèndix 3). I la darrera és que el paleontòleg L. Doncieux va obtenir algunes de les mostres prop de l'ermita romànica de Santa Llúcia de Treinteres (Santa Pau, Garrotxa), on els nummulits s'anomenen "pedres de Santa Llúcia" per la seva forma lenticular (del tamany d'una *lentilla* o d'un ull), i cada any per l'aplec (13 de desembre) la tradició atorga propietats curatives contra la ceguera als fòssils: la gent els desgrana de la muntanya, i se'ls col·loquen una estona sobre les parpelles tancades, pregant a la santa.

6. A simple vista s'aprecia que les localitzacions podrien ser moltes més, però aquestes 22 són les úniques on s'ha identificat l'espècie, i per tant, les úniques que val la pena llistar.

ELS NUMMULITS EN FUSTS DE PEDRA POLIDA

Sant Pere de Galligants. Girona.

Santa Maria d'Arles. Vallespir.

Monestir de Pedralbes. Barcelona.

Convent de Sant Francesc. Girona.

Baldaquí de Pere el Gran.
Santes Creus

Sant Pere de Galligants. Girona.

Convent de Sant Francesc. Palma.

Claustre de la catedral de Vic.

NOCIONS DE GEOLOGIA

L'origen geològic de la pedra de Girona no és excessivament antic, però recula molt més enllà del que explica la tradició mitològica, amb la llegenda d'Hèracles i la tomba que construí per la seva estimada Pirene. Malgrat que els Pirineus i la majoria de les seves estribacions prepirinenques s'originen en l'era Primària, foren parcialment destruïts i erosionats durant la Secundària. L'actual conformació del sistema prepirinenc gironí té el seu origen en el període Paleogen, en l'era Cenozoica (Terciària) igual com l'auge dels foraminífers, però no pas en l'època de l'Eocè⁷. Durant la següent època, anomenada Oligocè (fa 34-23 milions d'anys) es produïren una sèrie de fets clau en el relleu planetari. En aquell moment les plaques tectòniques, i en conseqüència la conformació dels continents, començaven a prendre formes semblants a les actuals.

Un dels fets més cabdals de l'Oligocè és la denominada orogènesi, que per la pressió creada pel moviment tectònic, originà les Rocalloses a Nordamèrica, l'Himàlaia a Àsia, i els Alps, el sistema Bètic i els Pirineus a Europa. El tancament del mar de Tetis respecte l'Índic (origen del mar Mediterrani) i l'aparició de les noves serralades, amb l'augment del nivell del sòl i la superfície terrestre, féu que bona part dels éssers, vius i morts, dipositats en els fons marins emergissin, i amb el temps quedessin sedimentats. A Girona, el resultat de la sedimentació massiva és una capa d'entre 90-100 cm (profunditat màxima) d'espessor de roca calcària d'origen fòssil, en la que la majoria d'invertebrats representats són nummulits d'unes 7 espècies diferents. Aquesta sedimentació massiva es produí sobretot al llarg de l'Oligocè, i el seu segment final, enllaçat amb el Miocè i l'inici del període Neogen (a partir de fa 23 milions d'anys).

7. Com a fonts principals, a banda de la bibliografia citada, utilitzo les entrades corresponents a la Gran Enciclopèdia Catalana; també a: AAVV, *Registre fòssil*, col. *Història Natural dels Països Catalans*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1988, vol. 15; i finalment les entrades a la *Viquipèdia*, que estan elaborades per equips científics universitaris, amb àmplies definicions i aparell crític i bibliogràfic actualitzats.

El cert és que tots aquests grans plegaments i sedimentacions afectaren un vast territori, i la prova és que de pedra nummulítica, però en general calcària, se'n troba en nombrosíssims punts del Pirineu i el Prepirineu. No és d'estranyar, doncs, que les concrecions calcàries, de molt diversos tipus, siguin usuals en terres gironines, i que la diversitat del seu polimorfisme hagi multiplicat les possibilitats de l'entorn de Girona d'esdevenir una de les terres més fecundes en pedres i pedreres d'origen calcari (o d'altres tipus) però en diferents presentacions i morfologies. A Europa és difícil trobar una zona geogràfica tant petita i ben delimitada com la de Girona, i on es pugui localitzar i explotar tants tipus de pedra diferents, però aptes per a la construcció i la decoració escultòrica:

només cal esmentar la pedra de Figueres, el travertí de Banyoles (i Serinyà i Fares), l'alabastre de Beuda (inclosos Segueró i Palera), la pedra de Viladasens, la de Vilacolum, i un llarg etcètera. Sense aquesta varietat, en altres llocs del Mediterrani les sedimentacions terciàries han donat lloc a materials calcaris també cèlebres, com els dolomites a Itàlia (autèntica serralada fòssil, composta per foraminífers diversos), o les calcàries eocèniques d'Egipte, que en bona part van servir per a la construcció de les grans piràmides, entre d'altres. El procés de sedimentació o formació de les calcàries es considera, encara ara, com d'una gran complexitat. El resultat final s'obté principalment perquè *«cuando las aguas marinas y en las zonas donde los foraminíferos proliferan con destacada prodigalidad, contienen protozoarios de este tipo ya muertos, sus caparazones se sedimentan formando estratos calizos.»* (PLA DALMAU 1970, p. 21). Un cop l'organisme és mort, les closques buides s'omplen de sals minerals, sobretot

El blau es fa evident en les columnes del claustre nou de Sant Esteve de Banyoles (s. XVIII).

càlciques, i les pressions (de l'aigua especialment) sobre aquestes, donen lloc a calcites i aragonits. Les aigües on moriren i es dipositaren els nummulits eren riques en calcites i aragonites (sulfat de calci) i altres compostos del mateix catió. Si a això sumem les restes de plantes aquàtiques que sucumbiren als canvis, i l'òxid de ferro que queda concrecionat, originat de l'acció d'alguns vegetals amb diòxid de carboni, ja tenim la resta de components (majoritaris) de la pedra de Girona. En certa ocasió, l'anàlisi químic de la pedra proporciona una primera descripció dels seus components mineralògics: 82,9% de calcita; 2,5% de dolomita; 9,6% de feldspat; i 5,1% de quars (Esbert 1989). Amb algunes oscil·lacions, aquest podria ser el “retrat robot” o la “foto de l'ADN” de la pedra de Girona.

D'altra banda, la participació d'anions i cations, combinada amb la composició química de la sedimentació, i les pressions exercides sobre els materials, són el motiu per a que aparegui en diversos colors, que és sens dubte un dels seus atractius principals. Dit això, existeixen diferents coloracions de la pedra de Girona: tot i que la historiografia parla sobretot del color blau,⁸ el cert és que les tonalitats de la pedra de Girona són ben diverses. La gran majoria s'inscriuen entre un blanc grisós i un gris moderat o fosc; però també és cert que n'hi ha que s'acosten a un to blavós o sovint fins i tot violaci, amb gran quantitat d'exemples matisats per l'ocre o marronós, sobretot quan la pedra està ben polida. Aquestes tonalitats, posades de costat amb les espècies de nummulits que s'han pogut identificar, podrien donar algun tipus de resultat analític interessant.

A peu de pedrera, les diverses pressions i temperatures fa que les diferents coloracions i textures apareguin en estrats diferents. És evident que la pedra pot aflorar amb més o menys proximitat a la superfície, però en parlar de l'estratigrafia de les pedreres, el testimoni dels pedrers del segle XX (la documentació mai no es refereix a aquestes qüestions) permet establir una sèrie de 7 “capes” estàndard que ajuden a explicar també les tonalitats del material, així com les seves característiques de cara a l'aplicació estructural i ornamental en l'escultura arquitectònica. Quan s'obria un arrenc o una llenca de pedra, primer hom trobava estrat orgànic, de terra amb vegetació. Tot seguit ve l'anomenada “terra d'escudella”, amb molta pedra de mida petita inclosa, però que no oferia cap atractiu ni possibilitats de

8. V. FREIXAS 1983, ESPAÑOL 1999, 2009, 2017, etc.

ser treballada. A sota, aflorava una capa de pedra sorrenca, de poca consistència, però que en determinats punts podia oferir prou solidesa per a la talla de carreus. És probable que part de les restes de construccions premedievals amb sorrenca procedissin de l'extracció de primeres capes. Després de la sorrenca comença a aparèixer la roca pròpiament calcària, també en diverses formes. En el primer estrat calcari ja es troba una roca dura però bona per a la talla, blanquinosa, que a partir del segle XIV fou la preferida en l'elaboració de capitells, bases i taules. Aquesta blancor contrasta amb la següent capa de roca nummulítica, on l'avellanat es fa omnipresent, i on la tonalitat s'enfosqueix notablement en una gama que va del gris al violaci passant per l'ocre i el blau diluït. Per sota, una altra pedra amb menys nummulits però molt més dura i blavosa, el *fort*. D'aquests dos estrats procedeix la pedra majoritàriament emprada per als fusts d'arcades i finestres. Quan l'obra encarregada era especialment esvelta, i requeria fusts estrets però llargs, el fort podia ser especialment útil, i també quan l'encàrrec especificava la denominació de "marbre blau" (veure part III). Finalment, sota el fort, apareix el faral, que ja no s'arrenca perquè és roca no apta per al treball (BASART 2010, p. 50). En un esquema ideal, un tall complet a la pedrera podia tenir aquests estrats:

Terra i vegetació	capa superficial, sota els peus
Terra d'escudella	pedra que es desfà en petits fragments, poc apta
Pedra sorrenca	poc consistent
PEDRA BLANCA	bona, treballable
PEDRA AVELLANADA	molt bona, estrats d'uns 80 o 90 cm de gruix
FORT	pedra molt dura, de mal treballar, color blavós
FARAL	no s'arrenca perquè és pedra dolenta

Si a més de l'estudi geològic i polícrom, es comparessin coloracions i espècies amb petits fragments d'obres conservades, i mostres dels indrets on es coneix que hi havia extraccions, és probable que es pogués identificar l'origen petri de moltes de les obres medievals supervivents. Però això requeria una actuació combinada entre geòlegs, paleontòlegs, químics, i historiadors de l'art, molt més possible que impossible, però que de moment, depassa la capacitat d'aquest treball. Per ara només podem limitar-nos a assenyalar algunes diferències

qualitatives de la pedra, en funció de la pedrera i la veta, que probablement són degudes a processos geològics concrets. Per exemple, que la roca del sector de “les Pedreres” no és margosa (més tova) com la del sector del Pont Major, ni sorrenca com la de Briof (Serinyà), sinó que és més consistent, i per tant més apta per ser utilitzada en escultura i construcció (cf. PLA DALMAU 1970).

Precisament el món de la construcció és el que més ha estudiat la pedra de Girona, des de un punt de vista tècnic i la seva aplicació en les edificacions (CHAMORRO 2000). Un d'aquests estudis ha consistit en un anàlisi químic i físic acuradíssim de la pedra, que a més, es compara amb altres dos tipus també massivament emprats en la construcció medieval Catalunya: la pedra sorrenca eocènica de Folgueroles, a Osona (proporcionà quantitats ingents per a l'edificació de la catedral i el claustre de Vic, per exemple), i la calcària oligocènica de Vinaixa, a les Garrigues (potser més coneguda per “pedra de la Floresta”, utilitzada en la construcció del monestir de Poblet i la Seu Vella de Lleida, entre molts altres).⁹ Algunes de les observacions científiques deixen clara l'excel·lència i la “superioritat” de la pedra de Girona sobre les altres, per tal com presenta un baixíssim índex de porositat i poca capil·laritat a l'acció de l'aigua (molt major en altres roques semblants); dins de certes classificacions, la pedra de Girona es considera “de resistència alta”, i poc erosionable davant dels processos naturals (ESBERT 1989). Segurament quan la roca és pulida per la mà dels artesans, aquesta resistència resulta major. Sense anàlisi química, i només amb l'expertesa que proporcionen l'aprenentatge, la pràctica i l'experiència, els pedrers gironins van entendre que estaven davant d'un material arquitectònic i escultòric versàtil, dur i resistent, i que obria una quantitat immensa d'oportunitats. L'experiència devia ser semblant a la dels escultors normands, que van veure que la pedra de Caen era apta per a la talla però conservava una bona duresa morfològica de manera que malgrat el buidat de l'escultor, la pedra restava ferma (cf. MUSSET 1985). Això permet la profusió de detalls i concavitats, tal com s'aprecia en els carcanyols del claustre del convent dominicà de Mont Saint Michel, conegut per «le cloître du Paradis», sens dubte una de les obres monacals europees més boniques de tots els temps (v. DUJARDIN 1992). Aproximadament tres dècades més tard, els pedrers gironins contribuïrien decisivament a l'obra del claustre de la seu de Vic, el més esvelt de la Corona d'Aragó.

9. El mateix M. A. CHAMORRO ha codirigit els treballs d'A. BOONE i J. HOSTEL, *La pedra de Girona. Final project*, dins el programa Sòcrates (UdG-KAHO Sint-Lieven), Facultat d'Arquitectura Tècnica, 2002.

LES TONALITATS

Claustre de la catedral. Girona

Claustre del convent de Sant Francesc. Palma de Mallorca

Claustre de la catedral. Vic

- I -

CAMÍ DE L'ESCLAT: PEDRERS I PRODUCCIÓ, CA. 1180-1300

**1. LA LLARGA OMBRA DEL MESTRE
ARNAU CADELL (CA. 1180 - 1270)**

**2. EN TEMPS DEL MESTRE BARTOMEU
I EL SEU TALLER (CA. 1270 - 1300)**

**3. EL NAIXEMENT DELS MODELS D'ÈXIT?
EL CLAUSTRE DE SANT DOMÈNEC DE GIRONA**

LA PEDRA DE GIRONA, 1300 - 1350...

CAMÍ DE L'ESCLAT: PEDRERS I PRODUCCIÓ, CA. 1180-1300

«...Rustici, aratores, nec non notarii,
advocati, sculptores, cuncti ligni fabri...»

Stella Splendens, Llibre Vermell de Montserrat

El fenomen de “l’explosió” productiva en pedra de Girona vers 1300-1350 és la conclusió d’una sèrie de dinàmiques artístiques anteriors al segle XIV, i entronca amb els temps d’apogeu de l’escultura romànica del darrer terç del segle XII. És en aquest període que es localitzen els primers exemples d’escultura arquitectònica gironina a gran escala i, a partir del 1200, també els primers casos d’escultura funerària. Però malgrat aquestes nocions, que per raons arqueològiques i arxivístiques es poden considerar “certeses”, ara per ara segueix sent molt complicat posar una data d’inici de treballs significatius amb pedra nummulítica, que evidentment, a finals del segle XII, ja era un material que tant s’havia utilitzat massivament a la capital de l’Onyar, com exportat fora d’ella. I els exemples conservats, tant dins la ciutat com a fora, no són menors: parlem de claustres, finestres i galeries d’alguns dels monestirs i catedrals més importants del país. No hi ha dubte que els primers èxits de la pedra gironina, tant a casa com fora d’ella, tingueren a veure amb el pes estructural de la societat i la diòcesi de Girona en la Catalunya alt-medieval, i la nova cojuntura social i econòmica que es deixondia a l’entorn de l’any 1200.

Entre els segles XII i XIII es produeix el canvi conjuntural més significatiu de tota la baixa edat mitjana: la societat en general deixa de ser eminentment rural i lentament el protagonisme es trasvasa del camp amb les ciutats. A Catalunya el creixement de les ciutats experimenta un primer auge global dins el segle XIII, semblant al que devia succeir un segle abans a França, Flandes i l'Imperi, i en altres comunitats com les repúbliques italianes o les ciutats de la Hansa. Per la seva evolució territorial, és lògic que calgui esperar al segle XIII per tenir el mateix fenomen generalitzat a la Corona d'Aragó. El reialme es trobava en plena expansió geogràfica, que fins el tractat de Corbeil de 1258 no s'estabilitzà amb les seves 4 grans entitats: Principat i regnes d'Aragó, Mallorca i València. La formació d'un autèntic imperi comercial mediterrani no s'aturaria al llarg de la segona meitat de la centúria i fins al segle XV gràcies a les conquestes militars degudes a l'ambició de la noblesa i de les classes burgeses emergents, que engrandien, enriquien i participaven de les comunitats humanes on vivien majoritàriament i des d'on exercien el poder: les ciutats. Per això, des de mitjan segle XIII, a Catalunya la majoria dels grans projectes artístics es troben enmig de l'arquitectura urbana. Les urbs creixien i alguns pobles grans esdevenien ciutat.

A casa nostra, el cas més evident és el de les dues majors capitals del Principat medieval: Barcelona i Perpinyà. A mitjan segle XIII es comencen a aixecar noves muralles a la ciutat comtal, amb grans panys de mur, torres i fossars, per a engolir-hi tots els ravals que havien crescut al voltant dels nuclis formats i emmurallats en època romana i altmedieval. És en temps de Jaume I quan es construeix la muralla que anava des del Portal de l'Àngel fins al mar per la Rambla, d'allí aniria paral·lela a la costa i tornaria en direcció nord acaparant el Born i la Ribera.¹ Al seu torn, la capital del Rosselló desbancava Elna en el protagonisme comercial i polític (menys la seu diocesana), i desbordava l'estructura urbana més enllà del primer recinte a redòs del castell, alhora que veia la fundació dels primers convents de mendicants.²

1. La bibliografia sobre l'urbanisme i l'arquitectura de la Barcelona medieval és extensíssima, si bé el major contingent parteix de la *Història de Barcelona* d'Agustí DURAN I SANPERE, alhora que dels volums del *Catálogo Monumental* de J. AINAUD i F. P. VERRIÉ. En l'actualitat cal destacar les aportacions sobre la Barcelona baixmedieval d'Albert CUBELES i Eduard RIU-BARRERA, entre molts d'altres, a banda, del gran treball col·lectiu *L'art gòtic a Catalunya* editat per Enciclopèdia Catalana.

2. Per a Perpinyà i tot allò relatiu als segles XIII i XIV al Rosselló, encara no s'ha superat DURLIAT 1963, si bé alguns coneixements s'han anat posant al dia també en els diversos volums de *L'art gòtic a Catalunya*, editat per Enciclopèdia Catalana, des d'on es pot seguir l'evolució urbanística i edilícia de la ciutat.

Al nord-est català Girona creixia desmesuradament cap a l'Areny, el Mercadal i els burgs de Sant Pere Galligants i Sant Feliu, i es densificava fins al límit la Força Vella.³ Castelló d'Empúries uní amb una muralla continuada els dos turons de la població, el Puig Salner i el Mercadal, formant el segon nucli urbà de la diòcesi. Torroella de Montgrí projecta i emmuralla un gran eixample en direcció al mar. Les dues grans viles de la muntanya, Camprodon i Puigcerdà, emmurallen igualment els seus eixamples. Puigcerdà fins i tot construeix un nou temple parroquial.

L'església vivia en paral·lel la mateixa evolució. Sí bé és cert que el major poder eclesiàstic venia de les seus episcopals (la majoria situades en ciutats) bona part del control del clergat seguia als pobles i al camp, on senyorejaven amplíssimes possessions gràcies al patrimoni de monestirs i canòniques. Però en la primera meitat de segle XIII la gran arquitectura religiosa es concentra en les catedrals de Lleida i Tarragona i en els monestirs cistercens de Poblet i Santes Creus. La "Catalunya nova" pren el relleu de l'embranchida edilícia. Al camp, el contrapès dels cistercencs enfront dels benedictins esdevé metàfora quan els comtes de Barcelona deixen d'enterrar-se a Ripoll i des de Ramon Berenguer IV ho feren, amb comptades excepcions, sempre en abadies del Cister. En canvi, a mitjan segle XIII els ordes mendicants funden cases a les ciutats i prenen el relleu promotor al Cister i les catedrals del sud. Concretament, el pes dels grans projectes recau en els dominics, que de la mà de sant Ramon de Penyafort se situaran en tots els punts estratègics del poder al costat del rei i les seus episcopals, i seran els pioners en la substitució dels primers convents i en la construcció de monestirs amb església i claustres monumentals, seguint ja la nova estètica de l'*opus francigenum* que començava a baixar des del nord. El pes dels predicadors a la cúria romana afavorí aquest ampli desenvolupament.

Dit això, cal ressaltar que la informació artística que ens arriba de la Girona del 1200 és absolutament escassa i fragmentària. La inexistència de sèries documentals senceres en l'àmbit notarial es veu salvada, només en part, pels nombrosos reculls documentals publicats de monestirs i canòniques; però la informació que se n'extreu és minsa i puntualíssima. És impossible, al segle XIII,

3. Tota l'actualització dels coneixements pertinents al període es troba condensada (i excel·lentment representada a: J. Canal, E. Canal, J. M. Nolla, J. Sagrera, *Girona al s. XIII (1190-1285). Cartografia i descripció de la ciutat medieval*, Ajuntament de Girona, 2012.

trobar “el fil que uneix les perles”, o sigui que tot el que hi ha és un cert nombre d’obres conservades, la majoria no documentades, algunes dades de pedrers sense vinculació a la seva activitat i, això sí, dos casos excepcionals: els últims temps del taller d’Arnau Cadell i el rastre inicial del cèlebre mestre Bartomeu, unànimament considerat com un dels artífexs en la introducció de les formes escultòriques “gòtiques” a Catalunya. Per tant, des d’aquí l’únic objectiu assolible és el de donar una panoràmica, procurant traçar un fil conductor, per prim que sigui, tot intentant aportar algunes notícies inèdites i travar les diverses fonts, físiques i documentals. Algunes de les idees sorgides podran sorprendre.

Tots els discursos artístics sobre la pedra de Girona s’inicien igual. M’hagués agradat fer-ho diferent, però el cert és que, com per art de màgia, a finals del segle XII apareixen dues primeres obres manufacturada a Girona, més o menys ben documentades, i a més, dues de les més grans i belles que mai es realitzaran amb aquella pedra: el claustre de la seu de Girona i les 144 columnes nummulítiques del claustre del monestir benedictí de Sant Cugat del Vallès, fet vers 1190-1210, el primer exemple documentat fora de la capital de l’Onyar. Però abans d’entrar a comentar les obres, serà bo situar-les en context.⁴

Fins a finals del segle XII, cap dels exemples escultòrics coneguts i conservats, grans o petits, en conjunt o en individual, cap, repeteixo, té ni la més minúscula part feta amb pedra de Girona (a banda, és clar, de tot el que encara roman a la ciutat construït d’aquell període, incloses portes i finestres). És estrany no haver trobat cap reflexió semblant en la historiografia precedent, que s’ha limitat a dir que *«la circulación de estos materiales puede haberse normalizado durante el periodo de actividad de Arnau Catell en San Cugat»* (ESPAÑOL 1999, p. 87). Tanmateix els exemples conservats i documentats són puntualíssims, lluny d’una activitat exportadora en fase madura. Això no vol dir que no s’haguessin fet obres amb aquest material abans, és clar. Però el fet de no haver-ne conservat cap, condueix a l’interrogant més naif: ¿i per què no? El primer que ve al cap és “perquè s’ha perdut o destruït”. En aquest supòsit, es tractaria d’un cas probablement únic en el món de la història pètria de l’art occidental, perquè resulta impossible que ho

4. Elideixo intencionadament tot allò referent a indústries de la pedra coetànies, com la dels mestres molers de Barcelona (explicats extensament a ESPAÑOL 1999, 2009 i 2017), que es desgranaran en el capítol dedicat a les pedreres de la part II i els capítols finals de la part III, dedicats a producció i comercialització.

haguem perdut tot, no ja només en edificis, museus, o fons lapidaris, sinó també en arqueologia. En cap de les intervencions dutes a terme fins avui no s'ha trobat cap resta escultòrica nummulítica anterior al darrer terç del segle XII. Mai. Ni en la ciutat ni fora d'ella. I de cop, a Sant Cugat, brota un claustre de 144 columnes.

No obstant els darrers temps s'obre una escletxa novedosa a l'hora d'entendre què podria haver succeït en realitat, i també a la possibilitat de dotar d'un mínim context els fusts de Sant Cugat. Recentment Joan Valero, en un treball sobre l'ús de la pedra en l'obra de les seus de Barcelona i Girona, formula algunes observacions certament interessants. L'any 1375 el obrers de la catedral barcelonina venen a un tal Pere de Coromines, mercader, «XVIII colones de pera de Girone a raó de XII sous per peça [...] Item li venen mes VI colones pus poques a raó de VIII sous la peça que munten de la obra vella» i es torna a especificar que «eren de la hobra vella de l'esgleya». Com diu l'autor, es pot deduir que les 18 columnes grans més les 6 petites (24, en total) eren part de l'antic complex catedralici, probablement del claustre (VALERO 2017, p. 219-220). Així doncs, si aquestes columnes fossin de finals del segle XII o principis del XIII, conferirien un nou context al claustre de Sant Cugat: si el claustre més antic és el de Girona, potser la baixada en terres barcelonines de la pedra es produí per contacte de les dues seus; tanmateix el paral·lelisme és doble: tant Girona com Barcelona, al costat de les seus, tenen sengles monestirs benedictins propers i de primer ordre amb claustre complet: vora l'Onyar, el de Sant Pere de Galligants, i a fora de Barcelona (a la ciutat hi havia Sant Pau del Camp), el més important de Sant Cugat.

Vist el que succeí amb les columnes de l'antic claustre de Barcelona, és lícit insistir en la qüestió de les pèrdues, perquè, per exemple, cap de les epigrafies conegudes del període foren elaborades amb pedra avellanada al segle XII, en un camp en què el marbre, normalment blanc, era el suport preferent. No en parlem de les romanes, que són fetes sempre amb marbre. Les primeres llaudes medievals gironines corresponen al segle X, unes a Sant Martí d'Empúries, i una altra del bisbe Arnulf, de Girona (†976):⁵ totes de marbre. Sí que al claustre de la catedral es conserva la làpida del cavaller Arnau de Basella, datada al 1132 per la seva defunció, però també és evident que fou feta molt després de la seva

5. Tot i que s'ha publicat en diverses ocasions, la més recent i completa és MARQUÈS 2009, núm. 2, p. 51.

Claustre de la catedral de Girona

Claustre de Sant Cugat del Vallès

mort, com demostren el model compositiu i l'epigrafi, situables a partir de 1320 aproximadament.⁶ La làpida datada feta amb pedra de Girona més antiga és justament a la catedral, a l'ala nord del claustre: la del bisbe Arnau de Creixell, mort el 14 de maig de 1214.⁷ La proximitat d'aquesta al 1200 (i per tant, al moment de construcció dels claustres catedralicis i monacals suara citats), reforça la idea que probablement s'han perdut obres funeràries anteriors a aquesta, qui sap si realitzades dins el segle XII. Seguint la sèrie cronològica cal sortir de la ciutat de l'Onyar i anar fins a Santa Maria d'Ullà, a l'Alt Empordà, on es troba la làpida del cavaller Ponç Guillem de Torroella, mort el 27 de juny de 1226 (*Epigrafia* II, núm. 38, p. 144-145). Tornant a la catedral, a la galeria est del claustre es troba la d'Alemaný d'Aiguaviva, canonge i sagristà de la seu, mort el 1227.⁸ A Besalú, al mur de ponent del monestir de Sant Pere, al costat de la porta, hi ha la làpida nummulítica de

6. MARQUÈS 2009, núm. 3, p. 52. L'autor la col·loca segons l'ordre de la data, com la resta, i per això apareix entre les de cronologia més alta.

7. NONÓ 2003, núm. 53; MARQUÈS 2009, núm. 2, p. 51.

8. NONÓ 2003, núm. 71; MARQUÈS 2009, núm. 5, p. 53.

Berenguer d'Albucà, jutge, mort també el 1227.⁹ A partir d'aquí els exemples són abundants, fins a superar la vintena al segle XIII (veure el quadre annex). Per aquelles dates els claustres de Sant Cugat i Girona devien estar acabats i la pedra avellanada ja s'havia convertit en un material escultòric de primer ordre, tal vegada en paral·lel (o es pot suggerir una relació causa-efecte?) a les obres monacals i catedralícies. Però de manera estranya, cal esperar pràcticament al segon quart de segle per a trobar-ne exemples que no siguin columnes o carreus.

Si alcem la mirada cap a l'entorn artístic coetani, hom s'adona que l'escultura monumental romànica s'elaborava preferiblement amb pedres calcàries o sorrenques dures locals, i quan se'n disposava, amb marbre. No cal estendre's en narrar l'èxit dels tallers rossellonesos que difonen els marbres pirinencs a través de portades, claustres, capitells, galeries, tribunes, etc., un model que els pedrers d'altres indrets pogueren imitar quan va ser possible.¹⁰ Els tallers de Cuixà-Serrabona, com s'han anomenat habitualment, empraven preferiblement el marbre rosat de les pedreres de Vilafranca de Conflent, i de vegades d'altres llocs, com Bages o Ceret. La qüestió és que foren totalment hegemònics quan es tracta de conjunts escultòrics d'entitat. En aquests casos potser no és massa precís parlar genèricament d'una producció "seriada" o "industrial" (cf. ESPAÑOL, 1999), ja que malgrat la semblança de models i formes en moltes de les obres conservades, s'aprecia una clara voluntat dels escultors per tallar conjunts únics, cadascun amb determinades especificitats, allunyades de la seriació. L'hegemonia d'aquests tallers començada a mitjans del segle XII s'allarga fins ben entrat el XIII.

L'any 1173 el monestir de Sant Cugat es trobava en ple apogeu. L'abat Guillem d'Avinyó acabava de demanar permís directament al papa per a dividir els dominis del cenobi en quatre pabordies. Aquest fet puntual contextualitza la capacitat econòmica del monestir i la possibilitat d'emprendre grans obres, com l'ampliació de les dependències al voltant d'un claustre de dimensions notablement més grans que l'existent llavors. En el testament de 1190 del cavaller Guillem de Claramunt ja queda palès el projecte de construcció del claustre, quan

9. Coneguda ja des del segle XIX, la transcripció correcta ha estat recent: *Epigrafia III*, núm. 15, p. 88-89.

10. Per a un darrer estat de la qüestió, v. ESPAÑOL 2017, *varia*.

Primeres làpides en pedra nummulítica (s.XIII)

Làpida del bisbe Arnau de Creixell †1214. Claustre de la catedral de Girona.

Làpida del canonge Alemany d'Aiguaviva †1227. Claustre de la catedral de Girona.

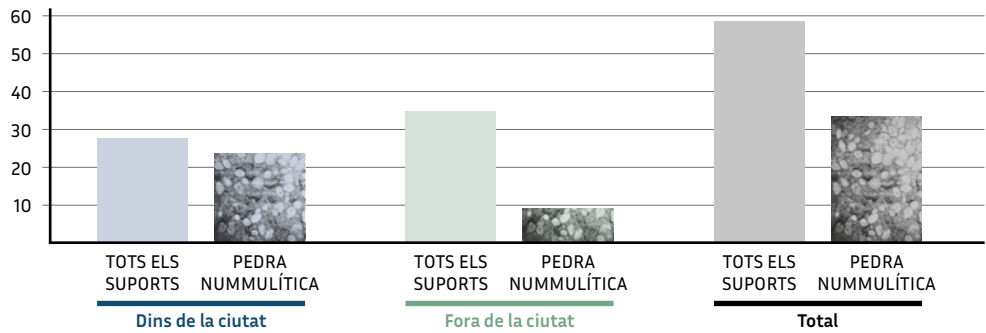
Làpida de Berenguer d'Albucíà †1227. Monestir de Sant Pere de Besalú.

Làpida de Ponç Guillem de Torroella †1227. Església de Santa Maria d'Ullà. Girona.

**Escultura funerària amb pedra nummulítica a Girona
i la seva diòcesi (s. XIII)**

1200 - 1300			
TOTS ELS SUPORTS		PEDRA NUMMULÍTICA	
Localització	Núm. obres	Núm. obres	%
Dins de la ciutat	28	24	85%
Fora de la ciutat	35	9	25%
Subtotals	59	33	55%

**Escultura funerària amb pedra nummulítica a Girona
i la seva diòcesi (s. XIII), per dècades i localització**

DÈCADA	1210	1220	1230	1240	1250	1260	1270	1280	1290	TOTALS
Catedral	1	1	-	-	1	-	3	-	2	8
St Pere de Galligants	-	-	-	-	-	-	1	-	2	3
St Feliu	-	-	-	1	-	-	-	3	7	11
Dins de la ciutat	1	1	-	1	1	-	4	3	11	22
Fora de la ciutat		2	-	1	-	1	1	1	3	9
TOTALS	1	3	-	2	1	1	5	4	14	31

el noble llega «*mille solidos barchinonensibus ad opus ipsius claustrum quod facere ibi promisi*» (Rius 1945, III, p. 319). Altres dades de llegats posteriors s'imbriquen històricament amb la presència física del cap d'un taller d'escultors, Arnau Cadell, que signa com a testimoni i beneficiat en sengles documents d'indole econòmica de l'abadia els anys 1206 i 1207 (Rius 1945, III, p. 341). A part, talla una làpida al claustre en la qua es representa treballant i hi signa com autor: «HEC EST ARNALLI SCULPTORIS FORMA CAPELLI QUI CLAUSTRUM TALE CONSTRUXIT PERPETUALE», o sigui «Aquesta és la imatge de l'escultor Arnau Cadell, que construí aquest claustre per a la posteritat».¹¹ L'artista hi és representat, semblantment a un altre relleu, sense signar, a l'ala oest del claustre de Girona (Verrie 1953, p. 22). El rastre documental i epigràfic, doncs, de bracet amb la comparació d'obres gironines, dóna una cronologia aproximada per al claustre de Sant Cugat en el lapse 1190-1210/20, acceptat quasi unànimement per la historiografia posterior.¹²

11. En referència a la identitat de l'artista altmedieval, resulten interessants les consideracions expressades en la tesi de Carles Sánchez (2017), dirigida pel doctor Castiñeiras.

12. Darrerament destaquen les rescions i aportacions d' ESPAÑOL (2003, p. 11-15), i de la mateixa autora 2017, p. 9-15, en la introducció al volum on Joan Valero presenta les dades novedoses sobre un possible claustre primigeni realitzat amb pedra de Girona a la catedral de Barcelona.

1. LA LLARGA OMBRA DEL MESTRE ARNAU CADELL (CA. 1180 - 1270)

Contemporàniament a les primeres làpides i immediatament posterior als claustres de Girona i Sant Cugat, es conserven dos casos exemplars de les primeres “exportacions” de pedra de Girona que gairebé han passat desaparebut pels estudiosos. El primer és la portada de la façana occidental de la parròquia de Sant Vicenç de Besalú, ordenada en dues arquivoltes geometritzades sostingudes per columnes cilíndriques de grans dimensions. La façana oest d'aquest conjunt sembla ser la part final de l'obra, començada al segle XII però finalitzada ben entrat el XIII, tal i com ja es va advertir fa uns anys amb sòlids arguments (BARTOLOMÉ 2008, p. 45-81). Només Jaume Barrachina ha parlat de les columnes besalunenques en relació a les manufactures gironines (BARRACHINA 2004, p. 122 n. 17). Els quatre fusts de Besalú són monolítics i arriben als 270 cm d'alçada per 17 cm de diàmetre. Les de Besalú són les més grans del segle XIII conegudes fetes amb pedra nummulítica (fora de la capital diocesana), a banda de les columnes de la sala de l'apoditeri dels banys àrabs de Girona. A la part superior de la mateixa façana de Besalú, una finestra coronella, actuant de base de la rosassa, és sostinguda per quatre columnes també de pedra de Girona, amb capitells que s'han datat ja dins la segona meitat del s. XIII (Md'A).

El segon exemple és una façana amb portalada pràcticament ignorada per la bibliografia, la de Santa Maria de Cistella, a l'Alt Empordà.¹³ La façana occidental del temple es forma a partir d'una portada d'arcs de mig punt amb dobles columnes i arquivoltes, cilíndriques, helicoidals i llises, i protegides per un guardapols o extradós de bordó amb dents de serra. La façana es divideix horitzontalment de punta a punta amb un fris de dents de serra i una cornisa

13. Cf. BADIA 1978, p. 113; BADIA-RAMOS-CAMPS 1990, p. 447-451. Després d'extenses descripcions formals, en cap cas no es parla del material petri, fet pel qual tampoc no apareix citat en els articles volgudament antològics d'ESPAÑOL 1999, 2009 i 2017.

en gola. Per sobre d'aquesta s'obre una finestra de mig punt sostinguda per columnes, i que a partir de la imposta forma un extradós decorat. El conjunt està rematat per un fals frontó triangular també decorat amb dents de serra i cornisa simple. Alhora Cistella és un exemple ben il·lustratiu d'utilització de pedres diverses en un sol conjunt, i d'harmonització de la pedra local amb pedres dutes expressament d'un altre lloc, probablement ja treballades des de l'origen. Per a la construcció de tot el temple i bona part de la façana es féu servir una pedra local de duresa mitjana i color terrós. Però per a la gran majoria de carreus de fil que acompanyen la façana principal, així com les bases, fusts, capitells, arquivoltes i resta d'elements decoratius tant de la porta com de la finestra, la pedra, ja tallada i esculpida, fou portada des de Girona. Ho delaten els nummulits i altres restes fòssils ben visibles, així com les tonalitats, que abracen des del blau i gris dels fusts fins al blanquinós de bases i capitells, en la típica combinació de base i capitell clars amb fusts obscurs, una constant ja aplicada als claustres de Girona i Sant Cugat, i que seria la tònica habitual, especialment a partir de l'esclat productiu de 1300-1350 (v. Part III). Amb molta probabilitat, les pedres treballades arribaren a Cistella prèviament manufacturades als tallers de Girona, i potser no sempre en la quantitat i mesures exactament necessàries. Ho delata que en alguns punts de les arquivoltes, fris i mur, puntualment apareix la pedra local, suplint la de Girona quan d'aquesta no n'hi ha prou, o qui sap, si fou a causa de problemes de trencament en el transport o càlcul quantitatiu. Fins i tot s'observa que les dovelles d'arrencament de la primera arquivolta, cilíndrica, són de pedra local i d'escassa llargària, com si hagués calgut recreïxer la corbatura per a encaixar les dovelles gironines amb el diàmetre realment desitjat.

Cito aquest exemple de Cistella no per relacionar-lo directament amb el taller d'Arnau Cadell (amb el qual resulta molt complicat trobar concomitàncies formals), sinó perquè amb intervenció seva o sense, en els anys d'obra del claustre de Girona i immediats, la ciutat de l'Onyar ja devia contenir un nucli d'escultors suficient com per enviar un conjunt notable d'elements prefabricats fora la ciutat, com el de Cistella (i qui sap quants d'altres desapareguts). I no podem el·ludir els anys d'activitat de Cadell a l'hora d'explicar aquesta capacitat, sobretot pel que fa a les dècades

En la portada principal i la finestra del rosetó de la façana occidental de la parròquia de Sant Vicenç de Besalú s'aprecien els fusts tallats amb pedra de Girona. Els de la portada són uns dels més grans mai inventariats. Els capitells originals de la finestra es conserven exposats al Museu d'Art de Girona.

immediatament posteriors a la seva defunció. Sense voler-hi insistir més, remarco que en el seu testament, publicat fa relativament pocs anys, Cadell nomena marmessors seus diversos canonges de la catedral, entre els quals destaca un Pere de Cistella, d'origen feliçment coincident amb l'església esmentada. L'escultor signà testament a Girona el 7 d'octubre de 1221: «La lectura del testament deixa entreveure que Arnau Cadell disposava de béns immobles a Sant Cugat i de crèdits allí i a Girona. Mancat de fills, atengué la formació d'un nebot jove i beneficià amb llegats importants el monestir de sant Cugat, que li devia encara quantitats considerables; les repartí entre una pitança als monjos i donatius a diversos altars d'aquella església. El cenobi, per tant, pagà barata l'obra escultòrica. No hi ha cap al·lusió en el testament a l'activitat artística del testador, però no hi ha dubte que es tracta de la persona que es relacionà successivament amb el monestir de Sant Cugat i la seu de Girona i hi deixà testimonis cabdals del seu talent»

(MARQUÈS 2008, p. 164). Tot indica que l'execució del testament trigà un cert temps en efectuar-se, per tal com no s'inicià la celebració d'oficis en el seu nom fins 1242 o 1243, quan amb la compra d'un mas es pogueren pagar les misses dels aniversaris consignats.¹⁴

Les citades consideracions de mossèn Marquès són un bon resum del document, però potser cal aprofundir en valorar el contingut “atípic” del text, per a poder valorar millor el contingut “artístic” del mateix, ja que sí que es pot interpretar com un cert “testament de taller” i final d'una etapa, com tot seguit argumentaré. Un primer raonament, més prosopogràfic però no menys cabdal en l'àmbit artístic, és que el testament és un vincle documental gairebé únic amb un escultor que visqué en pròpies carns l'esclat de l'escultura durant la segona meitat del segle XII; val la pena aturar-se un moment a pensar-ho: si pels volts de l'any 1200 Cadell dirigia el taller que féu el claustre “romànic” més gran existent al Principat, el de Sant Cugat (i fantàsticament ben conservat!), vol dir que es tractava d'un mestre totalment format i amb experiència, o altrament es fa difícil imaginar que se li encarregués un conjunt d'aquelles dimensions i importància sense un *cursus honorum* netament solvent. Això significa que, per raons estrictament generacionals, Cadell pogué conèixer l'obra dels mestres (o els mestres mateixos) derivats dels tallers de Serrabona-Cuixà, i presenciar la difusió dels tallers de Ripoll i Vic. O diguem-ho més clar: Cadell podia haver pertangut a la generació dels tallers de Ripoll-Vic, ja que les dates conegudes ho fan possible. Podria ser ell l'autor d'algunes de les obres de vers 1170-1190 que romanen *saecula saeculorum* sense autoria? La resposta en positiu és tremendament temptadora.

Amb tot, amb els coneixements que en en tenim avui, la seva aportació artística s'ha centrat sobretot en dos aspectes: la introducció de nous models compositius i formals en la talla de capitells i relleus, i en la utilització sistemàtica de la pedra de Girona com a material exclusiu de les columnates dels claustres. En ambdós casos

13. Cf. ESPAÑOL 2003, p. 29, nota 111; MARQUÈS 2008, p. 164; ESPAÑOL 2009, p. 964. Els documents en concret són la prometença de Pere de Pedrinyà, paborde de l'Almoina del Pa, a Berenguer de Llagostera, sagristà segon de la seu, de celebrar l'aniversari d'Arnau Cadell, pedrer de Girona, i assigna a aquesta fundació el mas Benaïm de Madremanya, comprat a Hug de Cervià per 800 sous de Barcelona (ADG, Definicions, vol. 2, f. 36v. 28 de gener de 1243); i l'agnició de bona fe de Guillem de Montgrí, sagristà, Berenguer de Llagostera, sagristà segon i Bernat de Salt, tresorer de la seu, a Pere de Pedrinyà, paborde de l'Almoina, que havien comprat amb diners d'ell el mas Benaïm de Madremanya, a fi de dotar l'aniversari d'Arnau Cadell (ADG, Definicions, vol. 2, f. 37. 2 d'abril de 1243).

A Santa Maria de Cistella, els carreus i els elements escultòrics tallats en pedra de Girona a la façana contrasten fortament amb la resta de parts, elaborades amb pedra local. No es pot descartar que en algun dels sectors superiors s'emprés també pedra de Figueres.

se li pot atribuir un cert caràcter pioner, però la primera faceta és la que resulta més inquietant: d'on tragué els nous models iconogràfics, els emmarcaments arquitectònics, la nova proporció àbac/capitell, els característics repertoris fitomòrfics, etc.? A quines regions viatjà o quins mestres pogué tenir? Quanta originalitat hi ha en els seus dissenys? No és la missió d'aquesta tesi respondre-ho (qüestió en la que ja s'han bregat molts altres historiadors de l'art especialitzats en el període),¹⁵ però sí la de recalcar el paper del mestre en la introducció, ja per sempre, i encara que fos puntualment, de la pedra nummulítica esculpida en el si de grans conjunts monumentals d'àmbit religiós, dins i fora de Girona.

Seguint aquest fil argumental, val la pena una última consideració sobre el text del testament, i que podria suggerir quelcom dels orígens o la formació del taller de Cadell. S'ha perdut bona part del text, però en el conservat apareixen els noms de diverses persones, moltes de les quals es poden vincular a l'activitat del taller escultòric. Un total de 6 homes que van formar, tots o alguns, el nucli del seu taller, i als qui pertany atribuir la coautoria dels conjunts de Sant Cugat i Girona. Dos d'ells són noms exòtics, que si més no, desperten curiositat: Enuthrum i Beffrio. No he aconseguit cap tipus de dada lingüística sobre el primer (primera raresa), però en canvi el segon apareix repetidament com a forma dialectal i arcaica d'un mot en neerlandès o dialecte germànic ben conegut per historiadors de l'art i arquitectes: *beffroi*, la torre, torre-campanar, o torre mestra; nom amb què es designaven aquest tipus d'elements arquitectònics, per exemple, en les cases comunals de les ciutats de Flandes. La veritat és que el nom "Enuthrum" tampoc no evoca les zones temperades del vell continent. En tot cas, ¿estaven relacionats aquests dos personatges amb el taller de Cadell? Al testament es poden llegir els llegats a altres persones (Cadell no va tenir fills, i els esmentats podrien haver estat la seva "família"), entre els quals hi ha els seus nebots Raimon Cadell i Cadelló, fills de Pere Cadell; els seus dos fillols, nats de Ponç Adalbert i Bernat de Déu; i un tal Pere Maxella, habitant del burg de Galligants.

Al nebot Ramon Cadell, que devia ser deixeble seu i escultor, el mestre li deixà

15. Per a comprendre la importància en la dimensió tècnica i iconogràfica d'Arnau Cadell i el seu taller, la referència principal segueix essent la tesi doctoral d'Imma LORÉS OTZET, *L'escultura dels claustres de la catedral de Girona i del monestir de Sant Cugat del Vallès* (1991). Tanmateix no hi ha dubte que la troballa del testament (MARQUÈS 2008) i les successives interpretacions (ESPAÑOL 2009), incloent la d'aquesta tesi, podran matisar-ne alguns aspectes.

«*culsitram et scampnum [...] vascula que habeo in domibus meis apud Sanctum Cucuphatem*». O sigui una mena de coixí de treball, i un tipus de banquetta o escó, la mateixa arrel llatina que ha donat la paraula castellana *escanyo*. Aquest tipus de seient és l'utilitzat a la feina, ja que deixava el cos en una posició inclinada i semiasseguda, amb els braços lliures i a una altura còmoda per a la realització de treballs escultòrics. L'aspecte que podia tenir l'*scampnum* de Cadell és el que surt representat en el relleu del claustre de la catedral, on es representà a ell mateix i probablement al seu nebot Ramon, en plenes tasques. També li llega una bàscula, segurament un tipus de grua o pinça de metall per a moure materials petris de cert pes. D'altra banda l'únic que sabem de Catelló és que era deixeble i afillat del mestre, i que aquest li ensenyava l'ofici des de Sant Joan del mateix any del testament, o sigui que només portava uns 4 mesos de mestratge quan sobrevingué la mort d'Arnau, si és que ocorregué en un moment proper a 1221. A Catelló li dóna tot l'honor i les pertinences de les seves propietats a Sant Cugat.

El darrer personatge interessant del testament obre la porta a esbossar una mena de “successió” o fil conductor del seu llegat artístic vinculat amb la ciutat de Girona. En aquest sentit, una de les dades més enigmàtiques del testament de Cadell és el llegat a un tal Pere Maxella d'unes *vestes de imperiali*. De què es tractava? Algun tipus de vestit o teixit especial? Procedent de territori germànic? O no tindria res a veure? Els coneixements en lèxic del vestuari en aquest període resulten extraordinàriament limitats, però es pot inferir que es tractava d'algun tipus de peça de roba o teixit, sense concretar.¹⁶ En canvi resulta de gran valor l'aparició d'aquest Pere Maxella (membre del taller de Cadell, o format amb ell?), amb un cognom que indica la procedència d'un lloc molt concret, el mas o veïnat de Maxella, localitzat al terme de Serinyà, situat entre Besalú i Banyoles, una zona rica en travertí apte per a la construcció i l'escultura arquitectònica, i amb una clara tradició de mestres pedrers. Prop de la cova del Reclau de Serinyà s'obre un veta travertínica de l'anomenada pedra d'Espolla, molt apreciada pels pedrers locals (COROMINAS 1946, p. 210). El Pere Maxella esmentat

16. És difícil precisar la naturalesa d'aquestes robes, que pel poc que s'ha pogut resseguir, devien ser especialment valuoses. Les pistes escasses menen a l'anomenat *pannus imperiali*, que també es va poder anomenar “pany d'or imperial” (MOCHOLI 2014), i que sembla ser un tipus de teixit de seda d'alta qualitat, inicialment portat a occident des de Constantinoble durant les creuades «...comes W. de Magnivilla Jerosolimis rediit [...] et rediens habuit in veneratione, pannos, quos civitas Constantinopolis vocat» (MICHEL 1852). Agraeixo en aquesta qüestió les consideracions de les doctores Cristina Sanjust i Adriana Almeida.

el 1221 pot ser el mateix Pere Maxella, pedrer, que apareix de testimoni en un establiment de terres. Morí pels volts de 1256 i estava casat amb Guillem Cerviana, amb qui en el moment del decés tenia un fill menor, Guillem Pere. Les coincidències porten a perseverar que el Pere Maxella del testament de Cadell (no s'indica la seva professió) és el pedrer habitant al burg el 1234. En tot cas, la relació havia de ser estreta, per tal com el mestre li féu un dels llegats més particulars i personals, i era un dels primers noms en l'ordre intern del testament. Si Pere Maxella fos el pedrer documentat, tindriem el nom del lapicida gironí més antic conegut (després d'Arnau Cadell, és clar), i un altre possible participant en l'obra del claustre de la seu o altres monuments coetanis.

Evidentment, les obres en la Girona de la primera meitat del segle XIII havien de ser constants, sobretot en un espectre civil, atenent tot el que ara es coneix del creixement i expansió de la zona urbana. Però tampoc no es poden negligir les obres religioses, capitanejades per nous convents, així com també per les obertures de capelles a la catedral i les ampliacions del palau episcopal. Potser els Maxella es troben entre els artífexs que convertiren en realitat aquelles construccions.

Llegit i interpretat el testament, és quasi impossible no identificar els dos escultors representats al cèlebre relleu del claustre de la seu de Girona amb mestre Arnau Cadell (tal vegada el de la dreta, amb barba i capell), i algun dels seus aprenents o ajudants (Enuthrum, Beffrio, Catelló, Pere Maxella...?). A més, al relleu els artistes seuen clarament en un *scamprum*, i es cobreixen els genolls amb una mena de roba de protecció.

2. EN TEMPS DEL MESTRE BARTOMEU I EL SEU TALLER (CA. 1270 - 1300)

Seguint el fil del temps, de forma lacònica l'any 1276 apareix un Arnau Maxella, també pedrer del burg de Sant Pere de Galligants, que tenia un fill clergue vinculat a la Seu, de nom Ramon.¹⁷ Els citats Pere i Arnau Maxella havien de ser parents d'un tercer pedrer, Guillem Maxella, també habitant al burg de Sant Pere, actiu entre 1267 i 1278. Guillem apareix citat per primer cop el 6 de juny de 1267. Fou escollit marmessor junt amb Marquès de Santacecília, paborde de l'Almoïna, i Avinyó, clergue a Sant Pere de Galligants, en el testament de Miquel Pellicer, habitant del mateix burg.¹⁸ El darrer esment de Guillem és en un codicil de Jaume d'Olives de 1278, en què torna a ser nomenat marmessor, ara al costat del pellisser Pere de Bell-lloc, nebot del testador.¹⁹ En ambdós casos és anomenat *petrarius*. En tot cas l'especificitat del cognom i l'ofici permet assegurar que Pere, Arnau i Guillem mantenien un parentiu directe i un context professional idèntic. Era aquest Guillem en Guillem Pere, fill de Pere Maxella i menor d'edat en el moment de la seva mort? D'entre totes aquestes dades s'insinua un fil prim i delicat, però constant, en una seqüència parcial de l'activitat dels pedrers durant el segle XIII; una seqüència que tindria ramificacions en els possibles continuadors del taller de Cadell i les posteriors derivacions, una o dues generacions més endavant.

No vull donar a entendre que al llarg del segle XIII els Maxella fossin l'única família de pedrers de Girona, i menys encara del burg de Sant Pere. Justament en un dels documents de la vídua de Pere Maxella, Guillema Cerviana, apareix signant com a testimoni un Ramon Clota o Saclota, pedrer habitant del burg (MALLORQUÍ 2013 I, doc. 297, p. 415-416). En un altre document de 1252, en aquest

17. ADG, Definicions, vol. D-152, f. 66.

18. ADG, Pergamins de la Pia Almoïna, núm. 2-07190. Publica: MALLORQUÍ 2013 II, p. 481-482.

19. ADG, Pergamins de la Pia Almoïna, núm. 2-03575. Publica: MALLORQUÍ 2013 II, p. 544-545.

cas una visura d'obres de l'hospital i el planiol de Sant Pere de Galligants, surt esmentat un "Marquès", pedrer, habitant també del burg (Id., doc. 270, p. 367). El 17 de gener de 1278 el pedrer Guillem Puig i la seva esposa Juliana compraven una casa amb pati o plaça a Pere Miquel, situada dins la parròquia de Sant Feliu en la zona dels molins de Sant Pere (MALLORQUÍ 2013 II, doc. 379, p. 542). Com a fet poc usual des del punt de vista social, el pedrer Berenguer Caselles es casà l'any 1290 amb Elisenda, filla del cavaller Arnau de Camós.²⁰ Finalment coneixem que l'any 1294 el pedrer Arnau Savarrès tenia diverses cases al burg, que són esmentades com a afrontació en una lloació feta per Maria, esposa d'un sabater anomenat –simptomàticament– Bernat Maxella. Tot i l'aparició documental recent de tots aquests pedrers, les fonts no permeten vincular-los directament a cap obra de l'època (per a referències biogràfiques, v. Apèndix II).

Passa el mateix amb el ja citat Guillem Maxella, però aquest, de forma excepcional, es converteix en una baula inestimable a l'hora de relacionar-lo amb un altre mestre pedrer, aquest sí, de renom. Si reculem uns anys, concretament el 19 de maig de 1269, trobem que la dama Agnès de Foixà, vídua del cavaller Ramon de Gironella, fa testament i decideix entrar de monja al monestir de Sant Daniel. Hi dota diverses fundacions amb els delmes de Caldes de Malavella i Franciac. L'acta no tindria més transcendència si no fos perquè hi consta com a testimoni el pedrer Guillem Mexella; i sobretot, perquè hi apareix signant al costat d'un altre membre del mateix ofici, molt més cèlebre: *magister Bartholomeus petrarius*, l'afamat escultor mestre Bartomeu de Girona. O sigui que Guillem i Bartomeu es coneixien, vivien al mateix burg, i es pot plantejar la sinèrgia laboral entre els dos o els respectius tallers i famílies. Així, és quasi inevitable imaginar una mena d'enllaç "successori" entre Cadell i Bartomeu, com a pedrers gironins, que es produeix gràcies a la intermediació "sanguínia" i l'activitat professional de la

20. ADG, Pergamins de la Pia Almoina, núm. 2-1567 i 2-1756.

família Maxella en una o dues generacions.²¹ Òbviament, Bartomeu i Cadell mai no van coincidir, perquè Cadell testà el 1221 i Bartomeu devia néixer en la dècada de 1240 (i no 1250, com s'ha suggerit en diverses ocasions BARRACHINA 2004, p. 134). Dinou anys o menys seria una edat massa justa (i improbable) com per aparèixer amb ofici reconegut i testimoniant un document de tanta envergadura. A part del testament d'Agnès de Foixà, l'origen de Bartomeu es justifica a partir dels seus esments en la documentació posterior, en què s'anomena "mestre Bartomeu de Girona". Això també ajuda a explicar perquè a partir de 1305 se'n perd el rastre documental i les notícies indirectes posteriors semblen suggerir que vers 1313 l'escultor ja havia mort o bé ja no estava en actiu. Si vivia, el 1313 Bartomeu havia de tenir una edat al voltant dels 70 anys.²²

Fins ara, el donatiu d'Agnès de Foixà és l'única notícia documental directa que vincula Bartomeu amb Girona. Malgrat això, la crítica li ha atribuït un bon nombre d'obres a la ciutat per raons estilístiques, en comparació amb els treballs documentats a Tarragona sota el mecenatge del bisbe Guillem d'Olivella a partir de 1277.²³ En concret, es tracta del portal de la verge del Bellull, a l'angle sud-oest del claustre de la catedral; un grup del calvari al Museu Diocesà; i finalment, la tomba del promotor del portal de Bellull, el canonge Guillem de Montgrí, mort el 1273, a més de capitells i altres peces

21. MARQUÉS 1997, doc. 286, p. 423-427; ESPAÑOL 1999, p. 114, notes 175 i 178. MALLORQUÍ 2013 II, doc. 340, p. 494. En el diplomatarí de Sant Pere de Galligants es donen a conèixer molts més personatges de la família Maxella. El més habitual és el clergue Arnau de Maxella (docs. 218, 238, 304, 327, 343, 347, 361, 366; signa com a testimoni als docs. 250, 282). El clergue tenia un germà de nom Joan, testimoni del procés que Arnau endegà contra el monestir de benedictines a raó del domini directe d'uns béns que tenien a Toralles i Setcases. Al llarg del procés hi apareix una Guillema de Serinyà, de la mateixa parròquia d'on procedien els Maxella (doc 343). També es documenta un Guillem de Maxella, com el pedrer, però que era notari públic del castell de Bestrecà (doc. 361, de 1287, maig, 20. p. 562-563). Tots els esmentats abracen una cronologia dins l'últim terç del segle XIII, pertanyents al col·lectiu d'artesans, i devien ser una de les famílies més actives del burg de Sant Pere. Així mateix, les investigacions de Joel Colomer posen en relleu la presència continuada d'habitants del veïnat de Maxella (o portant el cognom) a Besalú i el seu entorn durant la primera meitat del segle XIV (continguts inèdits de la seva tesi, en preparació).

22. Per les anotacions publicades per COMPANYYS - MONTARDIT 1986, p. 25-29, es dedueix que el 1313 s'estan comprant peces i eines de Bartomeu, que havien quedat sense utilització després de la desaparició del mestre: «Ítem, compré II perpals de mestre Berthomeu. Costaren XX solidos [...] Ítem, compram IIII tascons de mestre Berthomeu qui pesaren XXIIII libras e mige. Costaren X solidos V denarios [...] Ítem, costa I may que aguem a comprar de maestre Berthomeu. Costà VIII solidos.»

23. Regestat a: CAPDEVILA 1935, p. 34-35. En realitat la informació estava extreta dels treballs de Mn. Josep Blanch al segle XVII, que no es publicaren fins més tard (BLANCH 1951, p. 173).

i fragments menors dispersos pels monestirs i museus de la ciutat.²⁴ Tal vegada calgui veure en les accions d'aquest important eclesiàstic, Guillem de Montgrí, els principals motius de la carrera fulgurant de Bartomeu cap al sud, més enllà de Girona, a Barcelona i Tarragona, on apareix documentat des de 1277 fins a 1305.

Guillem de Montgrí fou sagristà major de la seu de Girona fins el seu decés, i arquebisbe electe de Tarragona entre 1233 i 1239, moment en què renuncià al càrrec per a mantenir els seus feus a Eivissa i Formentera, illes conquerides per ell mateix en nom de Jaume I. Com a sagristà ajudà (beneïda coincidència) a instaurar l'aniversari de l'escultor Arnau Cadell l'any 1243 (v. notes anteriors). Guillem fou un conegut promotor de les arts, ja que patrocinà la construcció de Santa Maria d'Eivissa (futura catedral) i el portal de la Verge de Bellull al claustre de la catedral de Girona, a banda del seu propi sepulcre, que conté la figura de jacent més antiga coneguda realitzada amb pedra nummulítica (a més de ser una de les més reculades de tot l'espectre artístic català del moment).

El sepulcre del canonge consisteix bàsicament en el frontal, recobert completament per un llarguíssim epitafi rimat (v. MARQUÈS 2009, p. 55-56), i la representació del jacent, segurament major que el natural (prop de 190 cm de longitud). El difunt està recobert amb una dalmàtica, corresponent a la dignitat d'ardiaca que ostentava en morir. Al rostre s'aprecia barba de dies. Els braços es doblen sobre l'abdomen, sostenint un llibre de textos sagrats, al qual se li ha representat fins i tot les tapes de cuir i les xarneres metàl·liques. La composició de la figura és molt simètrica i equilibrada, en tant que el cap, els braços i els plecs del cos estan dissenyats sobre un eix equivalent. Els trets facials del jacent han servit com a font directa per relacionar mestre Bartomeu amb altres obres, com el grup del calvari conservat al Museu d'Art de Girona, o les primeres figures d'apòstols i altres ornamentacions de la façana catedral de Tarragona (FREIXAS 1983, p. 102-103). Tanmateix es fa feixuc poder-li atribuir obres no monumentals, sinó intervencions menors en construcció o escultura arquitectònica, en la qual pogué participar sovint, més enllà dels grans projectes reials i catedralicis.

24. La figura de Bartomeu ha suscitat l'interès dels estudiosos des dels primers treballs referits a Santes Creus, però no ha estat fins a la fi del segle XX que s'han començat a elaborar síntesis i propostes des de l'òptica gironina. Segueixen essent referents els treballs de FREIXAS 1983, J. PITARCH-DALMASES 1984, ESPAÑOL 1999C i BARRACHINA 2004. Cal esmentar, també, les darreres aportacions de CINGOLANI-SAROBÉ 2010, en ocasió de l'obertura i restauració de la tomba de Pere el Gran.

El sepulcre del canonge Guillem de Montgrí (†1273), a la seu de Girona, és una de les tombes monumentals amb jaent més antigues de Catalunya. En tot cas, és l'exemple amb jaent més antic conegut realitzat amb pedra de Girona.

Al sepulcre de Pere el Gran, a Santes Creus, la llosa de transició, i les columnes i pilars del baldaquí foren tallats pel mestre Bartomeu amb pedra de la seva ciutat, Girona.

Per si fos poc –i aquesta és una dada molt rellevant per explicar el context artístic de Bartomeu– Guillem de Montgrí actuà com embaixador plenipotenciari del rei Jaume al tractat de Corbeil (1258) davant els llegats de Lluís IX de França.²⁵ No debades s’ha parlat del Tractat com d’una fita *post quem* per a l’entrada del gòtic des del Nord als territoris Principat, i per això cal posar de relleu la figura d’un dels seus artífexs, que a més destaca com a responsable de la introducció de l’*opus francigenum* a casa nostra, personificat en mestre Bartomeu. Dit això, potser calgui elevar la figura de Guillem de Montgrí com el gran mecenes de Bartomeu, que pogué cataputar-lo a la seu que renuncià, anys abans que hi accedís Guillem d’Olivella (arquebisbe de Tarragona entre 1272 i 1287), que fins ara s’ha projectat com l’autèntic gran mecenes del mestre, a part del mateix rei Jaume II (BARRACHINA 2004, p. 53). La més que probable coneixença entre Montgrí i Olivella i la prèvia relació directa del primer amb Tarragona fan que resulti més fàcil d’explicar l’ascendència de Bartomeu a les obres principals de la seu primada de Catalunya, àdhuc a les concernents al cercle de la reialesa.

25. Tot i que encara no ha tingut un estudi monogràfic profund i actualitzat, la bibliografia sobre Guillem de Montgrí és extensa, però l’essencial és aportat per: MARQUÉS 1970, O’CALLAGHAN 2004 i MARQUÉS 2009, p. 55-56.

Per això cal seguir aquest fil d'influències polítiques en paral·lel i sense voluntat de revisar altra vegada (ja en portem unes quantes) el currículum artístic de Bartomeu, i centrar l'anàlisi en la propagació de la pedra de Girona en terres del sud i concretament en obres reials. El periple documentat de Bartomeu per Tarragona s'inicia el 1277, quan l'arquebisbe Olivella li encarrega la direcció de l'obra de la catedral de Tarragona, especialment de la portalada. Però a Tarragona no hi ha rastre de pedra de Girona a la seu (sí en edificis propers, com la casa Castellarnau o el palau Episcopal, però cal situar aquests exemples ben avançat el segle XIV o més enllà). Catorze anys després dels inicis a Tarragona, el 1292, Jaume II li encomana la realització del sepulcre de Pere el Gran a Santes Creus,²⁶ obra a la qual estigué vinculat com a mínim fins al 1295 (segons la documentació), però es pot inferir que encara hi treballà, ell o el taller, fins a 1305, quan ja s'havia completat el baldaquí i les columnes que el sostenen, tallades en calcària nummulítica, i es procedia a pintar-lo.²⁷ Els fusts de les columnes i pilars de Santes Creus són de perfil mixtilini, i assoleixen una altura superior als dos metres. Sembla que pogueren servir d'inspiració per als fusts del baldaquí de la tomba de Jaume II i Blanca d'Anjou, i per a les columnes de les galeries del claustre (v. part III). A més del baldaquí, la pedra de Girona també serví per a confegir una gran peça plana, oval i motllurada, per a la trasició entre el sarcòfag de pòrfir i la coberta de la tomba de Pere (ESPAÑOL 1999 p. 86-87).

Els fusts del baldaquí són el primer exemple columnari en pedra de Girona directament vinculats a una obra reial.²⁸ El segon exemple, per ordre cronològic, i quasi en paral·lel, són les columnes del campanar de la capella reial de Santa Àgata, a Barcelona. L'any 1302 ja s'havia projectat el campanar. Les columnes lobulades de pedra de Girona, amb capitells de palma i lliri, ja estaven col·locades el 1306, just quan el rei assentí a la proposta de coronar el campanar amb sis puntes.²⁹ És un fet objectiu que en els dos moments documentats en què la pedra gironina esdevingué material petri reial, entre 1292 i 1305, mestre Bartomeu de Girona treballava per al monarca,

26. FINKE 1908, II, p. 905-906; ROSENMAN 1983, p. 176; TRENCHS 2011, doc. 152, p. 104.

27. FINKE 1908, II, p. 906, n. 1; MARTÍ DE BARCELONA 1991, doc. 109.

28. Reservo totes les apreciacions artístiques i citacions documentals sobre les columnes de perfil mixtilini, que anomeno "palatines", per a la part III, on parlo extensament sobre models, producció i difusió.

29. He concentrat totes les citacions pertinents, també en abordar *in extenso* la construcció de Santa Àgata en l'apartat III. La qüestió rellevant és que al campanar de la capella reial, es daten per primer cop amb precisió capitells de palma i lliri que ja prenen la forma que després esdevé "estàndard", si és que no s'havia "estandarditzat" abans, en algun conjunt que no hem conservat, ni físicament ni documental.

o just acabava de fer-ho. Fent servir el principi –apòcrif– de la navalla d'Ockam, es pot deduir que si el material apareix en aquelles dates, tant en format sumptuós (Santes Creus) com esquemàtic (Barcelona), el motiu d'aquest protagonisme es degui a l'acció del mestre gironí o el seu taller i els immediats continuadors; a ell, per tant, caldria atribuir-li la tria pètria, la introducció del material en els cercles àulics, i probablement la confecció dels models, que després dels llocs reials s'aplicaren en infinitud de claustres, galeries i finestres en cases benestants urbanes i sub-urbanes. Ara bé, si es pot afirmar la figura de Bartomeu com a creador i difusor, on es troben els primers models o fonts d'inspiració per a aitals realitzacions?

3. EL NAIXEMENT D'UNS MODELS D'ÈXIT? EL CLAUSTRE DE SANT DOMÈNEC DE GIRONA

El 30 de desembre de 1252 el bisbe Berenguer de Castellbisbal donà a títol personal amplis terrenys a l'orde dominicana, de la qual formava part, per tal que endeguessin la construcció d'un convent situat entre l'església de Sant Martí Sacosta i la Torre Gironella (GIBERT 2004). A part del mateix rei Jaume I, també en fou protector fra Arnau de Segarra, deixeble de sant Albert Magne i provincial de l'orde en tota la península Ibèrica. Al costat d'ell, el dominic i inquisidor fra Guillem de Calonge, actuà de mà dreta del bisbe en les obres de la nova fundació (FREIXAS 2002, p. 219).

Aquell fort impuls inicial suposaria la construcció quasi immediata d'una primera església (iniciada el 1253, segons una làpida del segon confrafort del mur nord del mateix temple) i d'un claustre, aquest de grans dimensions, amb aula capitular i lavatori. La cronologia de les obres així sembla indicar-ho, si es té en compte la concentració de dades en l'últim quart del segle XIII sobre el claustre i altres dependències (a més de la ja citada de l'església), en un marge aproximat per a la construcció del claustre entre 1270 i 1300. El primer document en qüestió és el ja referit testament d'Agnès de Foixà de 1269, on apareix de testimoni mestre

Làpida del clergue Guillem d'Hostalric (†1273), que afavorí el convent en vida i també amb llegats *post mortem*. Va contribuir decisivament en la construcció de gran part del claustre (MAC-Gi. Sant Pere de Galligants).

Làpida de Beatriu, senyora de Torroella (†1292), amb els béns de la qual foren construïts una capella i el lavatori del claustre (MAC-Gi. Sant Pere de Galligants).

Bartomeu. Entre d'altres donacions, Agnès llegava la notòria quantitat de 4.000 sous «*pro operi fratrum Predicatorum Gerunde*» i 800 sous per misses per a la seva ànima (hi té alguna relació, la presència de Bartomeu com a testimoni? Va treballar al claustre de Sant Domènec?) Dues inscripcions funeràries conservades i exposades com a fons permanent del Museu d'Arqueologia a l'interior de Sant Pere de Galligants, aporten més llum a la qüestió. La primera és la làpida de fra Guillem o Guerau, dominic, rector de l'església d'Hostalric, al qual s'atribueix molts favors als frares predicadors, entre ells, la construcció d'una gran part del claustre «*magnam partem claustrorum [...] construxit*». De fet, pel to del text epigràfic, es dedueix que l'edificació es produí en vida seva (la forma verbal no sembla entreveure que fos una donació després de mort), que finà el 12 de desembre de 1273 (casualment, el mateix any que Guillem de Montgrí). L'altra dada significativa l'aporta la làpida de domna Beatriu, senyora de Torroella (parenta directa del dit Guillem), el llegat de la qual serví per construir una capella (lateral a l'església?) i el lavatori del claustre. Beatriu morí el 19 de maig de 1292. Per raons lògiques de fàbrica i higiene, es pot considerar que el lavatori fou l'última obra del clos, aquesta sí, *post mortem*.³⁰

Si bé no hi ha conflicte a l'hora de datar l'església actual, reconsagrada el 1338, sí que s'ha posat en qüestió la cronologia del claustre (GIBERT 2004, MOLINA 2011, p. 166), i s'ha arribat a considerar que l'actual no és l'esmentat en la bibliografia clàssica, basada en l'epigrafia i les escasses fonts documentals (COLL 1958, FREIXAS 2002a), i

30. Dades extretes principalment de COLL 1958, FREIXAS 2002 i GIBERT 2004.

que per tant, no seria del XIII sinó del XIV, com l'església. Davant d'aquesta hipòtesi es poden plantejar diversos dubtes, que en conjunt formen una argumentació prou sòlida. La primera és una avinentesa documental, i és que no s'ha trobat cap document escrit en paper, pergamí o epigràfic que parli d'obres al claustre durant la primera meitat de segle XIV. En canvi totes les notícies conegudes es refereixen a l'últim terç del XIII. A partir del 1300 les notícies es concentren en la nova església, la capella de la sagristia i la casa del prior (veure part II). La segona és que si el claustre es bastí durant el primer quart o primera meitat del segle XIV, seria inaudit que a Girona, el primer claustre plenament "gòtic" conegut, no es construís segons els models dissenyats i seriat en la pròpia ciutat, després aplicats a Sant Francesc, Sant Feliu i el Carme de Girona, o Sant Pere de les Puel·les, Pedralbes, Santa Clara, etc. a Barcelona, o en la primerenca galeria nord del claustre dels franciscans de Palma de Mallorca (segurament la més antiga de totes!), tots ells projectats i iniciats entre 1310-1330 aproximadament.³¹

I el tercer argument és el context arquitectònic. Al llarg del segle XIII i fins vers 1270 la majoria de claustres edificats es concentren en catedrals (Tarragona, Lleida) i en abadies cistercenques (Poblet), que comparteixen la monumentalitat i grandiositat dels projectes, amb grans arcades i obertures calades. Per la seva banda els mendicants adopten les formes ogivals en formats menys grandiloqüents pel que fa a alçada i relleus, però amb capacitat per ocupar una gran extensió de terreny. També és el cas d'abadies benedictines i posteriorment les franciscanes i carmelites, que devien veure en les galeries de moltes arcades baixes i de poca llum, una solució menys ostentosa i reduïda al costat del luxe de les canòniques catedralícies i el Cister. En aquest sentit cal citar tres exemples de l'orde franciscà: cap al sud, els claustres dels convents de Santa clara de Tortosa i Sant Francesc de Morella, que comparteixen tipologia d'arcades però se sostenen només amb una columna, motllurada, això sí. Al Nord, el claustre dels franciscans d'Auch, a la diòcesi d'Avranches.

Quan els dominics de Girona emprenen la construcció del claustre no tenen massa referents immediats per a dissenyar-ne l'arquitectura, tret potser dels

31. La seqüència de galeries i claustres comporta totes les apreciacions necessàries des del punt de vista de models, producció i difusió, fet pel qual en parlo extensament en la part III, i per això reservo en aquells capítols totes les citacions pertinents.

grans convents de les capitals del Llenguadoc, com Narbona, Carcassona i, sobretot, Tolosa, que encara conserva sencer bona part del convent original. Allí, el gran claustre del tercer quart del s. XIII s'alça elegant amb arcades ogivals motllurades sense calat, sostingudes per dobles columnes. La tradició de les columnes aparellades és molt forta en la seqüència del romànic mediterrani, i òbviament s'ha de considerar un "residu" o més ben dit, la continuïtat de la tradició en un moment en què l'art es decanta cap a formes menys pesades i esveltes. Actualment es considera el claustre una obra feta entre 1306 i 1309 (cf. VICAIRE 1974), però les notícies sobre obres a l'església i el claustre són constants des de pràcticament l'inici del convent, en ocasió de la seva fundació l'any 1229. Les columnes de Tolosa es troben enllaçades pel collarí dels capitells, de manera que cada parell pertany a un sol bloc de pedra. La unió dels capitells devia donar solidesa a l'estructura. A l'angle sud-oest del convent gironí (l'únic que s'escapa estilísticament de la resta de conjunt) la unió es produeix en els fusts, units a través d'un calat que els ressegueix l'interior, en pla a la part inferior, amb un cercle al centre i una ogiva a la superior. Però la semblança amb l'obra tolosana es troba sobretot als capitells. Tècniques, motius i models semblants són emprats a Girona, amb clares reminiscències del claustre llenguadocià, sobretot pel que fa a capitells amb fullatges que s'enfilen per l'àbac i l'abracen als angles. És una llàstima que el claustre de Tolosa de moment no compti amb un estudi artístic aprofundit, donat que les publicacions en història de l'art més aviat l'han obviat, o han dedicat pocs paràgrafs a parlar-ne, en contrast amb el temple (PRADALIER 1996, p. 28-29).

Dit això, el claustre de Girona s'inscriu sense fisures en una arquitectura comuna amb altres claustres mendicants bastits entre el darrer quart del segle XIII i a cavall del 1300. Pel que fa al parament de les arcades, a Girona, Perpinyà i Cotlliure encara és una estructura de molts carreus i dovelles, de diversos pams d'altura, que aporta un pes considerable a les columnates fins que no arriba al forjat del pis superior. Malgrat que ha desaparegut en la seva major part, la imponent església dels dominicans de Perpinyà comptava amb un claustre d'arcades ogivals amb calat lobulat sobre parelles de columnes, amb capitells figurats. L'altre paral·lelisme clar és amb el claustre dels predicadors de Cotlliure, avui pertanyent a una propietat privada. Aquest només es diferencia dels altres dos perquè el lobulat dels arcs no és totalment calat, tot i que el model inicial és

Confluència de l'ala est i nord del claustre

El claustre, des de l'ala sud.

Ala est i angle sud oest.

Visió de la galeria nord, amb l'església al fons.

comú. La presència permanent de dobles columnes i la senzillesa i amplitud dels arcs suggereixen un debat respecte els possibles models referents, més antics. Ja entrat el segle XIV, la tendència serà a suprimir la distància entre la cúspide de l'arc i la coberta, de manera que se simplifica l'estructura, fent que les peces centrals de les arcades esdevinguin, *per se* o només amb una o dues filades més, el suport de la coberta. La tècnica emprada redueix la possible llum de les arcades i eleva l'altura dels capitells, tal i com es veu al convent de franciscans de Charlieu o al dels agustins de Tolosa. Al sud dels Pirineus també abunden els exemples. A Navarra, a l'atri de Santa Maria la Real d'Olite, i al claustre de franciscans de Sangüesa. A Aragó, al monestir de Casvas (Durliat 1964, p. 252-253). Prop de Girona, a Besalú, els benedictins probablement bastiren un claustre d'aquestes característiques a mitjan segle XIV (FUMANAL 2003, p. 89).

Detall del claustre de Sant Domènec de Cotlliure.

El claustre de Sant Domènec de Perpinyà, a inicis del segle XX.

Sant Domènec de Girona, angle sud-oest.

Sant Domènec de Girona, fragment de l'ala oriental.

La gran majoria d'exemples esmentats tenen els capitells decorats i historiat, ja sigui amb escenes bíbliques, figuracions humanes i fantàstiques, o repertoris i reformulacions vegetals de regust antiquitzant, com s'aprecia a les ja citades Tolosa, Perpinyà, Cotlliure... i també a Girona. A Sant Domènec, les 106 columnes conservades despleguen un repertori molt variat que reflecteix tradició alhora que novetats compositives i iconogràfiques. Vist així, és com si el taller que realitzà la major part del claustre desenvolupés l'obra com una mena de laboratori d'iconografia vegetal, o en tot cas, un immens mostrari de representacions bàsicament fitomòrfiques. En ell hi conviu una majoria de capitells de temàtica completament vegetal, amb múltiples representacions de flors i fullatges, al costat de capitells amb motius zoomòrfics i antropomòrfics de composició tradicional, propera a exemples anteriors al mateix segle XIII i més enrere. Per exemple, en dues de les ales conservades hi ha capitells amb parelles de lleons afrontats, recordant els del segle XII. També hi ha àligues enfrontades, magranes i fulles de vinya representades a la manera antiga. Al costat d'aquests, parelles de lleons enfrontats i capitells partits amb dos registres horitzontals de fullatges més detallats, indiquen l'aparició de noves formes per a vells repertoris, més d'acord amb els nous gustos artístics. La segona parella de capitells de l'ala oriental presenta els exemples més "moderns" en termes estètics, del conjunt: una seqüència d'escenes de la infantesa de Jesús, amb Anunciació, Naixement i Anunci als pastors al capitell exterior, i l'Epifania i la Fugida a Egipte en l'interior.

Al costat d'aquestes elements historiat, el que més destaca és l'aparició, en diversos formats, de capitells de palma i liri, que constitueixen, des del punt de vista contextual i cronològic, el repertori més antic i variat d'aquests motius vegetals al Principat, però en termes temporals, hi ha exemples al marge. Al llarg del segle XIII la palma florida és un motiu que s'extén per capitells de tota la cristiandat occidental, des de Santa Maria de Bareyo (Cantàbria) o Nuestra Señora de las Vegas (Segòvia), fins a l'abadia cistercenca d'Eberbach (Baden) passant per San Michele de la Chiusa (Piemont). Però un dels principals referents per explicar-ho es concentra en el ja esmentat convent de dominics de Tolosa, concretament en la seva església. Amb diverses aportacions dels estudiosos, hom suposa que hi hagué un primer temple i un petit clos fets a partir de 1230, i substituïts després per l'església i claustre actuals. Fins i tot que alguns elements van sobreviure a l'obra nova, com el portal occidental i alguns capitells

del claustre vell reaprofitats en les capelles laterals de la gran nau “inaugurada” el 1292 (cf. Prin 1974, Durliat 1978). En una de les capelles del mur de l’espístola es localitza un capitell amb la temàtica de la palma florida, en una composició gens allunyada dels futurs estàndards gironins, però amb una factura força diferent, això sí, dins el que es pot considerar una *maniera* “gòtica”. Aquest és el precedent més clar d’un capitell d’aquestes característiques. Però la presència aïllada a Tolosa contrasta amb l’abundància al claustre de Girona. En primer lloc, a l’ala meridional, la setena parella de columnes combina un capitell de palma amb daus a l’àbac (a la manera romànica) amb un altre sense. A la galeria oriental, hi ha capitells de palma sense daus al tercer i desè parell. Per contra, a la quarta i tretzena parella de l’ala nord, tornen a aparèixer sense daus. En aquesta galeria, a més, hi ha el novè parell, que són dos capitells de lliri, perfectament tallats i estructurats, també amb daus, a la faisó antiga. Cal subratllar que els capitells esculpits esmentats no semblen gens descontextualitzats, perquè n’hi ha múltiples variacions, que si es quantifiquen, resulten ser el conjunt de capitells amb aquesta iconografia més variat de la corona al llarg dels segles. Els capitells amb palmes adopten diverses composicions, incloent variacions de palmes florides i sense florir. Els de lliri representen les flors tant tupides com espiades, i amb nombres variats. Però d’entre totes aquestes variacions, hi ha els dos tipus que seran els escollits per a ser estandarditzats, tallats i exportats de forma massiva: el novè parell de la galeria nord, i la majoria d’exemples de palma ja citats de les galeries restants.

A Sant Domènec fins i tot es dóna una circumstància única, i és que la majoria de capitells de palma i lliri (7 de 11) tenen daus amb motius geomètrics als àbacs, com els capitells del segle XII i primera meitat del XIII, difosos pels tallers rossellonesos i els seus continuadors. Un “arcaisme” normal atenent la cronologia proposada i la resta de capitells del claustre, la immensa majoria dels quals (uns 80 sobre els 106 existents) tenen tres daus a l’àbac. Per tant, es pot començar a descartar que aquests capitells de palma i lliri fossin posats *a posteriori* de les primeres obres del claustre. De no ser així, es notarien clarament les diferències, com succeeix a la rosassa de Sant Pere de Galligants, on, potser en ple segle XIV, calgué substituir un dels capitells romànics que sostenen el cercle central per un altre de lliri, elaborat, aquest sí, molt després. La “reposició” es nota igualment al claustre del monestir benedictí, i en un

altre d'insigne, com el de Ripoll. En el cas de Sant Domènec la hipòtesi seria vàlida si els “nous” capitells apareguessin en una àrea puntual, però la realitat és que són presents en les ales nord, est i sud del claustre, o sigui en 3 de les 4 galeries, malgrat que l'occidental estigui en bona part perduda. Una altra cosa és que aquesta fos la seva ordenació original. La poca harmonia en moltes de les parelles de capitells, sobretot quan els aparellats són deguts clarament a mans i composicions diferents, porten a considerar una possible reforma integral del claustre. Però aquí cal defensar que malgrat aquesta possible “reordenació”, la majoria dels capitells són els originals de finals del segle XIII, com s'aprecia en la varietat i coherència de les composicions. Més aviat cal certificar la participació en l'obra de diversos artífexs, uns més versats en els nous models que d'altres, encara plenament impregnats de tradició. Això que pot sobtar a simple vista no s'ha considerat com un problema a l'hora de datar i seqüenciar altres edificis dins el segle XIII, per exemple al regne de València.³²

També en aquest cas la probable seqüència cronològica concorda amb les restes conservades del claustret identificat com a lavatori, avui remuntat pedra a pedra (només les arcades interiors) en una terrassa del Museu d'Història de la Ciutat. En el darrer resum publicat al respecte, es recorda que el conjunt s'instal·là al Museu d'Història de Girona l'any 1991, arran d'una reforma de l'exposició permanent del museu. Fou dut allà a causa dels canvis soferts al convent de Sant Domènec, que des de la desamortització de 1835 havia patit diversos usos, sobretot com a caserna militar (cf. COLL 1958, GIBERT 2004, PLANAS 2016, en premsa).

Les mides i els capitells del claustret suggereixen que estava situat al bell mig de l'ala oest, just en l'àrea desapareguda del claustre, però no es pot descartar una altra ubicació dins el complex conventual, com a atri, o qui sap si un parlador o un pati secundari. Es tracta d'un claustre quadrangular, format per 8 arcades de mig punt (dues a cada ala), i 24 columnes i semicolumnes decorades. Aquestes mesuren un total de 200 cm d'alçada, o sigui, una cana de Montpeller gairebé exacta (198 cm), o bé 10 pams a la cana de Barcelona.

32. És el cas de la problemàtica iconogràfica dels capitells de les esglésies de Santa Maria de Morella (PITARCH-OLUCHA 2003, p. 97-99, BARTOLOMÉ 2003 p. 200-211) i Santa Maria (El Salvador) de Borriana (FUMANAL-VIDAL 2010, p. 65 i FUMANAL 2013, p. 20-21).

Mostra de capitells zoomòrfics i capitells historiatats (Sant Domènec de Girona)

Anvers (Fugida a Egipte i Anunciació).

Revers (anunciació als pastors i Epifania).

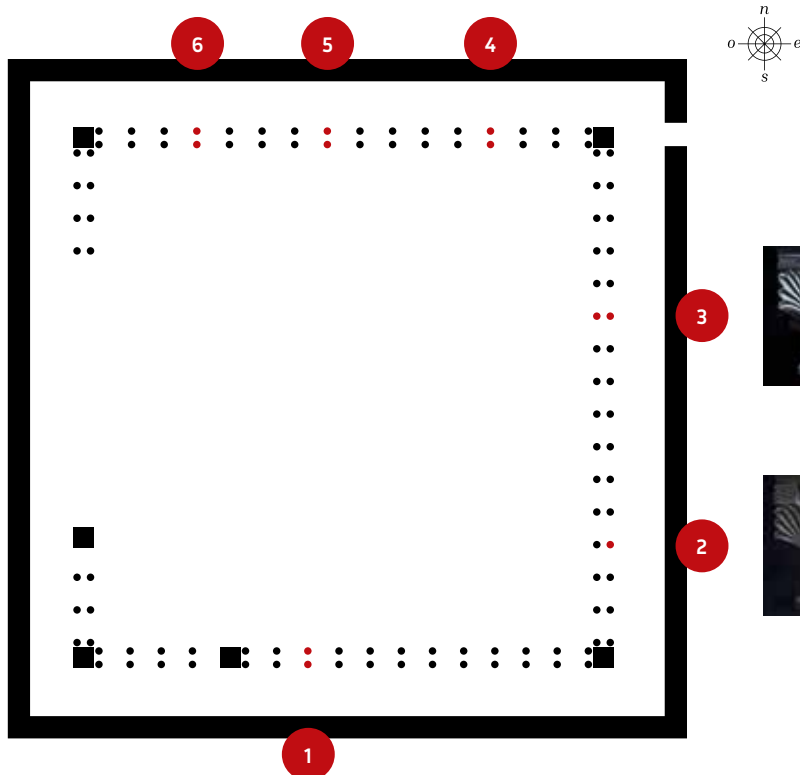
Mostra de parelles de capitells fitomòrfics no seriat (Sant Domènec de Girona)

Primeres aparicions de capitells fitomòrfics amb repertoris seriats:
capitells de palma i lliri (Sant Domènec de Girona)

Ubicació de capitells amb repertori fitomòrfic seriat (Sant Domènec de Girona)

En els capitells i els relleus de les pilastres s'observa un ric repertori vegetal, que en alguns casos preludia el que seran el dos temes iconogràfics més emprats pels tallers gironins, la flor de lli i les fulles de palma florida, però hi predominen altres fullatges de plantes aquàtiques i alegories de la vinya i el roure, entre d'altres. Alguns dels models són estrictament semblants a capitells del claustre gran, i altres exemples localitzats fora de la ciutat, com el fons lapidari del Museu Episcopal de Vic, algunes finestres del nucli antic de Banyoles, a les finestres de la casa del carrer Tallaferro de Besalú, al claustre de Santa Maria d'Arles i sobretot les restes del claustre del monestir de Breda, obrat amb pedra nummulítica, corroboren una cronologia de la segona meitat del segle XIII, potser també a tocar del 1300. Ajuda a corroborar-ho que a finals del XIII fra Arnau Ponç, mort el 1296, financiés l'arribada d'aigua de font al claustre per mitjà d'un aqüeducte (BARRAQUER 1906, v. 2).³³

Tornant a la “tria iconogràfica” de la palma i el lli i la possible primera presència d'aquests models al claustre dominic, hi ha dificultats en poder teixir un fil conductor artístic fins a la col·locació de les columnes de la capella de Santa Àgata de Barcelona, que són el primer exemple documentat de columnes amb capitells de palma i lli en la forma i iconografia que a partir de llavors esdevindria “estàndard” per a tota la producció posterior. No hi ha cap peça ni edifici conservat ni documentat, o al que se li pugui atribuir amb certesa una cronologia exacta, datable a finals del segle XIII i anterior a Santa Àgata, a banda del claustre de Sant Domènec. Potser calgui fer una excepció en parlar del monestir benedictí de Santa Maria d'Arles, al Vallespir. La presència de pedra de Girona es concentra en la façana principal del palau abacial i, sobretot, al claustre. Tot sembla indicar que el promotor fou l'abat Ramon Desbach, que ocupa el més llarg dels abadiats d'Arles: 42 anys, entre 1261-1303. Però pel cas que ens ocupa, el més important del seu mandat és que reformà i engrandí quasi tot el complex monacal, a excepció del temple: *«fecit infirmariam, claustra, palacium, cameram et stagium abbatis et eorum»*, o sigui que construí la infermeria, el claustre, el palau abacial, i altres cambres i estances per a l'abat i la resta de comunitat. Dit d'altra manera, edificà un nou complex monacal, sense

33. Aquest és un altre conjunt obviat per la crítica, i que constitueix, en canvi, el millor paral·lel amb el lavatori de Girona. Les darreres aportacions ni tan sols esmenten la utilització de la pedra nummulítica en els fusts (PEIRIS 1991, p. 286-287).

posar-se en el temple, que no es menciona en la llista d'obres realitzades.³⁴

El claustre d'Arles està integrat per 4 ales amb 16 grups de columnes aparellades (32) cadascuna, o sigui, un total de 128 columnes. Les columnes sostenen arcs lleugerament apuntats, sense calat. El d'Arles és un dels millors claustres del segle XIII nordcatalà perquè sembla haver estat construït en poc temps, i es troba en un estat de conservació excel·lent. Amb molt lleugeres variacions, les columnes mesuren 161 cm d'alt, que podien ser 6 pams i mig a la cana de Montpeller, o 8 pams a la cana de Barcelona, o sigui, ben proper a una cana exacta de 160 cm. La mateixa mesura s'aprecia en les columnes del claustre de Sant Cugat del Vallès, i als de la Seu i Sant Pere de Galligants, a Girona. Els capitells són seriatos amb un motiu fitomòrfic a base de 4 pètals de flor aquàtica, potser lliri tancat, cobrint la superfície en la seva totalitat. El model és comú en moltes altres obres de la segona meitat del segle XIII ja esmentades, com el claustre del monestir de Breda (conservat parcialment) i peces soltes a les dependències del bisbat de Vic i als fons del Museu Episcopal de la mateixa ciutat. Sense massa diferències formals, però amb evidents matisos pel que fa a mesures, proporció i altres detalls, els fusts aparellats cilíndrics amb capitells de lliri d'aigua, presenten notables semblances amb els dels claustres del segle XIII realitzats en diversos monestirs de Gènova, Roma i Foligno, tal i com ha apuntat la doctora F. Español. Llavors resulta evident, també, que a principis del segle XIV es trencarà qualsevol inèrcia "imitativa", per passar a generar nous models i crear formes pròpies. Però sobretot, el millor indicador és la presència de capitells idèntics al de l'esmentat claustre del lavatori procedent del convent de Sant Domènec de Girona. Les donacions registrades a finals segle XIII per a la construcció del clos de dit convent no fan sinó refermar la cronologia amb la resta d'exemples, així com certificar l'autoria del claustre d'Arles per part de mestres gironins (v. pàgines anteriors). Això sí, a diferència del que succeirà a partir de 1310 aproximadament, les mesures dels exemples citats indiquen que foren diferents, i d'aquí es dedueix

34. A banda de la documentació conservada o citada, l'activitat de Ramon Desbach es resumeix en el seu llarg epitafi, instal·lat a l'interior de la basílica: en síntesi, es recorda que Desbach féu obres als castells de Riart i de Forques, que bastí la sala de Banys i comprà el castell de Codalet, a més de diversos masos, rendes i dominis, donacions, etc. Convocà sovint el capítol monacal, augmentà de 20 a 22 el nombre de monjos de la comunitat i aixecà l'altar a Sant Benet i hi fundà benefici per a dos capellans MONTSLVATGE 1895, p. 75-82. L'autor copià la transcripció de BONNEFOY (1856-60), i debat també si els dos monjos agregats eren en realitat els dos clergues del benefici de l'altar de Sant Benet. Però és que l'epitafi és molt clar: «*augmentavit numeru monachorum de duobus monachis*», o sigui que augmentà el nombre de monjos benedictins, i en canvi per a l'altar féu una important deixa per «*et in eo duos presbiteros*».

Abans de l'estandardització: finestres geminades (s. XII-XIII)

c/ de la Força. Girona

c/ de la Llebre. Girona

Plaça Major. Banyoles

Casa de l'Ardiaca. Girona

Castell. Santa Pau

c/ Portal de la Barca. Girona

Antiga façana del Palau Episcopal. Girona

Algunes cases benestants de Girona ciutat i poblacions del voltant presenten finestres geminades d'aquest tipus. El Dr. Sagrera (UdG) ha assenyalat alguns exemples que, cotejats amb la documentació, permeten donar-ne una datació aproximada. És el cas del mas Sitjar (Vilademuls) i la torre Desvern (Celrà), dels segles XII-XIII; la torre Ferrana de Montfullà, infeudada als Perafort l'any 1205; o la casa del carrer de la Llebre, de Ponç de Montagut, datable vers 1225-1247.

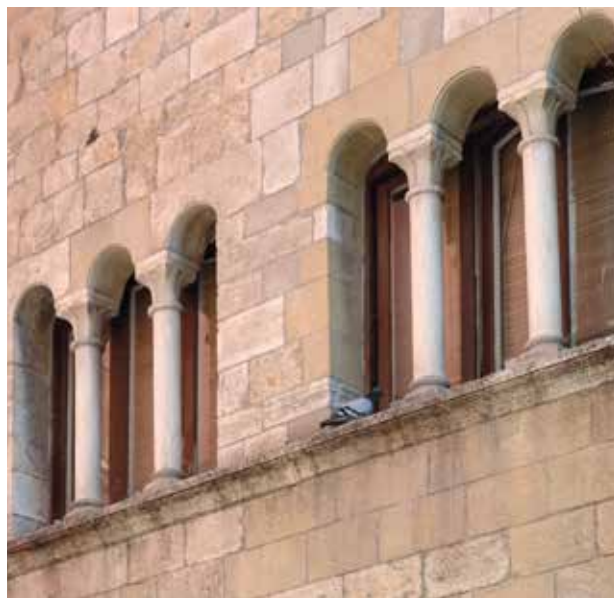
Abans de l'estandardització: finestres de dues columnes (s. XII-XIII)

Fontana d'Or. Girona

Casal dels Cartellà. Besalú

Casa senyorial del c/ Tallaferro. Besalú

Palau de l'Abat. Arles

que a finals del segle XIII la idea d'estandardització i coincidència de mesures i proporcions encara no estava establerta. És evident en el cas esmentat de Breda, on a més d'algun fust octogonal, a part dels circulars, alguns capitells són diferents entre si, i la bibliografia ha proposat una datació fins i tot després del 1300.³⁵

Però aquesta no és l'única concomitància a destacar amb Sant Domènec de Girona. La quarta parella de capitells de l'ala nord d'Arles trenca la repetició de repertori de la resta de claustre, ja que és una parella formada per un capitell de lliri i un altre de palma florida. Unes arcades més avall apareix un altre capitell de lliri, fent parella amb un del mateix model que la resta de claustre. Els tres casos esmentats són capitells tallats segons els models plantejats al claustre de Girona, i suposen un "trencament" iconogràfic en la coherència de la resta de claustre. Hom podria pensar que es tracta de reposicions posteriors, però no té massa sentit, si es té en compte l'anàlisi en directe de les peces, perfectament encaixades i amb el mateix grau d'erosió que la resta. Tampoc tindria lògica imaginar que l'única solució per a substituir peces malmeses fos demanar tres capitells més a Girona però diferents dels existents, o que això no s'hagués tingut en compte a l'hora d'una possible "reparació". S'ha plantejat, fins i tot, que aquests tres capitells eren una "mostra" enviada pels pedrers gironins, i que els d'Arles se'ls quedaren i col·locaren igualment, però escolliren per a la resta els capitells de lliri d'aigua (al meu entendre, un hipòtesi una mica forçada). Els tres capitells "discols" d'Arles hi foren posats expressament, però és difícil plantejar una explicació a aquest fet.

Per la seva banda, al palau abacial mostra 3 finestres coronelles trífores, amb arquets de mig punt i columnes amb capitells vegetals i figurats. Els fusts són de pedra de Girona, però no queda clar si la resta d'elements (base, capitell, cimaci, arcs, muntants) ho són. De fet, alguns dels muntants semblen de marbre blanc de Ceret. Els capitells estan decorats amb elements vegetals i animals, en una mena de revival iconogràfic (o últims exemples) dels models creats pels tallers rossellonesos, especialment a Serrabona i Espirà d'Agli. Els capitells acusen una certa estilització i adequació a l'esveltesa del fust, certament allargat però

35. Es conserva només l'ala nord, restaurada als anys 90, però es coneix per fotografia l'existència de l'ala sud (més antiga i ben diferent) que a principis del segle XX fou desmuntada i traslladada a una casa particular de Blanes, on forma part del clos privat (COLL 1971, p. 19-20 i làmina XIV (galeria sud) i XV (galeria nord, mig expoliada).

de gruix mitjà, tanmateix suficient per a donar llum i amplada a l'obertura. A la finestra esquerra hi ha dos capitells idèntics, de repertori fitomòrfic, amb fruits que podrien ser pinyes o magranes; a la segona finestra dues variacions de capitell corinti; i a la tercera lleons rampants enfrontats pels caps als angles. Cada finestra està protegida per un guardapols rectangular, rematat a les puntes amb cares humanes i animals.

Els capitells del palau abacial d'Arles serveixen com a exemple de permanència de la *traditio* romànica, si es pot anomenar així. Al costat d'aquesta, a Girona mestres i tallers fixaven al claustre uns "tipus" nous, basats en la geometrització i l'harmonia de les composicions, més d'acord amb els gustos de l'època. Aquests nous models serien els escollits d'entre els exemples gironins, bé pels mestres pedrers i escultors o bé pel propi entorn àulic, per lluir en el punt més alt de la capella palatina de Barcelona i en pràcticament totes les obres empreses o pagades per la cort en temps dels reis Jaume el Just, Alfons el Benigne i Pere el Cerimoniós (veure part III). Com si els mestres del segle XIII haguessin sembrat llavors de pedra fina als camps dels grans senyors, el període immediat de 1300-1350 viurà un esclat productiu, amb una florida sense precedents que es traduirà en una recol·lecta de fruits digna dels millors paradisos bíblics.

Galeries (s. XII - XIII)

La galeria del Palau Episcopal de Girona és una romanalla de les ampliacions realitzades a l'edifici a inicis del segle XIII. Encara presenta un aspecte totalment "romànic".

La galeria de la casa de la Pabordia donava directament a un carrer, avui desaparegut. Els capitells, amb grans fulles de liri aquàtic, són idèntics als dels lavabo de Sant Domènec de Girona, i als dels claustres de Santa Maria d'Arles i Sant Salvador de Breda, així com els existents als fons del MEV.

La galeria de la casa benestant del carrer Ciutadans es pot datar en el darrer quart del segle XIII. Els capitells de palma encara no estan seriats, com tampoc els cimacis ni les columnes aparellades, cilíndriques, que a partir de 1310/1315 deixaran d'utilitzar-se en galeries, substituïdes per una única línia de columnes amb fust gallonat.

Claustres del segle XIII. Els capitells de “lliri d’aigua”

Monestir de Santa Maria d'Arles. Vallespir.

Monestir de Sant Salvador de Breda (La Selva).

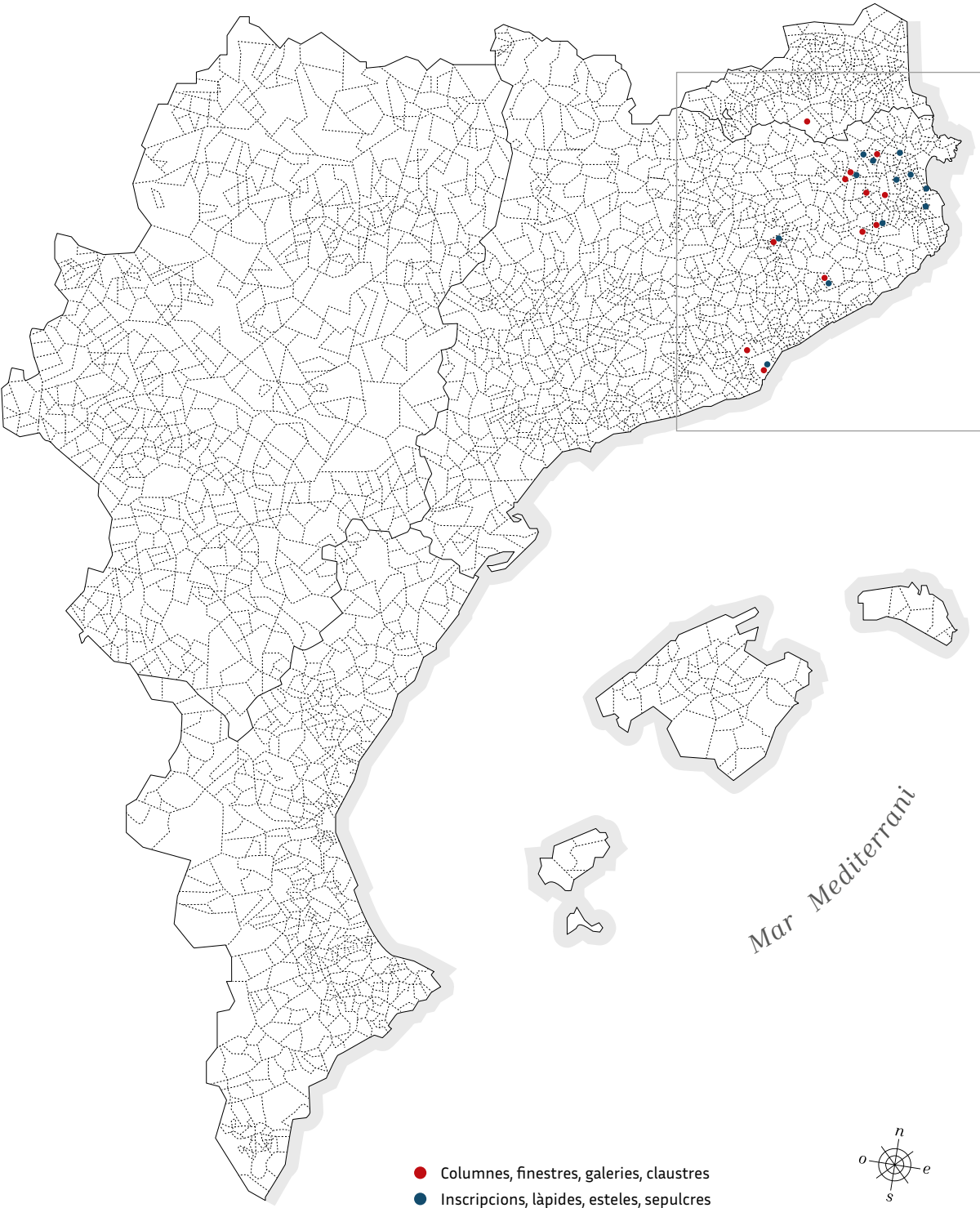

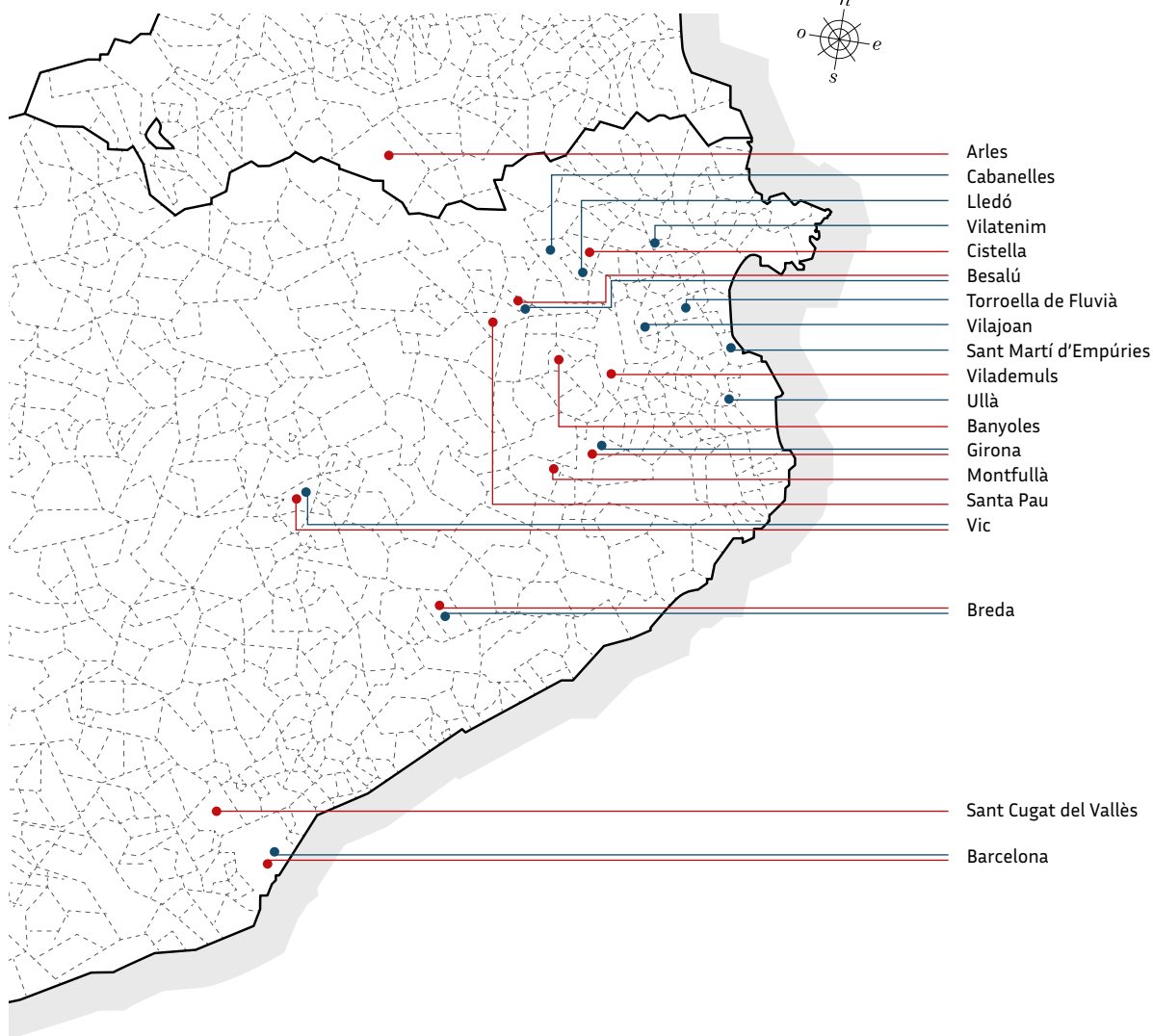
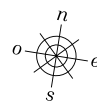
"Lavabo" del convent de Sant Domènec. Museu d'Història de Girona.

PEDRA DE GIRONA (1180 - 1300)

LA PEDRA DE GIRONA, 1300 - 1350...

- columnes, finestres, galeries, claustres
- Inscripcions, làpides, esteles, sepulcres

- II -

PEDRERES I PEDRERS, 1300 - 1350

1. GIRONA 1300: UNA CIUTAT *CHANTIER*

2. A LES PEDRERES

**3. ELS PEDRERS
EN EL CONTEXT DEMOGRÀFIC**

**4. ELS PEDRERS EN LA SOCIETAT GIRONINA
DEL SEGLE XIV**

5. UN “GREMI” AMB FOMENT ECLESIASTIC

- II -

PEDRERES I PEDRERS, 1300 - 1350

1. GIRONA 1300: UNA CIUTAT *CHANTIER*

1.1. *Extra villam*¹

Seria gairebé una desconsideració intel·lectual imaginar que l'esclat professional i productiu succeït a Girona a principis del segle XIV fou la conseqüència directa només de circumstàncies d'índole interna o autàrquica. Evidentment la particular naturalesa de la ciutat vers el 1300 és el terreny essencial sobre el qual es podien produir una sèrie d'efemèrides artístiques que després tindrien una llarga transcendència, però no es pot deixar al marge que més enllà de la pròpia ciutat, el context geopolític, i dins aquest, l'artístic, disposà les peces favorablement en un enorme taulell d'escacs europeu occidental, i des d'aquest punt de vista, convertí Girona en un dels estels més brillants en la constel·lació escultòrica del moment.

1. Em serveixo de la terminologia notarial llatina per a parlar en aquest i el següent capítol sobre la distinció en els protocols d'allò que succeïa fora i dins de la ciutat, des d'un punt de vista de llarg abast, europeu, cap a un entorn més local i immediat.

D'entrada cal esmentar el canvi de paradigma "estètic" des del punt de vista formal i conceptual que significà la propagació massiva vers el sud de l'*opus francigenum* (el "gòtic") iniciat al nord del regne de França i Imperi, procés que començà al segon quart del segle XII però que no afectà la Corona d'Aragó de forma clara fins després del tractat de Corbeil signat el 1258, i que aclaria el camí diplomàtic i senyorial en la propagació d'uns gustos i unes formes emanades directament de les grans corts de l'Europa septentrional, principalment la francesa. Entre 1260 i 1300, doncs, Catalunya i la resta de corona veurién l'arribada d'obres transportables i d'artistes nòmades que canviarien ja per sempre l'art que encara bevia directament de la *traditio* clàssica i les fonts romanitzants mediterrànies: en termes populars, podem dir que l'últim "romànic" era substituït amb insistència per la producció d'uns mestres que o bé descendien directament del nord, o bé havien nascut a Catalunya i s'havien traslladat al Septentrió per aprendre el nou art i tornar a casa per difondre'l. Aquest canvi s'ha volgut significar en la persona i el regnat de Jaume II (1291-1327), però no es pot oblidar tot el que succeeix durant els darrers anys de regnat de Jaume I (després de Corbeil, entre 1260-1276 aproximadament) i el seu fill Pere el Gran (1276-1285), en què no només es detecta la presència d'objectes (llibres, reliquiaries, tombes) obrats a la manera del nord o importants directament d'allà (ESPAÑOL 2002, p. 15-20), sinó que alguns edificis plantegen ja els sistemes de nervadures i arcbotants a la manera de les catedrals septentrionals, com Tarassona o Castelló d'Empúries, ambdues en plena construcció ja en la dècada de 1260.

En aquest context, la preeminència de la cort francesa fou capaç fins i tot d'erosionar la institució més sagrada de la cristiandat, el papat, amb tot el que això comportà des d'una òptica política. La debilitat de Bonifaci VIII i la fortalesa i nepotisme del rei Felip el Bell propicià que el nou papa Climent V (l'occità Bertran de Got, arquebisbe de Bordeus) decidís no residir a Roma sinó que s'instal·là al comtat Venassí, al nord de la Provença, en una zona quasi independent, que no retia vassallatge directe al rei de França però estava en la seva òrbita, i tampoc depenia estrictament de cap altre gran senyor. La cort papal itinerà per diverses capitals i residia en grans convents mendicants, com el de Carpentras, però finalment s'instal·là a la ciutat d'Avinyó. O sigui que al llarg del pontificat de Climent (1304-1316), lentament, la cort més important del món occidental, i tota la superestructura política, diplomàtica i administrativa

que suposava la cúria papal s'instal·là a la Provença, i finalment, en un edifici bastit expressament a partir del pontificat del successor de Climent, Joan XXII (1316-1334), el famós palau dels papes. De sobte, al cor de les riberes centrals del Roine, en perfecta equidistància amb les principals corts reials de l'oest, el papa i el seu entorn iniciarien la construcció de l'edifici gòtic residencial més gran de la seva època, i al seu voltant, els ordes religiosos, els cardenals i altes dignitats eclesiàstiques, militars i civils, bastien les seves respectives seus.²

Joan XXII rep el viatger franciscà Odoric de Pordenone (extret del *Itinerarium de mirabilibus...* Bibliothèque National de Paris).

Tanmateix la presència d'Avinyó no només fou un pol de les arts exclusiu d'una elit, sinó que irradià a totes les capes socials i geografies, de manera que també l'acció política del papat tingué efectes directes sobre el món de la construcció i l'augment de mestres pedrers i artesans de tota mena en altres indrets. Això es pot apreciar en el desenvolupament de la política papal des del punt de vista d'administració del territori. Entre 1317 i 1318, i per mitjà de diverses butlles, el papa Joan XXII creà un total de 14 diòcesis a partir de la segregació d'altres de més antigues, amb la conseqüent erecció en seus episcopals d'edificis que fins aleshores només tenien la categoria d'esglésies parroquials o arxiprestals, i en algun cas particular, monacals. El procés afectà un total de 24 bisbats: el 1317 de Tolosa sorgiren les diòcesis de Saint Papoul (22 febrer), Lombez (11 juliol) i Lavaur (26 setembre); d'Albí, la de Castres (11 juliol); d'Agen, Condom (13 agost); de Caors, Montalban (25 juny); de Pamiers, Rius (11 juliol) i Mirapeis (27 setembre); de Perigueux, Llemotges i Vavres, les de Sarlat, Tula i Vavres respectivament (totes el 13 d'agost). El 1318 de Clarmont es crea la de Saint-Flour (22 febrer); i finalment

2. Extrec les informacions generals dels treballs reeditats de Guillemain (1998) i el treball més recent de Favier (2006). El darrer enfoc sobre les catedrals occitanes es recull a Barrenechea (2017).

de Narbona es creen Alet i Sant Ponç de Tomeres (ambdues l'1 de març).³ Aquest procés significà un increment dels tallers, ja que algunes de les seues antigues o de nova creació, es trobaven en aquell moment en obres, i altres emprengueren nous projectes expressament a partir de 1317-1318. Aquestes sumen un total de 13 seus episcopals, una mica més de la meitat de les 24 esmentades.⁴

La capital del Llenguadoc, Tolosa, veia com les fàbriques de complexos religiosos de grans dimensions era una realitat des de mitjan segle XIII gràcies a la construcció dels convents de mendicants, dominics i franciscans, així com els carmelites i als agustins. Des de finals d'aquella centúria i per iniciativa del bisbe Bertran d'Illa i els seus successors, s'inicià una nova capçalera a la catedral de Sant Esteve. Sant Papoul fou el primer bisbat a escindir-se de Tolosa, i bastí un nou claustre a principis del 1300. Lombez és el primer a plantejar un nou edifici d'una sola gran nau, aixecada en la primera meitat del segle XIV. A Lavaur es trenquen els murs laterals de la nau romànica per a aixecar capelles amb volta de creueria plenament *rayonnant*, essent un dels primers exemples al sud. A Albí la catedral s'havia començat el 1282, però les obres principals s'allargarien fins a 1480 aproximadament. El bisbat escindit, Castres, passaria un llarg període d'aturada a raó de la devastació durant la guerra dels Cent Anys. Si Agen mantingué la vella catedral de Sant Caprasi, del segle XII, la nova diòcesi de Condom aixecaria una nova capçalera però a partir de 1368, perllongant-se fins el 1400. A Cahors, fou reedificada la façana durant l'episcopat de Guillem de Labroue (1318-1324), cosí del papa Joan XXII. No consten obres importants a la seu de Pamiers, però la novament erigida catedral de Rius (Rieux) inicia una renovació completa amb una nova nau i un portal monumental. L'altra nova diòcesi, Mirapeis (Mirepoix), enceta la construcció d'una nova seu que culminarà amb una gran nau única, no coberta fins cap a 1350, i amb la participació del denominat taller del mestre de Rieux en l'escultura de les claus de volta. Un dels principals impulsors de l'obra fou el bisbe Jacques Fournier, futur papa Benet XII. A la catedral de Llemotges les obres de la nova catedral iniciades el 1273 no s'interrompen fins al 1327, per

3. Per als topònims d'Occitània utilitzo el nom original en llengua d'Oc, i ofereixo la versió francesa entre parèntesi quan és necessari per a la comprensió.

4. L'inici dels nous bisbes queda ben palès en la Hierarchia... de C. Eubel (v. nota Introducció), molts dels quals procedien de famílies locals, les quals experimentaren un fort impuls econòmic i social mercès a l'entrada dels seus membres en càrrecs eclesiàstics més elevats del que haurien pogut aspirar amb anterioritat (cf. MAZEL 2002).

falta de tresoreria. A la nova diòcesi de Tula (Tulle) es fan diverses intervencions a la façana i al campanar. A Rodés el protagonisme edilici segueix a la catedral primitiva, en nova construcció des del 1277, i conclosa la capçalera vers 1350, en temps dels bisbes Gilbert de Cantobre (†1349) i Guillem d'Aigrefeuille. A Clarmont d'Alvèrnia (Clermont-Ferrand) seguia la construcció de la gran basílica catedralícia iniciada en temps del bisbe Hughes de la Tour (1248), i vers 1325 ja es treballava en les torres del transsepte.⁵

A les seus més pròximes al territori català succeïa quelcom semblant. A Narbona les obres iniciades el 1286 no s'aturarien del tot fins l'arribada de la pesta negra, deixant la capçalera coberta fins al creuer. A Carcassona, la nova capçalera de la catedral de Sant Nazari, de perfil nòrdic (v. DUBOIS-BARRENECHEA 2018), veuria culminat el seu procés decoratiu amb la talla i col·locació del conjunt d'estàtues dels pilars i la construcció de grans conjunts tombals, com el del bisbe i promotor Pierre de Roquefort, o de mobiliari de primer ordre, com el cadirat del cor. I tot això sense parlar de les grans esglésies parroquials de Sant Miquel i Sant Vicenç de Carcassona, Lezinhan, Trebes, Corsan, etc., totes bastides dins la primera meitat de segle XIV. Al costat d'aquestes caldria esmentar la proliferació de convents i monestirs urbans, la majoria fundats al segle XIII, però en plena construcció de claustres, dependències i nous temples durant el segle XIV, a Tolosa, Carcassona, Narbona, la mateixa Avinyó, etc (v. PRADALIER 1974 i 1996).

El creixent nombre de *chantiers* oberts en grans edificis, catedralicis o conventuals, derivats de la creació de noves diòcesis i de les fàbriques amb una inèrcia més antiga, provocà una major densificació en la presència de mestres i lapicides, degut a la ingent necessitat de mà d'obra i la necessària mobilitat d'aquesta, que no dubtaria en desplaçar-se per a trobar millor oportunitats laborals. La mà d'obra sorgí d'entre el sector de pedrers locals (especialitzats o bàsics), però també fou una oportunitat perquè mestres i tallers del nord, àvids de feina (escassa a raó de la conclusió dels grans projectes catedralicis i la inestabilitat provocada per la guerra dels Cent Anys) es moguessin per via terrestre o fluvial cap a migdia. És més: el pol principal de l'art eclesiàstic occidental s'havia reenfocat a la capital papal, Avinyó, en detriment de la cort de París, que iniciava un dels seus períodes

5. La repercussió de les polítiques de Joan XXII, des de punts de vista pluridisciplinars, foren motiu d'un volum monogràfic dels *Cahiers de Fanjeaux* sota el nom *Jean XXII et le Midi* (2012).

més inestables després de la mort de Felip el Bell (1314). Mestres del nord i del sud convergiren de forma massiva, i es serviren de les obres en què treballaven per a catapultar-se més enllà dels Pirineus. El trànsit de mestres occitans a les capitals de Corona d'Aragó durant la primera meitat del segle XIV fou constant. D'això en són un clar exemple la seu de Barcelona i, sobretot, la de Girona (DURLIAT 1959, p. 91-103).

Seus episcopals occitanes en *chantier* durant la primera meitat del segle XIV (en blau)

BISBATS PRIMIGENIS	BISBATS ESCINDITS (14)	DATA ESCISSIÓ
Tolosa	Saint-Papoul	1317 febrer 22
	Lombez	1317 juliol 11
	Lavaur	1317 setembre 26
Albí	Castres	1317 juliol 11
Agen	Condom	1317 agost 13
Caors	Montalban	1317 juny 25
Pamiers	Rieu	1317 juliol 11
	Mirepoix	1317 setembre 27
Perigueux	Sarlat	1317 agost 13
Llemotges	Tula	1317 agost 13
Rodés	Vavres	1317 agost 13
Clarmont d'Alvèrnia	Saint-Flour	1318 febrer 22
Narbona	Alet	1318 març 1
	Sant Ponç de Tomeres	1318 març 1

A banda de les seus mencionades, que van patir escissions en els seus territoris, cal esmentar com a grans seus episcopals en obres les catedrals de Sant Nazari de Carcassona i de Sant Just de Narbona. Alhora, en el territori que dominaven ambdues, les parròquies de Sant Miquel i Sant Vicent de Carcassona, i les de Trèbes i Lesinhan, camí de Tolosa i Narbona respectivament.

A la Corona d'Aragó, el pas al 1300 ve marcat per la unió de Jaume II amb Blanca d'Anjou, i la paulatina introducció dels franciscans en tots els racons de poder. En aquell moment la comunitat franciscana inicia la construcció de nous i grans convents, en substitució dels antics, i fins i tot alguns esdevenen panteons reials, com els de Barcelona, Lleida i Saragossa. L'auge franciscà coincideix amb l'inici de les grans fàbriques catedralícies "gòtiques" de Barcelona, Girona i Palma, i d'altres no menys sumptuoses a Manresa, Vic i Cervera, amb el precedent il·lustre de Castelló d'Empúries. Les primeres portalades monumentals amb apostolat feien aparició a les seus de Tarragona, Osca i València, i fins i tot en una vila-ciutat com Tàrraga. Per la seva banda, la cort assumia plenament per primer cop projectes palatins i sepulcrales a l'altura de les grans corts europees. Això afectà també, òbviament, l'art funerari, del que parlo abastament i en detall al llarg d'aquest treball. En resum, gràcies a l'embranchida econòmica, demogràfica, militar i política, també en matèria artística el rei d'Aragó i els seus regnes en general, amb les ciutats al capdavant, s'anaven situant a la primera línia dels principals regnes i ciutats europees, o com a mínim, de l'Europa meridional.

Si des del punt de vista escultòric el paper difusor de la cort reial fou clarament decisiu, l'impacte productiu i geogràfic de la pedra nummulítica no hauria estat tan fort si no hagués entrat en joc un altre factor igualment rellevant (ESPAÑOL 2002, v. introducció). Pels volts de l'any 1300 Girona era una ciutat en plena recuperació i expansió econòmica, demogràfica, i en conseqüència, urbanística i arquitectònica. La ciutat es recuperà molt ràpidament de la invasió francesa de 1285, i a partir del 1300, inicia un període de prosperitat econòmica i social sense precedents que implicaria un sensible auge arquitectònic i escultòric fruit de la promoció d'obres civils i –sobretot– eclesiàstiques, que la convertirien en la urbs monumental que és avui dia. Allò que succeí a Girona en aquelles primeres dècades del segle XIV només és comparable a allò que succeí en les quatre principals poblacions de la corona mediterrània: Barcelona, Perpinyà, Palma de Mallorca i València. Però amb un matís decisiu: Girona nodriria de pedra esculpida la resta del territori.

En el mateix període, la capital de Principat inicià la construcció de la nova catedral, la capella de Santa Àgata al Palau Reial, les parròquies de Santa Maria del Pi i Santa Maria del Mar (aquesta última, un dels exemples més espectaculars i reeixits del

gòtic català) i l'aixecament (de bell nou o en reposició d'edificis més antics) d'una llarga llista de convents de proporcions emminentment monumentals: Santa Caterina, Pedralbes, Sant Francesc, la Mercè, Santa Clara, Sant Agustí, Montsió, Jonqueres, Sant Antoni de Pàdua, etc. Per la seva banda, sota els auspicis dels reis de Mallorca, Perpinyà veié la construcció de la capella del Palau Reial, Santa Maria la Real, i l'inici de l'arxiprestal de Sant Joan, així com l'aixecament d'un extens grup de convents de dimensions gegantines com Sant Francesc, Sant Domènec i el Carme, al costat de conjunts més modestos com Santa Clara o Sant Jaume (cf. DURLIAT 1963, *varia*). De fet, en paral·lel i d'una manera semblant a l'evolució de Perpinyà, es desenvolupà l'arquitectura de Palma de Mallorca; a més de començar-se la Catedral, a Palma es bastiren les parròquies de Santa Eulàlia i Sant Jaume, així com els grans convents de Sant Francesc, Sant Domènec, el Carme i Santa Clara. Finalment, València, un segle després de ser conquerida i tot just acabada la nova catedral, visqué la construcció de grans parròquies com la de Santa Caterina i convents de primer ordre com ara Sant Domènec, Sant Francesc, el Carme i Santa Clara. Girona, repeteixo, només és comparable als exemples suara esmentats.

No obstant, per molt sumària que fos, no fariem una descripció justa del fet arquitectònic al Principat si no esmentéssim un segon grup de poblacions que també participaren d'aquest auge constructiu, però potser amb no tanta quantitat ni varietat de projectes edilicis. Així, en el mateix moment, Tarragona viu l'acabament de la Catedral amb la realització de la portada monumental més important del Regne, a més d'un recreixement en forma de capelles laterals sumptuoses, i l'ampliació dels convents mendicants ja existents; Lleida culminà la construcció del claustre i del campanar de la Seu Vella, a més d'aixecar el convent de franciscans; a Tortosa, el bisbe promou la construcció del palau episcopal més ostentós del reialme, i tot seguit, la renovació completa de la catedral, alhora que es bastia la parròquia de Sant Jaume i els convents de Sant Francesc i Santa Clara; Castelló d'Empúries passava bruscament de ser una població petita a convertir-se en el segon nucli de la diòcesi de Girona, amb el tancament de la capçalera i primera consagració de l'arxiprestal de Santa Maria, i les edificacions ex-novo dels convents de Sant Domènec, Sant Francesc, Santa Clara i la Mercè; Manresa iniciava la total renovació de Santa Maria de l'Aurora i l'edificació de la gegantina església del Carme; Cervera comença la nova parroquial de Santa Maria i Tàrrrega remata la parròquia principal amb

una portalada amb apostolat alhora que aixeca diversos convents.⁶ Girona, la segona ciutat del nord després de Perpinyà, no es va quedar enrere.

1.2. *Intus villam*

Al segle XII la trama urbana de Girona ja havia superat les muralles de la Força Vella, que essencialment seguien el traçat dels murs aixecats en època romana.⁷ Sobretot pel nord (però també pel sud i en menor grau vers l'oest) de la ciutat s'havien començat a organitzar ravals i barriades de certa importància, que es trobaven en ple creixement quan foren atacades i en bona part destruïdes per les tropes de Felip l'Ardit l'any 1285 (GUILLERÉ 1991, p. 8-11). La historiografia ha coincidit en definir aquell any fatídic com un punt i apart en la història de la ciutat, que es posà a treballar en la seva reconstrucció immediatament després. No obstant sembla que una certa normalitat no s'assolí fins mitja generació després, cap al 1300, en què aquell ja vell creixement multidireccional tornà a prendre embranzida i llavors sí, significà l'estructuració definitiva dels burgs de Sant Feliu i Sant Pere de Galligants, al nord; l'Areny i la Vilanova vers el sud; i finalment el darrer, al Mercadal, a l'oest, a l'altra riba de l'Onyar (CANAL et al. 1998, p. 10-13). La represa econòmica i social se significà en una frenètica activitat edilícia sense precedents a la ciutat, i que suposà una persistent millora comercial i tècnica dels menestrals de la urbs, així com una demanda constant de mà d'obra a l'exterior. Més que probablement, aquesta creixent activitat comportà també la necessitat imperiosa d'obtenir grans quantitats de material petri, a una escala fins llavors no imaginada, i per tant, l'obertura en massa de pedreres i arrencs, en molts punts de la població, dins i fora dels sectors habitats, especialment al costat d'aquests.

6. Impossible ressenyar la bibliografia de totes les poblacions i monuments citats, i per a un recorregut general i de síntesi de tots els conjunts citats, veure DALMASES-PITARCH (1985), i els dos primers volums dedicats a l'arquitectura en el treball col·lectiu de *L'art gòtic a Catalunya* impulsat per Enciclopèdia Catalana.

7. Segons ha aclarit recentment el Dr. Josep M. Nolla, la muralla fundacional romana d'època republicana es tallà inicialment en pedra calcària, però totes les reformes i ampliacions posteriors es feren amb el "gres daurat" (expressió afortunada de l'arqueòleg J. Oliver) extret de la zona de Sarrià i Taialà, costum que es perllongà durant el període visigot i islàmic. Poc després, amb l'arribada dels carolingis, es basteixen nous trams de muralla entre el 793 i 801, aproximadament, altre cop amb carreus de calcària.

Escut de la ciutat, reaprofitat en un pilar del carrer Mercaders.

En arquitectura civil, a més de la contínua refacció i refortificació de les muralles (que fins la segona meitat de segle XIV no es veurién ampliades, en els tres eixos citats d'expansió) i dels nombrosos ponts de pedra (Pont Nou i pont de Framenors), passarel·les de fusta (Galligants, d'en Barrat, d'en Cardonets, Carme i Mercadal),⁸ es fixà bona part de la trama urbana de la ciutat actual, trama que s'omplí de palaus i cases senyorials que empraren en la seva decoració escultòrica la producció pètria dels tallers locals (el cas de la famosa Fontana d'Or i moltes façanes modificades del carrer de la Força, entre d'altres). Molt d'aquest creixement fou quasi espontani, però en altres casos foren els jurats i patricis de la ciutat els que promogueren la urbanització, delimitació de carrers i la construcció

d'immobles, en alguns dels quals tingueren un paper primordial els pedrers. És el cas, ja conegut, de la construcció de les escales de Sant Martí, lloc habitat per lapicides com a mínim des de principis del segle XIV: el 1311 Guillem Freixenet, pedrer habitant de la pujada de Sant Martí Sacosta, comprà una casa a Brunissenda Ripoll situada just per damunt del convent de Sant Domènec,⁹ i el 1342 es té constància de la residència al mateix lloc del també pedrer Arnau des Mas.¹⁰ Entre 1329 i 1330 l'escala de Sant Martí es trobava en plena construcció sota l'impuls dels jurats Berenguer Renall, Francesc Terrades i Pere Vengut, una obra que es pot seguir a través de diversos llegats testamentaris i l'activitat del pedrer Guillem Barcons (GUILLERÉ 1993, p. 493-495). Un altre exemple, ben il·lustratiu del creixement d'un carrer en aquest cas a Mercadal, és el triple establiment que el jurat Bernat de Bordils féu a tres pedrers el 3 de març l'any 1332, per a l'aixecament de sengles habitatges: el primer a Guillem Cufí, el segon

8. El treball d'Iglesies (2003) suposa la millor síntesi de la història i el circuit de les muralles de Girona, ja tractades, sobretot des del punt de vista del "mestre major" per P. Freixas (1983) i des de l'òptica urbanística en els treballs col·lectius de la UdG amb CANAL ET AL. (1998 i ss).

9. AHG, Notarials, Girona 5, Guillem Fuyà, 1311-1312, reg. 1, fol. 86v.

10. AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1342, reg. 30, 14 de març (*pridie idus martii*).

a Berenguer Rei i el tercer a Arnau Senan, que excepcionalment implicava no un, sinó dos solars per a ser edificats.¹¹

D'altra banda, els jurats també estaven implicats en les obres que tenien a veure amb les obertures dels edificis, la configuració dels carrers i les garanties de circulació per la trama urbana. El 1331 els notaris Ramon Viader i Guillem Reig reconeixien als ciutadans Bernat i Guillem de Costa, el dret a construir dos arcs o “estrebadors” sobre la via pública i que s’havien de sostenir entre els immobles dels citats.¹² El 1341 Berenguer Cervera treballava en obres de reparació del “portal vell”, sota la gestió del jurat Bonanat Ferrer, i el ciutadà Guillem Venrell permetia l’obertura d’una finestra per sobre l’arc d’un immoble de la seva propietat.¹³ El mateix any els jurats també actuen en l’enderrocament d’una casa al burg de Sant Feliu, encarregat al pedrer Ramon Raiol, i que havia de servir per a la millor alineació i establiment d’altres cases.¹⁴ Val a dir que al contrari que altres ciutats, Girona no va promoure la construcció d’una casa consistorial pròpia, sinó que els ciutadans es congregaren habitualment a la residència d’algun d’ells o en esglésies conventuals, principalment la de Sant Francesc (GUILLERÉ 1993, p. 496).

Al costat dels jurats, el rei també tingué un paper important en la construcció i configuració de la trama urbana. A finals de la dècada de 1330 Pere el Cerimoniós propicià l’edificació de les peixateries en un terreny d’alou reial, prop de l’Onyar, al costat de la plaça del Blat. L’obra fou portada per l’administrador de les rendes reials a la diòcesi, Arnau Desllor, i contractada al mestre Berenguer Cervià.¹⁵ Posteriorment el 1342 el mateix rei s’encarregà de desviar una part de la recaptació de la barra per a la construcció de la Cúria, situada al barri conegut encara avui com la Cort Reial, que es convertí en la

11. ADG, Pergamins de la Pia Almoina, núms. 2-3906, 2-3912 i 2-3920.

12. AHG, Notarials, Girona 5, Ramon Serra, 1331, reg. 30, f. 23v. Possiblement les parets de les cases feien “panxa” i calgué recolzar-les una contra l'altra.

13. AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1341-42, reg. 29.

14. AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1341, reg. 24, fols. 54v i 101v.

15. GUILLERÉ 1993, p. 497 i n. 230. L'autor el diferencia del pedrer Berenguer Cervera, però s'obre el dubte de si es tracta d'una mala lectura del cognom, ja que no hi ha cap més rastre dels Cervià en tota la primera meitat de segle, i en canvi l'altre és el cap d'un dels principals tallers de la ciutat, implicat en altres obres públiques (v. capítols següents). No trobem un Berenguer Cervià cert fins el que fou mestre major de la Seu entre 1434 i 1470.

zona administrativa principal, amb la presència de veguers i sotsveguers, escriptors, notaris i carcellers.

Però el major impuls edilici prové de l'església, que fou encarregada de promoure els projectes més grandiloqüents, i els que ja per sempre modificarien l'*skyline* de la ciutat. Pel que fa a arquitectura eclesiàstica, la primera meitat del segle XIV a Girona ve marcada per la construcció de les capçaleres de la catedral i la canònica de Sant Feliu, i els temples i conjunts conventuals de Sant Domènec, Sant Francesc, Santa Clara, la Mercè i el Carme. I encara hi hagué intents de noves fundacions, com la dels eremites de Sant Agustí, que fou rebutjada pel bisbe amb carta personal al prior de l'orde, Bernat de Mas, adduint que ja hi havia prou convents a la ciutat com per encabir-hi una nova comunitat.¹⁶

1.2.1. Sant Feliu

En època medieval la noció de Sant Feliu com a “conatedral” o origen de la vida capitular a la ciutat, encara és molt present. A Sant Feliu hi havia les relíquies del patró sant Narcís, i el seu col·legi de canonges exercia una influència quasi equivalent a la que podia tenir el capítol de la seu. Vers 1262 Jaume I promogué l'ordenació i fortificació de Sant Feliu, que el 1285 seria un dels “blancs” més atacat per les tropes de Felip l'Ardit durant el famós setge de la croada contra el rei d'Aragó. Tot sembla indicar que durant l'abadiat de Guillem de Vilamarí (1305-1311, tot seguit esdevindria bisbe) es plantejà la necessitat de

Interior de la capçalera de Sant Feliu, aixecada en temps de l'abat Hug de Cruilles.

16. ADG, Lletres, vol. U-27, f. 135. 7 desembre 1355.

renovar l'església existent (en plena construcció al segle XIII) i el claustre (s. XII-XIII), o sigui que vers 1313, gairebé a l'uníson amb les obres d'inici de la catedral nova, a Sant Feliu es reprenien les obres d'una capçalera monumental, que probablement ja estava coberta el 1319.¹⁷ Cap a 1326 ja es planteja també cobrir els primers trams de la nau nova, que dirigia Arnau d'Estany, però part dels imports reunits es desviaren en la realització del sepulcre de sant Narcís (MARQUÈS 2001 p. 131-133). El 1349 s'havia arribat als peus de l'edifici, i conclòs la capella del Sant Sepulcre sota la direcció de mestre Pere de Campmagre, i només un any més tard el canvista Francesc Savarrès encarregava l'execució d'un grup escultòric del sant enterrament a Aloi de Montbray i el seu taller (v. FREIXAS 1983, 2003). A l'inici de la segona meitat de segle s'esdevingué la construcció d'un nou claustre (v. capítol "La producció").

1.2.2. La Catedral

Potser no hi tingui una relació directa, però el cert és que poc després que Sant Feliu hagués començat a aixecar una nova capçalera (o com a mínim, l'hagués projectada), els canonges de la Seu s'apressaren a definir un nou projecte per al temple catedralici, que probablement ja existia vers 1298, però que no es començà a materialitzar fins l'any 1312 per ordre del capítol, amb la seu episcopal vacant, deixant clara de qui era la iniciativa i quins serien bona part dels seus principals inspiradors i mecenes (FITA 1878, doc. CCXX). No obstant el bisbe que havia de presidir els primers anys d'obres fou Guillem de Vilamarí (1313-1318), el mateix que havia impulsat la represa de la fàbrica i monumentalització de la capçalera de Sant Feliu. El nou presbiteri de Santa Maria de Girona significà l'obertura de l'obrador més gran de la història gironina, i el motiu principal per la vinguda de pedrers, fusters, ferrers, manobres, vidriers i tot tipus de professionals relacionats directa o indirectament amb els oficis de la construcció, inclosos els mestres majors, aquests darrers procedents de Narbona, inicialment. A finals de 1312 es donava tret de sortida a un projecte que no es culminaria fins ben entrat el segle XVI però que marcà per sempre la vida de la població i la projecció de la ciutat a l'exterior. Poc després del començament de les obres el capítol decidí iniciar

17. La historiografia ha repetit aquesta seqüència, que darrerament s'ha revisat i ampliat amb la monografia de Pere Freixas (2016) dedicada a aquest temple, que citarem repetidament a partir d'ara.

la construcció de les capelles radials de l'absis, i el 1347 el bisbe Arnau de Montrodon consagrava el presbiteri, ja cobert, amb tot el que comportà de reorganització i refacció del mobiliari litúrgic i funcional (altar major, baldaquí i retaule de plata, cadirat del cor, etc).¹⁸ Són, per tant, gairebé 35 anys, des de 1312 a 1347, en què els treballs foren més o menys continuats i assoliren la major transcendència. Tanmateix la manca de fonts documentals només ha permès fins ara conèixer els noms dels mestres majors Enric (1312-1321), Jaume de Faveran (1321-1330) i Guillem Cors (1330-1349?) i pràcticament cap dels pedrers, de dins i fora la ciutat, que hi treballaren; un col·lectiu que, paradoxalment, havia de ser el més nombrós de totes les obres que s'estaven fent a la ciutat en aquell període. Tal vegada alguns dels materials recollits en aquesta investigació ajuden a donar-hi una mica de llum.

En primer lloc cal citar els pedrers que es vinculen directament amb els mestres de la catedral, que pogueren venir amb ells, o formaren part de l'*staff* de direcció i sotsdirecció en molts moments. S'ignora quin fou el grup de professionals que pogueren venir primer amb mestre Enric i després amb Jaume Faveran. El cert és que abans de 1340 havia mort un pedrer de procedència inequívoca: es tracta de Bernat de Narbona, originari de La Palma, al nord de l'estany de Salses, en l'arxidiòcesi occitana. A la seva defunció, la seva esposa rebé una casa al barri de Bellmirall de mans de Jaume Salitja, clergue de la seu, situada al costat de la del canonge Guillem de Cornellà.¹⁹ És interessant anotar que el canonge que li lliura finalment la casa fou el mateix Guillem de Cornellà, membre de l'alt clergat i procedent d'un llinatge de cavallers de Besalú, documentat almenys des del segle XIII (cf. SOLÀ-MORALES 1968). Guillem era germà de Pere de Cornellà, també canonge de la Seu, major que ell, i amb qui mantingué una estreta relació personal, també a nivell econòmic.²⁰ A Girona, Guillem apareix com a canonge obrer al costat d'Hug de Cruïlles (alhora abat de Sant Feliu) i Berenguer de Pau (alhora cabiscol de la Seu), tots ells administradors de la construcció de la capçalera de la nova Seu, càrrec que desenvolupà, com a mínim, entre 1320 i 1334, i tal vegada més enllà. L'any 1320 l'activitat del *chantier* de la Seu era absolutament frenètica. Els canonges obrers es movien sense parar

18. Com a última actualització bibliogràfica, amb noves consideracions sobre la capçalera i la nau única, v. SUREDA 2010. Les implicacions en la construcció del patriciat gironí s'expliciten al treball de MOLINA 2007, p. 741 i ss.

19. AHG, Notarials, Girona 4, Ramon Viader, 1340, reg. 4, f. 90r.

20. El 19 de juliol de 1324 l'escuder de Pere, Guillem de Santacreu, signava rebut de 5.000 sous a Guillem, que havia empenyorat certs llibres, sense especificar (ADG, Notularum, vol. G-4, fol. 129v).

Exterior de la capçalera de la catedral, iniciat el 1312 i acabat abans de 1347.

per l'acapte de bones quantitats amb què pagar les enormes despeses d'edificació, i no fou una tasca fàcil, perquè els calgué tant “especular” amb les quantitats reunides, per generar més líquid, com recórrer a llegats testamentaris i l'aplicació (amb conflicte o sense) de marmessories importants (el mateix succeeix en altres seus, com la de Mallorca, v. DOMENGE 1997). Així, el 7 de juliol varen vendre les rendes de l'obra per un any als qüestors gironins Pere Eiximèn i Pere Llogaia, per més de 1.500 sous,²¹ operació que es repetí el 15 d'abril de 1321 només amb Llogaia, per 1.900 sous.²² El 15 de novembre anterior hagueren de resoldre amb els marmessors del bisbe Guillem de Vilamarí (†1318) un llegat per a l'obra de 2.500 sous.²³ La capella absidal construïda a expenses del bisbe es començà a cloure el 26 de juliol de 1320 amb la contractació de Pere Julià, veí de Castelló d'Empúries, encarregat de fabricar les reixes, a raó de 52 sous el quintar de ferro.²⁴

21. ADG, Notularum, vol. G-3, fol. 13v.

22. Id., full després de fol. 82 i 83.

23. Id., fol. 37v.

24. Id., fol. 16v.

En segon lloc hi ha pedrers que foren mestres majors després de 1350, i que abans de les seves tasques màximes podrien haver estat més o menys permanentment treballant en l'obra de la catedral, ajudant als mestres principals, i potser a punt de succeir-los. És el cas de Pere Campmagre (actiu entre 1349 i 1371), probable successor de Bernat Pedrer en la direcció d'obres a Sant Feliu (FUMANAL-GIRONELLA 2018, p. 75) i, segons sembla, successor de Guillem Cors en la direcció dels treballs de la seu entre 1357-1359 (FREIXAS 1983, p. 17 i 339), i potser també director de les obres del claustre de Sant Feliu de 1357 a 1360 (cf. MARQUÈS 2001; CHAMORRO 2004, *passim*). El 1349 fou marmessor amb Bernat Vayils, ferrer, del testament de Margarida, vídua del pedrer Arnau Cors, aquest darrer, germà o cosí del mestre major Guillem Cors.²⁵ Tenia un fill pedrer, Francesc Campmagre, que trobem actiu entre 1357-1368 (FREIXAS 1983, p. 340) i que per lògica familiar hauria pogut treballar a la seu. En el mateix grup podem situar pedrers amb nom, o nom i cognoms idèntics a algun mestre major posterior, amb qui es pot establir algun tipus de parentiu. Per exemple Guillem Bofill (actiu entre 1337 i 1346), que vivia prop del convent del Carme, vora una zona de pedreres.²⁶ El 1346 era a Bàscara supervisant per al bisbe unes obres a l'església parroquial.²⁷ El nom el delata com a probable avantpassat de l'arquitecte Guillem Bofill, mestre major de la seu a principis del segle XV. Un altre cas és el de Guillem Coma o Sacoma (actiu a Girona entre 1335 i 1338) anomenat indistintament pedrer de Banyoles o de Girona. És esmentat com a testimoni en una venda de 600 quarteres de calç per a obres al castell de Sobreporta de Girona, feta pel calciner Joan Arnau a Bonanat d'Om, ciutadà i batlle del castell.²⁸ Potser es tracti del pare o l'oncle del Pere Sacoma mestre major de la seu (1368-1393).²⁹

En darrer lloc, detectem altres pedrers que es troben vinculats a la seu i al capítol de forma més o menys indirecta, i que per proximitat personal o administrativa,

25. AHG, Notarials, Girona 4, Ramon Gil, 1349, reg. 39, f. 78r-v. AHG, Notarials, Girona 4, Ramon Gil, 1349, reg. 40, f. 57r. 23 octubre (10 kal nov); f. 60r.

26. AHG, Notarials, Girona, Gi-5, Pere Massanet, 1336-37, reg. 19, f. 104r. 11 gener 1337 (3 idus jan).

27. ADG, Lletres, reg. U-10, f. 98rv.

28. AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1335, reg. 17, f. 23r.

29. En el primer treball sobre Sacoma de Josep M. Gironella (2017, p. 131-136), consta l'aparició d'altres Sacoma a la ciutat, però encara està per aclarir l'origen familiar, entre l'Empordà i la zona de Banyoles, qüestió que es concretarà en pròximes publicacions d'aquest autor.

pogueren estar relacionats amb l'obra, en la qual haurien pogut intervenir de forma més o menys seqüenciada. Situem en primer terme el mestre Berenguer Portell (actiu 1325-1333) i la seva extensa família i taller, implicats en les obres de Pedralbes, del claustre de la seu de Vic, etc. Entre 1331 i 1333 Portell probablement intervé en la realització del sepulcre d'Elionor de Cabrera, i el 1334 cobra una part de la tomba del canonge Berenguer de Pau, ambdós monuments a la galeria sud del claustre de la seu.³⁰ Segueix una llista de pedrers poc coneguts, que surten citats en documentació diocesana i capitular, girant a l'entorn de la catedral. Per exemple Bernat Domènec (actiu entre 1332 i 1347), que el 1332 actua de capbrevador de les propietats que el Vestuari de la Seu tenia a l'Areny;³¹ Berenguer Rafael (actiu entre 1320 i 1342) habitant del burg de Sant Pere de Galligants, que el 1320 apareix de testimoni en una altra capbrevació al bisbe recollida al *Cartoral de Rúbriques Vermelles* de la Seu;³² Ramon Puig, originari d'Ermedans, que el 1321 es troba a Girona i es declara home propi de l'almoïna del pa de la Seu;³³ Pere Masó (parent d'un altre pedrer, Arnau Masó), que el 1333 tenia un dipòsit de 50 sous de Jaume de Rubió, lector de gramàtica de la seu, potser a raó d'alguna obra concreta;³⁴ Marc Torner, (actiu entre 1329 i 1334), que el 1334 es compromet amb el ciutadà Guillem de Fornells a fer-li quatre canelobres de pedra per 21 lliures (420 sous), amb les seves bases, capitells i tot el necessari, iguals que els que pagà el bisbe Pere de Rocabertí a la capella de Sant Vicenç de la seu (en fou l'autor?);³⁵ o Berenguer Pujol (mort abans de 1352) segurament vinculat a la construcció de la catedral, ja que l'any 1352 la seva vídua Margarida institueix hereva universal l'obra de la seu.³⁶ I finalment hi ha el cas curiós de Ramon Escolan, mort vers 1350, la tomba és una estela epigràfica en forma de creu (al dipòsit lapidari de

30. AHG, Notarials, Girona 4, Jaume Transfort, 1334, reg. 7, f. 65v, 4 octubre (IV non oct); f. 94r. (Cf. FREIXAS 1983, p. 343; GUILLERÉ 1991, p. 78; GUILLERÉ 1993, p. 469, n. 159; ESPAÑOL 1999, p. 90, n. 61; ESPAÑOL 2009, p. 971. Vegeu el subcapítol monogràfic al final d'aquesta part.

31. AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1332, reg. 3, f. 40v.

32. ADG, RC, doc. 114, f. 139v-141r. 11 juliol 1320.

33. AHG, Notarials, Girona 8, Guillem Desques, 1321-32, reg. 1, 27 maig 1321 (VI kal jun).

34. AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1333, reg. 15, f. 104v.

35. AHG, Notarials, Girona 4, Ramon Viader, 1329, reg. 2, f. 7v. També: AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1334, reg. 9, 8 octubre (VIII idus oct).

36. ADG, Notularum, reg. G-27, f. 162v-163, 12 juny 1352.

la Catedral) amb una inscripció de dues línies al braç horitzontal: ASI IAU EN R(AMON) D·ESCOLAN, PEDRER DE GERONA, E NA GUIELMA DE SOLIUS, MUYER SUA.³⁷ Prenent totes aquestes dades en consideració, i només amb els obradors de Sant Feliu i la Catedral, el nombre de pedrers implicats en obres eclesiàstiques havia de ser altíssim, poc a veure amb l'observat per C. Guilleré (1993, p. 469): «Un cert nombre de pedrers, mai no més d'una quinzena, treballaven a les diferents obres eclesiàstiques; els altres tenien una clientela privada».

1.2.3 Sant Francesc

Si bé ja existeix un guardià de framenors a Girona el 1222, encara amb vida de sant Francesc, no és fins el 1232 que mercès a la donació de terres, cases i hort del canonge Bernat Esteve, es funda un convent de franciscans a la ciutat. S'ignora pràcticament tot del primer conjunt conventual del segle XIII, iniciat vers 1249-1252 (quan els frares compren terrenys per a les noves construccions) a l'hort de Fontanilles, situat prop de l'Onyar, en la zona del Mercadal on la ciutat vella i la nova s'unien a través d'un pont de pedra. Tot apunta que vers el segon quart del segle XIV es bastí una nova església, en plena fàbrica l'any 1345, quan fra Francesc Comte, guardià del convent, es querellava per una sèrie de llegats a la fàbrica de la nova església, i que no havien arribat a les arque dels obrers.³⁸ Vers 1350 es desenvoluparen ja treballs de decoració moble (retaules, etc) a les capelles de la capçalera, tot i que no fou oficialment consagrada fins el 1368 pel bisbe Ènnec de Vallterra. També a mitjans de segle es construeixen com a mínim dos claustres, un major i un altre de menor. Del segon es conserven fragments a l'interior de la galeria el Claustre, al carrer Nou. Del primer es pot veure una galeria pràcticament sencera remuntada en un dels patis alts del Palau Solterra, al carrer ciutadans, avui seu de la delegació de cultura de la Generalitat a Girona (cf. PLA CARGOL 1952, p. 246-247; v. capítol sobre la producció).³⁹ En aquests

37. Cf. MARQUÈS 2009, p. 99, núm. 54. Vegeu el capítol de la Part III, dedicat a escultura funerària.

38. ADG, Lletres, vol. U-9, f. 14v. 10 de març de 1345.

39. Els altres dos fragments de claustre rellevants es troben repartits entre la galeria El Claustre del carrer Nou, i l'església parroquial de S'Agaró, on foren remuntats a principis del segle XX. Tanmateix aquests dos fragments semblen correspondre a un claustre tardà, pels volts del 1400. Una –encara inexistent– monografia acurada sobre el convent de Sant Francesc de Girona podria aportar llum sobre aquestes qüestions.

Els diversos fragments dels claustres de Sant Francesc es reparteixen entre la galeria "El Claustre" de Girona, el palau Solterra, i l'església de S'Agaró.

claustres solia reunir-s'hi el consell de la vila, que també podia congregar-se a l'aula capitular, a la fàbrica de la qual havia contribuït amb 500 sous l'any 1334 (GUILLERÉ 1993, p. 489).

1.2.4. La Mercè

Quan tot just feia quatre anys de la fundació de l'orde, el 1222 es va constituir una primera comunitat mercedària a Girona. Tenia la seu a la zona del Mercadal, molt a prop del convent de Sant Francesc, fundat poc després. Sembla que aquesta proximitat fou una font de conflictes i rivalitats constants, donada la promptitud de les fundacions i la semblança en els seus mètodes de prèdica i acapte de donatius. Justament aquesta rivalitat dóna la primera notícia constructiva, l'any 1306, quan el guardià dels framenors Arnau de Vilatenim interposa una querella

Interior de la nau de l'església del convent de la Mercè, del segle XIV, avui convertida en centre cultural.

contra Pere de Bas, comanador de la casa de la Mercè del Mercadal, perquè els mercedaris havien construït un oratori massa a prop de Sant Francesc (o sigui que devien disposar d'una església i convent propis), amb tots els greuges devocionals que això els podia comportar.⁴⁰ La conflictivitat i la probable incapacitat de créixer, atesa la creixent densitat urbana de la part est del Mercadal, al voltant del convent franciscà, provocaren el trasllat dels mercedaris a uns terrenys a la riba dreta de l'Onyar, concretament en l'extraradi més elevat de la Vila Nova, entremig d'aquesta i l'actual barri de les Pedreres, pedreres que llavors ja es trobaven en funcionament i pogueren fornir de material constructiu el nou complex conventual, que segons sembla, es començà a bastir amb celeritat. En efecte, els mercedaris Joan Capdevila, Pere de Cassà, Pere de Bas i Pere Comdal havien exposat al bisbe la voluntat de fundar una nova casa i capella en uns terrenys de l'horta que hi havia damunt la Vila Nova, llicència que els fou concedida el 9 de desembre de 1326.⁴¹ El bisbe els manà un pagament de 30 lliures de cera com a cens, i els prohibí enterrar-hi feligresos. La construcció es finançà amb donatius de privats, però també per l'impuls dels mateixos bisbes, que en regularen i promogueren les donacions per a la nova fàbrica amb sengles

40. ADG, Lletres, vol. U-2, f. 22v. 11 d'abril de 1306.

41. ADG, Notularum, vol. G-6, f. 81-82.

promulgacions i indulgències quasi consecutives els anys 1326, 1327 i 1331.⁴² El 1335 la comunitat mercedària ja residia a la nova casa, quan un dels seus membres dóna en emfiteusi a un artesà l'antiga seu del Mercadal (GUILLERÉ 1993, p. 487). En tot cas es pot emmarcar la construcció de l'església dins el segon quart del segle XIV, i hi podrien haver estat vinculats com a mínim tres pedrers de la ciutat. El primer és el ja citat Ramon Ragells, qui el 1326 (any del trasllat i nova fundació!) comprà al pintor Pere Aram una peça de terra que tenia pel comanador del convent de la Mercè al lloc de Bec Eixut, i que incloïa vinya, arbres i, simptomàticament, una pedrera.⁴³ L'altre és Ramon Collell, que se sap que vers 1330 vivia en les immediacions del convent (ESPAÑOL 1999, p. 90, n. 62). I finalment el tercer és Guerau Mor, que el 1342 rebia 100 sous en comanda del mercedari Guillem Just, probablement per obres a realitzar (o ja efectuades) al monestir.⁴⁴

1.2.5. El Carme

L'arribada dels carmelites a Girona se situa pels volts de 1292, quan una petita comunitat s'establí en una casa dins el recinte emmurallat. Poc després, el 1295, els frares fundaren un monestir en uns terrenys que els havien estat cedits. Es tenen poques notícies directes de la fàbrica del nou convent, però cal situar dins la primera meitat del segle XIV les principals obres de construcció de l'església i les dependències conventuals bàsiques, com el dormitori, el qual rebé una donació dels jurats de la ciutat (GUILLERÉ 1993, p. 489). Un cop bastides aquestes, s'inicià la construcció d'un claustre, que amb seguretat ja s'havia finalitzat el 1371, moment en què Bernat Ferrer, lapicida de Camprodon (probablement encarregat de l'obra del claustre carmelità d'aquella vila) encarregà a Pere Ramon Sapllana la realització de vuit parelles de fusts i capitells que havien de ser com el claustre dels carmelitans de Girona «*ad modum et formam illarum columpnarum que sunt in claustro monasterii Beate Maie de Carmelo Gerunde*» (o sigui que ja

42. ADG, Lletres, vol. U-2, f. 123v-125, 12 de febrer de 1326. Dins la mateixa sèrie, vol. U-2, f. 87v, 9 de març de 1327, i vol. U-4, f. 177. 7 d'agost de 1331.

43. AHBC, Fons Moja, perg. 566. 11 de juny de 1326. Reprenc la notícia en el capítol següent, dedicat a les pedreres.

44. ACGAX, Notarials, Besalú, Bernat Burgès, 1341-1342, reg. 58, f. 70v.

Capitells aparellats de liri, testimonis del claustre del Carme de Camprodon, avui a l'interior de l'església de Santa Maria.

s'havia conclòs, o estava a punt de ser-ho).⁴⁵ Fins ara no s'han identificat capitells del claustre gironí, però sí que n'hem pogut localitzar del claustre pirinenc, repartits entre unes vivendes particulars i una capella lateral de l'església de Santa Maria de Camprodon.⁴⁶ En efecte, es tracta de parelles de capitells amb flor de liri, obrats amb calcària blanca gironina. I gràcies a aquests, hom es pot fer una idea de com era el claustre de Girona, amb parelles de columnes cilíndriques, que alternaven capitells dels dos fullatges més difosos. El convent de l'Onyar fou destruït el 1653 en el transcurs de la guerra dels Segadors, deixant com a únic testimoni topogràfic el carrer que porta el seu nom. Els monjos es traslladaren al palau Margarit, a l'interior de les muralles, on aixecaren una nova casa i convent, que avui és la seu de la Diputació de Girona. En tot cas, queda clara la fama del seu claustre, tal com diu PLA CARGOL (1952, p. 252-253): «Tenía en su entrada un pórtico adornado de columnas y eran muy bellos los claustros [en plural] que poseía».

45. Contracte publicat per FREIXAS 1983, p. 68-69 doc. XV, i p. 341. AHG, Notarials, Girona 1, Pere Pont, reg. 191. Es pot considerar com una data *ante quem* per a la finalització del claustre gironí, que es trobava en obres des del tombant de la meitat de segle (cf. GUILLERÉ 1993, p. 489).

46. Explico *in extenso* les vicituds del claustre camprodoní (que aquí no són pertinents) en un estudi que porta per títol "Camprodon, una vila en construcció al segle XIV", actualment en premsa.

1.2.6. Santa Clara

El 1319 es funda el convent de clarisses de Girona. L'arribada de les primeres monges procedents del convent de Castelló d'Empúries es produeix l'any 1320 sota els auspicis de l'infant Joan, fill de Jaume II i arquebisbe de Tarragona. S'ignora on s'instal·là la primera comunitat, però tot i la immediata fundació, cal esperar a la dècada de 1330 per a parlar de "construcció". I no és fins al 1331 que es troben les primeres notícies fefaents sobre l'inici de la fàbrica d'un complex monacal, quan els jurats de la ciutat sol·liciten permís reial per a donar uns terrenys en alou a les monges, per tal d'edificar-hi un monestir. Altres anotacions confirmen l'acció edilícia pels volts d'aquell any: entre d'altres, destaca una donació de Berenguera, filla del difunt Pere Puig, de Queixans, que el mateix 1331 donà 100 sous a l'obra del convent *qui noviter fit sororum minorissarum dicti ordinis*, a canvi de poder-hi ingressar com a monja.⁴⁷ El 1333 rebien una important contribució dels jurats de la ciutat (GUILLERÉ 1993, p. 489). L'embranchida inicial féu que la fàbrica del convent necessités més espai, o potser un o diversos solars suficients per a bastir-hi el complex, segons es desprèn del testament de Guillem Bonesa, de Girona, la qual l'any 1334 dóna un hort *ad construendum ibi monasterium Sancte Clare*, o sigui, per a què en aquell hort fos construït el monestir.⁴⁸ És probable que algunes de les obres principals no s'acabessin fins després de 1348-50, com passava al convent dels franciscans, on s'enllestia la decoració de la nova capçalera en la dècada de 1350; pel novembre de 1357 el convent de clarisses encara era qualificat de "molt indigent" pel bisbe, en una carta a l'abadessa de Santa Clara de Barcelona en què li agraïa l'enviament d'uns confits, alhora que li confirmava certes almoines.⁴⁹ El convent fou derruït en època moderna per fortificar la ciutat en aquell punt, on poc després es bastí un baluard anomenat de Santa Clara. Quan el baluard fou aterrat al segle XIX aparegueren restes escultòriques del que podria haver estat l'antic claustre (PLA CARGOL 1952, p. 250).

47. AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1331, reg. 12, fol. 5r.

48. AHG, Notarials, Girona 8, Guillem Desques, 1332-1334, reg. 1bis, *Liber testamentorum*.

49. ADG, Lletres, vol. U-32, f. 57rv.

Exterior de la capçalera de Sant Domènec, bastida vers el primer quart del segle XIV.

1.2.7. Sant Domènec

Ja hem parlat de l'enorme capacitat constructiva dels dominics, que es féu notar poc després de la fundació del convent a mitjans segle XIII, amb l'edificació d'una primera església i el claustre actual amb dependències annexes. Però aquesta capacitat també és palesa a partir del segon quart del segle XIV, quan s'emprèn la literal substitució del temple existent per una magnífica església d'una sola nau, iniciada pels volts de 1310-1320 i consagrada pel bisbe Arnau de Mont-rodon el 1338. Tot apunta que els llegats de la família Ordis foren decisius en la seva construcció (COLL 1958, p. 7). Ignorem si el fet que l'any 1311 el pedrer Guillem Freixenet comprés a Brunissenda Ripoll una casa situada

entre el convent i les pedreres té relació amb les obres empreses, tot i que és fàcil posar els fets en relació.⁵⁰ No obstant la magnitud de l'obra, i en paral·lel a aquesta, els predicadors iniciaren altres fàbriques del mateix convent. Vint anys més tard, el 1331, el prior Ramon de Porta promogué la construcció d'una residència o "palau prioral", semblantment als impulsats per bisbes i abats en les respectives seus (Barcelona, Tortosa, etc.) i monestirs (sobretot benedictins i cistercencs). El 22 de febrer d'aquell any el pedrer Bernat Domènec, habitant a Girona però originari de la localitat empordanesa de Palau s'Ardiaca (domini del capítol de la Seu) es comprometé per un any, des de l'1 abril present, a treballar en la construcció d'una *residenciam in domo predicta*, i qualsevol altra feina relacionada amb el seu ofici. Les tasques del pedrer incloïen el tall i desbast de la pedra, i probablement l'obtenció d'aquesta a la pedrera i el seu transport.⁵¹

En aquest moment també es construeix la denominada "capella de la sagristia", un espai de culte a l'angle nord-est del claustre que «*debía ser la antesacristía en donde celebraban los religiosos sacerdotes en dias de aglomeración*» (COLL 1958, p. 16). En tot cas, la cronologia de la porta des d'un punt de vista formal concorda amb una de les poques dades conservades relacionades amb obres d'envergadura al convent. Un cop més, l'epigrafia aporta que el canvista gironí Pere de Santa Coloma, mort el 7 de setembre de 1339, va pagar-ne l'edificació. La làpida es conserva actualment al claustre de Sant Pere de Galligants com de procedència desconeguda, però fou vista i transcrita *in situ* a Sant Domènec per Barraquer a principis del segle XX (BARRAQUER 1906, vol. 2).

50. AHG, Notarials, Girona 5, Guillem Fuyà, 1311-1312, reg. 1, f. 86v, any 1311.

51. AHG, Notarials, Girona, Gi-5, Ramon Serra, reg. 30, 1331, f. 19v. No hi ha més referències dels treballs, però es dona la coincidència que un dels frares del convent, que el 1366 fou provincial de l'orde, era Jaume Domènec, conegut per la seva obra escrita i per haver estat conseller del rei Pere III.

2. A LES PEDRERES

2.1. Moltes pedres en moltes pedreres

Vers l'any 1300 els professionals de la pedra no eren uns “innocents” des del punt de vista de tècnica i coneixements; ben al contrari, eren fills i descendents sovint de llargues tradicions familiars, o com a mínim, de tradicions arrelades des d'un punt de vista social en el territori, i si ampliem la mira, eren hereus d'una tradició ja centenària a Europa. Vull dir que l'ofici, el del pedrer, amb totes les salvetats que se li vulguin donar, és un dels oficis més antics coneguts, des del primer megalitisme fins avui. Cal suposar, doncs, que d'una manera o altra els coneixements sobre els materials petris s'han anat transmetent, més o menys de manera especialitzada, més o menys velats o explícits, al llarg d'innombrables generacions (familiars o no). I això vol dir que no només es va transmetre la localització geogràfica de les pedreres, o els camins i accessos a les mateixes, sinó que es va haver de transmetre, també, el criteri tècnic de quines eren les pedres més aptes per a l'arquitectura i l'escultura, i quines no. I fins i tot, dins una mateixa pedrera, on es trobaven les vetes més interessants per ser explotades. Aquella “rehabilitació tècnica” que succeí als segles XI i XII fou l'origen del que s'esdevindria de forma massiva al XIII i XIV, fruit de la necessitat imperiosa de material i mà d'obra, arrel del creixement de les ciutats (BLANC 1992).

Aquesta reflexió és necessària si es vol entendre perquè la calcària nummulítica fou explotada a les pedreres de Girona i no en altres indrets. Com ja s'ha comentat, aquest tipus de pedra és comuna i aflora de manera natural en molts altres llocs a part de la ciutat de l'Onyar; bona part del massís del Mont, a l'inici de l'Alta Garrotxa, està format íntegrament per aquest material; un altre sector important és al municipi de Santa Pau, on els nummulits fins i tot originaren una certa tradició religiosa (v. capítol La Pedra). Curiosament, tant en un lloc com l'altre s'iniciaren

explotacions pètries, però en cap d'ells es trià la calcària nummulítica. El massís del Mont acollia cert nombre de masos disseminats i el monestir benedictí de Sant Llorenç de Sous, però en la construcció no s'utilitzà la nummulítica: s'empraren margues locals, i la calcària, això sí, serví per a ser cremada i generar la calç necessària per a les construccions. És interessant recalcar que als peus del massís del Mont sí que es generaren importants pedreres, precisament, les d'alabastre de Beuda i Segueró, que tant cèlebres serien en el període medieval. A Santa Pau, lloc amb abundants afloraments, les construccions (majoritàriament entre els segles XIV i XVI) es feren amb pedra volcànica relligada amb morter, i en alguns casos s'empraren margues, sorrenques i calcàries (no fòssils). A Banyoles o a Serinyà, llandants i en alguns casos superposats al gran estrat calcari, en època medieval s'explotà massivament el travertí, i sorgiren famílies de pedrers amb activitat i ramificacions a Girona, com els Sacoma, els Maxella (comentats en l'apartat del segle XIII) i els Casals (v. apèndix). En aquest sentit Besalú representa un cas extrem: a prop de grans vetes de calcària nummulítica, al costat i sobre els jaciments d'alabastre, i amb grans quantitats de pedra sorrenca i còdols rierencs, a partir del segle XII s'optà exclusivament pel travertí, com a Serinyà i Banyoles. En el cas de Besalú, fins i tot sabem que el monestir de Sant Pere posseïa una pedrera al veïnat de Fares, i que l'abat podia determinar-ne l'explotació i els preus, com succeí l'any 1350 en ocasió de la construcció de la capella del Corpus Christi a la parròquia de Sant Vicenç (FUMANAL 2003, p. 79-80 i doc. IV, p. 145; Id. 2008, p. 107). Per la seva banda, la segona ciutat de la diòcesi, Castelló d'Empúries, es nodrí sobretot de les pedreres de Vilacolum i Torroella de Fluvià per a bastir els principals edificis civils i eclesiàstics, però també requerí dels serveis i l'aportació pètria de la ciutat de Figueres, famosa per la seva calcària blanquinosa i vila reial, plena de picapedrers aptes per a la realització de tot tipus de projectes, tant arquitectònics com escultòrics (v. GIRONELLA 2010 i 2014).

Ni que sigui per proximitat a la ciutat, mereix un esment a part el cas de Viladasens (a 15 km al nord, sobre Cervià de Ter). En aquesta petita vila del Gironès hi hagué una forta activitat pedrera mercès als afloraments de bona pedra sorrenca a la seva zona. Potser per això Viladasens és el nucli més documentat en relació amb Girona. No deu ser casual, doncs, que el 1341 el pedrer gironí Arnau Esmeniarts estigués casat amb Ermessenda, filla de Berenguer Martí i Guillema, de Viladasens (VILLAR-SURIÀ 2005, p. 285, doc. 359).

Imatge actual d'un arrenc a la zona de les pedreres de Girona, prop de la torre d'Alfons XII.

D'altra banda es registren diversos cognoms actius a la capital, però també la presència de mestres capaços de tenir aprenents, com Bernat Barcons, que el 1333 signa contracte d'aprenentatge amb Pere Besalú de Vilacolum (la ja citada vila pedrera) per temps indefinit.⁵² Dos altres membres de la nissaga Barcons, els germans (o pare i fill) Guillem i Castelló, el 1331 estaven relacionats per un deute de 200 sous amb el jueu gironí Salomó Asday.⁵³ Anys després, el 1346, Francesc Besalú de Llampaias i el pedrer Pere Salet (fill d'Arnau Salet de Viladasens), reconeixien conjuntament deutes amb diversos drapers.⁵⁴ Fora de la diòcesi de Girona és clar que hi hagué enormes explotacions de pedra, la majoria prop de les grans ciutats del Principat. Només cal recordar les mil·lenàries pedreres del Mèdol, a Tarragona, i les calcàries de la Floresta, que tant serviren per a l'escultura monumental, o les immenses pedreres de Montjuïc, a Barcelona, amb les que no només es bastí quasi completament la capital, sinó que també servien per a l'exportació de moles de molí, sota control

52. AHG, Notarials, Castelló d'Empúries, Bernat Jonquer, reg. 147, 1333, f. 75v.

53. AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1331, reg. 12, f. 123rv.

54. AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1346, reg. 41. Dia de sant Llorenç, 10 d'agost (4 idi aug).

reial (cf. ESPAÑOL 1999 i 2009, *passim*). Per la seva banda, Lleida comptava amb un “cinturó” de pedra sorrenca de tres pedreres diferents, documentades des d’antic, les de Balàfia (s. XII), la Suda i Gardeny, molt actives als segles XIII i XIV (FITÉ 2017, p. 188).

Però a part dels factors geològics, geogràfics i productius, hi ha un factor de criteri humà determinant per a explicar perquè, amb l’enorme varietat lítica gironina i les possibilitats d’explotació, en alguns llocs es triaren unes pedres i no unes altres. I la resposta està en què per molta semblança que hi pugui haver entre els materials, allò més important és la forma i la qualitat amb què es presenten: no és el mateix (per densitat, duresa, fermesa, color) la calcària nummulítica del Mont que la de Girona, ni el travertí de Serinyà és el mateix que el de Banyoles, ni l’alabastre de Beuda que el de Sarraí, ni la sorrenca de Lleida que la de Besalú, i un llarguíssim etc. Els artesans explotaren la calcària de Girona perquè era la que tenia les millors vetes i condicions, i la més apta per fabricar allò volgut. I els escultors reials triaren l’alabastre de Beuda perquè era molt millor que el de Sarraí o altres indrets, i el més adient per a acomplir els propòsits fixats. Existia un criteri i una idea molt clara de què calia per a cada ocasió, i hi havia els coneixements tècnics per poder-ho discernir. No es pot justificar la tria d’una o altra pedra només per necessitat o atzar. Els pedrers, i bona part de llurs clients, eren prou exigents com per especialitzar el material, a més del treball, i preferir-lo malgrat la distància i la dificultat que això podia comportar quan es tractava de dur-lo fora de la ciutat.

Això que es podria qualificar d’autèntica passió per les propietats i els colors naturals de la pedra es mostra clarament en les portes que els escultors dels reis de Mallorca feren a l’Almudaina de Palma i al Castell Reial i l’església del Carme de Perpinyà. Tots tres exemples foren executats en un curt període de temps, al llarg de les dècades de 1310 i 1330 (cf. DURLIAT 1964). En qüestió lítica potser el millor exemple (i menys conegut) és el darrer, la porta principal del temple conventual dels carmelites. Els basaments de la porta són de marbre vetejat blanc i blau de Bages, les columnes i arquivoltes de marbre blanc de Ceret, i tota la resta de marbre rosa de Vilafranca de Conflent. Darrerament s’ha pogut aclarir la naturalesa de cadascun dels materials, i també l’explotació massiva de les pedreres d’Isòvol (Cerdanya), que donaven un marbre que s’utilitzà en molts dels monuments esmentats en temps de Jaume II de Mallorca, un període

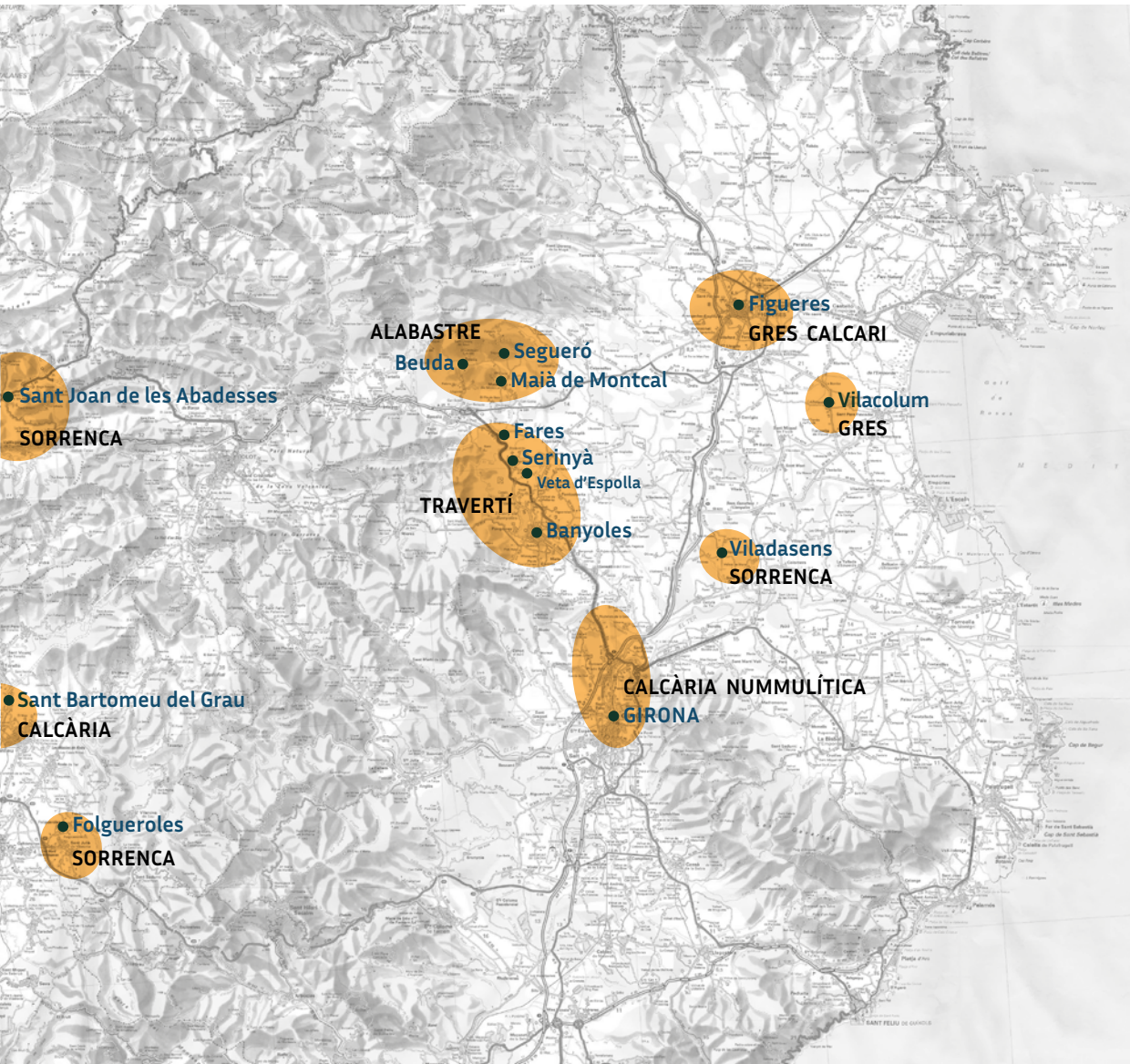
d'intensa activitat (MARTZLUFF-CATAFAU-GIRESSE 2017, p. 55-56). Aquesta profusió pètria comportava, és clar, que els marbres, probablement ja tallats, s'haguessin de traslladar des de cadascuna de les pedreres. Bages era relativament aprop, però més lluny era Ceret i encara més Vilafranca, àdhuc cada pedrera es trobava en una vall diferent. En tot cas, el que evidencia l'elevat dispendi en logística és la ferma voluntat d'artistes i comitents per aconseguir un joc cromàtic natural, luxós i reeixit.

En aquest joc de color rau un altre dels aspectes que feien molt més atractiva la pedra de Girona i la seva explotació en comparació a les altres. Al contrari que altres exemples, a Figueres, Torroella, Serinyà o la llunyana Floresta, o els ja citats marbres rossellonesos, les pedreres de Girona oferien la possibilitat d'obtenir material de diverses dureses i tonalitats, dins mateix i a l'entorn immediat de la ciutat. El mateix succeïa a les pedreres del continent, ben lluny a l'anglesa Purbeck, a les normandes de Caen, o a la mateixa Tournai, a l'Hainaut.⁵⁵ A Girona era possible que un mateix tall de pedrera oferís dues tonalitats, o més de dues i de tres, tal i com s'ha explicat en el diagrama d'estrats geològics a la part I.⁵⁶ La gama era extensa i permetia crear el joc cromàtic desitjat mitjançant la juxtaposició de clarobscur. Per a les bases, capitells i àbacs normalment s'utilitzaven les vetes més calcàries i blanquinoses, amb baixa presència de fòssils i altíssims percentatges de calcita. Per al fust es buscaven les vetes més fosques, que s'accentuaven amb el polit final i lluïen pigallades de nummulits. Aquesta versatilitat immediata dotava Girona d'una capacitat comercial molt competitiva, i amb suficient demanda com per exportar massivament i quasi monopolitzar els elements escultòrics i tots els seus complements en galeries i finestres en un territori més enllà de les "fronteres" del Principat (veure part III). Si no fos perquè de les pedreres sorgiren totes aquestes variants, el seu èxit no hauria estat tal, i els pedrers tampoc no l'haurien gaudit.

55. V. MUSSET 1985, p. 221; DUJARDIN 1992, p. 433; NYS 1993, *varia*.

56. La possibilitat de pedra vetejada en una mateixa feixa ha originat la denominació "pedra de raig", com fa poc ha recordat el Dr. Brusi, en la seva intervenció al cicle de conferències sobre la pedra de Girona (febrer 2019).

PRINCIPALS PEDRERES DOCUMENTADES AL NORD EST DE CATALUNYA (s. XIV)

Vista de les pedreres (en primer terme) i la Força vella de Girona, des de la torre d'Alfons XII.

2.2. Localització

Com a qualsevol altre indret, a Girona la pedra s'extreïa a les pedreres. Però el que no era tant normal és que la pedrera fos la mateixa ciutat; en la primera meitat del segle XIV Girona era una immensa pedrera. Quan es parla de pedreres en aquest cas, tot i que n'hi hagué de ben delimitades i importants, cal entendre que els llocs aptes per a l'extracció eren múltiples; però la majoria d'aquests no han aparegut documentats, per la impossibilitat d'anàlisi físic degut a la continuïtat de les explotacions fins a finals del segle XX i l'alt creixement i densificació de la ciutat al llarg del temps. Girona no és un cas excepcional, en aquest sentit.⁵⁷ En el capítol anterior parlàvem de la situació de la urbs sobre un gran aflorament natural de pedra calcària (entre altres components), i aquesta realitat, avui camuflada pel creixement de la ciutat al llarg dels segles XIX i XX, era absolutament evident

57. Sobretot a França, l'escassetat de dades documentals sobre les pedreres, fins i tot dins els llibres d'obra conservats, obre molts interrogants al respecte de les tècniques i la naturalesa dels treballs (cf. LAUZANNE, 1976, p. 16-27).

i quotidiana vers el 1300. La urbanització posterior, accelerada en temps de la revolució industrial, impedeix que avui pugui ésser apreciada la realitat d'antany, el paisatge semiurbà i rocallós on vivien els avantpassats dels habitants actuals. És lògic: bona part del que avui constitueix el centre urbà no passava de ser petites masses boscoses, camps, horts, i... afloraments de pedra nummulítica. Guilleré l'encerta en afirmar que «La unitat arquitectònica de la ciutat vella ve de l'ús generalitzat de la calcària nummulítica i de la proximitat de les pedreres que minimitza el preu del transport» (GUILLERÉ 1993, p. 469). I és clar que aquest raonament tenia encara més pes en ple segle XIV, quan les pedreres no eren en zones limítrofes, sinó entremig dels nous barris i veïnats, vers el nord, el sud i l'est, i que eren les autèntiques puntes de llança de l'expansió urbana de Girona (CANAL ET AL. 1998). El terreny rocós era tallat i explotat, i alhora que s'extreïen els materials es construïa i uniformitzava l'aspecte arquitectònic de la ciutat. Hi havia arrencs propers als burgs de Sant Feliu i Sant Pere de Galligants, a tot el barri de Pedret (d'aquí li ve el nom) «el monestir i l'església romànica de Sant Nicolau van reunir un nucli de població que gaudia d'un espai important i de la proximitat de l'aigua i de les pedreres de Pedret» (GUILLERÉ 1993, p. 431), a la zona de la torre Gironella, i des d'allí en direcció sud-oest, al barri denominat Les Pedreres.

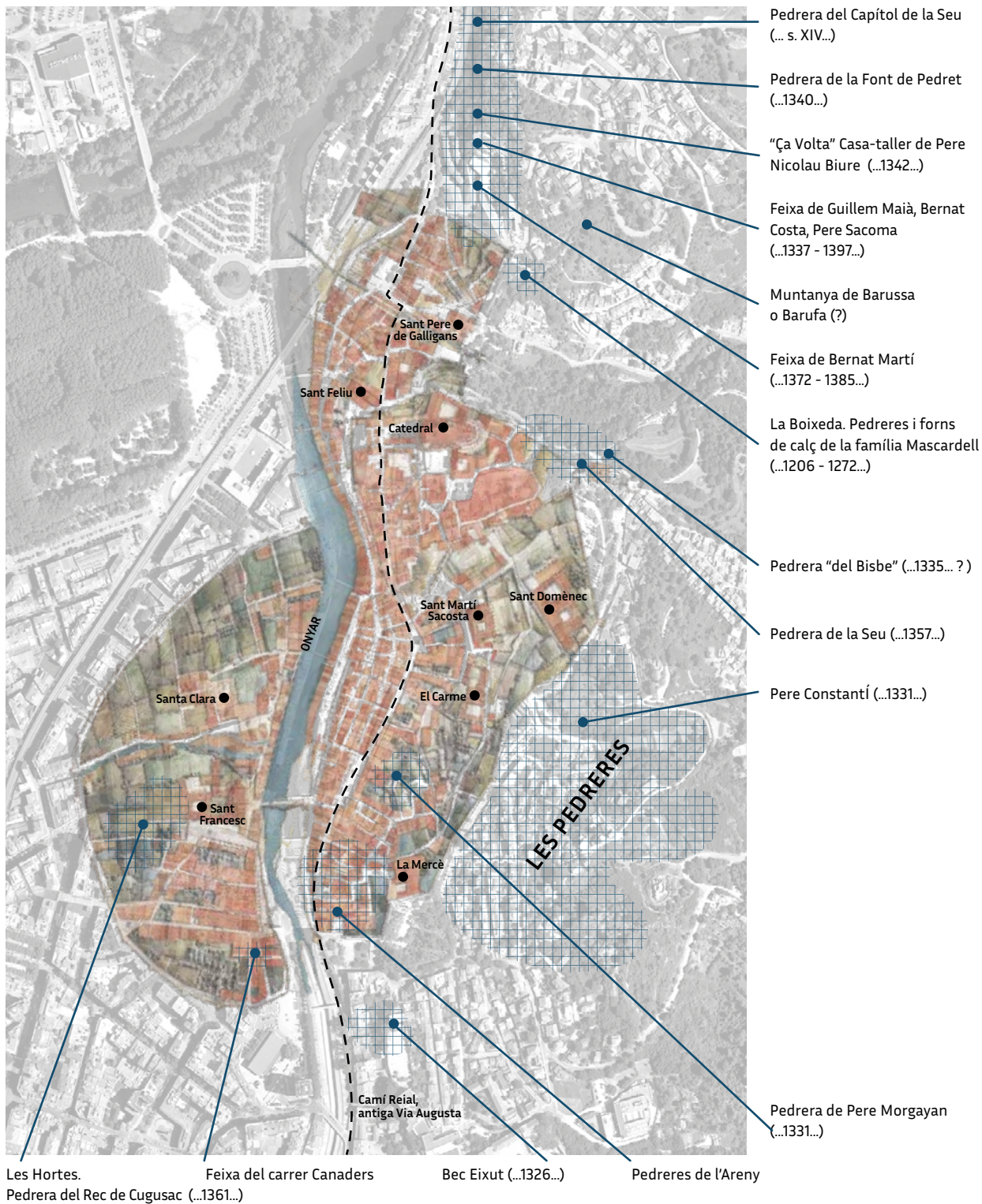
De fet és a Galligants on es tenen les primeres referències a pedreres a la ciutat. El 1206 Dalmau, abat de Sant Pere, estableix als germans Ramon i Jaume Mascardell l'honor que tenen pel monestir al lloc de Boixeda, a cens de 2 sous per Nadal, que alhora infeuden a Ramon Mascardell mentre visqui: «...*concedimus, cum exitibus et ingressibus et pertinentiis et etendonibus et furnis diversorum generum et petrariis et cum omnibus in se habentibus...*», o sigui amb forns de tota mena, pedreres i tot allò que hi pertanyi. Quasi seixanta anys més tard, el 1263, un altre Jaume Mascardell (segurament descendent de l'anterior), junt amb Berenguer, ven a Pere Isarn, clergue, una trilla i diverses tinences, en les quals hi ha unes pedreres i uns forns de calç, [...] tot situat vora la font de Boixeda, al cap del burg de Sant Pere de Galligants, per 150 sous: «...*totam illam nostram triliam et alias tenedones, scilicet cultis et heremum, cum suis pertinentiis et petrariis et furnis calcis...*».⁵⁸ Aparentment, el 1272 una propietat semblant era venuda per Guillem

58. Citat per MALLORQUÍ 2010, p. 45. El mateix autor publica els documents complets a: MALLORQUÍ 2013 (I), p. 239, doc. 171, i p. 447, doc. 318. S'hi salva el cens de 2 sous i 8 diners del monestir.

LOCALITZACIÓ DE PEDRERES A GIRONA (s. XIII i XIV)

LA PEDRA DE GIRONA, 1300 - 1350...

146

Gaufred, rector de l'altar del Sant Sepulcre a la Seu, procedent de l'almoïna del vestuari i marmessor de Pere Isarn, a Estrúcia, muller de Ponç Adalbert «...*totam illam tenedonem et triliam et alias tenedones cultas et heremas cum suis pertinenciis et petrariis et furnis calcis...*».⁵⁹ És interessant aquest darrer esment dels forns de calç, ja que aquesta substància s'obtenia normalment de cremar pedres calcàries a altes temperatures, que era el tipus de pedra òptim per a la seva obtenció. Els forns s'excaven en la terra, normalment al costat d'un marge, i se'ls donava una forma circular. A la base es deixava un espai per a la llenya i col·locaven les pedres per tamany, de gran a petita, de baix a dalt. Podien cremar 4 o 5 dies seguits. Part de les pedres que es calcinaven provenien dels desperdiciis de les pedreres i obres escultòriques, que normalment eren de petit tamany i fàcilment transportables als forns (BASART 2010, p. 18). Ni cal dir que Girona, per la naturalesa del seu terreny calcari, era territori fecund per a l'elaboració de calç i no només la seva utilització en obres locals, sinó també per a la seva exportació. El 1277 se'n duïa a Lloret per obres al castell de Sant Joan. La pedra de Girona, doncs, oferia una doble riquesa material: pedra per a escultura i construcció, i la calç necessària per fer morter i relligar els carreus. I tot sorgit de les mateixes pedreres. Altres terroris també curulls de bona "pedra calç" la produïen en massa per a les obres principals de les viles: és ben conegut el pagament del comte Guillem de Besalú de 400 mesures de calç per a la construcció del seu palau al segle XI; a Figueres l'any 1280, es comprava per aplicar-la en la contrucció del Palau Reial i les muralles i torres de la població; el 1290 l'abat de Vilabertran obtenia llicència per a l'obertura de forns de calç (MALLORQUÍ 2010, p. 45). A Girona també abundaren aquests professionals (veure capítol següent dedicat a l'ofici).

A banda de la zona nord de la ciutat, probablement també hi hagué pedreres als extrems del barri de l'Areny, i fins i tot en una zona poc associada a l'extracció lítica, els límits oest i sud-oest del barri del Mercadal. Així ho indica una venda el 6 d'abril de 1361, en la qual Pere Roig, clergue de la seu (era tutor de Ponç de Pinya, un clergue tonsurat que es trobava presoner al castell de la Bisbal i no tenia béns per sostenir-se) ven per 12 lliures a Pere Noguer, paraire de Girona, un hort situat a les Hortes de Girona, prop de la font de Cugusac i que afrontava amb

59. MALLORQUÍ 2010, p. 45. Publica el document complet a: MALLORQUÍ 2013 (II), p. 509-512, doc. 351.

una pedrera.⁶⁰ Al 1361 aquell sector es trobava en progressiva urbanització, però la zona de les Hortes, molt citada en la documentació, encara era en bona mesura rural. Allí es trobava la font i el carrer de Cugusac (el topònim ja s'esmenta al segle XI), a l'oest de l'Hospital Nou o de Santa Caterina abans que aquest fos traslladat al nou emplaçament el 1653 (CANAL ET AL. 1998, p. 59).

L'altre lloc on es concentrava l'extracció, com encara ara s'aprecia, era al turó de les Pedreres. De fet avui, la noció de “pedrera” per als gironins, es concreta sobretot als talls oberts, encara visibles, prop del barri de Les Pedreres, al sector oriental de la ciutat, a major altura. Això és perquè les darreres explotacions, que entraren en declivi a partir de la dècada de 1970 a causa de la progressiva maquinització del procés productiu, es trobaven en aquella zona. El record i la memòria popular sobreviuen mercès als testimonis personals i els darrers negocis familiars que explotaren la pedra, avui prohibida, i que ha afavorit -incomprensiblement- la importació de materials des de l'estranger per a la construcció local (LÓPEZ 2010, p. 52). El turó de Les Pedreres està delimitat a nord i oest per cursos de l'Onyar i el Galligants, i a llevant per la vall de la Font de la Pólvora, que s'enllaça amb la de Sant Daniel per l'est. Al punt més alt s'eleva la torre d'Alfons XII, on darrerament hi havia hagut la Pedrera de l'Anglada (PLA DALMAU 1970, p. 13). És probable que el topònim, en plural o en singular, ja fos el més emprat en èpoques reculades: el 8 de juliol de 1331 el vanover Pere Constantí va llogar per un any al preu de 80 sous una feixa d'hort a Bernat Mariló, i l'única afrontació que s'especifica és que la feixa es troba al lloc anomenat “La Pedrera”.⁶¹ Sembla que llavors n'hi havia prou per fer entendre la ubicació, igual com avui tothom sap de què es parla quan es diu “Les Pedreres”.

2.3 Propietat i explotació

Els pedrers eren els encarregats de l'explotació de les pedreres, però no sempre

60. ADG, Notularum, reg. G-40, f. 175rv.

61. AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1331, reg. 12, f. 83r.

n'eren els propietaris. Una pedrera podia significar una propietat en sí, però moltes vegades restava inclosa dins un camp o una propietat més gran, de manera que es podia vendre o llogar indistintament junt amb un camp agrícola, boscos, etc. Les pedreres, com els camps de les faldes i turons del voltant de la ciutat, es compten per feixes. I a part de ser comprades, les feixes podien ser llogades, com qualsevol tros de terra cultivable. A nivell jurídic les pedreres funcionaven exactament igual que un bé que es pogués comprar, llogar o simplement arrendar de forma temporal. L'alt domini de les pedreres, com qualsevol altre camp, pertanyia normalment a membres de classes acomodades o institucions, així com a membres o comunitats dels centres eclesiàstics més importants. Però el lògic seria pensar que el domini útil havia de trobar-se freqüentment en mans de pedrers. La documentació mostra sovint el vincle d'aquests amb les pedreres, com és el cas dels pedrers Pere Sacoma, Maià, Costa (veure més endavant) o Guillem Barcons, en el testament del qual hi havia els drets d'una pedrera que hagué de ser administrada pels seus marmessors.⁶² Era normal que el domini útil passés de mans contínuament entre els pedrers, i que aquests poguessin arrendar una o més explotacions, de vegades en nombre considerable, actuant d'autèntics empresaris de la pedra.

Amb tot, i pel que s'ha dit, és clar que l'església jugà un paper trascendental. La institució era la que mantenia els obradors més grans, ja que es trobava en plena renovació o ampliació (o construcció *ex novo*) dels edificis principals, i per tant, acusava una demanda de pedra important (GUILLERÉ 1991, p. 33). La Catedral, Sant Feliu, Sant Pere de Galligants i Sant Daniel, seguits després pels convents de franciscans i dominics, carmelites, i després clarisses i mercedaris, acumulaven també extensos dominis immobiliaris, tant rústics com urbans, que podien contenir pedreres, o simplement feixes de pedra explotable. L'església necessitava tenir pedreres aptes, i suficientment aprop, per poder extreure els materials requerits amb garanties de qualitat i costos d'obtenció mínims. Això fou relativament fàcil de resoldre perquè les dues canòniques de la ciutat, la Seu i Sant Feliu, tingueren en propietat i explotaren diverses pedreres al llarg del segle XIV. Aquesta explotació significà la continuïtat (amb la lògica ampliació de treball) de pedreres ja conegudes d'antany, o bé l'obertura de nous talls d'extracció. No és d'estranyar que en ple

62 AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1340, reg. 24, f. 42r-44v.

La torre d'Alfons XII, a la muntanya de les pedreres, vers 1905-1911 (CRDI).

La pedrera Pruneda l'any 1930 (Girona, col·lecció particular, www.pedresdegirona.com).

segle XIV un dels principals impulsors del culte de les agrupacions professionals i religioses dels pedrers fos la mateixa seu, amb el bisbe al capdavant.

Com s'ha dit més amunt, una de les zones d'extracció més importants devia ser al sud de la zona de Pedret, la més immediata a l'inici del burg de Galligants. A finals del segle XIV el burg es tancaria amb un recinte emmurallat per primera vegada, i el portal que s'obria al nord era l'anomenat portal de Pedret. Tradicionalment allí hi havia hagut dues grans feixes de pedra de mida considerable, que durant la segona meitat del segle XIV, en temps del mestratge a la seu de Pere Sacoma (1368-1393) foren explotades per a l'obra de la catedral. Les feixes afrontaven a l'est amb la muntanyes de Barussa (o Barufa), per l'oest amb el riu Ter, pel sud amb el portal de Pedret (ran del mur aixecat per Pere el Cerimoniós) i una part amb la propietat de Pere Martí de Garriga, i pel nord amb la feixa del pedrer Bernat Martí (1372-1385). Com a mínim dos pedrers ja actius abans de 1348 havien tingut el dret d'explotació de la pedrera, una feixa cadascun: Guillem Maià (1337-1349) i Bernat Costa (1345-1346, v. apèndix 2). L'any 1385 l'esmentat Pere Sacoma, que en tenia el domini útil, la vengué al pedrer gironí Pere Mieres i la seva esposa Margarida pel preu de 20 lliures moneda barcelonina de tern (uns 400 sous).⁶³ Sacoma tingué una especial preocupació en indicar que Mieres podria extreure les pedres que volgués i fer-ne les operacions que li convingués, inclosa l'obra de la catedral i la

63. Publicat per FREIXAS 1983, p. 59, doc. IV. Gràcies a tenir una major nòmina de pedrers actius a la ciutat durant la primera meitat del segle XIV, aquest document, publicat ja fa 30 anys, aporta ara dades vinculables a pedrers anteriors a la pesta negra, i per tant, certifica l'antiguitat de la pedrera.

del pont nou de la ciutat, que es preveia de construcció imminent o que ja s'havia començat. En aquest mateix indret, als peus de la muntanya de Barufa, és on Guilleré (1984, p. 13) va imaginar el so incessant de martells i escarpres. Tal com mostra la documentació suara citada, en el català de l'occident del Principat, la paraula per a designar el terreny o part del terreny d'on s'extreia la pedra era la “feixa”: els pedrers venien i llogaven feixes de pedra o de pedrera. A Barcelona les feixes pedreres de Montjuïc s'anomenaven “talls” o “taills” (GRAUPERA 2017, p. 241), i en territoris insulars, com Mallorca, la paraula més utilitzada era “trast” (BARCELÓ 2017, p. 128).

No està clar si aquesta pedrera de la catedral és la mateixa que la que apareix en el nomenament l'any 1335 de Pere d'Espolla com a procurador de l'obra del cap de la seu, amb un salari de 250 sous anuals, i dret a extreure pedres de la “pedrera del bisbe”.⁶⁴ Tanmateix és probable que la catedral o els membres del capítol, inclòs el bisbe, acumulessin el domini de diverses pedreres o feixes de pedra, i que podien ser explotades alhora, o alternativament segons convingués per motius econòmics, o de variacions en la qualitat dels afloraments i els materials trobats. A Barcelona, a les pedreres de Montjuïc, i a Mallorca, en diversos punts al voltant de la capital, les seues respectives acumulaven el domini sobre diverses pedreres (DOMENGE 1997, p. 260-261). A Girona es confirma l'existència d'una altra pedrera de la Seu, prop de la torre Gironella. El 7 de febrer de 1357 el dot de Berenguer Cirer comprenia entre d'altres una feixa de terra al puig de Gironella que afrontava pel sud amb la pedrera de la Seu.⁶⁵ Aquesta pedrera és la que s'esmenta en les obres del campanar de la catedral l'any 1598, però el capítol disposava com a mínim de dues pedreres més des de temps immemorials.⁶⁶ La primera es trobava a Pedret, prop de la capella actualment anomenada del Pilar, però que a la baixa edat mitjana era la capella de Sant Jaume, contigua a l'hospital de Sant Llätzer o dels Mesells que hi havia al nord de la ciutat, avui transformat en un espai de serveis

64. ADG, Notularum, reg. G-10, f. 33v-34v. 21 d'abril de 1335.

65. VILLAR-SURIA 2005, p. 379. AMG, Pergamins del Fons de l'Ajuntament de Girona, doc. 484. Berenguera es casa amb Berenguer Oliver, ciutadà de Girona, aportant un dot de 1.000 sous. La feixa afrontava a orient amb una altra feixa de Pere Oliver (difunt), a occident amb un camí, i pel nord amb una feixa de na Palola.

66. Jaume MARQUÈS (1955, p. 294) extreu la informació a partir de les anotacions que el canonge Pontich havia ressenyant amb anterioritat (PONTICH 1738, diverses anotacions als volums I i II del *Repertorio...*).

municipals.⁶⁷

L'altra pedrera explotada per la seu pertanyia a la canònica de Sant Feliu, amb qui devia mantenir un pacte d'utilització. La historiografia no aconsegueix situar-la amb seguretat, però tal vegada es tracti d'un arrenc (de certa importància, sembla) que Sant Feliu posseïa a la font de Pedret, i d'on també sortiren bona part dels materials per a la construcció de l'església trescentista. Quan l'any 1340 els jurats de la ciutat promogueren un seguit d'obres d'urbanització i rehabilitació de la riba del Ter i el camí que anava des del portal de Pedret, en direcció nord, fins les cases que tenia l'hospital de Sant Jaume, els obrers de Sant Feliu cediren *sine die* la pedra de la "font de Pedret" als picapedrers designats pels jurats Pere d'Escala, Guillem Cerer, Pere de Puig, Nicolau des Vern i Ramon Tortosa de Queixans. Tot seguit els jurats hagueren de reconèixer als canonges Guillem d'Escala i Guerau Vives, obrers de Sant Feliu, que no tenien cap dret sobre la pedrera i que aquesta els havia estat prestada "graciosament".⁶⁸ El més que probable parentiu del jurat i el canonge Escala devia facilitar el pacte. Tanmateix la canònica no sempre féu servir material de les seves pedreres. A finals del segle XIV, Guillem Barrera i Pere de Casademunt reconeixien haver rebut 144 florins d'or de Francesc Corona, procurador de l'obra de Sant Feliu, a raó d'unes pedres per a la construcció de l'església major. S'entén que les pedres eren d'una pedrera d'algun altre propietari, o del contrari no n'haurien pagat l'import material i l'execució, sinó tan sols la mà d'obra.⁶⁹

Així doncs, els propietaris de l'alt domini (o propietaris "reals", segons la visió actual) normalment tenien establertes les pedreres a uns usufructuaris, o sigui, els que tenien el domini útil i les explotaven. Al seu torn, aquests "propietaris útils" podien vendre o arrendar, i no tenien perquè relacionar-se professionalment amb l'ofici dels picapedrers, sinó que regien pedreres com a negoci, com una forma més d'obtenir alguns ingressos igual com podrien haver tingut un hort,

67. L'hospital de Sant Llàtzer ja existia a finals del segle XII, però la capella homònima es trobava lluny de l'edifici, més al nord. Al 1449 s'autoritza el trasllat de la capella al costat de la de Sant Jaume, situada al costat del mateix hospital, fet pel qual també fou conegut amb aquest nom.

68. ADG, Pergamins de Sant Feliu, núm. 873. 7 de desembre de 1340.

69. VILLAR-SURIÀ 2005, p. 433. AMG, Pergamins del Fons de l'Ajuntament de Girona, s.d. doc. 569. El document és fragmentari i sense datar.

un camp etc. Per tant, entra dins la normalitat que un sabater de l'època, com Pere Morgayan, llogués una pedrera als lapicides Guillem Bofill i Bernat Jaubert. En efecte, l'any 1342 ambdós pedrers llogaren la pedrera només per un temps concret, entre dues festivitats, probablement perquè tenien una obra concreta a realitzar, i només els interessava per un període concret. La pedrera afrontava amb el clos del convent del Carme «*prope domus de Carmelo, juxta Undarem*», i qui sap si fou utilitzada en la construcció d'aquell monestir, i si tant Bofill com Jaubert hi participaren.⁷⁰

No oblidem que un dels factors determinants del preu de la construcció era la proximitat de l'obra amb les pedreres, de forma que es minimitzaven les despeses de transport. També és lògic suposar que molts pedrers fixessin la seva residència prop de les explotacions del material. La mateixa lògica imperava en bona part de l'artesanat de la ciutat: molts necessitaven els cursos fluvials pròxims (paraire, pergaminers, ferrers, moliners), altres extensions obertes per assecar (agricultors), etc. Un cas interessant l'exemplifica Pere Nicolau Biure, membre d'una nissaga de pedrers (v. capítols següents i apèndixs), que l'any 1349 llogà al ferrer Guillem Costa una casa que aquest tenia al barri de Pedret, extramurs, i que s'anomenava "ça volta".⁷¹ Ni cal dir que el nom de l'immoble és ben suggerent, i que per la forma arquitectònica indicada, podia contenir un espai suficientment gran com per a què servís d'obrador, prop de les pedreres. Fins i tot es podia donar el cas que el senyor útil de la pedrera fos un altre artesà, com el cas ja citat del pintor Pere Aram i la seva esposa Sibil·la, que l'11 de juny de 1326 varen vendre al pedrer Ramon Ragells una peça de terra al lloc de Bec Eixut, peça que incloïa vinya, arbres i pedrera. La terra es tenia pel comanador del convent de la Mercè, pel preu de 100 sous anuals. Com en el cas anterior, la tinença del terreny per part d'un centre religiós suggereix la possible explotació de la pedrera en la construcció del convent, que es perllongà, també, en aquella dècada (v. capítol anterior).

70. AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1341-42, reg. 29. 28 de desembre de 1341. Citat per GUILLERÉ 1993, p. 460 i ESPAÑOL 1999, p. 108.

71. AHG, Notarials, Girona 4, Berenguer Duran, reg. 5, f. 111v, 2 juny 1349 (4 non jun).

3. ELS PEDRERS EN EL CONTEXT DEMOGRÀFIC

Per entendre l'impacte de l'activitat lítica primer de tot cal fer una ullada a la situació demogràfica de la ciutat. Com s'ha explicat en capítols precedents, la primera meitat del segle XIV es caracteritza per ser un moment d'efervescència constructiva a la ciutat de Girona. Després dels fets de 1285 calgué reconstruir part de la ciutat, que pogué causar un augment notable de la demanda de l'activitat. Amb tot, la historiografia coincideix en assenyalar l'inici de la capçalera de la Catedral, vers 1312, com a data post quem d'un esclat constructiu, possible després d'uns anys prudents per a la recuperació econòmica i social de la ciutat, especialment dels burgs que es trobaven forams. La ciutat augmentà d'habitants a dins, per propi creixement mercès a l'entorn favorable, i la demanda de mà d'obra (accentuada després de l'assumpció per part de la cort de la pedra de Girona com a material preferent en l'escultura arquitectònica dels monuments patrocinats), degué provocar una petita revolució laboral. Aquesta es traduí (entre d'altres conseqüències) en un major nombre d'habitants de la ciutat dedicats al treball de la pedra, i en una constant atracció de veïns del voltant i llocs més llunyans, que veien en l'activitat constructiva una sortida laboral probablement impossible abans d'aquelles dates. Girona es convertia en un autèntic centre immigratori.

El creixement a tots els nivells la portà a assolir, just abans de la pesta de 1348, el major nombre d'habitants des de la seva fundació. Algunes estimacions fetes han portat a considerar una població d'uns 2092 focs (ALBERCH-CASTELLS 1985, p. 17), traduïbles en una xifra entre els 7.000 i els 8.000 habitants. La xifra surt de calcular a la inversa el raonament de Jordi Nadal (1976), de sumar un 20% calculant en positiu els estralls de la pesta de 1348, i restant un 5% per la davallada demogràfica general del tercer quart de segle. En el fogatjament de 1359-1360

es recompten 1590 focs, o sigui una teòrica disminució del 25% de la població. Però en aquell fogatjament només es compten els focs reials, deixant de banda molts focs de jurisdicció nobiliària, i focs d'arrel eclesiàstica, que podien arribar a modificar sensiblement a l'alça el nombre total de focs reals. L'any 1612 «sols las personas eclesiasticas, a més dels familiars, importan més de set centas personas» (ALBERCH-CASTELLS 1985, p. 25). Al fogatjament tampoc entraven persones acabades d'arribar, viatgers, esclaus, rodamons, etc. Potser algunes d'aquestes raons hagin de fer replantejar la xifra als investigadors de la Universitat de Girona, afirmant que la primera meitat del segle XIV és un «període molt dinàmic en què la ciutat de Girona va créixer físicament i demogràficament fins arribar a un màxim de més de 10.000 habitants pels volts de 1345: des de la guerra contra Felip l'Ardit (1285) havien passat més de 60 anys de frenètica activitat edilícia i especulativa que van comportar un gran augment de la superfície construïda» (CANAL et al. 1998, p. 20), valoració amb la qual estic absolutament d'acord. Aquesta activitat constructiva i creixement demogràfic, no s'hauria pogut donar sense un entorn de bonança econòmica, afavorida per l'expansió marítima del regne i la pau assolida en el territori peninsular.

Aleshores val la pena situar els pedrers en el context suara descrit, per a poder entendre la magnitud de la seva activitat professional i el pes demogràfic que podia comportar. El buidatge documental i bibliogràfic ha permès assolir la xifra de 181 pedrers actius a Girona durant la primera meitat del segle XIV. D'aquests, només una quarantena, o sigui aproximadament el 25%, havien estat citats per la historiografia que, això sí, ha imaginat un nombre major de mestres (ESPAÑOL 1999, p. 90 n. 60 i 61). Però potser la imaginació no arribava a una xifra tan elevada, quadruplicant els fins ara coneguts, i això sense tenir en compte que la llista ha estat elaborada sobre aproximadament un 15% de la producció documental gironina entre 1300 i 1350, la que s'ha conservat fins avui, tal i com comento a la introducció. Aleshores la imaginació porta a nombres més o menys gegants... Si amb un 15% de la documentació diferenciem fins a 181 pedrers, quants n'apareixerien si disposéssim del 100%? La xifra astronòmica de 1.500 professionals de la pedra? Òbviament la quantitat de pedrers en un segment de 50 anys no pot multiplicar-se per 10, però és perfectament sensat multiplicar-la per 2, o fins i tot per 3, infravalorant tant com sigui possible l'aportació de totes les fonts documentals destruïdes a l'hora de treure a la llum noms nous a la llista

de professionals. Imaginant que el nombre real fos aproximat a les 500 persones, (181 noms registrats multiplicat per 3, fent campmàs) caldria un cop més dividir-lo per 2 o 3, si considerem una activitat laboral mitjana en vida de 20 o 25 anys al llarg de tota la primera meitat del segle. Personalment opto per dividir els 500 per 2 i marcar-los a la baixa, o sigui, fins a uns 200-250; volent dir que entre 1300 i 1350 van poder treballar de forma permanent prop de 250 pedrers a la ciutat de Girona i el seu entorn immediat. A aquests 200 cal sumar les seves esposes i fills (calculem a 1 foc per picapedrer a raó de 3,5 persones per foc) i suposaria que un total de 800 persones, o sigui que gairebé un 10% de la població total de la ciutat entre 1300 i 1350, viuria directament del treball de la pedra.

El percentatge podria augmentar significativament si suméssim manobres, calciners, esclaus i altres tipus d'auxiliars que estaven al servei els mestres. I seguidament s'haurien de sumar els fusters, menors en nombre, però també imprescindibles en la construcció «...remarquem que en el decenni 1320-1330, els pedrers avantatgen àmpliament els fusters en la documentació notarial: 27 pedrers per 10 fusters» (GUILLERÉ 1993, p. 469); i els ferrers, traginers, aventurers i corders, que depenien en major o menor part de l'activitat a les pedreres i les construccions dels picapedrers, per proveir-los de bastides, eines, politges, transport, etc. Sense que es pugui donar una xifra per la manca de dades en tots els camps, es pot calcular que entre un 10 i un 15% de la població depenia de l'activitat de la pedra. Aquesta xifra és molt propera al ja proposat 16% de professionals dedicats als oficis de la construcció dins el conjunt de distribució d'oficis a la Girona trescentista (GUILLERÉ 1984, p. 17). Una xifra percentual al meu entendre altíssima i inimaginable per a qualsevol altra ciutat catalana medieval d'aquell moment. Cal tenir sempre en compte que aquest percentatge no surt només a raó dels treballs dels picapedrers per a la ciutat, sinó també (i molt significativament!) de l'exportació de pedra prèviament manufacturada. Fets aquests plantejaments, queda clar que el percentatge esmentat no s'assoleix a cap altra ciutat catalana perquè cap explotarà ni exportarà una quantitat de pedra equivalent, tot i que moltes (Barcelona, València, Palma, Perpinyà...) van expansionar-se tant com Girona des de les darreries del segle XIII fins la pesta de 1348.

La xifra total (250) de pedrers treballant simultàniament dista molt dels números totals registrats fins ara al llarg de la segona meitat de s. XIV i el XV, a través de

Pedrers i escultors es representen normalment amb posició de treball, com aquest mestre del claustre de Santes Creus (pot ser un retrat de Pere de Bonull, escultor al servei de Jaume II).

fogatjaments o de talles. En la talla de 1388 es computen només 27 pedrers (GUILLERÉ 1980). Poc menys d'un segle més tard, el 1462, el cens aporta un total de 29 professionals de la pedra, dividits en 6 mestres de cases i 23 pedrers (SOBREQUÉS 1974, p. 34-35). El nombre torna a baixar dràsticament a finals de segle, quan només s'esmenten 12 professionals entre 8 mestres de cases i 4 pedrers (IGLESIES 1991). La majoria d'aquestes dades són, per naturalesa, parcials i sovint poc representatives. És impossible que la població activa de pedrers baixés prop d'un 90% en només 40 anys. Segur que un recompte més complet d'habitants podria aportar xifres sensiblement més elevades. Per la seva banda, Sandrine Victor (2004, p. 159) aporta dades més versemblants, que també ajuden a confirmar la parcialitat dels recomptes de les talles. L'autora registra un total de 179 professionals de la pedra al llarg del segle XV, dels quals distingeix 64 manobres de la resta, o sigui només 115 pedrers en 100 anys. Donat que els recomptes de dades d'aquestes aportacions no s'han fet a partir d'un buidatge total i sistemàtic de tots els registres notariais de l'època, sinó sobretot a partir de documentació municipal i reial, cal imaginar que el nombre seria molt major, allunyat del de la primera meitat del XIV, però no tant exageradament lluny. Per tancar la qüestió, hom s'adona encara més de l'error de tenir en compte les talles quan el nombre de pedrers actius s'agrupa en dècades.

En els dos decennis que s'ha conservat més documentació (que tal vegada arriba al 20% del total emès, amb un 80% perdut!) prova que podien arribar a treballar simultàniament 80 pedrers o més en una dècada. En el recompte en consten 80 a la de 1330 i 71 a la de 1340. En la de 1320, malgrat existir poques sèries notaries senceres, s'arriba al nombre de 46 (el doble del que va anotar GUILLERÉ 1993, p. 469), que òbviament, per tot el que s'ha dit, era molt major (v. apèndix IV).

Alhora no es pot negar que el descens devia ser acusat, després del període de crisi permanent que s'ha conferit a bona part del segle XV, i el desastre final de la guerra civil entre 1462 i 1472. Com en altres èpoques, en altres llocs, molts professionals devien marxar de la ciutat, o bé deixaven l'ofici temporalment. Era el procés a la inversa del que havia succeït a principis del s. XIV. Alguns subratllen la importància del comentari en el privilegi de 1480 de Ferran el Catòlic (ESPAÑOL 1999, p. 113), on es constata la davallada d'activitat i de mestres aptes «picapedrers qui ans de la guerra era art en dita Ciutat gran e abundós de mestres sabuts e subtils en la picapedreria, mansonaria, geomatria e coses altres pertanyents a la dita art se vullan dispondre ne exercitar per aprendre aquella com cogiten que tan bona part se tenen los indoctes com los sabuts...» (GIRBAL 1883, p. 219). En tot cas queda ressaltat que el nombre de picapedrers que podien treballar simultàniament a la ciutat durant la primera meitat de segle XIV era inusitat, i dobla o triplica les estimacions calculades per a la resta de l'edat mitjana. A Catalunya, fora de l'àmbit gironí, un dels pocs recomptes realitzats correspon a Cardona (una vila menor en comparació a Girona), on es documenten 49 mestres pedrers des del segle XIII al XVIII, dels quals 8 dins el segle XIV (GALERA 2004, p. 20).

En el context europeu, quan s'han donat nombres totals de pedrers actius en una ciutat també s'han presentat desde fogatjaments i talles o altres tipus de registres professionals, al costat dels noms puntualment aportats a través de notícies documentals, com la talla de París, on sorgeix un nombre ridícul de pedrers i escultors en proporció al tamanay de la ciutat, gairebé la més poblada i diversa del món occidental en aquella època (v. BARON 1968). Malauradament no existeixen dades semblants a llocs emblemàtics com Carrara, ni tampoc en altres on l'activitat havia de ser molt important, com Caen o Lió. L'únic lloc on s'ha intentat un inventari de professionals exhaurint totes les fonts documentals possibles, i per tant, donant un nombre màxim de pedrers coneguts és la ja citada ciutat de Tournai. Entre 1300 i

1350 s'hi comptabilitzen fins a 63 pedrers actius, menys de la meitat que a Girona ciutat. Val a dir, però, que en el cas *tournaïenc* no es va comptar amb el buidatge d'un arxiu notarial més o menys seriat (destruït), i que la majoria de dades aportades són extretes de bibliografia i treballs d'inventaris arxivístics inèdits anteriors a la segona guerra mundial. Però també cal assenyalar que el nombre obtingut a Tournai suma no només els mestres actius a la ciutat, sinó també a les petites poblacions veïnes d'Allain, Cherg, Vaulx, Calonne, Antoing i Bruyelle, on es treballava la mateixa pedra (Nys 1993, p. 167-320). El territori que sumen aquestes poblacions seria com si tinguéssim en compte per al còmput final no només les dades de Girona ciutat, sinó també les de Sarrià, Cornellà de Terri i Banyoles, i altres petits nuclis, en una extensió geogràfica linial d'entre 10 i 15 kilòmetres. Si féssim quelcom semblant el nombre de pedrers obtinguts de documentació i bibliografia pujaria dels 181 a potser més de 200, és a dir, 3 vegades més que els llistats a Tournai i rodalia. Amb aquest mostreig comparatiu no pretenc insinuar que al mateix període l'activitat a Girona fos tres vegades més important que a Tournai, sinó arribar a plantejar que com a mínim,

Molts pedrers del s. XIV vivien en cases al barri de Pedret. En algunes d'elles encara és possible veure símbols de l'ofici, representats en llindes i finestres dels segles XVI-XVIII.

l'activitat pogué ser equivalent; i no ha de fer por, en aquest sentit, comparar a la mateixa altura la producció pètria d'una i altra, malgrat la major grandesa amb què sempre prejutgem les ciutats del nord respecte les del sud.

3.1. Immigració i aprenentatge

La demanda ingent de mà d'obra qualificada implica la presència de pedrers establerts a Girona procedents de fora de la diòcesi, àdhuc de fora del Principat. La ciutat rebé la vinguda de professionals del nord, atrets per l'abundant oferta originada per les grans empreses religioses i civils. Aquests formen un grup important (no el més nombrós) que de fet s'inscriu en una tendència habitual, com succeí, per exemple, amb els vidriers (FUMANAL 2014, p. 163-168). D'entre aquests destaquen alguns dels mestres majors de la Seu, provinents de l'obra de la catedral de Narbona, com l'enigmàtic mestre Enric, iniciador de la nova capçalera, i el més celebrat Jaume Fauran, continuador de l'obra, a més d'autor dels primers sepulcres episcopals monumentals instal·lats en les primeres capelles construïdes (v. part III). D'altra banda, com hem dit més amunt, és plausible suposar que la vinguda de dos mestres del seu calibre comportà la baixada al mateix temps d'altres mestres i ajudants, d'orígens geogràfics comuns o semblants. Un exemple l'aporta un imprecís Bernat de *Podio Averio*, o Puigaver, que signa un debitori a favor del jueu Vidal Barbaron l'any 1328, el topònim o cognom del qual no hem pogut traduir amb claredat, però remet inequívocament al territori occità (el ressò d'aquesta família porta exclusivament a terres de l'Aveyron o a la vila de Castelnau, actual Chateauneuf du Pape, prop d'Avinyó).⁷² Un cas semblant és el del ja esmentat pedrer Bernat Narbona, procedent del poble de la Palma, situat al nord de l'estany de Salses, dins l'arxidiòcesi narbonesa. La seva

72. AMG, Llibre Vermell de la Ciutat de Girona, doc. 238.

activitat es desenvolupà fins el 1340, en què morí, o poc abans.⁷³ Aquest grup de pedrers es troben en el mateix context que mestre Bailli de Salles (diòcesi de Carcassona) que és contractat pels jurats de la ciutat per dirigir l'arranjament del camí que menava fins a Sant Feliu de Guíxols (GUILLERÉ 1993, p. 222-223), o el perpinyanenc Pere Baró, contractat pels obrers del pont de Besalú el 17 de desembre de 1316.⁷⁴

La baixada d'artífexs nordpirinencs no s'atura en la primera meitat del segle XIV (el 1362 mestre Dionís de Lovaina dirigia l'obra de la seu) i tampoc al XV, quan el tercer grup d'obrers (segon grup d'immigrants) de la ciutat l'encarnen treballadors vinguts del nord de la serralada. Concretament al segle XV es registren 7 professionals vinguts del Rosselló i uns 27 de zones ja integrades plenament en el regne de França, o sigui que «els corrents de migració dels que provenen del nord semblen, per tant, més forts que els que vénen del sud» (VICTOR 2004, p. 158). El cert és que aquest mapa en què el nord és major que el sud en termes d'immigració, també es dona en una àrea geogràfica més reduïda, el de poblacions situades a menys d'una jornada de viatge de Girona. Si hom traça un mapa de procedències s'adona que gairebé el 80% correspon a viles i veïnats del sector septentrional. L'explicació d'aquest fet pot ser cojuntural, per l'existència d'una major població al nord que al sud i per tant amb més potencial d'aportar mà d'obra, però igualment segueix sobtant no trobar pedrers de poblacions importants del sud gironí com Caldes, Caçà o Llagostera. És possible, tanmateix, que el mapa es desdibuixi per la manca de fonts documentals o la irregularitat d'aquestes, i que en realitat l'atracció de Girona fos perfectament circumdant. Tota la documentació consultada no permet aclarir aquesta qüestió.⁷⁵

Però el grup immigrant més important és el de fills de famílies pageses o de

73. Ens hem referit abans que aquell any un clergue de la Seu, Jaume Salitja, donà a Berenguera, vídua de Bernat, una casa al barri de Bellmirall propietat de la catedral, al costat de la casa del canonge obrer Guillem de Cornellà. AHG, Notarials, Girona, Gi-4, Ramon Viader, reg. 4, fol. 90r.

74. Contracte descobert per Joel Colomer i que ha servit de font d'inspiració, entre d'altres, per a la novel·la *El pont dels jueus*, de Martí Gironell.

75. Probablement en altres viles pedreres com Figueres, o grans centres de població en expansió com Castelló d'Empúries es doni un fenomen semblant, però per conèixer millor l'àrea empordanesa caldrà esperar els treballs del Dr. Josep M. Gironella, en curs de realització.

pedrers de pobles propers a Girona que es traslladaren a la ciutat a la cerca d'oportunitats laborals, marxant d'una llar que concentrava la successió en els hereus i deixava poc marge als fadrins o cabalers. A principis del segle XIV, el fadrí Pere Novell deixà el mas familiar a Sant Feliu de Pallerols i se n'anà a aprendre l'ofici de la pedra a Girona, on es casà amb Berenguera i de qui tingué una filla, Francesca. El mas de la Garrotxa fou heretat pel seu germà gran, Arnau, que morí vers 1341 i el deixà al seu fill Pere.⁷⁶ De forma semblant el pedrer Bartomeu Caragol deixà el mas original a Sant Feliu de Lledó per traslladar-se a Girona. La propietat havia estat heretada pel seu germà gran, Guillem. L'any 1330 els seus pares, Pere i Guillema, ja havien mort. Potser el seu traspàs fou recent, perquè just aquell any Bartomeu nomenà procurador a Bernat Vermell, habitant de Besalú, perquè reclamés al seu germà la part que li corresponia de la legítima dels seus pares⁷⁷. Bartomeu, doncs, era un fadrí que pugnava per alguna romanalla del mas heretat pel seu germà gran. Ignorem quan de temps feia que s'havia establert a Girona treballant de pedrer, però va tenir clar que en aquell ofici residia el seu futur.

Aquests exemples serveixen per il·lustrar el que devia ser una característica general de bona part de la immigració procedent de pobles del voltant de la ciutat, resta de diòcesi i més enllà. Aquesta tendència no exclou que també els hereus poguessin deixar la casa solar i es traslladessin a la ciutat. Potser un d'aquests casos és el del pedrer Raimon Pujol, hereu universal d'Arnau Pujol i Elisenda, ambdós difunts, que des de Girona es vengué el mas Pujol de Tavertet (parròquia de Sant Cristòfol, vegueria d'Osona) a Dalmau Rovira, de Sant Joan de Fàbregues.⁷⁸ El mateix fenomen s'aprecia després al segle XV, quan «els camps poblats omplen el dèficit d'homes de les ciutats, colpejades de ple per les pandèmies i les guerres. A més, la transmissió patrimonial a l'hereu universal incita els segons a buscar sort a la ciutat» (VICTOR 2004, p. 161).

Com el citat Raimon Pujol, alguns pedrers s'establiren amb el cognom del seu

76. ACGAX, Notarials, Sant Feliu de Pallerols, Dalmau Fabre, *Liber?*, 1330-1331, reg. 60, f. 18v-19r. 12 agost 1331 (II idus aug).

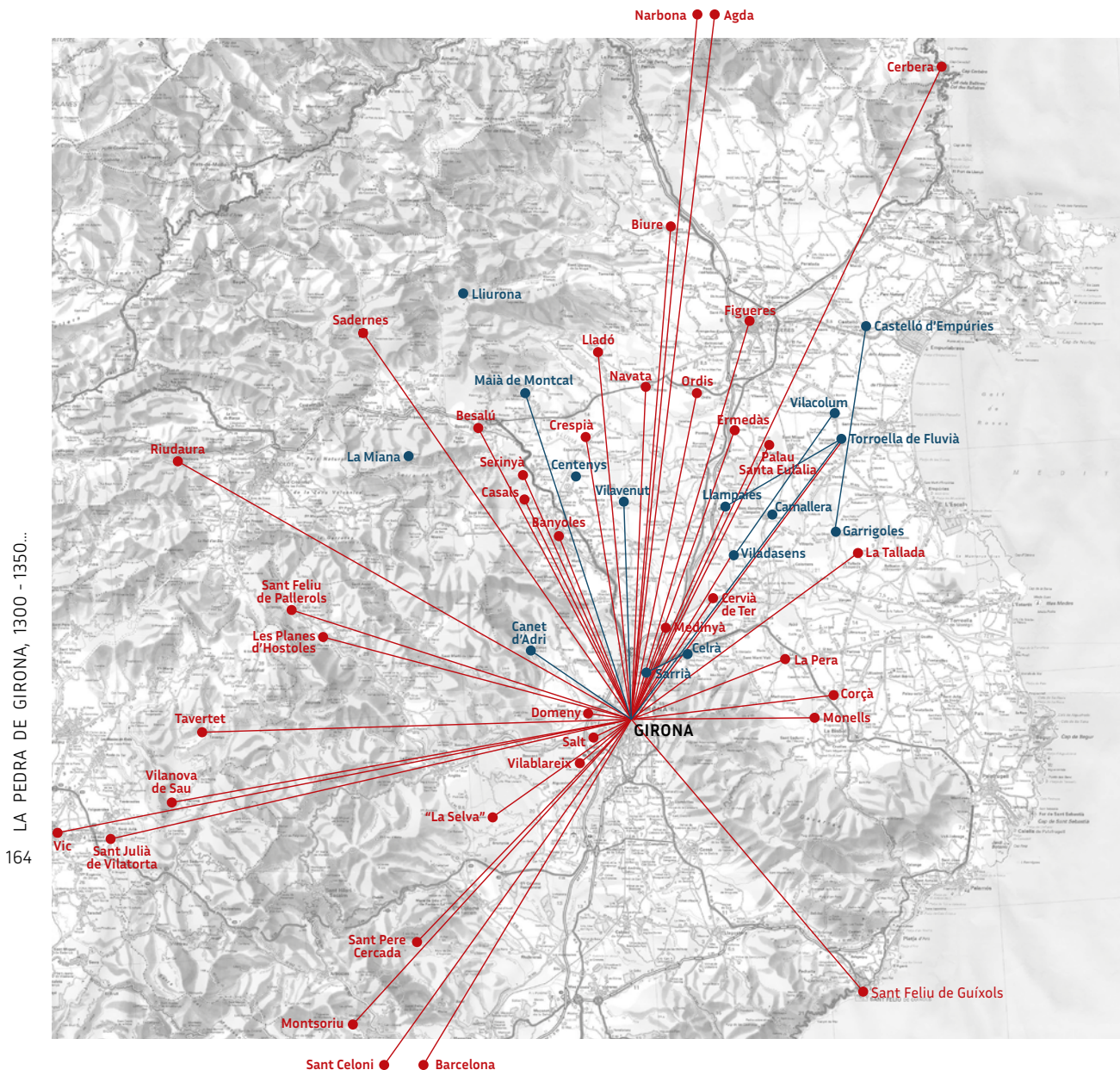
77. AHG, Notarials, Girona 1, Arnau Despoll, 1330, vol. 1, fol. 53v.

78. AHG, Notarials, Girona 7, Guillem Banyils, 1347, reg. 7, 30 juliol (3 kal aug). A banda d'aquest Raimon he pogut documentar dos pedrers més amb aquest cognom, però malgrat la coincidència no semblen tenir cap vincle familiar.

mas, o l'antic cognom familiar; altres ho farien amb el nom del veïnat o poblet d'on procedien. Això mateix passava sobretot amb els que procedien d'indrets més llunyans. Pels que duen cognom d'un poble i altres d'un mas, en cas de no tenir cap més dada sobre la procedència, els topònims actuen com l'única llum al respecte. Així, els cognoms Cervera, Biure, Figueres, Maià, Narbona, Navata, Sau, Selva, Vilablareix, Vilavenut, etc. Al costat d'aquests coneixem la procedència d'altres pedrers a partir de les precisions documentals, que igualment condueixen a poblacions del voltant de Girona ciutat o altres punts del bisbat: els Abadia i els Novell, originaris dels respectius masos de Sant Feliu de Pallerols; els Cors, potser originaris del mas homònim de les Planes d'Hostoles; els Barcons, amb lligams a Viladasens; Guillem sa Coma, de Banyoles; Pere Vilar, de Vilavenut; Bernat Ferrer, de Domeny; Ramon Puig, d'Ermedans; Guillem Teixidor, probablement oriünd de Medinyà; la mateixa família Portell, del veïnat del Portell de Crespià, i un llarguíssim etcètera (v. mapa, quadre annex i apèndix IV). La detecció d'antroponímia com a identificació d'origen geogràfic ha servit per a la confecció de mapes de procedència en altres exemples europeus, com Provins (MORLET 1963, p. 95-114) o la mateixa Tournai (NYS 1993, p. 44-45).

Tanta aflluència no pot fer oblidar que vers 1300 la ciutat havia de comptar amb un elevat nombre de pedrers descendents de les famílies d'aquest ofici actives al segle XIII. O com a mínim, hauria de ser així. Però la realitat és que només he pogut detectar dos noms que permetin fer “el salt” d'una centúria a l'altra: el primer és Berenguer Cervera, mestre reconegut actiu fins poc abans de 1344, i que era descendent d'un personatge homònim, pintor documentat l'any 1268 (cf. MADURELL 1951, FREIXAS 1983, p. 359). El segon és Pere Bruc o des Bruc, documentat només entre 1307 i 1312, però probablement actiu abans de 1300. I aquí s'acaba la llista. Malgrat que sigui amb poques dades, el global registrat apunta que a principis del segle XIV, i probablement ja en l'última dècada del XIII, Girona tenia una necessitat imperiosa de mà d'obra que s'hagué de portar majoritàriament de fora. I això que, com per als immigrants, la pedra també es pogué convertir en una sortida laboral per als fills segons i fadrins de famílies gironines dedicades al treball de la terra, o altres oficis relacionats amb l'artesanat. Era normal que el descendent d'una família de coltellers, per exemple, es pogués dedicar a l'ofici de la pedra, i viceversa, que un pedrer s'introduís en el negoci de la pell, donat el cas. Fins i tot s'han de comptabilitzar casos en què un professional ja establert, per raó de la minva de feina, es pogués canviar d'ofici, o

IMMIGRACIÓ I APRENENTATGE (1300 - 1350)

- Origen geogràfic de mestres pedrers immigrants a Girona
- Relació geogràfica de contractes d'aprenentatge

Al voltant de Girona es tracen una sèrie de vectors que abasten prop de 200° en el territori circumdant, de manera coherent amb els accidents geogràfics; per exemple, hi ha un buit, per qüestions poblacionals, a la zona muntanyosa de les Gavarres. En canvi, és difícil d'explicar el buit que es forma en la zona sud més immediata. Les raons no són clares: podria deure's a una manca de sèries notariais *extra villam* concernents a aquestes poblacions, o a qüestions jurisdiccionals, per tal com famílies com els Requesens, Montcada i Cartellà tenien amplis dominis en aquesta àrea, i control directe sobre els seus habitants.

**Cognoms de pedrers actius a la ciutat, ordenats
per origen o procedència**

POBLACIÓ	COGNOM
Alió	Ses Portes
Banyoles	Coma o Sacoma
Barcelona	Església
Biure	Biure
Celrà	Riembau
Cervera (de la Marenda)	Cervera
Cervià de Ter	Mata
Corçà	Corçà
Crespà	Portell
Domeny	Ferrer
Ermedans	Ermedans
Figueres	Figueres
Lledó	Caragol
Maià de Montcal	Maià, Bofill
Medinyà	Teixidor
Monells	Om
Narbona	Faveran
Navata	Navata
Ordis	Ordis
Palau s'Ardiaca	Domènec

POBLACIÓ	COGNOM
Planes d'Hostoles, les	Cors
Riudaura	Perer
Salt	Salt
La Palma (Narbona)	Narbona
Sant Feliu de Pallerols	Abadia, Novell
Sant Julià de Bellpuig (Osona)	Vila
Sant Pere Cercada	Sureda
Sant Vicenç de Canet	Puig
Santa Creu d'Horta (Osona)	Oller
Sau	Sau
Sadernes	Cufí
Selva	Selva
Serinyà	Casals
Tavertet	Pujol
Torroella de Fluvià	Pedrer
Vic	Oller
Vilablareix	Vilablareix
Viladasens	Barcons
Vilavenut	Vilar

altres casos en què un fill no continuï l'ofici patern, com en Guillem, fill del pedrer Jaume Ordis, que en morir el seu pare ingressa com aprenent durant 2 anys al taller del sastre Jaume Agosti.⁷⁹ Lògicament l'esdevenir laboral anava condicionat a la situació familiar i els contactes i possibilitats d'aquesta.

Al costat d'immigrants i oriünds també es detecta la presència de pedrers passavolants o que porten poc temps a Girona ciutat, potser per llur participació en obres puntuals, o en determinades oportunitats laborals de caràcter temporal. Així, pel novembre de 1329 un Pere Oller pedrer, fill d'un pare homònim, procedent de la parròquia de Santa Creu d'Horta de la diòcesi de Vic, es trobava establert a la ciutat de Girona⁸⁰. Un altre és Berenguer Om, del veïnat de les Tries de Monells, actiu el 1331 formant societat amb el pedrer Guillem Cufí.⁸¹ El mateix any apareix treballant a Girona el lapicida Guillem ses Portes, d'Alió.⁸² El 1346 el pedrer Pere

A Orsanmichele de Florència, Nanni di Banco representa un taller d'escultors on es diferencia clarament el mestre (barbat, d'edat avançada) dels aprenents.

79. AHG, Notarials, Girona 4, Jaume Transfort, 1345, reg. 26, 25 agost 1336? (*VIII kal. sep.*). Full solt.

80. AHG, Notarials, Girona, Gi-8, Guillem Desques, reg. 4, fol. 31v. 23 d'octubre de 1329. Cal notar la coincidència de nom d'aquest mestre amb el cèlebre escultor del 1400 Pere Oller, autor confirmat, entre d'altres, del sepulcre del cardenal Berenguer d'Anglesola, a la Catedral. Cf. GUILLERÉ 1993, p. 469, n. 159; VALERO 1998; ESPAÑOL 1999, p. 90, n. 61.

81. AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1330-1331, reg. 11, f. 57v.

82. AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1331, reg. 12, f. 66v.

83. AHG, Notarials, Girona 1, Bartomeu Vives, 1347 (1346), vol. 5, f. 19r.

Si hom estableix una comparativa entre el que succeeix durant el segle XIV i el XV, s'observen diverses constants persistents: el primer grup, hegemònic, correspon a pedrers que són de Girona ciutat (nascuts o adoptius); el segon grup són pedrers vinguts d'una àrea geogràfica de 50 km a la rodona, o com a mínim, de l'àrea immediata d'influència de la capital (VICTOR 2004, p. 156-158). Queda clar, doncs, que la proximitat geogràfica és un factor més que determinant en la participació de mà d'obra de fora la ciutat. Els mateixos pagesos que treballaven els camps on es trobaven les pedreres principals podien actuar ocasionalment de manobres, bracers, o, fins i tot, de pedrers, capaços de realitzar les feines més bastes d'extracció i desplaçament del material als arrencs. Davant els moments àlgids de demanda, la immediatesa geogràfica també fou determinant, com en el cas de Tournai, on bona part dels pedrers són de l'entorn immediat de la ciutat, o de les petites poblacions perimetrals a les diverses pedreres (NYS 1993, p. 45).⁸⁴

En tot cas, la majoria de nouvinguts havien d'aprendre l'ofici o millorar els pocs coneixements adquirits, i per això calia formar-se, establir-se al taller d'un mestre. Precisament cinc d'aquests pedrers immigrants protagonitzen els únics contractes d'aprenentatge per ara localitzats dins la primera meitat del segle XIV. Fins avui només hi havia notícia d'un contracte entre 1300 i 1350, però ara en podem aportar 4 més a la ciutat de Girona i uns altres 6 fora d'ella, dins el territori diocesà: el 1321 Pere Vilar, fill de Jaume Vilar de Vilavenut, entrava al taller d'Arnau Cors per a rebre l'aprenentatge i manutenció necessària durant dos anys;⁸⁵ per la seva banda el 1334 Perpinyà Bofill, fill d'un personatge homònim de Maià de Montcal, es comprometia a romandre cinc anys en qualitat d'aprenent al taller de Berenguer Cervera⁸⁶; el 1336

84. Una darrera consideració és la possibilitat (o realitat) que Girona no només rebés pedrers sinó que també pogués exportar professionals a altres llocs. El primer exemple d'aquests pertany al segle XIII i el protagonitza el ja comentat mestre Bartomeu. El segon, tardà, és l'arquitecte Pere Compte, autor de la llotja de València, feta a partir de 1481. Precisament amb la ciutat del Túrria s'estableix un nou lligam en el segon quart del segle XIV: l'any 1335 el gironí Simó de Pujol reclamava 6 lliures al lapicida Guillem Riembau, veí de València. El cognom i la procedència del deute fan pensar que Riembau era membre de la família gironina homònima o de la família de pedrers Riembau de Celrà (v. Apèndix III). Sembla que dita quantitat li havia estat prestada pel germà del demandant, el ja difunt Bonanat de Pujol (AHG, Notarials, Girona, Gi-5, Pere Massanet, reg. 17, fol. 37v).

85. GUILLERÉ 1993, p. 469. AHG, Notarials, Girona 8, Guillem Desqués, reg. 1, 1321-1332, 26 de maig de 1321.

86. AHG, Notarials, Girona 5, Francesc Simon, reg. 38, 1336-1337, f. 11v, 15 de gener de 1334.

ingressa al mateix taller Pere Puig, de Sant Vicenç del Canet (de Canet d'Adri, prop de Girona)⁸⁷. També al 1336 Guillem Ferrer de Campdorà s'afermava al taller de Pere Riembau, fuster i pedrer de Celrà, per 2 anys.⁸⁸ Un any abans Bernat Pujol, de Torroella de Fluvià, es feia aprenent de Bernat Mercader per cinc anys⁸⁹. Tots quatre són casos de joves procedents de poblets de la diòcesi que es traslladaren a Girona per a aprendre l'ofici de picapedrer, i tres d'ells ho feren amb dos dels mestres més reputats de la ciutat, bé per la seva antiguitat o bé per la importància del seu llinatge. Arnau Cors era parent del mestre major de la seu, Guillem Cors, i membre d'una de les famílies més extenses i influents entre els pedrers gironins (v. capítol següent i apèndix IV). I Berenguer Cervera havia de ser un dels pedrers més respectats, veient el seu extens currículum tant en obres civils com eclesiàstiques, apadrinant fills d'altres, participant en sancions, o treballant tant pedra desbastada com escultura, tant arquitectònica com funerària.

Fora de la ciutat hi ha notícia de 6 contractes d'aprenentatge de pedrers. Per ordre cronològic: Maimó Llogaia de Sant Sadurní de Garrigoles i el seu fill Jaume afirmen a Julià Cambra pedrer de Castelló el seu fill Guillem per a què aprengui l'ofici de pedrer durant 4 anys. Joan es compromet de donar-li de menjar i el que necessiti i d'ensenyar-li l'ofici. Per contra Maimó reconeix deure a Joan Cambra 25 sous;⁹⁰ el 1326 Berenguer Calvera, de Saus, entrà al taller d'Arnau Borrassà, de Torroella de Fluvià per un període de 5 anys.⁹¹ El mestre li donà 20 sous per comprar-se vestit i calçat. El 1333 Pere Besalú de Vilacolum es posava sota el mestratge de Bernat Barcons, de Viladasens, per un període indefinit.⁹² El 1337 un altre Pere Puig, en aquest cas nascut al mas Mitjavila de Centenys entra al taller d'un personatge homònim, tal vegada el

87. AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, reg. 14, 1335-1336, 5 de juny de 1336.

88. AHG, Notarials, Girona 7, Guillem Banyils, 1336, reg. 5, 29 octubre (5 kal nov).

89. AHG, Notarials, Girona 4, Jaume Transfort (NC Ramon Viader), 1334, reg. 7, f.97r.

90. AHG, Notarials, Castelló d'Empúries, Pere Perri, 1332, reg. 55.

91. AHG, Notarials, Castelló d'Empúries, Bernat Jonquer, 1326, reg. 413.

92. AHG, Notarials, Castelló d'Empúries, Bernat Jonquer, 1333, reg. 147, f. 75v.

Contractes d'aprenentatge de pedrer a la diòcesi de Girona (1321 - 1339)

ANY, MES, DIA	APRENT	PROCEDÈNCIA	MESTRE	LLOC	PERÍODE
1321, maig, 26	Pere Vilar	Vilavenut	Arnau Cors	Girona	2 anys
1326, octubre 9	Berenguer Calvera	Saus	Arnau Borrassà	Torroella de Fluvià (not. Castelló)	5 anys
1332, gener, 15	Guillem Llogaia	Sant Sadurní de Garrigoles	Julià Cambra	Castelló d'Empúries	4 anys
1333, juny, 5	Pere Besalú	Vilacolum	Bernat Barcons	Viladasens (not. Castelló)	-
1334, gener, 15	Perpinyà Bofill	Maià de Montcal	Berenguer Cervera	Girona	5 anys
1335 [s.d.]	Bernat Pujol	Torroella de Fluvià	Bernat Mercader	Girona	5 anys
1336, octubre, 28	Guillem Ferrer	Campdorà	Pere Riembau	Celrà (not. Girona)	2 anys
1336, juny, 5	Pere Puig	Canet d'Adri	Berenguer Cervera	Girona	6 mesos
1337, abril, 27	Bernat Puig	Centenys (mas Mitjavila)	Bernat Puig	Centenys	3 anys
1338, maig, 13	Guillem Belach	La Miana (Besalú)	Arnau Aulina	La Miana (not. Besalú)	2 anys
1340, gener, 13	Berenguer de Trulls d'Avall	Llorona	Berenguer de Trulls d'Avall	Llorona (not. Besalú)	2

seu pare o oncle (?) per 3 anys;⁹³ el 1338 Guillem Belach de la Miana (veïnat a la zona muntanyosa de Sant Jaume de Llierca, a la Garrotxa) es comprometia pel taller d'Arnau Aulina, de la mateixa població, durant 2 anys;⁹⁴ i finalment el 1339 Besalú i Berenguer de Trulls d'Avall, de Llorona (també eren parents directes) pacten l'entrada del primer a l'obra del segon per un temps no precisat⁹⁵.

El text dels contractes no aporta informació sobre el tipus d'aprenentatge i quina

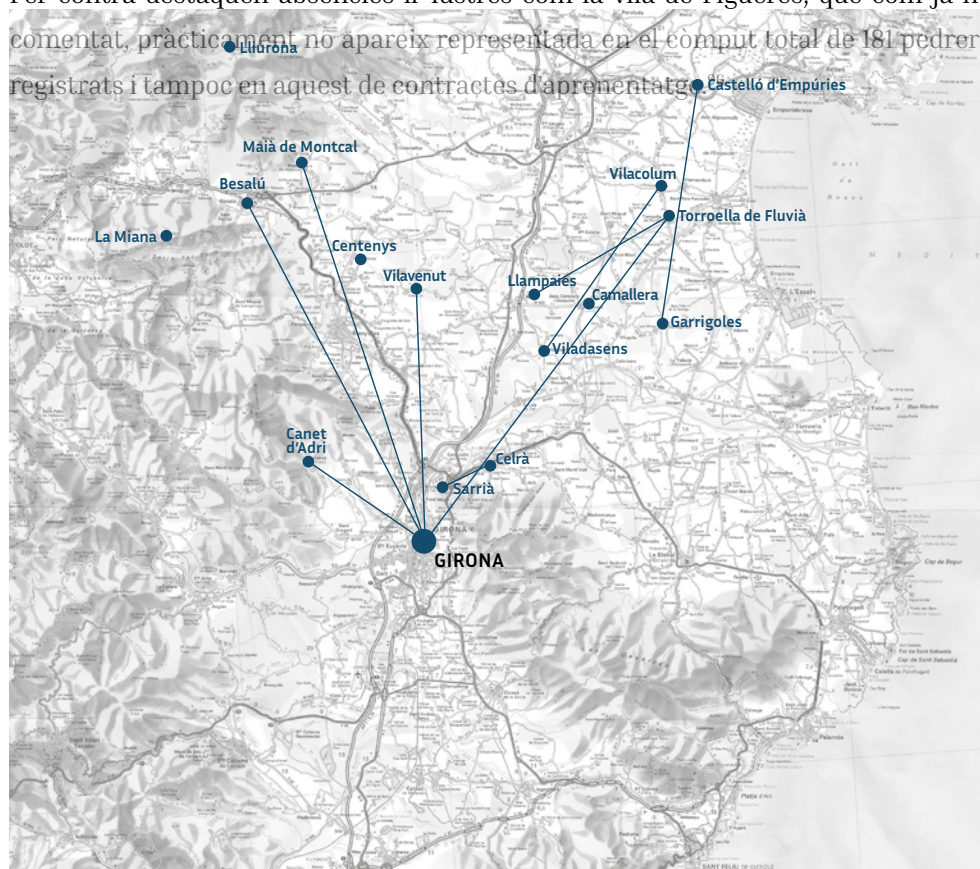
93. AHG, Notarials, Besalú, notaris forans, 1336-1338, reg. 51, f. 45v.

94. ACGAX, Notarials, Besalú, Bernat Burgès, 1338, reg. 48, f. 2r.

95. ACGAX, Notarials, Besalú, Bernat Burgès, reg. 57, 1340, f. 20v-21r.

estructura seguia, però sí que parla sovint de les condicions en què entra l'alumne: en ocasions ha de pagar per la docència, i en altres el mestre es fa càrrec de la manutenció i la resta de despeses derivades. Alhora el recompte mostra una àmplia disparitat temporal, des dels 6 mesos d'aprenentatge fins als 5 anys. Aquest arc s'observa també en la resta d'oficis de la ciutat (de 2 a 6 anys) registrats en la primera meitat de segle XIV (GUILLERÉ 1984, p. 29). Com es pot veure al quadre annex, els contractes es feien tant entre mestres i deixebles inexplerts sense connexions familiars com entre membres d'una mateixa família i població. Destaca el fet que entre els 10 assentaments apareixen implicades 4 viles pedreres: Torroella de Fluvià (solar de la nissaga Pedrer), Besalú i Maia de Montcal (ambdues equidistants i properes a les pedreres d'alabastre de Beuda i Segueró), Vilacolum (font petria del comtat d'Empúries) i Girona, es clar.

Per contra destaquen absències il·lustres com la vila de Figueres, que com ja he comentat, pràcticament no apareix representada en el còmput total de 181 pedrers registrats i tampoc en aquest de contractes d'aprenentatge.

● Relació geogràfica de contractes d'aprenentatge

96. La consulta en els treballs inèdits de Josep M. Gironella (ja citats), tampoc no apunten una relació a la inversa: entre els picapedrers censats per l'historiador a Figueres, no es pot deduir de cap un origen gironí.

3.2. Les famílies

Apriori, la família era la principal unitat productiva dels tallers de pedrers gironins. Com comentem en el capítol 3, a Girona pogueren conviure i treballar alhora vora de 200 pedrers, que suposen 200 caps de casa o de “foc” segons el còmput medieval. A raó de 3,5 persones per foc, s’arriba a prop de les 800 persones integrants de 200 famílies dedicades a la pedra. Aquests nuclis estaven relacionats entre ells, en primer lloc amb els familiars (pares, oncles, germans, cosins...) del mateix cognom, aliança que devia resultar molt profitosa quan la família era formada per 3, 4, 5 o més membres. És el cas dels Biure, Cors, Martí, Novell, Portell i Raiol. Si entre ells formessin tallers en grup, en tindríem des de 10 a 15 membres cadascun. Ni cal dir la potència laboral i productiva que podien significar aquestes aliances. Per altra banda i com és lògic, també es formaven pactes comercials entre pedrers que aparentment no mantenien cap vincle familiar. És el cas de Francesc Cors amb Pere Sau, que apareix testimoniant documents el 1336;⁹⁷ Guillem Cufí amb el seu oncle Bernat Vidal, que li féu de marmessor;⁹⁸ Berenguer Rafel amb Arnau Vidal, associats l’any 1322 en la construcció del pont sobre la riera d’Estèrria;⁹⁹ o Guillem Bruguera amb Guillem Vila, treballant plegats per al ciutadà Arnau Sifre en unes comandes sense especificar.¹⁰⁰

97. AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1336, reg. 14, 21 de setembre (11 kal oct).

98. ADG, Notularum, reg. G-20, f. 113v-114v, 18 juliol 1348.

99. AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1322, reg. 2, f. 50v.

100. AHG, Notarials, Girona 8, Guillem Desques (NC Arnau Desmas), 1321-32, reg. 1, s.d.

Un altre aspecte interessant és l'afectació en la continuïtat sanguínia dels tallers a partir del desastre de la pesta de 1348. Res no fa pensar que els pedrers fossin un col·lectiu especialment afectat per l'epidèmia, o sigui que es pot estimar una mortaldat aproximadament d'un quart dels professionals, com en la resta de sectors. A nivell concret, només tres noms revelen part de l'impacte de la pesta en la població de pedrers, morts tots ells aquell any fatídic: Guillem Cors, Guillem Cufí i Pere Teixidor. No obstant he pogut comptabilitzar fins un total de 39 cognoms de pedrers actius entre 1300 i 1350 que segueixen l'ofici després de la mortaldat, i un terç es perllonguen en les centúries següents, fins al segle XIX. Així, els cognoms Calvera, Campmagre, Cors, Costa, Maià, Novell, Quadres, Sifre, Terrades, encara són duts per mestres pedrers en la segona meitat del segle XIV. Altres arriben més enllà: Bofill, Domènec, Pedrer, Sacoma, Sapllana, Reig, Riba, Riembau, Riera, Rovira, Sureda i Vilar, al segle XV; Busquets, Casals, Gibert i Guilon, fins al XVII; Bosc, Pujol, Sans, Vives fins ben entrat el XVIII; i una xifra no gens menyspreable de deu cognoms de pedrers que cuegen fins al segle XIX: Barceló, Fàbrega, Ferrer, Martí, Mas, Masó, Pou, Puig, Serra i Vila.¹⁰¹ Òbviament algun d'aquests són bastant comuns i podrien pertànyer a famílies diferents. Però també és clar que deuen coincidir en un percentatge bastant elevat. D'aquí es desprèn que el negoci de la pedra es mantingué al llarg de les centúries amb la suficient estabilitat com perquè un cert nombre de famílies en poguessin viure durant moltes generacions. Un 6% de cognoms ressenyats al segle XIV es troben associats al gremi de picapedrers encara al segle XIX. La dada és diàfana, i no s'ha de presentar com a excepcional que alguns cognoms com Sapllana o Sans tinguessin continuïtat en més de 70 o 80 anys, o que hi hagués grans tallers familiars com el dels Prenafeta a Lleida, amb 4 membres (ESPAÑOL 2009, p. 972): com es pot comprovar tan sols a Girona, les longevitats sanguínies i el nombre de grans tallers ja supera totes les xifres publicades fins ara pels estudiosos.

La majoria de pedrers consignats són cap de tallers petits i amb un sol mestre, i sense la intervenció o existència de familiars coneguts dins el ram. Representen un 66% del total. Però al costat d'aquests es constata que un 34% de nissagues tenien com a mínim dos membres exercint de mestres en l'ofici. Dins aquest grup

101. He fet la majoria de comprovacions a partir de FREIXAS 1983, ESPAÑOL 1999 i especialment DOMÈNECH 2008, en els apèndixs i llistats publicats.

es poden separar les famílies amb 2 membres documentats, uns 38 (19 cognoms), sumant un 21% del total; i les de 3 o més membres detectats, que pugen a 23 pedrers (6 famílies), un 12,8% del total. D'entre tots els esmentats destaca el cognom de quatre famílies que sumades representen prop del 8% de pedrers ressenyats. Es tracta dels Biure, els Cors, els Portell i els Cervera, que formaven autèntiques nissagues de pedrers, alguns dels quals arribaren a realitzar encàrrecs per a les esferes més altes del poder, i a desenvolupar projectes d'especial rellevància. D'altra banda es pot dimensionar millor el paper d'alguns mestres tractats per la historiografia com a caps de tallers importants, però desconeixent la magnitud de les famílies de què formaven part. D'alguns es coneix la participació en obres d'envergadura (Cors, Portell), fet que contrasta amb altres (Biure), dels quals no es té pràcticament cap dada d'índole "artística", malgrat llur nombre. Per raons òbvies de capacitat empresarial, aquestes nissagues pogueren escometre grans projectes i de vegades fins i tot monopolitzar encàrrecs, alhora que associar-se a d'altres pedrers quan aquells eren realment voluminosos (v. capítol anterior). També cal sospesar (amb poques dades segures) llur paper en el sí del col·lectiu professional, que pogueren "menar" en moments determinats, exercint-hi una certa influència, i qui sap, ocupar càrrecs representatius.

3.2.1. Biure (...1312-1357...)

Com els Maxella al segle XIII, la família de pedrers Biure habitava majoritàriament al burg de Sant Pere de Galligants, o a les seves immediacions, fet que els garantia proximitat als llocs d'extracció de la pedra. Entre 1312 i 1357 es detecta l'activitat de 5 membres amb aquest cognom: Arnau, Pere I, Pere II, Pere Nicolau (o Nicolau?) i Guillem. Com el seu cognom indica, és probable que els orígens familiars fossin al poble de Biure. Tal vegada els primers immigrants foren atrets per l'auge constructiu a la ciutat reemprès després de la guerra de 1285. Arnau Biure és esmentat en un reconeixement de deute l'any 1312, i no es recupera el rastre familiar fins el 1345, en què apareix Pere Nicolau¹⁰², que també s'anomena amb l'ofici de calciner el 1348. L'únic lligam sanguini conegut és entre els dos Pere Biure, pare i fill. Del primer es desconeix l'activitat, a part que ja era mort

102. AHG, Notarials, Girona 5, Guillem Reig, 1345, reg. 36, f. 17r.

l'any 1347.¹⁰³ De Pere II sabem que a partir de 1357 treballà en l'obra del claustre de Sant Feliu, dirigida per Arnau Sans i Arnau Sapllana¹⁰⁴. Es dona la circumstància desafortunada que un fill d'aquest, de nom també Pere (Pere III?) morí a Mallorca, fet pel qual la família hagué de demanar un préstec de 85 sous al ciutadà Bernat Seguer, per tal de repatriar el cos difunt des de l'illa.¹⁰⁵ Finalment consta l'activitat de Guillem Biure, que el 1357 obrava un mur al Call junt amb els pedrers Berenguer Calvera, Berenguer Eres i Guillem Eres.¹⁰⁶

3.2.2. Cors (...1321-1357...)

Per la seva banda la família Cors representa l'entronització dels pedrers locals en els màxims encàrrecs de la ciutat. Probablement originaris del veïnat o del mas Cors, a les Planes d'Hostoles, a la Garrotxa¹⁰⁷ (no de Corts, prop de Banyoles, com han considerat alguns).¹⁰⁸ Entre 1321 i 1357 es registra la presència de 5 mestres: Arnau, Bernat, Guillem, Francesc i Ramon. Arnau Cors té la particularitat de protagonitzar el contracte d'aprenentatge més antic conegut de la ciutat, el 1321, quan acceptà al seu taller Pere Vilar, procedent de Vilavenut.¹⁰⁹ Arnau estava casat amb Margarida, i ambdós cònjuges ja havien mort l'any 1341. Deixaven quatre fills orfes menors, que passaren a càrrec dels pedrers Berenguer Cervera i Arnau Martí. Bernat Cors és esmentat en un deute el 1322; era fill de Ramon Cors (mort abans de 1324) i nebot de Guillem Cors. Aquest Guillem és el que millor il·lustra l'ascens d'una família de pedrers locals. Actiu com a mínim des de 1328,¹¹⁰

103. AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1347, reg. 38, s/f.

104. ADG, Sant Feliu, Obra, 1355-1365 (despeses). Cf. CHAMORRO 2004, p. 241, 314-316, 353.

105. AHG, Notarials, Girona 4, Ramon Gil, 1349, reg. 39, f. 26v.

106. ADG, Notularum, reg. G-37, f. 123. Principals referències bibliogràfiques: FITA 1873, p. 105; BASSEGODA 1889, p. 50; LAVEDAN 1935, p. 153; FITA-SERRA 1951, p. 192-193; FREIXAS 1983, p. 17 i 340; GUILLERÉ 1993, p. 469, n. 159 (diu "Corçà"); ESPAÑOL 1999, p. 90, n. 61.

107. AHG, Notarials, Girona 7, Guillem Banyils, 1336, reg. 4. 29 agost (4 kal aug). Guillem Cors (com el mestre major de la seu), habitant de la parròquia de Sant Cristòfol de les Planes d'Hostoles, contreu a Girona un deute de 58 sous amb els drapers Guillem de Queixans i Bonanat de Llémèna.

108. En aquest sentit cal diferenciar el *Cursu* (Cors en llatí), dels derivats de Corts (*Corts* o *Cortis*) o Corçà (*Cortiano*).

109. AHG, Notarials, Girona 8, Guillem Desques (NC Arnau Desmas), 1321-32, reg. 1, 26 maig 1321 (VII kal jun) f. Solt.

110. AHG, Notarials, Girona 8, Guillem Desques (NC Arnau Desmas), 1321-32, reg. 1, 23 març 1328 (X kal abr).

el 1330 fou nomenat mestre major de la Seu, convertint-se en el primer gironí en conduir les obres de la catedral, que dirigí fins el 1357.¹¹¹ Segurament intervingué en la construcció de la capella dels Sants Quatre Màrtirs (aixecada vers 1329-1330 sota el mestratge de Jaume de Faveran), patrons dels pedrers de la ciutat, sota els auspicis del llavors canonge i futur bisbe Arnau de Mont-Rodon (MOLINA 2007, p. 750). Amb un membre com a mestre major de la Seu, i havent participat activament en la construcció de la capella dels patrons de la pròpia confraria a la catedral, els Cors foren sens dubte una de les nissagues de pedrers amb més projecció i influència a la ciutat durant el segon quart del segle XIV.¹¹²

3.2.3. Portell (...1325-1342...)

A banda de Guillem Cors, hi ha un altre picapedrer amb molta fortuna entre la historiografia, Berenguer Portell. Arran dels nombrosos treballs documentats, aquest mestre exemplifica millor que ningú el nom d'algú a qui s'han atribuït moltes obres, però sense tenir en compte l'existència de tota una família de pedrers, de certa magnitud, i la bona quantitat de mestres pedrers que en formaven part. Els Portell eren originaris del veïnat o mas Portell, a Crespià (Pla de l'Estany). Aquesta filiació és segura en tant que s'ha pogut constatar documentalment llur relació amb el lloc d'origen.¹¹³ Es tenen dades de 4 mestres: Jaume, Nicolau, Guillem i Berenguer. El pedrer Jaume Portell ja era mort l'any 1331, i deixava un fill, també pedrer, de nom Nicolau, que vengué a Pere Carbonell de Montjuïc una casa que afrontava amb la del batlle de Sarrià.¹¹⁴ Pel que fa al cèlebre Berenguer Portell, se sap que com a mínim entre 1325 i 1336 treballà per a l'obra del claustre de la seu de Vic, subministrant bases, fusts i capitells de gran format. El 1327 se'l vincula a l'obra del claustre del monestir de Pedralbes. Entre 1331 i 1333 intervé probablement en la realització del sepulcre d'Elionor de Cabrera (v. subcapítol

111. ADG, Notularum, reg. G-7, f. 43v. 24 abril 1330 (VIII kal mad).

112. Per les referències arxivístiques i bibliogràfiques completes de la resta de familiars, remeto a l'Apèndix 3 del present treball.

113. AHG, Notarials, Girona 5, Ramon Serra (NC Francesc Simon), 1331, f. 82r. 14 kal aug. Pere Portell de Crespià i la seva esposa Guillema reconeixen un deute de 70 sous a Nicolau Portell, pedrer de Girona. S'afermen amb un camp anomenat "la Coma", a Crespià.

114. AHG, Notaria 5, Pere Massanet, 1331, vol. 12, f. 67v.

part III), i el 1334 cobra en dos pagaments els treballs per a la tomba del canonge Berenguer de Pau, ambdós monuments ubicats en la galeria sud del claustre de la seu.¹¹⁵ El 1342 signa amb Guillem i Berenguer Pagès, procuradors de l'obra de Madremanya, un rebut de 500 sous dels 900 pactats per certs treballs a l'església parroquial.¹¹⁶ El 1337 actuà com marmessor del manobre Francesc Lopadra.¹¹⁷ Junt amb el pedrer Bernat Martí, el 1339 es féu càrrec dels fills orfes del també pedrer Guillem Barcons i la seva esposa Margarida.¹¹⁸ Tenia un nebot de nom Berenguer que fou raptat pels sarraïns.¹¹⁹

3.2.4. Cervera (...1322 †a. 1344)

De forma excepcional val la pena incloure la família Cervera entre els grans tallers, ja que només se'n coneix un membre pedrer, tot i que la "nissaga" vinculada al món de l'art ja aparegui a mitjan segle XIII. En efecte, el 1268 una nota lacònica ens assabenta d'un Berenguer Cervera, pintor de Girona.¹²⁰ Més de mig segle després, el 1322, un personatge homònim apareix casat amb Bonanata, filla del panyeter Bernat Serrallonga. Bonanata li aportà en dot 60 sous censals sobre un hort de l'Algivira, a més d'un hort a l'horta de Fontanilles, una terra a l'indret de Bec Eixut (on ja sabem que hi havia pedreres), a més d'una casa a l'escala de Sant Martí Sacosta, on probablement fixaren residència.¹²¹ Cervera fou testimoni en la declaració del dot del pedrer Bernat Domènec,¹²²

115. Per als treballs a Vic: GUDIOL 1981, p. 35; GUILLERÉ 1993, p. 469, n. 159; ESPAÑOL 1999, p. 90, n. 61; ESPAÑOL 2009, p. 971. La tomba de Berenguer de Pau: FREIXAS 1983, p. 342; El claustre de Pedralbes: GUILLERÉ 1991, p. 78. Hem precisat aquesta actuació a: FREIXAS-FUMANAL 2019, «Els Marenya (...1330-1380...), mestres pedrers de Girona», *Annals del IEG* (en premsa).

116. AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1342, reg. 31, 18 novembre (14 kal dec).

117. AHG, Notarials, Girona, Gi-4, Jaume Transfort, reg. 31, 1347 (en realitat testaments, 1335-1339), f. 88r-89v. pridie kal jan 1337.

118. AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1339, reg. 22, 13 gener (idus jan); 17 gener (XVI kal feb). AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1340, reg. 24, f. 42r-44v.

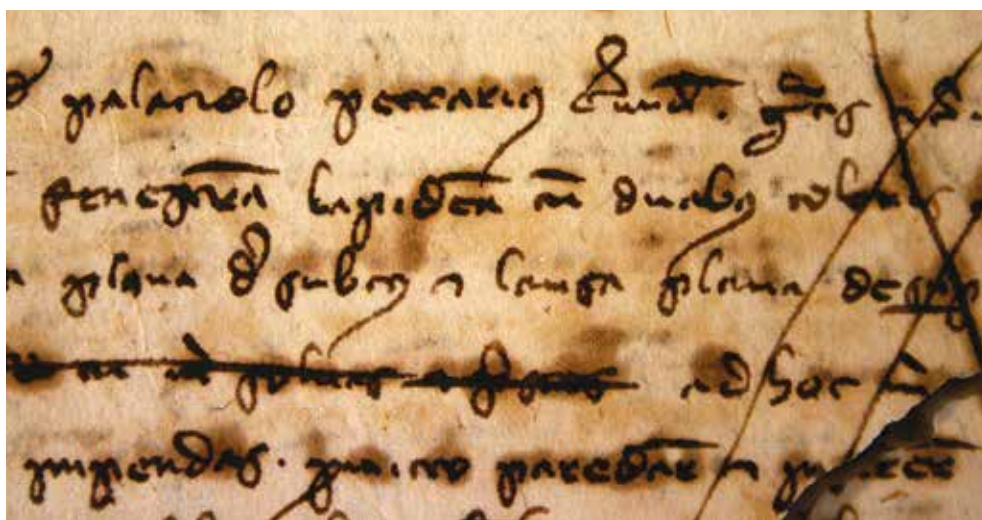
119. AHG, Notarials, Girona, Gi-7, Guillem Banyils, reg. 4, 1336. Sembla que el rapte despertà la consciència d'alguns conciutadans, tal com es desprèn del testament de Bernat de Ferrerons, pagès del mercadal (AHG, Notarials, Girona 4, Jaume Transfort, 1334, reg. 7, f. 128v).

120. MADURELL, p. 112; FREIXAS 1983, p. 359. Citen Berenguer: GUILLERÉ 1993, p. 469, n. 159; ESPAÑOL 1999, p. 90, n. 61.

121. ADG, Pergamins de Sant Feliu, núm. 3-574. 26 gener 1322.

122. AHG, Notaria 6, Jaume Compte, 1332, vol. 4, pergami de contracoberta.

encarregat de bastir la ja esmentada *residenciam* del prior dels predicadors. Domènec es casà amb Berenguera, filla de Pere des Carrer, difunt, de la parròquia de Gurdis, que li aportà un dot de 1100 sous, el més elevat de tots els consignats entre pedrers. El prestigi de Cervera entre els altres mestres s'aprecia també quan es féu càrrec, junt amb el pedrer Arnau Martí, dels fills orfes d'Arnau Cors (parent directe de Guillem Cors, mestre major de la seu) i Margarida.¹²³ Berenguer Cervera devia ser allò que anomenem un pedrer “versàtil”. Es coneix que el 1331 obrà uns murs entre hortes per al draper gironí Bernat Venrell.¹²⁴ Ja hem dit que el 1341 encara es trobava en actiu, i cobrà de mans del jurat Bonanat Ferrer 14 lliures (280 sous) per certes obres en un dels portals de la muralla de Girona. També és un dels pocs que apareix anomenat en la documentació indistintament com a *petrarius* i *lapidida*. Alhora Cervera destaca per ser l'únic mestre de qui conservem dos contractes d'aprenentatge, el primer amb Perpinyà Bofill, procedent de Maià de Montcal i el segon amb Pere Puig, originari de Canet d'Adri. Per si fos poc, el seu nom és present en 11 assentaments notariais (el més elevat) en un curt període de 22 anys, durant el segon quart del segle XIV. Tot sembla indicar que tanta presència documental anava aparellada a una forta i influent activitat professional.

En els documents escrits en llatí, un artesà de la pedra s'anomena *petrarius* Gerunde, com en aquest cas Guillem Palou, que l'any 1329 talla una finestra per a un jueu de Girona.

123. AHG, Notariais, Girona 6, Jaume Compte, 1341-42, reg. 29, 17 desembre 1341 (XVI kal jan). AHG, Notariais, Girona 5, Francesc Simon, 1342, reg. 42, f. 85v.

124. AHG, Notaria 5, Pere Massanet, 1331, vol. 12, f. 61r-v. . 7 kal. juliol.

4. ELS PEDRERS EN LA SOCIETAT GIRONINA DEL SEGLE XIV

4.1. L'ofici

Pedriers escairant carreus, en la Bíblia Maciejowski (ca. 1250, Pierpont Morgan Library, New York).

Al segle XIII i durant la primera meitat del XIV, a Girona i la seva diòcesi, l'artesà de la pedra era anomenat amb la paraula “pedrer”, en llatí *petrarius*. En casos poc freqüents es fa servir el terme culte lapicida, en llatí *lapiscida*, o sigui aquell qui “talla pedra”. I és inexistent qualsevol altra denominació com picapedrer, piquer o pedrapiquer, comuns sobretot en les zones meridionals

del Principat i a la resta de corona. Tampoc no hi ha cap exemple dels denominats “mestres de cases” (*magister domorum*) en referència als professionals qualificables d'arquitectes, mot que tampoc apareix en la documentació. Tot això canviarà a partir de mitjans segle XIV, quan molts d'aquests apel·latius seran àmpliament difosos i comuns en els assentaments notariais, donant lloc a una major particularitat lèxica a l'hora d'assenyalar cadascuna de les especialitats de l'ofici de la pedra. És difícil explicar les raons de per què això succeeix a Girona i no en altres llocs. Un esment a part mereixen els mestres majors de la catedral, que no obstant, només s'anomenen “mestres” o “mestres de l'obra” (*magistrum operis*). En contrast, a Barcelona abans de 1348 ja apareix la denominació *magister domorum*, i a Tournai s'anomenen els professionals segons la seva especialitat pètria, tals com *tailleur de pierre*, *carrier*, *tombier*, o *graveur de lames*, o sigui lapicida, pedrer, tomber o gravador de laudes (cf. Nys 1993).

Per la seva banda, els escultors es deien “escultors”, del llatí *sculptor* o mestres d'imatges *magister imaginum*, ja esmentats com a tals entre 1300 i 1350. Així són coneguts els mestres Aloi de Montbray i Jaume Cascalls a Girona, mercès de la nombrosa documentació a partir de l'any 1340 publicada. Per als escultors fins i tot es podia fer menció de l'especialització en funció del material amb el que treballaven normalment. El 1351 els *magister ymaginum de alabaustro* Guichard i Siffrein, procedents de Lió, s'instal·laven a Avinyó per treballar a la cort papal.¹²⁵ Com en altres indrets de la geografia catalana, a la Girona del segle XV, el vocabulari notarial per a definir l'ofici era ja molt variat, incloent les denominacions pedrer, picapedrer, “peredador”, “padrerer”, “aparaylador”, mestre de cases i “ymaginaire” (VICTOR 2004, p. 151-152).

Així doncs, i durant la primera meitat del segle XIV, sota la denominació *petrarius* a Girona s'acollien tota mena de professionals de la pedra, tant els que realitzaven els treballs més senzills a l'arrenc, desbast i talla de carreus, com els que treballaven escultòricament els materials en l'execució de bases, fusts, capitells i taules. Només en un cas es dona una denominació especialitzada dins el grup dels pedrers, i era per a designar un treballador de rang inferior, els “manobres”, que es dedicaven a feines més bastes com el transport de materials constructius en els llocs de treball, la preparació de calç, o el suport que necessitava el mestre pedrer a peu de pedrera, etc. Aquest paper es desprèn, per exemple, en l'obra del claustre de Sant Feliu (CHAMORRO 2004, p. 320-324). La distinció entre pedrer i manobre no és molt diferent de la que tindriem avui entre un manobre i un “paleta”. En aquest grup laboral es troben Pere Gerozana, actiu l'any 1324¹²⁶ o el manobre Francesc Lopadra, que nomenà el cèlebre mestre Berenguer Portell com a marmessor seu en el testament dictat el 1337.¹²⁷ Els pocs esments a manobres de la primera meitat del segle XIV contrasten amb els 64 registrats al llarg del XV (VICTOR 2004, p. 159).

D'altra banda i com ja he comentat en referència a les pedreres, i derivat de les propietats de la calcària gironina, és natural que alguns pedrers o manobres

125. LABANDE 1926, t. I, p. 168 i ss; BEALIEU-BEYER 1992, p. 287 i 299.

126. AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1324, reg. 4, f. 55r.

127. AHG, Notarials, Girona, Gi-4, Jaume Transfort, reg. 31, 1347 (en realitat testaments, 1335-1339), f. 88r-89v. 31 desembre 1336 (pridie kal jan 1337).

Mestre d'obres, esbossant projecte (segons Franz Rziha, el 1881).

s'especialitzessin en l'obtenció de calç per a la construcció, material essencial i complementari de l'activitat dels pedrers més exclusivament "lítics". El 1335 consta l'activitat de Joan Arnau *calcinarius*, que vengué 600 quarteres de calç al batlle del castell de Sobreporta, Bonanat d'Om, per obres a la fortalesa.¹²⁸ Pere Nicolau Biure, membre de la important nissaga de pedrers, és anomenat indistintament pedrer i calciner en diverses ocasions.¹²⁹ A part dels manobres i els calciners, uns altres mestres pogueren combinar l'ofici de la pedra amb el dels acabats en guix, propis sobretot de l'interior dels habitatges i edificis de culte, i en general, de la majoria de construccions de l'època que tinguessin espais tancats. Un d'aquests casos el protagonitza el pedrer Jaume Laspina o de la Espina, que el 1336 era habitant de Girona i qualificat com *magister de guixo*.¹³⁰ El 1337, anomenat *lapicida*, realitza un armari empotrat entre casa seva i la del seu veí, el peixater Joan Esponellà, ambdós habitants al domini del jurisperit Bernat de Bordils. El mateix any cobrà els remanents d'altres obres que havia fet per al draper Andreu d'Olot.¹³¹ Entre 1345 i 1346, anomenat *petrarius Gerunde*, es trobava actiu a Besalú, un fet ben simptomàtic, si es té en compte la proximitat de la vila comtal a les pedreres de Beuda, que eren una de les principals fonts de proveïment de guix de tota la diòcesi.¹³²

Tant si ho feien amb guix, alabastre o pedra, els pedrers treballaven amb eines de ferro que podien portar complements de fusta o cuir segons la seva

128. AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1335, reg. 17.

129. AHG, Notarials, Girona 4, Berenguer Duran, 1348, reg. 5, f. 111v. 2 juny (*IV non jun*).

130. AHG, Notarials, Girona 7, Guillem Banyils (NC Francesc Simon), 1336, reg. 5, 24 octubre (*IX kal nov*).

131. AHG, Notarials, Girona 5, Francesc Simon, 1337, reg. 40, f. 21v; f. 49v, 31 octubre (*II kal nov*).

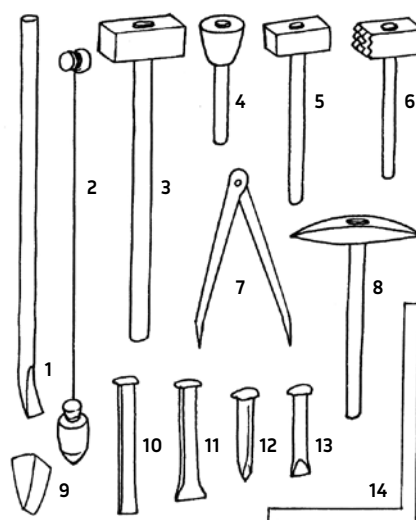
132. ACGAX, Notaria de Besalú, Ramon Safont, 1346, reg. 74, f. 90r-v.

tipologia.¹³³ El procés de treball ajuda a comprendre els estris diversos que un pedrer havia de dominar tècnicament a la perfecció per a poder executar un treball de qualitat, i més en tractar-se de calcària gironina, que requeria sovint acabats llisos i precisió geomètrica quan es tractava d'escultura seriada. En l'arrenc de pedrera eren necessàries eines de gran calibre. Imprescindibles els grans martells, com el mall, que servia per a introduir els tascons metàl·lics dins els forats de barrina aliniats, única forma d'obrir els primers blocs. Després, per a poder-los moure calien unes peces cilíndriques molt allargassades, com bastons gruixuts i pesants de ferro massís amb un dels extrems plans: els perpals. El perpall ajuda a moure blocs a partir d'un punt de suport, i segons el pes de la pedra, l'acció podia ser feta tan sols per 1 o 2 treballadors. La importància d'aquesta eina podia fer que fins i tot es llogués entre professionals, com en el cas del pedrer Arnau des Mas, que llogà un parpal a Bartomeu Crusells per temps indeterminat l'any 1342.¹³⁴

Així es seguia dividint cada peça per la seva meitat aproximadament, fins que era transportable i treballable. El bloc es preparava amb pics, destrals, aixes i escodes. La pedra es transportava fins a l'obrador, no massa lluny de l'arrenc, a excepció de quan el taller era la tenda o llotja provisional que es muntava al costat dels grans projectes edilicis per a protegir pedres i pedrers de les inclemències del temps, tema que ha suscitat no poques polèmiques i confusions. La llotja o el que seria el "taller a peu d'obra", no era més que una estructura efímera de fusta, amb coberta a un o dos vessants, i que en ocasions podia tenir una part feta de mur aparedat. Era el "centre de producció" en ocasió de fàbriques de gran calibre (FREIXAS 1983, p. 22-24). A la llotja s'acabava el desbast dels blocs i es procedia al rebaix i a realització dels ornaments escultòrics, que requerien la presència i acció dels millors mestres. En aquesta fase eren imprescindibles el martell, la maça, l'escarpa, el cisell i les puntes o punxons, i en ocasions, per als detalls més profunds, el trepant. La compra, el manteniment i la reparació

133. La informació escrita i visual sobre les eines dels picapedrers és extensa, i es compta amb bones il·lustracions impreses amb anterioritat a la revolució industrial del segle XIX, que va suposar un canvi substancial en la forma i quantitat de les eines. En aquest sentit, els pedrers del segle XIV utilitzaven les mateixes eines que representen DIDEROT i d'ALEMBERT a l'*Encyclopedie* (1775). Per al vocabulari específic d'eines i tècniques, v. FULLANA, Diccionari de l'art i dels oficis de la construcció, Palma de Mallorca, 1974.

134. AHG, Notarials, Girona, Gi-6, Jaume Compte, 1342, reg. 30, 14 març (*pridie idibus martii*).

1. Parpal	4. Maceta	7. Compàs	10. Cisell	13. Escoda
2. Plomada	5. Martell	8. Pic	11. Escarpra	14. Escaire
3. Mall	6. Buixarda	9. Tascó	12. Punxó	

Encara avui es pot apreciar amb detall un grup d'eines de picapedrer representades en l'escut de la dovella central d'un habitatge (any 1561), que segur era la vivenda d'un mestre pedrer, justament, al barri de Pedret.

d'aquests elements depenia directament de l'activitat dels ferrers, que tenien en els pedrers alguns dels seus clients més habituals. El 1313 es fa esment d'uns perpals, tascons i un mall de mestre Bartomeu de Girona en les obres de la seu de Tarragona (COMPANYS - MONTARDIT 1986, p. 25-29).

És difícil escatir la distinció social que podien tenir els mestres de la pedra entre els diversos col·lectius professionals de la ciutat, i dins la societat mateixa en la seva globalitat. Com la resta d'artesans, els pedrers formaven part del braç menor. El cert és que l'aparició d'un pedrer en els càrrecs públics de més responsabilitat es retarda molt enllà dins segle XIV: «La composició dels jurats de Girona durant la primera meitat del segle XIV s'integrà sobretot per mercaders, seguits d'un cert nombre de juristes, canvistes i drapers. Cal esperar a finals de la centúria per a trobar un pedrer essent jurat de la ciutat. D'argentera ja n'hi ha a la dècada de 1370». El pedrer en qüestió és l'arquitecte i escultor Guillem Morey, que fou jurat el 1391 pel braç menor (GUILLERÉ 1994, p. 252 i 306). No obstant, alguns pogueren ser anomenats no només *habitor* o *comorans* a la ciutat (habitant o resident passatger), sinó amb l'apel·latiu dels membres distingits de l'oligarquia, *civis Gerunde*, o sigui ciutadans de Girona.

4.2. Aspectes econòmics

De les aproximadament 400 notícies documentals recollides amb referències a pedrers, un 75% correspon a actes de molt diversa índole, com ara testaments, marmessories, testimoniatsges, compravendes, arrendaments, dots, donacions, tutories, comandes de diners, i un llarg etcèra. Dins d'aquests, només un grup destaca clarament per sobre de tots: els documents referents al crèdit. El percentatge més alt correspon a reconeixement de deutes, la gran majoria en forma de préstec. Dins del grup de creditors, el més nombrós és el cristià (75%) seguit pel jueu (25%). Aquestes dades són inversament proporcionals a les d'altres que han tingut en compte el conjunt de l'activitat creditícia gironina en el període (GUILLERÉ 1993, p. 393-401). Òbviament era possible que els pedrers es prestessin diners entre ells, per amistat o bé per sentiment de pertinença a una comunitat professional, com el cas d'Arnau Vives, que l'any 1344 devia 40 sous a Guillem Roca.¹³⁵ I entre ells també vol dir amb altres gironins que no eren estrictament del "gremi" sinó amics o familiars, com 100 sous que Jaume Pi (sogre) i el seu fill Pere (cunyat) van començar a pagar a Arnau Martí l'any 1337.¹³⁶

Dins el grup de prestadors cristians destaquen els drapers, que acumulen 35 préstecs i sumen un deute de 1034 sous, això descomptant els 250 sous que Arnau Senan devia ell tot sol a Bonanat de Llémèna i Guillem de Queixans, l'any 1335.¹³⁷ Per cert, que entre els 18 drapers diferents consignats (prestant a 28 pedrers diferents), Bonanat de Llémèna és el campió: participa, sol o en societat, en 16 de les 36 notícies registrades. A partir de les dades obtingudes es dedueix que al llarg del segle XIV, el promig del préstec dels pedrers amb els drapers es troba prop dels 40 sous, una mitjana comuna amb la resta de crèdits de cristians però inferior a la mitjana de préstecs amb jueus, que podria arribar al doble, amb menys de la

135. AHG, Notarials, Girona 1, Arnau Despoll, 1332-1336 (frag. Guillem Reig 1344-1345), reg. 2, f. 68v, 25 febrer 1344 (5 kal mar).

136. AHG, Notarials, Girona 5, Francesc Simon, 1337, reg. 40, f. 70v. 6 novembre (8 idi nov).

137. AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1335, reg. 12.

Llinda del carrer de la Barca, núm. 14 (Girona).

meitat de crèdits que els drapers. Teòricament el crèdit jueu havia de suposar dos terços del total i el cristià un terç (GUILLERÉ 1993, p. 404) però el cert és que en el cas dels pedrers la proporció és inversa. Sense cap raó aparent en aquest diferencial, s'obren moltes hipòtesis, com la impossibilitat o inexistència de voluntat a l'hora de finançar projectes de pedrers que majoritàriament treballaven en obres eclesiàstiques (però és poc probable, perquè els pedrers cristians també tenien clients jueus).

En la llarga llista de préstecs de drapers hi devia haver tot tipus de casuístiques: des de diners per començar o finançar obres, fins a pagaments per drap o teixits diversos, tant els que la feina podia requerir (especialment en el polit final i el transport de peces) com els despesos en la vida quotidiana. O sigui que cal atribuir als drapers un paper de “petits banquers”, en el sentit que actuaven com a tals en crèdits de poca quantitat, que a més, devien ser molt freqüents com es dedueix de la gran varietat de pedrers implicats (34) i la presència constant en pràcticament tota la cronologia estudiada (1311-1346). L'altra dada rellevant és que el 60% de les notícies creditícies, un total de 21 sobre 35, corresponen a la dècada de 1330. Això fonamentalment és degut a dos factors, el primer diplomàtic i el segon econòmic. El primer és que la dècada dels 30 presenta algunes de les millors sèries documentals, quasi senceres, consecutives en els anys i abundants i ben conservades, o sigui que també la quantitat de dades és molt major que la de

les dècades 1300-1320, que pràcticament no conservem, o la de 1320, fragmentada en molts trams. La segona raó, econòmica, és que els historiadors han apreciat l'augment quantitatiu del crèdit en períodes de fam, carestia o crisi de mercat en general, ja que la població s'havia d'endeutar per pagar aliments bàsics i cereals que inflacionaven per acció de comerciants i especuladors. La dècada de 1330 va ser especialment cèlebre per caresties i fams, com el famós (i ja quasi desmitificat) “mal any primer” de 1333.

Després dels drapers, que també en nombres absoluts són els principals creditors dels pedrers, hi ha els jueus. Entre 1311 i 1342 es comptabilitzen un total de 10 deutes registrats, entre els quals destaquen els múltiples fets per Salomó Asday, Isaac Cohen i Astruch Escapat. De promig les quantitats gairebé assoleixen la mateixa quantitat i el doble de la mitjana que els prestadors cristians, però en canvi el nombre de crèdits és més reduït. Amb les poques dades a la mà es pot dir que *a priori* les quantitats demanades a jueus eren majors que les dels cristians, sense que d'entrada hi hagi una raó explicativa. Però el paper dels jueus en relació als pedrers no s'ha de restringir a la qüestió creditícia, sinó que s'ha de veure aquella comunitat com un important sector clientelar. Si la major part de feina dels pedrers procedia de clients eclesiàstics i cristians seglars, no és menys cert que els lapicides treballaren també amb total normalitat per a la comunitat jueva de la ciutat. Els encàrrecs també devien ser habituals quan el treball a realitzar transcendia l'obra civil i s'endinsava en el terreny del culte. Cal entendre en aquest sentit la venda per 45 sous que realitza Gironès Casals a Astruc Clarmont l'any 1329, de quatre pedres planes d'11 pams de llarg destinades al túmul de Salomó Bonafè, enterrat al cementiri de Montjuïc.¹³⁸ Però el més comú eren feines efectuades en cases particulars, i podien comprendre des dels treballs més bastos a les més específiques o artístiques. Per exemple, Guillem Palol realitza una escala amb diversos replans al domicili d'Astruc Yussef el 1335.¹³⁹ Anteriorment, el 1329, ja havia venut a Bonjuà Badoç una finestra coronella de dues columnes «*duabus colonis*» a més de les llindes superiors i inferiors i la resta de pedres

138. AHG, Notarials, Girona 4, Ramon Viader, 1329, reg. 2, f. 143v. 3 de novembre (3 non nov).

139. AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1336 [1335], reg. 14. 24 novembre 1335 (8 kal dec). Vam donar compte d'aquesta notícia i l'anterior a: FUMANAL ET AL. 2011, p. 26.

Reconeixements de deute de pedrers amb drapers (1311 - 1346)

ANY	PEDRER	DRAPER	DEUTE
1311	Guillem Fàbrega	Pere Savarrès	106 s
1321	Berenguer Abadia	Guillem Cirerer	9 s
1322	Joan de Tournai ¹	Bonanat de Bordils	67 s
1327	Guillem Busquets	Jaume de puig	38s
1327	Guillem Senan	Jaume Truyars i el seu fill Miquel	45 s
1328	Guillem Cors	Guillem de Santmartí	38 s
1329	Guillem Busquets	Família Queixans	50s
1329	Bartomeu Caragol	Pere Cília	19s
1329	Berenguer Cervera	Bonanat de Bordils	31 s 7 d
1329	Guillem Cors	Bonanat de Bordils	75 s
1330	Berenguer Falgueres	Bonanat de Llémena i Andreu d'Olot	?
1331	Bernat Ordis	Bonanat de Llémena i Andreu d'Olot	29 s
1331	Castelló Perer	Guillem d'Esperapans	29 s
1331	Arnau Saplana	Bonanat de Llémena i Andreu d'Olot	40 s
1331	Bernat Vidal	Bonanat de Llémena i Andreu d'Olot	40 s
1332	Berenguer Feixes	Bonanat de Llémena i Andreu d'Olot	20 s
1332	Bernat Ferrer	Ramon Tortosa de Queixans	36 s
1333	Guillem Barcons	Jaume de Puig	21 s
1334	Arnau Senan	Bonanat de Llémena	16 s
1335	Guillem Busquets	Bonanat de Llémena i Guillem de Queixans	42 s
1335	Bernat Mercader	Bonanat de Llémena	?
1335	Arnau Senan	Bonanat de Llémena i Guillem de Queixans	12ll 10s i 4d
1336	Arnau de Condamina	Bernat de Crespià	16 s
1336	Pere Hort	Bonanat de Llémena i Ramon Tortosa	53 s
1336	Berenguer Rafel	Ramon de Peralta	12 s
1336	Francesc Cors	Ramon de Peralta	27 s
1336	Guillem Teixidor	Bonanat de Llémena i Guillem de Queixans	20 s
1336	Arnau Senan	Bonanat de Llémena i Guillem de Queixans	52 s
1337	Berenguer Abadia	Bonanat de Llémena i Guillem de Queixans	38 s
1337	Castelló Perer	Bonanat Ferrer	38 s
1338	Bernat Barceló	Francesc Fornés i Alegret des Busquets	11 s
1340	Bernat Tresserra	Bernat Maciot	20 s
1342	Jaume Guilon	Bonanat de Llémena i Andreu d'Olot	17 s
1342	Berenguer Rafel	Ramon de Queixans	85 s
1345	Pere Teixidor	Bonanat de Llémena	30 s
1346	Pere Salet	Bernat Ferrer	7 s

1. He inclòs les dades del vidrier Joan de Tournai aquí i en altres llocs del treball, ja que la crítica encara el considera també pedrer o escultor, a més d'empresari, en la majoria de publicacions (cf. ESPAÑOL 1994). Però de fet tots els indicis apunten que era solament vidrier o vitraller (únic ofici que s'esmenta en la totalitat de documents coneguts), capaç de traçar i dirigir la confecció i decoració de sepulcres i altres obres escultòriques i arquitectòniques.

que fossin necessàries.¹⁴⁰ Altres obres apareixen sense especificar, com les que pels volts de 1331 devia fer Pere Novell a Maymó des Mestre per 80 sous.¹⁴¹ La casa de Lleó Aninay, magnífic exemple d'habitatge benestant del segle XIV (com tants d'altres!), havia de ser obra de pedrers gironins. Per tot plegat s'entén que aquesta relació laboral entre pedrers i jueus era una tònica habitual arreu. Només a tall d'exemple, es coneix que el 1334 Bernat Romeu de Besalú reconeixia el pagament de Benvenist Bonjua, de la mateixa vila, dels imports per unes obres sense especificar que havia realitzat a casa seva.¹⁴²

L'altre aspecte que es desprèn del recompte documental és que només el 7% de les dades econòmiques recollides estan relacionades amb obres. I encara, en la seva gran majoria, sense detallar massa la feina feta. Si, tan sols del fons notarial de la ciutat, considerem que tenim aproximadament 218 lligalls i fragments de lligall conservats entre 1311 i 1349, de forma vehement, tant la quantitat com la qualitat de les notícies obtingudes està molt lluny de l'esperada. La naturalesa dels documents és molt dispar (èpoques, encàrrecs, testimoniatge, etc), i el detall escrit sobre les obres és terriblement escàs. Malgrat que els fons notariais són fragmentaris, en cas que les obres haguessin estat contractades o escripturades majoritàriament als registres notariais comuns, haurien d'aparèixer amb molta més freqüència i profunditat. És que els pedrers no escripturaven els seus treballs? Hi ha diverses raons de pes per creure que sí. La primera és l'elevadíssim nombre de professionals a la ciutat, que només considerant la seva demografia, haurien de ser uns dels principals actors de les notaries gironines. La segona és que molts dels encàrrecs que rebien els pedrers comportaven grans despeses, per raó de la naturalesa de la feina, i del moviment d'infraestructura i professionals diversos que comportava. O sigui, que fer obres en pedra ben picada, i més si contenien elements escultòrics, era molt car. El fluxe de diners havia de quedar per força registrat en un lloc o altre.

140. AHG, Notariais, Girona 4, Ramon Viader, 1329, reg. 2, f. 143r. 3 de novembre (3 non nov). GUILLERÉ 1993, p. 469, n. 160 (diu reg. 3 en lloc de 2) cita el document sense esmentar el contingut.

141. AHG, Notariais, Girona 5, Ramon Serra, 1331, reg. 30, f. 64r. 28 juny (4 kal jul).

142. ACGAX, Notariais, Besalú, Bernat Safont, *Instrumenta iudeorum*, 1333-1339, reg. 40b, f.9v, 23 maig 1334. De fet, en el document Benvenist s'anomena procurador de Bellshom Escapat, jueu de Girona, i no queda clar si les obres s'efectuaren a Besalú o bé a la residència d'aquell a la ciutat de l'Onyar.

Deutes de pedrers amb jueus (1311 - 1342)

ANY	PEDRER	JUEU	DEUTE
1311	Castelló Perer i esposa Brunissenda	Iussef	19 s
1331	Guillem Barcons	Salomó Asday	200 s
1331	Deuslosal Saureda	Isaac Cohen	90 s
1335	Guillem Senan i esposa Bonanata	Salomó Asday	1 s
1336	Arnau Masó i esposa Maria	Isaac Cohen	23 s
1337	Jaume Lessana i esposa Margarida	Bonjuà Cresques	120 s
1337	Guillem Sacoma	Astruc Escapat	330 s
1338	Guillem Sacoma	Astruc Escapat	220 s
1342	Arnau Masó i esposa Maria	Isaac Cohen	30 s

Però com he començat a plantejar en la introducció, cal obrir la possibilitat que els registres notariais comuns no fossin el suport emprat. Des del segle XIII i durant tota l'edat mitjana els professionals amb més activitat econòmica no escrivien la majoria de les seves operacions en llibres notariais comuns, sinó en els denominats “llibres particulars”.¹⁴³ Aquests llibres tenien validesa notarial, perquè eren escrits pel mateix notari o els seus escriptors, i sovint estaven guardats a la mateixa notaria o al domicili de l'interessat. De manera que quan un professional determinat hi anava, podia disposar del seu registre privat i inscriure-hi els tractes que fos amb qualsevol client. Aquest tipus de llibres, poc estudiats pels investigadors (amb poques excepcions), es troben en major o menor nombre repartits per nombrosos arxius de Catalunya. Els llibres particulars podien pertànyer a tota mena de professionals i altres membres de la societat baixmedieval, normalment amb alt poder adquisitiu i intensa activitat econòmica i personal. També certes associacions medievals, com les confraries, podien tenir el seu volum particular.

Vist el context, no hi ha cap impediment per imaginar que molts pedrers importants tingueren el seu registre privat. Només cal imaginar-se com i amb quina freqüència calia anotar l'activitat del pedrer Berenguer Portell, un dels màxims exponents de

143. Per als detalls i la bibliografia relacionada amb aquesta qüestió, vegeu les parts dedicades al capítol de la Introducció dedicat a les fonts documentals.

l'època, el taller del qual podia treballar simultàniament en grans obres repartides entre Barcelona, Vic i Girona. Tampoc no cal tancar el funcionament dels llibres particulars a una sola persona, sinó que sovint eren compartits per membres d'un mateix ofici, família, o confraria. Així doncs es pot aventurar que els Portell, Cors, Biure, etc., pogueren tenir un llibre particular per al taller o tallers familiars. O que pedrers de famílies distintes però associats professionalment també podien compartir-lo. Imaginem quina mena de comptabilitat escrita podia tenir un gran mestre arquitecte, o un gran mestre escultor. No cal dir que no es conserva cap llibre particular de pedrer del segle XIV, ni sol ni acompanyat. La mala fortuna d'aquesta mena de lligalls (que havien de ser tan abundants o superiors en nombre als registres comuns "públics") ha fet que no n'hagi pervingut cap exemple fins avui. Els pedrers, com tants altres professionals, només devien anar al notari públic en cas d'una necessitat concreta, sovint per petites operacions que s'havien d'escripturar depressa, o per alguna altra raó de tipus laboral o personal. Si no és amb explicacions semblants, es fa quasi impossible d'entendre la migradesa de les notícies documentals del període malgrat les desenes de milers de folis escrits conservats.

4.3. Les dones

Al costat dels mestres pedrers, que eren els caps de casa i que aportaven la major part del sou a la llar, hi havia les seves esposes. Aquestes apareixen sovint en la documentació al costat del seu marit, assumint com ell els deutes i la participació en operacions de diversa índole, mercantil o creditícia, i també administrant el testament del marit quan són vídues. En ocasions nomenen procuradors especials o realitzen operacions en primera persona. Aquesta participació activa es devia al paper administrador i aglutinador familiar de la dona, que era l'encarregada de la casa, però també del proveïment d'aliments, roba, etc. (VINYOLES 1976, cap. 2). Si tenim en compte el cas de les dones de professionals a partir dels dos sectors de crèdit majoritari, els drapers i els jueus, veiem que les dones són presents en un 28% de mitjana (o sigui, entre un quart i un terç) de les escriptures de deute, al costat dels seus marits. Per grups, en préstecs a jueus hi són el 50% de les vegades, i amb els drapers només el 22%. Ni els percentatges ni el seu paper és diferent del de les esposes de professionals d'altres oficis, però igualment val la

Mullers, família, política i dots

ANY	PEDRER	MULLER	SOGRES	OFICI	LLOC	DOT
1290	Berenguer de Caselles	Elisenda	Arnau de Camós	Cavaller	Sta Maria de Camós	300 s
1304	Pere Sureda	Ermessenda	Bernat Bellsolà	-	Sta Maria de Camós	350 s
1322	Berenguer Cervera	Bonanata	Bernat Serrallonga i Bonanata	Panyeter	Girona	Casa a Gi + 60 s censals
1329	Joan de Tournai	Bonanata	Joan Correig i Jaumeta	Colteller	Girona	400 s (llençols)
1330	Guillem Busquet	Sibil·la	Guillem Camós i Francesca	-	Girona	500 s (25 ll)
1332	Bernat Domènec	Berenguera	Pere des Carrer	-	Gurdis	1100 s
1333	Ramon Terrades	Elisenda	Bernat Clota	-	Riudellots de la Creu	700 s
1334	Pere ça Mata	Brunissenda	Domènec Sescarreres	-	Cruïlles	700 s
1345	Guillem Maià	Brunissenda	Arnau Cerdà i Francesca	-	Corça	1000 s
1346	Pere Vila (de Vic)	Guillema	Bernat Rugayós	-	Madremanya	1100 s
1349	Francesc Plana	Cecília	Jaume d'Hospital (oncle)	-	Girona	80 s (una part)

pena destacar que com a mínim en un terç dels crèdits les mullers s'endeutaren per igual amb els seus marits.

L'altre paper fonamental de les mullers dels pedrers (com en la resta d'oficis) era l'aportació del dot en el moment de les núpcies. Els 11 dots que he pogut localitzar donen una mitjana d'uns 700 sous, una mica per sota de la mitjana de dots de l'època a Girona, situada prop dels 900, excloent els dots de les famílies patrícies, que en els trams més baixos ja tripliquen aquesta xifra (GUILLERÉ 1994, p. 436-438). La majoria de pactes matrimonials es realitzaven entre fills i filles del mateix braç menor, que reunia la majoria d'artesans i menestrals. Els oficis dels sogres dels pedrers s'especifiquen en poques ocasions, però suggereixen aquesta realitat (pagesos, panyeters, coltellers, fusters, etc). Només en un cas excepcional, a finals del segle XIII, la filla del cavaller Arnau de Camós, Elisenda, es casà amb un pedrer, Berenguer Caselles, això sí, aportant un dot modestíssim de 300 sous i algunes rendes.¹⁴⁴

¹⁴⁴ ADG, Pia Almoina, pergs. 2-1567 i 2-1756.

El que resulta menys conegut és el paper actiu de les dones en la feina dels seus marits. Es parla poc de la seva participació en les obres, i si hi hagué o no dones pedreres, que molt rarament són esmentades. Sempre a remolc dels mestres masculins i sovint oblidada en els assentaments, la feina “pètria” de les dones es concentrava en els treballs menys agraïts, com el desenrunament d'edificis aterrats, la tria d'enderrocs, el transport de pedra i terra o el subministrament de materials. En alguns dels plafons pintats del sostre de la catedral de Terol es representa la seqüència d'una dona (potser mudèjar) que prepara morter i l'alça a la bastida amb un cabàs i una corretja. El 1335 nombroses dones treballaven en l'obra de la futura catedral (GARCÍA 2008, p. 32 i 48). Per contra, no es té constància de cap dona que se li pagués per la talla de capitells o columnes, tot i que no és impossible, ans al contrari és probable que així fos. Per lògica laboral i funcional, la seva participació en els tallers familiars degué ser més o menys constant, i no hi ha cap impediment per creure que no poguessin aprendre la tècnica a través dels seus marits i fills, i que en moments de necessitat (o habitualment, per què no), s'exercitessin en la talla, això sí, normalment en la privadesa del taller familiar. Aquesta situació íntima i poc explícita es dona també en altres oficis, com en el cas de Teresa, muller de l'argenter Hug d'Holanda, i argentera ella també (GARCÍA 2008, p. 21).

A Girona, la principal font d'informació sobre el treball pedrer de les dones en la primera meitat del segle XIV l'aporten els llibres d'obra de l'església de Sant Feliu, conservats a partir de 1349. No obstant no hi ha pagaments a obreres abans de 1357 en endavant. En la dècada que va de 1358 i 1368 es consignen més de 42 dones diferents treballant-hi, i en alguns casos també fills i filles menors (CHAMORRO 2004, p. 325-329). Les dones s'ocupaven sobretot de les feines d'enderroc, però també preparaven morter i subministraven material als pedrers. La seqüència del treball femení en l'obra es visualitza en diverses anotacions dels llibres d'obra, i algunes fins i tot realitzaven més d'una feina, o sigui que tant podien ser a l'obra unes hores com unes altres preparant pa i cuinant altres aliments per als treballadors. Al segle XIV les dones treballaven a peu d'obra de la Seu Vella, i «s'ocupaven de pujar terra a les teulades, fer i transportar morter, transportar pedres, fer camins a les carretes i obrar en el graner. A més, es reservaven normalment a elles les feines de neteja i acondicionament dels cellers i graners. Feines que no precisaven d'una mà d'obra especialitzada» (ARGILÉS 1998, p. 126).

Fora de Catalunya, el treball de les dones medievals en relació a la construcció s'ha pogut ressenyar en una bona quantitat de llocs i variants. A Mallorca se'n troben a les drassanes treient terra i preparant els accessos per a varar i botar vaixells (ORTEGA 2004, p. 468) però també fent feines bastes a l'obra de la catedral al costat dels fusters (DOMENGE 1997, p. 231). Com al Principat, a Castella les fàbriques eren una oportunitat de treball temporal per a les dones sense qualificació professional, que s'assalariaven com a auxiliars de manobres i pedrers, activitat que fou regulada en les *Cortes* de 1351 (RÁBADE 1988, p. 134). Tot i els intents de regulació (i irònicament, com avui) es constata la diferència salarial entre homes i dones en fer una mateixa tasca. Així s'aprecia en les nombroses dones obreres treballant a Saragossa i Terol al segle XIV (GARCÍA 2009, p. 571-575), o les que ho feien a principis del segle XV a la catedral de Toledo, on desenvolupaven tasques semblants als manobres o peons (ajustar cobertes, preparar calç, etc) cobrant la meitat que un manobre (IZQUIERDO 1982, p. 478). A Castro Urdiales, actual Cantàbria, tant servien d'auxiliar de pedrer en obres públiques com de bastaixes per descarregar el cereal arribat al port (DEL VAL 2008, p. 87).

Dona ensenyant geometria amb compàs i escaire, d'una còpia del segle XIV de *Els elements* d'Euclides, atribuïda a Abelard de Bath (British Library).

5. UN “GREMI” AMB FOMENT ECLESIASTIC

En algun moment indeterminat de la dècada de 1320, mentre les obres de la capçalera de la seu avançaven fermament gràcies a les elevadíssimes donacions dels membres del capítol i el preclar mestratge de Jaume Faveran, potser a causa de tal activitat i de l'auge professional dels pedrers de la ciutat, el canonge Arnau de Mont-rodon projectà bastir de donacions pròpies un altar i una capella dedicada als Quatre Sants Màrtirs (també anomenats Sants Quatre Coronats, que al centre i l'est d'Europa, així com a la mateixa Roma, eren coneguts per ser patrons d'escultors i picapedrers (més endavant comentem les qüestions hagiogràfiques)).¹⁴⁵

La construcció de la capella s'inicia segurament vers 1329, i sembla que a mitjans abril de 1330 ja estava acabada. El dia 17 d'aquell mes el capítol autoritzà el canonge Arnau a assignar un cens de 25 sous sobre la casa canonical on ell residia per a mantenir una llàntia a l'altar recentment erigit.¹⁴⁶ El 9 d'abril de 1332 ell mateix instituï un benefici a l'altar del qual es reservava el patronat, amb aniversaris i llàntia perpètua (l'anterior), dotat amb certs masos de Pals i un a Aiguaviva, i censos sobre l'horta de Girona anomenada de Ramon Estrader.¹⁴⁷ Entre 1336 i 1340 anà augmentant tota aquesta dotació amb uns altres béns dins el terme de la parròquia de Sant Pere de Pals comprats al cavaller Dalmau de Sant Miquel, i tots els drets i censos vinculats al domini del mas Bosch de Sant Gregori, comprat al prevere Pere Presolf, augment ratificat el 1341.¹⁴⁸ Es dona la circumstància que una setmana després de la dotació de la llàntia, el 24 d'abril de 1330, el capítol de la

145. La seqüència de fundacions a la capçalera, i la relació social dels seus promotors, es pot seguir a MOLINA 2007, p. 165-189.

146. ADG, Notularum, vol. G-7, f. 36, 17 abril 1330.

147. ADG, Definicions, vol. D-2, f. 65-69, 9 abril 1332.

148. Matisant el que s'ha dit fins ara, el document registrat a ADG, Definicions, vol. D-2, f. 69-74, del 9 de febrer 1341, és en realitat una ratificació en els registres episcopals de les donacions realitzades anys abans, la primera el 9 d'abril de 1336 en un document amb el notari Pere Massanet, i un altre del 16 de maig de 1340, en poder d'un clergue domèstic seu, que també era notari. En la mateixa ratificació augmentà les càrregues del benefici amb certs sufragis, així com l'obligació de celebrar la festa de Santa Anna. Seguidament dona a l'altar de Santa Maria de la seu una creu de plata daurada, i altres ornaments a l'altar de la capella del palau episcopal.

El bisbe beneïnt el treball dels escultors, al claustre de la seu de Girona. Si podem considerar "reals" els personatges de l'escena, podria tractar-se del bisbes Ramon Guissall (1179-1196), Arnau de Creixell (1199-1214), Ramon de Palafolls (1214-1218) o fins i tot Alemany d'Aiguaviva (1219-1227), del qual es conserva la làpida, i ocupava la càtedra durant la mort d'Arnau Cadell, ocorreguda vers l'any 1221, quan testà.

seu i el mateix Mont-rodon, actuant de vicari general, contracten com a mestre major per primera vegada un gironí: el pedrer Guillem Cors. Aquest pactà amb el capítol rebre 3 sous per dia treballat i un pagament extra de 100 sous el dia de Nadal de cada any. És possible que el pedrer ja hagués treballat amb anterioritat per a la seu, i qui sap si sota les ordres de Jaume Faveran, en la construcció de la capella dels Quatre Sants, la que estava destinada a ser el centre de culte de tots els professionals pertanyents al món de la pedra. I si no fou així, la circumstància també resulta afortunada: bastida la capella i començat a dotar el seu altar, Mont-rodon nomena el primer mestre major de Girona, gairebé com si fos un primer "miracle" de les relíquies dels sants coronats.

Qui sap si de forma simptomàtica, en l'actualitat la capella dels Quatre Sants Màrtirs és una de les capelles de la seu més denses pel que fa a la conservació d'objectes artístics: hostatja els sepulcres dels bisbes Arnau i Bertran de Mont-rodon, obrats en la dècada de 1380 per l'escultor Joan Avesta, de Carcassona, en temps del segon (ESPAÑOL 1993), i està presidida per un retaule realitzat pels volts de 1690 i atribuït a

Joan Arnau. Al segle XVI es dipositaren sobre l'altar quatre caps-reliquiari de fusta policromada. A l'època de construcció de la capella pertany la clau de volta, on es representen els quatre sants en el moment del martiri, quan els claven punxons amb les seves pròpies eines. Aquesta iconografia contrasta amb la que hi ha representada a l'arca-reliquiari dels quatre sants, situada sobre l'altar. Al frontal de la caixa hom veu representats els quatre, cadascun amb un atribut del seu martiri, i es dóna la circumstància que cap coincideix, i tampoc amb el que surt representat a la clau de volta: menys el primer, els quatre són barbats i tots estan amb les mans plegades cap amunt sobre el tòrax, en actitud orant. Però es detalla el pic que matà el primer (Germà?), les flames sorgint dels peus del segon (Sici), una espasa que travessa el tronc del tercer (Paulí), i un gran ganivet degollant el quart (Just).¹⁴⁹

Entremig de tots ells i en l'escena central, el frontis està presidit per una Verge sedent amb el Nen, que de forma excepcional des del punt de vista iconogràfic, està mamant del pit de la mare alhora que juga amb un colom amb les mans. La relació amb la Verge de la Llet ha estat perfectament explicada per la devoció a aquest culte que els Mont-rodon tenien ja al seu casal familiar osonenc; l'any 1343 el mateix bisbe Arnau aportà a l'altar la relíquia de la terra on la Mare de Déu vessà la llet per alletar el nen Jesús, una relíquia que pertanyia al llinatge d'ençà que la dugué de Roma el gran mestre templer Guillem de Mont-rodon, avantpassat d'Arnau (PLADEVALL 1976, p. 54).

Les cinc escenes en qüestió són de la mateixa pedra que la caixa a excepció de les figures, d'alabastre. Estan dividides amb columnes fasciculades coronades per pinacles, i arcades ogivals calades, coronades per gablets rectilinis, amb cresteria de fulles de vinya els dels sants, i amb flor de lliri el de la Verge. A les escenes laterals estan representats sant Miquel amb el drac i santa Caterina amb la roda i la palma de martiri.¹⁵⁰ La tapa es decora amb una successió de medallons de vuit lòbuls grans i quadrilobulats petits. Als dos medallons grans dels costats hi ha representat un *montfloré* amb escacat al voltant, corresponent a l'escut de la família Mont-rodon. Al del centre, el comitent resa agenollat als peus de Déu

149. La narració dels diversos textos llegendaris (PLA CARGOL 1962) sobre el martiri no encaixen totalment amb cap de les iconografies gironines, però es detecten punts de coincidència i altres de discrepants que poden fer dubtar a l'hora d'atribuir un nom a les figures representades (FREIXAS 1983, p. 111).

150. No he trobat (ni tampoc entre la crítica) una explicació per l'aparició d'aquests temes iconogràfics concrets, que pot tenir a veure amb devocions particulars del promotor, tot i que no es poden descartar altres circumstàncies.

pare, que beneeix amb la mà dreta i porta la bola del món coronada amb la creu a l'esquerra. Al centre dels medallons petits hi ha creus gregues flordelisades. Tots els fons de les escenes estaven decorats amb vidres esmaltats de diferents colors, preferentment el blau, però també s'aprecia el verd (segurament aplicat en intervencions posteriors) i el vermell en els cercles del fris sobre les figures. Probablement moltes parts estigueren daurades, però aquest color s'ha perdut en la seva totalitat. Tant els diferents tons de vidriat, com el nimbe irregular de la Verge, o unes flors pintades als carcanyols, delaten que l'arca ha estat restaurada en diverses ocasions, al llarg de les quals s'ha pogut perdre bona part de l'aspecte original de la peça. Aquestes no han de confondre amb si l'arca ha tingut diverses fases de realització (ESPAÑOL 1994, p. 401-402), ja que es tracta d'una obra perfectament ensamblada i pensada al complet des d'un inici.

Tot i que se n'ha parlat en múltiples ocasions, no es té cap dada sobre la seva realització, però l'heràldica, la composició, la iconografia i la ubicació de l'arca indiquen que probablement es tallà pels volts de 1330, quan Mont-rodon acabava de construir la capella i fundat l'altar de la catedral. Dit això no comparteixo la idea que la capella s'aixequés vers 1317-1320 (i una primera fase de l'urna es fes llavors, cf. ESPAÑOL 1994, p. 401), quan no hi ha cap rastre documental que ho pugui il·lustrar

Arca dels Sants Quatre Màrtirs, patrons dels picapedrers, feta amb alabastre policromat i vidriat, situada a la capella homònima de la catedral de Girona, al costat nord de la capçalera.

ni tampoc cap dada referent al culte dels quatre sants anterior a 1330. Tampoc l'autoria no desperta consens. Pere Freixas (1983, p. 110-111) la considera una obra d'influència toscana, com una transposició de models centreitalians obrada per un taller català. Però també s'ha posat en l'òrbita de mestre Joan de Tournai, a partir dels trets estilístics i la decoració vidriada, comuns amb el sepulcre de sant Narcís, així com el testimoniatge i aval que el propi Arnau de Mont-rodon prestà en el contracte de Joan de Tournai amb el canonge Hug de Cardona per a la realització dels sepulcres d'ell mateix i la seva germana Brunissenda de Cervelló a la catedral de Barcelona (ESPAÑOL 1994, p. 398-402 i apèndix 2). Val a dir que hi ha dos trets clarament coincidents amb la tomba de Sant Narcís a la basílica de Sant Feliu: els fons vidriats i la cresteria dels gablets, que es correspon amb la mateixa fulla de vinya. En canvi els personatges i les composicions no tenen absolutament res a veure des del punt de vista artístic. Aquesta diferència és constant en la resta de catàleg documentat o atribuït a mestre Joan, o sigui que si es vol vincular l'arca al taller d'aquest, sorgeix la mateixa contradicció que ja hem expressat respecte a l'autèntic ofici del de Tournai, que devia requerir sempre la participació de diferents escultors, segons el projecte. Potser caldria valorar la possibilitat que fos un escultor o pedrer gironí, com Guillem Cors, l'autor dels relleus, per tal com ell fou nomenat mestre major quan s'erigí l'altar, tot i que l'exclusivitat del material, l'alabastre, i la factura de l'obra, porten a pensar en un mestre d'imatges expert, amb una especialització per sobre de la d'un pedrer o mestre d'obres. Independentment d'aquesta consideració no es pot destacar com un tret rellevant de l'obra de Tournai (si era seva) l'encast de figures d'alabastre en suports de pedra local (ESPAÑOL 1994, p. 399-400), que també trobem en les tombes de l'ardiaca Berenguer de Pau al claustre (ca. 1334) i la vescomtessa Elionor de Cabrera (1331-1333), ambdues a l'ala sud del claustre de la seu de Girona (v. part III). Fou l'arca dels sants coronats un primer referent, o viceversa?

Les fotografies antigues revelen que per sobre dels caps-reliquiari moderns hi havia l'estàtua coneguda com sant Carlemany (avui al Museu de la Catedral), que ha generat molts comentaris al respecte de la seva autoria, per bé que predomina l'opinió (que comparteixo) sobre la filiació a Jaume Cascalls. Sense entrar en les qüestions artístiques de la figura, el sant hi era perquè l'any 1345

el mateix Mont-rodon instituï el culte al sant emperador franc,¹⁵¹ en un probable intent d'enaltir el qui fou un dels grans *bâtisseurs* de l'Europa occidental, a més de conqueridor de Girona i donador de les relíquies dels quatre coronats de la Pera a la catedral «*La elección de este espacio resultaba lógica si tenemos en cuenta dos factores. El primero, de carácter estrictamente personal, tiene que ver con el hecho que se trata de una capilla edificada y decorada a expensas de Arnau de Montrodon quién, al igual que otras importantes dignidades del cabildo catedralicio, contribuyó de este modo a la materialización de la nueva cabecera gótica. Concebida inicialmente como ámbito para la veneración de los mártires gerundenses, la construcción no sólo albergó el culto a San Carlomagno sino que, tiempo más tarde, también acogió los sepulcros monumentales de Arnau y su sobrino Bertrán. Es decir, en menos de medio siglo se transformó en el escenario de una grandilocuente proyección del linaje de los Montrodon y de los cultos autóctonos que auspiciaron; en la monumental expresión de una política religiosa que, a nadie se le escapa, era fruto de tanto de un sentimiento devocional como del deseo de concretar referentes de prestigio y autoridad para los promotores de la capilla*» (MOLINA 2004, p. 431). Però al mateix temps, i en consonància amb la figura del sant emperador, també es tractava d'enaltir la història dels sants coronats, o almenys és el que es dedueix «*de la lectura del oficio litúrgico que compuso para éstos últimos, y en el que podemos leer que fue precisamente Carlomagno quién descubrió los restos de los mártires en la iglesia suburbana de San Félix y quién más tarde los depositó en el altar mayor de la catedral. Ante dicha circunstancia ¿Qué mejor lugar para celebrar el culto a San Carlomagno que la capilla donde reposaban unos sagrados cuerpos recuperados gracias a su celo cristiano?*» (MOLINA 2004, p. 431-432). L'any 1484 el papa Sixt IV prohibí la festa de Sant Carlemany i el culte deixà de tenir efecte (MOLINA 2017, p. 43).

En paral·lel a la naturalesa i al moment de fundació i construcció de l'altar i la capella, val la pena aturar-se un moment a analitzar la figura del promotor,

151. Arribats a aquest punt, trobo convenient ampliar el comentari a les fonts arxivístiques, poc desenvolupades per la historiografia: ADG, Definicions, vol. D-2, f. 74v-76v. 15 abril 1345. El bisbe Arnau de Mont-rodon dota la festa de Carlemany a la seu, que s'havia de celebrar a l'altar dels Quatre Sants Màrtirs, amb béns de Biert adquirits a Bernat de Taialà, que en aquell moment tenia la concessió de les notaries de Girona. Just un any després, el 4 d'octubre de 1346 (ADG, Definicions, vol. D-2, f. 76v-85) ell mateix instituï la festa comuna de sant Carlemany, sant Anna i la Corona d'Espines, dotada amb una relíquia i 300 sous en draps procedents de la Bisbal, Ruplà, Parlavà, Ultramort, Bàscara, Vila-romà, Sant Llorenç de les Arenes i els masos de Biert esmentats.

Arnau de Mont-rodon, no tant des d'un perfil biogràfic, en general, sinó en tot allò referit a l'impuls d'obres arquitectòniques d'envergadura i la celebració de cultes dins de les mateixes. Arnau era descendent de la família d'aquest cognom, senyora d'un castell-palau i el seu terme, a la diòcesi de Vic.¹⁵² La seva activitat a la cúria episcopal fou notòria des de la fi del segle XIII.¹⁵³ Canonge des del 1304, consta encarregat d'assumptes d'importància per al bisbat, com la presa de possessió del castell de Pals, venut per Jaume II a la seu gironina, l'any 1323,¹⁵⁴ entre moltíssims altres afers jurisdiccional, diplomàtics i de representació del bisbat en les més altes instàncies catalanes i europees.

L'activitat promotora de Mont-rodon s'inicia molt abans de la construcció de la capella dels Quatre Sants Màrtirs vers 1329-1330. En el seu magnífic sepulcre no hi ha epitafi (MARQUÈS 2009, p. 98, núm. 53), però se sap que el 1312 fou comissionat pel capítol per a administrar les obres de reparació del campanar de la catedral (actual torre de Carlemany) i iniciar la fàbrica de la nova capçalera. L'adquisició dels fruits del terme del castell de Pals l'any 1323 serví per a desviar-

Detall del respall del tron o "potència" del cor de la catedral de Girona, amb l'heràldica dels Mont-rodon.

ne 1.000 sous per pagar a mestre Bartomeu per a la realització del retaule de plata de la seu i altres ornaments també d'argent. Com ja he ressaltat, el 1330 efectua importants obres a la casa canonical on viu, que devia ser molt propera al recinte episcopal, o a dins mateix. D'ençà que fou nomenat bisbe el 1334, intervingué en millores al palau episcopal, incloent la fundació d'un benefici a la capella palatina. Es dona la circumstància que en temps de Mont-rodon també el rei va fer obres al palau,

152. La primera síntesi extensa sobre Mont-rodon és de PLADEVALL 1994, p. 395-425, però la més completa i que aporta una quantitat llarguíssima de notícies inèdites, a partir de les quals faig el perfil biogràfic, és DE PUIG-MARQUÈS 2007, p. 92-95.

153. ADG, Notularum, vol. G-1, f. 62rv. El bisbe, mana donar la possessió d'una canongia de la seu a Arnau de Mont-rodon. 18 juliol 1297.

154. ADG, Notularum, vol. G-4, f. 8rv. El 29 de març de 1323 el bisbe Pere de Rocabertí i el capítol feren procura a Arnau de Mont-rodon.

que era la seva residència habitual en les visites a la ciutat. A principis de desembre de 1345 els fusters Guillem Valdemea, Pere Illa i Joan Canet van rebre 18 sous de mans del porter reial Pere de Cardonets, per raó de la construcció d'un pont de fusta que permetia anar directament del palau al jardí de la casa de la sagristia major. Es dedueix que el rei manà fer uns accessos des de la seva residència a una altra casa que probablement tenia un jardí o verger interessant per al gaudi del monarca. Probablement l'obra també fou convincent a la cúria diocesana. Poc després el mateix Pere Illa, però ara amb Guillem Illa i els també fusters Nicolau Genover i Ramon Guytó (*Guytoni*), cobren del mateix porter un total de 33 sous i 6 diners per les obres realitzades per al rei en la cambra major del palau.¹⁵⁵ O sigui que el rei féu dispendi en adecentar i confortar la cambra principal del palau, la mateixa que ocupava el bisbe la major part de l'any. Com havia fet al palau episcopal, el 1340 Mont-rodon fundà el benefici de Santa Anna a la capella del castell de la Bisbal, la que segurament és la residència episcopal més important fora de la ciutat. El 12 de març de 1347 oficià la consagració solemne de l'altar major dins el nou presbiteri de la catedral, que ell mateix havia administrat des de 1312 i potenciat directament amb la construcció de la capella dels sants coronats i la dotació de fons per al retaule major. La seu i el capítol es veieren enriquits amb les donacions que el bisbe féu en el seu testament, a més d'altres executades pels seus marmessors segons disposicions verbals fetes en vida.¹⁵⁶ També després de mort, l'any 1351 els seus marmessors distribuïren 250 lliures per a la reparació de castells i altres béns episcopals: 50 per pagar fusta gastada en obres al palau de Girona (té relació amb les obres reials?), 100 per obres al castell de Vila-romà (municipi de Palamós), 15 al de Sant Sadurní, 60 per al de Rupia i finalment 10 per a la construcció d'un estable, precisament al castell de la Bisbal.¹⁵⁷

Tot i que la cúria papal s'havia traslladat a Avinyó, en les seves èpoques d'estudiant però també més tard, Mont-rodon havia viatjat als dos centres ineludibles del

155. AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1345-1346, reg. 40. 3 desembre (3 non dec) i 9 desembre (5 idi dec). En detall, són 15 sous pels 6 dies de feina que estigué Guillem obrant una xemeneia a la dita cambra «*in faciendo quandam examineam quam dictum dominus Rex noviter fieri fecit in camera maiori palatii episcopalis Gerunde, in qua dictum dominus Rex iacet*»; 7 sous i 11 diners per les posts i rajols que el mateix Guillem posà a la xemeneia; 12 sous i 6 diners pels dies que treballà Pere Illa; i 4 sous per la feina de Nicolau Genover.

156. ADG, Definicions, vol. D-159, quadern després de f. 17. Inventari d'objectes de la casa del bisbe. Any 1348.

157. ADG, Notularum, vol. G-24, f. 139v. 24 agost 1351. Reconeixement de les despeses efectuades a Vila-romà: ADG, Notularum, vol. G-39, f. 107v-108v. 14 agost 1358.

poder europeu: París, per mor de la cort i els estudis universitaris, i Roma, la tradicional seu principal del poder eclesiàstic. És probable que en un d'aquests desplaçaments a la ciutat eterna Arnau tingués coneixement o contacte amb les relíquies de quatre màrtirs que eren venerats en una basílica bastida expressament, i la història dels quals era una mica confosa. Això sí, estava clar que servien de referent en el santoral per a tots aquells professionals vinculats a la pedra, ja que segons la tradició, els sants eren picapedrers d'ofici. Aviat va percebre la idoneïtat que podia tenir aquell culte a la seva ciutat adoptiva, Girona.

El relat que Mont-rodon instituí al segle XIV explica que els Quatre Sants Màrtirs venerats a Girona, és a dir, els germans (o coneguts) Germà, Just, Sici i Paulí, eren fills de Girona o de la Pera, al nord de la ciutat, on són venerats a l'església parroquial, i varen ser martiritzats in valle tenebrosa (vall de Sant Daniel), a la capital, en temps de l'emperador Dioclecià, sota el mandat del governador Rufí, al final del segle III o l'any 304, segons les versions. Els sants eren coneguts per ser *periti lapiscide et in arte sculpture*. Pel fet d'haver-se negat a esculpir figures de déus romans, i declararar-se cristians en els interrogatoris, foren condemnats al martiri, cadascun d'una manera diferent. Unes dones recuperaren els cossos i els enterraren a l'església de Santa Maria (on ara hi ha Sant Feliu) *in tumbis marmoreis*, amb la corresponent inscripció epigràfica. La llegenda explica que l'any 778, amb la constitució de la *Marca Hispanica* i l'alliberament de la ciutat per part de les tropes franques (que en realitat succeí el 785) les relíquies de la Pera foren trobades a la basílica de Sant Feliu, i d'allí conduïdes a la catedral de Girona, tot i que caldrien 8 centúries per a què tinguessin un altar propi i hi fossin venerades. Tanmateix el culte als sants coronats a Girona té un testimoni molt primitiu en el martiriologi d'Adó, copiat entre 940 i 960 per Riquer, cabiscol, i on es recorda que a Hispània, a la ciutat de Girona, foren martiritzats els sants Germà, Just, Paulí i Sici. La festivitat era en principi el 31 de maig, però es fixà en el 2 de juny, i la tradició es mantingué al llarg del temps (ROURA 1998, p. 711-714). Aquell dia, encara al segle XIX els pedrers festejaven i ballaven sardanes davant el relleu d'alabastre dels quatre sants, fet en la segona meitat del segle XV, que hi ha encastat a la façana de la casa Barceló, a la plaça del Vi de Girona (PLA CARGOL 1962, cap. V).

La llegenda dels sants adaptada a Girona prové en realitat de les històries de dos grups de sants anteriors, amb noms diversos i martiritzats en llocs diferents, però

Relleu dels Sants Quatre Màrtirs de l'any 1484, encastat a la façana d'una casa de la plaça del Vi de Girona.

en ambdós casos pel mateix motiu: eren escultors i es van negar a tallar imatges de déus romans, o sigui pagans des del punt de vista cristià. El primer grup ve integrat pels cinc màrtirs Claudi, Castori, Simforià, Nicòstrat i Simplicí, originaris de Sirmium, l'actual Sremska Mitrovica, a la província sèrbia de Voivodina, el que en temps de l'imperi era la marca Pannònia. Foren morts per haver-se negat a fer una estàtua d'un déu pagà, segurament Esculapi (com apunten algunes versions), ordenada per Dioclecià. Els tancaren en caixes de plom i els llençaren al riu Sava, on moriren ofegats. Una altra variant diu que Simplicí no era escultor, però que fou mort igualment, per ser també cristià.

L'altre grup amb tradició ve integrat pels sants Sever, Severià, Carpòfor i Victori, executats per ordre de Dioclecià per les mateixes raons que els anteriors.¹⁵⁸ Haurien estat martiritzats a Albano entre 287 i 304, i el seus cossos enterrats a la quarta milla de la Via Labicana, amb cerimònia oficiada pel papa Melquíades i l'ajuda del també màrtir Sebastià. Sembla que els cossos es trobaven al cementiri proper a les catacombes de Marcel·lí i Pere, a Roma. Segons la tradició, l'any

158. VORAGINE 1982, p. 717. L'hagiògraf medieval estableix les diferències entre els dos grups ja al segle XIII, tot i que originalment són 5, i no 4, els escultors martiritzats. Com es pot veure, els noms tampoc concorden (a excepció de Simplicí, segons la tradició) amb els sants venerats a Girona.

850 el papa Lleó IV manà que les relíquies dels dos grups es traslladessin a la cripta de la basílica dels Quatre Sants Coronats, bastida expressament entre els segles IV i V al turó del Celi (i que avui és un edifici molt modificat entre època medieval i moderna). El cap d'un dels màrtirs es troba a la també basílica romana de Santa Maria in Cosmedin. Els sants romans eren anomenats “coronats” perquè a l'inici se'n desconeixia el nom, i malgrat ser identificats després, se'ls va mantenir l'adjectiu. Es trigà molt de temps a saber el nom del primer grup de màrtirs, però en saber-se la cúria decretà la veneració conjunta el dia 8 de novembre, si bé els d'Albano també s'havien celebrat el 7 ó 8 de juliol, i cap de les dues dates no coincideix amb el 2 de juny dels gironins. A banda d'això, des de les obres clàssiques com la d'Albam Butler (1791) fins els tractats hagiogràfics dels bollandistes de la mà de Delehaye (1955) han considerat que només el grup de Pannònia podria tenir fonament històric, i que el pas del temps provoca la confusió entre els dos grups.¹⁵⁹

Fossin o no autèntics i comprobables, la cúria s'encarregà que la fama del culte de les relíquies de Girona s'extengués ben aviat per les diferents poblacions de la diòcesi i més enllà d'aquesta, que volgueren imitar la seu de l'Onyar. Només quinze anys més tard de la fundació, el 1345, el ja bisbe Arnau de Mont-rodon hagué d'atendre la súplica de Jaume Vinyes, ciutadà de Mallorca, per a què fossin trameses a l'illa relíquies de sant Daniel, dels sants Germà, Justuri, Sici i Paulí (especifica que aquest darrer havia estat picapedrer de Sant Pau), de Sant Narcís, de pedra del Sant Sepulcre i del vel de Santa Caterina.¹⁶⁰ En l'últim quart de segle els clergues de Corçà aconseguiren de la Seu un os de les relíquies dels sants, demanat perquè hi havia voluntat d'aixecar-los un altar dins l'església parroquial.¹⁶¹ Un relleu del segle XVI que els representa es troba encastat a l'exterior del mur de ponent del campanar del temple. Un altre relleu semblant, de finals del segle XVI o principis del XVII, es troba situat al capdamunt de l'arc de la capella homònima prop de la capçalera de Sant genís de Torroella de Montgrí,

159. Amb la mateixa idea, altres com el Dr. Papebroch (*Legenda Aurea*, 1675) consideren la tradició dels sants romans com una derivació apòcrifa dels màrtirs orientals, que de fet, són patrons dels picapedrers també en moltes poblacions de l'Europa de l'est.

160. ADG, Lletres, vol. U-9, f. 94v. 5 octubre 1345. Van tenir, aquestes relíquies, relació directa amb la posterior fundació de la confraria de picapedrers de Palma?

161. ADG, Definicions, reg. D-202, f.199. 24 maig 1480.

datada el 1596 i amb els noms escrits dels màrtirs Germà, Sist [sic], Paulí i Just (BADIA-HOMS 2010, p. 46-47). A la Pera, lloc d'on es volia fer procedir els màrtirs originals, hi ha la capella dins l'església parroquial dedicada als quatre sants, que a més eren els patrons originals de la vila i protagonistes de l'antiga festa major. L'any 1774 el capítol i el bisbe autoritzaren el trasllat d'una relíquia dels màrtirs a la dita capella. De la font que hi ha vora els horts de la parròquia encara avui se'n diu la font "dels Martris" [sic]. Fins i tot hi ha el cas de moltes famílies que posaven als fills un dels quatre noms martirials o tots quatre, si en tenien molts (ETTINGHAUSEN 2005). La ironia de la història fa que l'única dada medieval localitzada d'un pedrer de la Pera sigui en temps de Mont-rodon, el 1347, quan el bisbe manà que es paguessin unes quantitats a Pere Figuera, autor d'unes obres a la residència episcopal del poble, i era pobre. O sigui que el bisbe apressà el pagament de forma caritativa, per la indigència del lapicida.¹⁶² Fora de Catalunya la iconografia dels sants fou comuna a moltes ciutats italianes, per exemple, d'on destaquen els relleus de 1415 de Nanni di Banco per a l'església d'Orsanmichele, a Florència. També són il·lustratius els frescos medievals que decoren la capella de San Silvestro dins la basílica dels Quatre Sants Màrtirs, a Roma.

Hom ha vist en la construcció de la capella de la catedral, pels volts de 1330, un possible instant de "començament" de la confraria dels pedrers (VICTOR 2004, p.208). La dels Sants Quatre Màrtirs, creada el 1419, podria ser en realitat una confraria d'ofici fundada sota la mateixa invocació que una d'anterior, estrictament religiosa, que agrupava els pedrers de la ciutat (DOMÈNECH 2001, p. 14). Però el cert és que no existeix cap sèrie arxivística, ni tan sols un document o un fragment escrit, que permetin assegurar l'existència d'una associació o estructura religiosa o professional dels pedrers gironins durant la primera meitat del segle XIV. Amb els "papers a la mà", la confraria dels Quatre Sants Màrtirs de Girona es constituí oficialment l'any 1419, malgrat que l'altar i la capella de la catedral s'erigissin quasi una centúria enrere. Es desconeix absolutament com s'havien organitzat els pedrers abans del segle XV (si és que ho havien fet), recordant que constituïen el col·lectiu més nombrós de Girona dins el ram de la construcció (amb fusters i ferrers), i el segon o tercer quantitativament parlant de tota la ciutat, només superat, potser, pels professionals del tèxtil i la pell (GIRBAL 1882, p. 215-218). La

162. ADG, Lletres, vol. U-11, f. 20.

lògica i el sentit comú porten a creure que si hi havia un *boom* productiu i laboral a la Girona d'abans de 1348, era necessari algun tipus d'ordenament del sector, ordenament més o menys tàcit, més o menys escrit, que fos suficient com per aglutinar els pedrers (i probablement alhora altres oficis, com fusters i ferrers) sota un mateix paraigua.

No obstant això, es detecten indicis, prou suggerents de la possible estructuració d'un grup professional col·legiat (en el sentit d'associació, no tant en la visió dels actuals col·legis). Tal vegada el document més interessant és l'acta notarial d'una reunió de pedrers i altres testimonis a casa del pedrer Jaume Església, possible descendent d'una família de pedrers a les muntanyes de Prades¹⁶³ que vivia al carrer del Corral, al Mercadal. El 10 de setembre de 1346 se celebrà una reunió a casa seva per obligar al pedrer Bernat Tresserres a jurar, amb testimonis i davant el notari Bartomeu Vives, que no tornaria a abusar del joc dels daus ni a fer-hi apostes forasenyades.¹⁶⁴ Entre els presents hi havia els ciutadans Ramon Oliu i Bernat Bianya, i els pedrers Bonanat Martí i Pere Vila. És possible que alguns d'aquests personatges desenvolupessin càrrecs dins una hipotètica confraria? Fou amonestat, Bernat Tresserres, segons un reglament prèviament establert? En un context diferent s'entreveuen altres exemples, com les moltes mostres de fraternitat entre professionals, constants, i fruit de situacions diverses. Per exemple, el 1321 Gironès Casals era tutor de Bonanata, filla d'Andreu Casals (podia ser neboda, germana o cosina).¹⁶⁵ Els pedrers Berenguer Portell i Pere Martí s'encarregaren dels fills orfes de Guillem Barcons l'any 1340. Entre els afers que hagueren de gestionar hi havia una pedrera propietat del dit Guillem.¹⁶⁶ Al seu torn Pere de Campmagre, que fou mestre major a la catedral i Sant Feliu, el 1349 era tutor de Caterina, filla del jurisperit Guillem Serra.¹⁶⁷ El 1333 el sastre Raimon Fàbrega féu una donació a Ermessenda (la seva germana?) vídua del pedrer Pere

163. Cf. ESPAÑOL 1999, p. 84, n. 37. Entre els diversos noms consignats, apareixen Jaume Església (1295) i Pere Església, entre 1299-1305.

164. AHG, Notarials, Girona 5, Bartomeu Vives, 1346, reg. 54bis, f. 18r. 10 setembre (*IV idi sep*).

165. AHG, Notarials, Girona 8, Guillem Desques, 1321-32, reg. 1, f. 29v. 23 d'octubre (*X kal nov*).

166. AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1340, reg. 24, f. 42r-44v.

167. AHG, Notarials, Girona 4, Ramon Gil, 1349, reg. 40, f. 57r. 23 d'octubre (*X kal nov*).

Casamor, de qui tenia un fillol de nom Pere.¹⁶⁸ Finalment, el cas ja esmentat de Pere Biure, que rebé l'ajuda del ciutadà Berenguer Seguer, que li prestà 85 sous per pagar el trasllat del cos d'un fill de nom també Pere, mort a Mallorca en circumstàncies desconegudes.¹⁶⁹

Un dels llocs on es pot detectar la pertinença a agrupacions o la devoció de cultes concrets és en les donacions testamentàries. Tanmateix en el cas dels testaments localitzats, complets o parcials (una dotzena en total), no s'aprecia cap donació ni referència a l'altar dels Quatre Màrtirs.¹⁷⁰ Curiosament, Ramon Raiol és l'únic pedrer que dóna expressament a una confraria, i ho fa a la de Sant Narcís, ubicada a l'església de Sant Feliu, lloc on també tria ser enterrat el 1344.¹⁷¹ En canvi, en tota la resta no hi ha rastre de confraries i en canvi sí donacions sovintejades a la Seu, Sant Feliu i Sant Pere de Galligants, i sobretot a les noves fundacions ocorregudes al segle XIII, tant pel que fa als nous ordes (franciscans, dominics, carmelites i mercedaris) com a les noves construccions impulsades per la ciutadania, com l'església del Mercadal o l'Hospital de Pobres (futur hospital de Santa Caterina). La major part dels llegats, però, es feien naturalment als familiars i amics més propers. En aquest sentit els testaments dels pedrers no es diferencien dels de la resta de professionals de la ciutat, que també diversifiquen els llegats i apunten sobretot a les noves comunitats religioses i institucions laiques d'índole caritativa (GUILLERÉ 1994, p. 82-85). En canvi, sí que es diferencien del conjunt d'altres 6 confraries, les de blanquers, escrivans, mercers, moliners, sabaters i teixidors, on es detecta un 8% de donacions en els testaments dels seus membres entre 1320-1348, percentatge que remunta vers un 15% després de la pesta negra (GUILLERÉ 1984, p. 35).

L'altre aspecte a destacar és que en tots els casos ressenyats i sense excepció, el testador deixa un llegat per pagar totes les despeses de la sepultura i també

168. AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1331-34, reg. 73 [testaments], 2 juliol 1333 (6 non jul).

169. AHG, Notarials, Girona 4, Ramon Gil, 1349, reg. 39, f. 26v.

170. C. Guilleré (1994, p. 84, n. 232) fa referència a algun document no especificat que potser aclariria quelcom respecte la confraria de pedrers, a AHG, Notarials, Girona 4, Jaume Transfort, 1348, reg. 33. Si bé aquest és un lligall íntegrament de testaments (any de la gran pesta), no he sabut trobar-hi cap dada relacionada amb aquestes qüestions.

171. AHG, Notarials, Girona 5, Francesc Simon, 1344, reg. 44, 15 desembre (18 kal jan).

Relleu amb les figures dels Sants Quatre Màrtirs, encastat a la façana del campanar de l'església de Sant Julià i Santa Basilissa de Corçà.

les celebracions que hi podien anar associades, i fins i tot una quantitat extra al temple o convent on volia ser sebollit i la comunitat religiosa relacionada. Dic això perquè ni tan sols en aquest aspecte s'aprecia el pes dels principals estatuts de la confraria, que com la gran majoria de les establertes als segles XIV i XV, procurava assegurar en primer lloc un enterrament digne a tots els seus membres, independentment de la seva edat o condició. No sembla, en els casos detectats, que calgués cap intervenció d'aquest tipus. I aquesta afirmació tant és vàlida per als pedrers morts abans de 1348 com els que ho feren després de 1370, però que ja es trobaven actius abans de la gran pesta.

Un cop revisats els diversos exemples, s'obre la pregunta de si la fundació d'Arnau de Mont-rodon realment tingué alguna cosa a veure amb la creació d'una confraria religiosa que amparés un sector professional. De fet, el context històric i social podria apuntar en una altra direcció, i mostrar que en realitat el canonge s'avançà o contemporitzà amb una sèrie d'esdeveniments que s'estaven donant alhora a la ciutat. Al mateix moment de la fundació de la capella dels sants coronats, vers 1330, les primeres confraries d'ofici començaren a proliferar de forma pràcticament espontània. A part de la dels pedrers, abans de la pesta es comptabilitzen fins a 6 confraries: blanquers, escrivans, mercers, moners (moliners), sabaters i teixidors. Els jurats i el rei intervindran *a posteriori* per tal de regular i controlar el funcionament de les confraries i adequar-les al marc legal vigent, que en el cas dels sabaters «prova que la confraria s'hauria constituït

de forma lliure, per donar resposta a una situació determinada, i que tot seguit els poders municipal i reial hi han intervingut pel seu compte, estatuïnt la nova situació» (GUILLERÉ 1984, p. 19). La confraria dels cuiraters s'organitza pels volts de 1330 però partint d'algun estatut anterior. Els jurats de la ciutat adreçaren dues cartes al rei Alfons per a què els transferís poder per ordenar els oficis de paraires. El 1332 es feren públiques les ordinacions per als flassaders, que es completaren el 1335 (GUILLERÉ 1984, p. 20-22). En total, en la primera meitat del segle XIV a la diòcesi de Girona es constitueixen fins a 36 confraries (entre devocionals i d'ofici) i 66 a la segona meitat. Aquestes 106 del segle XIV contrasten amb les només 34 que es formaran al llarg de tot el segle XV (MARQUÈS 1994, p. 346).

Si alcem la vista al context europeu i de la resta de la corona, es poden entendre millor les fundacions gironines. A l'Imperi germànic ja consten confraries de teixidors i sabaters a mitjans segle XII, igual com consta la de pelleters a Saragossa el 1137 (any del matrimoni de Ramon Berenguer IV i Peronella) i les dels corretgers i tintorers a Tolosa i Montpeller, respectivament, l'any 1158 (cf. MUTGÉ 1987). A Catalunya les confraries professionals sorgeixen a Barcelona al segle XIII, i de seguida estigueren sota el control de la cort, concentrada en combatre els abusos i monopolis creixents. Tant Jaume I com Jaume II (a Castella Ferran III i Alfons X) hagueren de fer-hi front. No obstant, Alfons III aprovà la creació de diverses noves confraries, i és en aquells anys que s'estableixen i es fossilitzen noms de carrers barcelonins segons l'ofici predominant. Els pedrers de la ciutat gaudien de diversos privilegis otorgats per Jaume I, ratificats per Jaume II el 1327 i confirmats per Alfons III l'1 de gener de 1328. Els privilegis estaven directament vinculats a la fabricació de moles per als molins reials, però igualment existia una estructura a partir de la representació de 3 cònsols elegits, que regien l'ofici, amb penes de desobediència econòmiques i pèrdua de privilegis (MUTGÉ 1987, p. 114-115, 121).

Noti's que la cronologia de les confirmacions és pràcticament coincident amb la projecció de l'altar i la capella de Girona per part de Mont-rodon, vers 1329-1330. De fet, els molers de Barcelona constitueixen un cas excepcional en el context català, ja que les ordinacions i privilegis de la seva activitat arrenquen com a mínim des de 1218, quan Jaume I encara era un infant, i es promulga la primera regulació per a l'exportació de moles. La confraria de Barcelona estava dedicada exclusivament a aquest menester, i tardarà més d'un segle en organitzar-se amb els pedrers en

general, que eren els principals artífexs i explotadors de les immenses pedreres de gres de Montjuïc, que serviren per a la construcció de la ciutat medieval a més de proveir el regne i més enllà d'aquest, amb moles de qualitat. Un cas semblant (sense col·legi conegut) es dona a la Selva del Camp, propera a les pedreres de l'Albiol, on fou nombrosa la població de pedrers especialitzats en la talla de moles.¹⁷² Cal esperar a 1364 per a trobar una confraria de picapedrers, la que es reunirà a la capella dels Quatre Sant Coronats a la parròquia de Sant Eulàlia de Mallorca, que els fou cedida aquell any (AGUILÓ 1892, p. 244-246). Si bé els estatuts professionals no s'otorgaren fins el 1405, queda clar que els pedrers de Mallorca ja estaven organitzats de forma més o menys tècnica al llarg del segle XIV (DOMENGE 2010, p. 118) fins i tot abans de la cessió de la capella, si es té en compte el document ja citat pel qual el mallorquí Jaume Vinyes demana al bisbe de Girona part de les relíquies dels sants coronats per a què fossin dutes a l'Illa. En tot cas, queda clar que durant la primera meitat del segle XIV Mallorca emprengué una bona quantitat de construccions de gran calibre, i per això comptà amb grans tallers de picapedrers, com el de Pere Mates, que tenia nombroses pedreres i treballadors (LLOMPART 1973, p. 91-118), i que tard o d'hora fou necessari organitzar una agrupació de professionals.

Relleu dels Sants Quatre Màrtirs a l'interior de l'església parroquial de Sant Genís de Torroella de Montgrí.

172. Fins ara l'única aportació consistent sobre els molers de Barcelona al segle XIII i XIV és la compilació extensa i detallada de Francesca ESPAÑOL (1999, p. 80-83 i 2009, p. 966-967) en què es referencia tota la bibliografia parcial anterior, a la qual em remeto. Dit això no trobo interessant estendre's en comentar aquest col·lectiu ja que es dedicaven essencialment a la fabricació de peces pètries per a l'ús industrial, i no decoratiu o artístic.

- III -

LA PRODUCCIÓ, 1300 - 1350

1. ELEMENTS NO ESCULTÒRICS

2. ESCULTURA FUNERÀRIA

**3. ESCULTURA ARQUITECTÒNICA
ESTANDARDITZADA**

4. DIFUSIÓ I COMERCIALITZACIÓ

- III -

LA PRODUCCIÓ, 1300 - 1350

«*Manibus, oh, date lilia plenis!*»

Dante, *Purgatori*, XXX, 21-50

Durant la primera meitat del segle XIV es produeix l'esclat quantitatiu i qualitatiu pel que fa a la producció en pedra de Girona, tant si parlem d'elements no escultòrics (bàsicament carreus destinats a la construcció) com d'escultòrics, incloent en aquests tant els fabricats per a escultura arquitectònica (essencialment peces per a finestres i claustres) i escultura funerària (sepulcres, làpides, osseres). Els elements no escultòrics tingueren com a principal destinació la construcció dels edificis de la trama urbana de Girona, fos quina fos la seva naturalesa. Per la seva banda, els escultòrics serviren per a l'embelliment d'edificis civils i religiosos tant a la pròpia ciutat com fora d'aquesta, en un àmbit geogràfic tan extens com els límits dels Estats de la corona, o sigui, arreu on el rei d'Aragó tingués domini o influència.

Però en qualsevol dels casos, és ben palpable la diferència productiva de la primera meitat del segle XIV respecte a la de la centúria anterior. Cadascun dels grups productius referits mereix un estudi particularitzat, que establim en els capítols següents. Però des d'una visió global, tant les restes conservades com les aportacions documentals, de bracet amb tot el que fa referència a la gran arquitectura àulica i eclesiàstica, certifiquen que entre 1300 i 1350 -i amb la màxima intensitat entre 1310 i 1340 aproximadament-, la producció en pedra de Girona es multiplica de forma evident, i esdevé un referent inequívoc arreu del Principat i en bona part dels territoris reials. En paral·lel a aquest enorme augment productiu, es fixen una sèrie de models compositius per a les làpides, i es fossilitzen unes formes i iconografies per a les columnes, compostes de base, fust, capitell i àbac, iconografies de caràcter vegetal que es conformaran en aquest mateix període, i que es mantindran inalterables, amb poques variacions, fins ben entrat el segle XVI.

Malgrat que, com dèiem en la introducció, s'ha parlat “molt” sobre la producció, no s'ha aprofundit en intentar explicar el perquè d'aquest esclat, les bases quantitatives, l'impacte real sobre la mateixa producció, ni tampoc els factors que influïren en la tria i creació d'uns models i iconografies concretes, així com les mesures i les proporcions de les diverses peces. En referència a aquests aspectes, la historiografia s'ha centrat en difondre aspectes cronològics i descriptius sumaris, i en conceptes de context general. Malgrat la inexorable evolució de les formes i la constant experimentació dels pedrers en nous volums i iconografies, es pot assenyalar com un fet transcendental concret l'estandardització dels models escultòrics i l'augment exponencial en l'abast geogràfic i la quantitat produïda. És a dir, que en poques dècades del segle XIV l'èxit comercial de la pedra de Girona i el seu abast territorial es multiplica, fins arribar als confins dels regnes; i tot això es materialitza en l'exportació sobretot de columnes i arcs, a més de peces no seriades de caràcter funerari i votiu. Un primer motiu dels fets i del canvi, que succeeix en el pas del segle XIII al XIV, és l'adopció per part de la cort de Jaume II de la pedra de Girona com a material d'escultura arquitectònica predilecte en les obres de patrocini reial, un costum que s'estendrà (i intensificarà) en el regnat dels seus successors. La clara assumpció del material per part del rei en diverses formes significarà, en molt pocs anys, l'estandardització de les mateixes, una “congelació” o mínima variació dels models que durarà gairebé 3 segles, i

sobretot, l'acceptació i avidesa, primer, de les capes socials més altes i poderoses (en clara emulació al gust de la cort) i tot seguit, de les classes burgeses i menestrals emergents. Aquesta adopció àulica s'ha d'entendre com una faceta més del «lideratge estètic» de Jaume II al pas del segle XIII al XIV, un lideratge que afectaria aviat tots els camps artístics (ESPAÑOL 2002, p. 39 i ss.), i es difondria lentament en la societat a través dels principals súbdits. Alhora, ja que el rei era el senyor feudal amb més extensió i quantitat de dominis, les vies d'expansió geogràfica de la pedra queden obertes de cop vers el 1300 amb l'estabilització dels regnes; de fet, no es clouran del tot fins el declivi de la Corona d'Aragó a finals segle XVI i la paral·lela generalització del “gust” cap a una estètica completament classicitzant. Per tant, la situació de la cort a primera línia del mecenatge artístic amb pedra de Girona és el clar detonant del seu èxit i longevitat. Si l'alta aristocràcia “encengué la metxa”, el fort dinamisme de les classes benestants de les ciutats i el seu entorn, fou el vehicle transmissor.

Justament aquest darrer factor marca una diferència respecte a la “sociologia del mecenatge” dels temps anteriors. Durant l'alta edat mitjana (s. IX-XII), tot el gran patronatge d'arquitectura monumental era pràcticament exclusiu de l'estament eclesiàstic i l'alta noblesa. Però de manera inicial, al llarg del segle XIII, i de forma vehement al XIV, la burgesia enriquida a les ciutats i als pobles importants entrava de ple en el món del mecenatge constructiu i artístic. D'aquesta manera comencen a emular els seus conciutadans clergues i nobles, amb el patrocini de capelles als convents, el pagament d'ornaments (orfebreria litúrgica, teixits, retaules), l'edificació de cases de diverses plantes, amb obradors als baixos i façanes monumentals, amb grans arcs adovellats i finestres coronelles, galeries porxades als interiors, etc., dotant els seus habitatges amb la fesomia de palaus urbans. Aquests mateixos nous poderosos encarregaran làpides i osseres decorades amb els seus epitafis i blasons, demostrant la progressió ascendent de la seva classe i l'ennobliment inexorable dels seus llinatges.

1. ELEMENTS NO ESCULTÒRICS

«...petras lapides de filo bonos et pulchros...»

Pere des Bruc, pedrer de Girona (1311)

No és l'objectiu d'aquest treball estendre's sobre els elements no escultòrics fets amb pedra de Girona, però val la pena fer un breu plantejament d'aquests, si més no per a poder definir amb més claredat aquells que sí ho són. Com en qualsevol altre indret, és obvi que la feina més massiva i habitual dels pedrers no era l'elaboració d'escultura arquitectònica, sinó l'extracció i talla de blocs, pedres i carreus aptes per a la construcció. A partir d'un moment indeterminat, potser situable entre els segles XI i XII, la ciutat deixa l'explotació de la pedra sorrenca de Sarrià i Taialà i es comença a construir en pedra nummulítica; això devia provocar inexorablement la cerca i explotació de pedreres, així com la progressiva millora en el coneixement i treball de llurs recursos lítics. Fou a partir d'aquest coneixement i millora tècnica que es pogueren triar després les millors vetes per a l'elaboració de peces més delicades, o com a mínim més complexes, o sigui els materials escultòrics. Mentrestant, el procés de refinament de pedres per a la construcció fou total. L'observació de les parets de tot tipus d'edificis gironins i qualsevol cronologia mostra tota mena de tamany i tipus de carreus, més o menys desbastats, de fil, d'angle... Com en altres indrets, les pedres ben escairades, aptes per fer murs principals i angles de façanes, són anomenades pedres de “fil”, perquè per obtenir l'efecte rectilini buscat calia fer servir la plomada, sostinguda per un fil, indicant la rectitud del tall. Així, a finals de 1311 el pedrer Pere des Bruc vengué al draper Ponç de Pinya «*quingentas petras lapides de filo bonos et pulchros et sufficientes*», o sigui, 500 carreus de fil, per a la construcció de la gran casa (hospicium) d'aquest, a Girona.¹ Potser amb mides menors, però semblants, havien de ser les 100

1. AHG, Notarials, Girona 5, Guillem Fuyà, 1311-1312, reg. 1, f. 65v. (v. Apèndix 3, doc. 10).

«*filatas*» (filades) de pedra tallada per al pont sobre el Terri que els pedrers Berenguer Rafel i Arnau Vidal venen al ciutadà de Girona Berenguer Oller l'any 1322.² Que com a mínim des del segle XIII s'exportaven carreus tallats també fora de la ciutat ho certifica, per exemple, la ja citada portada de Santa Maria de Cistella, a l'Empordà, però cal esperar a 1409 per documentar-ne un altre exemple, concretament les 72 pedres «picades e polides e fetes» amb destinació al monestir valencià de Valldigna, tallades pels mestres gironins Pere Bassa i Bernat Escuder (FREIXAS 1983, p. 60-61). Els migrats exemples semblen indicar que l'exportació de carreus o dovelles no fou una pràctica tant habitual, i que no es consolidà fins al segle XV.

En casos més concrets, com en els muntants de portes i finestres, es tallaven peces llargues amb molta precisió, ja que havien de servir per al sosteniment de dovelles, arquets i capitells. Normalment aquestes peces per als muntants eren un complement de les finestres contractades. Alhora es nota una certa uniformitat en la talla de dovelles per als arcs de les portes, de tamany mitjà (en comparació a les més grans de finals s. XIV i sobretot del XV i XVI (v. il·lustracions), convergents en unes mesures semblants (superiors als 3 pams de longitud), tant a Girona ciutat com en altres nuclis de la diòcesi. Precisament, a banda de les galeries i els claustres (comentats més endavant) els únics casos en què els arcs treballats en pedra de Girona es feien amb diverses peces era en els arcs de portal, normalment adovellats. Entre 1300-1350, i en general, fins cap a 1370-80 les dovelles són trapezoïdals i no solen superar els 70 cm de llargària, formant un segment de cercle regular. N'hi ha molts exemples a la mateixa ciutat de Girona (carrer Alemanys, palau Rocabertí, portal de Sobreportes, etc), i en aquest sentit, segueixen els patrons d'altres portes en nuclis habitats del moment, com Besalú (palau Sant-Romà, cases del carrer Major, etc) o Banyoles (cases del carrer Nou, Plaça Major...). Aquesta relativa homogeneïtat es trenca amb la irrupció de les formes del gòtic internacional, que a finals de segle XIV suposaran un increment en la mida, major regularitat i sovint estilització de les dovelles, superant, en alguns casos, el metre i escaig de llargària. Un dels casos extrems, en aquest sentit, el protagonitza la porta oriental de l'Ajuntament de Barcelona, obrada a partir de 1399 pels tallers d'Arnau Bargués i Jordi de Déu

2. AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1322, reg. 2, f. 50v. (v. Apèndix 3, doc. 15).

Tipus de paraments, segons la perfecció en el treball dels carreus

Opus *incertum* al carrer de la Força.

Carreus poc desbastats al basament del Palau Episcopal (s. XII-XIII).

Carreus desbastats al parament d'una de les torres del portal de Sobreportes (ca. 1340).

Grans carreus en filades regulars a l'exterior de la capçalera de la basílica de Sant Feliu (ca. 1310-1320).

Carreus en filades regulars a l'exterior del mur sud de la Catedral, (ca.1380).

Carreus de fil, de molta llargada, als muntants de la porta principal de la Pia Almoina (ca. 1380-1420)

Portals adovellats del segle XIV. Alguns exemples

Casa de Lleó Aninay.

c/ Pere Rocabertí.

Portal de Sobreportes.

Palau Episcopal.

c/ Alemanys.

c/ Sant Domènec.

(TERÉS 1987, doc. 7). A la ciutat de Girona, el portal principal de la Pia Almonia (ca. 1380-1390) és un altre exemple paradigmàtic.³ La documentació no ha deixat rastre de cap arc adovellat exportat fora de la ciutat en la primera meitat del segle XIV, així com tampoc una prospecció ocular, però és probable que succeís en determinats moments, en la mateixa línia del que hem comentat per a Santa Maria de Cistella o allò conegut de Valldigna.

L'àmplia diversitat d'exemples de carreus i paraments de pedra també permet fer un mostreig, ni que sigui visual, de la gran quantitat i varietat de pedra nummulítica existent, diferenciada segons la veta o la pedrera: en ocasions la pedra es manté ferma i llisa, però en altres, el pas del temps l'ha desgastada, i molts dels seus components s'han desfet, engrunant els nummulits, com si fossin llavors o grana d'alguna fruita. Així mateix les diferències s'aprecien en el color: el predominant és el gris clar, però pot ser també fosc, i segons la veta, tendir cap al blau, l'ocre o el violeta. La pressió tectònica i el percentatge de components marginals en la composició química de cada veta són factors determinants en la variació de color (v. primera part). Malgrat l'aparent uniformitat cromàtica dels edificis, les diferències entre uns i altres poden ser notables (s'aprecien amb una acurada observació), i podem afirmar que el casc urbà de Girona es construí amb pedres procedents de desenes de pedreres i centenars de feixes diferents. Els carreus i la resta de peces no escultòriques, pel fet de ser omnipresents en la ciutat, ajuden a certificar-ho.

3. Caldrà esperar un proper treball de Pere Freixas per a escatir definitivament la cronologia de la façana de la Pia Almoïna, que fins ara es considerava de vers 1420, moment en què es compren certes cases de jueus per a bastir-hi un edifici de la nova institució. No obstant, la recent descoberta de nous documents relatius a una gran compra de carreus per a la façana, pot avançar la cronologia més de 20 anys.

2. ESCULTURA FUNERÀRIA

*«En el jardí selvàtic del monestir aparegué
[...] No en diuen res les cròniques manuscrites
de l'arxiu capitular. Ningú no en sap res,
llevat dels qui parlen en la foscor i amb veu baixa.»*

Joan Perucho

La utilització de pedra calcària com a material preferent en la construcció i l'escultura arquitectònica també implicà la seva hegemonia en el camp de l'escultura funerària, o sigui que làpides, osseres i sepulcres foren realitzats amb pedra nummulítica, i no només per encàrrecs fets a la capital, Girona, sinó que molts s'exportaren fora de la ciutat. Aquesta exportació es produí en paral·lel a l'enviament a l'exterior de grans quantitats d'escultura arquitectònica, preferentment columnes per a les finestres, galeries i claustres. Però si bé aquesta darrera s'ha de considerar com una producció seriada, la d'escultura funerària és més particular i individualitzada, aparentment. Diem en aparença, perquè les obres d'entitat menor, com làpides i osseres, es desenvolupen amb tipus compositius que acaben essent imitats i copiats, i en certa forma arriben a un estat de quasi seriació. Per això, com succeirà amb les columnes de claustres i finestres, es pot entendre que en la producció funerària el suport nummulític també esdevé un vehicle transmissor de models, alguns dels quals són quasi estandarditzats. Així doncs, al costat de les peces no esculpides i l'escultura arquitectònica hi ha un camp curull d'exemples que ofereix un paral·lel analític molt interessant a l'hora de calibrar l'abast de la pedra de Girona i les seves múltiples aplicacions; fins i tot serveix per a reforçar sobre el mapa la presència de la pedra i els punts forts en la seva difusió pel territori. A més, és una de les matèries que aporta més informació històrica directa mercès als textos epigràfics continguts, que parlen dels seus comitents i llurs cronologies.

No obstant aquest context, les primeres làpides epigrafiades que es conserven a Girona mantenen una certa *traditio* clàssica en el material, que preferentment és marbre blanc. La inexistència de marbre a Girona i la seva rogalia fan pensar en la partició i reutilització de peces marmòries procedents de monuments romans antics, de ben segur presents a la ciutat. Ho certifica la llaua del segle II pertanyent a Luci Plotius, edil, duumvir i tribú romà.⁴ La làpida del bisbe Arnulf, mort el 976, podria ser un primer exemple de reaprofitament de marbres romans (MARQUÈS 1968, p. 4). Tanmateix, a partir dels primers anys del segle XIII, i malgrat comptades excepcions, la calcària gironina serà el suport hegemònic, que també s'exportarà fora de la ciutat, i fins i tot, fora de la diòcesi, encara que gairebé no n'hagin romàs testimonis.⁵ Tot i aquesta migradesa, convé esmentar l'ossera del dominic Ramon de Mur, bisbe de Vic (†1264), conservada al MNAC (núm. inv. 14030), provinent de la capella de Santa Anna del convent de Santa Caterina de Barcelona. Ocupant tota la longitud del frontal de l'ossera es mostra la figura del bisbe, sense relleu, només delineada amb punxó i cisell. El prelat apareix abillat amb esplendor, portant bàcul i mitra, amb les mans orants disposades sobre el pit. Aquest únic testimoni anterior al 1300 és ben suggerent, i no només perquè el suport material sigui pedra de Girona (en un primer cas conegut d'exportació funerària), sinó que la destresa tècnica de la figura i l'epigrafi de la franja inferior, imitant lloses tombals del nord d'Europa, certifica la presència a Girona vers 1260-1270 d'un artífex de bona formació, perfectament familiaritzat amb l'art francès de l'època. Cert és que en aquell moment, o immediatament després, mestre Bartomeu ja es trobava en actiu, però no es pot reduir l'atribució a un sol mestre conegut, i cal estendre-la a algun altre autor, local o forà, de nom desconegut (o no associat a l'obra) fins ara. En tot cas, n'hi havia d'haver molts altres, ja que fet el recompte, la pedra de Girona suposa el 55% de totes les obres funeràries realitzades en tota la diòcesi al segle XIII, conservades en l'actualitat. La tomba del prelat de Vic obre també la porta a incloure en aquest capítol els monuments sepulcrales amb escultura de gran format, com són els sarcòfags amb jaçent de cos sencer. En

4. Publicada en nombroses ocasions, des de FABRÉ-MAYER-RODÀ 1991, p. 24-25, a MARQUÈS 2009, p. 51.

5. No volem obviar aquí la llarga llista d'exemples del segle XIII que hem esmentat en els capítols precedents; queda clar que la pedra nummulítica fou exportada primer en forma de columnes i altres complements escultòrics (s. XII-XIII), i després en obres funeràries (a partir de 1225 aproximadament).

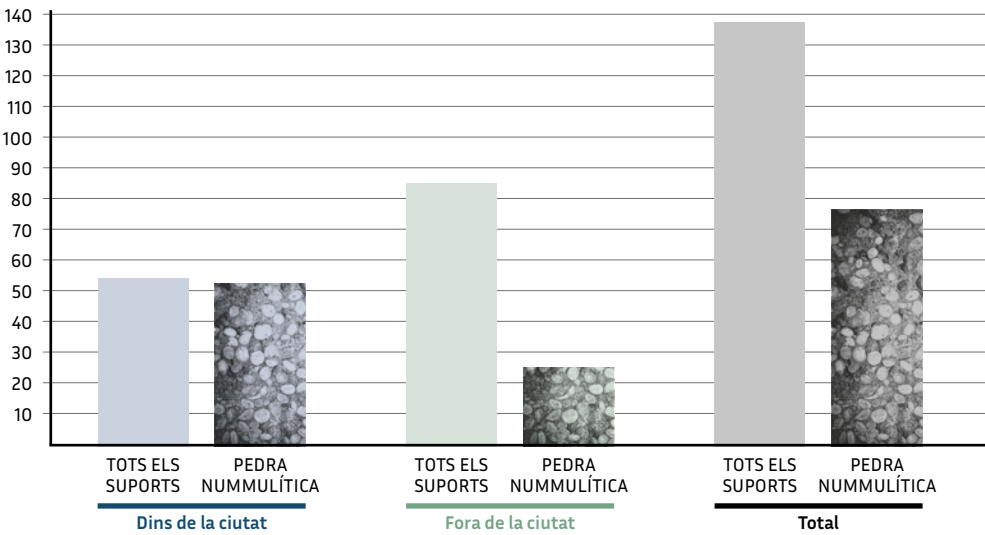
aquest cas sí que és impossible parlar de seriació, però cal destacar, des de la tomba de Guillem de Montgrí (†1273), la utilització de calcària nummulítica en la realització de nombrosos sepulcres amb jacent dins la primera meitat del segle XIV. Entre aquests, n'hi ha alguns dels més antics conservats a Catalunya (bisbes de la catedral), i incloent-ne d'exportats, fora de Girona, com el del bisbe de Barcelona Ponç de Gualba (†1334). Si cadascuna d'aquestes realitzacions de gran format requereixen subcapítols monogràfics, les de petit format es poden estudiar en conjunt, en cadascun dels seus grups.

Durant la primera meitat del segle XIV les realitzacions funeràries amb pedra gironina s'intensifiquen. Si es creuen les dades i es conformen estadístiques a partir de totes les aportacions historiogràfiques, hom s'adona de la presència nombrosa com a suport epigràfic preferent en molts dels exemples conservats, dins i fora de la ciutat. Tant és així que durant la primera meitat del segle XIV una tercera part (ca. 33%) del total de l'epigrafia conservada fora de la capital està feta amb calcària gironina; la ciutat produïa una de cada tres làpides instal·lades fora d'ella. Si se suma la forana amb la realitzada dins la ciutat (que per raons òbvies, està obrada amb pedra nummulítica en un 96%), es conclou que, igual com al segle XIII, entre 1300 i 1350 prop del 55% de l'epigrafia realitzada en tota la diòcesi es tallà en pedra de Girona. Aquesta xifra coincideix significativament amb una altra, la del nombre de làpides realitzades (i conservades) en el mateix període en comparació a la resta: entre 1300 i 1350 es concentra també prop del 50% del total d'epigrafia medieval del bisbat de Girona, o sigui que només en 50 anys (1300-1350) hi ha tanta producció d'escultura funerària com en la resta de 250 anys del període baixmedieval comprès entre 1200 i 1500. Una prova material més de la força econòmica i demogràfica de la societat gironina dins el context de Catalunya, que es trobava en ple auge i creixement (v. Introducció), i un fet que posa èmfasi en la idea de la calcària nummulítica com a suport material per a la difusió de models, també en aquest àmbit.

Els quadres següents mostren les quantitats i percentatges d'escultura funerària feta amb pedra de Girona comparada amb el total d'obres conservades, sobre qualsevol suport lític. Els quadres s'han elaborat a partir de totes les publicacions ressenyades al text i la bibliografia, comptant tot allò inventariat fora de la ciutat,

Escultura funerària amb pedra nummulítica a Girona i la seva diòcesi (1300 - 1350)

1300 - 1350			
TOTS ELS SUPORTS		PEDRA NUMMULÍTICA	
Localització	Núm. obres	Núm. obres	%
Dins de la ciutat	53	52	98%
Fora de la ciutat	85	25	29%
Subtotals	138	77	55%

Escultura funerària amb pedra nummulítica a Girona i la seva diòcesi (1300 - 1350), per dècades i localització

DÈCADA	1300	1310	1320	1330	1340	TOTALS
Catedral	2	7	5	11	12	35
St Pere de Galligants	3	1	5	2	4	15
St Feliu	-	-	-	-	1	1
Dins de la ciutat	5	8	10	13	17	52
Fora de la ciutat	3	1	4	5	12	25
TOTALS	8	9	14	18	28	77

i dins d'aquesta, tots els elements conservats al conjunt catedralici, Sant Feliu, Sant Pere de Galligants i el Museu d'Art de Girona. Per a calcular el total d'obres dins la ciutat del període 1200-1500 he sumat unes 50 peces més, corresponents majoritàriament a làpides del conjunt catedralici (la base fonamental han estat els treballs d'inventari de NONÓ 2003, MARQUÈS 2009, i els tres volums de l'*Epigrafia medieval dels comtats gironins* (v. bibliografia).

2.1. Osseres, làpides, esteles, creus

Des d'una altra òptica, el fet que en la primera meitat del s. XIV coincideixi un gran nombre d'epigrafia amb un alt percentatge d'exportació de la pedra de Girona per a finalitats semblants obre la porta a noves consideracions de caire més artístic. Si, com s'ha vist, la ciutat de Girona tenia les pedreres i hi vivien un nombre ingent de pedrers, vol dir també que la pedra utilitzada pels artesans pogué servir de vehicle de transmissió de tot tipus de novetats en l'ofici dels epigrafites i lapicides especialitzats. Entre aquestes novetats, és clar, hi ha les composicions formals de les làpides, inclosos els detalls heràldics, tipogràfics i ornamentals. O sigui, que a través de l'exportació de pedra prèviament manufacturada, les noves composicions o les més acceptades pels comitents es difongueren arreu de la diòcesi i, en algun cas, molt més lluny, com Barcelona ciutat. L'estudi contextualitzat de les làpides de pedra nummulítica, al costat de la resta de làpides fetes amb altres materials, permet formular una petita hipòtesi evolutiva de la tipologia i de la iconografia (sobretot heràldica) de la lapidària funerària baixmedieval al nord-est de Catalunya, i que de fet, és extrapolable a la resta de Principat.

Les làpides encastades als murs i les osseres rectangulars amb tapa, disposades a les parets, o sostingudes per permòdols o columnes, suposen la producció funerària més abundant. La gran quantitat d'exemples existents dins i fora de Girona ciutat ho prova. És clar que calien permisos especials, normalment episcopals, per a construir o instal·lar osseres en les esglésies de la diòcesi. Els permisos i l'ocupació d'espais que aquests ocasionaven estava regulada des de

la cúria. Si bé no consten autoritzacions d'aquesta mena dins la ciutat abans de 1350, sí que són indicatives les missives que el bisbe emetia per a permetre sengles enterraments en parròquies i altres esglésies de la diòcesi. A tall d'exemple, els permisos concedits el 1334 al cavaller Bernat Sord, de Vilanova de la Muga, per fer un carner familiar dins l'església parroquial;⁶ el de 1347 al cavaller Guillem de Blanes, que volia construir una capella a la parroquial de Santa Maria i fer-hi tomba per als seus;⁷ o el de 1351 –pòstum– a Antoni Costa (†1348), que havia promogut la capella del Corpus Christi dins la parròquia de Sant Esteve d'Olot, i hi volia, també, una tomba pròpia.⁸

Detall de l'ossera d'Arnau Adroher (†1318), paborde de l'almoïna del pa de la seu. Claustre de la catedral.

En general, fins al tercer quart del segle XIII, aproximadament, l'epigrafia funerària consistia solament en una inscripció amb poca o nul·la ornamentació,⁹ gravada sobre una làpida rectangular encastada a la paret, o bé una ossera en forma de petit sarcòfag (excloc en aquest subcapítol les làpides amb escultura figurada, que tracto específicament en cada cas). La forma bàsica de làpida i ossera es mantingueren inalterables en el temps, o sigui que les seves variants es troben en el contingut i no pas en el continent; i el contingut es redueix

6. ADG, Lletres, vol. U-5, f. 170v.

7. ADG, Lletres, vol. U-10, f. 159rv.

8. ADG, Lletres, vol. U-18, f. 1v. La llosa frontal de l'ossera (tipus C2, v. tot seguit) encara es conserva, encastada al mur de la capella dels Santíssims Sagraments, a la dreta de la porta (*Epigrafia...* III, núm. 70, p. 204-205).

9. Les anomeno a partir d'ara com a tipus "L", de "Llises" o "Lp" en cas de ser llises amb policromia (v. taules corresponents).

essencialment a quatre elements ornamentals: el tipus d'epigrafi, la decoració heràldica, la policromia i els elements de sustentació, ja siguin permòdols o columnes. No és ara el moment d'estendre's en l'evolució dels tipus epigràfics, a banda de constatar la generalització, al llarg de la primera meitat del segle XIV, de l'escriptura capital gòtica uncial, i la qualitat tècnica i ornamental creixent en l'execució d'aquesta.¹⁰

En canvi sí que resulta especialment interessant el segon element ornamental per excel·lència, l'escut de la família del difunt (o simplement "família", ja que molts exemples són vasos sepulcrales familiars), que irromp en l'últim quart del segle XIII. De fet, la representació heràldica és el motiu de les principals variacions decoratives. Més endavant l'escut, disposat de diverses maneres, s'anirà complementant amb cartel·les circulars, sovint lobulades, i sanefes vegetals o geomètriques als contorns. Vers 1360 fan aparició les cartel·les florejades i conopials d'estil flamíger, que en 10 o 20 anys anul·laran els anteriors models. Però aquestes modificacions val la pena considerar-les per separat a partir dels 2 grups majoritaris, segons si els escuts apareixen solts o dins de cartel·les. Dins de cada grup es distingeixen clarament 3 subgrups habituals, segons la posició i repetició dels escuts. Per a abreviar els comentaris que segueixen a continuació, he establert una numeració en codi, segons la qual hi ha el grup "E" d'escut solt, i acompanyat de 1, 2, 3 o més segons el nombre d'escuts al sepulcre; el segon grup és el "C" de cartel·la (que envolta els escuts) també acompanyat de 1, 2, 3 o més segons el nombre de cartel·les. Així, tenim els subgrups més repetits (v. imatges):

E2. Text flanquejat per 2 escuts.

E3. 3 escuts en línia, centrals.

E4. Text flanquejat per 4 escuts, un a cada angle.

C2. Text flanquejat per 2 escuts dins cartel·les.

C3. 3 escuts dins cartel·les, en línia, centrals.

C4. Text flanquejat per 4 escuts dins cartel·les, un a cada angle.

10. Per a aquest tipus de consideracions, v. les introduccions dels tres volums de *Epigrafi...*, així com el pròleg de M. Sureda (2009) a l'obra de Josep M. Marquès.

Osseres i làpides més habituals, tipus “E” (escuts sense cartel·la)

E2:

Arnau de Montanyans (†1321). Sant Pere de Galligants.

E3:

Sibil·la de Creixell (ca. 1310-1320). Sant Pere de Galligants.

E4:

Romeu de Montoliu (†1309). Claustre de la catedral.

Osseres i làpides més habituals, tipus “C” (escuts dins de cartel·la)

C2:

Berenguer de Palau †1337. Claustre de la catedral.

C3:

Berenguer de Sant Celoni †1370. Sant Pere de Galligants.

C4:

Bernat de Cornellà †1339. Claustre de la catedral.

A partir dels inventaris epigràfics ordenats per subgrups es poden fer anàlisis comparatives i establir els períodes d'ús de cadascun dels tipus, així com altres particularitats formals, que valla pena comentar per separat. Els primers exemples d'epigrafia amb heràldica cal cercar-los al complex catedralici. El primer és el de Ramon de Palol (†1292), del tipus E2, i no el de Ramon d'Albucà (SUREDA 2009, p. 39), ardiaca mort el 1279 (la policromia aplicada als laterals, del tipus C4, sembla molt posterior a la inscripció, atenent els altres exemples semblants conservats, de ben entrat el segle XIV). Probablement la primera E4 coneguda és la de Blanca, vídua del cavaller Simó de Gironella, avui al claustre de Sant Pere de Galligants. Les làpides amb escuts sense cartel·la, sobretot les E2 i E4, subsisteixen fins ben entrat el segle XIV, i fins i tot n'hi ha exemples al XV. Succeeix el mateix amb les de tipus C2, C3 i C4, que seran habituals fins passat el 1400. Si la de Guillem de Costa (C2) ja aporta aquesta tipologia l'any 1307 a Santa Maria de Cabanelles (*Epigrafia...* III, núm. 55, p. 174-175), al 1319 ja hi ha la de Margarida, inclosa al fons actual de Sant Pere de Galligants. La majoria de grups E i C conviuen al llarg del segle XIV, fins a l'aparició de cartel·les flamígeres i epigrafia minúscula gòtica, a partir del darrer quart del segle XIV. En escultura amb pedra nummulítica els grups més destacats són C2 (27 exemples) i E4 (16), seguits a molta distància per E2 (7), C3 (5), C4 (4), E1 (1), E3 (1) i C6 (1). En el còmput total d'epigrafia ressenyada, sobre tots els suports possibles, la proporció és aproximadament igual. Si sumem C2 i E4 (42), trobem que els dos tipus compositius representen el 30% de tota l'escultura funerària conservada entre 1300-1350. El fet s'evidencia mirant detingudament les xifres del tipus C2: 24 de les 27 làpides conegudes són fetes amb calcària nummulítica, i destaca que la més antiga conservada de principis segle XIV, la de Guillem de Costa, estigui fora de la ciutat de Girona, però que ja sigui feta amb la mateixa pedra.¹¹ El cas del tipus C2 podria haver estat un model creat o irradiat des de Girona que reafirma la idea del paper de la pedra i els pedrers gironins com a creadors i difusors de models d'èxit, després imitats arreu. En aquest sentit, és pertinent esmentar un exemple coetani com la tomba del canonge Francesc de Santa Coloma (†1345), a la capella de Santa Llúcia de la catedral de Barcelona. El sepulcre és complex, i inclou no només el sarcòfag, sinó també un relleu amb la crucifixió amb fons vidriat, a la part superior. Tanmateix es pot pensar que fou

11. Guillem de Costa, morta el 1307 i enterrada a l'església de Santa Maria d'Estela, a Cabanelles, Alt Empordà (*Epigrafia...* III, núm. 55, p. 174-175).

una obra elaborada a Girona, ja que està tallat en alabastre de Beuda, i l'estil és proper al de les obres dels tallers reials d'escultura que treballaren a la capital de l'Onyar. El frontal de la caixa és un tipus C2, com el majoritari descrit més amunt.

A banda de l'heràldica però directament relacionat, l'altre aspecte ornamental (poc tractat pels estudiosos) és la policromia. Com la resta d'escultura del període, la majoria de làpides estaven destinades a ser policromades, totes o en part. En primer lloc, els textos eren normalment pintats amb colors que principalment eren negre, blau, vermell i daurat. Així s'entreveu en la ja citada ossera del bisbe Bernat de Mur o en la tomba del bisbe Berenguer de Vilert (†1291) al braç occidental del claustre de la seu de Girona (NONÓ 2003, p. 70; MARQUÈS 2009, p. 260). I és clar, els escuts familiars, amb colors assignats en cadascuna de les parts, també eren objecte de policromia. En qualsevol cas, la coloració de làpides i sarcòfags anava a càrrec dels pintors de la ciutat, que podien cooperar, amb més o menys intensitat i regularitat, amb els pedrers. Fins i tot es podria parlar d'especialització: en la primera meitat del segle XIV a Girona hi havia com a mínim un pintor especialitzat en acolorir escuts i armes, sobre el suport que fos.¹² Sense que s'hagi d'interpretar necessàriament en aquest sentit, el 4 de juny de 1336 el pintor Bernat Terreny, actuant de marmessor del mercader Pere Vilar, entregà 22 sous al pedrer Gironès Casals, per raó de la llosa que tancava el túmul del difunt.¹³ Però no es pot descartar que alguns pedrers fossin capaços, ells mateixos, de policromar les pròpies realitzacions. El 26 de novembre de 1355 el pedrer Francesc Sapllana cobrava per la llosa del túmul del clergue de la seu Bernat d'Estanyol, que a més havia fet pintar els escuts amb diversos colors, i les lletres amb incaust negre, o sigui, amb pigments foscos aplicats a alta temperatura.¹⁴

12. El pintor Pere de Vilardell, actiu entre 1326 i 1342, cobra en diverses ocasions per pintar heràldica. Fins i tot tingué un aprenent al qual hagué d'ensenyar "l'ofici de les armes". El seu rastre es troba dispers entre escasses notícies de la bibliografia i un ingent corpus documental inèdit extret de l'AHG i l'ADG, que en un futur immediat mereixerà un article o estudi monogràfic.

13. AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1336, reg. 13, f. 103r.

14. ADG, Notularum, vol. G-33, f. 56v. Es tracta d'un tipus de coloració negra, que s'impregnava a la pedra quan estava calenta, normalment amb pinzels especials o petites eines metàl·liques. La notícia apareix citada en la tesi doctoral de Josep-Andreu Pérez i Mingorance, *El Regiment de Prínceps de Gil de Roma traduït per Arnau Estanyol. Tradició manuscrita i edició crítica*, UAB, Facultat de Filosofia i Lletres, 2015, p. LVIII.

Detall de la policromia del frontal de la tomba del bisbe berenguer de Vilert (†1291). La policromia consisteix en pintar les lletres alternativament amb colors blau i daurat, i les línies horitzontals amb vermell.

Al frontal epigràfic de Ramon d'Albucà (†1276) les cartelles pintades són afegides amb posterioritat. Tot l'espai entre lletres s'ha colorejat amb incaust negre, un recurs comú en moltes altres tombes del claustre de la catedral.

Finalment cal parlar dels elements de sustentació de les osseres, que podien anar encastades al mur, però que normalment estaven sostingudes per permòdols geometritzats o amb forma de lleó, o bé per columnes fins al terra o la base del conjunt. A la ciutat abunden tant els uns com els altres. Quan el bisbe n'autoritzava un fora d'ella, és possible que s'especifiqués la forma. El 4 d'agost de 1333 autoritzà que els parroquians posessin fora de l'església d'Espinavessa els ossos de Bernat, fill del cavaller Guillem de Palma, i que fossin dipositats en una tomba a la paret, sostinguda amb permòdols.¹⁵ El 1346 els clergues de Calonge donaven permís episcopal a Raimunda de Ribera per a posar les restes del seu marit Ramon i el pare d'aquest en un carner dins l'església, que tant podia ser a la paret com damunt de columnes.¹⁶ Els exemples conservats proven que es tractava de columnes amb el fust cilíndric i capitells de palma o liri (normalment palma), dins la línia de peces estàndard que es fabricaven per a les finestres (v. capítol 3). N'hi ha diversos casos, com les nombroses osseres sobre columnes de les ales oest i nord del claustre de la catedral de Girona, o el sepulcre de Ramon Bou (†1331), a Santa Maria de Castelló d'Empúries, que semblen confirmar-ho. Les mesures dels diferents elements columnaris d'aquest tipus de monuments s'equiparen en tot a les que es donen a les columnes estandarditzades de finestres. A diferència d'aquestes, però, és habitual l'absència de taules, i els fusts solen ser més curts.

15. ADG, Lletres, vol. U-5, f. 105v.

16. ADG, Lletres, vol. U-9, f. 181rv.

Detall de la sustentació de la tomba del sagristà Ramon Bou (†1331).
Santa Maria de Castelló d'Empúries.

Ossera del bisbe Alemany d'Aiguaviva
(†1227, però l'obra és molt posterior).
Claustre de la catedral de Girona.

Així com les comparacions formals i compositives permeten arribar a certs raonaments, la naturalesa econòmica i el cost de la immensa majoria d'obres conservades de la primera meitat del segle XIV, ens és quasi del tot desconegut. De l'àrea gironina han pervingut poquíssimes dades documentals sobre autoria, comitents i preus dels encàrrecs realitzats. A banda de les èpoques de Berenguer Portell per a la tomba de Berenguer de Pau (v. 2.2.4) i referències als sepulcres amb jacent, cal sobrepassar lleugerament la data de 1350 per trobar les primeres notícies concretes. El 1352 el pedrer Jaume Llampaiés signa rebut de 32 sous als marmessors del cavaller Guillem Bernat de Fontroser per a un carner de pedra, que es podria identificar amb una ossera.¹⁷ Ben diferent devia ser (en contrast pel preu) la ja citada tomba del clergue de la seu Bernat d'Estanyol, car només la llosa en

17. ADG, Notularum, vol. G-27, f. 194.

El virtuosisme tècnica d'aprecia al frontal de l'ossera del bisbe Gastó de Montcada (†1334). Claustre de la catedral de Girona.

carcanyols, com les osseres del jurista Arnau de Terrades (†1348, C2) i el canonge Bernat de Mont-Rodon (†1348, C2), al claustre de la Seu, on s'aprecia un clar *horror vacui* que omple de relleus a base de roleus vegetals i flors i plantes d'angle la totalitat de la superfície frontal de la caixa, semblantment com ja havia succeït al frontal del sepulcre de Jofre Gilabert de Cruïlles (†1338, v. subcapítol monogràfic).¹⁸ Aquestes osseres devien tenir un preu diferent, només tenint en compte el major nombre d'hores que havia de dedicar-hi l'autor per poder finalitzar la talla de la decoració. En un altre sentit, el preu devia ser també molt elevat per fer l'ossera del bisbe Gastó de Montcada (†1334), també al claustre de la catedral (tipus C2), una mica més allargassada del que era habitual, i on la decoració vegetal es concentra als carcanyols de la cartela lobulada dels escuts, realitzada amb una destresa tècnica inigualada en cap dels altres monuments semblants del període.¹⁹ Al costat de les clàssiques làpides i osseres rectangulars hi ha un grup epigràfic diferenciat per la morfologia de la pedra, que són les creus funeràries. La majoria d'aquests elements conservats fins avui provenen també

costà 116. La manca de dades no permet formular una teoria sobre tarifes habituals en el període, que a més, devien fluctuar segons la quantitat d'ornamentació de les obres, tant des del punt de vista del tamany, la quantitat d'epigrafia i la qualitat i varietat dels relleus o la policromia. En un altre sentit, si les làpides són normalment llises i la decoració es redueix a epigrafia i escuts, algunes incorporen una certa profusió de sanelles i repertori vegetal a les arestes i

18. De moment, però, cal posar "en quarentena" aquesta observació, ja que tenim dades d'osseres amb la mateixa decoració en la dècada de 1380, com les del conseller Narcís Vilella (†1387) a la façana de la basílica de sant Feliu, o la del canonge Bernat de Mont-rodon (pagada vers 1380), que poden fer pensar en cronologies més tardanes per a les làpides citades en la primera meitat de segle.

19. Gastó era germà de la reina Elisenda de Montcada i fou traslladat de la seu d'Osca (1324-1328) a la de Girona (1328-1334), segurament, per influència de Jaume II (MARQUÈS 2009, p. 79) o més aviat del seu nebot polític, el rei Alfons III, o la mateixa reina. La familiaritat amb la cort marca, potser, la particularitat tècnica de l'ossera, sense parió amb la resta de peces conegudes.

de Girona. Les aportacions dels diversos estudis publicats no han parat massa esment en l'especificitat del grup, que s'allunya de les habituals esteles discoïdals i també de les peces rectangulars esmentades. Amb

lleugeres variacions, es tracta de creus fetes a partir d'un sol bloc de pedra calcària, de costats rectilinis i acabaments carrats (molt més senzilles que les creus de terme, per exemple). És probable que la duresa i la resistència de la pedra gironina possibilitessin aquí, més que en altres indrets, la talla de creus monolítiques sobre les que es pogués gravar epigrafia, sense massa dificultat a l'hora d'obtenir la peça final. En els exemples fins ara coneguts la decoració és pràcticament inexistent. L'estela cruciforme més antiga datada és la de Guillem Pere de Castellar, mort el 1307, situada a l'exterior de la capella conventual de la catedral de Girona (MARQUÈS 2009, núm. 16, p. 62-63). L'altre exemple antic però sense referències cronològiques és la creu de Pere Llosa, datable també a inici del segle XIV i procedent de l'església de Santa Maria de La Tallada

d'Empordà.²⁰ Les mesures màximes són 62 x 47 cm i 10 cm de profunditat. Feta amb pedra nummulítica, com la resta d'exemples, és una prova de la difusió del model en creu ja a principis de la centúria, model que era normalment obrat per pedrers gironins. El tercer exemple es troba al dipòsit lapidari de la catedral i té

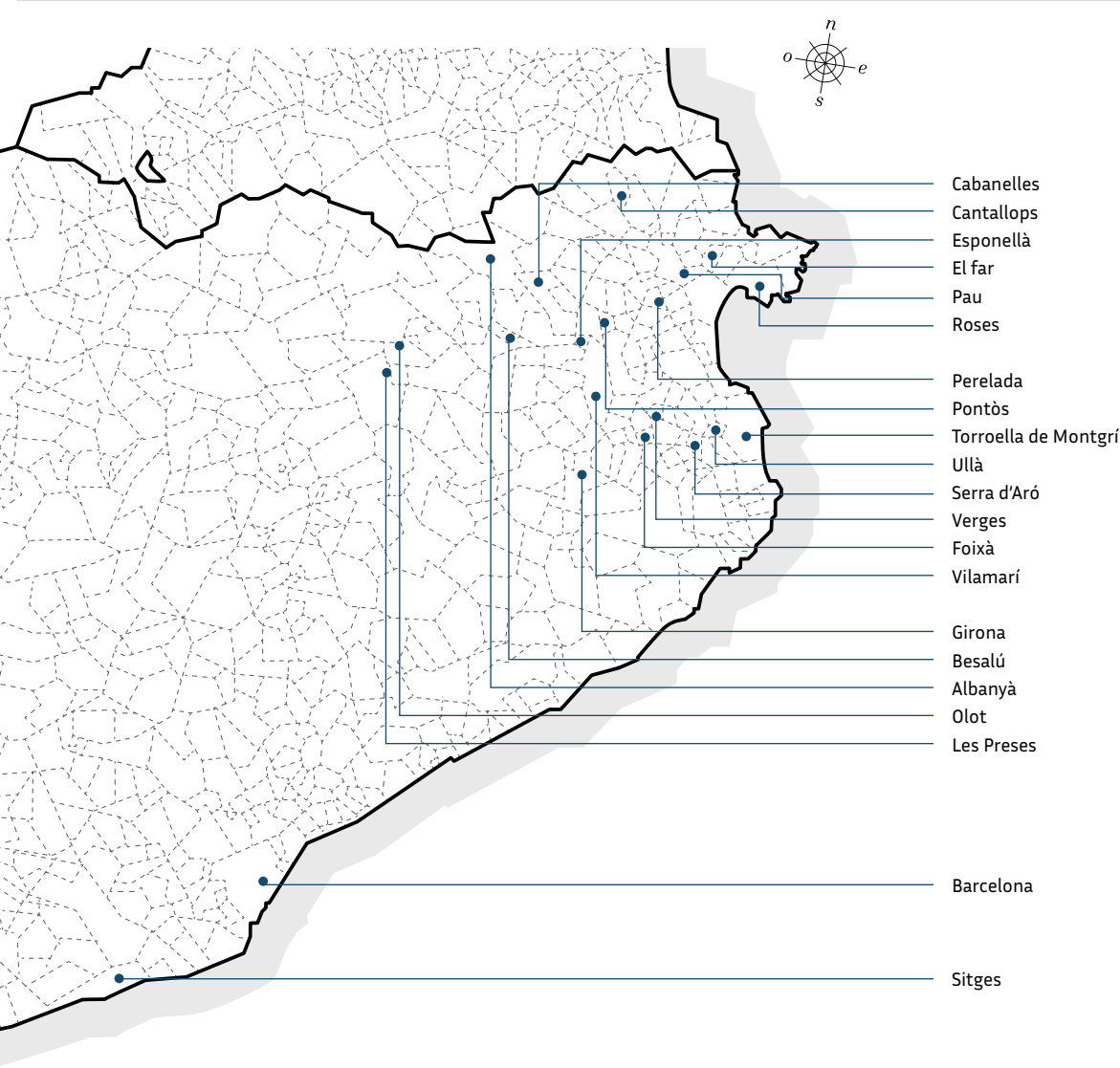
Composició cruciforme amb els fragments de creus tombals de Pere Font i Esteve de Puig.

20. *Epigrafia...* II, núm. 57, p. 184-185. Actualment es conserva als magatzems del Museu d'Art de Girona, procedent dels fons del Museu Diocesà (MD núm. 250).

una especial significació perquè, de forma excepcional, és l'estela d'un pedrer, Ramon Escolan, i la seva esposa Guillem Solius, com es desprèn de la inscripció en dues línies al braç horitzontal: «ASI IAU EN R[AMON] D·ESCOLAN, PEDRER DE GERONA, E NA GUIELMA DE SOLIUS, MUYER SUA» (MARQUÈS 2009, núm. 54, p. 99). No es té cap dada sobre aquest pedrer, a part de l'aportada per la inscripció, però la naturalesa de la creu insinua una certa familiaritat amb l'entorn de la catedral, d'on pogué ser treballador. La creu és de petites dimensions, uns 60 cm d'altura màxima, i no porta data, però pel tipus epigràfic es pot acostar a 1340-1350. Un altre cas tardà, i certament original, és una creu a Sant Cebrià de Vilafant, formada amb 2 peces de cronologies diferents. La primera és també de mitjan s. XIV, mesura 22 x 12 cm i era d'un tal Pere Font. La segona és ja de 1400 i pertanyia a Esteve de Puig, anomenat Guerau (*Epigrafia...* III, núm. 55 i 86, p. 234-235).

En darrer lloc, i seguint la forma de les esteles cruciformes, cal fer un breu esment de les creus de terme, elements que pogueren ser realitzats amb pedra de Girona, com la resta, no només amb destí a la capital, sinó també per a ser exportats. El problema és que no conservem cap exemple o fragment, ni físic ni documentat, de la primera meitat del segle XIV. S'ha volgut situar a finals del segle XIII o principis del següent la creu de Sant Mori (*Epigrafia...* II, núm. 51, p. 172-173), feta amb calcària nummulítica; però la forma dels braços flordelisats i l'escultura de les figures centrals no sembla indicar una obra primerenca (BADIA 1978, p. 301), sinó l'adaptació tosca de models anteriors en una obra de finals del segle XIV o XV, per tant, molt més tardana. Que durant la primera meitat del segle XIV es van fer creus de terme per i des de Girona ho certifica la gran quantitat de restes i notícies a partir de la segona meitat de segle i sobretot al llarg del XV, com les 7 columnes per a creus de Montserrat, fetes per Ramon Marenjà el 1369 dins el projecte de Pere Moragues (ALBAREDA 1936, p. 505-506); la del Coll de Finestrelles prop de Sant Andreu de Palomar, del 1375 (HERNANDO 1994, p. 25-29); la de Montblanc contractada per Jordi de Déu el 1393 (MADURELL 1946, p. 40-41), i la de Sant Llorenç de la Muga de 1423 (FREIXAS 1983, p. 135-136). Tot i que no es conserva cap document que ho acrediti, també fou fet a Girona el fust de la creu del camí del monestir de Sant Jeroni de la Murtra, tal com s'aprecia avui a simple cop d'ull. Igual que en el cas de l'escultura arquitectònica estandarditzada, l'exportació de fusts i parts de creus de terme sembla perllongar-se fins ben entrat el segle XVI, i potser més enllà.

ESCULTURA FUNERÀRIA AMB PEDRA DE GIRONA (1300-1350)

2.2. Sepulcres

Durant la primera meitat del segle XIV es comptabilitzen un total de 7 conjunts sepulcrales amb jaent distribuïts entre Girona i Barcelona, obrats amb pedra nummulítica: els sepulcres dels bisbes Guillem de Vilamarí, Bernat de Vilamarí i Pere de Rocabertí, a la catedral de Girona; els d'Arnau de Soler, Elionor de Cabrera i Berenguer de Pau, al claustre de la catedral; el de Gilabert de Cruïlles procedent del convent de franciscans i ara al Museu d'Art de Girona; el del bisbe Ponç de Gualba, a la catedral de Barcelona; i el del noble i diplomàtic Bernat de Fenollar, dins l'església de Santa Maria de Sitges. També incloem en aquest grup el del canonge Berenguer de Pau, per mor de les concomitàncies que té amb el de la comtessa Elionor. La gran majoria d'altres sepulcres obrats en aquest període foren tallats en alabastre de Beuda i Segueró, i per això no s'inclouen en la llista.²¹

2.2.1 Tombes de bisbes a la catedral de Girona²²

És possible que l'arribada de l'arquitecte Jaume de Faveran pels volts de 1321, en ple episcopat del bisbe Pere de Rocabertí (1318-1324), significués no tan sols la vinguda d'un mestre més que capaç de substituir el difunt mestre Enric, sinó també la presència a la ciutat d'un mestre capacitat en l'art escultòric, amb coneixements suficients per a realitzar obres sepulcrales de caràcter monumental. Si bé algun historiador ha manifestat certes reserves a aquesta possibilitat (FREIGANG 1989, p. 195-196), la majoria de la crítica coincideix en atribuir els primers sepulcres de bisbes gironins a la mà d'aquest mestre. Això és perquè el 25 de setembre de 1322 el canonge Jaspert Folcrà i el prevere Bernat Llac, marmessors del bisbe Guillem de Vilamarí, encarregaren a

21. Aquí fariem esment dels sepulcres de Sant Narcís (basílica de Sant Feliu) i Sant Daniel (monestir de Sant Daniel); el del beat Miró (monestir de Sant Joan de les Abadesses); i els dels comtes d'Empúries Ponç VI i Ramon Berenguer (Santa Maria de Castelló); a la mateixa església, el del canonge Ramon Bou; i al costat d'aquests, altres relleus amb escenes i altres obres menors repartides per la geografia diocesana. La bibliografia sobre tots ells és extensíssima, i de moment no és pertinent per al present treball, amb algunes excepcions que cito en ocasions concretes.

22. Els epitafis de les tombes dels bisbes són particularment llargs i poc rellevants en aquest apartat. Remeto a la darrera edició que en fa MARQUÉS 2009, p. 64, 65, 69, 72 i 73, d'on extrec els fragments citats.

Faveran la realització de la tomba del bisbe «*Quod dictus magister faciat tumbam lapideam pro dicto domino Guillelmo quondam [...] et quedam imago episcopalis lapidea magna jaceas*» (FITA 1873, p. 103). Els detalls del contracte no permeten dubtar que el sepulcre amb jacent conservat a la capella de Santa Marta i Sant Bernat correspon a l'esmentat. També hi ha unanimitat en atribuir-li l'autoria de la tomba de l'antecessor de Guillem, el seu oncle Bernat de Vilamarí (1292-1312) avui a la capella de Tots Sants, contigua a la de Santa Marta en el mur nord de la catedral (DURLIAT 1964, p. 236). Oncle i nebot foren els impulsors de l'inici i construcció de la capçalera de la seu nova, que s'hauria de concloure i consagrar en temps d'Arnau de Montrodon (mort el 1348, però el sepulcre del qual cal situar vers 1370-1380, v. ESPAÑOL 1993). Res no descarta que si el sepulcre de Bernat de Vilamarí fou realitzat en vida de Guillem, mort el 1322, s'obrés abans de l'ascensió de Jaume Faveran com a mestre major de la seu. Faveran fou contractat el 1321, i en cas de ser-ne l'autor, hauria d'haver estat una de les primeres obres a executar, tal vegada massa primerenca. La de Guillem fou conclosa el 1323 quan els marmessors pagaren a l'escultor d'un sol cop les 40 lliures pactades en el contracte inicial (FITA 1873, p. 104). Bernat està representat amb tota la dignitat episcopal, amb capa llarga, mitra i bàcul, disposat en diagonal sobre el cos, sostingut amb les mans plegades a l'abdomen. Guillem presenta el mateix abillament, també mitra i bàcul però amb les mans sobre el pit en actitud orant.

Si bé avui ambdues tombes es troben dins el mateix mur, però en capelles diferents, no sembla pas que aquesta fos la voluntat dels marmessors a l'hora d'encarregar el sepulcre. En el contracte s'especifica «*tumba que modo est ibi domini Bernardi stet super quandam voltam seu archum lapideum pulchrum et aptum; et subtus illam voltam seu archum lapideum sit illi tumba et quedam imago episcopalis*», o sigui, que la tomba de Guillem havia d'estar per sota de la de Bernat, elevada sobre un arc, ordenades com si es tractés d'un sol conjunt. Aquesta idea es reforça pel final de l'epitafi de Bernat, en el qual Guillem, el seu comitent «*PRESENTEM TUMBAM FECIT FABRICARI, APPONENS MENTEM SUB EA QUEAT UT TUMULARI*» (MARQUÈS 2009, p. 64), de manera que Guillem preveia clarament ser enterrat sota la tomba del seu oncle, que per tant, encarregà en primera instància. Sense tanta claredat, ho ratificà novament al final del seu propi epitafi: «*BERNARDUM AVUNCULUM SUUM ET IMMEDIATE IN EPISCOPATU SUCCESSIT [...] SE SEPELIRI MA[NDAVIT]*» (MARQUÈS 2009, p. 69). Probablement els avatars de la història feren que el conjunt inicial de tombes superposades, en cas d'haver-se realitzat, fos mutat en la disposició actual. Cal pensar que les tombes havien de ser disposades en una capella a l'interior de la seu romànica, ja que la nova capçalera encara estava en construcció; o bé en

l'aula capitular, amb molts altres bisbes. El desmantellament de la sala del capítol a causa de l'obra nova va provocar el trasllat dels sepulcres a les noves capelles, que no sempre es va fer de forma acurada.²³ Tanmateix l'austeritat d'ambdós sepulcres, només amb la tapa i figura de jacent, i la caixa amb inscripció epigràfica, sense cap altre ornament, indica que havien format part d'un conjunt més ornamentat del qual no queda cap vestigi, i que per tant, podrien haver estat disposats segons el projecte original del bisbe Guillem. No obstant és evident que encaixen al mil·límetre en els arcosolis actuals, que pogueren ser dissenyats amb posterioritat pensant en la recol·locació dels sarcòfags.

Al costat oposat de la tomba de Bernat hi ha la del també bisbe Pere de Rocabertí, fundador testamentari de la capella de Santa Marta (on es troben ambdues) i també impulsor important de les obres de la capçalera. La diferència fonamental entre aquesta i les altres tombes és que al frontal de la caixa, flanquejant l'epitafi, té dues escenes figurades, inscrites en un marc arquitectònic. La de l'esquerra mostra tres dones, plorant, i la de la dreta tres homes encaputxats amb la mateixa actitud. Sobre els seus caps, dins el lòbul principal de l'arc, apareixen esculpides les armes dels Rocabertí; i qui sap si es tracta de la representació d'alguns familiars del bisbe, entre els acòlits. Pere era fill del vescomte de Peralada Dalmau de Rocabertí, i germanastre de l'arquebisbe de Tarragona. Està representat abillat amb capa, mitra i bàcul, sostingut per les mans, plegades a l'abdomen. Tal vegada la figura del seu jacent sigui més rígida respecte a la dels seus predecessors, però igualment el model i les línies formals generals són coincidents, de manera que també es pot situar en l'òrbita del taller de Faveran (FREIXAS 1983, p. 106).

Sepulcre de Bernat de Vilamarí (†1312).

23. Trobem particularment encertada aquesta segona opció, manifestada darrerament pel Dr. Gerardo Boto de la Universitat de Girona.

Sepulcre de Guillem de Vailamarí (†1318).

Sepulcre de Pere de Rocabertí (†1324).

2.2.2 La tomba d'Arnau de Soler (†1326)

Just passada la portada del Bell-Ull, en l'ala meridional del claustre de la catedral, es troba la tomba amb jaent del canonge Arnau de Soler. Aquest és un dels clergues (tot i que mai s'ordenà prevere) més interessants i polifacètics en la història de l'església gironina de la primera meitat del segle XIV, àdhuc per tot allò concernent a l'art, ja que és considerat unànimament el mecenes del cèlebre cimbori o baldaquí de plata de l'altar major de la catedral, que és sens dubte una les obres clau en l'orfebreria europea del moment. Tot i que ara es localitza a l'ala sud del claustre, entre les làpides de Bernat de Llac (clergue del capítol de la Seu, †1341) i el canonge Bernat de Mont-rodon (†1348), originalment la tomba es trobava a la galilea de la catedral romànica. Però les obres de continuació de la nau gòtica provocaren que vers 1606 aquella fos desmuntada, i la tomba de Soler traslladada prèviament, el 1604, a la galeria de ponent del claustre, entre les tombes dels bisbes Alamand d'Aiguaviva (†1227) i Bernat de Vilert (1282-1291). Al segle XX fou duta a l'emplaçament actual.²⁴ Allí va ser observada per Pontich al segle XVIII, i l'epigrafi fou transcrita per Villanueva a principis del XIX. De fet, la inscripció de la tomba ha estat citada i publicada en repetides ocasions,²⁵ i aquí copiem la darrera (MARQUÈS 2009, p. 73):

HIC IACET ARNALDUS DE SOLERIO ARCHIDIACONUS BISULDUNENSIS, DOCTOR IN IURE CANONICO ET CIVILI, QUI SEMPER PRO POSSE EXTITIT PROMPTUS ET FIDELIS ATLETA PRO LIBERTATE ET IURIBUS ECCLESIE DEFFENDENDIS, QUI ETIAM SUIS EXPENSIS PROPRIIS FECIT FIERI CIMBORIUM SEU COHOPERTAM ARGENTEAM SUPER ALTARI MAIORI ECCLESIE GERUNDENSIS. OBIIT AUTEM ANNO DOMINI M^o CCC^o XX° SEXTO, OCTAVO KALENDAS AUGUSTI. R. DIC PRO TUA ET EIUS ANIMA PATER NOSTER.

Aquí jau Arnau de Soler, ardiaca de Besalú, doctor en dret canònic i civil, que sempre lluità atentament i fidelment per defensar la llibertat i els drets de l'església, que també féu fer a despeses pròpies el cimbori o coberta de plata damunt de l'altar major de la seu de Girona. Morí el dia 25 de juliol de 1326. R[esponsori]. Digues per la teva ànima i la d'ell el Pare nostre.

24. FREIXAS 1983, p. 107; PUIG-MARQUÈS 2007, p. 182; MARQUÈS 2009, p. 73.

25. PONTICH 1738, vol. 11, núm. 208; VILLANUEVA 1850, p. 185; MARQUÈS 1966, p. 21-27; NONÓ 2003, núm. 101.

La vida d'Arnau de Soler es pot resseguir amb força precisió a través dels diversos fons diocesans i capitulars, i de fet, es pot afirmar que és, després dels bisbes, i al costat dels canonges més eminents de l'època, un dels personatges d'alt rang eclesiàstic més ben coneguts de la història medieval de Girona. El primer intent biogràfic extens és degut a Jaume Marquès (MARQUÈS 1966), el qual explica per primera vegada les arrels familiars de la família de cavallers Soler, procedents del veïnat de Santa Fe dels Solers, a Sant Climent Sescebes, i dels que ja es tenen dades a partir del segle XII. Des de llavors, molts descendents del llinatge apareixen formant part de diverses institucions religioses, tals com monestirs, priorats i canòniques, i altres són esmentats com a cavallers, gairebé sempre en territori del comtat d'Empúries i el vescomtat de Peralada. Segons el darrer esbós biogràfic publicat (PUIG-MARQUÈS 2007, p. 182-183) Arnau de Soler era canonge a la catedral de Girona com a mínim des de 1281, i doctor en dret civil i canònic. De fet, la majoria de dades sobre ell són referents a plets i litigis mantinguts per a defensar els drets de l'església. Tal com diu la làpida, la dignitat més alta obtinguda fou la d'ardiaca de Besalú, tot i que representà la mitra gironina tant en corts com en sínodes, a Girona, Barcelona i Tarragona, i fou nomenat jutge en nombroses causes, algunes de certa polèmica. També participà en la docència i l'estructuració dels estudis generals del Principat, tant a Girona com a Lleida. Deixant de banda altres efemèrides vitals, una de les facetes més interessants de Soler és la seva relació amb projectes de mecenatge de gran envergadura, com la fundació del monestir benedictí de Vilanera, a Sant Martí d'Empúries,²⁶ l'encàrrec de la pròpia sepultura monumental, que ara comentem, o el cèlebre baldaquí de plata de la catedral de Girona, pel qual donà 1.100 *blanques* d'argent de Barcelona i comprometé tota la seva biblioteca i vaixella.

La gran quantitat de dades biogràfiques del canonge contrasta amb el silenci documental respecte a la realització del seu sepulcre: quan es féu? Qui en fou l'artífex? D'entrada cal assenyalar que la ubicació actual, prop del portal de la Verge del Bellull, anul·la bona part de la seva magnificència; hom pot imaginar-

26. El monestir de Vilanera fou protegit de seguida pel bisbe Pere d'Urrea, que devia bones victòries jurídiques per l'acció de Soler. Sembla que un dels motius fundacionals era poder-hi donar una filla il·legítima, Felipa des Soler, nascuda d'una relació amb Blanca de Montpaó. No obstant l'interès, aquest petit cenobi femení, on ingressaren una nodrida representació de dones descendents de la baixa noblesa gironina i empordanesa, segueix sense tenir un estudi monogràfic adient. (Cf. PUIG-MARQUÈS 2007, p. 182).

se'l en algun lloc preeminent del gran atri romànic de la catedral vella. El model de la tomba permet intuir que en el moment de la seva realització devia destacar sobre totes les existents en aquell lloc. Recordem que les úniques sepultures amb jacent anteriors a la de Soler eren les de Guillem de Montgrí (†1273) sobre la porta que comunica el claustre amb la catedral, i les dels bisbes Vilamarí. O sigui, que fins principis del segle XVI la tomba del canonge era una de les més visibles i exposades de la ciutat: segurament foren factors clau d'aquesta circumstància el prestigi adquirit, les grans donacions, els litigis guanyats i un cert grau de consens entre bisbe i capítol (i l'acompliment de les darreres voluntats del difunt, és clar).

Per si fos poc, des d'un punt de vista formal i estilístic, la figura jacent és una de les millors que s'esculpiren a la Corona d'Aragó durant la primera meitat del segle XIV. La historiografia ha volgut vincular-la al taller del mestre Bartomeu de Girona, l'introduïdor de l'escultura monumental gòtica al segle XIII (MARQUÈS 1966), només perquè el primer mestre conegut del retaule de plata també es diu Bartomeu i com l'altre, no porta cognom. Així, hom ha imaginat la coincidència d'ambdós artífexs en un sol artista polifacètic. Però la tomba de Guillem de Montgrí no resisteix cap comparació amb la de Soler. Per començar s'aprecia clarament que es tracta d'artistes diferents, amb un diferencial cronològic de potser més de 50 anys, si es té en compte la data de la mort dels dos canonges (1273 i 1326). Els models d'un i altre jacent no tenen res a veure, i la factura tampoc, clarament diferenciable en el tractament del volum, els rostres i el drapejat.

Dit això, altres observacions no són tant desencertades quan hom compara l'efígie i la composició de la figura amb una part del retaule d'argent i algunes figures del baldaquí d'argent de la catedral, en la realització del qual estigué vinculat Arnau de Soler (MARQUÈS 1966). Les concomitàncies es troben sobretot en alguns dels rostres de les escenes principals. Aquesta observació obre la porta a considerar les obres citades com sorgides d'un mateix escultor-orfebre, és a dir, un gran artista de les arts del volum, un imaginaire que dominés tant el metall com la pedra, i qui sap si la fusta. La segona meitat de segle XIV ha deixat alguns exemples il·lustres d'artistes ambivalents, com és el cas de Pere Moragues, i l'examen atent sobre les obres principals demostra la participació directa del mestre en totes les tècniques,

formats i materials.²⁷ Però aleshores, qui seria aquest mestre Bartomeu? Els avatars de la història fan que vers 1300 hi hagi com a mínim quatre “mestres Bartomeu” treballant les arts del volum, en escultura i orfebreria, a Catalunya. El primer és el dit mestre Bartomeu de Girona, autor del portal occidental de la seu de Tarragona, del qual hem parlat abastament en aquest estudi; el segon, el mestre Bartomeu vinculat al retaule d'argent de la seu de Girona; el tercer mestre Bartomeu Camprodon, membre de la nissaga d'escultors i pintors de Perpinyà, actiu l'any 1339 en la construcció del presbiteri d'Elna (DURLIAT 1964, p. 241-243); i a aquests tres, força citats per la historiografia, cal citar l'orfebre toscà Bartomeu Tutxó, o Tuccio, argenter de la *casa del senyor rei* i notablement actiu en tot el terç central del segle XIV, també en la diòcesi de Girona.²⁸

Com sigui, la tomba de Soler és superior a la majoria d'obres del cercle de mestre Bartomeu escultor (exceptuant la del bisbe Olivella i la verge del mainell de Tarragona), i en aquest sentit qualitatiu, suposant que l'autor fos un mestre anònim, a Catalunya només és comparable a les obres dels mestres escultors de Jaume II i, en molts aspectes, als del taller del denominat mestre d'Anglesola (sovint coincidents). La delicadesa dels plecs de la dalmàtica, més suggerits que no pas aprofundits, i la comunió de línies allargassant el cos, amb la roba aparentment a flor de pell, o el genoll de la cama dreta lleugerament flexionat, com artífici dinàmic «*el modelado se resuelve en violentas transiciones, aunque se acusan los rasgos con valentía*» (DURAN – AINAUD 1956, p. 204), remetent de ple a l'estil de l'*art courtois*, difós sobretot des de la cort parisenc de Felip el Bell: «La perfecció en el tractament de les mans i el rostre, les faccions del qual són ja ben delimitades, evidencien la incorporació de l'escultura gironina al corrent gòtic europeu» (FREIXAS 1983, p. 108).

De fet, si es considera que la tomba fou realitzada pels volts de la data de mort del canonge (1326), costa moltíssim trobar algun paral·lelisme clar amb obres escultòriques catalanes, i en canvi són fàcils d'establir amb escultures, pertanyents –o no– a conjunts funeraris del nord de França. Això sí, els referents plàstics no es troben tant en personatges masculins com els femenins, en el sentit que normalment

27. Des dels treballs d'Emile Bertaux (1909), els diversos autors s'han referit a aquesta capacitat polifacètica de Moragues. Tota la bibliografia referida al mestre recollida amb claredat a: BESERAN 1997 i 2007. Vam referir-nos a aquesta qüestió, augmentant el catàleg d'obra de Moragues a FUMANAL-MONTOLÍO (2003), p. 90-93.

28. Per a desvelar l'actuació de Tuccio en terres gironines caldrà esperar a la publicació dels darrers treballs de Josep M. Gironella referents a la presència d'artites a Castelló d'Empúries al segle XIV.

la representació de clergues, com canonges, abats o bisbes, comporta la plasmació de casulla, capa, bàcul, etc., i en el cas dels cavallers, cota de malla, gonella, espasa, etc. Per contra Arnau de Soler apareix abillat com un diaca tonsurat, molt semblant a com es representen els sants diaques més famosos, Vicenç i Llorenç. La peça de vestir característica del diaca era la dalmàtica, que cobria tot el cos de dalt a baix, del coll fins als peus, així com apareix el gironí. En aquest sentit, no és estrany que els escultors apliquessin en molts aspectes la mateixa tècnica que emprarien en cas de fer el jacent d'una dama, normalment representada amb un vestit d'una sola peça cobrint des de la testa fins tocar els peus. Per això els millors paral·lelismes plàstics només es troben en tombes franceses, entre les que cal esmentar les figures jacentes de la comtessa Blanca de Bretanya (†1327), muller de Felip d'Artois, la reina Clemença d'Hongria (†1328), segona esposa de Lluís X, i la també reina Joana d'Évreux (†1371), tercera muller de Carles IV. Algunes d'aquestes tombes han estat també anomenades en relació al jacent de la reina Maria de Xipre, atribuïda a Pere de Guines, avui al MNAC (DURLIAT 1989, p. 240). La historiografia concorda en què els tres sepulcres, junt amb molts altres reunits avui a la basílica de Sant Denís, foren realitzats al llarg de les dècades de 1320-1330, fruit de l'activitat d'un mateix mestre o taller.²⁹

El volum corpori de la figura, l'elegància del model i l'exquididesa en la talla, fan del sepulcre d'Arnau de Soler un dels millors exemples d'escultura funerària en l'art català medieval.

29. La llunyania de la data de la mort d'algunes de les dames ha portat sovint a imaginar la participació de Joan de Lieja, actiu vers 1370, però l'evidència formal i la coherència del grup és tal que no es poden situar en cap cas després de 1340, o sigui que moltes foren realitzades en vida dels difunts. Aquesta idea és més o menys acceptada d'ençà de VITRY-BRIÈRE 1908.

Un lleó, serè i amb els ulls oberts, jau als peus del jacent.

El virtuosisme de l'escultor permet gaudir d'alguns detalls delicats, com les vores brodades de la dalmàtica o la flocadura de l'estola.

2.2.3 La tomba d'Elionor de Cabrera (1331-1333)

Al final de l'ala meridional del claustre de la Seu de Girona, s'obre a mà dreta la capella dels sants arcàngels Gabriel i Rafael, que conté el sepulcre amb caixa i jacent de la seva promotora, la comtessa Elionor de Cabrera, abans d'Aguilar, esposa de Bernat I de Cabrera (ella fou hereva del vescomtat pel llegat de Guerau VI), i mare de Bernat II, el cèlebre gran senescal manat executar per Pere el Cerimoniós l'any 1364. També fou hereva del comtat d'Empúries per herència de Marquesa de Cabrera, vídua del comte Ponç V. Les línies introductòries revelen un perfil humà i nobiliari d'altíssim interès, tractat àmpliament per nombrosos investigadors, i per això no volem estendre'ns en la seva biografia, i centrar-nos en les dades concernents a la capella i sobretot el sepulcre.³⁰ Aquest és un

30. Veure principalment: BOTET 1890, MARQUÉS 1960, GIRONELLA-DELGÀ 2004, PUIG-MARQUÉS 2007.

conjunt format per caixa sepulcral i tapa amb figura jacent, de mesures totals 70 cm d'alçada, 215 d'amplada i 54 de fons. A la part superior del frontal de la caixa s'hi llegeix la inscripció:

(HIC IACET NOBILIS DOMINA DOMPNA ELEONOR DE) CAPRARIA, MATER NOILIS VICECOMITIS DE CAPRARIA, QUAE FUIT ORIUNDA DE CASTELLA, CUIUS PATER FUIT (D. DE AQUILARIO, ET HOC IN ALTARI PERPETUUM PRESBITERUM) INSTITUIT, CUI CCCC SOLIDOS RENDALES ASSIGNAVIT ET ANNIVERSARIUM CONVENTUALE FIERI AC CANONICAM PORCIONEM DUPLICARI MANDAVIT IN DIE SANCTORUM GABRIELIS ET RAPHAELIS, QUA OBIT; CUIUS ANIMA REQUIESCAT IN PACE. AMEN.

*Ací jau la noble senyora domna Eleonor de Cabrera, mare del noble vescomte de Cabrera, que fou natural de Castella, el pare de la qual fou D. de Aguilar, i fundà un benefici perpetu en aquest altar, al qual assignà 400 sous de renda; manà fer aniversari conventual i doblar la porció canònica el dia que morí, el dels sants Gabriel i Rafael (24 d'octubre).*³¹

Per sota de la inscripció s'obren vuit arcuacions apuntades, trilobades, sostingudes per columnes prismàtiques i coronades amb floronets a les ogives i pinacles als carcanyols. Dins de les arcuacions s'aprecien les siluetes irregulars deixades per a encastar-hi sengles figures independents, tal vegada plorants, avui desaparegudes. Amb una anàlisi de conjunt de les vuit siluetes es pot deduir que eren ploraneres, ja que les línies insinuen figures femenines, amb el cap cobert amb mantell, i orientades cap al centre del frontis, de forma simètrica. Hom ha dit categòricament que havien estat destruïdes (BOTET 1890, p. 20), però després ha cobrat força la idea que potser mai foren executades (MARQUÈS 1960, p. 20). El cert és que no es té notícia de les figures, però costa molt d'imaginar que no fossin realitzades, deixant incompleta *in aeternum* una de les tombes més monumentals i primerenques del conjunt catedralici. L'altra qüestió és que les figueretes probablement no eren de la mateixa pedra que la caixa. En l'ala sud del claustre hi ha la tomba del canonge Berenguer de Pau (†1334) en la qual hi ha encastades escenes i figures en alabastre (v. subcapítol següent). Alhora hi ha determinades similituds entre els ornaments vegetals de la caixa d'Elionor i la làpida de Berenguer que poden suggerir una mateixa autoria, com a mínim, de les parts més "arquitectòniques" de les obres.

31. Citada per PONTICH 1738, núm. 63 i NONÓ 2003, núm. 91. Publico la transcripció i traducció de MARQUÈS 2009, p. 81.

Seguint l'exemple de Jaume Faveran amb els sepulcres dels bisbes Vilamarí i Rocabertí, s'ha suposat que l'autor pogués ser el mestre major vigent des de 1330, Guillem Cors (MARQUÈS 1960, p. 20), però les analogies formals cal cercar-les més aviat en els treballs documentats del pedrer Berenguer Portell a la tomba de Berenguer de Pau (FREIXAS 1983, p. 107-109). Com sigui, aquestes coincidències, exclusives d'aquestes dues obres, fan que es puguin situar, senceres o en part, en l'òrbita del taller de Portell, que per ara és l'únic pedrer vinculat documentalment a la tomba del canonge, i protagonista d'un dels escassos exemples coneguts de l'època en què es pot vincular amb certesa obra i document, a més de la participació d'un taller amb obres que van des de la confecció de carreus per a esglésies fins a la talla de columnes de perfil complex. Finalment, doncs, recobra validesa la idea que les figures en algun moment haguessin estat destruïdes, però tampoc no hi ha constància que les tropes de cap invasió a la ciutat al llarg dels segles arribessin a saquejar la catedral, ni tan sols durant els atacs al patrimoni religiós l'estiu de 1936, quan la comissió de monuments prengué ràpidament el control del conjunt catedralici (PUIGVERT 2006, p. 153).

Per la seva banda el jacent presenta la figura completa d'Elionor, amb una proporció més gran del natural «*la difunta con la cabeza a la derecha del espectador, apoyada sobre una almohada adornada de borlas. La cabeza está envuelta en una toca que sólo deja al descubierto el óvalo del bello rostro femenino [...] Todo el cuerpo está cubierto de un largo mantó que por la abertura delantera deja entrever la túnica talar de suaves pliegues, de cuyos bordes inferiores sobresalen los puntiagudos pies apoyados sobre sendos canes que asoman sus cabezas a los lados de la estatua. Por fin, dos figuras de orantes apoyados sobre los canes completan la decoración del grupo escultórico*», ambdues parelles simbolitzant fe i fidelitat (MARQUÈS 1960, p. 20). Sempre ha cridat l'atenció un detall costumista, l'agulla que subjecta la toca, reflex potser de la voluntat realista conferida per l'artista. Des del punt de vista formal, el cos i el rostre de la difunta «*está resuelto con gran simplicidad y gravedad, a la vez que con marcada estilización, y es en cierto modo un precedente de la obra de Morey*» (DURAN – AINAUD 1956, p. 204). El conjunt està cobert per la volta nervada de la capella, que a la clau mostra l'escena de l'ascensió de l'ànima de la traspassada. L'arc d'entrada és coronat a l'extradós amb l'escut presidit per una àliga, que s'ha atribuït finalment als Aguilar, família castellana d'on procedia

L'accés a la capella funerària es fa passant per sota l'escut dels Aguilar de Castella, nissaga a la qual pertanyia Elionor. El sepulcre es troba sota d'un arcosoli obert al mur nord.

Elionor, malgrat que ha generat diversos dubtes, poc consistents des del punt de vista històric (cf. BOTET 1890; SOLÀ-MORALES 1961).

En relació a la tomba i la capella on està continguda, la cronologia fins ara proposada parteix de les donacions i del testament de la difunta, del 2 de juny de 1333.³² En ell, Elionor mana ser enterrada «*in tumulo sive tumba quod sive quam si fecimus in capella quam construi fecimus in claustro ecclesie Sedis Gerundensis ad honorem Dei et beate Marie, et tocius curie celestis, et beatorum archangelorum Gabrielis et Raphaelis*» és a dir en un sepulcre i capella que havia manat construir al claustre a expenses seves. No obstant el testament de 1333, la documentació fins ara citada de l'Arxiu Diocesà indica que el projecte d'Elionor partia de dos anys enrere, el 24 de juny 1331. I no és només que aquell any demanés permís al capítol per a poder construir una capella; en realitat, alguna cosa va canviar en la vida d'Elionor d'aquells moments. Això és fàcilment perceptible per tal com el 4 d'abril de 1331 la vescomtessa dictà un primer testament, inèdit,³³ dos anys anterior al fins ara publicat, i que aporta alguna llum més al seu projecte funerari, alhora que serveix de punt de partida en el seus projectes de mecenatge artístic i litúrgic a la nova catedral. En aquest primer testament, Elionor escull ser enterrada a la seu de Girona i tot seguit «*...mandamus ibi fieri et construere unam capellam in capite claustris [...] unum altare in ea sub invocatione beatorum archangelorum Gabrielis et Raphaelis, et in eodem capellam fieris tumbam in qua corpus meum sepeliatur et reponatur. Pro facienda dicta capella et altari et tumba et rexiis ipsius capelle et pro ornamentis dicti altaris dimittimus de bonis nostris .MMMM. solidos...*». O sigui que la vescomtessa manà la construcció de la capella, l'altar, el reixat i la seva pròpia tomba l'abril de 1331, i per a la seva realització féu un llegat d'entrada de 4.000 sous. És a partir d'aquest primer testament que el 24 de juny el capítol de la Seu l'autoritza a edificar la capella a l'angle sud-est del claustre, just al costat de l'última capella construïda de l'obra nova, prop del campanar.³⁴

32. Publicat per: GIRONELLA-NONÓ 2004, p. 457-470. La cota completa és ADM, Poblet, Secció Cabrera i Bas, L-8/21 (rodet 977, fotogrames 377 i 378). Original en pergami.

33. AHG, Notarials, Girona 8, Guillem Desqués, 1330-1331, reg. 23, *II nonas aprilis* de 1331 (3 fols).

34. ADG, Notularum, reg. G-7, f. 132v (citada per FITA 1876, p. 105; l'autor el situa en el fol. 123v del reg. 6 de la sèrie Notularum. BOTET 1890 p. 226 corregeix el fol. però també diu núm 6). Veure també: ADG, Lletres, reg. U-4, f. 163r (cf. PUIG-MARQUÉS 2007, p. 90).

El tractament de les robes i els plecs del tocat del coll, així com el detalla de l'agulla, mostren la delicadesa tècnica de l'autor del sepulcre.

Altres detalls interessants són les borles del coixí on descansa el cap de la difunta, així com els personatges infantils (no són àngels) que semblen jugar amb els gossets dels peus de la dama.

Les formes de les siluetes dels buits del frontal del sepulcre delaten que es tractava de ploranes.

Al centre de la inscripció funerària, l'escut dels Cabrera.

L'altar fou dedicat als sants arcàngels Gabriel i Rafael, i el dotà suficientment per a tenir-hi un beneficiat. Així constava el 18 de juliol de 1331, i menys d'un mes després, el 14 d'agost, la plaça benefical era donada al clergue Guillem de la Calm.³⁵ Sens dubte aquell fou un any crucial en la vida espiritual d'Elionor que, a més, acabava de fundar (7 de juny) un altre benefici a l'altar de Sant Miquel del monestir de Sant Salvador de Breda (panteó familiar dels Cabrera), confirmat pel bisbe al clergue Pere Llobet.³⁶

La diferència més substancial entre els dos testaments és que en el primer (1331) la vescomtessa mana fer la capella i la tomba on volia ser enterrada, i en el segon (1333) ordena que el dia de la mort el seu cos sigui sepultat en la tomba que hi ha a la capella ja construïda «*sepulturam nostram in tumulo sive tumba quod [...] fecimus in capella quam construi fecimus in claustro ecclesie Sedis Gerundensis*». O sigui que mercès als dos testaments es pot donar una precisió cronològica exacta entre 1331 i 1333 per a situar la construcció de la capella i el sepulcre, obrats en plena vida de la seva promotora. Tenint en compte totes les restes físiques, indicis i notícies documentals conegudes fins ara, el d'Elionor de Cabrera és el primer sepulcre amb jacent d'una dama en tota la història de la ciutat de Girona. Per altra banda, la construcció de la capella i el sepulcre s'ha d'inscriure, a un nivell local, en l'àmplia actuació que la casa de Cabrera i Empúries tingué a Girona durant la primera meitat del segle XIV: la capella de Santa Margarida (avui del Roser) a la capçalera de la catedral, promoguda per Alamanda d'Empúries; la capella de Sant Iu a la mateixa Seu; una altra capella pagada per Ponç V d'Empúries al convent de Sant Domènec; la sepultura d'Ermessenda de Cabrera al monestir de Sant Daniel, etc. Alhora tota la intervenció familiar s'ha d'incloure en una corrent general de patrocini monumental de l'alta noblesa catalana, com els Rocabertí a Peralada, els Montcada a Lleida, els Cabrera-Urgell a Bellpuig de les Avellanes, etc. (cf. ESPAÑOL 1991a, b i c, i 1995).

35. ADG, Lletres, reg. U-4, f. 178v-179 (cf. PUIG-MARQUÈS 2007, p. 90).

36. ADG, Notularum, reg. G-7, f. 117v. (cf. PUIG-MARQUÈS p. 90).

2.2.4 La tomba de Berenguer de Pau (†1333)

Berenguer de Pau (o Paó?)³⁷ fou un dels més grans canonges de la catedral durant el primer terç del segle XIV, i té la tomba en l'ala sud del claustre de la catedral. Tal i com indica la inscripció funerària morí el 23 de novembre de 1333, després d'una vida llarga i prou ben documentada, durant la qual ostentà diverses dignitats i fou home de confiança de molts bisbes i nobles.³⁸ Es tracta sens dubte d'un dels conjunts funeraris més interessants del claustre de la catedral, àdhuc un dels més originals per la seva composició vertical, qui sap si preludiant algunes realitzacions quatre-cents en sentit ascencional, com la del cardenal Bernat de Pau, bisbe de Girona entre 1436 i 1457, i descendent del mateix llinatge que Berenguer: *«Bernat de Pau procedia de la ilustre família de Pau o Pavo, originarios del Rosellón y nació en Vallespir en 1394. La casa de la família se conserva en el pueblo de Pau en el Ampurdán. Un pariente suyo -Berenguer de Pau fue canónigo en la Sede de Gerona y Arcediano del Ampurdán hasta su muerte en 1332. Siendo enterrado en un sencillo sepulcro en el muro sur del claustro, en el que aparecen por primera vez los escudos con el Pavo o Pau propios de su familia»*.³⁹

Encara no un any després de la mort de Berenguer, l'octubre de 1334, el pedrer gironí Berenguer Portell rebé dels marmessors Bernat Llac, Bernat Torrent i Ramon de Clota, diversos pagaments per a la realització de la tomba, en concret 100 sous dels 400 estipulats. Poc després rep la resta d'import pactat.⁴⁰ O sigui que tot sembla indicar que l'execució del testament es portà a terme immediatament,

37. La discussió ortogràfica està servida, per tal com en els documents llatins apareix "de Pavo", i en l'heràldica familiar apareix un "indiot" o "gall d'indi". No es tracta d'un paó, però gairebé. I tal vegada la pronúncia del cognom s'ha corromput excessivament amb el pas del temps.

38. Tot i que la primera transcripció de l'epitafi és la de PONTICH 1738, i referida després per NONÓ 2003, núm. 92, s'hi refereix extensament MARQUÉS 2009, p. 77, que a més, traça la primera biografia in extenso del personatge.

39. La gran tomba de Bernat de Pau es troba a la capella familiar dedicada a Sant Pau, fundada per ell mateix i dotada amb dos generosos beneficis eclesiàstics. El sepulcre ha patit múltiples viscituds al llarg del temps, i alguns fragments poden admirar-se avui al Museu de la Catedral (cf. PRATS 1994).

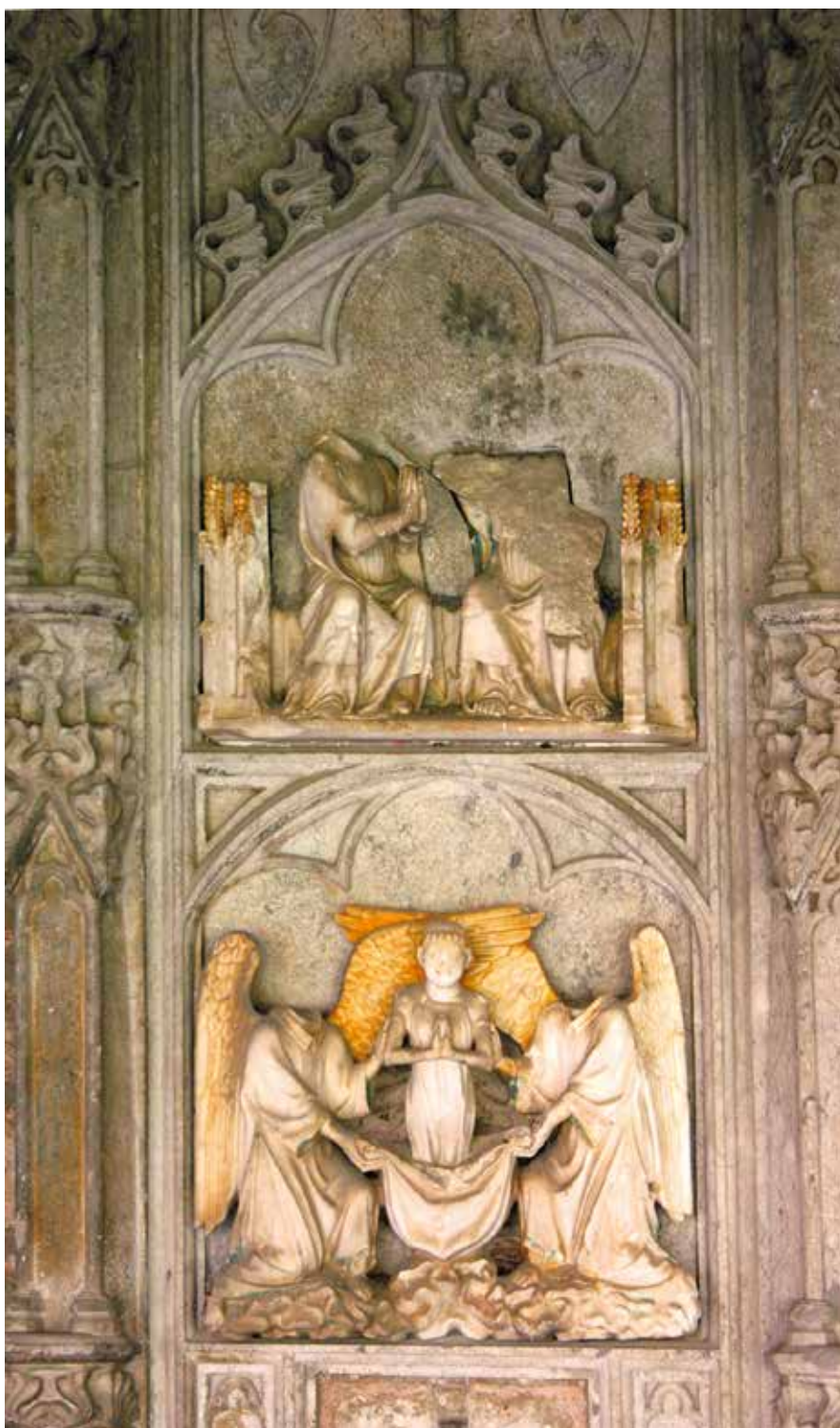
40. El primer esment dels pagaments es deu a FREIXAS 1983, p. 342, al volum 8 del notari Jaume Transfort. Després de buscar meticulosament en aquell lligall, no he pogut trobar-ne cap referència. No obstant les dades van aparèixer al volum 7 del mateix notari (AHG, Notarials, Girona 4, Jaume Transfort, 1334, reg. 7, f. 65r, 4 octubre; i f. 94r, 1 novembre. V. apèndix 1). Segons el testament de 4 de novembre de 1334 (ADG, Pergamins de la Pia Almoina, 20), Bernat Torrent fou marmessor de Pau juntament amb els canonges Bernat de Cornellà, Guillem de Cornellà (administrador de l'obra de la Seu) i Francesc Alió, i els clergues Bernat de Llac i Ramon de Clota (MARQUÉS 2009, p. 78).

La tomba vertical de Berenguer de Pau es troba entre les osseres C4 dels germans Bernat de Cornellà (†1339) i Guillem de Cornellà (†1341), a l'ala sud del claustre de la seu.

i la tomba fou realitzada amb prestesa. Això, si no començà a fer-se en vida del canonge, fet que podria explicar l'esmentada raresa de la composició vertical, sense paral·lels anteriors a 1348. La complexitat i particularitat del projecte porta a creure en la possible participació directa del comitent en el seu disseny, ja fos per via oral o escrita (un dibuix?) o bé, mercès a la supervisió que n'hauria fet abans de morir. És difícil explicar una idea compositiva tant diferent dels túmuls anteriors i posteriors, que no tindria sentit només com a concepte monumental dels marmessors.

I un cop més, resulta estimulante el paral·lelisme amb el sepulcre d'Elionor, que també fou realitzat en vida de la difunta. La tomba de Berenguer de Pau està concebuda com un gran panell vertical rectangular dividit en tres registres.

Les escenes combinen materials escultòrics: l'estructura i les decoracions arquitectòniques foren elaborades amb pedra de Girona, i en canvi els personatges de les escenes de la Coronació de la Verge i l'ascensió de l'ànima del difunt, amb alabastre de beuda policromat.

A l'inferior hi ha la inscripció funerària, i a sobre d'ella un compartiment menor amb l'ossera, amb dues anelles flanquejades per relleus heràldics amb escuts dels Pau (tipus E4). El registre central i superior contenen una escena cadascun, emmarcades per arcs trilobulats. En l'escena central hi ha plasmada l'ascensió de l'ànima del difunt, representada com un cos masculí nu dempeus que és elevat cap al cel per dos àngels, un a cada costat. L'escena superior està presidida per la Coronació de la Verge, malgrat que el relleu s'ha perdut en la seva major part. No obstant, les figures no estan fetes amb la calcària nummulítica de la resta del conjunt, sinó amb alabastre de Beuda que encara conserva restes de policromia. Aquest és un fet singular, poc habitual en l'escultura catalana del moment, que també s'aprecia en el sepulcre d'Elionor de Cabrera. Làpides i escenes s'emmarquen amb pinaclets floronsats als laterals, tot rematat per una creu flordelisada. Precisament en els pinaclets i la cresteria, amb fullatges simples i aplanats, és on s'aprecia millor la relació amb el ja esmentat sepulcre de la comtessa d'Empúries: «...les architectures que decoren el monument són idèntiques a les del frontal del sepulcre d'Elionor de Cabrera, exceptuant l'arc conopial que serveix de coronament» (FREIXAS 1983, p. 109).

2.2.5 La tomba de Jofre Gilabert de Cruïlles (†1339)

La devoció de la família de cavallers cruïlles per l'orde dels framenors propicià la realització, dins el segon quart del segle XIV, del primer gran sarcòfag monumental amb jacent de caràcter nobiliari i cavalleresc conservat en terres de Girona. Es tracta del sepulcre de Jofre Gilabert de Cruïlles, senyor de Cruïlles i Peratallada, mort el 1339, originàriament instal·lat al convent de Sant Francesc de Girona.⁴¹ No hi ha dubte que la seva importància històrica i la participació exitosa en campanyes militars clau per al regne, especialment la conquesta de Sardenya, li valgueren la possibilitat d'accedir a escultors de renom que li poguessin obrar un sepulcre en consonància amb la seva

41. Actualment conservat i exposat al Museu d'Art de Girona, pertanyent als fons de la Diputació, núm. reg. 002.514-002.517. Després de la desamortització fou traslladat al cementiri, i d'allí el 1936 ingressà a l'antic museu de Sant Pere de Galligants (PLA I CARGOL 1951, p. 309).

figura.⁴² El sepulcre estava obrat, segur, en el moment de la consagració de la nova església del convent el 1368, ja que dos anys abans el seu germà Bernat havia dictat testament i manà ser enterrat en el mateix lloc que Gilabert.⁴³ La inscripció del sepulcre resumeix la vida del cavaller i n'exalta les gestes:

HIC IACET NOBILIS AC MAGNANIMUS VIR DOMINUS GAUFRIDUS GILABERTI CRUDILHS INCLITI DOMINI REGIS ARAGONUM ADMIRATUS, QUI PRO CHRISTI NOMINE ET FIDES CATHOLICAE DEFENSIONE PERFIDOS SARRACENOS IN LOCO DEL ESTRET SIVE GIBALTAR VULGARITER NUNCUPATO, STRENVISSE GUERRAM DUCENS MULTOS DE IPSIS CELEBRES TRIUMPHOS TAM IN TERRA QUAM IN MARI, DIVINA VIRTUTE PROPECTUS OBTINUIT ET IN EISDEM GESTIS ARDITES AD DEI GLORIAM ET TOTIUS HONOREM PATRIAE INFATIGABILE ANIMO LAUDABILITER PERSEVERANS, TANDEM DEI PERMISSANEM VIAM ETIAM UNIVERSAE CARNIS INGRESSUS. QUARTO KALENDAS JANUARI ANNO DOMINI MCCCXXXIX

Aquí jau el noble i màgnànim baró el senyor Jofre Gilabert de Cruïlles, almirall de l'íclit senyor el rei d'Aragó, qui en nom de Crist i la fe catòlica lluità contra els pèrfids sarraïns en el lloc de l'Estret, dit vulgarment de Gibraltar, conduí la guerra i assolí múltiples victòries tant per terra com per mar, protegit per la divina virtut. I perseverant en gestes ardides per glòria de Déu i tot l'honor de la pàtria, amb permissió de Déu entrà finalment en el camí de tota carn, el quart dia de les calendes de gener de l'any del senyor de 1339.⁴⁴

El sepulcre està format per una caixa rectangular i la tapadora, amb la figura del jacent. La caixa, sostinguda per dos lleons exempts, conté al centre l'epitafi, flanquejat per dos escuts a cada costat amb les armes dels Cruïlles, motiu que es repeteix als costats laterals. El jacent representa el difunt amb els ulls tancats, abillat per a la batalla, amb cota de malles cobrint-lo de cap a peus. Al seu torn la malla es cobreix amb un perpunt llarg al dors, i les cames amb un

42. Jofre Gilabert de Cruïlles (c. 1282-1338) fou fill segon de l'almirall Bernat de Cruïlles i de Peratallada. Destacà en l'atac a Sardenya al capdavant de diverses galeres i fou nomenat castlà d'Esglésies (1323), capità de l'estol contra els marroquins junt amb l'almirall castellà Alfonso Tenorio (1328), lloctinent procurador de València (1329-1331), ambaixador a Castella pel rei Alfons III, almirall dels estols contra els marroquins en la victòria de Ceuta (1337). Morí per greus ferides en el desembarcament a Algesires, el 1338 (GEC). Sobre la relació entre la proximitat al rei i l'accés als millors artistes vinculats a la cort, actius a Girona, v. FUMANAL 2015, p. 83-84.

43. En relació a aquestes apreciacions, agraeixo al Dr. Pere Freixas que m'hagi permès consultar l'article inèdit «Art als monestirs gironins. El gòtic», en curs de publicació als Annals de l'IEG.

44. Publico la transcripció llatina i la traducció a partir d'observació directa i de l'edició prèvia de la mateixa de PLA I CARGOL 1951, p. 310. Aprofito per afegir petits fragments descuidats per l'autor en aquella ocasió.

No es té constància d'on estava situat exactament aquest sepulcre dins el convent de Sant Francesc de Girona, segurament sota un arcosoli (Museu d'Art de Girona).

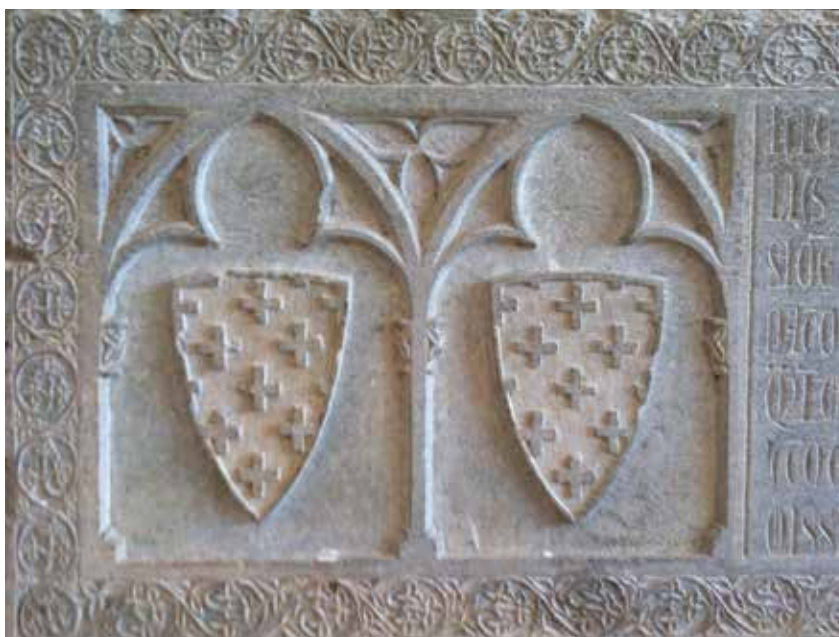

La diferent coloració entre la tapa i la caixa demostra que les peces foren tallades de vetes distintes. S'aprecien restes de policromia.

El rostre del difunt, amb els ulls tancats, no està exempt d'una certa hilaritat.

L'heràldica dels Cruïlles és omnipresent en tot el conjunt sepulcral: a la cuirassa, l'escut i els laterals de la caixa.

gran escut. La part baixa de la cama sembla coberta amb plaques metàl·liques, i els peus descansen sobre un lleó igualment dorment. Els braços es creuen a l'altura de l'abdomen i permeten veure una daga amb mànec decorat a la dreta i l'espasa a l'esquerra. El blasó familiar apareix repetidament al coixí, el perpunt i l'escut.

Estilísticament el sepulcre admet poques comparacions amb obres semblants a la regió gironina, ja que probablement es tracti de la tomba d'un cavaller amb jacent a tamany natural més antiga conservada a la contrada. Per cronologia, els referents compositius cal trobar-los en les tombes dels comtes d'Urgell (actualment al MET Museum de Nova York), o dels Montcada a la seu de Lleida (cf. ESPAÑOL 1991a, b i c, i 1995). Valgui insistir que tots els exemples coneguts fins llavors de sepulcre amb jacent són de caràcter religiós, ja sigui votiu (tomba de Sant Narcís) o d'altres dignitats eclesiàstiques (bisbes) i quan no era així, es

tracta de casos excepcionals, com el mateix d'Elionor de Cabrera.

2.2.6 La tomba de Ponç de Gualba (†1334)

El conjunt sepulcral de Ponç de Gualba, bisbe de Barcelona entre 1303 i 1334, es troba al mur est de la capella de Sant Benet (antigament de Sant Nicolau), situada a la nau meridional de la catedral de Barcelona, prop de l'inici de la girola. Ponç fou un bisbe clau en la construcció de la capçalera de la seu barcelonina, i les seves armes lluen al vitrall central del deambulatori. Durant el seu mandat el capítol contractà l'arquitecte mallorquí Jaume Fabre (1317) i s'executà bona part de la girola, inclosa –tal vegada– la cripta.⁴⁵ En paral·lel a una intensa activitat eclesiàstica, Gualba desenvolupà una fructífera carrera diplomàtica com ambaixador de Jaume II a la cort papal d'Avinyó.⁴⁶

La tomba del bisbe s'emmarca dins un arcosoli ogival, profund, amb l'arc motllurat i els capitells decorats amb repertori vegetal. La tomba és un

45. La catedral de Barcelona és un dels monuments del que més s'ha escrit dins la història de l'art català medieval. Com a darrera síntesi de l'evolució dels treballs de la capçalera, remeto a BRACONS 2002, p. 284-295.

46. Per tot allò referent a la vida del bisbe, actualitzant la bibliografia fins llavors coneguda, v. BAUCCELLS 1989, p. 445-460.

sepulcre amb jacent, elaborada amb pedra de Girona. Sobre la tapa el bisbe hi és representat amb mitra i bàcul, habillat segons la dignitat episcopal, i amb un lleó ajagut sota els peus. Al frontal de la caixa sepulcral hi ha representades en un fris les exèquies del bisbe, amb la participació de set diaques. El central està oficiant, beneint amb la mà dreta; flanquejant-lo, dos diaques sostenen un pal·li, a més del bàcul (esquerre) i les sagrades escriptures (dret); el segon i el sisè diaca porten canelobres; el primer, sosté un encenser; i finalment el setè duu una creu processional. Caixa i jacent estan sostinguts per quatre columnes també de pedra de Girona amb fusts cilíndrics i capitells de flor de lliri, tal com es pot veure en exemples més o menys coetanis, com els sepulcres de bisbes en l'ala est del claustre de la Catedral de Girona, o la tomba de Ramon Bou a Santa Maria de Castelló d'Empúries. Completen el conjunt a la part superior dos escuts amb les armes dels Gualba (camper de gules amb *montfloré* d'or) i una escena de la Crucifixió, amb el crist ja mort flanquejat per la Verge i sant Joan, esculpida amb pedra calcària.

Tot i que sepulcre i relleu conformen un tot dins el conjunt, es tracta d'obres degudes netament a autors diferents. Ni el jacent, ni l'escena del fris, amb uns diaques representats sumàriament, amb els colls poc proporcionats, no semblen tenir res a veure amb l'escena superior, que denota una factura propera al taller dels germans Cascalls, a qui s'ha atribuït (AINAUD-GUDIOL-VERRIÉ 1947, p. 54). La composició i alguns detalls formals mantenen analogies amb les diverses escenes de crucifixió dels retaules de Santa Pau (Ramon Cascalls, 1340) i Cornellà de Conflent (Jaume Cascalls, ca. 1345-6).⁴⁷ Amb les poques dades existents no es pot discernir si la conformació actual del conjunt és l'original o deguda a posteriors reordenacions, i tampoc pot descartar-se la participació de diversos mestres ensembles en un període comprès entre la mort del bisbe, el 1334, i l'estada a Girona dels Cascalls, durant la dècada de 1340. Això si el conjunt no fou elaborat en vida del prelat, com permet suposar la tomba de Berenguer de Pau, i que en canvi és un fet comprovat en la d'Elionor de Cabrera.

Dins l'univers petri tractat en aquest treball, el sepulcre de Ponç de Gualba és un

47. Cf. DURAN I SANPERE 1932, p. 27-30; v. FUMANAL 1997 i 2007.

dels primers grans conjunts escultòrics coneguts prefabricats i transportats des de la ciutat de Girona, on s'elaborà la caixa, el jacent i les columnes que el sostenen. En aquest sentit el conjunt obre la porta a considerar que en la dècada de 1330 ja s'exportaven obres d'aquest calibre i complexitat des de la capital de l'Onyar; això, si no es tracta del primer exemple d'aquestes característiques realitzat (tampoc se n'ha conservat ni documentat cap altre d'anterior). En el mateix sentit, l'obra certifica que vers 1340 la varietat de materials exportats des de Girona ja abastava tots els formats coneguts, des de la columna més senzilla, als grups sepulcrales més elaborats. En tot cas, podem remarcar l'aspecte polifacètic de les peces prefabricades a Girona, ja que permeten la inclusió del seu material en petites proporcions dins un conjunt més gran, o bé, com en aquest exemple, esdevenir-ne el material principal, amb el qual s'elabora la pràctica totalitat de l'obra.

El sepulcre de Ponç de Gualba es fabricà integrament a Girona, com ho prova la presència de pedra nummulítica al jacent, la tapa i l'escena frontal, així com a les columnes seriades amb capitells de lliri que el sostenen.

2.2.7 El sepulcre de Bernat de Fonollar (ca. 1341)

Bernat de Fonollar és el més destacat diplomàtic de la cort de Jaume II, i un dels nobles catalans més celebrats de la primera meitat del segle XIV, especialment per la seva brillant actuació política i la seva vinculació amb l'arquitectura i l'art. Darrerament la vida d'aquest personatge ha estat estudiada en tota la seva complexitat.⁴⁸ Era fill del cavaller Berenguer de Fonollar i d'Agnès de Viladecols, qui aportà en dot la castlania de Campdàsens. Ambdós cònjuges cediren les seves heretats al seu fill l'any 1306. L'any 1321 Jaume II li atorgà el mer i mixt imperi sobre els termes dels castells de Campdàsens i Sitges, de forma que es convertí en senyor plenipotenciari de la vila costanera.

A banda de les qüestions jurisdiccionals, la petja de Fonollar a Sitges tingué també la seva repercussió en l'art i l'arquitectura. Abans de morir havia fundat l'hospital de la vila, que comptava amb una capella dedicada a Sant Joan Baptista.⁴⁹ També destacà com a benefactor de l'església parroquial dedicada a santa Tecla (en construcció en la dècada de 1320)⁵⁰ on el 1324 costejà l'edificació i els beneficis de les capelles de Sant Miquel i Sant Pere Màrtir, a més de donar 300 sous per a la decoració pictòrica de les mateixes, inclosa la policromia d'unes creus. Les decoracions foren encarregades al cèlebre pintor barceloní Ferrer Bassa (Mas 1912, p. 260), amb qui Fonollar es relacionà en diverses ocasions. Justament els únics vestigis de la primer meitat del segle XIV són els sepulcres de les famílies Ribes-Pacs, i Fonollar-Abella, si bé aquest darrer havia estat originalment a la capella de l'hospital, on Bernat demanà ser enterrat. En el primer, ubicat actualment a sota del de Fonollar, hi ha les despulles dels cavallers Galceran de Ribes (†1339) i Guillem de Pacs (†1326). Cal suposar que l'ossera es realitzà després de la mort del primer. En un moment indeterminat pels volts de 1341, quan fou reparada la tomba per traslladar-hi el cos de Blanca d'Abella (Llorac-Costa 1999, p. 74-76),

48. El treball d'Stephane Pequignot *Au nom du roi: pratique diplomatique et pouvoir durant le règne de Jacques II d'Aragon (1291-1327)*, aparegut el 2005, ha suposat un autèntic revulsiu a l'hora de conèixer el cos diplomàtic reial, on destaca la figura de Fonollar.

49. Hospital, capella i altres construccions adjacents foren adquirides l'any 1910 pel nord-americà Charles Deering, qui bastí el palau de Maricel per a tenir-hi la seva col·lecció d'antiguitats.

50. S'havia començat a bastir un nou temple parroquial el 1322, en substitució d'una església romànica. Les refaccions posteriors han fet desaparèixer qualsevol vestigi arquitectònic de l'edifici de l'època de Fonollar. Amb el temps, s'afegí sant Bartomeu a l'advocació original (Picas 1981, p. 1).

es tallà un sepulcre amb pedra nummulítica per a Bernat de Fonollar i la seva esposa, que morí poc després que el seu marit, el 1332 i no el 1300, segons consta a l'epitafi de la tomba (LLOPIS 1891, p. 108).

El conjunt està format per una ossera rectangular i coberta de dos vessants. Al vessant més proper a l'espectador hi ha representat el jacent de Bernat de Fonollar. El noble està abillat com a cavaller, amb una cota de malla que li cobreix el cos de dalt a baix, incloent el cap, només deixant una obertura per al rostre. Una túnica cobreix el jacent, del qual només surten les extremitats de les mans, recolzades sobre el tòrax amb actitud orant. Tant les mans com els peus estan recoberts de la mateixa malla. La túnica està cenyida amb un cinturó que sosté una espasa curta embeinada. La poca llargària de l'arma està en consonància amb la morfologia del jacent, que es presenta amb una reducció radical de les extremitats inferiors, de manera que el dors està plenament representat, però no les cames, absents, de les quals només s'intueixen els peus. Res no fa pensar que s'hagin practicat modificacions substancials al sarcòfag, que apareix complet i intacte (potser només havent perdut la policromia original). Aquesta forma de representació parcial del cos és comuna a molts altres sepulcres del segle XIV, entre els quals podem citar una tomba amb jacent inscrit de Peramola i una altra d'un mercader, conservades al Museu Diocesà i Comarcal de Solsona (CATÀLEG 1993, p. 214). Ambdues obres pertanyen a un territori que havia estat bisbat d'Urgell (abans de l'escisió de Solsona) en temps de Fonollar. Durant uns anys el de Sitges havia desenvolupat el càrrec de procurador reial, precisament, del comtat d'Urgell. El frontal de l'ossera és bàsicament del tipus C4, amb les armes dels Fonollar. Cada parella d'escuts està flanquejada per grups de tres escudets que combinen tant les armes del prohom com les d'Abella, pertanyents a la seva muller. A les cares laterals l'escut Fonollar apareix al centre i està flanquejat per quatre escudets als angles, la meitat amb armes dels Abella. Als timpans triangulars de la tapa apareix un cop l'escut del senyor de Sitges. Com anoten Llorac i Costa (1999, p. 76) es recompten un total de 26 escuts, que la converteixen la tomba nobiliària del segle XIV amb més profusió d'elements heràldics, d'entre totes les que es coneixen avui a Catalunya.

Per localització geogràfica el sitgetà és el sepulcre monumental més allunyat de la ciutat de Girona de què es té constància fins avui. El següent en distància

és el que hem comentat del bisbe de Barcelona Ponç de Gualba. Si el de Sitges fou realitzat més o menys immediatament a la mort del pròcer, voldria dir també que és el més antic dels elements funeraris catalogats fora de la diòcesi gironina. Fins ara no ha pervingut cap notícia sobre la seva realització ni cronologia, i tampoc sobre el perquè s'utilitzà pedra nummulítica. Òbviament podríem fer valdre la proximitat al rei i al seu entorn per a explicar l'elecció del material, que Jaume II ja havia fet servir als sepulcres de Santes Creus i a la capella del palau reial Major. Però aquesta seria poc més que una explicació "genèrica". D'altra banda, i sense voler-ho emprar de raó principal, els avatars històrics fan que es produeixi una coincidència històrica interessant, en aquest sentit. En la dècada de 1320 els jurats de Girona promogueren la construcció d'una carretera de la ciutat fins al port de Sant Feliu de Guíxols, que geogràficament era el més interessant per a garantir la capacitat exportadora de la capital de l'Onyar (v. capítol 4 d'aquesta part). Curiosament, l'oficial reial encarregat d'ordenar els impostos que ajudarien a pagar la construcció de la carretera, auspiciada per l'infant Alfons, fou Bernat de Fonollar, qui el 1322 signava la concessió feta per l'infant el 4 de desembre d'aquell any, a favor dels jurats de la ciutat (JULIOL 2004, doc. 7). Hi ha una alta probabilitat que anys després el seu sepulcre tallat en calcària nummulítica sortís de Girona en direcció a Sant Feliu de Guíxols, per a ser embarcat i dut fins a Sitges; i que el trajecte entre les dues viles gironines el fes justament per la dita carretera, que ell mateix havia ajudat a construir.

Conjunt del sepulcre i detall del jacent de Bernat de Fonollar, a l'església parroquial de Sitges.

3. ESCULTURA ARQUITECTÒNICA ESTANDARDITZADA

*«Capitella autem, quae erant super capita
columnarum [...] fabricata erant in porticu....»*

Primer Llibre dels Reis, 7 : 19

3.1. Columnes, finestres, claustres

Dins la producció d'elements seriats fabricats amb pedra de Girona, la columna és l'element essencial, i constitueix el principal suport de finestres i galeries, que és on s'aplica normalment. En aquest sentit, no hi ha exemples de columnes seriades en portades d'edificis religiosos excepte un: la portalada occidental de l'església de la Sang, a Llíria.⁵¹ L'altura de la columna és pràcticament l'única indicació tècnica (a banda de consideracions iconogràfiques) que s'especifica als documents contractuals. Aquesta circumstància és ben favorable a la investigació, perquè podem afirmar que les mesures de les columnes, en conjunt i pormenoritzades, emeten xifres que permeten l'apreciació exacta de les estandarditzacions.

En la documentació de l'època es parla indistintament de columna, cumpna, colonna, calona, colona i corona. La derivació lèxica d'aquest darrer apel·latiu ha servit per a designar les finestres coronelles, que no són més que finestres colonelles, o sigui, fetes amb colones, amb columnes. Convé aturar-se un moment a comentar aquest aspecte lingüístic. La corrupció i derivacions del

51. Tres fusts i capitells per banda, obrats a Girona, sostenen les arquivoltes de la porta occidental d'aquesta església, un fet excepcional, com també estranya és la coincidència de la presència de capitells de lliri a la façana, amb el nom de la vila, Llíria, que malgrat no tenir-hi res a veure des del punt de vista etimològic, evoca en la paraula aquestes flors.

mot “columna” s’observa en la documentació artística relacionada amb diverses obres, comitents i geografies, com a la catedral de Vic o els diversos palaus reials, o sigui que l’oscil·lació en la denominació havia de ser popular i habitual. Per citar els exemples més rellevants, el 1325 Berenguer Portell cobra per 4 “colones” del claustre de Vic, i un any després se li fa pagament de 10 “corones”, tractant-se del mateix element.⁵² El 1329 Guillem Palou venia una finestra «duabus colonis» (o sigui de dues columnes) al jueu Bonjuha Badoç.⁵³ El 1345 Pere III havia encarregat diverses «calones» i «colones», que també anomena «columpnas colondelles», per al Reial de València.⁵⁴ L’oscil·lació ortogràfica encara es detecta en ple segle XV a Mallorca, quan l’argenter Françoi Martí cobrà 5 florins a raó «d’una corona de pera de Girona» (una columna de pedra) per a l’altar major de la catedral de Palma (LLOMPART 1986, p. 257). En l’obra de la llotja de la capital mallorquina es parla directament de finestres «ab dues corones» i de «maynels sive corones» (1451); i al 1495 es fa referència a una «finestra de duas coronas» d’una casa propietat del noble Salvador Sureda (CARBONELL 2008, p. 64). L’evolució columna/colona/corona és la que genera el mot “coronella” per a les finestres amb corones (=finestres amb columnes).

El conjunt de columna completa que normalment es fabrica i es ven sencer està format de quatre peces: base, fust, capitell i taula (equivalent a cimaci o imposta). No obstant en la documentació s’especifica sovint si la columna s’integra de les quatre parts esmentades o només d’algunes d’elles, ja que, com avui, de vegades la paraula columna s’usa indistintament tant per una columna sencera com només pel fust. Així, l’any 1304 Pere d’Ordis reconeix al prior de Santa Maria de Besalú que farà 14 columnes, 14 capitells i 14 bases (GALLEGO 2007, p. 187-189), assimilant columna al fust: en canvi l’any 1350 Francesc Sapllana rep 18 lliures per fer 4 columnes amb el seu arnès format per bases, capitells i taules.⁵⁵ El tipus i la mida de les columnes oscil·la segons el conjunt al qual estaven destinades, ja fossin finestres o galeries. El dos tipus

52. ABEV, ACV, Obra de la Seu, Obra del claustre, 1322-1403, reg. 3/5, f. 3r i ss.

53. Citat per: GUILLERÉ 1993, p. 469, n. 6. El publico íntegre a l’apèndix documental.

54. ACA, C, reg. 633, 1345, f. 30, 12v i 170v. Documents citats per RUBIÓ 1921, doc. LXXIV, nota a la p. 75 (v. Apèndix 1). S’entén que en lloc de «columpnas colondelles» volien dir «finestres colondelles», *lapsus calami*.

55. AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1350, reg. 49, 5 març (v. Apèndix 1).

més usuals eren les de fust cilíndric i les gallonades amb quatre lòbuls. En cada cas calia que les terminacions i encaixos de les peces complementàries al fust, o sigui les bases i els capitells, s'adaptessin a la forma cilíndrica o gallonada, segons el cas. Tanmateix no és cert que aquestes dues tipologies s'apliquessin indistintament en obertures i claustres, o com s'ha afirmat, que «*Los fustes de perfil gallonado que constituyen la modalidad más usual, tanto en ventanas como en galerías claustrales*» (ESPAÑOL 2009, p. 980). En realitat, i després d'un exhaustiu recompte i observació, es poden definir una sèrie de normes tàcites a l'hora d'utilitzar determinats tipus, tant formals com iconogràfics, que matisen aquesta afirmació; unes normes que són seguides categòricament pels mestres pedrers (hi haurà excepcions, segur, que confirmen la regla), i que han passat desapercebudes fins ara.

D'entrada cal dir que hi ha una diferenciació formal clara entre les columnes que s'apliquen a finestres i a galeries: en les finestres només apareixen columnes amb fust cilíndric, i no hi ha cap cas registrat des de finals del segle XIII fins al XVI de finestra feta amb pedra nummulítica i columnes gallonades. Fem excepció d'un: les obertures del campanar de Santa Àgata al palau reial major de Barcelona, les quals, per raó de l'altura i l'ús primerenc de la pedra, es feren quadrilobades i, de fet, no es tractaria d'un cas de columnes seriades, en el sentit estricte de l'expressió, a causa de les seves grans proporcions. En contrast amb les finestres, en els claustres s'utilitzen preferentment columnes soltes amb fusts gallonats, en una sola línia, i de fet, no hi ha cap exemple, ni conservat ni documentat, de claustre amb dobles columnes gallonades. En canvi quan hi ha exemples amb columnes aparellades aquestes són sempre de fust cilíndric, i són molt menors quantitativament que els anteriors. Diversos factors ajuden a explicar aquesta norma tàcita. El primer és que la columna gallonada parteix d'una base i capitell robustos (de 26 a 29 cm de costat), amb un fust que molt sovint iguala o supera el gruix dels fusts massissos dels segles XII i XIII i, comptant la disminució de pes dels sostres de les galeries, on en lloc de les pesades voltes de pedra predomina la creueria i les cobertes de fusta sostingudes amb cabirons, una línia de columnes gallonades esdevé suficient per a suportar les cobertes. Així succeeix en la gran majoria de galeries i claustres amb elements seriats al llarg dels segles repartides per tota la geografia de la corona (Girona, Barcelona, València, etc). Tanmateix no es pot obviar que, en menor quantitat, hi ha claustres en què se segueix la

manera tradicional de doble columna, i en aquests casos, i també sense excepció, els parells de columnes sempre són amb el fust cilíndric. És el cas de les galeries altes del claustre de Ripoll, on es decidí imitar la seqüència de dobles columnes cilíndriques del claustre baix per a garantir l'harmonia del conjunt, malgrat un lapse de quasi 3 segles en les obres.⁵⁶ El mateix succeirà a la canònica de Sant Feliu de Girona, on a partir de 1357 s'opta per un claustre amb parells de columnes cilíndriques que substituïa un claustre romànic anterior, també amb columnes cilíndriques apareiades (cf. CHAMORRO 2004), o als claustres dels convents carmelitans de Girona i Camprodon (1360-1370).

La comparació visual de formes i proporcions es torna nítida posant de costat una finestra del segle XIII (casa de l'Ardiaca) al costat d'una del XV (Palau Episcopal).

La mida matriu per a les finestres era el pam de Barcelona: 20 cm. Això sí, dins una oscil·lació d'1,5 cm amunt o avall, de forma que en la immensa majoria de finestres l'amplada i profunditat (sempre igual) de bases i capitells es manté constant entre els 18,5 i els 19,5 cm de mitjana, tan li fa la geografia o la cronologia dels elements. Aquesta mesura és constant en les obres ressenyades a Girona, Barcelona i més enllà, començant pel segle XIV i fins al XVI. També de forma constant, els fusts que acompanyen aquestes bases i capitells són sempre cilíndrics. No conservem

56. Mentre corregeixo l'última versió de la tesi acaba de publicar-se *Claustrum*, del monestir de Ripoll, amb un article monogràfic del Dr. Pere Beseran al respecte del claustre monacal, les diverses fases i els seus autors, plantejat per esdevenir l'obra referencial d'aquest monument.

ni tenim notícia de cap finestra que fos amb columnes lobulades. Com a mínim al segle XIV els fusts són sempre cilíndrics, però varia sobretot l'altura i menys el diàmetre del fust segons la proporció de la finestra. A banda del cas excepcional de les obertures geminades del campanar de Santa Àgata, al Palau Reial Major de Barcelona, en tots els exemples datables dins els tres primers quarts del segle XIV, les columnes de finestres geminades presenten una altura sempre entre els 165 i 200 cm, i no superen els 19,5 cm de gruix en bases i capitells.

Les proporcions canvien lleugerament en els exemples més complexos de les finestres coronelles, amb 2 o 3 columnes. La major estructura de les obertures va permetre una major llum i, per tant, una major altura i esveltesa dels elements arquitectònics, ja que tot el conjunt és més resistent a les tensions de murs i sostres. O sigui que els 200 cm només són superats per les finestres quan són coronelles dobles o triples. Així, per exemple, les de l'exterior de la Fontana d'Or de Girona (columnes de 240 cm, façana pel carrer Ferreries Velles) o les del Palau Reial Major (façana plaça de Berenguer el Gran) i Palau Reial Menor (destruït) de Barcelona, obrades ja en temps de Pere el Cerimoniós. A finals del segle XIV la grandiloquència de les finestres coronelles arriba a autèntics extrems tècnics, al límit de la resistència física dels materials, com s'aprecia a les coronelles trífores de la Pia Almoïna de Girona (columna 262 cm, fust 213 x 9 cm de diàmetre), i al segle XV a la seu de la Diputació del General a Perpinyà (columna 272 cm, fust 220 x 9 cm diàmetre). Deixant de banda aquests exemples extraordinaris, ratifiquem que l'estàndard de la columna d'una finestra geminada es troba exactament entre els 165 /175 i els 200 cm, o sigui, entre 8,5 i 10 pams a la cana de Barcelona, o entre els 7 pams i 1 cana de Montpeller (exemples a Barcelona, Girona, Besalú, Castelló d'Empúries, etc).

La disposició de les columnes, centrades (tant si són 2 o 3) segons l'eix longitudinal de l'obertura, provoca una diferència de distància entre columnes i muntants, de manera que la distància de muntant a columna sempre és lleugerament més petita que la que queda entremig les bases de les dues o tres "corones" possibles. La menor distància, i la major obertura visual del camp central, provoquen una mena d'èntasi, com succeeix als frontals d'alguns temples grecs i romans, i per tant es produeix una certa correcció visual a l'espectador, de manera que la mirada "equilibra" i "simetriza" la composició de les finestres:

la mirada iguala les distàncies entre muntants i columnes centrals. No hi ha dubte que aquest recurs visual fou conegut i apreciat pels mestres pedrers, que l'aplicaren constantment des del segle XIV.

Als claustres i galeries les mesures parteixen d'uns estàndards majors (i diferents en forma) ja d'inici, que permeten amples intercolumnis i porxades majestuoses. El segment estàndard indica que les columnes es tallen majoritàriament entre els 200 i 220 cm d'alçada, o sigui, entre 10 i 11 pams a la cana de Barcelona, o entre 1 cana o 9 pams a la cana de Montpeller. Aquesta major altura fou possible gràcies al substancial canvi formal dels fusts, que sempre (comptades excepcions, i per raons no arquitectòniques) eren lobulats, o com esmenten els documents, “quarnes” o “gallonats”. Afortunadament l'edat mitjana aporta un vocabulari prou específic com per definir cadascuna de les tipologies. La columna quarna (o lobulada), a part de ser més complexa i refinada des d'un punt de vista estètic, era molt més forta que les cilíndriques des d'un punt de vista arquitectònic, ja que el diàmetre de les zones més amples era sempre major al d'un fust convencional,

Com en l'exemple comparatiu anterior, l'evidència del creixement i estilització de les arcades s'obté posant de costat una arcada de la galeria nord del claustre de Ripoll (ca. 1175-1200) i l'ala del claustre de Sant Francesc de Girona, conservat al palau Solterra (ca. 1360).

i s'assembla al diàmetre dels elaborats al segle XII o XIII. I no obstant això, el fet d'optar per lobular el fust, la dotava alhora d'un interès visual, que compensa el major diàmetre amb un major atractiu estètic, on no es divisen les dimensions a simple cop d'ull, i se'n garanteix l'esveltesa. Per contra l'únic canvi que el fustuarne implica al capitell i la base, és un dibuix lobulat en els encaixos, que altera poc la composició final de la peça superior i la inferior, modulant la forma a la base i la part superior, respectivament. Per la resta, capitells i bases són gairebé idèntiques a les d'una columna amb fust cilíndric.

També es pot afirmar que la columna gallonada és una solució original baixmedieval, que en garantia la solidesa i la bellesa ensem; i també es pot dir que aquest tipus de columna fou dissenyada expressament als tallers de pedrers gironins, potser amb participació d'algun mestre reial (Bartomeu?), o altrament en tindríem algun altre exemple anterior o bé amb un altre tipus de pedra. Al Principat no es conserva cap indici, ni físic ni documental, de columna gallonada anterior a les columnes del campanar de Santa Àgata de Barcelona, que ja estaven col·locades l'any 1310. Els següents exemples segueixen sempre la línia del mecenatge reial, als claustres de Sant Pere de les Puel·les, Vic i Pedralbes, on es construïen les galeries a partir de 1322, 1324 i 1327 respectivament. Es dona la circumstància que les finestres de Santa Àgata són les més altes (i potser les més antigues!) mai construïdes amb pedra de Girona. Però l'excepcionalitat no només rau en el tamany, sinó també en què el fust és quarne: en total, quatre fusts monolítics gallonats de 259 cm d'alt amb un diàmetre màxim de 14 cm. La columna mesura en total 315 cm d'alçada (una mica més de 12,5 pams a la cana de Montpeller) i la finestra supera els 4,5 m a la cúspide de l'ogiva. Unes proporcions úniques per (com ja he dit més amunt) al punt més elevat de l'edifici més alt de la ciutat en aquell moment.

Al costat de les columnes de producció seriada, cal fer esment d'un altre tipus, emprat en la construcció de grans claustres i monuments funeraris, i que per tipologia representa just l'antítesi dels tipus estàndards suara descrits. Es tracta d'un tipus de columnes, normalment de grans dimensions (sempre superant la cana de Montpeller en altura, amb més de 200 cm) i que es caracteritzen per l'extrema complexitat de bases, fusts i capitells, obrats amb gran quantitat de motlluracions, algunes només aptes per a mestres pedrers d'alta qualificació

tècnica. En les motllures s'aprecien seqüències de cavets i bocells, filets i llistells, combinats de forma elegant. A Catalunya (i majoritàriament també fora d'ella), aquest tipus de columnes només es troben en conjunts monumentals de patrocini àulic. L'exemple més antic documentat són les columnes del baldaquí de la tomba de Pere el Gran a Santes Creus, seguides per les del sepulcre doble de Jaume II i Blanca d'Anjou, que serveixen de model per a tallar les columnes del claustre del mateix monestir. Les columnes tombals s'obraren amb pedra de Girona, mentre que en les del claustre s'emprà pedra de Lleida, això sí, seguint estretament el model establert pels fusts gironins. També en calcària nummulítica s'obraren les columnes del claustre de la seu de Vic, els muntants de la porta del comunicador del convent de Sant Domènec de Girona, i les columnes de la façana de l'aula capitular del convent de Sant Domènec de València. Seguint el mateix tipus de motlluracions, però realitzats amb calcàries locals, cal esmentar dins el mateix grup les motlluracions de les columnes de la tomba doble d'Elisenda de Montcada al monestir de Pedralbes i el claustre del convent de Sant Domènec de Balaguer.

Façana del convent de la Concepció de Palma, un dels pocs exemples amb finestres coronelles de 3 columnes i 4 arquets.

Tots aquests casos permeten la seva inclusió en un grup homogeni (tot i que aparentment no ho sembli) de conjunts monumentals, grup que s'estableix per raons formals i compositives, de cronologia, i de mecenatge. Les formals i compositives les he descrit només començar el capítol. Pel que fa a cronologia, tots els exemples es daten, segons les fonts documentals, entre 1310-1340 aproximadament. Les obres conservades es concentren en monuments funeraris reials o en

convents dominicans, i tots, sense excepció, reberen, d'una forma o altra, el patrocini directe de la cort. Per adonar-se'n, potser calgui esmentar cada exemple. El cas de Santes Creus és evident: mecenatge reial per a la construcció de diversos panteons funeraris, i la continuació formal d'aquests expressada en el claustre cistercenc. La reina Elisenda promogué la construcció del monestir

de Pedralbes, el claustre del qual es bastí sencer amb pedra de Girona i de Montjuïc, i pagà la realització d'una tomba doble, com a reina per la banda del claustre i com a monja clarissa per la part de l'església conventual. El claustre de Vic s'inicià en temps del bisbe Berenguer Saguàrdia (1306-1328), que era parent molt proper de la reina Elisenda. Per si fos poc, la connexió de l'alt estament familiar propicià la participació d'un mateix taller gironí en l'aixecament dels dos conjunt, el de mestre Berenguer Portell, actiu a Vic entre 1325-1334 (cf. GUDIOL 1981 i Apèndix) i Pedralbes vers 1327 (GUILLERÉ 1991, p. 78). La porta del claustre del convent de Sant Domènec es pot datar a l'entorn de 1331, quan el prior Ramon de Porta emprengué la construcció d'una residència o palau prioral;⁵⁷ la situació vers la dècada de 1330, tenint en compte la coherència dins la totalitat d'obres ressenyades, s'ha de defensar malgrat la datació dins el segle XV proposada recentment (MOLINA 2011, p. 180). Per la seva banda, el convent de predicadors de València rebé patrocini i especial protecció per part dels monarques des de la seva fundació, mecenatge continuat per diversos membres de la Cort. Un d'aquests fou Pere Boil, senyor de Manises, Huete i mestre racional del Regne de València el 1308, a més de majordom, tresorer i ambaixador de Jaume II davant la santa Seu i la república de Venècia. Aquest prohoms es casà en l'aula capítular que ell mateix havia subvencionat amb Altadona de la Scala, filla del duc de Verona. El cavaller testà el 1321, i per tant vol dir que l'aula fou bastida amb anterioritat (SAN PETRILLO 1951) o pels volts d'aquella època.⁵⁸ A Balaguer, el convent de Sant Domènec es fundà amb el llegat testamentari del comte Ermengol X (†1314), però no es començà la construcció fins el 1323, un cop Jaume II obtingué personalment la llicència del papa Joan XXII per bastir-lo. Sembla que les obres foren ràpides per tal com el 1333 ja era habitat.⁵⁹ Tretra de context, l'especificitat de les columnes del claustre de Balaguer ha fet que molts

57. AHG, Notarials, Girona 5, Ramon Serra (NC Francesc Simon), 1331, reg. 30, f. 19v. 22 febrer (VIII kal mar). Les referències a aquesta obra es troben en l'Apèndix 2, pedrer Bernat Domènec. Per altra part, el cito en el capítol referit a la construcció a Girona en la primera meitat del segle XIV.

58. La història del reial convent de predicadors de València compta amb una extensa bibliografia, de la qual destaco per llurs aportacions les obres de CARUANA 1920, TEIXIDOR 1949-1952, GASCÓN 1975, i GARÍN 1983. No obstant, les dades que vinculen Boil amb la construcció de l'aula emanen dels treballs del baró de San Petrillo, com ja he indicat. D'altra banda cal destacar el treball fotogràfic de OLCINA 1991, gràcies al qual poden fer-se moltes de les observacions expressades, ja que normalment el conjunt està tancat o amb accés restringit.

59. Si bé la cronologia del conjunt pot haver estat posada en entredit, fins avui tota la documentació parteix de l'obra de Monfar, *Historia de los condes de Urgel*, publicada el 1853, que actualitzà després SANAHUJA 1965, p. 278 i ss, a la qual em remeto.

historiadors dubtessin en atorgar-li una cronologia massa alta, per bé que casa a la perfecció amb les datacions relatives del grup establert.

Ahora cal manifestar que els exemples catalans i valencians no queden aïllats dins el territori peninsular, sinó que existeixen exemples semblants en enclaus monumentals d'altres regnes. Concretament els paral·lelismes més clars s'estableixen amb diversos conjunts del regne de Navarra, tots ells de patrocini reial. Em refereixo a la galeria del rei i el pati de la reina del castell-palau reial d'Olite, i al claustre-atri de la col·legiata de Santa María la Real, a la mateixa població. En tots i cadascun d'aquests conjunts es fan servir les columnes "palatines" per a la construcció de les diverses galeries (que no són tallades en pedra de Girona, òbviament). Malgrat les evidents concomitàncies formals amb els projectes del temps de Jaume II d'Aragó, les obres navarreses s'han acostumat a datar dins el regnat de Carles III el Noble (1387-1425), o sigui, tres generacions després que les obres catalanes.⁶⁰ Les comparacions entre Catalunya / Navarra obren la porta a una revisió de la interpretació i la cronologia de les obres navarreses, o del contrari podríem estar parlant d'una realització escultòrica de caràcter reial *démodée*, en relació al tipus de columnes triades pels seus coetanis en les mateixes dates.

De les tipologies comentades, l'exemple més proper dins la ciutat de Girona és la porta de la ja esmentada capella de la Sagristia del convent de Sant Domènec de Girona, que darrerament s'ha datat dins el segle XV avançat. En realitat no hi ha cap element escultòric o arquitectònic que permeti retardar-ne tant la datació, i ben al contrari, la seva morfologia s'inclou en un segment cronològic concret, entre 1310 i 1340 aproximadament. De fet, és probable i lògic que la seva realització fos paral·lela a les obres de l'església o la pròpia casa prioral, ambdues en plena activitat en la dècada de 1330 (v. part II i apèndix). La porta presenta als capitells una decoració a base de criatures híbrides i sanefes fitomòrfiques, comunes a totes les desenvolupades pels escultors reials a Santes Creus, tant a les tombes com al claustre. Al mateix claustre de Sant Domènec de Girona es detecten dos

60. Des de Catalunya s'han fet observacions comparatives amb Navarra, però des del regne basc no s'ha aprofundit en l'estudi de les contruccions reials en comparació amb altres territoris (MARTÍNEZ DE AGUIRRE 1987); per això no s'han qüestionat les cronologies donades per la historiografia tradicional (cf. DIEZ 1999). El decalatge d'anys entre els regnats de Jaume II i Carlos III, respecte dels projectes catalans i navarresos, de moment, segueix essent una qüestió no resolta.

capitells de perfil mixtilini ocupant una arcada de la galeria sud, sense la columna corresponent, que s'han atribuït al taller de mestre Bartomeu (que també treballà a Santes Creus).⁶¹ Sense anar més lluny, els mateixos repertoris però amb solucions formals diverses s'aprecien als capitells de la porta occidental del convent de Sant Domènec de Puigcerdà, d'inicis del segle XIV. D'altra banda no hi ha cap forma de les motllures dels àbacs o dels arcs que no sigui pròpia dels models trescentescos, emprats tant a Santes Creus com en monuments coetanis, com a les motllures de la capella funerària dels Rocabertí a la canònica de Santa Maria de Vilabertran (ca. 1325).⁶² Però on es fa més evident aquesta relació és amb diverses obres d'altres convents de predicadors, com el claustre de Sant Domènec de Balaguer, i en les columnes d'entrada a l'aula capitular de Sant Domènec de València, ambdues obres datades vers el segon quart de segle XIV. Per a trobar més exemples cal anar exclusivament a projectes reials, com els sepulcres de Santes Creus (i el claustre, amb les motllures derivades d'aquells) o, fora de la corona, a la vila navarresa d'Olite, a les galeries del rei i la reina del castell reial i a l'atri de Sant Maria la Real, tots ells casos suara esmentats.

3.1.1 Fusts

El fust és la part principal de la columna en pes i altura, i el que determina sovint la forma de bases i capitells, així com l'esveltesa del conjunt. Curiosament com avui, en la documentació del segle XIV s'usen indistintament les paraules columna i fust per a referir-se només als fusts. El 1304 Pere Ordis es compromet a fer «*XIIII columnas et XIIII capiteles et XV basas*», i queda clar que quan diu *columnas* només s'està referint als fusts.⁶³ El mateix passa el 1333 a l'obra del claustre de la seu de Vic, on es paguen diverses *columnnas* i s'especifica sense base ni capitell,

61. Veure notes diverses i anotacions del capítol 3 de la part I, referents al convent de Sant Domènec de Girona.

62. Caldrà esperar la publicació del treball inèdit del Dr. Albert Reixach titulat *L'art funerari i el poder de la noblesa al bisbat de Girona del segle XIV: uns quants punts de partida a propòsit de la capella dels Rocabertí a Vilabertran*, on per primera vegada es concreta la construcció de la capella funerària dels vescomtes de Peralada a la canònica de Vilabertran, bastida presumiblement en la dècada de 1320. Recollim la dada i publiquem el text a FUMANAL-GIRONELLA 2018.

63. ACGAX, Notarials, Besalú, Llibre de negocis del priorat de Santa Maria de Besalú, 1283-1324, reg. 2088, f. 32r. Publicat per GALLEGO 2007, p. 185-187 (v. apèndix documental).

o sigui només el fust.⁶⁴ Per contra els 6 parells de columnes que Guillem Busquet fa el 1331 per a un claustre o galeria a Mallorca tenen diverses parts, o sigui que s'entenen "en conjunt".⁶⁵ El mateix que les 4 columnes que el repetidament citat Francesc Sapllana obra per al ciutadà Arnau Rafart l'any 1350, «*quatuor colonas cum suo arnesio, uidelicet cum basis et capitellis*» (v. Apèndix 1).

El recompte total d'obres examinades indica que hi havia fusts cilíndrics, trilobats, quadrilobats, octogonals i mixtilinis, i alguns d'ells poden presentar petites variacions o subgrups. Queda clar, doncs, que no només estem parlant de 3 tipus de fusts (cilíndric, gallonat i mixtilini, segons ESPAÑOL 2009, p. 980), sinó com a mínim de 5, als quals cal sumar les variants de cadascun d'ells. Tanmateix m'agradaria separar les tipologies entre aquelles que apareixen en la producció seriada i les que no ho fan. En aquest sentit, i com ja s'ha explicat en el subcapítol anterior dedicat a la columna, el fust mixtilini de les columnes palatines no es pot incloure en els de fabricació estàndard, ja que no tan sols no manté unes proporcions mitjanes, sinó que cada obra és un *unicum* pel que fa a la composició de les motllures i la talla de bases i capitells.

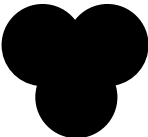
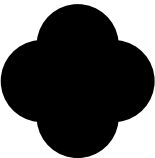
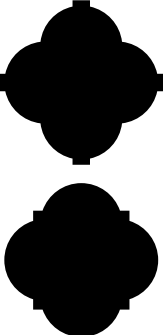

Com en la tradició romànica d'arrel més clàssica, el fust cilíndric és l'habitual, perquè s'utilitza en exclusiva en totes les columnes de finestra coronella, i també en claustres, especialment quan aquests són de columnes aparellades, on sempre són amb fusts cilíndrics, per bé que no són la tipologia més usual en les galeries. En el cas de fusts gallonats, el més corrent és el de quatre bocells semicilíndrics, que tant poden tallar-se en perpendicular o seguint l'aresta del quadrat. Els primers resulten més esvelts que els segons, i es combinen preferiblement amb capitells de lliri i bases d'esferes. Els segons són més robustos, i apareixen normalment combinats amb capitells de palma i bases de fulletes. En el cas dels fusts tallats en perpendicular, és habitual que l'escultor hi deixi un filet en la cúspide de les formes còncaues, o als angles que formen els gallons, marcant així una petita línia vertical al centre de les protuberàncies, augmentant l'esveltesa i la finor dels acabats. Així s'aprecia al claustre del convent de Sant Francesc de

64. ABEV, ACV, Obra de la Seu, *Computum operis claustris*, 1333-1335 (reg. 3/2), f. 67v. Citat per GUDIOL 1981, p. 35 (v. apèndix documental).

65. AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1330-1331, reg. 11, f. 88r. Citat per ESPAÑOL 1999, p. 102, n. 128 (v. apèndix documental).

TIPOLOGIA DE COLUMNES, SEGONS EL FUST

Columnes seriades

cilíndric	trilobat gallonat	tetralobulat quadrilobulat gallonat quarne	tetralobulat quadrilobulat gallonat amb filet quarne amb filet	vuitavat octogonal
				
				

Columnes “palatines” o mixtilínies

Baldaqüí de la tomba
de Pere II
a Santes Creus

Baldaqüí de la tomba
de Jaume II i Blanca
a Santes Creus

Claustre de
la seu de Vic

Porta est
del claustre de
Sant Domènec
de Girona

Mallorca (filet exterior) i en l'encàrrec d'Alfons el Magnànim per al castell de Nàpols (filet als angles, v. il·lustració).⁶⁶ No hi ha cap exemple en què es combinin alternativament fusts en creu i fusts en aresta en una mateixa galeria. El normal és que una planta de quatre ales de claustre, o en la galeria d'un palau, els fusts siguin del mateix tipus. No obstant, això pot canviar quan es tracta de pisos d'arcades realitzats en moments diferents, com succeeix, per exemple, entre les dues galeries del claustre de Pedralbes. Un cas pintoresc el protagonitza el claustre de Sant Francesc de Mallorca, potser el més antic conservat però també el més original, perquè alterna fusts de dos gruixos diferents i capitells de palma i lliri seqüencialment (cf. DURLIAT 1964, p. 62 i ss). És difícil, a part d'observar els models de segles precedents, trobar l'origen o primers exemples de fust gallonat rectilini, "a la gòtica", podríem dir, aplicats ja al segle XIII i XIV. Deixant de banda alguns exemples de grans portades de catedrals germàniques on s'hi poden trobar paral·lelismes (Estrasburg, Bamberg, etc), és interessant assenyalar les similituds formals i proporcionals dels fusts gallonats gironins amb obres del regne d'Anglaterra. El més reculat és la base de la torre nord de la catedral de Wells, on s'alternen fusts gallonats amb cilíndrics, i que s'ha datat vers 1225-1230 (WILLIAMSON 1997, p. 174). A més, en aquest cas les convexitats dels lòbuls estan decorades amb un filet, com s'aprecia en nombroses obres de manufactura gironina. També es troben exemples en els cors de fusta anglesos, on els fusts d'aquesta mena també són utilitzats des de mitjan segle XIII; vers 1245 al cor de la catedral de Salisbury, i després, cap a 1308, al de la catedral de Winchester (cf. TRACY 1987, p. 18 i ss).

Al costat dels fusts de quatre lòbuls, s'ha observat una altra tipologia, poc habitual, de tres lòbuls disposats de manera simètrica. Els exemples existents es detecten a partir de dos capitells d'una col·lecció particular de Camprodon, i una finestra tardana remuntada en una de les façanes del palau de Maricel de Sitges. No es pot dir que sigui una tipologia usual, però vistos els dos exemples, separats per un segle aproximadament, pogué no ser estranya. El quart tipus detectat són els fusts octogonals, deutors en bona part de la tradició romànica, on de forma més o menys constant apareixen fusts octogonals espigolats en claustres i

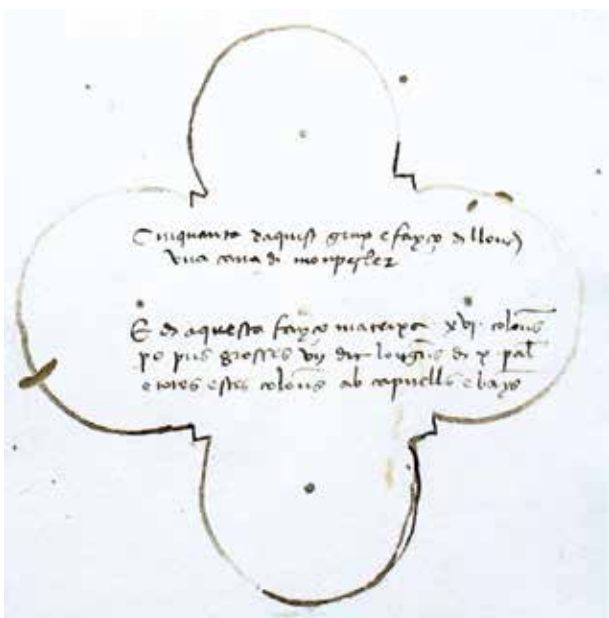
66. En el cas de les columnes encarregades per Alfons IV els anys 1446 i 1448, no s'especifica, malgrat que la historiografia ho generalitzi, si van destinats a finestres o galeries (BOFARULL 1899, p. 627; ESPAÑOL 2009, p. 977).

Dos exemples de galeries claustrals amb columnes seriades, mostrant les dues úniques tipologies: una filada de columnes gallonades (Pedralbes) o doble filada de columnes cilíndriques (Ripoll).

portalades del segle XII i principis del XIII. Vers 1290-1300 fan aparició al claustre del monestir de Breda, i dins el segle XIV a la rosassa de Sant Pere de Galligants i en un grup de peces (avui desmuntades) al convent de Sant Domènec de Girona. És clar que ja es comptava amb els fusts octogonals, llargs i esvelts, de la portada de la verge del Bell-Ull a la Seu i el portal sud de Sant Feliu, tot i que aquests no es troben ordenats com a elements de producció seriada.

Com els capitells, amb el pas del temps els fusts es tornen cada cop més estilitzats, o sigui, més primers i més llargs. De fet, la tendència és que cada vegada augmentin proporcionalment en altura dins la columna, convertint la base i el capitell gairebé en meres prolongacions. En general, els fusts dels claustres del segle XII no superen mai els 5 pams a la cana de Montpeller (125cm), o 6 i escaig a la cana de Barcelona, significant un 60% del total de la columna. En canvi a mitjan segle XIII s'observa com el fust assolix el 70% amb assiduitat (Girona, Arles, Perpinyà) i que al XIV, en el moment d'estandardització dels models, s'acosta al 80% superant els 200cm (és a dir, doblant les dimensions "romàniques") amb casos extrems com el claustre de la seu de Vic, en què només els fusts, motllurats i monolítics,

Dibuix de la secció d'un fust gallonat del segle XV, inclòs en una carta d'Alfons el Magnànim (Arxiu de la Corona d'Aragó).

mesuren exactament una cana i mitja de Montpeller (300cm, triplicant un fust catedralici del XII) i suposen el 82% d'una columna completa. En altura, els fusts de la primera meitat del segle XIV apunten una sèrie de constants. En les finestres l'altura es manté entre els 130 i els 160 cm (una cana de Barcelona), i en galeries l'altura es troba entre els 150 i els 175 cm, amb molts exemples d'una cana de Barcelona exacta (Pedralbes, Fontana d'Or, etc), tendència que es reproduïx en la segona meitat de segle i al llarg del XV (Jonqueres, Sant Joan de les Abadesses, etc). Al segle XV,

en els encàrrecs esmentats d'Alfons el Magnànim, s'especifica que un dels fusts encarregats ha de mesurar exactament una cana de Montpeller.

L'augment d'altura i proporció evoluciona en paral·lel a la disminució del diàmetre dels fusts. En claustres i galeries de vers 1150-1250 s'aprecia una mitjana entre propera als 15-16 cm de diàmetre per als fusts cilíndrics, en contrast amb la mitjana de 11-13 cm per la segona meitat del segle XIII i el XIV. La disminució diametral es produí al llarg del segle XIII, assolint les màximes quotes en el XIV i el XV. El canvi s'aprecia clarament a través dels exemples. Dins el segle XII, els fusts del claustre del monestir de Ripoll (16 cm), la seu de Girona (15 cm) o Sant Pere de Galligants (16 cm) contrasten amb els dels claustres de Santa Maria d'Arles (12 cm) i Sant Domènec de Girona (12,5 cm). Alhora l'aprimament s'accentua a partir del 1300, com s'observa al lavabo del claustre de l'esmentat convent (11,5 cm), la llotja de la Plaça des Homes de Castelló d'Empúries (11 cm) o als arcosolis del mur sud de Sant Feliu de Girona (8,5cm). En un altre ordre, els fusts lobulats de galeries i claustres arriben altra vegada als gruixos dels fusts romànics, però amb una percepció visual totalment diferent, pel fet de ser gallonats, o sigui que aparenten menys diàmetre, que es troba en una mitjana entre els 15 i 18 cm. Cal només

citar dos casos excepcionals de grans proporcions: els fusts de la galeria parcialment conservada a l'antiga casa Carles, avui Ajuntament de Girona, i el fust conservat a l'interior del restaurant Artusi de la mateixa ciutat, que d'altura mesura una cana exacta de Montpeller (198 cm) i arriba a un gruix màxim de 28 cm.⁶⁷

3.1.2. Capitells

«[...] entre els dos hi ha una terra de xiprers i de palmes.

En els meandres grocs de lliris, verds de pau... »

Màrius Torres

Com s'explica a l'inici d'aquest capítol, hom constata que a finals del segle XII es produeix un fet tècnic cabdal en la producció d'escultura monumental. Aquest fet s'aprecia directament en la talla de capitells, en la progressiva adopció de blocs rectangulars de pedra en substitució de blocs cúbics com a base de les composicions, de manera que ja d'entrada el capitell pren una aparença vertical, allargassada, diferent de l'aire "quadrangular" i pesant de les obres anteriors. En els conjunts claustrals "clàssics" del romànic català, com els sorgits dels tallers de Cuixà-Serrabona o els de Ripoll-Vic, en general els capitells es tallen a partir de blocs cúbics regulars; característica compartida per la majoria de claustres europeus del període, d'on es podrien citar els de Moissac, Tolosa, etc. Com succeï en altres indrets d'Europa, a Catalunya aquesta opció cúbica serà totalment bandejada pel taller d'Arnau Cadell als claustres de Girona i Sant Cugat. Així per exemple, els capitells de l'ala nord del claustre de Ripoll es tallaren a partir d'un bloc cúbic de 32 cm d'aresta; en canvi a Girona els capitells arriben als 36 cm d'altura, però de costat en mesuren només 27. En aquells exemples els capitells suposen aproximadament una cinquena part de l'altura total de la columna, o sigui un 20% de mitjana. En exemples avançats del segle XIII, com Santa Maria d'Arles o Sant Domènec de Girona, s'aprecia la tendència a la disminució proporcional del capitell, ocupant només el 15% de la columna, i ja dins el segle XIV es consolidarà

67. Ignoro completament on devia estar ubicat aquest "quasi pilar", i quina era la seva funció, però per les proporcions es pot suggerir que tal vegada formés part d'un grup d'arcades a peu de carrer que sostenien un pes considerable.

un 12-13% de mitjana (Sant Feliu, Sant Francesc de Girona) sostingut al XV (Pia Almoina de Girona, Sant Joan de les Abadesses). En centímetres, s'aprecia una constant d'altura entre 23 i 26 cm en els capitells de finestres, i entre 27 i 32 per als de galeries i claustres (v. apèndixs de mesures).

En la primera meitat del segle XIV la paraula emprada en català és, com avui, "capitell", amb petites variants ortogràfiques com "capitel" o "capiteyl". En llatí es declina amb la forma neutra de la segona declinació *capitellum* (en plural *capitella*). En l'escultura estandarditzada entre 1300 i 1350 només s'empren dos tipus de capitell: els de "palma" i els de "lliri" (v. significacions iconogràfiques en l'apartat següent). El capitell de palma s'anomena així perquè el repertori ornamental que el cobreix per les quatre cares (menys quan es tracta d'un capitell adossat a mur o pilar) són fulles de palma, palmera o margalló. Tant en català com en llatí s'empra la mateixa forma, "palma", com en l'encàrrec de columnes per al claustre del convent del Carme de Camprodon: «*cum capitellis erunt opere sue fuylages de palma*» (FREIXAS 1983, p. 68, doc. 15). Mirant vers el món botànic, aquesta "palma" destaca per la seva similitud formal el *Chamaerops humilis*, una espècie dins el gènere *Chamaerops*, coneguda popularment com palmeta o palmera nana (margalló), un tipus originari de l'Europa meridional distribuït pel nord d'Àfrica i les zones del sud-est i sud-oest del vell continent. La disposició de les fulles i fulletes d'aquest tipus de palma és molt semblant a la dels exemples escultòrics coneguts. Als capitells, les fulles són tallades amb punxó i cisell. La seva forma és troncopiramidal invertida, i compositivament es divideixen en dos registres horitzontals. En l'inferior, quatre feixos de fulletes emergeixen des del collarí circular llis de la base fins al centre de la cara del capitell, on s'obren lleugerament i s'encorben cap a l'exterior. En el registre superior, cadascun dels feixos es desdobra i s'inclina fins a l'aresta dels angles, en l'amplada màxima del capitell, coincidint amb els de la resta de cares, i deixant un espai obert al centre de cada meitat superior, on s'hi esculpeix habitualment una flor oberta, indicant que la palma representada ha florit. Hi ha centenars d'exemples amb aquesta tipologia exacta repartits per tota la corona, tot i que algunes excepcions plantegen petites variants, on no apareix la flor, o bé on els relleus són presentats de forma més plana i geometritzada, com en els capitells octogonals de Sant Domènec de Girona o al segon claustre de Sant Francesc de la mateixa ciutat, repartit entre una galeria d'art a Girona i l'església de S'Agaró.

Capitells de palma i palmes vegetals

Claustra de Sant Domènec. Girona.

Palmes superposades de margalló, de l'espècie *Chamaerops humilis*.

Finestra exterior. Sant Pere de Galligants. Girona

Margalló comú, en plena floració.

Claustra del monestir de Pedralbes. Barcelona.

Pina de Cica, tipus de palmera florida.

El coneixement directe dels models i la perícia tècnica dels pedrers també són un factor a l'hora d'apreciar una major o menor fidelitat als models estàndards, i a la composició d'aquests. Per exemple, en l'entrada de la canònica de Santa Maria de Manresa, s'observen capitells de palma imitant els gironins, però ni la pedra ni la tècnica permeten relacionar-los amb la producció gironina, sinó que en són una tosca imitació (i per tant, posteriors al 1300).

Per la seva banda el capitell de lliri s'anomena així perquè el repertori ornamental que el cobreix per les quatre cares (menys quan es tracta d'un capitell adossat a mur o pilar) són fulles i pètals de lliri. Així ho especifica l'any 1345 en el seu manament el rei Pere III quan encarrega les 16 columnes per a les finestres del Reial de València, que havien de ser «ab tot lur aparell de bases e de capitels ab flor de lir».⁶⁸ O el ciutadà Arnau Raffart, que l'any 1350 vol que els capitells encarregats al pedrer Francesc Sapllana siguin «*cum signum floris lilii*».⁶⁹ Com les fulles de palma, els pètals dels lliris són tallats amb punxó i cisell. La forma dels capitells també és troncopiramidal invertida, i compositivament es divideix en dos registres horitzontals, circular l'inferior i quadrangular el superior. En l'inferior, vuit feixos de pètals, repartits als angles i al centre de cada cara, pugen des del collarí circular (llis o esbiaixat) fins a la meitat del capitell, on s'obren seguint la forma de representació del lliri, amb tres pètals, i s'abomben cap a l'exterior. Al registre superior es repeteix l'operació, però aprofitant millor l'amplada total de la superfície "treballable", de manera que s'aconsegueix major amplitud entre els feixos, que quan s'uneixen en parells a cada cara, formen delicades arcades ogivals. En el transcurs del temps el capitell de lliri sofrirà ben poques variacions, fins i tot menys que el de palma. Tanmateix és difícil establir quina espècie o espècies de lliris serien les imitades, donat que n'hi ha moltes, i de variades formes i colors. Tanmateix mereix un esment el denominat lliri de mar (*Pancratium maritimum*), que en català també s'anomena lliri de marines, de platja o nadaleta de mar; en castellà se'n diu *azucena de mar*; en francès *lis maritime*, *lis de mer* o *lis des sables*; en anglès *sand daffodil* o *sand lily*. Val la pena recordar que a més, en català i anglès aquest tipus de lliri de

68. ACA, C, reg. 633, 1345, f. 30, 12v i 170v. Documents citats per RUBIÓ 1921, doc. LXXIV, nota a la p. 75 (v. apèndix documental).

69. AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1350, reg. 49, 5 de març (v. apèndix documental).

flor blanca té advocacions religioses: lliri de santa Cristina i lliri de sant Nicolau, respectivament. Quan la flor encara es considera bulb i està a punt d'eclosionar definitivament, adopta una forma hexagonal o quadrangular (segons l'angle que es mira), amb superposició de dues corol·les, i justament en aquest període els pètals de la corol·la inferior encara són curts i s'inclinen o es corben cap a l'exterior, donant la nítida imatge, modèlica, d'un capitell com els ja descrits (v. il·lustracions).

Cronològicament el capitell de palma és el tipus més antic, present en pràcticament tots els exemples de finestres i claustres realitzats en el primer terç del segle XIV i resta de la centúria, i més enllà d'aquesta. Si bé ja es detecten capitells de lliri just encetar el 1300 (Santa Àgata de Barcelona), el predomini d'aquests no s'aferma fins al segon terç, a partir del qual conviuen els dos tipus, decantant poc a poc la balança cap als capitells de lliri. El canvi paulatí es produeix en paral·lel i de forma semblant al que succeirà amb els dos tipus de bases constatats. Com el que comentava en referència als tipus de columna i fust, el que sí s'aplicà indiscriminadament en finestres i claustres són els capitells decorats amb fulla de palma i lliri, això sí, també subjectes a certes normes. Les finestres d'una i dues columnes tant llueixen capitells d'un sol tipus com poden combinar les dues iconografies, tot i que el més habitual és que si són amb un, el repeteixin en el seu conjunt. Així s'aprecia a les façanes amb capitell de palma de la Fontana d'Or de Girona o el palau Sant-Romà de Besalú, o a la de capitells de lliri de la Casa Gran de Castelló d'Empúries. Amb menys quantitat, també són representatives les façanes que combinen en una mateixa finestra els dos tipus de capitells, o que reparteixen finestres amb les dues formes arreu de la façana, com el palau del Marquès de Llió a Sant Pere de Riudebitlles; aquesta tendència també s'aprecia en altres exemples més tardans, com les façanes de la Pia Almoïna de Girona (final s. XIV) o el palau de l'abat a Vilabertran (s. XV).

A diferència de les finestres, en els claustres la disposició dels capitells segueix un altre tipus de normes. La majoria de galeries i claustres són d'un sol tipus de capitell, i de fet, en els primers exemples, com Pedralbes, Sant Pere de les Puel·les i Santa Clara de Barcelona, predomina el capitell de palma. Amb el pas de les dècades predominarà el capitell de lliri, com s'aprecia als claustres dels convents de Jonqueres, Montsió o Santa Anna, també a Barcelona. No

Capitells de lliri

Claustre de St .Domènec. Girona.

Claustre de Sant Francesc de Palma. Mallorca.

Sant Pere de Galligants. Girona.

Bulb d'un *Pancratium maritimum*, l'anomenat lliri de mar o lliri de Santa Cristina.

Lliris blancs salvatges, als jardins de l'Alhambra de Granada.

obstant, el primer exemple datat, o sigui el convent de franciscans de Palma de Mallorca, ja proposa l'alternança de capitells de palma i liri, i fins i tot la iteració de fusts gallonats de major i menor diàmetre, alternativament. El que mai no trobem són capitells en seqüència de parells o terços, sinó que sempre que hi ha els dos tipus principals, són alternats un a un, com en el cas esmentat de Palma.

3.1.3. Bases

En la documentació la base s'anomena igual que avui, en català singular “base” i plural “bases”, i en llatí ablatiu singular *base* i plural *basis*. Així s'expressen els obrers del claustre de la seu de Vic el 1333, enumerant els elements de les columnes comanades, per separat: «*pro quolibet columpna cum suis capitello et base operatis*» (GUDIOL 1981, p. 35, v. apèndix documental). En la primera meitat del segle XIV, a les columnes estandarditzades es detecten solament dos tipus de bases segons la seva composició als angles: les de fulletes i les de boles o plantes amb fruit. Les primeres consisteixen en una base quadrada amb el plint llis i molt alt, quasi cobrint l'altura de la base, i una superfície decorada en baix relleu, en la que l'encaix amb el fust consisteix en una forma cilíndrica o lobulada (segons el tipus de fust) més ampla, amb terminacions en forma de simples tiges o fulletes curtes, arribant al final dels angles. En el segon tipus el plint no és tan alt, perquè els fullatges que es dirigeixen als angles en la zona de superfície són més llargs i lleugerament corbats, i les esferes o fruits dels extrems acostumen a mostrar quasi tota la volumetria geomètrica, en alt relleu. Cronològicament el de fulletes és el tipus més antic, present en pràcticament tots els exemples de finestres i claustres realitzats en el primer terç del segle XIV (Sant Francesc de Palma, Pedralbes, Santa Clara, Sant Pere de les Puel·les, etc), la majoria d'ells decorats amb capitells de palma. En el segon terç els dos tipus conviuran, i finalment el de fruits serà predominant (galeria alta de Pedralbes, Jonqueres, Montsió, Santa Anna de Barcelona, etc). La base de fruits s'associa normalment amb capitells de liri. El canvi paulatí de model de les bases es produeix en paral·lel i de forma semblant al que succeirà amb els capitells de palma i liri.

Bases de fulletes

Claustre de la catedral . Girona

Façana de Sant Feliu. Girona

Volta de Trasfigueres . Girona

Monestir de Pedralbes (planta baixa) Barcelona

Casa Padellàs. Barcelona

Bases de fruits

Monestir de Pedralbes (primer pis). Barcelona

Claustre de Sant Francesc. Girona

Com els fusts i els capitells, les bases també experimenten una evolució notable pel que fa a mesures i proporcions. La longitud del costat depèn sempre de l'amplada del capitell, i en el cas dels elements prefabricats gironins, sempre són corresponents. L'amplada de les bases és sempre igual a la dels capitells, i per tant, segueix la mateixa mesura que aquells: entre 18,5 i 19 cm de costat en les finestres, i 26-27 cm en galeries i claustres. En canvi, varien pel que fa a alçada. L'escultura romànica forneix uns exemples en què les bases són notablement aplatades, sovint amb una amplada doblant-ne l'alçada, però elaborades a partir de grans blocs, i significant entre un 10 i un 13-14% de l'altura total de la columna. Per contra, a partir del segle XIII la base comença a disminuir sensiblement, com els àbacs, per a donar tot el protagonisme al fust i al capitell. Amb l'estandardització del segle XIV i la gran producció, les bases signifiquen entre un 6% i un 9% de l'altura total de la columna. Més concretament, en una finestra se situen entre un 6% i un 7% (11,5 a 13 cm), i en una galeria entre un 8% i un 9% de mitjana (14 a 17 cm).

3.1.4. Taules

*La “rosa” de Girona és una flor màgica,
perquè és una flor de dimensió humana...*

Sra. Colls

El que en l'actualitat anomenem “cimaci” o “imposta”, en la documentació medieval gironina es coneix exclusivament pel mot català “taula”, o en llatí nominatiu i ablatiu singular *tabula* i en plural ablatiu *tabulis*. L'any 1350 Francesc Sapllana ho especifica amb claredat: «*et cum tabulis lapideis*» (v. notes anteriors). En català, l'any 1342 Pere III separa exactament els quatre elements principals de la columna «menys de basa, de capitell e de taula».⁷⁰ El mot taula apareix sobretot associat a la resta de peces que componien el conjunt d'una columna, la base, el fust i el capitell, en finestra o galeria, i s'esmenta en la descripció dels elements que eren contractats o cobrats per un mestre pedrer en una obra concreta. La producció de taules o cimacis de perfil trapezoidal en pedra de Girona és la plasmació de la separació física d'una part del capitell que en l'escultura romànica de vegades és

70. ACA, RC 1058, f. 139. Publicat per RIUS I SERRA 1928, p. 166, doc. LXIII (v. apèndix documental).

substituït per l'àbac ornamentat, inclòs a la part superior del mateix capitell, o bé per una imposta de grans dimensions, sovint, potser, poc proporcionada amb la resta de columna. En tot cas es pot dir que les taules seriades suposen una reducció dels grans cimacis a què ens té acostumats la producció dels segles XII i XIII.

Les taules són de perfil trapezoidal, amb les superfícies inferior i superior planes, i els laterals rebaixats en diagonal descendent, que era la zona on s'hi buidava un dels elements iconogràfics característics de la producció seriada gironina: les roses o rosetes (altrament, també hi ha exemples llisos, sense cap decoració). Pel que fa a les rosetes, en la documentació s'anomenen exactament com ho fem avui dia en català: roses o rosetes, en llatí circumstancial «*cum rosis*» o altres formes. Compositivament són l'abstracció geomètrica d'una flor arrodonida amb els pètals oberts, pètals que poden formar flors de 4, 6 i 8 partions, menys habituals les de 5, tot i que devien ser un model conegut de bell antuvi, si fem cas del dibuix publicat per Botet i Sisó (1908-1912, p. 541) de la inscripció perduda del castell de Verdera, a l'Alt Empordà, de 1283: tot el contorn està decorat amb roses amb dos cercles concèntrics de 5 pètals (*Epigrafi...* I, p. 164-165), talment les que són descrites en les guerres intestines entre les cases en l'Anglaterra del segle XV: «Deixant de banda tots els altres significats simbòlics que l'edat mitjana els atribuirà, des del Roman de la Rose fins a les lluites entre els York i els Lancaster, la rosa de cinc pètals és tothora [...] la reivindicació d'un principi estètic ideal» (Eco 1990, p. 85). El ja citat Francesc Sapllana especifica en el seu pacte que les taules serien «*cum signo rosarum*». L'arquetipus de taula presenta dues rosetes en cadascuna de les 3 cares exteriors, quan es tractava d'una finestra, o en les 4 cares, quan es troba en una galeria. No obstant el nombre de roses pot variar en peces de gran calibre, com els capitells de certs claustres, on es representen 3 roses per cara (per exemple al claustre de Santa Maria de Jonqueres, o a les finestres del campanar de Santa Àgata de Barcelona). D'altra banda, ja des del principi de la producció seriada, i semblantment al que succeeix amb la flor dels capitells de palma, en ocasions les roses se substitueixen pels emblemes heràldics dels comitents. En l'encàrrec ja citat de 1371 per al Carme de Camprodon, es detalla que les taules seran «*cum rosis et scudetis*»,⁷¹ segons sembla preveient les representacions heràldiques d'alguns comitents interessats (FREIXAS 1983, p. 68, doc. 15). Aquesta

71. La denominació de petits escuts, o escudets, és comuna amb la d'altres tècniques artístiques, i és normal veure-la escrita en els encàrrecs o descripcions de teginats de fusta (cf. DOMENGE-VIDAL 2013).

Taules

Sant Pere de Galligants. Girona.

Palau Episcopal. Girona.

Col. privada. Camprodon

Monestir de Pedralbes. Barcelona.

Campanar de Santa Àgata. Barcelona.

Monestir de Jonqueres. Barcelona.

substitució pot ser en una de les dues roses, o totes dues, o la central en cas de ser un grup de tres (Pedralbes, Montsió, Jonqueres). En canvi no hi ha cap exemple en què s'hagi esculpit una sola rosa, lateral o centrada, o un sol escut, lateral o centrat, en substitució d'un parell o trio de roses. Aquesta norma és constant en tots els conjunts ressenyats. Un altre exemple de les normes compositives "tàcites" entre els pedrers gironins.

Les mesures recollides de les taules no semblen tenir un patró tant clar com els capitells, però sí que normalment suposen entre 9 i 11cm més que l'amplada del capitell, quantitat que pot variar en 2, 4 o més centímetres segons el tamany de la peça inferior. Això porta a creure que per a l'elaboració d'una columna, la mida referencial era l'amplada de capitells i bases, en relació al diàmetre del fust, i mai les taules. Proporcionalment, les taules suposen de forma habitual entre un 4% i

un 7% de l'altura total de la columna, no superant normalment els 12 cm d'alçada. En amplada les taules sobresurten en un terç l'amplada total del capitell, o sigui que augmenten la superfície en un 30% aproximadament. La tendència serà que amb el pas del temps (segona meitat segle XIV i XV) les columnes seran més esveltes i les taules cada cop representaran un percentatge més petit del total, acostant-se a una mitjana del 3%-4%.

3.2. Arquets

En el cas de les finestres, ja siguin d'un sol ull, o coronelles de dos, tres, o quatre ulls, l'arc de les diverses parts està format per una, dues, tres o quatre peces monolítiques, com dintells en forma d'arc, ja sigui de mig punt, o lobulat. Malgrat que l'obtenció de medicions d'aquestes peces és molt més complicada, les apreciacions in situ i les comparacions a partir d'imatges, indiquen que també els arquets eren objecte d'una certa seriació, i les proporcions d'aquesta va en funció de si la finestra d'on formen part és bífora o trifora. Existeixen, però, excepcions, en tant que en la finestra només s'integren columnes gironines, i en canvi els arquets necessaris es fan en altres

Finestra de Canet lo Roig.

Finestra del palau de l'Aljaferia, a Saragossa.

formes i materials. Aragó és on més es detecta aquest fenomen, amb exemples il·lustres com les finestres del palau de l'Aljaferia de Saragossa, encarregades per Pere el Cerimoniós l'any 1357, on les columnes es combinen amb arcs arabescos apuntats, amb calats mudèjars; o al palau dels Luna, on les dues finestres amb complexos arcs lobulats i calats al capcer, s'intercal·len amb gelosies cegues mudèjars (ESPAÑOL 2017, p. 28-29). Altres exemples, sense aires arabescos, i més en adaptació d'arcades lobulades gòtiques, es troben a Canet lo Roig o a la casa de la vila, a Morella.

3.2.1. De mig punt

En el cas de les finestres és on s'aprecia una major varietat tipològica dels arcs. Per una banda, la producció inicial amb pedra de Girona s'amotlla al corrent imperant, i clarament sorgit al llarg del segle XII i estesa al XIII, de fabricar arquets o dintells de mig punt, monolítics, simples, d'una sola peça, tal i com s'aprecia en molts punts del territori català i més enllà d'aquest àmbit, arreu d'Europa on arriba el “segon

romànic”.⁷² Els arquets de mig punt serviren sobretot tant per a finestres d'un sol ull com per a les “geminades”, de dos ulls, amb una columna al centre. Aquest darrer serà el model més difós, però també es troben molts exemples amb tres ulls. D'alguna forma, les finestres coronelles sorgeixen a partir dels primers models romànics, que tot seguit s'estilitzen i guanyen llum i elegància mercès a la utilització d'un material dur i vistós ensems, com la pedra de Girona, a partir del darrer quart del segle XIII, i sobretot a partir de 1310-1320. Les finestres amb arquets de mig punt, que mantenien un clar aspecte medieval, quasi “romànic”, no deixen de fabricar-se fins gairebé a tocar el 1500, quan comencen a prevaldre

72. A la part I es pot apreciar una pàgina d'imatges amb diversos exemples coneguts d'aquest període.

Finestres de dues columnes amb arquets de mig punt

Carrer de Baix. Amer.

Carrer de Trasfigueres. Girona.

Pia Almoïna. Girona.

Facultat de Psicologia. Girona.

Plaça Major. Banyoles.

altres models de tipus conopial, flamíger, etc. Les proporcions dels talls, arestes i obertures segueixen un patró poc estricte, i el coteig de les mesures preses no permet establir uns estàndards clars, que en canvi sí que es pot inferir en el cas de les columnes. No obstant s'aprecien alguns detalls interessants. El primer és que en les finestres geminades l'arc sol tenir una amplada de 60 cm, o sigui 3 pams a la cana de Barcelona. Quan la finestra és coronella de dos columnes,

Finestres de dues columnes amb arquets de mig punt

"Sala gòtica". Besalú.

Pia Almoina. Banyoles.

Casa del carrer Ciutadans. Girona.

Palau Episcopal. Barcelona.

l'arquet és lleugerament inferior (50 cm de costat) o s'acosta també als 60 cm. De manera que el costat de l'arquet de mig punt oscil·la entre 50 i 60 cm, i sumat al total de la columna dins una franja de 175 a 200 cm (l'estàndard), dona una altura mitjana total per a les finestres d'arc de mig punt entre 235 i 260 cm (o sigui entre 9,5 i 10 pams a la cana de Montpeller).

3.2.2. Lobulats

Al costat d'aquesta primera tipologia, a partir de 1310-1320 també sorgeix un nou tipus d'arc que, de fet, serà el més afortunat a nivell de producció i difusió, i que marcarà per sempre l'arquetipus de la finestra coronella: el dintell o arc lobulat o trilobulat, que alhora tindrà les seves variacions. Aquest tipus també és monolític, i s'aplica igualment en finestres de 1, 2 o 3 ulls, i en casos excepcionals, en grans finestrals de 4 ulls, amb les

corresponents 3 columnes centrals (palau de l'Ardiaca, Tarragona). La creació d'aquesta traça d'arc és la conseqüència directa d'adaptar a menor escala el tipus de finestra lanceolada a un sol bloc de pedra de petites dimensions, i que permet poques variacions des d'un punt de vista pràctic. Per explicar-ho de manera senzilla, per a seva la composició es dividia el bloc en tres parts, de les quals la central era ocupada per un lòbul ogival obert, continuat a banda i banda. Això sí, al contrari que els capitells, que s'obtenen a partir de blocs rectangulars disposats en vertical, la majoria d'exemples d'arcs lobulats presenten una cara frontal quadrangular regular, fet que dona una major solidesa i proporcionalitat al conjunt de la finestra. Les variants decoratives es redueixen bàsicament a dues: l'aresta lobulada exterior pot ser angular o, com es veu sovint, transformada en un bocell. El lòbul central pot ser ample obert per la part inferior o força tancat, i en casos extrems (ja en una cronologia més tardana) es pot arribar a tancar del tot, separant completament el lòbul central de les obertures inferiors (només en casos molt tardans del segle XVI). El coteig dels exemples documentats tampoc permet vincular cada tipus decoratiu a una cronologia diferent, com tampoc a una distinta casuística: els arquets lobulats, amb bocell o sense, es comencen a emprar simultàniament, a partir de 1310-1320, igual com es tallen simultàniament els capitells de palma i lliuri. Com en el cas anterior, les proporcions dels talls, arestes i obertures segueixen un patró poc estricte, i el coteig de les mesures preses tampoc no permet establir uns

Finestres d'una columna amb arquets lobulats

Monestir de Sant Pere de Galligants. Girona.

Palau Episcopal. Girona.

Palau de la Generalitat. Barcelona.

Monestir de Sant Miquel del Fai.

Hospital d'en Llobera. Solsona.

Castell de Calonge (Baix Empordà).

Finestres de dues columnes amb arquets lobulats

Casa Gran. Castelló d'Empúries.

Casa de Lleó Aninay. Girona.

Fontana d'Or. Girona.

Rambla, 36. Girona.

Rambla, 38. Girona.

Palau Reial Major. Barcelona.

estàndards clars. Igualment s'aprecien detalls interessants. El primer és que en les finestres geminades l'arc pot ser major, fins als 70 cm de costat, o sigui 3 pams i mig a la cana de Barcelona. Quan la finestra és coronella de dos columnes, l'arquet és lleugerament inferior (50 cm de costat) o s'acosta també als 60 cm. Si el costat de l'arquet lobulat oscil·la entre 50 i 70 cm, sumat al total de la columna dins una franja de 175 a 200 cm (l'estàndard), dóna una altura mitjana total per a les finestres entre 235 i 270 cm, lleugerament superior a les anteriors.

3.3. Simbologia

En l'escultura arquitectònica, la presència d'iconografia es concentra en les decoracions dels capitells, sempre de palma o lliri, i en les taules amb rosetes.⁷³ Cal entendre aquestes decoracions com un conjunt simbòlic, pel fet que són diversos elements vegetals i florals que es representen en grup, i per tant, amb una “combinació possible” o “ortodoxa” de significats simbòlics, els uns compatibles amb els altres des del punt de vista teològic. La contínua repetició de tipus i la reiteració de les combinacions, amb centenars d'exemples conservats, suggereix l'apreciació dels significats iconogràfics en el conjunt de la columna, sumant totes les parts. Si intentem fer el sempre difícil exercici de situar-se rere els ulls d'una persona d'època medieval, podrem entendre millor que a banda de les representacions historiades, els elements vegetals i florals tenien unes concomitàncies concretes, uns significats (múltiples, si es vol), que els ciutadans del 1300 arribaven a interpretar, en major o menor grau, i a abstraure en el seu interior, alguna de les idees i conceptes que aquella herba o aquells pètals podien significar-los. I evidentment, quasi totes aquestes al·legories tenien relació directa amb els valors del cristianisme, extrets directament dels textos bíblics: «el simbolisme era l'òrgan del pensament medieval. L'hàbit de

73. A les bases, la profunda geometrització dels temes de fulletes o fruits no permet una identificació botànica prou precisa, i per tant cal relegar a les fulletes un breu paper d'identificació d'un peu vegetal, i als fruits la culminació d'una planta que amb la flor espera l'arribada del fruit, com aquell en qui mai remet l'esperança. Aquestes i altres consideracions s'aborden més endavant en parlar de la simbologia del lliri.

veure-ho tot només per la seva connexió significativa amb allò etern, mantenia viva en l'esfera del pensament la llüïssor dels colors canviants i la inexactitud dels límits...» (HUIZINGA 1955).

Tant la palma com el lliri han estat vegetals amb una profunda tradició simbòlica en les cultures mediterrànies ancestrals, i la seva representació és la sublimació de ritus diferents des de molts segles enrere, però amb un fil conductor continu per mor del seu significat. Probablement l'aclimatació de les espècies vegetals a d'altres regions que no fossin les d'origen (proper orient) ajudà també a la transmigració de les creences que havien sorgit al voltant d'elles, així com el seu valor i apreciació social. Quan la palma i el lliri es fan un lloc en la iconografia cristiana, en realitat es produeix una reinvençió del relat a partir de les tradicions anteriors, però sense canviar en gairebé res l'essència del seu significat simbòlic. Com ja és notòriament sabut, això succeí amb gairebé tota la iconografia que el cristianisme adoptà i modificà a partir de les teogonies romana i grega, tenyint-la de tons clarament orientals. Com no podia ser d'altra manera, la palma i el lliri són dos elements més dins les desenes de símbols que la nova església oficialitzà a partir de Constantí el Gran, dins les primeres realitzacions plàstiques permeses en el cristianisme d'imperi, absolutament sincrètic.

Òbviament quan hom arriba al 1300, la palma i el lliri són ja símbols mil·lenaris. És difícil afirmar si els artistes i comitents de l'època coneixien tota la seva significació, però en tot cas sembla apuntar-se que sí: entre tot l'extens repertori fitomòrfic per a capitells ja existent vers el 1300 (amb tots els pròlegs magnífics dels segles XII i XIII) s'estandarditzen només aquests dos motius, i a més, a partir de llavors, l'estàndard perdurarà, amb mínimes variacions, durant els tres segles següents. El fet que la cort triés només aquests dos models i no uns altres per a les primeres grans obres empreses, porta a creure en un cert coneixement, tal vegada profund, del seu simbolisme. Com sigui, val la pena analitzar un i altre motiu iconogràfic per separat i adonar-se que malgrat les diferències, podien actuar de manera complementària (com de fet succeeix en moltes de les obres conservades) tant des d'un punt de vista estètic com semàntic: l'art, germà del significat.

3.3.1. La palma

«*Iustus ut palma florebit*»

Salms, 92 : 13

La palma o palmeta és, de fet, la fulla de la palmera. Sembla que el mot prové del grec *παλμη* referit només a la palma de la mà i tot allò que té a veure amb la força i la destresa derivada d'aquesta. En canvi amb el llatí *palma,ae* potser degut a la seva forma (sembla una mà estesa) es comença a anomenar així la palma o palmera, tenint en compte que n'hi ha molts tipus des del punt de vista botànic. Seguint les descripcions d'Estrabó, s'aprecia que la palmera ja era molt apreciada en l'antiguitat a Egipte, Pèrsia i Caldea,

on se li dóna un valor especial: d'ella s'obtenien des de teixits, cistells i cordes fins a succedanis alimenticis del pa, el vi, el vinagre i la mel, i fins i tot pinsos i carbó per als ferrers. Aleshores la palmera era símbol de riquesa, fecunditat i fortuna ensems. Cal esperar a l'època romana per a què la palma adquireixi per primer cop un clar significat de "victòria", en tant que era el trofeu donat als guanyadors en les curses de bigues i quadrigues al circ. També en la guerra la palma era concedida als victoriosos (FISHER 2007, p. 68). No és gens estrany, doncs, que els primers apòlogues i teòlegs atorguessin el simbolisme de la palma als màrtirs, que després d'una lluita doctrinal havien "vençut" amb el turment i la mort, mercès a no haver abjurat de les seves creences. Des d'aquell moment, doncs, hi queda fixat un simbolisme clar: la victòria de la fe, la perseverança en els dogmes cristians. Semblantment les fulles de palma ja es referencien en l'Antic Testament, al Llibre dels Macabeus, presents en les celebracions posteriors dels nombrosos combats (REAU 1957, tom. 1, vol. II, p. 288 i ss).

Capitells de palma

Claustre de Sant Domènec. Girona.

Finestra exterior. Sant Pere de Galligants. Girona

Galeria de Sant Feliu. Girona.

Sepulcres de la catedral. Girona.

Claustre del monestir de Pedralbes. Barcelona.

Campanar de Santa Àgata. Barcelona.

Claustre del convent de Sant Francesc Palma de Mallorca.

Claustre segon del convent de Sant Francesc. Girona.

Convent de Sant Domènec. Girona.

Alhora la palma s'acaba constituint en un dels elements vegetals essencials de la Pasqua. Ser coronat o rebut amb palmes era un honor reservat només als escollits. Per a Sant Pau, assolien la felicitat eterna i eren coronats amb palma i llorer només aquells que s'havien mantingut fermes en la fe «*non coronabitur nisi qui legitime certaverit*», com Jesús, que tingué fe fins al darrer moment. A *De corona militis* Tertul·lià relaciona directament la presència de la palma amb l'alegria de l'arribada de Jesús a Jerusalem. Els evangelis descriuen que quan Jesús entra a la ciutat santa la població el va rebre amb rams i palmes, com a símbols de benvinguda i èxit. Per això el Diumenge de Rams es beneeixen rams de llorer, olivera i palmes i palmons, aquests elaborats amb fulla de palmera dessecada per privació de la llum solar; els rams beneïts es penjaven de portes i balcons per a protegir les cases durant tot l'any. Originalment la cendra que s'imposava al front el Dimecres de Cendra provenia de la crema de fulles de palma portades pels fidels. En la mateixa direcció Prudenci, en el cinquè poema del *Peristephanon*, dedicat a les corones dels màrtirs, cita la palma en moltes ocasions, significant la perseverança en el martiri fonamentada en la total esperança de la salvació i resurrecció. Fe i esperança, dues de les tres virtuts teològals, foses en un sol símbol.

Durant els mesos de Quaresma, rams i palmes manquen a les cases, però són renovats de forma totalment canònica per Setmana Santa. La importància i el valor de la palma en la litúrgia també era ben manifest durant la Pasqua. Tant havia de ser-ho, que a principis de 1350 l'arquebisbe d'Arles envia cartes a un bon nombre de bisbes occitans i catalans per tal que li proporcionin palmes per al palau papal d'Avinyó, amb la voluntat de celebrar-hi el dia de Rams de forma multitudinària. Berenguer de Cruïlles, bisbe de Girona, manà que li fossin enviades el 25 de febrer d'aquell mateix any.⁷⁴ Potser en relació a la benedicció de flors, la tradició bíblica també atorga als “justos” el símbol de la fulla de palmera florida, entenent la “justícia” com una virtut, segons les quatre virtuts cardinals heretades de la cultura grecoromana. Així s'expressa en el primer llibre dels Salms (92:13), on es diu «*iustus ut palma florebit*»: el just florirà com la palmera. Allí la palma florida es converteix en una mena de símbol-passaport cap a la resurrecció i la pujada al cel, unint les idees de justícia i fe sota una mateixa imatge dual i al·legòrica. I no

74. ADG, Lletres, vol. U-5, f. 285.

seria aquesta l'única herència clàssica: la palma també és símbol del premi a la temperança, d'aquells que han sabut portar una vida recta, i no han sucumbit a les passions (RIPA 1613, t. 2, p. 353). Temperança i justícia seran qualitats inherents dels fidels als qui s'obriran les portes del cel després de la resurrecció. I també una tercera virtut cardinal, la fortalesa, és associada a la palma, que torna a la seva forma original malgrat els torçaments que li hagin infligit. La palma és resistent, i fins i tot apareix en els llocs més remots, com als oasis d'enmig el desert, fet pel qual també se la vincula a la fecunditat (REVILLA 2007 p. 456-457). Amb la fecunditat i la prodigalitat dels fruits es vincula un cop més a la Bíblia, en ocasió de la Fugida d'Egipte: en un oasi, la palmera s'inclina a voluntat de Déu per desig de Maria, i permet a Josep agafar uns dàtils volguts per a la seva esposa (REAU 1957, tom. 1 vol. II, p. 290).

Ja en època moderna, l'art també ha barrejat en la palma florida les connotacions d'abnegació i martiri. Durant els segles XVII i XVIII la palma es representa en els retrats pictòrics de monges difuntes, pertanyents als convents de les colònies sud-americanes. Des del segle IV la virginitat, així com la vida ascètica, era considerada pels pares de l'església com un tipus de martiri del cos, com una mostra de felicitat superior envers Déu. La voluntat de les monges que es mantenien verges per la fe s'equipara a la immolació de Crist per l'amor i la fe en Déu i la humanitat. El mateix raonament es pot aplicar en el cas dels clergues, frares i monjos.

El cert és que el capitell de palma amb flor és el més comú en les obres d'aquest tipus realitzades amb pedra de Girona a partir del 1300, i són rares les representacions sense flor o "roseta" al centre de la meitat superior dels capitells. Les floretes es substituïen sovint per l'emblema heràldic dels comitents, o en casos excepcionals per altres elements, com un bàcul episcopal en la tomba del bisbe Arnau de Gurb (†1284) a la capella de Santa Llúcia de Barcelona. De fet, fins cap a 1350 aproximadament, el capitell de palma fou hegemònic en la producció gironina, i ho prova que sigui quasi absoluta la seva presència en els grans conjunts palatins de Barcelona, així com al monestir de Sant Pere de Puell·les i als convents de Pedralbes i Santa Clara (fons MUHBA) de la mateixa ciutat, tots ells realitzats entre 1310 i 1340. El mateix passa en el convent de Sant Francesc de Palma de Mallorca (segon quart s. XIV) que ja combina capitells de palma i liri,

o en altres construccions de caire privat, com el palau dels Sant-Romà a Besalú (1333-1335). Malgrat la preeminència de la palma durant la primera meitat del XIV, a mitjan segle se li iguala -i en poc temps supera- el capitell de lliri, convivint alhora, i de manera aleatòria, fins a la fi del segle XVI.

3.3.2. El lliri

*«Et super capita columnarum
opus in modum lilii posuit»*

Primer Llibre dels Reis, 7 : 22

Com els significats de la palma, l'equivalència del lliri blanc amb les idees de puresa i virginitat prové igualment de tradicions antiquíssimes, encara que entre aquestes no sempre s'associa a la puresa o la castedat, sinó més aviat al contrari. A la xina antiga i al món grecollatí el lliri tenia relació amb l'erotisme, degut a la forma fàl·lica del seu pistil. Fins i tot la seva olor perfumada se sol vincular amb la sensualitat (REVILLA 2007, p. 361). En canvi es pot afirmar que en el món cristià el lliri té la mateixa importància que el lotus en l'art budista de la

Índia (REAU 1957, p. 192). En la Bíblia, en especial l'Antic Testament, les connotacions són inequívokes. Hi són abundants les al·lusions a les flors de lliri, sobretot en els relats del rei Salomó (v. subcapítol següent), però també en altres passatges veterotestamentaris; en textos bíblics diversos, però amb atributs més o menys semblants, que prenen molts matisos al llarg dels versicles, els significats iconogràfics dels lliris i la seva exemplaritat metafòrica s'enriqueixen notablement. El seu simbolisme era ben conegut en totes les capes socials, no en va

aquesta flor és protagonista d'un dels episodis més importants i més representats del cristianisme, l'anunciació de l'arcàngel Gabriel a la Verge, on sol aparèixer una flor o branca de lliris poc oberts, significat la blancor i per tant la virginitat de Maria, que serà encinta sense màcula per obra de l'Esperit Sant. Precisament és durant la baixa edat mitjana que els lliris blancs reemplacen definitivament el bastó amb pom o el ceptre floronat en les anunciacions pintades.⁷⁵

La idea de castedat i puresa també es troba en altres al·legories bíbliques, sovint amb un lligam més subtil. Tal vegada la narració més cèlebre sigui la continguda en el capítol 13 o apèndix històric del Llibre de Daniel, la història de Susanna i els vells, on s'explica la història de la casta Susanna, una donzella jove i bella que vivia amb el seu marit en una casa benestant de Babilònia. La noia fou centre de l'obsessió de dos vells que pertanyien al consell de la ciutat, i volgueren abusar-ne un dia que es trobava sola, nua, banyant-se a l'estany del seu jardí. Però ella no accedeix als desitjos dels vells lascius, i aquests, per venjar-se'n, la difamen explicant que se'ls havia ofert sexualment, i que ells l'havien rebutjada. Malgrat que totes les mirades recauen sobre ella, la seva perseverança en la veritat i l'acció de Daniel acaben provant la seva innocència, i s'erigirà en un símbol de la fidelitat i el control de la concupiscència. Aquesta història no tindria més argument si no fos per la coincidència del nom de la protagonista amb el nom comú o paraula procedent de l'àrab clàssic "susanah" i del corrent "asusan", referits a una planta amb flor de la família de les liliàcies, o al *lilium*, que normalment s'assimila al lliri. El mot àrab primigeni ha donat els noms femenins de Susanna i Azucena, així com la flor *azucena* en castellà i *assutzena* en català, avui en desús. A Girona, el culte a Susanna hi manté una relació especial, ja que li fou dedicada la parròquia del Mercadal, el barri de nova creació que reunia artesans i menestrals a l'altra riba de l'Onyar. Al llarg del segle XIV s'edificà un nou temple, d'una sola nau amb arcs diafragma apuntats i coberta de cabirons (la nau gòtica més ampla de Girona, després de la Catedral).

En un altre context semàntic, en la Bíblia el mot "lliri" pot equivaldre també a un "bell missatge", quelcom dit o escrit intrínsecament bo o bell, o tot alhora,

75. REAU 1957, tom. 1, p. 191. L'estudiós es fa ressò d'una excepció il·lustre, una obra de fra Filippo Lippi (palau de Venècia, a Roma), en què el lliri de l'Anunciació no és blanc sinó vermell, car aquell era el color del lliri de la ciutat de Florència.

Capitells de lliri

Claustre de la Catedral. Girona.

Claustre de St. Domènec. Girona.

Palau Sant-romà. Besalú.

Claustre de Sant Francesc de Palma. Mallorca.

Claustre de Sant Francesc de Girona (Palau Solterra).

Sant Pere de Galligants. Girona.

Campanar de Santa Àgata. Barcelona.

Claustre de Santa Maria de Jonqueres. Barcelona.

Capitell de tres cares. Col.lecció privada. Camprodon.

fins i tot quan era un text relacionat amb el govern. En els versos introductoris dels Salms 45, 60, 69 i 80 l'autor s'adreça al cor i als rapsodes, indicant que aquell text és com un lliri, equiparant-hi alguns fragments de caràcter legislatiu, com si cada llei, per la seva bella saviesa, també fos la més bonica de les flors, un lliri.

Com la palma, les plantes lil·liàcies també es relacionen directament amb dues de les virtuts teològals. La presència del lliri semiobert és una premonició del fruit que vindrà, pel qual cal mantenir tota la fe. Els cristians tenen fe en obtenir la resurrecció i el paradís, el fruit de la seva creença (RIPA 1613, t. 1, p. 353). Anotem que en la majoria d'exemples conservats en pedra de Girona, les bases amb fruits normalment estan associades a columnes amb capitells de lliri. No hi ha cap base de columna de palma que tingui els fruits als angles, sinó que sempre es combina amb bases de fulletes. Això podria obeir, precisament, a una traducció física del seu significat simbòlic. La innocència i l'esperança també s'hi veuen normalment associades, en un concepte que ha quedat en l'imaginari popular, el d'anar amb el "lliri a la mà". És l'esperança dels creients d'un futur millor i d'aconseguir el premi final al paradís. Les virtuts de la fe i l'esperança, doncs, contingudes en una sola flor, igual com són inherents a palmes i palmeres.

Al segle XVI, Pierio Valeriano recollia la llegenda clàssica en què un crític d'art, veient la poca solvència amb què s'havia executat l'estàtua d'una bella jove, per quedar bé davant l'autor cità les propietats del marbre: la blancor, la morbidesa i la duresa; algunes de les qualitats que també s'apliquen a les flors de lliris blancs (RIPA 1613, t. 1, p. 133). Seguint amb aquest suggerent paralelisme entre pedra i flors, no resulta menys evocador recordar l'ordenament cromàtic de les columnes de pedra de Girona, on els picapedrers poleixen els fusts i donen al material una tonalitat entre grisa, blavosa i ocre, i en canvi reserven les calcàries més blanques per als capitells. O sigui que les mateixes qualitats dels lliris s'estenen als capitells d'aquesta pedra marmòria (quants cops no s'ha anomenat "marbre" de Girona!) blanca, mòrbida i dura. El contrast cromàtic entre fust i capitell (entre tija i flor, si fossin vegetals) és un clar homenatge a la naturalesa i un gest per ressaltar la claredat de les flors escollides i llurs significats.

3.3.3. Una iconografia àulica?

«...ce sera signe que par moy
tu regnez et tu es roi.»

Roman de la Fleur de Lys

Guillaume de Deguileville (c. 1338)

Al costat de tots els seus significats religiosos, en temps de Jaume II la flor del lliri o flor de lis constituïa una de les heràldiques reials més conegudes de l'Europa occidental. Si per alguna cosa el lliri s'havia convertit en un símbol popular durant l'edat mitjana era per la força i prestigi dels reis de França, que lluien en les seves armes tres lis d'or sobre un camper d'atzur. L'esposa de Jaume, Blanca d'Anjou, lluia una variant d'aquestes figures al blasó, pel seu parentiu directe amb els Anjou, descendents del tronc de la casa reial francesa. Els relats de l'època plantegen la relació del lliri amb els reis gals remuntant-se als moments de creació del regne Franc al segle VI, en temps de Clodoveu (cf. Riquier 1983). La llegenda parla d'un àngel que es presentà davant del rei merovingi brandant un lliri daurat com a símbol de purificació del monarca, que s'havia convertit al cristianisme. Una altra versió diu que els lliris mostraren al rei el millor lloc per creuar un riu, fet que li permeté guanyar la batalla mantinguda tot

Representació infogràfica de l'heràldica dels Anjou.

Jacent de Jaume II, al sepulcre reial de Santes Creus.

seguit. Com sigui, no hi ha rastre material de dita heràldica fins al segle XII, en temps de Lluís VII (rei de 1137 a 1180), i sobretot cal destacar el regnat de Lluís IX el Sant (rei entre 1226 i 1270), que el difongué a cor què vols arreu on arribés el mecenatge de la seva cort. Per al monjo cistercenc, cronista i poeta Guillaume de Deguileville (1295-1358) la flor de lis és un signe clar de la presència reial, tal i com expressa al seu *Roman de la Fleur de Lys* (escrit c. 1338): «ce sera signe que par moy tu regnez et tu es roi». Conscient o inconscientment, la monarquia franca havia adoptat al seu escut un símbol amb evidents connexions iconogràfiques amb la Bíblia, contingut tant en episodis de l'antic com del nou testament. I en concret, pel que fa a la simbologia àulica, el lliri bíblic es relaciona directament amb un dels reis més cèlebres i alhora més admirats de l'antic testament, i que era model i mirall per a molts monarques medievals per la seva saviesa en el govern del seu regnat: Salomó.

El successor de David, a més de ser un rei ordenador i promotor de la justícia i la temperança, està considerat un gran mecenes artístic, i impulsor de dos grans projectes arquitectònics que esdevindrien referents ineludibles per a tots els segles venidors, especialment els medievals: el temple i el palau de Jerusalem, dos edificis encimbellats en el més sagrat de la cultura veterotestamentària, tant jueva com cristiana. Salomó construï el temple i el palau reial en aquest ordre, o bé simultàniament, però en tot cas queda clar que la primera obra iniciada fou el temple. En les descripcions contingudes en el capítol 7 del *Llibre dels Reis*

s'esmenta i es detalla en nombroses ocasions la decoració que Salomó volgué per als frisos i capitells, tant del temple com del palau. De forma reiterada, Salomó mana representar flors de lliri als capitells de l'interior del temple i als de les sales del palau reial; lliris acompanyats de magranes, angelets, branques florides, etc. Les al·lusions són reiterades: «Capitella autem, quae erant super capita columnarum, quasi opere lilii fabricata erant in porticu...» (7:19)

Detall del coronament del baldaquí de la tomba de Jaume II i Blanca d'Anjou a Santes Creus.

Capitell del claustre baix de Pedralbes, amb les armes del rei d'Aragó i les dels Montcada

o sigui que els capitells que eren al capdamunt de les columnes del pòrtic s'havien tallat en forma de lliris; «*Et super capita columnarum opus in modum lilii posuit*» (7:22), que sobre les columnes hi posà obres en forma de lliris, en clara al·lusió a la decoració dels capitells.

Amb aquests precedents, és fàcil apreciar que Jaume II actuà de manera semblant: al costat del bisbe i capítol de la seu de Barcelona, fou el gran impulsor de la construcció de la nova catedral, posant la primera pedra junt amb la seva esposa l'any 1298 (el temple). I tot just passat el 1300, es comencen a tenir notícies de la construcció del palau reial, incloent la capella de Santa Àgata (el palau).

No es pot negar mai l'existència de casualitats o circumstàncies, però el cas és que tant a la catedral com a la capella reial, els arquitectes i mestres que traçaren ambdós espais cobriren la gran majoria dels capitells de flors

Les armes del rei d'Aragó combinades amb les dels Anjou, al frontal del sepulcre de l'infant Joan, a la catedral de Tarragona.

El rei Salomó llegint, en una miniatura de finals del segle XIII de la *Haggadah d'Or* (British Library).

en dues fileres, amb fulles i pètals que s'han identificat normalment amb liris. Aquests són apreciables sobretot en els capitells de les capelles de la girola de la catedral de Barcelona, així com al portal sud de l'església de Santa Anna (orde del Sant Sepulcre), i tant a la nau com en els capitells de les columnes del campanar de la capella de Santa Àgata. De forma totalment mimètica el lliri senyoreja la majoria de capitells absidals de la catedral de Girona (iniciada el 1312), Santa Maria de Castelló d'Empúries (aixecament final de la capçalera v. 1325), i la parròquia de Sant Genís de Torroella de Montgrí (començada v. 1330). Per arrodonir-ho, les columnes i capitells prefabricats amb pedra de Girona foren el catalitzador per tal que el lliri

fos present en claustres i finestres, i la seva iconografia difosa arreu dels dominis del rei català. Com Salomó, Jaume situa els liris als capitells dels seus temples, i com ell, primer s'ocupa de l'arquitectura de l'esperit (catedral) i després de la domèstica (encara que també fos en un recinte sagrat, com la capella palatina). Allò que els liris significaven per a Salomó ho pogueren significar també per a Jaume. L'admiració per Salomó com a *antecessor* i *magister* dels reis europeus també era comuna en l'entorn dels reis de la Corona Catalanoaragonesa. Des del segle XIII es coneixen textos catalans amb escrits, versos, poemes, etc., atribuïts al rei Salomó, alguns realitzats a partir de la versió de textos bíblics i altres procedents de fonts diverses. La majoria de les versions conservades, però, són dels segles XIV i XV. Tanmateix, i tal i com afirma Jaume Riera (2004, p. 148 i ss.) «la raó més vàlida per sustentar el supòsit de la procedència reial del contingut dels manuscrits és el fet que bastants dels seus textos, potser la majoria, ja es trobaven a la biblioteca particular de Jaume II (1291-1327) i, cal creure, eren igualment estimats pels seus successors, els monarques de les darreries del

segle. En concret, ens consta que Jaume II posseïa la versió catalana del *Secret de Secrets*, el *Llibre de Doctrina*, el *Llibre de Consolació e de Consell*, i, no cal dir, les *Paraules de Savis e de Filòsofs*. L'estudiós aprofita per atribuir també al període del Just un manuscrit titulat *Paraules del rey Salomó*, i que, segons tots els indicis, podria haver estat encarregat pel mateix monarca a algun dels seus consellers religiosos, probablement un frare franciscà del corrent espiritual.

Però abans d'entrar en la qüestió de l'autoria del manuscrit, és convenient aturar-se a parangonar les figures del rei bíblic i el rei català; si cap a 1327, any de la mort de Jaume, la cort hagués disposat d'un Plutarc (amb la vènia) s'hauria pogut teixir un relat de *Vides paral·leles* entre Salomó i Jaume, tal i com pot comprovar-se: durant els mandats dels reis d'Israel anteriors a Salomó, el poble israelita va viure un continu devesall de guerres i batalles, amb freqüents hostilitats i moments de crisi extrema. Malgrat tot, les tribus s'afiancen al territori i culminen el domini elevant en capital, ja per sempre, la ciutat de Jerusalem. En els reis anteriors a Jaume II, destaca el període bèl·lic i d'expansió territorial en temps de Jaume I, i la greu crisi però amb victòria final del regnat de Pere el Gran contra la creuada del papa i Felip l'Atrevit. Cap altra ciutat com Girona patí el setge dels creuats. Per contra, el regne que es troba Jaume II manté certes inestabilitats, sobretot per la qüestió siciliana, però és un regne que es pot i s'ha d'ordenar i consolidar, a tots nivells. En cadascun dels seus temps i territoris, així ho feren el segon fill de David, Salomó, i el segon fill de Pere, Jaume. L'avinentesa fa que entre els dos reis existís també una similitud de parentiu i circumstància de regnat: els dos reis pares, el David bíblic i Pere el Gran, havien tingut un primogènit abans: el de David morí amb només dos mesos d'edat, i el de Pere el Gran, Alfons, perí prematurament l'any 1291, sense arribar als sis anys de regnat. Però sense perdre'ns ara en arbres familiars o la descripció de les reformes econòmiques, socials i geopolítiques dels regnats d'ambdós, certament el camp artístic ofereix el paral·lelisme més evident entre ells, i alhora el més èpic, però potser també el més sensible i delicat i, per què no, el més sagrat.⁷⁶

76. En aquest sentit s'han valorat totes les vies possibles en cercar un lligam iconogràfic directe amb algun element decoratiu o objecte, inclosos els que es trobaven en l'entorn vital més immediat del monarca. Tanmateix els dos principals inventaris publicats no han donat resultats positius. En l'inventari de la cambra reial (MARTORELL 1912, p. 556 i ss) tot just es parla de diverses joies i altres peces decorades amb "flors", que en alguns casos són les de "lis" dels Anjou. Per un altre inventari posterior, sabem que algunes corones i altres objectes preciosos es decoraven específicament amb «...garlandes de flors, com fullatge trenat» (GIRALT 2011, p. 190 i ss).

Com hem mostrat al capítol anterior, el liri aporta, entre d'altres, connotacions de reialesa, puresa i castedat, saviesa i bon govern (i ja hem vist com la palma es relaciona amb la fe i la justícia) totes elles directa o indirectament relacionades amb la figura de Salomó i on també són fàcils de reconèixer alguns dels epítets amb què haurà passat a la història el rei català (Jaume II “el Just”). Però com dèiem més amunt, es manté la pregunta latent de qui eren els consellers que pogueren influir en el pensament del rei, i aquells que li pogueren subministrar manuscrits, originals versionats, de consells d'esperit i de govern basats (real o apòcrifament) en textos autògrafs del rei Salomó. Per ara, els estudiosos només donen com a certa una de les autories en la figura de Ramon Llull, ja relacionat amb temes salomònics a través d'un text dels *Mil proverbis* que sembla editat per ell, però atribuït al mateix Salomó (cf. FARAUDO 1954). Pel que fa al manuscrit de les

Vista del campanar de Santa Àgata de Barcelona i interior d'un dels arcs de les finestres.

Paraules del rey Salamó, també s'atribueix sense reserves a Llull, ja que el text sembla estar imbuït d'espiritualitat franciscana, amb evidents paral·lelismes amb l'obra lul·liana. Però sobretot, perquè s'ha conservat una carta escrita entre 1307 i 1309 en què Llull envia un manuscrit al rei amb el títol original de *Proverbis* (seria un títol més antic que el conservat posteriorment) en què el frare aconsella al monarca la lectura d'aquest llibre als seus fills, ja que és «*bonum quod infantes hunc adiscant ad hoc ut regnare scienti*», de forma que era ple de bons consells per formar en l'art de regnar als prínceps (RIERA 2004, p. 155-156). Era, doncs, Ramon Llull, un dels qui forniren idees simbòliques i models iconogràfics, així com els textos necessaris per a llur interpretació? Sense que es pugui aprofundir gaire més en la qüestió, no deu ser casualitat que el claustre més antic documentat amb columnes seriades de Girona sigui justament el de Sant Francesc de Palma de Mallorca, amb qui Llull tingué molta relació, i on fins i tot residí un temps i hi fou enterrat (SECARÈS 2012, p. 56 i ss).

El mateix Llull o qualsevol altre podia conèixer l'associació dels lliris amb altres flors amb propietats simbòliques. Antigament les corones florals podien portar lliris, violetes, roses... (REAU 1957, t. 1, vol. 2, p. 192). La rosa s'empra sovint com al·legoria de la "caritat". Un cop més, Tertul·lià parla de les corones de roses, que enllaçades amb lliris i murtra, esdevenen metàfora de les tres virtuts teologals, la fe (el lliri), l'esperança (la murtra) i la caritat (la rosa; RIPA 1613, t. 1, p. 157). En les columnes de pedra de Girona la representació de roses o rosetes es reserva a les cares de les taules, dues o tres per cara, segons el cas. Si s'accepta la identificació de la rosa amb la caritat, es pot interpretar que des del punt de vista simbòlic dels elements vegetals, una columna de pedra de Girona era una síntesi artística i iconogràfica de les tres virtuts teologals, sublimades en dos elements decoratius: la fe i l'esperança als capitells de palma i lliri, i la caritat a les rosetes de les taules. En una sola columna, les tres virtuts. A quin rei cristià no hauria convençut una alegoria tant simple i completa a la vegada? Quin monarca no voldria veure-s'hi imbuït i identificat amb aquests repertoris ornamentals, amb motius esculpits alhora senzills i profunds, en el seu sentit metafòric cristià? És clar que no es pot descartar una explicació menys "poètica" que aquesta, la qual serviria per a justificar l'èxit de certa iconografia en un breu període de temps. Però no resultaria satisfactòria per a explicar l'èxit, i no estricta "fossilització", de certs temes iconogràfics al llarg de com a mínim tres segles; altrament és difícil, per no

dir impossible, intentar descriure una irradiació i perdurabilitat tal, inenarrable a partir d'una "anècdota", i obrint la porta a consideracions de molt més calat, tant estètic com intel·lectual. Aquestes, en el context de la cort del rei d'Aragó pels volts de 1300, no poden sinó pouar-se en les paraules i les fonts escrites que deixaren els més alts pensadors, i en la inspiració d'aquests, de vegades erigits en la figura de consellers reials. Quan Llull volgué explicar la diferència entre la veritable saviesa de Déu i la ciència produïda per l'enteniment, emprà l'exemple de la blancor d'un lliri que es reflecteix en un mirall: la primitiva i essencial (per tant, primordial) seguia sent la del lliri real, i la reflectida tenia valor, però n'era només un símbol (BONNER 2012, p. 243-244).

A principis del 1300 Jaume II i els seus mestres d'obra decidiren entronitzar en el lloc més alt i visible les al·legories de les tres virtuts teològals en forma de columnes de pedra de Girona amb capitells de palma i lliri, i taules amb rosetes. I com Salomó a Jerusalem, els seus símbols es divisarien en un monument insigne: al palau reial, dalt de tot del campanar de Santa Àgata, l'edifici més alt de la ciutat en aquell moment. Traslladem-nos-hi. Al 1310 Barcelona veia créixer les obres de la catedral i molts altres grans edificis ogivals, però cap devia haver assolit l'altura del campanar de Santa Àgata en aquell moment precís; cap de les obres noves i cap de les antigues: el creixement urbà havia fagocitat el temple d'August i les torres de les muralles eren fermes, però no excessivament altes: el campanar de la capella reial s'assenta sobre una d'elles. L'esvelta torre vuitavada s'havia de veure des d'innombrables punts de la ciutat i el seu voltant. D'alguna forma el rei en persona condicionava l'*skyline* de l'urbs medieval amb una punta arquitectònica, la més alta, que lluïa quasi en la seva cúspide quatre columnes amb capitells de palma i lliri, amb el fust lobulat i bases de fulletes. La pedra de Girona regnà al zènit arquitectònic de Barcelona durant anys, fins que no s'elevà la catedral i els campanars dels altres convents i parròquies de la zona central de la ciutat.

La impressió d'aquesta obra cortesana pogué ser gran entre els conciutadans de tots els estrats. Quina pedra polida d'aparença marmòria i dues tonalitats havia fet servir el rei al capdamunt de la seva gran obra? Per si fos poc, el mestres escultors utilitzaren la mateixa pedra en els sepulcres de Santes Creus, i aviat s'aixecaria el claustre de Pedralbes amb el mateix material. La falera devia ser de grans proporcions. Per començar, els altres membres de la cort la començarien

a utilitzar en les parts esculpides dels seus projectes arquitectònics i funeraris, i també l'església i la noblesa pel mateix, i en la decoració de les finestres i galeries de les seves cases i palaus. Poc després les classes urbanes, amb els ciutadans per davant seguits de grans mercaders i menestrals. I així, arreu, des de Girona a Barcelona per tot el territori, estenent-se com una taca d'oli de manera transversal geogràficament, en tots els punts cardinals, i socialment, entre les classes altes i mitjanes. Els innombrables exemples conservats en són testimoni. A Catalunya, altres pedreres amb pedres aptes per a l'escultura properes a una ciutat haurien pogut servir per a l'exportació d'elements prefabricats i no succeí, tret del cas ja comentat de les moles de Barcelona. No és que abans no es conegués la pedra de Girona, sinó que ara l'havia adoptada la cort, i ningú volia ser menys, o més ben dit, tothom considerava emulables les conductes del rei, inclosos els gustos estètics. I entrant en el detall, s'aprecia que la demanda de capitells es monopolitzà en representacions de fulles de palma i flors de liri, o sigui el repertori fitomòrfic presumiblement triat pel rei o els seus consellers, fossin prohoms, clergues o artistes. En poc temps l'estandardització emanada de la cort s'esdevindria igual per tot el territori. Si no és assimilant les raons d'aquest ràpid efecte *spread* és impossible explicar el perquè de la inusitada i sobtada difusió de les manufactures gironines a partir de 1310-1320, i l'enorme dimensió que adquirí el fenomen.

Capitells de palma i liri en les columnes del campanar de Santa Àgata de Barcelona.

4. DIFUSIÓ I COMERCIALITZACIÓ

«Valenz Senher, rei dels Aragonès [...]

Seigner es de la terra e de la mar»

Paolo Lanfranchi da Pistoia (1284)

L'èxit, la difusió i la comercialització dels elements prefabricats gironins és deguda a una sèrie de factors d'índole diversa que coincideixen en el temps. Hem vist com la inexorable evolució de les formes i la constant experimentació dels pedrers en nous volums i iconografies, contribueix a generar un fet transcendental concret, com és l'estandardització dels models escultòrics i l'augment exponencial en l'abast geogràfic d'exportació i la quantitat produïda. És a dir, que en poques dècades del segle XIV tant l'èxit comercial com el seu abast territorial es multiplica,

fins arribar als confins dels regnes; i tot això es materialitza en l'exportació sobretot de columnes i arcs per a finestres i galeries, a més de peces no seriades de caràcter funerari o, simplement, arquitectònic. El motiu dels fets i el canvi, que succeeix en el pas del segle XIII al XIV, és l'adopció per part de la cort de Jaume II de la pedra de Girona com a material d'escultura arquitectònica predilecte en les obres de patrocini reial. La clara assumpció del material, en les seves diverses formes significarà, en molt pocs anys, l'estandardització de

El rei d'Aragó, en un armorial del segle XV.

les mateixes, una “congelació” o mínima variació dels models que durarà més de tres segles; i sobretot, l’acceptació i avidesa, primer, de les capes socials més altes i poderoses (en clara emulació al gust de la cort) i tot seguit, de les classes burgeses i menestrals emergents. Alhora, ja que el rei era el senyor feudal amb més extensió i quantitat de dominis, les vies d’expansió geogràfica queden obertes de cop vers el 1300, i de fet no es clouran del tot fins el declivi de la Corona d’Aragó a mitjan segle XVII i la paral·lela generalització del “gust” cap a una estètica completament “classicitzada”. La situació de la cort a primera línia del mecenatge artístic amb pedra de Girona és el clar detonant del seu èxit i longevitat. L’aristocràcia en provocà l’espurna, i el fort dinamisme de les classes benestants de les ciutats i el seu entorn, foren el motor transmissor.

L’elevat nombre de pedrers actius a Girona durant el període estudiat també permet una altra consideració en aquest fil argumental. Normalment el paper difusor de la pedra de Girona també s’ha atribuït als comerciants i traguers gironins (ESPAÑOL 1999, p. 101 i ss.); en el present estudi jo hi sumo sense pal·liatius l’adopció de la pedra de Girona com a material d’escultura arquitectònica preferent per la cort i l’efecte difusor directe de forma imitativa per part de les classes altes i mitjanes de la societat. Però en el primer cas, el dels mercaders i transportistes, en qualsevol de les variants possibles, no foren sinó els transmissors, i no els agents causants d’aquesta difusió. El principal motiu era la tria del comitent, fos d’on fos, per una determinada pedra, però després també hi ha el propi pes “gremial” dels pedrers⁷⁷ i les elevades connexions i associacions possibles amb altres pedrers de fora la ciutat, que tant podien ser d’altres famílies com de la mateixa, afavorint en aquest segon cas la col·laboració en el treball d’un mateix material destinat a l’exportació. A això cal afegir el paper d’aquells pedrers que havien emigrat en primera o segona generació a la ciutat per a participar del negoci: en la majoria dels casos havien de mantenir intactes els vincles amb els seus pobles o masos d’origen, i per això s’obria una nova via d’activitat laboral terra endins, fora dels murs de la capital.

L’acció dels comitents no tenia perquè ser en conjunts de nova creació. El contrast entre obra vella i nova es detecta en nombrosos exemples durant la

77. Ja s’entén, com he explicat a la part II, que no hi havia “gremi” constituït, però sí una certa consciència de pertinença a un col·lectiu professional.

primera meitat del segle XIV en què es col·loquen finestres seriades en edificis ja existents, o quan es basteixen noves galeries en claustres més antics, tant adossades com sobreposades, perfectament il·lustratives del canvi que suposà l'adopció i creació de noves formes i composicions. Al monestir benedictí femení de Sant Pere de les Puel·les de Barcelona, per exemple, Jaume II plasmà el patrocini reial portant-hi l'art de la cort, pagant els costos d'una galeria bastida amb arcs i columnes de pedra de Girona, del mateix orde i proporció que les que la reina Elisenda de Montcada encarregà per a les primeres ales del claustre de Santa Maria de Pedralbes (v. subcapítols següents 4.3). D'aquesta manera, el claustre vell de les benedictines hagué de conviure amb una flamant galeria ogival obrada amb columnes de calcària gironina. Aquests casos foren molt freqüents a partir de la segona meitat del segle XIV i durant tot el XV i primers anys del XVI: als claustres de Ripoll, Sant Joan de les Abadesses, Sant Daniel de Girona, etc.⁷⁸

La producció i la distribució de la pedra de Girona polida durant la primera meitat del segle XIV té uns trets definitoris poc comparables amb cap altre exemple medieval de vila o ciutat pedrera coneguda.⁷⁹ En el cas gironí, les peces distribuïdes segueixen totes un patró semblant, tant pel que fa a tipologies i mesures com a iconografia. Cap dels casos ressenyats a la Corona d'Aragó o la resta d'Europa tingueren una uniformització tant acusada; no hi ha ni un sol cas comparable, ni tant sols la ciutat de Tournai. Determinats tallers s'especialitzaren en làpides tombals, altres en arcuacions, altres en elements arquitectònics. Però dins de tots ells existeixen verdaderes disparitats d'estil, composició, forma. A Girona són perfectament clares les directrius preses, les proporcions (amb variables, sí, però mínimes) de tots els elements, tant pel que fa a llindes i arquets com columnes, bases, capitells i taules.

78. Per a la galeria del claustre de Sant Daniel v. FREIXAS 1983, p. 36-37. Respecte de Ripoll, a banda del ja citat estudi conduït pel Dr. Pere Beseran, remeto a ESPAÑOL 1999, p. 98-99. En ambdós casos es tracta d'obres tardanes, realitzades en diverses etapes entre la fi del segle XIV i principis del XVI.

79. Bona part dels estudis publicats al llarg dels anys 90 i 2000 sobre la pedra de Girona, especialment ESPAÑOL 1999 i 2009 (entre d'altres), han volgut comparar o aproximar la producció gironina amb la d'altres centres, catalans i europeus. Les característiques d'adaptació, proliferació i seriació de la calcària nummulítica no resisteixen el parangó ni amb ciutats nòrdiques ni meridionals, que realment exportaven conjunts sencers (cf. KLAPISCH 1969), o bé directament escultura monumental (NYS 1993). Tampoc cap dels articles citats per la historiadora no dóna dades sobre mesures ni proporcions per argumentar altres possibles "seriacions", i des de 2009 ençà, ningú no ha aprofundit en cap d'aquestes qüestions.

En l'èxit de la seva difusió també juga un paper cabdal la voluntat per l'alternança de colors naturals. Els pedrers però també els clients (!) entenien perfectament el joc cromàtic que es buscava, i el vocabulari dels encàrrecs en aquest sentit era clar i entenedor. En el cas de les finestres coronelles o les galeries claustrals, per al fust de les columnes es triaren vetes de color més obscur, en una extensa gama de colors foscos, sobretot grisos, ocre, blaus i violetes. Val la pena reiterar que la varietat cromàtica va ser un dels punts forts en l'èxit de la pedra. Tot i això, les poques vegades que s'ementa un color en la documentació només és el blau, tal vegada perquè era el menys usual en pedres dures. No obstant, els 3 ó 4 documents on se'n parla signifiquen vora el 0,5% respecte dels més de 600 documents coneguts sobre obres, pedreres i pedrers de Girona. En aquest sentit cal relativitzar una certa "generalització" sobre la idea del "marbre blau gironí" (ESPAÑOL 2009, p. 978 et al.), com si aquesta fos la denominació habitual (la quantificació documental ho desmenteix). D'altra banda no era l'única pedra de la corona d'Aragó que tenia aquest cromatisme, ja apreciat en època medieval. A Alcubles (prop de Sogorb) hi havia una calcària de gris fosc, amb tons blavosos i vetes de quars (ARCINIEGA 2017, p. 171). També és coneguda la "pedra blava" de Morvedre (nom medieval de Sagunt), amb la qual es tallen els pilars de l'aula capitular (1310-1320) i la capella dels Reis del convent de Sant Domènec de València, projectada per Francesc Baldomar entre 1439-1460 (ALCAIDE-CIVERA-SOLER 2009, p. 11-15). Caldrà veure, llavors, si la "blavor" dels fusts de la porta occidental de Santa Maria de Llúria és fruit de treballs gironins (ESPAÑOL 1999, p. 95) o si es tracta d'una imitatio amb pedra procedent de Morvedre o Alcubles (aquesta darrera pedrera és equidistant de Llúria i Sogorb).

Com hem explicat en l'apartat de simbologia, la foscor del fust contrastava amb bases, capitells, cimacis i arcs o dovelles, tallats en una pedra calcària més clara, en una gama de blancs, blancs trencats i grisos suaus. La combinació de colors no és més que una reminiscència antiquíssima de la decoració arquitectònica en pedra adaptada a un nou gust artístic; un producte sincrètic entre l'estilització preconitzada des del nord i el cromatisme mediterrani, fill de la combinació de marbres feta per grecs i romans, i perpetuada per paleocristians, bizantins, àrabs i carolingis. Al segle XII ja és notòria l'aparició de grans conjunts de pedra polida seriada, principalment fusts, tots ells localitzats en centres eclesiàstics. Els exemples més espectaculars són els ja citats claustres de la seu de Girona i el del

monestir de Sant Cugat del Vallès. En origen, en aquests conjunts ja es produïa un efecte cromàtic semblant als descrits, però potser mitigat o diferenciat per la policromia exuberant dels capitells i la lògica distinció de proporcionalitats.

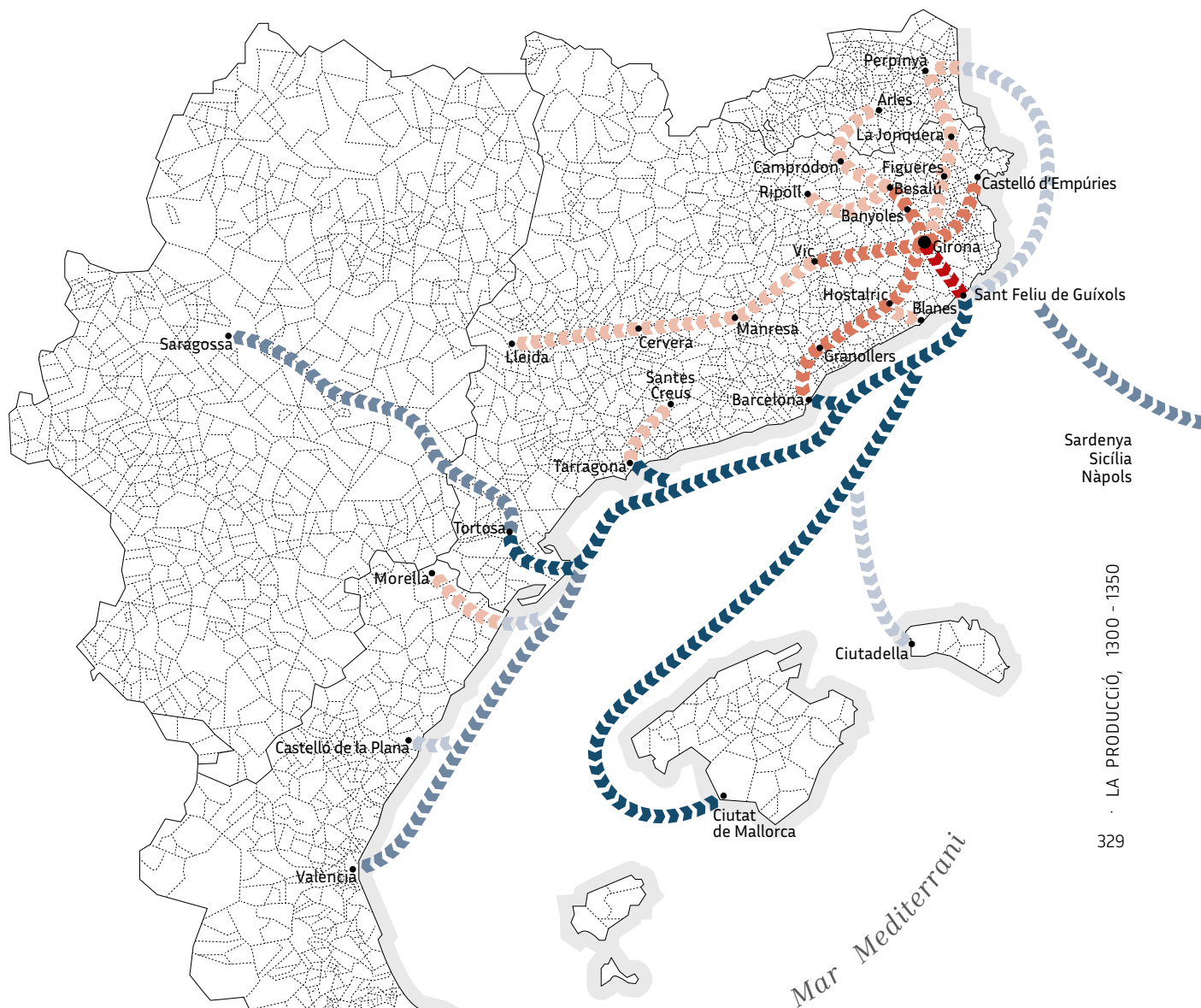
És amb aquest context, doncs, que es pot explicar la sorprenent seqüència de producció i expansió de la pedra de Girona en la primera meitat del segle XIV, seqüència que es planteja per primera vegada ordenada en un estudi, i que hem volgut prologar amb nocions monogràfiques prèvies sobre el transport i els preus de les peces exportades.

4.1. El transport

A inicis del segle XIV i en l'àmbit de la Corona, la millora de les comunicacions terrestres fou un dels tres definitoris del regnat de Jaume II. La cort promogué l'adob dels camins reials (camins rals) per a potenciar el trànsit, el comerç i l'intercanvi entre les viles del país, especialment aquelles que gaudien dels privilegis de fira i mercat. La cort impulsà la construcció de ponts i la millora de calçades, algunes de les quals esdevindrien aptes per a carretes tirades per animals, per tal que la quantitat i el pes (àdhuc la fragilitat) de les mercaderies pogués ser major (RIERA MELIS 2006, p. 441-450). A Girona la voluntat reial, però també la de les classes dirigents de la ciutat, es traduí en una preocupació dels jurats per la millora de les entrades i sortides del nucli emmurallat, i per extensió dels camins que hi menaven i travessaven els barris o ravals de l'extraradi, alguns dels quals pogueren néixer, precisament, per la proliferació econòmica i demogràfica derivada o paral·lela a la l'optimització de les comunicacions. La política de prohoms com Bernat Margarit exemplifica «la importància de l'esforç subministrat regularment a partir de 1305-1310 per a construir una xarxa de camins que permetin els intercanvis interns i externs a la regió» (GUILLERÉ 1993, p. 220).

Com és natural, la possibilitat i l'èxit d'exportació de la pedra depenia en bona mesura d'una adequada xarxa viària terrestre i les connexions d'aquesta amb els

RUTES DE TRANSPORT I COMERCIALITZACIÓ DE LA PEDRA (s. XIII - XV)

Hem representat amb major o menor intensitat cromàtica les diverses direccions de transport en funció de la documentació compilada, al costat de la presència física d'elements i la situació geopolítica, factors tot ells que permeten traçar els vectors principals de distribució de la pedra. Aquestes dades també suggereixen el tipus de via escollida per raons de facilitat, ja sigui terrestre, fluvial o marítima, condicionada pel destí final de les obres. Naturalment algunes línies mestres van en direcció a les capitals dels diversos regnes, i resulta igualment notable el fluxe entre Girona i Sant Feliu de Guíxols, autèntic "port de la pedra" a partir del segle XIV.

ports fluvials i marítims. Això és quelcom que una vila riberenca o costanera podia tenir resolt gràcies a una bona disposició geogràfica, com Barcelona, per exemple. Però Girona és una ciutat terra endins, això sí, històricament ben ubicada en el pas de la Via Augusta de Narbona a Barcelona, i la reutilització d'aquesta important via de comunicació facilitava, per terra, que la ciutat romangués ben comunicada durant els segles medievals amb la capital del Principat, seu de la cort (GUILLERÉ 1993, p. 217). És obvi que aquesta ja fou la via emprada, per exemple, per a dur els fusts del claustre de Sant Cugat del Vallès en ple segle XII (probablement els de la ciutat comtal es baixaren per mar). A banda d'aquest eix nord-sud, el més antic, Girona es comunicava radialment en totes direccions amb la resta de poblacions importants. Vers el nord-oest, el camí reial enfilava per Banyoles i Serinyà, cap a la comtal vila de Besalú. La via era transitable amb carretes, i des del punt de vista dels materials petris, fou abastament utilitzada per a la circulació de pedra de forma continuada durant els segles XIV i XV, des del travertí de Banyoles, Serinyà i Fares, a l'alabastre de Beuda i Segueró emprat en les obres funeràries de patrocini reial i nobiliari, extensament documentades; i a banda de l'opció terrestre, els materials també tingueren sortida marítima creuant l'Empordà per Navata fins als ports del comtat d'Empúries, principalment Castelló i Roses.⁸⁰ Al seu torn, pel nord-est, amb el camí de la Bisbal a Girona, se li obrien les portes del comtat emporità, però aquest mai fou una prioritat a efectes d'exportació pètria, per qüestions de distància i jurisdicció, tot i que en les seves viles principals hi ha, com no, testimonis de manufactures gironines (v. subcapítol 4.3). Seguint els recorreguts terrestres, ja ha quedat constatada l'abundant presència de pedra de Girona al claustre de la seu de Vic, i per a dur-lo quedava un difícil i llarg camí passant per Anglès o Aiguaviva i enfilant-se per les estribacions més baixes de les Guilleries, passant per Sant Hilari Sacalm, i superant el Coll de Revell fins a Sant Julià de Vilatorrada per entrar, finalment, a Vic.

Si Beuda i Besalú tingueren sortida marítima pels ports de Castelló i Roses (v. nota anterior), la sortida natural de Girona al mar eren la vila i la platja de Sant Feliu de Guíxols. No obstant, a principis del segle XIV no sembla que la connexió entre ambdues viles fos massa còmoda, per tal com el rei i jurats gironins tingueren especial cura en arranjar el camí existent i convertir-lo en carreter, o sigui, que

80. A banda d'aportacions puntuals, la majoria de documents coneguts al respecte es contenen en els extensos diplomataris i apèndixs de RUBIÓ 1908-1921, RIUS 1924, MARÉS 1952, FREIXAS 1983 i MARTÍ DE BARCELONA 1991.

El monestir de Sant Feliu de Guíxols era la principal autoritat de la vila i controlava bona part de l'activitat portuària. Des d'allí s'embarcaren la majoria de peces gironines que requerien transport marítim.

permetés el trànsit de carros o carretes tirades per animals. En aquest context s'ha d'entendre la concessió reial d'Alfons III l'any 1322, que permetia als jurats i comerciants l'obtenció d'un impost sobre les mercaderies que transitaven entre el port i la ciutat «*pro aptandis et construendis itineribus*».⁸¹ La imposició suscità no menys polèmica amb l'abat de Sant Feliu de Guíxols, que també en volgué aplicar una pel seu compte, i que fou motiu de conflicte i fins calgué la redacció d'un memoràndum dels jurats cap al rei, culminat amb la declaració de Sant Feliu com a «*part e membre de la ciutat*» (entremig, es disputà la plaça de port privilegiat la vila reial de Palamós, que fins més tard no assoliria el nivell d'activitat dels seus veïns guixolencs).⁸² En tot cas aquella ruta fou l'habitual en les dècades i segles següents, i havia de ser l'itinerari usual dels material prefabricats gironins, que quan eren embarcats, es distribuïen majoritàriament cap a punts més meridionals.⁸³ Hom pot suposar que aquest fou el camí triat per al transport per mar de les columnes del baldaquí sepulcral de Santes Creus, l'any 1313 (v. apèndix doc. 13), igual com s'aprecia en els carreus i escultures que els pedrers Pere Bassa i Bernat Escuder realitzaren per al monestir de Santa Maria de Valldigna, embarcats a Sant Feliu fins al port de Cullera (FREIXAS 1983, p. 60).

81. Citat per GUILLERÉ 1993, p. 222-223, després ha estat publicat íntegrament per JULIOL 2001, doc. 7. És la concessió ja comentada on Bernat de Fonollar actua en nom de l'infant Alfons.

82. Esmentat per GRAHIT 1873, p. 153, comentat extensament per ESPAÑOL 1999, p. 103.

83. No volem dir que no hi hagués exportació cap al nord, per exemple a Elna, Perpinyà, Narbona o Montpeller, sinó simplement que, per motius d'extensió geogràfica i transport de peces per als llocs reials, la majoria d'obres prefabricades viatjaven en direcció sud.

El que potser sí mereix una revisió és l'atribució de la construcció de la carretera a un suposat pedrer o arquitecte occità, mestre Bailli (segons GUILLERÉ 1993, p. 223). La publicació del document (JULIOL 2001, doc. 7) revela que en realitat es tracta d'un tal mestre Joan, batlle o habitant de la batllia (*baiuli*, no Bailli) de la població de *Salsciano* (Salles o Salelles?) de la diòcesi de Carcassona, el qual s'esmenta entremig del document oficial: «*Preterea quia vos ordinastis de consensu nostro quod nullus hinc ad quinque annos, a data presentis carte numerandos, possit in dicto itinere carretas tenere vel habere nisi magister Iohannes, baiuli de Salsciano, Carcassonensis diocesis, qui carretas neccessarias dicto itineri cum suis apparatibus habere et tenere promisit predicta approbantes*». O sigui que, proposant una nova interpretació del document, sembla que la concessió reial manava que durant 5 anys cap mercader pogués transitar-hi amb carretes, a fi i efecte d'adobar el camí, i tampoc aquest mestre Joan, que declarava tenir les seves carretes a punt, potser a tall de concessió. Caldria, doncs, replantejar quin és el paper d'aquest personatge en la construcció del camí (si és que en té cap), tot i que no resta la importància a la connexió viària, que òbviament no només era utilitzada pels mercaders gironins, sinó també pels rossellonesos i llenguadocians que estaven en contínua relació amb la ciutat de Girona i el seu entorn. En qualsevol cas la importància del port de Sant Feliu fou total: si hom analitza la distribució geogràfica de la pedra en els mapes representats, es dedueix que la major concentració es produeix en les poblacions més properes a la ciutat de Girona i també en les més ben connectades amb el litoral marítim i fluvial de la Corona; té poc a veure la densificació d'exemples detectats a Barcelona, regne de València o les Illes, amb la poca presència al bisbat de Lleida i al regne d'Aragó, els territoris més allunyats del mar, malgrat l'oportunitat que oferia el trànsit fluvial per l'Ebre.

Dit això, i en relació a l'impacte de la logística, hom podria pensar que l'alt índex d'exportació podia comportar algun tipus de mesura fiscal en relació al comerç de la pedra. Tanmateix s'ha remarcat la quasi total absència de peces de pedra de Girona en les lleudes i altres impostos derivats de la importació o l'exportació, a diferència del que succeeix en altres indrets amb diferents mercaderies (ESPAÑOL 2009, p. 986). Per ara el més antic i rellevant és el cas ja citat de producció de moles a Barcelona des de les pedreres de Montjuïc, que

tenien les seves pròpies impositcions i exempcions, i el cas aïllat de 24 columnes amb els seus complements, que el 1445 pagaven lleuda al seu pas per Saragossa (SESMA-LIBANO 1982, p. 160 i ss). Així doncs, la pedra de Girona no és pràcticament present a cap dels registres d'època, tot i que no hauria estat estrany, emulant el cas de Barcelona amb les moles de Montjuïc⁸⁴ que s'establís a Girona un impost especial sobre l'exportació, essent tant comuna i exitosa; però no hi ha indicis que això succeís, ans al contrari, els esforços del consell municipal sempre anaren encarats a facilitar al màxim les comunicacions, i per tant, el transport i l'intercanvi comercial. La casualitat, però, ha fet que en l'època existís un impost de recaptació reial anomenat literalment "Lleuda de la Pedra de Girona", tot i que el nom era degut a una mesura de pedra utilitzada per quantificar determinats cultius (sobretot gra) en venda a la ciutat, sense tenir res a veure amb l'exportació d'escultura manufacturada, malgrat l'evident homonímia.⁸⁵ Amb impositcions concretes, lleudes o barres, el manteniment dels camins influí directament en el cost del transport, que forçosament s'havia de repercutir en el preu final de les obres.

A banda de l'arranjament dels camins i l'adaptació de ports fluvials i marítims, cal tenir en compte la naturalesa del material transportat. Per un costat, bases, capitells i taules, així com els arquets, les pedres dels muntants i l'ampit, eren peces massisses i compactes, que podien suportar més fàcilment el tragi irregular d'un camí, terrer o empedrat. En canvi els fusts, sovint extraordinàriament allargassats i delicats, eren més propensos a patir fractures o desperfectes al llarg del recorregut: la solidesa de la pedra no estava renyida amb l'impacte dels cops, que podien malmenar-la amb facilitat. És ben conegut el trencament dels fusts de les finestres del palau que el rei Martí manà fer a Poblet. En un dels transports efectuats l'any 1399, les proteccions no havien estat suficients i es trencaren 4

84. GUAL 1976, p. 100. De la primera publicació del Dr. Gual Camarena ha derivat un projecte de la Universitat de Múrcia realitzat a més gran escala, que compta actualment amb format electrònic i que es troba en contínua actualització.

85. Els batlles generals recaptaren des de 1318 a 1342 un tipus d'impost sobre unes mesures de pedra situades en alguna plaça de la ciutat, probablement, que podien incloure mesuratges de diversos productes cerealístics i líquids. No se'n tenen xifres del període 1335-1340 perquè la majoria de lleudes de la ciutat foren assignades a Huguet d'Empúries com a compensació del que li devia Bernat de Cabrera pel vescomtat de Bas i els castells de Castellfolit de Montagut i Montrós. A part, s'especifiquen les lleudes dels porcs, els draps de lli i llana, l'oli i la lleuda monar del Mercadal. ACA, Reial Patrimoni, Batllia General, Rendes de Guillem de Sitges i Ferrer de Lillet, reg. 490, 1317-1325. Id., Rendes de Ferrer de Lillet i Francesc Sassala, reg. 491, 1326-1342.

columnes (GUITERT 1929, p. 177). Per això cal imaginar que les peces s'embolicaven i subjectaven bé, necessàriament amb robes i teixits gruixuts i resistents, també flonjos per amortir els sotrac i les diverses translacions que podien experimentar al llarg del recorregut. A més, els "paquets" s'havien de subjectar fortament als animals de bast i les carretes, per evitar al màxim moviments perillosos. L'esment dels aparellaments és poc freqüent en la documentació entre 1300 i 1350, però se'n tenen diversos exemples posteriors. El més antic és inèdit, i correspon al pagament al pedrer gironí Ramon Marenyà per a la realització i transport de 12 columnes amb destí al palau de l'Aljaferia de Saragossa.⁸⁶ Dins els imports rebuts, el mestre racional especifica la quantitat de 27 sous en concepte del que costaren «de ligar e de enserpenyar les dites colones e de portar de casa del pedrer tro al hostal [...] ab sarries e cabaces que hi compram». Per aquesta acció calien cordes i teles de drap gruixut, sac o espart, i segons com, pells, per a lligar el màxim de fort i subjectar al mateix temps amb delicadesa les escultures. També cabassos i recipients suficients per a contenir la resta de les peces, fos quina fos la seva mida. El pagament d'ordre reial reflecteix el vocabulari habitual en aquest tipus d'assentaments, i la prova són els altres casos de columnes, capitells, fusts i bases publicats per Freixas (1983, p. 60) i Español (1999, p. 103-104), tots del segle XV: «haien a donar carregades e enserpellades e meses en barcha», «colones embalades cascuna per si en quatre costals», «tronelles de spart per liguar les dites colones, vases e capitells», «cabaços de capiteles in VII postibus», «cofins o cabaços de spart en los quals foren mesos los guarniments, vases e capitells», etc.

Resulta interessant assenyalar la coincidència lèxica al llarg de més d'un segle, i que certifica el caràcter col·loquial dels termes, alguns dels quals han arribat fins l'actualitat. A Catalunya avui és corrent l'ús dels mots "corda", "cabàs" i "espart", però en canvi, s'ha quasi perdut "enserpellar", "cofi" i "sàrria", qüestió que contrasta, per exemple, amb el territori Balear, on el mot "sàrria" encara es troba en ús. D'altra banda, la forma i capacitat de cadascun dels diversos elements d'empaquetatge i transport pot suggerir la seva utilitat. En primer lloc destaca la utilització de la paraula "enserpellar", equivalent a l'actual "embolicar", però amb un material concret: la serpellera o xarpellera, un teixit d'estopa grollera o trenat amb espart, que servia per transportar tota mena d'objectes, tant rígids

86. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, reg. 340. A partir de 1 de juliol de 1357 (v. apèndix documental).

L'Ebre serví de via principal en terres aragoneses per al transport de pedra de Girona, i hom pot imaginar que aquesta fou la via triada per a menar les columnes de les finestres de l'Aljaferia de Saragossa (1357-1358) o les del palau dels Luna, a Daroca (imatge dreta).

com dúctils, com altres teles i catifes. Al 1284 s'especifica que les serpelleres pel transport del pebre eren de «grosses cordes e grosses d'haver de pes, axí com són d'espart e de palma e de datilers».⁸⁷ No només se'n detalla la mida, sinó també el material bàsic de fabricació, les fulles de palma i palmera assecades.⁸⁸ L' "enserpellament" era útil tant en peces de poca superfície (capitells, bases i taules) com en les més llargues, els fusts. En canvi, cabassos i cofins (el *cofi*, petit cabàs o panera d'espart) eren recipients de tamany petit o mitjà, només aptes per al transport de les parts petites, formades sobretot per bases i taules, però també els capitells. Per la seva banda, les sàrries podien servir per dur al llom de muls i bous les peces més grans i que requerien un recipient de major capacitat o longitud. Les sàrries eren recipients d'espart o palma allargassats, d'entre 1 m i 8 pams de llargària, i que servien per transportar tota mena de virtualles i objectes (segons el DCVB). No pot passar per alt la coincidència dels 8 pams de llargària màxima usual, o sigui, uns 160 cm a la cana de Barcelona, amb la llargària dels fusts estandaritzats del segle XIV, que en la gran majoria dels casos, es mouen entre els 140 i els 170 cm de longitud. Les sàrries, doncs, podien estar directament vinculades al transport dels fusts.

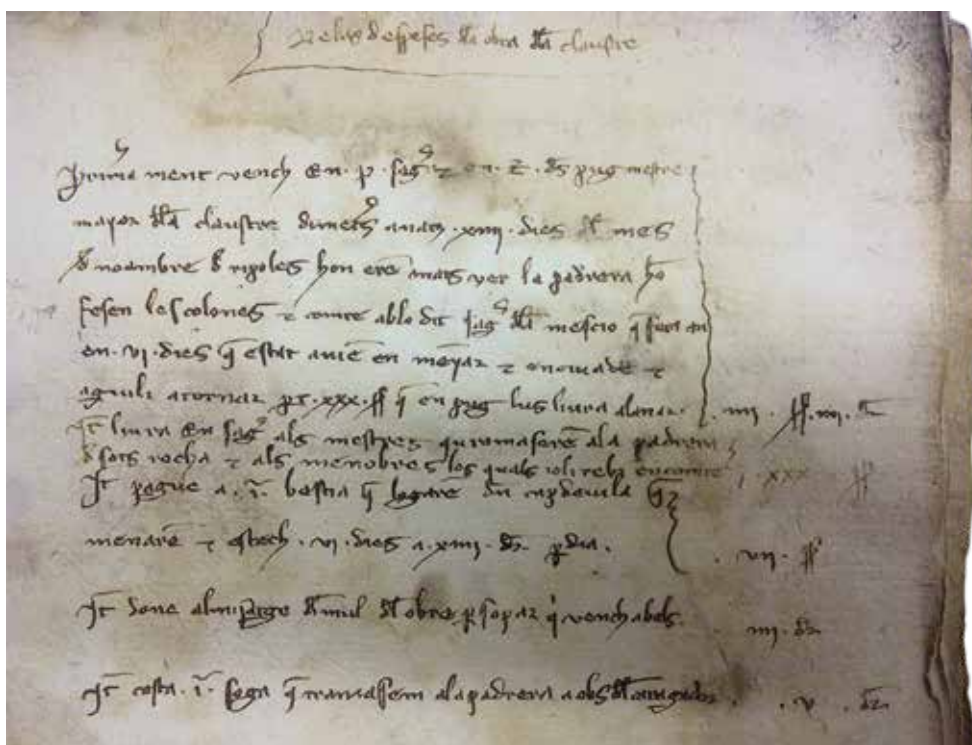
87. Dada inclosa al DCVB. En castellà, xarpellera és la coneguda "arpillera". Joan Corominas suggereix l'etimologia del llatí *scirpus* i el derivat *sirpiculu*.

88. No ens deixa de sorprendre la circumstància, quasi poètica, que en molts casos les fulles de palma i palmera seques, teixides als diversos recipients, serviren per transportar capitells que representaven, justament, fulles de palma i palmera.

4.2. Els preus

És difícil, malgrat les mostres realitzades i les dades publicades fins avui, establir una taula de preus de les diferents peces. Els documents exhumats són d'obres de molt diversa naturalesa, geografia i circumstància, i per això no hi ha un nombre prou elevat de cada tipus de materials exportats (finestres, arcs, columnes, etc.) que permeti elaborar una mitjana de preus aproximada sobre una mostra suficient. Tanmateix, el coteig de les diferents notícies permet establir una tendència, i donar unes primeres forquilles d'imports, només orientatives, tenint en compte diversos factors de variació. En general, però, cal considerar que l'abundant activitat productiva i l'extensa cobertura geogràfica dels materials gironins, podia fer assabentar moltes persones del preu dels diversos elements, i per tant, hi podia haver un control "tàcit" de les tarifes i llur possible especulació que evitava els excessos a l'hora de facturar-lo. I, com en altres sectors de l'activitat comercial de Girona, també podia haver-hi una competència de preus, donada la gran quantitat de professionals treballant a la vegada. Els imports finals, en conclusió, es pogueren moure en una forquilla d'amplitud moderada, sense excessives oscil·lacions.

Com he plantejat en l'apartat anterior, el transport era un primer factor determinant en la quantificació dels imports. De vegades el cost del transport podia quedar inclòs en el preu final, sense especificar. Són habituals els comentaris dins els contractes en què el pedrer no només es compromet a tallar unes peces en un període concret, sinó també a transportar-les i dipositar-les allà on digués el comitent. El trasllat de peces d'una localitat a l'altra, especialment quan es requerien llargues jornades a peu o en mul, o si calia transport marítim (menys oneros), podia fer disparar el preu final. Si el transport mereixia un pressupost a part, es facturava per un altre costat i llavors sí que es detallaven els costos. En el cas del transport de les columnes del claustre de Vic des de Girona a Osona, el 1333, el traginer Mateu cobrà 12 sous la unitat per 19 columnes que havia fet Berenguer Portell al preu de 70 sous cadascuna, això sí, sense capitell ni base. O sigui que el cost final (si no incloem la seva col·locació) fou com a mínim de 82 sous la columna. L'increment del preu final pel transport obre una forquilla del 10-20% sobre l'import de la peça manufacturada (v. apèndix documental).

Pagaments de columnes en un dels llibres de l'obra del claustre de la seu de Vic (1325).

El segon factor, també determinant, i íntimament lligat a la producció, és que els preus podien variar en funció de la mida de les peces i la quantitat encarregada, amb una certa tendència a la baixa de preu per unitat, quan l'encàrrec era certament nombrós. L'evolució de la forquilla numèrica no es diferencia massa del que succeiria en l'actualitat amb una factoria de producció industrial. Així, podem afirmar que el preu d'una columna estàndard entre 6 i 9 pams, amb la seva base, fust, capitell i taula, oscil·la entre els 20 i 30 sous. Per exemple, l'any 1329 el jueu Bonjuhà Badoç paga 40 sous per dues columnes destinades a una finestra de casa seva (v. part II capítol 3). El 1357, Francesc Sapllana talla parells de columnes a 40 sous el parell, per al claustre de Sant Feliu (CHAMORRO 2004). Tres anys més tard el preu puja a uns 50 sous el parell. No sembla que les tarifes variïn massa en els segles següents: el 1452 Bernat Vicenç es compromet a fer per a Castelló d'Empúries 24 columnes amb els seus capitells per 30 lliures, uns 600 sous, o sigui 24 sous la unitat. No obstant quan la columna supera els nou pams, i si els fusts no són cilíndrics sinó quarnes o mixtilinis, el preu es dispara fins a doblar-se o triplicar-se, oscil·lant entre 60 i 90 sous. Entre 1325 i 1334 Berenguer Portell vengué les columnes del claustre de la seu de Vic a 60 i 70 sous la unitat (cf. GUDIOL

1981, v. apèndix documental). El 1350 el mateix Sapllana venia al ciutadà Arnau Raffart 9 columnes quarnes de nou pams i mig, al preu de 90 sous cadascuna (v. apèndix documental). Més tard, el 1417 l'argenter Frensoy Martí adquiria una columna gallonada per a l'altar major de la catedral de Mallorca, valorada en 75 sous (LLOMPART 1986, p. 257).

En el terreny de la hipòtesi, ja que no se'n té cap referència escrita, es pot comptar amb un tercer factor de variació, centrat en la naturalesa del material. Ja s'ha vist que la coloració és un factor determinant en l'èxit i encàrrec de peces manufacturades. Però també hem constatat que les diferents tonalitats responen a l'evolució de la pressió i processos geològics, que es veuen reflectits en els estrats de les pedreres. Alhora s'ha pogut establir una certa relació entre les tonalitats dins els estrats que, segons testimoni de la nostra època, també impliquen una major o menor duresa i densitat, o sigui: més o menys treball, més o menys jornades de feina, cansament físic, i desgast d'eines. En aquest sentit es pot suposar que quan en els encàrrecs s'especificava un color, per exemple el ja comentat "blau", a Girona calia obtenir-lo de les vetes properes al faral, una de les últimes capes estratigràfiques, coneguda per la seva duresa. Seria possible, en un cas com aquest, que els imports a pagar fossin majors? Reflectien els pedrers la dificultat d'obtenció del material i la seva talla, en la facturació final? Des del punt de vista empresarial seria lògic que així fos. Aquest, doncs, seria un altre possible factor de variació en el preu, però novament inquantificable tenint en compte l'escassa (o nul·la) documentació coneguda amb referències tan específiques.

Vistos els factors de variació i els migrats exemples coneguts fins ara, es pot afirmar que cal un corpus documental molt més precís, extens i dilatat en el temps, o sigui en els 3 segles d'exportació continuada, per aproximar-se millor a les mitjanes de preus. Allò que es pot asseverar fins ara és que el contracte de les obres es fa sempre amb premises específiques, particularitzades en cada cas, i que el preu real de les peces queda inclòs en una sèrie de circumstàncies relatives a la dificultat d'obtenció, la distància i els avatars del transport, pactats bilateralment entre artífex i client. Un buidatge profund i sistemàtic dels fons documentals gironins a partir de 1350 i fins a 1550 o 1600, podrà aportar llum suficient i, evidentment, aquesta empresa depassa llongament les possibilitats de la present investigació, que serà un graó més, dins una futura recerca global.

4.3. Seqüència de producció i expansió

*«Desde Valencia hasta Chipre, pasando por Sicilia,
los esveltísimos fustes de las columnas
labradas en Gerona proclaman todavía hoy
la excelencia de su materia»*

J. Ainaud

Durant tota la primera meitat del segle XIV les finestres coronelles d'una o dues columnes canviaren la fesomia de les façanes de les cases de Girona i més enllà, especialment en tots aquells nuclis o edificis vinculats al rei i als membres de la seva cort. No obstant aquesta certesa, que s'aprecia perfectament a través de la documentació conservada i sobretot per l'observació directa dels edificis, el cert és que a part de grans conjunts arquitectònics religiosos, els elements conservats que foren realitzats i col·locats durant la primera meitat de segle són realment escassos. En canvi, encara se'n conserven un bon nombre de la segona meitat del XIV, però especialment del 1400 i el primer 1500. Per explicar aquesta realitat, i el diferencial de quantitats, s'han de tenir en compte dos condicionants clau. El primer és que el *boom* productiu a partir de 1310-20 dóna dins la primera meitat del segle XIV un marge de 25 anys, parcialment estroncat el 1348 per les repercussions econòmiques i socials de la gran pesta. A part d'això, la generalització en l'ús d'aquests materials en un espectre més ampli de les classes socials i urbanes benestants no es completà fins després d'aquell sotrac. I com a segon condicionant, l'acció "destructora" o substitutiva a partir de la segona meitat del segle XVI, però amb especial força en els segles XVII i XVIII, en què es renovaren nombrosos edificis d'habitatges i antigues residències, alguns amb un canvi total de l'estructura arquitectònica, i altres amb un simple "maquillatge", que incloïa la desaparició de les finestres senyorials amb columnes i arcs de mig punt, ogivals o trilobats; aquests serien substituïts per obertures amb formes rectes, quadrades i rectangulars, com a màxim motllurades "a la romana", i que significaven un canvi estètic cap a una major modernitat. La Barcelona setcentista n'era un camp curull d'exemples: «Les antigues petites finestres medievals, partides per delicades columnetes, ja no eren en absolut apreciades, mentre que

Un cop abandonades, moltes finestres coronelles van passar a formar part dels murs, cobertes o reblertes de maçoneria, i deixant pas a les noves obertures dels segles XVI-XVIII (detalls de façanes al carrer de la Força de Girona).

les noves i grans obertures rectilínies simbolitzaven la modernitat. Des del final del segle XVI, s'havien anat ampliant els vells forats i se n'havien creat d'altres de força més grans, de tal manera que la Barcelona del 1700 era una ciutat de finestres amples i, sobretot, de balcons. Una ciutat que poc tenia a veure, des del punt de vista del paisatge format per les façanes, amb la de feia un temps» (GARCIA ESPUCHE 2010, p. 62). Però aquells elements que s'havien popularitzat a cor què vols en les principals ciutats de la Corona no havien arribat encara amb força fora d'elles (exceptuant els casos escoliàstics ressenyats). Fora de les ciutats, al camp, l'evolució fou diferent, més lenta, i amb circumstàncies diverses, i per això la tractem al final d'aquest capítol.

Per a iniciar la seqüència, i com no podia ser d'altra manera, hem de posar el focus en el primer projecte sepulcral reial del monestir Santes Creus. D'ençà que Jaume II ordenà per primer cop a mestre Bartomeu que es traslladés al cenobi cistercenc per iniciar la construcció de la tomba del seu pare, Pere el Gran, l'any 1292, fins que coneixem amb seguretat que les columnes que l'envolten i el respectiu baldaquí ja estaven col·locades (encara per pintar) l'any 1305, havien passat 13 anys. Vers el 1300, moment de la translació del cos del rei difunt, la llosa nummulítica que uneix la banyera de pòrfir i la tapaja havia estat col·locada. Just abans de la talla i col·locació de les columnes, o qui sap si en paral·lel (la documentació no aporta dades al

respecte) el taller de Bartomeu havia realitzat la llosa arrodonida, motllurada i escalonada que fa de transició entre el gran vas porfíric i l'urna dels sants, per a facilitar-ne l'encaix (ESPAÑOL 1999c, p. 467-474). Ben poc després, l'obra es completava amb la talla i instal·lació del baldaquí, que s'ha de situar aproximadament vers 1300-1305, moment en què els treballs de la tomba pròpiament dita ja s'havien conclòs. El 2 de desembre de 1305 el rei demanava a l'abat de Santes Creus que l'informés dels treballs de policromia del baldaquí que tot just acabava d'encarregar al pintor lleidatà Andreu Satorre.⁸⁹ O sigui que podem afirmar que les columnes de pedra de Girona que sostenen el baldaquí de Pere el Gran, com a primer conjunt reial documentat en què hi participa el material nummulític, es realitzaren en aquest moment inicial del segle XIV, com si es posés un cronòmetre en marxa, just iniciat el 1300, en el còmput de l'expansió geogràfica i social de la pedra de Girona esculpida, via l'acció promotora de la Cort. Tanmateix cal recordar que els fusts nummulítics de Santes Creus no pertanyen als models de columnes seriades, sinó que són d'aquell subgrup, molt més sumptuós, de fusts mixtilinis i que nosaltres hem englobat sota el nou nom de "columna palatina". Es certifica, així, la primera obra reial amb pedra de Girona que surt de l'àmbit de la seva diòcesi, i arriba fins l'arquebisbat de Tarragona, a Santes Creus.

A Barcelona, les obres del palau reial i la capella de Santa Àgata avançaven a bon ritme. El 30 de gener de 1309, Guillem Gallifa i Pere Llull informaven el rei de la bona salut dels infants alhora que recordaven al monarca que les columnes amb pedra de Girona destinades a la part alta del campanar arribarien a la capital en poques setmanes: els primers fusts gallonats, amb els respectius capitells de palma i lliri, i taules amb rosetes, fetes a la manera seriada, eren a punt de ser transportades a Barcelona, i per tant, significaven la primera arribada de peces amb pedra nummulítica, amb els models bàsics estandarditzats, que es visualitzaven a la ciutat comtal. Per datació, també són el primer cas de combinació de capitells seriatos (ESPAÑOL 2009, p. 979). I com dèiem més amunt, foren col·locats en l'edifici més alt de la ciutat, per sobre de la màxima alçada del vell mont Tàber, a la vista de tots els seus habitants, en l'altura més solemne imaginable, el campanar de la capella reial.

89. MARTÍ DE BARCELONA 1991, doc. 109; CINGOLANI-SAROBÉ 2016, doc. 39. Després, la documentació és pròdiga en referències als treballs de Satorre, però sempre sobre les peces pètries ja existents.

Però quan les obres avançaven amb més força i contra tot pronòstic, just passat un any, moria la reina Blanca d'Anjou, el 13 d'octubre de 1310. Resulta de gran interès poder seguir la seqüència de cartes i manaments i la inquietud que s'apoderà del monarca els dies immediatament posteriors a la prematura mort de Blanca.⁹⁰ Just el dia següent Jaume comunica la mort de la reina arreu dels seus territoris, la seu papal i la resta de corts europees, i el dia 15, només a dos jorn del decés, ja demana per carta a Gualter de Brienne pedres de pòfir per al sepulcre de la difunta reina, que ja havia manat ser enterrada a

Santes Creus en el testament redactat dos anys enrere.⁹¹ En una altra carta, el mateix dia informa a Ferrer Vidal i al seu cirurgià Berenguer Sarriera que havia demanat pedres nobles a Gualter, i els mana que tinguin cura de la tramesa que s'havia de realitzar (aquesta serà la segona i darrera notícia respecte la petició de materials escultòrics a ultramar durant el regnat de Jaume).⁹² Només un jorn després, el 16 d'octubre, ordena al tresorer Pere Marc que pagui 500 sous al seu cirurgià Berenguer Sarriera per costejar la talla de pedra a Girona «*pro scindendis lapidibus apud Gerundam ad opus sepulture illustris domine Blanche*» per al que podria ser un sepulcre provisional per a la reina, o part d'aquest.⁹³ Això sembla confirmar-se en una carta del dia 25 (la data s'obté per

El campanar i la capella reial de Santa Àgata, des de Via Laietana.

90. Més enllà d'una reacció desmesurada, l'afecte real que sentia el monarca cap a la seva esposa provocà la internacionalització màxima de la seva mort, en un nodrit epistolari del que s'extreu no només un dol protocolari, sinó el caràcter i la personalitat sensible del mateix rei. Els estudis particulars de Stefano Cingolani sobre la figura de Pere el Gran, i la seqüència documental del diplomatar en el darrer estudi col·lectiu sobre Santes Creus (CINGOLANI-SAROBÉ 2016) permeten apreciar-ho en profunditat.

91. MARTÍNEZ 1948, vol. II, doc. 62; ROSENMAN 1983, p. 177-178; MARTÍ DE BARCELONA 1991, doc. 192; CINGOLANI-SAROBÉ 2016, doc. 54.

92. MARTÍNEZ 1948, vol. II, doc. 63; ROSENMAN 1983, p. 178; CINGOLANI-SAROBÉ 2016, doc. 55.

93. ROSENMAN 1983, p. 178; MARTÍ DE BARCELONA 1991, doc. 193; CINGOLANI-SAROBÉ 2016, doc. 56.

context amb els documents anteriors i posteriors) on especifica al mateix Sarriera «*sunt lapidis apti et pro[...] ad facien[d]o tum[u]lo ad opus illustrissime domine Blanche, felicis [r]ecordacionis [consortis nost]re, ideo vobis dicimus et m[a]ndamus quatenus [...] inc[ar]ricati[s] vos de perquirendo vel faciendo opera[r]i alios lapides s[...] pro[...]mus pro tumulo supradicto*» (CINGOLANI-SAROBÉ 2016, doc. 64). El dia 27 torna a ordenar al tresorer Pere Marc un pagament de 520 sous, però en aquest cas a Jaume Llirana de Montmeló (sense especificar-ne l'ofici), perquè «*nos emi fecerimus quendam tumulum lapideum ad opus sepulture illustris domine Blanche*».⁹⁴ No queda clar si aquest Llirana era el mestre pedrer o una mena d'intermediari en la compra i transport del túmul, que podria ser el mateix que es deu encarregar a Girona, si es té en compte el preu pagat, que augmenta en 20 sous, versemblantment a raó de costos de transport afegits. Però tal vegada ni la pedra de Girona encarregada a Sarriera, ni el túmul que transportava Jaume Llirana no conformaven la totalitat del sepulcre provisional. A principis de l'any següent, el 12 de gener de 1311, el rei mana pagar 70 sous al conegut Bertran Riquer «*magistro operis lapidei Barchinone, ad opus aliquarum missionum quas fecit in tumulo domine Blanche*»⁹⁵ i el 26 de febrer uns altres 640 sous al mateix mestre «*pro precio cuiusdam monumenti quod asserit emisse apud Massiliam de mandato nostro ad opus illustris domine Blanche*».⁹⁶ Aquesta peça comprada a Marsella (versemblantment, un sepulcre re-

Vista de conjunt dels sepulcres reials de Santes Creus, coberts amb sengles baldaquins sostinguts amb columnes mixtilínies de pedra de Girona.

94. Curios personatge aquest Jaume Llirana, del que no es té cap altra notícia. Cf. ROSENMAN 1983, p. 178; MARTÍ DE BARCELONA 1991, doc. 197; CINGOLANI-SAROBÉ 2016, doc. 66.

95. ROSENMAN 1983, p. 178; MARTÍ DE BARCELONA 1991, doc. 199; CINGOLANI-SAROBÉ 2016, doc. 75.

96. MARTÍ DE BARCELONA 1991, doc. 202; CINGOLANI-SAROBÉ 2016, doc. 76.

aprofitat) també era part de la tomba provisional? La lògica sembla confirmar-ho, atenent que en el sepulcre doble final, de rei i reina, no hi ha rastre de cap material exòtic, malgrat la varietat de pedres que s'hi concentren.

D'altra banda cal constatar la rapidesa amb què actua el monarca, que no només demostra el seu dolor⁹⁷ per la pèrdua i la voluntat expressa de donar-li celerament una sepultura de la màxima dignitat (aquesta seria la versió “més cara” del que normalment era un sepulcre provisional, que solia ser una caixa de fusta) sinó també una certa dèria perquè fins que no es conclogués el sepulcre definitiu, el cos de la reina descansés en el vas més digne i monumental possible, esperant l'oportú trasllat a Santes Creus, en un mausoleu d'autèntica aparença reial. De fet, faltava molt poc per a què allò fos possible. És probable que just després del decés de la reina, Jaume ja comencés a pensar en la construcció d'un gran sepulcre per a ambdós, definitiu, malgrat la dedicació fefaent en la sepultura provisional de la seva difunta esposa.

És molt significatiu que la primera notícia sobre la tomba de Jaume es produeixi l'any 1312 precisament a Girona, i de fet, la carta reial fa referència expressa als materials petris de la ciutat, com a part integrant del nou monument, des de l'inici, com havia passat amb la tomba de Pere el Gran. L'1 de setembre d'aquell any, Jaume manà a Bertran Riquer, mestre d'obres del Palau Reial de Barcelona i a Pere de Penafreta, tinent reial del castell de Lleida, d'anar al monestir de Santes Creus a prendre mesures de la tomba del pare del rei de cara a iniciar la construcció del seu sepulcre. En la carta es fa menció expressa a Pere de Penafeta que rebrà a Lleida mateix de mà del tresorer reial Pere Marc certs diners que li serviran «*pro [sci]nden[d]is lapidibus apud Gerundam et aliis necessariis operi supradicto*», o sigui per trencar i tallar a Girona les pedres necessàries per a la nova obra.⁹⁸ Des del primer moment, doncs, el rei considerarà que la seva tomba havia d'anar coberta amb un baldaquí semblant al del seu pare, sostingut també amb columnes nummulítiques. En aquell moment es mesuren al detall

97. Entremig dels diversos encàrrecs per al túmul Jaume estableix una relació epistolar sobre la mort de la reina i el seu dol amb diversos personatges rellevants, que li contesten l'anunci del decés. O sigui que les cartes del sepulcre, dictades quasi a batzegades, s'intercalen en el temps amb les cartes de dol, tal i com es pot seguir al diplomata citat de CINGOLANI-SAROBÉ 2016.

98. FINKE 1908, vol. II, p. 906; MATEU 1970, doc. II; ROSENMAN 1983, p. 178-179; CINGOLANI-SAROBÉ 2016, doc. 83.

les dimensions de tots els elements de la tomba de Pere el Gran, incloses, de ben segur, les columnes de Girona de perfil mixtilini, que superen els 3 metres d'alçada. Alguns mesos després i des de Calatayud, el 16 de gener de 1313, el rei mana a Pere de Penafreta que es traslladi a Santes Creus per començar el seu sepulcre, i el posa a tutela de l'abat del monestir, qui li proveirà avituallament.⁹⁹ També especifica que li enviarà diners, que li han de servir «*pro columnn[is] [apud] Gerundam quas oportunis temporibus habere poteritis ad constructionem tumulorum predictorum*». Cal subratllar que en aquest cas ja no parla de diners “per tallar pedres”, sinó directament de columnes, o sigui que probablement aquestes ja estaven realitzades del tot i esperaven el seu trasllat des de Girona fins a l'obra reial. A partir de llavors les ordres i manaments de pagament són abundants, en un continu documental que abraça bàsicament des del mateix 1312 fins a 1316, sense que hi ha hagi més referències als materials gironins.¹⁰⁰ Hom pot inferir de tot plegat que entre la tardor de 1312 i l'hivern de 1313 les columnes foren realitzades i poc després transportades cap a Santes Creus, on van esperar la seva col·locació en el moment de conclusió del sepulcre.

Mentre s'acabaven els treballs al cenobi cistercenc, és probable que ja s'estigués construint, o a punt de fer-ho, el claustre de Sant Francesc de Mallorca, el primer documentat en què s'empraren materials seriat i prefabricats a Girona. No obstant, i abans d'entrar a parlar del convent insular, cal recordar que ben a principis de segle XIV es té documentada part d'un claustre, el de Santa Maria de Besalú, però que es fa difícil incloure en aquesta seqüència perquè segurament no aconsegueix els canons i models dels conjunts fets amb columnes gallonades seriadades amb capitells de palma o flor de lliri. El contrast de la documentació així sembla indicar-ho. El 9 de gener de 1304 el mestre pedrer Pere d'Ordis, habitant a Sant Celoni, es comprometia amb Guerau, prior de Santa Maria de Besalú, a adquirir i realitzar amb pedra de Girona 14 columnes, 14 capitells i 15 bases «*faciam apud Gerunda [vel alibi] XIII columnas et XIII capiteles et X[suprimet “III”] V basas, omnia bene piccata et facta*» (GALLEGO 2007, p. 185-187), columnes destinades a l'ala de ponent del claustre, i que havien de ser «*grossi columbarum*» a la manera

99. GIMÉNEZ 1904, p. 192, doc. 2; CINGOLANI-SAROBÉ 2016, doc. 89.

100. L'abundosa documentació pertinent ha estat publicada i comentada en nombrosíssimes ocasions, i no és pertinent estendre-s'hi en aquesta tesi, perquè no aporta més notícies sobre les matèries estudiades. Per a la documentació remetem a l'últim recull complet, que a més aporta moltes notícies inèdites, de CINGOLANI-SAROBÉ 2016.

Vista aèria del conjunt arqueològic de Santa Maria de Besalú, i detall de l'única finestra coronella bífora supervivent.

de les que ja existien en les altres galeries. Tot seguit el pedrer especifica que la pedra seria *alba*, o sigui blanca, procedent d'alguna pedrera de la parròquia de Sant Vicenç de Besalú, o bé de Serinyà, o de més enllà. Tanmateix, deixa clar que el trasllat de les peces es faria de Girona a Besalú, un cop estiguessin acabades «*cum dicte columbe, capitels et base fuerunt piccate et facte, vos faciatis ea deferri de Gerunda apud Bisuldunum*». El 17 de desembre del mateix 1304 mestre Pere reconeixia haver cobrat els 480 sous promesos en aquella ocasió, o sigui que l'obra estava acabada i pagada.¹⁰¹ Aquestes dades obren la porta a una sèrie de reflexions a l'hora d'interpretar la galeria besaluenca en clau gironina. La primera és que les peces es tallaren segur a Girona, des d'on havien de ser dutes a Besalú. Tanmateix resulta poc plausible que «arcades, columnes, bases i capitells

serien fabricats amb pedra blanca extreta d'alguna pedrera del Pla de l'Estany o de la Garrotxa, material que es treballaria, però, a Girona i es transportaria posteriorment fins a Besalú» (GALLEGO 2007, p. 187), ja que no hi ha una raó en la lògica de producció que així ho requerís. El racional i més sostenible era que els materials extrets de la pedrera es tallessin a prop d'aquesta, i sobretot, el més a prop possible del lloc final de destí; extreure pedra de la Garrotxa, baixar-la a Girona per esculpir-la per després tornar-la a la Garrotxa resulta d'una complicació excessiva, i amb un increment de costos desmesurat: només el tragí des de la pedrera fins a la ciutat de l'Onyar seria un dispendi altíssim, per

101. ACGAX, Notarials, Besalú, Llibre de negocis del priorat de Santa Maria de Besalú, 1283-1324, reg. 2088, f. 34v.

tractar-se de pedra en brut. D'altra banda podem imaginar que Pere d'Ordis tenia un taller a Girona, d'on probablement procedia, ja que s'anomena "habitant" de Sant Celoni, forma que indica un origen diferent però la residència en aquella. De fet, Pere Ordis és un dels tres pedrers així cognominats que desenvolupen la seva activitat a Girona durant la primera meitat de segle XIV. El 1331 el pedrer gironí Bernat Ordis tenia un deute de 29 sous amb els drapers Bonanat de Llémena i Guillem Queixans. Uns anys després, el 1336, Bonanata vídua del pedrer Jaume Ordis s'ocupava que el seu fill Guillem entrés com a aprenent al taller del mestre sastre Jaume Agustí.¹⁰² Encara al 1342 el pedrer Arnau Masó cobra 10 sous com a part d'un deute a un tal Pere Ordis, de qui no s'especifica la professió, però resulta homònim a l'autor dels treballs a Besalú.¹⁰³ En tot cas, i per molt que pedrer i pedres vinguessin de la capital, no es devia tractar d'elements seriat, ja que calia que les columnes imitessin les de les galeries existents, bastides amb anterioritat, i probablement amb les mesures d'un claustre romànic del segle XII, o del XIII. Ja hem esmentat els claustres d'Arles, Breda i Girona com a exemples del XIII, però que malgrat haver-se estil·litzat, no es fan amb capitells de palma i lliri, com els que sorgiran a principis del segle XIV. L'any 1304 la idea de les noves mesures dels elements d'escultura arquitectònica ja devia ser perfectament generalitzada, o sigui que calgué especificar que les columnes havien de ser *grossi*, allunyades dels cànons actuals, i amb pura imitació de les ja bastides. L'antiguitat del model i la seva imitació semblen confirmar-se en la descripció que en féu Francisco de Zamora a finals del segle XVIII, quan diu que el claustre estava format per «*columnas pareadas en cuyos capiteles están esculpidas prolijamente figuras de hombres y animales...*» (ZAMORA 1783), o sigui que el viatger descriu un claustre figurat "a la romànica". Si hagués estat un claustre amb columnes seriades amb capitells de palma i lliri, segurament no hagués emprat aquestes paraules per descriure'l. En canvi, és probable que les columnes seriades arribessin a Santa Maria de Besalú per una altra via, en un encàrrec immediatament posterior a la galeria que el mateix prior féu a Pere d'Ordis: el 17 de desembre de 1304 el pedrer es comprometia a fer dues finestres de pedra blanca amb dues columnes, bases

102. AHG, Notarials, Girona 4, Jaume Transfort, 1345, reg. 26, 25 agost 1336 (VIII kal set).

103. AHG, Notarials, Girona 5, Francesc Simon, 1342, reg. 42, f. 166. Aquest grup de pedrers cognominats Ordis podrien haver estat emparentats amb més o menys proximitat, i el cognom recorda el probable origen empordanès d'ells o els seus ancestres més immediats. Serien un cas més dins el procés d'immigració cap Girona del 1300, explicat a la Part II.

i capitells, per 80 sous; les finestres coronelles eren per a la cambra del prior, que estava situada sobre el celler de la canònica.¹⁰⁴ No hi ha rastre d'aquestes finestres de 3 ulls en el conjunt supervivent del priorat, desmantellat després de la desamortització i transformat en una vivenda moderna, però sí que s'observa encara en un dels murs laterals, vers el sud-est, una petita finestra geminada, amb una sola columna i capitell de lliri, obrada a Girona; qui sap i un *rémaniement* de les finestres encarregades pel prior Guerau al 1304.

Marxant de Besalú, i potser de forma paradoxal, cal creuar el mar fins a l'illa de Mallorca, a Palma, per trobar el primer claustre elaborat amb materials seriat i estandarditzats gironins en la segona dècada del segle XIV, quan ja feia temps que Mallorca era regne independent junt amb els territoris de la Cerdanya, el Rosselló i la ciutat de Montpeller. Potser projectat ja a finals del segle XIII, és segur que el convent estava construint les primeres galeries del claustre el 1314: aquell any Francesc Agramunt elegí sepultura en l'angle nord-oriental del claustre que s'estava construint «a la clastra que novament estam edificant, a la mia sepultura, entrant per el portal de la clastra, en el cantó, baix ses columnas». El 1315 es fa referència expressa a la galeria oriental, quan el notari Guillem Arnau Ses-Iglesias manà al seu testament ser enterrat «en el claustro, baix las columnas, a la part del dormidor». Les notícies posteriors confirmen la realització de la gran obra: El 1338 Francesc Desportel volia ser sebollit «en el claustro, baix les columnas, en el carner dels meus», i el 1342 Ramon Zaforteza elegia sepultura «en el meu carner que he constituït en la clastra y columnas y barandillas que he costeat, ahont estan las mías armas», o sigui que a més indica el seu paper de mecenes i patrocinador, com a mínim, d'una de les galeries, o part d'una d'aquestes.¹⁰⁵ Les notícies no deixen dubte de la realització concreta del claustre, que com a mínim des de 1314 ja s'estava bastint.

Per seguir la seqüència cal tornar al Principat, on amb immediatesa als primers projectes reials (o de patrocini reial), es comença el primer gran claustre

104. ACGAX, Notarials, Besalú, Llibre de negocis del priorat de Santa Maria de Besalú, 1283-1324, reg. 2088, f. 34v. Ordis reconeixia el pagament de les finestres i altres obres menors el 14 d'abril de 1305 (Id., f. 35r).

105. Segueixo l'evolució de l'obra a partir de les indicacions de DURLIAT 1964, p. 251 i ss (reed. 1989). L'historiador occità resseguí les dades publicades per Jaime de Oleza (1924-1929) del *Llibre de Antigüatats de la Iglesia del Real Convent de Sant Francesch de la Ciutat de Mallorca*, escrit el 1765 per fra Ramon Calafat.

Claustre del convent de Sant Francesc. Palma de Mallorca.

documentat obrat amb pedra de Girona (però no amb les típiques columnes gallonades amb capitells de palma i liri, sinó amb fusts mixtilinis i capitells historiatos): el de la catedral de Vic. Els llibres d'obra del claustre, excepcionalment conservats a l'Arxiu Episcopal, junt amb altres fons dins el mateix arxiu, com les actes capitulars, van permetre a Josep Gudiol refer bona part de la història constructiva d'aquell conjunt, els obrers del qual, entre 1321 i 1322, ja havien acumulat 5.000 sous per a iniciar els treballs.¹⁰⁶ Una de les preocupacions del mestre major, el lapicida Bartomeu Despuig, era trobar pedra d'alta qualitat per a obrar les columnes segons el disseny que havia plantejat (amb fusts extraordinaris d'una cana i mitja de Montpeller, 300 cm!), i que de ben segur ja s'havia establert en començar les obres. Descartada la pedra de Folgueroles, la de Sant Bartomeu del Grau (que s'emprà per a la construcció dels elements arquitectònics i els calats dels arcs) i la de *Ripolès* (al Ripollès, potser Ripoll o Sant Joan de les Abadesses?), vers 1324-1325 es devia establir un primer contacte amb el taller del mestre pedrer Berenguer Portell de Girona. Això pot deduir-se del pagament de 240 sous que el traginer Mateu de Vic dugué a Portell a raó de 4 columnes, al primer semestre de l'any 1325. El traginer cobrà un total de 59 sous pel transport, de tornada, de les dites columnes.¹⁰⁷ Poc després, el febrer de 1326 el mateix Despuig i el canonge obrer Francesc Terrés, eren a Girona per comprar

106. GUDIOL 1981, 32-33. Extrec la resta d'anotacions de les pàgines següents d'aquest estudi, això sí, he transcrit completament, corregit i posat en seqüència els documents relacionats amb Girona que es troben a l'ABEV, presentats sencers a l'Apèndix 1, i que cito en les següents notes al peu.

107. ABEV, ACV, Obra de la Seu, Obra del claustre, 1322-1403 (reg. 3/5), f. 19r.

El claustre de la catedral de Vic, format per 30 arcades monumentals sostingudes amb pilars de pedra de Sant Bartomeu del Grau i un total de 73 columnes de pedra de Girona de 366 cm d'alçada.

10 columnes a en Portell, per un preu total de 30 lliures (600 sous, o sigui uns 60 per columna).¹⁰⁸ En un moment indeterminat del mateix any en Muntaner, traginer de Girona, cobrava 3 sous i 7 diners pel transport de 3 capitells de Girona a Vic.¹⁰⁹ Aleshores les notícies no retornen fins el 1333, en què l'obrer mana que li siguin pagades a Portell 4 columnes, de les 21 amb les seves bases i capitells, que aquest s'havia compromès a realitzar per un total de 1.465 sous. L'encàrrec de transportar-les es féu al ja citat Mateu, traginer de Vic, que cobraria 12 sous per cada columna (llavors en cobra només 48, per les 4 que ja havia aportat).¹¹⁰ El 9 de novembre de 1334 Portell reconeixia al canonge obrer Pere Marbuscha retenir 30 lliures i 5 sous a raó de les obres compromeses i encara no realitzades, en concret un nombre indeterminat de fusts més 27 bases i 12 capitells.¹¹¹ Potser en referència a aquesta comanda restant, el 4 de març de 1335 li són lliurats 1.345 sous a raó de 19 columnes amb les seves bases i capitells, però com que el preu pactat per columna és 70 sous (per tant, hauria de percebre 1.330 sous), reconeix quedar-se els 15 sous de la diferència en comanda, com a bestreta per a un –previsible– proper encàrrec.¹¹² El 1336 Portell cobra 310 sous per diverses columnes a Francesc Terrers (de nou) obrer del claustre, i aquí s'acaba la seqüència de notícies que

108. Id., f. 3r.

109. Id., f. 24r.

110. ABEV, ACV, Obra de la Seu, *Computum operis claustris*, 1333-1335 (reg. 3/2), f. 67r i v.

111. AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1334, reg. 16, f. 36v-37r.

112. ABEV, ACV, Obra de la Seu, "Liber venerabilium operariorum claustris", 1335-1363 (reg. 3/3), f. 11r-v.

Seqüència documental de l'obra del claustre de la seu de Vic (1325-1357).

DATA	PERSONATGE	OFICI	PECES	IMPORTS
1325, [s.d.]	Berenguer Portell	pedrer de Girona	4 columnes	240 sous (70 s/u.)
1325, [s.d.]	Mateu	traginer de Vic	4 columnes (les anteriors)	59 sous
1326, febrer, 26	Berenguer Portell	pedrer de Girona	10 columnes	30 lliures (=600 sous, a 60 s/u.)
1326, [s.d.]	Muntaner	traginer de Girona	3 capitells	3 sous 7 diners
1333, [s.d.]	Berenguer Portell	pedrer de Girona	4 columnes	280 sous (70 s/u.)
1333, [s.d.]	Mateu	traginer de Vic	4 columnes (les anteriors)	200 sous (12 s/u., només en duu 4.
1335, març, 4	Berenguer Portell	pedrer de Girona	19 columnes	1.345 sous (70 s/u.), ret. 15 s.
1336, novembre, 11	Berenguer Portell	pedrer de Girona	?	310 sous
1357, [s.d.]	Ramon Marenjà	pedrer de Girona	4 o 5 columnes?	200 sous (com a remanent de 300 sous pactats)

relacionen el pedrer gironí amb l'obra vigatana.¹¹³ És evident que el taller de l'Onyar pogué treballar molt més, i que una part important dels encàrrecs i pagaments no hagi sobreviscut en els arxius: en conjunt, la documentació coneguda esmenta només 33 columnes, menys de la meitat del total de 73 fusts nummulítics que té el claustre si es compten també els del mirador de la galeria sud (que en té 13 i no 15, com la resta, perquè els calats dels arcs dels extrems, més curts, se sostenen només amb dues columnes). De fet, el moment d'acabament de les obres principals se sol situar vers l'any 1360, quan el capítol regulà el format de les processons que ja circulaven per tot el claustre superior, o sigui que les quatre galeries ja estarien concloses, també la del mirador.¹¹⁴ Això sembla confirmar una notícia inèdita de 1357 en què el pedrer gironí Ramon Marenjà cobra els 200 sous

113. Id., f. 48r-v. Òbviament, l'apreciació d'aquestes obres s'ha de fer sempre tenint en compte el trasllat i modificació del claustre a finals del segle XVIII (v. PLADEVALL 2002, FREIXAS-FUMANAL 2019).

114. En concret, en un estatut del Llibre de Costums del capítol de la seu de Vic, aquell 1360 es regulaven certes celebracions durant les processons poc ortodoxes, i que en ocasions comportaven la presència d'animals, amb tot el que això podia comportar (GUDIOL 1981, p. 40 i nota 25).

restants dels 300 promesos per Ramon de Vilamontà, obrer del claustre de la seu de Vic, a raó de certes columnes que li havia realitzat.¹¹⁵ No s'especifica el nombre de columnes obrades, però s'entén que devien ser algunes (4 o 5, segons els preus que es barallaven amb Portell) dels darrers trams d'arcades del conjunt vigatà. D'aquí es pot asseverar que al 1357 encara es treballava en les arcades del claustre (potser a les galeries sud o oest), i que en tot cas, l'obra estava a punt de finalitzar-se, per tal com aquell any Marenyà cobrava la totalitat dels imports per obres ja fetes, i el 1360 les processons ja hi podien circular i el voltaven completament.

Tornem a principis de la dècada de 1320, quan s'inicia el claustre de Vic. Tan sols un mes després de la mort de la reina Maria de Xipre (10 de setembre) el 15 d'octubre de 1322 Jaume II havia fet una important donació de 3.000 sous per a l'obra del claustre superior del monestir benedictí femení de Sant Pere de les Puel·les, també a Barcelona. Hom suposa que entre aquesta donació i el 1330 la galeria superior ja s'havia conclòs (PAULÍ 1945 p. 71-72, v. apèndix documental). Si fos cert, estaríem davant el claustre de patrocini reial més antic de la Corona, però no es pot comprovar que els diners fossin immediatament aplicats a l'obra. Claustre baix i alt foren parcialment destruïts l'any 1871 i completament desmantellats en els següents. Algunes arcades de mig punt i un fragment de galeria apuntada es podien veure en un muntatge pintoresc als jardins de la casa Alegre de Terrassa (v. fotografia), fins que els capitells del claustre baix foren retornats a Barcelona i avui formen part de la col·lecció del MNAC. Les il·lustracions de l'època mostren com en el moment de l'aterrament, el 1873, el claustre superior no només és una galeria (ESPAÑOL 2009, p. 932), sinó com a mínim 3 de les 4 ales que tenia el claustre baix romànic, i pel que sembla era complet; l'anomenaven "galeria sobirana". O sigui que de les més de 30 columnes que conformaven tot el claustre alt, només han sobreviscut les 10 (i molt refetes) remuntades a Terrassa (AINAUD-GUDIOL-VERRIÉ 1947, p. 24). D'altra banda, i entrant en la qüestió del finançament, atenent al preu de les columnes quarnes d'una cana de Montpeller, que podria oscil·lar entre 40-50 sous, cal dir que els 3.000 sous donats per Jaume II eren més que suficients per a construir el sobreclaustre sencer (com a mínim, pel que fa als elements prefabricats de Girona), de forma que es pogué obrar amb homogeneïtat i

115. AHG, Notarials, Girona 5, Ramon de Peradalta, 1357, reg. 162, v. Apèndix 1. Agraeixo la troballa i l'oportunitat de presentar aquesta notícia al Dr. Pere Freixas i Camps.

Claustres seriatos en monestirs femenins (1300 - 1350)

Monestir de Sant Pere de les Puel·les, Barcelona. Galeria remuntada a Terrassa.

Claustre del monestir de Pedralbes. Barcelona.

Pintura que representa el claustre desaparegut del convent de Santa Clara de Barcelona (MUHBA), i restes conservades al Museu Frederic Marès.

rapidesa. Per tant, l'obra s'hauria pogut realitzar durant els abadiats de Saura de Castellar (1322-1328) i Arsenda de Bellveí (1330-1338). Però dit sigui de passada, cal esmentar la presència d'una de les monges més reputades al monestir, d'origens gironins, que ostentà càrrecs importants en el si de la comunitat durant l'abadiat de les dues anteriors: Alamanda de Bianya (1338-1344) era membre de la família de cavallers i prelats de Bianya (Garrotxa), un dels quals fou el cèlebre abat de Sant Joan de les Abadesses Raimon de Bianya (1324-1348), per qui treballà l'escultor Arnau Saulet. Aquest origen gironí de l'abadessa el reafirma la seva consagració en el càrrec, beneïda per no altre que el mateix Arnau de Mont-rodon, bisbe de Girona (ROCA 2014, p. 65). La reconstrucció i muntatge actual d'una de les galeries superiors en una avinguda de Terrassa permet analitzar els detalls de les columnes, que mesuren amb exactitud una cana de Montpeller d'altura (198 cm) i 29 cm de costat les bases i els capitells, de palma florida. L'altura de les columnes és lleugerament inferior a les del claustre de Santa Maria de Pedralbes, però el costat de bases i capitells serà imitat seguidament al citat convent de clarisses. Són els dos únics exemples conservats on s'utilitza aquesta mesura de costat, més gran que un peu (26 cm) i imperceptiblement inferior a un pam i mig a la cana de Barcelona (30 cm). A l'aire queda la possibilitat que l'obra, vistes les similituds amb Pedralbes, pogués ser subministrada per un mateix taller de pedrers gironins, qui sap si el mateix Berenguer Portell.

Pocs després que les benedictines de Barcelona planegessin el recreixement del seu claustre, l'any 1326 Jaume II i la seva nova esposa i reina, Elisenda de Montcada (es casaren pel Nadal de 1322, quan el rei havia fet la donació per al claustre de benedictines) posaren la primera pedra del convent de Santa Maria de Pedralbes, de monges clarisses. La qüestió és quin fou primer, si les Puel·les o Pedralbes, o en tot cas, si foren esculpits per un mateix taller en cronologies molt semblants, qui sap si coetànies. Les dades conegudes poden donar arguments a aquesta hipòtesi. Les cròniques diuen que el convent s'inaugurà ja el 3 de maig de 1327, però no és gens segur que les obres estiguessin concloses, ans al contrari, vista la magnitud del projecte. Hom considera que se seguí treballant en l'església, per exemple, ben avançada la dècada de 1330, i el mateix podríem dir del claustre. Ara bé, pels qui han defensat més clarament la rapidesa de construcció de tot aquell conjunt gegantesc (AINAUD-GUDIOL-VERRIÉ 1947, p. 136), és positiva la dada aportada per C. Guilleré (1991, p. 78) en què el mateix any 1327 el pedrer gironí Berenguer Portell cobrava 15 lliures

(300 sous) per unes columnes obrades per al claustre del monestir. Tanmateix no hi ha cap altra notícia fefaent d'obres al dit claustre en tot el segle XIV, i cal esperar a inicis del XV, passat l'any 1409, per a localitzar abundant documentació sobre el que, probablement, eren les obres de dependències claustrals vinculades a l'aixecament de les galeries superiors (SANJUST 2010, p. 313 i ss).¹¹⁶ Les columnes del claustre baix (com les del claustre alt) de Pedralbes són gallonades i mesuren 217 cm d'alçada. El fust és exactament 1 cana de Barcelona (8 pams de 20 cm = 160 cm). Aquestes proporcions són compartides amb 2 cm de diferència amb la galeria de la Fontana d'Or de Girona, les restes del claustre menor del convent de Sant Francesc de la mateixa ciutat, i el claustre del monestir de Santa Maria de Jonqueres (avui convent de la Concepció) de Barcelona. El costat de base i capitell és constant en els 29 cm, i com ja s'ha dit, idèntica al de la galeria alta de Sant Pere de les Puel·les. Les proporcions de les columnes de Pedralbes són les més grans d'un claustre conventual documentat en la primera meitat de segle, unes proporcions que tendiran a disminuir lleugerament en alguns dels exemples posteriors: la galeria alta, bastida en el primer quart del segle XV, presenta unes columnes que només arriben als 203 cm d'altura, o sigui, pràcticament 1 cana exacta a la mesura de Montpeller, una alçada compartida amb les columnes conservades al Museu Marès pertanyents al claustre de Santa Clara de Barcelona. El desconeixement de la seqüència constructiva del convent de clarisses, fundat el 1233, és pràcticament total. No hi ha notícies directes sobre el claustre, que hom suposa fet ja (com a mínim la planta baixa) vers 1325 a raó de la similitud formal amb la galeria alta del monestir de les Puel·les (AINAUD-GUDIOL-VERRIÉ 1947, p. 174). Si s'analitzen les mesures al detall, hom aprecia que les Puel·les i Santa Clara són dues construccions amb columnes pràcticament idèntiques, també pel que fa a la iconografia i model de bases i capitells, agermanades del tot amb Pedralbes. De forma que les galeries baixes d'aquests tres conjunts es poden considerar com un grup homogeni, tant per raons estilístiques com per datació històrica. A les Puel·les, Santa Clara i Pedralbes, els tres grans monestirs femenins de la ciutat, patrocinats en major o menor grau per la casa reial, s'estandarditzava a Catalunya la forma d'arcades

116. Constató, tanmateix, que cap dels grans estudis monogràfics sobre el monestir, o sigui, des dels treballs de sor Eulàlia d'Anzizu, fins la tesi d'Anna CASTELLANO (1998), no es centra en la construcció del claustre al segle XIV i la connexió d'aquest amb altres obres coetànies, des del punt de vista del material constructiu, la pedra de Girona. La primera relació en seqüència dels claustres barcelonins i catalans fets amb calcària nummulítica és AINAUD-GUDIOL-VERRIÉ 1947, p. 24 i ss, ampliada per DURLIAT 1964 i ESPAÑOL 1999 i 2009.

de columnes gallonades fetes amb pedra de Girona, i el model s'estendria arreu ininterrompudament -i amb escasses variacions- en els dos segles següents. Vist en perspectiva, és molt notori que tot això succeís en tres convents femenins: inferim que els projectes de les dames, en cadascuna de les seves seus, foren l'avantguarda creativa i l'estandardització del model per als futurs claustres, molt més lineals, i sense les variacions que es presenten, per exemple, a Sant Francesc de Mallorca.

En paral·lel als exemples esmentats, i també dins el segon quart del segle XIV, se situa el primer exemple de galeria porxada de grans dimensions dins un conjunt religiós no claustral. Es tracta del palau episcopal de Tortosa, tal vegada l'edifici més imponent de l'arquitectura palatina de la primera meitat de segle, que presenta al seu pati una teoria de 10 arcades sense motllurar, sostingudes per columnes gallonades de 281,6 cm d'alt, una proporció quasi idèntica a les columnes del claustre de Sant Francesc de Girona i al de Sant Domènec de València, ambdós bastits dins el tercer quart de segle. Els capitells són de liri i les bases de fulletes, seguint els cànons de la producció entre 1300-1350. A banda de la galeria, destaca la presència de nombroses finestres coronelles de dos i tres ulls, tant en els murs de l'interior del pati com en les tres façanes exteriors, inclosa l'enfrontada a l'Ebre. En les trifores l'altura de les columnes assoleix els 194 cm aprox. i s'inclou en el grup d'altura estàndard dins la primera meitat de segle, entre els 175 i els 200 cm, o sigui entre 7 pams i 1 cana a la mesura de Montpeller. No hi ha referències directes a la construcció del palau, però la representació reiterativa (sovint forçada?) a la porta, timpà i murs interiors de la capella, de l'heràldica del bisbe Berenguer de Prats (1316-1340) ha dut a considerar aquest personatge com a principal promotor del conjunt, que ja devia funcionar vers 1332, quan alguns dels seus espais ja són esmentats en un inventari i emprats en l'activitat diària de la cúria. Berenguer de Prats és un dels bisbes més importants de la història de la diòcesi de Tortosa (i, en general, de la història de la Catalunya trescentista), però els detalls de la seva vida, així com el seu origen familiar o la carrera eclesiàstica prèvia són, per ara, bastant desconeguts.¹¹⁷

117. Fou un bisbe intervencionista, en tant que convocà set sínodes diocesans i creà nous càrrecs del capítol, com el d'ardiaca de Culla (1325) i Borriol (1330). Al mateix temps, destacà com a conseller reial i actuà d'àrbitre en plets i conflictes especialment polèmics. Al final del seu mandat s'atribueix la decisió de començar la construcció d'una nova catedral (malgrat que contribuï a l'erecció d'una nova capella a l'edifici antic), així com la construcció de l'aula capitular al claustre catedralici (el 1336 ordenà el trasllat dels cossos dels seus predecessors en el càrrec). La seva tomba, situada originalment a l'aula, es traslladà el 1829 a la capella de Sant Vicenç diaca (després de Sant Francesc Gil). Malgrat estar força malmesa, no desdiu en alguns detalls escultòrics amb la decoració de la capella palatina, i serví de model per a la del bisbe Bernat d'Oliver (1346-1348). Com a darrera síntesi sobre el palau i el bisbe, remeto a FUMANAL 2011, p. 72-76, on cito tota l'extensa bibliografia referent.

Galleries (1300 - 1350)

Patí de la Fontana d'Or (reconstrucció). Girona.

Patí del Palau Episcopal. Tortosa.

Casa Castellarnau (patí remodelat al segle XVII, les columnes són de la primera meitat del XIV). Tarragona.

Exterior sud de la basílica de Sant Feliu de Girona.

El Reial de València, en un gravat de principis del segle XIX (Reial Acadèmia de Sant Carles, València).

És improbable que les de Tortosa siguin les primeres finestres coronelles aplicades en un palau de grans dimensions; per la mateixa raó també és improbable que la gran galeria sigui la més antiga. Si, com es va reafirmant, la iniciativa reial fou clau en l'èxit dels materials gironins, es pot suposar que el monarca es procurà columnes de calcària nummulítica també per a les dependències del Palau Reial Major. Tanmateix, la gran quantitat de dades obtingudes sobre la construcció de la capella palatina de Santa Àgata contrasta amb les escasses notícies de les obres a palau en temps de Jaume II, tot i que es considera que pogueren ser molt importants (cf. RIU BARRERA-TORRA-PASTOR 1999). Ara bé, no hi ha rastre documental de la presència de finestres coronelles dins la primera meitat del segle XIV a Barcelona. No obstant les il·lustracions del segle XIX, i la documentació del tercer quart del s. XIV, revelen que tant al palau reial Major com al Menor (on residia habitualment la família reial) les finestres coronelles trífores hi eren ben presents (BESERAN 2003, p. 169 i ss). A un dels fills de Jaume II, el patriarca i arquebisbe de Tarragona, Joan d'Aragó, s'atribueix la reforma del Castell del Patriarca, tal i com és conegut el palau arquebisbal de Tarragona (altres diuen que la denominació de "Patriarca" es deu a l'arquebisbe Joan d'Urrea, del s. XV). Potser en temps de Joan d'Aragó o dels seus successors s'obriren les monumentals coronelles de la Casa del Degà i el Palau de la Cambreria, estatges d'alguns dels càrrecs canònics més importants de la seu primada. Precisament a la casa del Degà hi ha l'únic exemple conservat al Principat de finestra de 3 columnes, quelcom més usual en altres ciutats de la Corona, com Palma de Mallorca. El propi Castell del Rei a Tarragona, assentat sobre part de la muralla romana,

exhibeix sengles finestres bífores trífors amb columnes nummulí-tiques. Però cal esperar a la dècada de 1340 i entrar al regnat de Pere III per a localitzar els primers exemples de finestres coronelles documentades en residències reials, en aquests casos, fora de Catalunya. Si bé ja devia fer anys que s'hi treballava, també en temps dels seus antecessors, l'any 1342 el Cerimoniós encarregà la compra a Girona d'11 columnes gallonades de 7 pams d'alçada a l'alna de València, 4 més de 8 pams i 4 mitges columnes de la mateixa altura, sense bases ni capitells, per al palau del Reial de València (RIUS I SERRA 1928, p. 166). El 22 de febrer de 1345 manà a Bernat Bertó,

Finestra de l'Aljaferia, combinació exòtica de columnes i capitells de gironins amb calats arabescos.

el procurador de les seves rendes a Girona, adquirir 16 «calones» a l'alna de València «ab tot lur aparell de bases e de capitells ab flor de lir e de taules ab [rosetes...]» també per al Reial (RUBIÓ 1921, p. 75, doc. LXXIV). El mateix rei insistia en la tramesa de les peces en cartes del 9 de maig i el 24 de juny del mateix any. És difícil escatir amb exactitud la mesura de l'alna medieval de València, però podia suposar un pam intermig als de Montpeller (24,5 cm) i Barcelona (20 cm), i per tant els fusts encomanats oscil·laven entre els 112,5 cm i els 180 cm (cf. RIU 1996). Si els gallonats serviren amb seguretat per a la construcció d'una gran galeria, amb columnes que superaven els 220 cm d'alçada com al Palau del Mirador de Torroella de Montgrí, la resta de fusts menors podien servir per a finestres o galeries de petites dimensions, com pogué succeir al palau reial de Castelló de la Plana (FUMANAL 2008, p. 370-371). Per a un altre exemple palatí cal esperar a la dècada de 1350, concretament el 7 de febrer de 1357, quan també Pere III encarrega al batlle general Pere ça Costa 12 columnes amb les seves bases i capitells destinades a 12 finestres del palau de l'Aljaferia de Saragossa (LÓPEZ DE MENESES 1952, doc. 39). El rei s'ocupà personalment des de Perpinyà d'ordenar els pagaments el 12 i 16 de juliol següents (MADURELL 1961, p. 523). Així com el pedrer

autor de les finestres del Reial es manté en l'anonimat, podem aportar el nom del lapicida que treballà per al rei a l'Aljaferia. Al mes de juliol de 1358 el mestre racional anotava el pagament de 270 sous al pedrer Ramon Marenjà, de Girona, per les 12 columnes, més 27 sous per despeses de transport des de la casa del pedrer fins a un hostel, des d'on serien trameses a Saragossa.¹¹⁸ Un cop més apareix aquest important mestre gironí, quasi alhora que les columnes fetes per la darrera galeria del ja citat claustre de la seu de Vic.

L'enorme expansió territorial de la pedra de Girona en poques dècades a través dels projectes reials té un discurs paral·lel en els edificis senyorials o residencials de les ciutats i principals poblacions, on les finestres coronelles proliferaren a cor que vols. Girona ofereix els primers exemples. Malgrat la destrucció i substitució al llarg dels segles, al seu casc urbà encara es detecten més de 30 localitzacions de finestres coronelles. Entre les obres documentades destaca la finestra encarregada el 1329 pel jueu Bonjuhà Badoç al pedrer Guillem Palou (v. Part II), i fora de la ciutat les del palau Sant-Romà de Besalú, ja esmentades. A més d'aquests exemples, les comparacions i l'anàlisi detallades de les obres conservades permet situar dins la primera meitat del segle XIV una altra sèrie de casos. En primer lloc cal citar l'edifici de la Fontana d'Or, identificat com a palau dels Sitjar (CANAL-CANAL-NOLLA-SAGRERA 2005), que presenta un fris de finestres trífores a la façana amb capitells historiat, datables vers 1280-1300, i en canvi manté una altra façana pel carrer de Ferreries Velles, de planta baixa, amb quatre

Galeria del Centre Excursionista de Catalunya, a Barcelona. A l'esquerra de la imatge s'entreveu una columna del temple romà d'August.

118. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, reg. 340. A partir de 1 de juliol. En l'albarà també es paguen 1600 sous per 3 draps d'or al corredor d'orella Guillem Ripoll, de Perpinyà.

grans arcs adovellats de mig punt i un seguit de 5 finestres coronelles trifores sobre una cornisa, a més de 3 metres d'alçada, datables entre 1320-1340, aproximadament. Les finestres mostren capitells de palma florida i les columnes arriben als 240 cm d'alt, equivalents a 12 pams a la cana de Barcelona, una alçada molt superior a la mitjana estàndard, entre els 175 i els 200 cm. En aquesta cronologia, amb menors proporcions, cal situar les finestres trifores amb arquets lobulats de la Casa Gran de Castelló d'Empúries, un edifici molt ben conservat i exemplar de l'arquitectura benestant de les famílies patrícies castellanines de la primera meitat de segle. Tornant a Girona, un passeig per la zona de la Força i la resta del barri vell permet detectar nombrosos exemples pertanyents també a la mateixa cronologia, fet que es constata per les proporcions, però també per la utilització unívoca de bases de fulletes; és el cas de la finestra bífora de l'arc del carrer de Trasfigueres o la trifora de l'habitatge núm. 36 de les Rambles. Com Girona, Castelló, etc., Barcelona també havia de tenir abundants exemples de finestres gironines en cases senyoriales, tot i que la majoria d'obres supervivents actualment pertanyen a la segona meitat de la centúria, i sobretot del segle XV (amb més de 30 localitzacions, com Girona ciutat).

Com ja hem assenyalat, molt abans de 1350 les obres d'iniciativa civil ja registraven l'arribada de columnes de grans dimensions a Ciutat de Mallorca. Val la pena aturar-se més detalladament en la notícia de 1331, quan el pedrer Guillem Busquet nomena procurador el mercader Simó de Llor per tal que li cobri al mallorquí Jaume Clarmon (mercader com ell) els imports que aquest li deu a raó de 6 parells i mig de columnes (13 en total), de 9 i 10 pams d'alçada a la cana de Montpeller (entre 222 i 247 cm) que anteriorment havia enviat a la capital balear.¹¹⁹ D'entrada podria semblar que la comanda estava destinada a una galeria claustral. De fet, les columnes del claustre de Sant Francesc de Mallorca arriben als 234 cm, dins els límits assenyalats en la procura, però el fet que anomeni el grup com «*sex paria et medium columpnarum*» fa pensar en una galeria amb columnes aparellades, o més aviat, parells de columnes per a finestres coronelles trifores, tan abundants al casc antic de la capital de l'illa. La primera idea és poc convincent, perquè voldria dir que s'estava continuant un claustre més antic de

119. En citar el document ESPAÑOL 1999, p. 102, n. 128 interpreta que es tracta de l'enviament de les columnes, quan en realitat és un requeriment de pagament. La referència completa és AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1330-1331, reg. 11, f. 88r. XVI kal maii (16 d'abril). V. Apèndix 1.

columnes aparellades, i no hi ha constància de l'existència d'un conjunt d'aquest tipus (així succeeix, per exemple, a Santa Maria de Besalú el 1304 o a finals del XIV al claustre de Ripoll). La segona idea resultaria més plausible, per l'abundància d'exemples conservats, però per a comprovar-ho encara millor, fóra bo mesurar les columnes gironines dels edificis civils de Palma (tasca que supera les possibilitats del present treball). En tot cas, queda comprovat que les proporcions de les finestres ja assoleixen màxims abans de la gran pesta, i el mateix podem dir de les galeries. A manca de poder donar per bones les mesures de la galeria del pati de la Fontana d'Or (més fruit de les restauracions dels anys 70 que no de les restes originals), és rellevant el contracte, ja esmentat, de 1350, entre el pedrer Francesc Saplana i el ciutadà Arnau Rafart, per quatre columnes de pedra quarnes (tetralobulades) «*grossitudinis forme maioris*» de 9 pams i mig d'altura a la cana de Montpeller (uns 235 cm), al preu de 14 lliures (280 sous) o sigui, uns 90 sous per columna completa, incloent «*suo arnesio, videlicet cum basis, revestits et capitellis cum signum floris lilii et cum tabulis lapideis cum signo rosarum*».¹²⁰ Aquestes columnes sí que inequívocament anaven destinades a una galeria, que tan podia ser d'un claustre com d'una galeria residencial (més pròpia aquesta segona opció, veient la naturalesa del comitent). Les mesures són compartides per altres edificis més tardans, com la Pia Almoina de Banyoles (actual Museu Arqueològic), el pati del també citat Palau del Mirador de Torroella de Montgrí, o les columnes encara visibles de la galeria del Centre Excursionista de Catalunya.

Girona contrasta amb tot el que coneixem dels monestirs barcelonins i mallorquins, i això que la ciutat comptà almenys amb 5 claustres complets de columnes seriades (ESPAÑOL 1999a), però només 3 segurs dins el segle XIV (surt de la llista el convent de Sant Domènec, del segle XIII, del que ja hem parlat a la Part I, i el sobreclaustre de Sant Daniel, del s. XV), ja que no hi ha ni un sol document relatiu a galeries claustrals gironines abans de 1350. És possible, com s'ha apuntat, que el convent de Sant Francesc bastís un claustre en la dècada de 1350, que seria el corresponent a les arcades reinstal·lades modernament al Palau Solterra. Però l'única pista documental en aquest sentit sembla esvaïr-se, en pro d'una nova interpretació. Un cop més, el protagonista és Ramon Marenyà. El 13 de maig de 1354 el pedrer es comprometia amb fra Pere de

120. AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1347, reg. 38, s/f. (v. Apèndix 1).

Galeria remuntada del convent de Sant Francesc de Girona (avui al palau Solterra).

Llançà, del convent de framenors, a fer 6 columnes amb els seus complements per a l'altar de Sant Francesc del convent homònim de Castelló d'Empúries.¹²¹ S'especifica que aquestes columnes són «*taliter qualis sunt colone cum suis aparatibus que sunt circa altare beati Francischi*» del convent de Girona, o sigui, situades “al voltant” de l'altar principal. De la cita es desprèn també que probablement Marenyà era l'autor de les columnes de l'altar gironí. Per a què servien, aquestes columnes d'altar? Es tractaria de columnes per a un baldaquí, com l'existent (d'acabament modern) a la basílica de Santa Anna de Barcelona, o bé servien per a sostenir altres elements, com ciris de grans dimensions? En aquest sentit, potser és il·lustratiu l'encàrrec que el ciutadà Guillem Fornells féu al pedrer Mateu Torner l'any 1334, de 4 canelobres de pedra, amb les seves bases i capitells, iguals com els que havia manat fer el bisbe Pere de Rocaberti a la capella de Sant Vicenç de la catedral.¹²² Tal vegada Torner fou autor també de l'obra catedralícia, i Fornells encomanava quatre canelobres en forma de columna pètria per sostenir ciris de grans dimensions.

Aquest Ramon Marenyà serveix de nexa per explicar l'únic claustre realment documentat en la dècada de 1350, el de la canònica de Sant Feliu de Girona. Els llibres d'obra han permès una aproximació històrica i artística curulla de detalls.

121. Citat per FREIXAS 1983, p. 341, n. 10, es podia interpretar com columnes per a claustre. La referència completa revisada és: AHG, Notarials, Girona 5, Bartomeu Vives, any 1354, reg. 79, f. 6v (v. Apèndix 1). A la catedral de Palma de Mallorca les columnes que envoltaven l'altar xxx

122. AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1334, reg. 9, *VIII idus oct* (en molt mal estat). V. Apèndix 1.

Fontana d'Or, façana c/ Ciutadans. Girona.

Fontana d'Or, façana c/ Ferreries Velles. Girona.

Palau Sant-romà. Besalú.

Casa Gran. Castelló d'Empúries.

El claustre s'obrà entre 1357 i 1361, sota la direcció i probable traça del mestre major Pere Campmagre, que també ho era de la catedral. No obstant el paper de Campmagre, les obres foren directament coordinades i executades pel pedrer Arnau Sans, propietari de la pedrera d'on sorgiren bona part dels materials, i amb qui l'obra de Sant Feliu havia signat una concòrdia de 12.286 sous i 11 diners.¹²³ Els treballs avançaren ràpidament, i es comptà amb la participació de molts mestres, a més de dones (v. part II). Hi participaren els pedrers Francesc i Arnau Sapllana, Francesc Bofill, Bernat Pagès, Pere Mata i un membre de la nissaga Biure. Quatre mestres concrets, Bernat i Ramon Marenjà (el repetidament citat), Bernat Cebrià i un tal Marcó, foren els encarregats de tallar les columnes de 3 galeries senceres.¹²⁴ El claustre de Sant Feliu era de planta trapezoidal, i reunia un total de 56 columnes aparellades, i distribuïdes en 6 i 8 parells a les galeries nord i sud, respectivament, i 7 parells a les dues galeries mitjanes, est i oest. En planta, el model, més aviat tradicional, de claustre amb columnes aparellades, recorda un típic claustre romànic. De fet, en el moment d'inici de les obres l'any 1357 el capítol l'esmenta com a *claustrum novum*, en clara oposició o substitució d'un claustre vell, que deuria ser desmuntat llavors, i que pogué ser la influència bàsica en el model triat, un claustre que no desdeia del tot l'anterior, i que era de dobles columnes, seguint la tradició de les seus catedralícies gironines i de molts monestirs importants; cal no oblidar el caràcter catedralici de Sant Feliu, per haver estat seu de la primitiva diòcesi, i de ser-ho de forma compartida amb Santa Maria de Girona encara en ple segle XIV. Tot fa pensar que les columnes tenien fust cilíndric, però no es pot determinar si els capitells eren de flor de lliri o de palma. La tria del fust cilíndric fou deguda a la mateixa tradició dels claustres aparellats més antics, i cal tenir en compte que el codi tàcit dels pedrers era de no aparellar columnes gallonades, que sempre es presenten en una sola filera sostenint els arcs de tots els exemples conservats. L'any 1374 el rei ordenà el desmuntatge del claustre nou a causa del perill que aquest suposava a l'hora de defensar la ciutat en cas de setge, atenent el context d'escalada bèl·lica que es vivia amb el regne de Castella. Desmuntat el claustre, l'any 1378 el comte Pere d'Urgell adquirí unes 25 columnes (aproximadament la meitat

123. La història del claustre es començà a conèixer en profunditat gràcies a l'estudi inicial de MARQUÈS 2001, i sobretot la tesi de CHAMORRO 2004. La darrera revisió és de FREIXAS 2016, p. 111-118. D'ells extraïem l'evolució i la descripció de l'obra.

124. Per als Sapllana, Marenjà, Biure i Sans, v. Apèndix 3.

del conjunt) a raó de 50 sous el parell. El darrer pagament s'efectuà el 1391 (MARQUÈS 2001, p. 142). No es coneix el destí de les columnes, però hom ha pensat en les obres del castell Formós de Balaguer, embellit pel comte Jaume, del qual es coneixen nombroses intervencions arquitectòniques i decoratives, tant a la capital comtal com a Àger i Agramunt, però no es pot descartar que servissin per al convent de clarisses de Balaguer, que havia manat fundar en el seu testament el comte Jaume I d'Urgell, pare de l'anterior. Això podria matisar la visió "despreocupada" que el comte tindria per al convent de clarisses, que la seva mare posava en funcionament el 1361 (SANAHOJA 1965, p. 291).

Amb Sant Feliu de Girona es clou la seqüència d'obres documentades i datables dins la primera meitat del segle XIV. Un cop plantejada, és bo reprendre el fil del principi d'aquest capítol, i allunyar-nos de les ciutats per observar el panorama constructiu al camp, parlant tant d'obra civil com militar. Si ens situem en l'actualitat, el cens actual de presència d'elements seriatos en pedra de Girona en petits pobles i masos isolats (parlem bàsicament de finestres coronelles d'una columna) supera les 200 localitzacions.¹²⁵ Tanmateix gairebé cap es pot inscriure dins la primera meitat del segle XIV, i de fet, hi ha motius de fons per creure que la pràctica totalitat són obres fetes a partir de la fi del segle XV i al llarg de la primera meitat del XVI, sobretot. El primer motiu és l'ordre social medieval al camp, en què la propietat de la terra seguia essent de la noblesa i l'església, i on la comunitat de pagesos "lliures" era ínfima al costat dels que la treballaven per als senyors, inclosos els pagesos de remença. Ni aquests ni els altres bastiren mai durant el període medieval masies de pedra picada amb volums i murs equivalents als d'un petit castell o casa forta, com sí succeí al llarg del segle XVI. La raó del canvi cal trobar-la en la pacificació de la terra després de la guerra civil de 1462-1472, la segona guerra remença (1484) i l'accés a la propietat dels pagesos i l'alliberament dels mals usos a partir de la sentència arbitral de Guadalupe de 1486. Aquell fou el tret detonant per a l'auge de la pagesia a casa nostra, que no s'aturaria fins a la revolució industrial del segle XIX, i que es reflectí en la construcció i engrandiment de grans pairalies, autèntics monuments rurals que començaren ben d'hora a

125. Totes les dades són extretes d'un cens de localitzacions de pedra de Girona elaborat prèviament com a mostreig general per a l'argumentació de la tesi, i que es plasma als mapes contigus. Dins les capacitats pròpies el cens s'ha comptabilitzat a partir del buidatge exhaustiu de la bibliografia específica i els catàlegs existents, però encara es podria aprofundir molt més, en un treball que requeriria una participació col·lectiva de llarg abast.

incorporar elements decoratius amb pedra de Girona, especialment finestres a les façanes principals, com ho havien fet els anteriors senyors i prohoms, amb les seves residències urbanes i els castells distribuïts pel territori *«Cuando en la Plana de Vich, en la Selva, en la Montaña, contemplamos las masías que son orgullo de nuestro campo con su portal adovelado y sus ventanales ornados por un gótico superviviente,*

Façana de la masia de Cal Doctor, d'Alella.

recordamos que fueron construídas por los remensas emancipados del siglo XVI» (VICENS VIVES 1940). De fet, en referència a castells i cases fortes d'entorn rural, l'apreciació resulta força semblant. Les finestres i galeries en pedra nummulítica no només suposaven un embelliment dels edificis, sinó també una major amplitud d'obertura i entrada de llum, qüestió que podia convertir-se en un problema defensiu en cas de trobar-se en un castell assetjat, i haver incorporat obres d'aquest tipus en façanes i accessos. No hi ha dubte a l'hora de suposar que els grans senyors ràpidament empraren finestres coronelles en els seus principals castells, la majoria dels quals presidien nuclis habitats, quasi tots emmurallats; o sigui que les obertures rarament suposaven un hàndicap. Un dels exemples més evidents és a Belcaire d'Empordà, on a finals del segle XIII (les obres pogueren continuar fins a mitjans segle XIV) el comte d'Empúries Ponç V aixecà un magnífic castell-residència, envoltat de fossat i murs amb torres circulars d'angle, sales espaioses i capella.¹²⁶ La presència de finestres coronelles és evident a l'exterior de l'edifici, però també a l'interior, en una ubicació i format poc habituals al Principat: una gran finestra trifora, amb capitells de lliri sostenint tres arcs adovellats, està encarada a l'interior de la capella, des del primer pis d'un edifici bastit al pati del castell. Diem bastit, perquè l'apreciació de l'estructura revela que molt probablement no estava prevista la seva construcció d'inici, fet que també s'observa en la dislocació de la finestra respecte del centre axial de la

126. Els castells de Belcaire i del Montgrí són el símbol de la greu confrontació entre Ponç V i Jaume II, que sacsejà la vida els pobles del comtat d'Empúries durant anys, i que propicià la construcció i ampliació de nombroses fortaleses al pas del segle XIII al XIV.

Finestra coronella trifora, situada aprop de l'escut dels Corbera-Campllonch i Albert, al castell de Púbol.

capella, on hauria d'haver estat alineada. Les dades conegudes d'obres al castell, concentrades al voltant del 1300,¹²⁷ no permeten documentar la construcció de la finestra i el trencament del mur superior del costat occidental de la capella, per tal que els comtes poguessin contemplar la missa des de les pròpies dependències (a l'estil d'un rei), una obra que es realitzà amb posterioritat a les primeres campanyes d'edificació del castell.

A diferència de Bellcaire i en general, quan els castells es trobaven isolats, determinades obertures, més delicades, sí que eren un inconvenient defensiu. O sigui que per context, també es pot inferir que la presència de finestres o altres elements seriat gironins en fortaleeses rurals és, en la seva major part, posterior a l'esmentada guerra civil, i qui sap si també posterior a la sentència de 1486, que precisament posava pau a les lluites al camp en què també estaven implicats els nobles, a un i altre bàndol. Aquesta apreciació cronològica es fa patent en dos exemples propers a la mateixa ciutat de Girona: el castell de Púbol i el castell

127. Cap de les referències al vol. II de *Els castells catalans* (1969, p. 609 i ss.) permet establir etapes de construcció per a les edificacions afegides a la planta original prevista. Aquest coneixement no podrà obtenir-se sense un estudi arqueològic i de paraments del castell, encara mai realitzat.

de Cartellà (ambdós al Gironès), dels quals s'han pogut aclarir les cronologies de finals segle XV i primera meitat del XVI com a determinants en l'aspecte actual de les fortaleses, coincidint amb l'aplicació d'elements prefabricats gironins. El castell i la baronia de Púbol foren notablement enriquits gràcies a les donacions i nomenaments que el rei Alfons IV concedí als seus senyors. Entre aquests destaquen Joan (†1420) i Riambau de Corbera (†1453), pare i fill, successors en el virregnat de l'illa de Sardenya. La historiografia ha intentat adjudicar a aquest personatge l'engrandiment i transformació residencial del castell de Púbol, a raó de la presència de l'escut dels Corbera sobre la porta principal de la primera planta del pati, on també abunden les finestres coronelles de 3 ulls (*Els castells catalans*, 1969, p. 714-719). No obstant, cal precisar que l'escut repetidament citat pels investigadors correspon en realitat al de l'hereu (o hereva) Requesens i de Corbera-Campllong, una heràldica que només és possible en el moment en què la pubilla Isabel de Corbera-Campllong i d'Albert, baronessa de Púbol, es casà en segones núpcies amb el cavaller Berenguer Joan de Requesens, en la segona dècada del segle XVI. D'aquest matrimoni en sorgí l'hereu i baró de Púbol, Francesc de Requesens i de Corbera-Campllong, al qual també es poden atribuir les esmentades obres al castell, que per tant no se situarien abans de 1510-1520.

En un altre cas, també prop de Girona, a finals del segle XV, concretament l'any 1495, Baldiri Agullana adquiria per subhasta pública el castell de Cartellà (RIQUER 2000, p. 257 i ss). Aquest canvi de propietat seria decisiu per a definir bona part de la seva fesomia actual: s'amplià el pati, es construí el passadís volant, s'alcen els murs, i es basteixen les ales oest i sud, com a mínim fins a la meitat de la seva altura. La planta baixa del cos nord presenta una sala amb un sol espai, també rectangular i del mateix tamany que la superior, coberta amb volta de canó, amb uns curiosos arcs torals insertats en la volta (de còdols relligats amb morter i restes de cintra de canya), realitzats amb pedra de fil. També en aquell període es transforma la sala principal, al primer pis. Probablement s'eleva la coberta i es refan (i s'aprimen) els paraments, alhora que s'obren fins a 4 finestres coronelles de triple ull i 2 de geminades, dotant la sala d'una lluminositat inusitada i l'aspecte d'un autèntic palau fortificat. Les finestres foren obrades amb pedra de Girona, segons les tipologies d'arquets trilobats amb cimacis i capitells de lliri i basament obrats amb calcària més blanquinosa, i el fust amb la clàssica textura nummulítica grisosa. Els cimacis estaven preparats per mostrar heràldica, de la qual s'han preparat

Finestra coronella trifora del castell de Cartellà, corresponent a l'exterior de la "sala gran".

les formes del camper, però els colors anaven pintats i s'han perdut totalment en l'actualitat. Tal vegada una particularitat de les finestres grans de Cartellà estigui en els seus basaments, que no es corresponen amb els models arquetípics d'angles amb fullatges o esferes, sinó amb formes prismàtiques superposades.

La utilització d'aquests tipus de basaments coincideix amb altres exemples de grans casals o antics castells o cases fortes remodelats a principi del segle XVI. Tal vegada el cas més il·lustre sigui la coneguda Torre Pallaresa, a Santa Coloma de Gramenet, construïda vers 1525-1540, quasi al mateix temps que les obres de Cartellà (GARRIGA 1986, p. 25 i ss; 81 i ss). Al centre de la façana remodelada l'arquitecte del canonge Desplà col·locà una gran finestra coronella de tres ulls, amb

els basaments molt semblants als de Cartellà. Malauradament allí de totes les grans finestres obertes només en queda una de gran que dóna al pati (amb un fust perdut) i la geminada a l'extrem oest, que dóna a la lliça de la torre. La resta foren completament tapiades o bé convertides en senzilles finestres rectangulars de mida inferior.¹²⁸ El mateix que hem pogut concretar per als castells de Púbol i Cartellà es podria dir d'altres desenes d'exemples. Per tot el que s'ha comentat, tant les masies com els castells rurals, doncs, queden exclosos del recompte i seqüència d'obres datables dins la primera meitat del segle XIV, i el mateix podria dir-se de la segona meitat de centúria i bona part de la següent.

128. Extreiem les indagacions cronoestructurals de l'informe inèdit elaborat per Culturània SCP sobre el castell de Cartellà encarregat pels seus propietaris, el duc Joan de Casanova i la seva esposa Sònia d'Habsburg, en ocasió del projecte de remodelació del castell, adaptat com a residència principal del seu fill Gabriel.

La seqüència exposada permet fer, per primera vegada, un còmput total individualitzat del nombre de columnes prefabricades a Girona en el període 1300-1350. Si hom suma les xifres derivades de tots els claustres, galeries, finestres i altres elements, s'arriba a un nombre aproximat de 573 columnes, que no deuen ser, ni de bon tros, el nombre real de producció en aquest període. La xifra final contrasta amb la que s'obtindria del segle XII (més de 150 columnes, però concentrades en uns pocs centres catedralicis i monàstics) i del XIII (més de 100 columnes, la majoria del claustre d'Arles). Malauradament no estem en condicions de comparar-ho amb la resta de període productiu, aproximadament entre 1350 i 1600, que de ben segur elevaria el nombre a diversos milers. Només un treball col·lectiu i interdisciplinar, de certa durada, podria donar un nombre final de peces conegudes, que també hauria d'incloure els centenars d'obres conservades en exposicions permanents i als fons de museus i col·leccions privades.

Castell de Peratallada. Baix Empordà.

Façanes (1350 - 1500)

Palau de l'abat de Santa Maria de Vilabertran.

Casa-Palau. Sant Pere de Riudebitlles.

Pia Almoina. Girona.

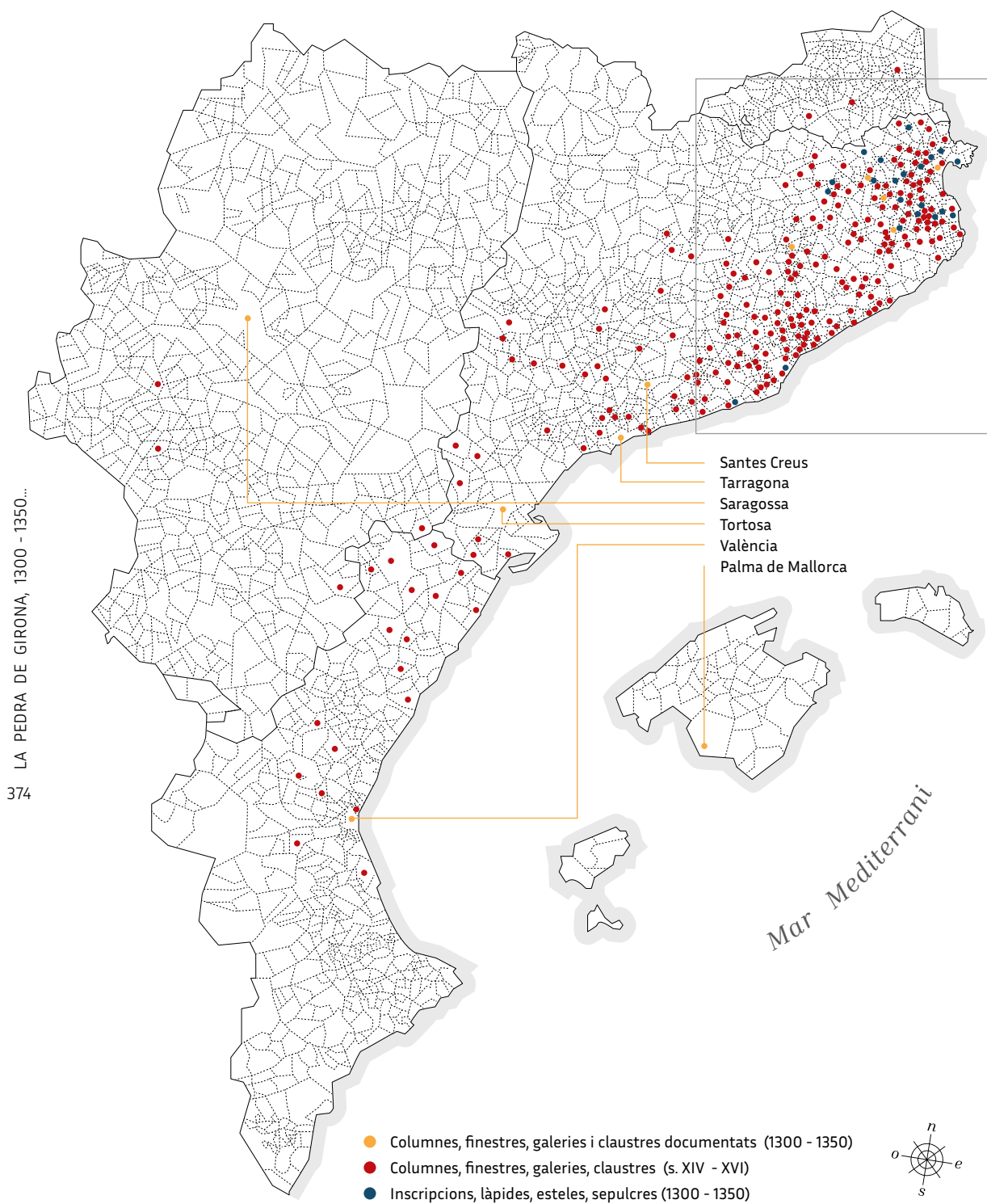

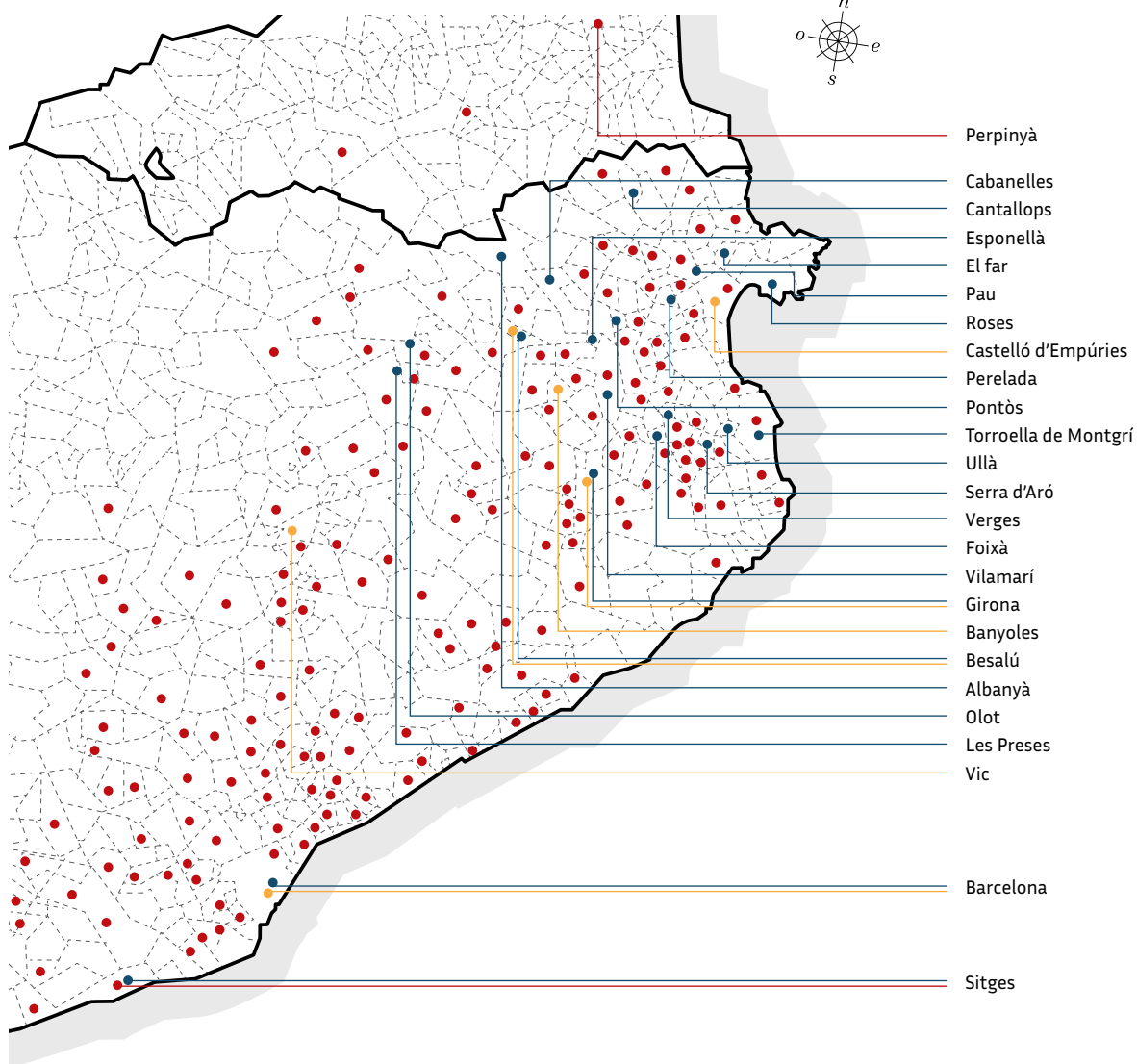
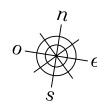
Monestir de Sant Miquel del Fai.

Passeig del Born. Barcelona.

DIFUSIÓ DE LA PEDRA DE GIRONA (1300 - 1500)

- Columnes, finestres, galeries i claustres documentats (1300 - 1350)
- Columnes, finestres, galeries, claustres (s. XIV - XVI)
- Inscripcions, làpides, esteles, sepulcres (1300 - 1350)

- CONCLUSIONS -

A partir de finals del segle VIII, amb la conquesta carolíngia (785) i com a canvi substancial en el cicle artístic medieval corresponent, la calcària nummulítica passa a ser el material omnipresent en l'arquitectura i l'escultura de la ciutat de Girona, en detriment d'altres pedres i pedreres, com les de Sant Julià de Ramis, que havien estat utilitzades des d'època romana. En el cas concret de l'escultura i les primeres exportacions de material, cal destacar la figura del cèlebre mestre Arnau Cadell (†1221), autor dels claustres de la catedral de Girona i del monestir de Sant Cugat del Vallès. A diferència de l'extensa historiografia sobre l'autor, hem considerat que tant les obres conservades, com el seu testament, proporcionen dades i fils conductors que permeten traçar una relació d'aquest amb els seus successors i altres mestres pedrers coetanis d'aquests, tot al llarg del segle XIII, fins a l'època del no menys cèlebre mestre Bartomeu, actiu com a mínim des de la dècada de 1260. Al burg de Galligants hi visqueren famílies de pedrers, els primers membres de les quals havien conegut mestre Cadell, i les noves generacions foren contemporànies de Bartomeu, a qui cal atribuir definitivament la introducció del material gironí en els gustos de la cort reial, una relació que condicionaria l'èxit immediat i la prolongació en el temps de la calcària nummulítica, tant en projectes àulics com fora d'aquests.

El darrer terç del segle XIII també veurà néixer els models estàndards de capitells de palma i lliri que després seran tallats i seriat *ad libitum* a partir del 1300. A banda d'algunes temptatives en claustres més antics, com el de la catedral o el de

Sant Pere de Galligants, el primer lloc on es localitzen de forma prototípica són al claustre del convent de Sant Domènec de Girona, de vers 1270-1300, tot i que el primer exemple àulic de peces estàndard és al campanar de la capella palatina de Santa Àgata de Barcelona. També en aquest període l'escultura funerària, tant amb destí local com per l'exportació, es nodrirà de pedra nummulítica, i donarà lloc tant a peces de format menor, com al primer sepulcre amb jaçent conegut a Girona, el del canonge Guillem de Montgrí (†1273).

Vers 1300 Girona es veu influïda per un context socio-polític i artístic concret i molt favorable a “l'expansió” en termes econòmics, demogràfics i creatius. A banda del bon estat i creixement del poder econòmic i comercial de la Corona, la proliferació d'ordes religioses i la renovació de les seus episcopals i grans parròquies, especialment concentrada en la meitat nord del principal i tota la zona meridional del regne de França, propicien l'èxit de Girona i les seves pedreres. Precisament cal matisar la noció de “pedrera”, per tal com la ciutat sencera es troba situada sobre una gran llenca de pedra calcària nummulítica, que permetia l'extracció en molts punts. La varietat en composició química i les pressions geològiques condicionen el color, textura i duresa d'una pedra que fou extreta als arrencs pels mestres pedrers, de vegades amb propietat directa, i de vegades treballant pels grans terratinents, principalment la seu i les canòniques.

A partir del 1300, i amb seguretat fins a la pesta de 1348, el col·lectiu de pedrers és el grup professional més nombrós de la ciutat, i proporcionalment, a partir de les dades conegudes, un dels més importants de l'antiga Corona d'Aragó. La seva quantitat total i la dels seus familiars suposen un segment de la població superior al d'altres exemples catalans i continentals coneguts. Dins el col·lectiu d'immigrants que vénen a la ciutat per motius laborals, molts ho fan entrant a treballar en un taller per a formar-se. La immigració, i dins aquesta, la immigració de pedrers, és un dels eixos fonamentals per entendre l'evolució demogràfica de la Girona del segle XIV. Els oficis de la construcció foren una sortida econòmica afortunada per a molts cabalers de famílies amb pocs recursos de l'entorn rural. L'arribada d'aquests nous pedrers també és motiu de la signatura davant notari de nombrosos contractes d'aprenentatge entre nouvinguts i mestres locals, alguns dels quals pertanyents a les principals famílies de pedrers gironins. S'ha pogut identificar quatre famílies preeminents a la ciutat, que són la minoria

dins el conjunt de 181 pedrers actius entre 1300-1350 (apèndix 2), però influents sens dubte en l'evolució del col·lectiu. Els pedrers també eren importants en el conjunt de l'economia de la ciutat, i com la resta de professionals, realitzaren nombrosos préstecs. La majoria de crèdits s'obtingueren de drapers (80%), i en menor mesura de jueus (20%). En el nucli familiar també era important el paper de les dones, no només per al sosteniment de la llar o els dots aportats en núpcies (uns 700 sous de mitjana) sinó també a la feina, ja que s'han registrat nombrosos casos en què participaven activament en les obres, normalment realitzant tasques poc qualificades, com desenrunament o transport de materials.

L'acció del bisbe Arnau de Mont-rodon (†1348) propicià la construcció a la catedral d'una capella dedicada als quatre sants màrtirs Germà, Just, Sici i Paulí, els patrons dels picapedrers. El bisbe s'encarregà de la promoció del seu culte, amb misses i consuetes, i l'adaptació del seu origen històric a la Dalmàcia, amb una nova tradició que els feia fills del llogarret de la Pera, prop de Girona. L'inici d'aquest culte coincideix amb la contractació del primer gironí com a mestre major de la seu, Guillem Cors, membre d'una nissaga de pedrers. No obstant aquest foment eclesiàstic, no hi ha indicis clars de l'organització del col·lectiu en confraria o gremi, de la qual no es troba cap rastre en llegats i testaments. Caldrà esperar al 1419 per a què es constitueixi formalment. Tanmateix es constata la solidaritat professional i personal entre molts d'ells, la formació de pactes i societats, amistats i animadversions.

Durant la primera meitat del segle XIV la realització de peces escultòriques amb pedra nummulítica i la seva exportació fora de Girona viu un moment d'esclat sense precedents, comparable a una explosió de productivitat i exportació. Aquest esclat es pot explicar per la coincidència en un lapse entre 1290 i 1310, de com a mínim quatre factors determinants: en primer lloc, la forta tradició de la ciutat en el treball de la pedra calcària local i el creixement urbanístic experimentat després de la guerra de 1285. En segon lloc, l'assumpció del material petri per part de la reialesa i la seva utilització en grans projectes funeraris i arquitectònics. Tercer, l'existència de mestres pedrers experimentats i capaços tècnicament de generar materials prefabricats per als projectes reials. I finalment en quart lloc, la disponibilitat d'una pedra amb molts matisos, colors i dureses, capaç de proveir conjunts harmònics, durables i polícroms per a tot tipus de necessitats

en la decoració amb escultura arquitectònica. La conseqüència directa d'aquesta conjunció serà l'aplicació de pedra nummulítica com a material preferent de qualsevol element escultòric de la ciutat, i l'estandardització d'uns models compositius i iconogràfics, principalment de finestres i galeries, que s'exportaran arreu dels dominis del rei d'Aragó, fet que succeeix plenament per primer cop en el període 1300-1350. La producció i l'exportació es donen en paral·lel en dos camps significatius: l'escultura funerària i l'escultura arquitectònica.

La preeminència de la pedra nummulítica en escultura funerària es produeix sobretot a partir del 1200, un cop aquest material substitueix plenament el marbre en les preferències dels comitents. La calcària s'emprarà tant en conjunts sepulcrales de grans dimensions, amb caixes decorades i tapes amb jacent del difunt, com en osseres, làpides i esteles de menor format, i també en combinació amb altres pedres (marbre, alabastre...). Tant uns com altres exemples seran exportats fora de la ciutat, arreu de la diòcesi, i també a altres ciutats com Vic o Barcelona. En els conjunts de gran format, la pedra de Girona servirà tant per a les parts més escultòriques pròpiament dites, com per a les de suport arquitectònic, o sigui que seran freqüents els sepulcres sostinguts per columnes i capitells estandarditzats. Només en el cas dels sarcòfags amb jacent, o làpides profusament decorades, l'alabastre de Beuda rivalitzarà amb la calcària nummulítica, sobretot a partir de 1340 i el plantejament dels grans projectes funeraris de Pere el Cerimoniós. En el cas de les obres de format menor, més enllà d'un simple material de suport, la pedra gironina també serà vehicle transmissor de models compositius, que s'acaben convertint, en major o menor mesura, en models estandarditzats. Analitzat el còmput global, durant la primera meitat del segle XIV més del 50% de la producció d'escultura funerària total de la diòcesi de Girona es realitzà en pedra nummulítica, amb unes xifres properes al 33% fora de la capital.

Pel que fa a l'estandardització d'uns models concrets en escultura arquitectònica, aquesta també suposa la tria i repetició de dos motius fitomòrfics, els capitells de fulla de palma i de flor de lliri, que com a símbols, es troben íntimament lligats al tarannà de la cort de Jaume II, basada en la fe i la justícia. La predilecció pels textos de Salomó per part del rei, i la influència d'alguns dels més alts consellers podrien ser un dels principals motius de l'aparició i propagació dels dits models.

Vist el context, no és d'estranyar que els primers models aplicats i conjunts complets es donin als convents de Sant Domènec de Girona i Sant Francesc de Mallorca, just d'on provenien alguns dels principals consellers de Jaume II. A partir d'aquí les columnes de Girona s'estenen per monestirs, convents i palaus de patrocini reial, conjunts que serviran de model per a la imitació de les classes benestants de tot el regne, i després per a la resta de capes socials.

Les peces produïdes, tant les exportades com les de la mateixa Girona, segueixen un codi de mesures i proporcions que es mantindrà amb poques alteracions en el transcurs dels segles següents. No obstant s'aprecia una evolució subtil, concretada en la preferència d'unes mides particulars per sobre d'unes altres; petites variacions iconogràfiques i compositives; i una estilització constant, fins a portar al límit la resistència del propi material escultòric, que donarà els màxims exponents ben tardanament, al segle XVI. L'anàlisi de les mesures i proporcions obtingudes de l'examen in situ de les peces, defineixen uns grups estàndard diferenciats segons es tracti de claustres i galeries, o de finestres. En el primer grup, l'altura habitual de les columnes se situa majoritàriament entre els 200 i 220 cm (entre 1 cana i 1 cana i un pam, a la mesura de Montpeller) i els costats de bases i capitells es mantenen quasi invariablement en els 26 o 27 cm (1 peu a la mesura de Barcelona). Pel que fa a les finestres, l'estàndard en altura de les columnes està entre els 175 i 200 cm (7 pams o 1 cana a la mesura de Montpeller), i els costats de bases i capitells oscil·len quasi imperceptiblement entre els 18 i els 19 cm. Al costat dels grups estàndard, altres conjunts ofereixen altres altures o oscil·lacions, per bé que la majoria d'aquests es troben ja fora del període estudiat, o sigui més enllà de 1350-1360.

Al seu torn, i a diferència del que han dit alguns estudiosos, l'anàlisi dels conjunts conservats permet asseverar que existien unes normes "tàcites" entre els pedrers a l'hora d'aplicar els materials esculpits d'una o altra manera, i en aquest sentit es repeteix la diferenciació entre finestres i galeries o claustres. En una mateixa façana podia haver-hi diverses finestres, i cadascuna d'elles amb capitells de palma o lliri. Però no hi ha exemples en què en una mateixa finestra hi hagi els dos motius a la vegada. Semblantment passa en galeries i claustres, amb l'excepció del claustre del convent de Sant Francesc de Mallorca, on s'alternen capitells de palma i lliri, a més, en proporcions diferents. Una altra norma és que mai en cap

finestra s'utilitzen fusts gallonats, al contrari que en galeries i claustres, on són notòriament majoritaris. De la mateixa manera no hi ha claustres amb dobles columnes gallonades, i quan es dona la circumstància d'aparellament, s'opta per fusts cilíndrics.

La tria dels fullatges de palma i lliri com a exclusius dels capitells sembla obeir a algun tipus de voluntat simbòlica de la reialesa. La tradició cristiana dona una bona quantitat d'atributs positius d'arrel teològica a aquests dos vegetals. Per a la palma, les nocions de fe, justícia i victòria; per al lliri, les idees de puresa, castedat, bellesa... Com Salomó a l'Antic Testament, quan construeix el palau i el temple, les obres promogudes per Jaume II estaran coronades de lliris, esculpits als capitells. En el simbolisme dels capitells la cort barreja hàbilment la percepció de valors tant religiosos com laics, i la continuïtat del llegat del rei més savi d'Israel, personificat en Jaume, rei d'Aragó.

L'èxit en l'exportació massiva d'elements prefabricats fou possible mercès a la bona connexió viària terrestre de Girona vers els principals nuclis circumdants, així com les poblades ciutats de Barcelona i Perpinyà, pràcticament equidistants. El regnat de Jaume II coincideix amb l'impuls dels principals camins reials i la millora de llurs infraestructures, sobretot els ponts. Seguidament, la construcció d'una carretera de Girona al seu port natural, Sant Feliu de Guíxols, obre la capacitat exportadora per mar, i per tant, l'augment de la distància fins on els materials poden ser transportats amb certa rapidesa. Girona igualment pogué exportar des dels ports de Palamós, Castelló d'Empúries i Roses.

El transport, segons si era terrestre o fluvial, podia fer variar sensiblement el cost de les peces. Altres factors d'importància en el preu eren les mides de les obres i, probablement, la duresa de la pedra, que podia ser requerida quan s'especificaven tonalitats concretes, com el famós "marbre blau". La naturalesa dels documents exhumats no permet establir amb claredat uns preus o unes tarifes pel material, que sovint inclouen la mà d'obra i el transport. La documentació és molt variada i hi ha pocs casos en què es puguin establir paral·lels, ja que els encàrrecs registrats difereixen en quantitat, mesures i distància.

Finalment, es pot reconstruir amb cert detall bona part de la seqüència constructiva de la primera meitat del segle XIV amb elements de pedra de Girona. La seqüència comença a Santes Creus, amb la realització de les tombes de Pere el Gran, Jaume el Just i Blanca d'Anjou. D'allí cap a la canònica de Santa Maria de Besalú, el convent de Sant Francesc de Mallorca i el claustre de la catedral de Vic. Contemporanis al vigatà, són els claustres de Sant Pere de les Puel·les, Santa Maria de Pedralbes i Santa Clara de Barcelona. L'arquitectura dels grans edificis civils va a remolc de l'acció de nobles i bisbes (palau episcopal de Tortosa) i sobretot, dels camins dels monarques: des del palau reial Major de Barcelona al castell del Rei de Tarragona; del palau reial de Castelló de la Plana, el Reial de València o l'Aljaferia de Saragossa. A una escala menor, les elits de les ciutats comencen a bastir les seves residències amb finestres coronelles a les façanes i galeries als patis. En són tres exemples ben documentats la Fontana d'Or de Girona, el palau Sant-Romà de Besalú i la casa Gran de Castelló d'Empúries; al seu torn Torroella de Montgrí, Banyoles i, naturalment, Barcelona, compten amb molts exemples d'arquitectura civil que incorporen peces gironines. Just passat 1350, es documenten els claustres del convent de Sant Francesc i la canònica de Sant Feliu de Girona (desmantellat de seguida a causa de la guerra contra Castella), i les ja esmentades galeries sud i oest del claustre de la seu de Vic.

Com a epíleg, i tenint en compte l'arqueologia, la documentació i l'heràldica, es pot afirmar que no hi ha exemples de masies del segle XIV (i pràcticament tampoc del XV) que continguin materials seriatos gironins (principalment finestres), ja que aquesta possibilitat només se'ns planteja després de la Guerra Civil de 1462-1472, la pacificació del camp i l'abolició dels mals usos (a partir de 1486). Aquesta idea potser es pot estendre als castells rurals, que no faran modificacions reals prou substancials abans de les cronologies suara descrites (amb glorioses excepcions, com el castell de Montsoriu).

- BIBLIOGRAFIA -

ADROER 1979: A. M. Adroer, *El Palau Reial Major de Barcelona*, Ajuntament de Barcelona, 1979.

AGUILÓ 1892: E. Aguiló, «Establecimiento de la capilla de los Cuatro Mártires Coronados en la iglesia de Santa Eulalia, hecho a favor del gremio de los albañiles en 13 de febrero de 1364», *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 4 (1891-1892), p. 244-246.

AINAUD 1992: J. Ainaud, «Maîtres français en Catalogne aux XIV et XV siècles», *Les vitraux de Narbonne...*, Narbona, 123-127.

AINAUD, GUDIOL, VERRIÉ 1947: J. Ainaud, J. Gudiol, F. P. Verrié, *Catálogo monumental de España. La ciudad de Barcelona*, CSIC, Madrid, 1947.

ALBAREDA 1936: Anselm M. Albareda, «Pere Moragues, escultor i orfebre», a *Estudis Universitaris Catalans*, vol. XXII, p. 499-524.

ALBERCH-CASTELLS 1985: Ramon Alberch, Narcís Castells, *La població de Girona, s. XIV.XX*, IEG, Girona, 1985.

ALCAIDE-CIVERA-SOLER 2009: José Luis Alcaide, María D. Civera, Adrián Soler, «La Pedrera: la atigua cantera de Alcublas», en *La piedra de Alcublas. Aplicación en patrimonio histórico y en la arquitectura vernacular local*, Alcublas, 2009, p. 11-15.

ALCOLEA 1987: S. Alcolea, «Pere el Cerimoniós, protector de les arts», dins *Pere el Cerimoniós (1319-1387)*, Barcelona, p. 84-102.

ALCOLEA 2003: S. Alcolea, *Catalunya-Europa. L'art català dins Europa*, Barcelona.

ALMUNI 1991: V. Almuni, *L'obra de la Seu de Tortosa 1345-1441*, Ed. Coop. Gràfica Dertosense-IED, Tortosa, 1991 (2 vols).

ANTÓN-JIMÉNEZ 2005: J. Antón i M. Jiménez, *La memòria de pedra. Les làpides sepulcral del pla de la catedral de Girona*, Diputació de Girona, 2005.

ANZIZU 1897: Sor Eulàlia d'Anzizu, *Fulles històriques del real monestir de Santa Maria de Pedralbes*, Barcelona, 1897.

ARCINIEGA 2017: Luis Arciniega, «Reutilización de materiales pétreos y uso de canteras en el abastecimiento de la arquitectura valenciana de época foral», dins F. ESPAÑOL - L. VALERO (ed.), *Les pedreres medievals a la Corona d'Aragó*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2017, p. 149-186.

ARCO 1945: R. del Arco, *Sepulcros de la Casa Real de Aragón*, Madrid.

ARGILÉS 1998: M. Caterina Argilés, *Preus i salaris al segle XIV i XV a Lleida segons els llibres d'obra de la Seu*, Universitat de Lleida, 1998.

BADIA 1978: Joan Badia i Homs, *Arquitectura medieval de l'Empordà*, vol. II-A, Diputació de Girona, 1978.

BADIA-RAMOS-CAMPS 1990: Joan Badia i Homs, M. Lluïsa Ramos, Jordi Camps i Sòria, «Santa Maria de Cistella», *Catalunya Romànica*, vol. IX, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1990, p. 447-451.

BADIA-HOMS 2010: Joan Badia-Homs, «Els patrons dels picapedrers», *Gavarres*, 18 (2010), p. 46-47.

BAIGES 1994: Ignasi Baiges i Jardí, «El notariat català: origen i evolució», *Actes del I Congrés d'Història del Notariat Català*, Barcelona, Fundació Noguera, p. 131-166.

BARCELÓ 2017: Maria Barceló Crespi, «Pedreres i pedra a la Mallorca medieval (segles XIV-XV)», dins F. ESPAÑOL - L. VALERO (ed.), *Les pedreres medievals a la Corona d'Aragó*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2017, p. 127-148.

BARON 1968: F. Baron, «Enlumineurs, peintres et sculpteurs parisiens des XIIIe et XIV siècles d'après les rôles de la taille», *BACTHS*, nouv. série, 4, Paris, 37-121.

BARON 1970: F. Baron, «Enlumineurs, peintres et sculpteurs parisiens des XIIIe et XIVe siècles, d'après les archives de l'hôpital Saint-Jacques-aux-Pèlerins», *BACTHS*, VI (1971), Paris, 77-115.

BARON 1975: F. Baron, «Le décor sculpté et peint de l'hôpital Saint-Jacques-aux-Pèlerins», *BM*, 133, París, 29-72.

BARON 1995: F. Baron, «Le gisant de Jean de Bourgogne, fils de Mahaut d'Artois, oeuvre de Jean Pépin de Huy (1315)», *RL*, 4, París, p. 13.

BARRACHINA 2004: Jaume Barrachina, «El mestre Bartomeu de Girona», *Locus Amoenus*, 7 (2004), p. 117-135.

BARRACHINA 2007: Jaume Barrachina, «El mestre Bartomeu de Girona», *L'art Gòtic a Catalunya. Escultura I*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 2007, p. 53-65.

BARRAQUER 1906: Cayetà Barraquer i Roviralta, *Las Casas de religiosos en Cataluña durante el primer tercio del siglo XIX*, Imp. Altés, Barcelona, 1906, 2 vols.

BARRAQUER 1915-1917: Cayetà Barraquer i Roviralta, *Los religiosos en Cataluña durante la primera mitad del siglo XIX*, 4 vols., Imp. Altés, Barcelona, 1915-1917.

BARRENECHEA 2017: L. Barrenechea (dir.), *Occitanie, terre de cathédrales*, Direction Régionale des Affaires Culturelles (DRAC-CRMH), 2017.

BARTOLOMÉ 2003: Laura Bartolomé, «Escultura arquitectónica de Santa Maria de Morella», *La memòria daurada. Obradors de Morella, s. XIII-XVI*, Fundació Blasco de Alagón – Generalitat Valenciana, 2003, pàg. 200-211.

BARTOLOMÉ 2008: Laura Bartolomé, «Ecclesiam parrochiam nuncupatam Sancti Vicenti», *La parròquia de Sant Vicenç: un eix social, religiós i artístic en la història de Besalú*, Ajuntament de Besalú, p. 45-81.

BASART 2010a: Pitu Basart, «Punxó, escoda i buixarda», *Gavarres*, 18 (2010), p. 48-50.

BASART 2010b: Pitu Basart, «Picapedrer i escultor», *Gavarres*, 18 (2010), p. 54-56.

BASSEGODA I AMIGÓ 1889: J. Bassegoda i Amigó, *La catedral de Gerona*, Imp. Fidel Giró, Barceona, 1889.

BASSEGODA I AMIGÓ 1895: B. Bassegoda i Amigó, *La real capilla de Santa Agueda*, Asociación de Arquitectos de Cataluña, Barcelona, 1895.

BASSEGODA 1998: J. BASSEGODA, «Les obres del bisbe Arnau de Gurb a la catedral de Barcelona (1252-1284)», *Miscel·lània en homenatge a Joan Ainaud de Lasarte*, vol. I, MNAC, IEC, Abadia de Montserrat, Barcelona, 1998, p. 273-282.

BATLLE 1970: Lluís Batlle i Prats, «Pesos, mides i mesures de Girona en els segles XV i XVI», *Estudis d'Història Medieval*, II, Barcelona, 1970, p. 101-107.

BAUCELLS 1989: J. Baucells i Reig, «L'entorn familiar de Ponç de Gualba, bisbe de Barcelona (1303-1334)», dins *Homenatge a la memòria del prof. Dr. Emilio Sáez: aplec d'estudis del[s] seus deixebles i col·laboradors*, Universitat de Barcelona i Centre d'Estudis Medievals de Catalunya CSIC, Barcelona, 1989, p. 445-460.

BAYLÉ - BEAULIEU 1973: J. Baylé i M. Beaulieu, «La mitre épiscopale en France des origines à la fin du XVe siècle», *BACTHS*, n.s. 9, París, p. 41-97.

BEAULIEU - BEYER 1992: M. Beaulieu i V. Beyer, *Dictionnaire des Sculpteurs français du Moyen Âge*, Ed. Picard, París, 1992.

BESERAN 2003a: Pere Beseran, *Jordi de Déu i l'italianisme en l'escultura catalana del segle XIV*, Co. Ramon Berenguer IV, Diputació de Tarragona, 2003.

BESERAN 2003b: Pere Beseran, «Els palaus episcopals i els conjunts catedralicis», *L'art Gòtic a Catalunya. Arquitectura III*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 2003, p. 172-175.

BESSAC 1986: J. C. Bessac, *L'outillage traditionnel du tailleur de pierre*, Éditions du CNRS, Revue Archéologique de Narbonnaise, sup. 14, París, 1987.

BIANCHI BANDINELLI 1981: R. Bianchi Bandinelli, *Del Helenismo a la Edad Media*, Akal/Universitaria, Madrid, 1981.

BILLOT 1998: C. Billot, *Les saintes chapelles royales et principières*, Éditions du Patrimoine, París.

BIRULÉS 2008: J. M. Birulés, *Guia d'arquitectura de Girona. Àrea urbana*, Triangle Editorial i Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, Girona, 2008.

BLAIR 1991: J. Blair, «Purbeck Marble», dins J. BLAIR i N. RAMSAY, *English Medieval Industries*, London-Rio Grande (Ohio), 1991, p. 41-56.

BLANC 1992: A. Blanc, « », *Carrières et constructions en France et dans les pays limitrophes, II Actes du 117è Congrès National des Sociétés Savantes*, Ed. Lorenz, París, 1992.

BLANCH 1853: Narcís Blanch, *Gerona histórico-monumental. Noticias históricas de esta ciudad, y descripción artística de sus antiguos monumentos*, Imp. Paciano Torres, Girona, 1853.

BLANCH 1951: Josep Blanch, *Arxiepiscopologi de la Santa Església Metropolitana i Primada de Tarragona*, 2 vols., Agrupació de Bibliòfils, Tarragona, 1951.

BOFARULL 1899: Francesc de Bofarull, «Alfonso V de Aragón en Nápoles», dins *Homenaje a Menéndez y Pelayo*, vol. I, Madrid, 1899.

BONNEFOY (1856-60): L. de Bonnefoy, *Epigraphie roussillonnaise*, C. Lacour, Nîmes, 1997. Antologia dels articles publicats a: *Bulletin de la Société Agricole Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales*, 1856-1860.

BONNER 2012: Anthony Bonner, *L'Art i la lògica de Ramon Llull. Manual d'ús*, Publicacions i Edicions de la UB, col. Blanquerna núm. 9, Barcelona.

BOTET 1888: Joaquim Botet i Sisó, «El sello de D. Ramon de Cabrera», *Revista de Gerona*, XII (1888), p. 201-205.

BOTET 1890: Joaquim Botet i Sisó, «Sepulcro de Eleonor de Cabrera», *Revista de Gerona*, XIV (1890), p. 225-230. Traducció al castellà de l'article publicat a *L'Avenç*, l'octubre de 1889.

CAHIERS 2012: AAVV, *Jean XXII et le Midi*, monogràfic a Cahiers de Fanjeaux, 45 (2012).

CALZADA 1979: Josep Calzada i Oliveras, «Art i arquitectura en l'història hospitalari de Girona», *Revista de Girona*, 89 (1979), p. 249-259.

CANAL-CANAL-NOLLA-SAGRERA 1998: J. Canal, E. Canal, J.M. Nolla i J. Sagrera, *La ciutat de Girona en la 1a meitat del segle XIV*, col. Història Urbana de Girona. Reconstrucció cartogràfica, vol. 3., Ajuntament de Girona, 1998.

CANAL-CANAL-NOLLA-SAGRERA 2005: J. Canal, E. Canal, J.M. Nolla i J. Sagrera, *El sector nord de la ciutat de Girona de l'inici al segle XIV*, col. Història Urbana de Girona. Reconstrucció cartogràfica, vol. 4., Ajuntament de Girona, 2005.

CANAL-CANAL-NOLLA-SAGRERA 2005: J. Canal, E. Canal, J. M. Nolla, J. Sagrera, *La Girona del s. XIII. L'embranchida de la burgesia (1190-1285)*, col. Quaderns d'Història de Girona, Diputació i Ajuntament de Girona, 2005.

CANAL-CANAL-NOLLA-SAGRERA 2006: E. Canal, J. Canal, J.M. Nolla i J. Sagrera, *La forma urbana del Call de Girona*, col. Història Urbana de Girona. Reconstrucció cartogràfica, vol. 7, Ajuntament de Girona, 2006.

CANTERÍA 1993: AAVV, *Guía práctica de la cantería*, Ed. Escuela Taller de Restauración "Centro histórico de León", León, 1993.

CAPDEVILA 1935: Mn. Sanç Capdevila, *La Seu de Tarragona. Notes històriques sobre la construcció, el tresor, els artistes, els capitulars*, Biblioteca Balmes, Barcelona, 1935, p. 34-35.

CARMONA 2003: J. Carmona, *Iconografía de los santos*, Madrid.

CARRERAS 1993: F. Carreras Candi, *La navegació al riu Ebre*, Col. Terres de l'Ebre [1940].

CARUANA 1920: J. Caruana y Reig, *El doble sepulcro de los Boil*, centro de Cultura Valenciana, València, 1920.

CASTELLANO 1998: Anna Castellano i Tresserra, *Pedralbes a l'edat mitjana. Història d'un monestir femení*, Abadia de Montserrat, Barcelona, 1998.

CHAMORRO-LLORENÇ 1993: M. A. Chamorro i F. Llorenç, *Els campanars gòtics a les comarques gironines*, Diputació de Girona, UdG i Col·legi Oficial d'Aparelladors i Arquitectes Tècnics de Girona, 1993.

CHAMORRO 2000: Miquel Àngel Chamorro, «Sostenibilitat i construcció. Aplicacions i línies de treball», *La pedra de Girona: un material autòcton*, Annals del Departament d'Arquitectura i Enginyeria de la Construcció de la Universitat de Girona, 2 (2000).

CHAMORRO 2004: M. A. Chamorro, *la construcció de l'església de Sant Feliu de Girona al segle XIV. Els llibres d'obra*, Tesi Doctoral, Universitat de Girona, 2004.

CINGOLANI-SAROBÉ 2010: S. Cingolani i R. Sarobé, «Apèndix documental», *El panteó reial de Santes Creus*, Museu d'Història de Catalunya, Barcelona, 2010 (publicació electrònica).

CLOQUET 1895: L. Cloquet, «Fonts de baptême romans de Tournai», *Revue de l'Art Chrétien*, 1895, p. 308-320.

COMPANYS i MONTARDIT 1986: Isabel Companys i Núria Montardit, «Notícia sobre la construcció de la tomba de Blanca d'Anjou», *Butlletí de l'Arxiu Bibliogràfic de Santes Creus*, 63-66 (1986), p. 19-30.

COLL 1958: J. M. Coll, «Historia sucinta del convento de Sant Domingo», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, núm. XII (1958), p. 5-31.

COLL 1971: Jaume Coll i Castanyer, *Breda històrica i actual*, Ed. Montblanc, Granollers, 1971.

COLUNGA – TURRADO 2002: A. Colunga i L. Turrado, *Biblia Vulgata*, Madrid, 2002.

DALMASES – PITARCH 1984: N. de Dalmases i A. José Pitarch, *L'art Gòtic s. XIV-XV*, col. *Història de l'Art Català*, vol. III, Edicions 62, Barcelona, 1984.

DALMASES – PITARCH 1984: N. de Dalmases i A. José Pitarch, *L'art gòtic s. XIV-XV*, col. *Història de l'Art Català*, vol. III, Edicions 62, Barcelona, 1984.

DALMASES – PITARCH 1985: N. de Dalmases i A. José Pitarch, *El segle del Císter s. XIII*, col. *Història de l'Art Català*, vol. II, Edicions 62, Barcelona, 1985.

DE CHÍA 1895: J. de Chía, *La festividad del Corpus en Gerona. Noticias históricas desde el siglo XIV hasta nuestros días*, 2a edició, Girona, 1895.

DE PALOL 1955: Pere de Palol, *Gerona monumental*, Ed. Plus-Ultra, Madrid, 1955.

DEL ARCO 1945: Ricardo del Arco, *Sepulcros de la casa real de Aragón*, Ed. Diana, Madrid, 1945.

DEL VAL 2008: Mª Isabel del Val Valdivieso, «Los espacios del trabajo femenino en la Castilla del siglo XV», *Studia historica. Historia medieval*, 26 (2008), p. 63-90.

DIAGO 1599: F. Diago, *Historia de la Provincia de Aragón de la Orden de los Predicadores*, Convent de Santa Maria, Barcelona, 1599.

DÍEZ 1999: Alejandro Díez, *Olite, historia de un reino*, Lizarra, 1999.

DOMÈNECH 2001: G. Domènech, *Els oficis de la construcció a Girona. 1419-1833*, Institut d'Estudis Gironins, Girona, 2001.

DOMENGE 1997: J. Domenge, *L'obra de la Seu. El procés constructiu de la catedral de Mallorca en el tres-cents*, Govern Balear i Institut d'Estudis Baleàrics, 1997.

DOMENGE 2010: J. Domenge, «Les ordinacions de l'ofici dels picapedrers (1405-1522)», dins E. Garofalo (ed.), *L'arti del costruire. Corporazioni edili, mestieri e regole nel Mediterraneo aragonese, (XV-XVI secolo)*, Ed. Caracol, Palerm, 2010, p. 117-130.

DOMENGE 2013: J. Domenge, «Arquitectura palatina del reino de Mallorca. Símbolos de poder para una efímera dinastía», *Anales de Historia del Arte*, 23 (2013), p. 79-106.

DOMENGE-VIDAL 2013: J. Domenge i J. Vidal, «Construir i decorar un teginat: del document a l'obra», *Quaderns del Museu Episcopal de Vic*, vol. 6, 2013, p. 9-46.

DOMENGE 2014: J. Domenge, «Les residències dels reis a Mallorca», *Un palais dans la ville*, Ed. Trabucaire, Perpinyà, 2014 [actes del 2011], p. 313-336.

DUBOIS-BARRENECHEA 2018: J. Dubois i L. Barrenechea, *Saint-Nazaire-et-Saint-Celse: ancienne cathédrale de Carcassonne*, DRAC Occitanie, Montpellier-Toulouse, 2018.

DUBY 1993: G. Duby, *La época de las catedrales*, Madrid [1976].

DUJARDIN 1992: L. Dujardin, «L'aire de dispersion de la pierre de Caen», *Carrieres et constructions II. 117e Congrès national des sociétés savantes*, Clermont-Ferrand, 1992 (Paris, 1993), p. 431-444.

DURAN I SANPERE 1932: A. Duran i Sanpere, *Els retaules de pedra*, vol. I, col. *Monumenta Cataloniae*, Barcelona.

DURAN I SANPERE 1972: A. Duran i Sanpere, *Barcelona i la seva història. La formació d'una gran ciutat*, vol. I, Ed. Curial, Barcelona, 1972.

DURAN I SANPERE 1973: A. Duran i Sanpere, *Barcelona i la seva història. La formació d'una gran ciutat*, vol. II, Ed. Curial, Barcelona, 1973.

DURAN – AINAUD 1956: A. Duran i Sanpere, Joan Ainaud, *Escultura gòtica*, col. *Ars Hispaniae*, vol. VIII, Madrid, Plus Ultra.

DURLIAT 1959: M. Durliat, «Sculpteurs français en Catalogne dans la première moitié du XIV siècle», *Pal·las*, 8 (1959), París, p. 91-103.

DURLIAT 1964: M. Durliat, *L'art en el regne de Mallorca*, Ed. Moll, Palma de Mallorca, 1964.

DURLIAT 1978: Marcel Durliat, «Le portail occidental de la première église des Jacobins à Toulouse», *Archives de l'art français*, XXV (1978), p. 47-55.

DURLIAT 1990: M. Durliat, «Le grand retable de Narbonne. Le décor sculpté de la chapelle de Bethleem de la cathédrale de Narbonne et le retable en pierre du XIV siècle en France et en Catalogne», *Actes du I Col·loque d'Histoire de l'Art Meridional au Moyen Age*, Narbona, 1990 (1988).

Eco 1990: U. Eco, *Art i bellesa en l'estètica medieval*, Ed. Destino, Barcelona, 1990.

EDEN 1909: C. Eden, *Black tournai fonts in England*, London, 1909.

EPIGRAFIA I: A. Cobos i J. Tremoleda, *L'epigrafia medieval dels comtats gironins. I. El comtat de Peralada*, Brau Edicions, Figueres, 2009.

EPIGRAFIA II: A. Cobos, J. Tremoleda i S. Vega, *L'epigrafia medieval dels comtats gironins. II. El comtat d'Empúries*, Brau Edicions, Figueres, 2010.

EPIGRAFIA III: A. Cobos i J. Tremoleda, *L'epigrafia medieval dels comtats gironins. III. El comtat de Besalú*, Generalitat de Catalunya i Diputació de Girona, Figueres, 2013.

ESBERT 1989: Rosa M. Eibert et al., «Petrografía, propiedades físicas y durabilidad de algunas rocas utilizadas en el patrimonio monumental de Catalunya, España», *Materiales de construcción*, vol. 39, 214 (1989).

ESCRIBÀ-FRAGO 1992: Gemma Escrivà i Maria Pilar Frago, *Documents dels jueus de Girona*, Col. Història de Girona 12, Ajuntament de Girona, 1992.

ESPAÑOL 1990: F. Español, «El escultor trecentista Berenguer Ferrer, un eslabón más en la penetración del arte meridional francés en Cataluña», *Anuario del Departamento de Historia y Teoría del Arte*, 2 (1990), Barcelona, p. 75-96.

ESPAÑOL 1991a: F. Español, «La catedral de Lleida. Arquitectura y escultura trescentistas», *Congrés de la Seu Vella de Lleida, 6-9- març 1991. Actes*, Paeria de Lleida-Pagès Editors, Lleida, 1991, p. 181-213.

ESPAÑOL 1991b: F. Español, «La Seu Vella: els seus promotors», *La Seu Vella de Lleida. La catedral, els promotors, els artistes. Segles XIII al XV*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1991, p. 77-92.

ESPAÑOL 1991c: F. Español, «Los Montcada y sus panteones dinásticos: un espacio para la muerte noble», *Els Montcada i Alfons de Borja a la Seu Vella de Lleida*, Amics de la Seu Vella, Lleida, 1991, p. 37-82.

ESPAÑOL 1993: F. Español, «Joan Avesta, sculpteur de Carcassonne. L'influence de l'atelier de Rieux sur la Catalogne», *Bulletin Monumental*, 151-II, París, 383-403.

ESPAÑOL 1994: F. Español, «L'escultor Joan de Tournai a Catalunya», *AIEG*, XXXIII (1994), p. 379-432.

ESPAÑOL 1995: F. Español, «Els comtes d'Urgell i el seu panteó dinàstic», *El Comtat d'Urgell*, vol. 1, Universitat de Lleida, 1995, p. 149-183.

ESPAÑOL 1996b: F. Español, «Reial o abacial? El Palau de Santes Creus revisat», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, XIV (1996), p. 167-186.

ESPAÑOL 1997: F. Español, «El ressó de Rieux a les catedrals catalanes», *Lambard*, 10 (1997), Barcelona, p. 257-277.

ESPAÑOL 1999a: F. Español, «Los materiales prefabricados gerundenses de aplicación arquitectónica (s. XIII-XV)», *L'artista-artesà medieval a la Corona d'Aragó*, Lleida, p. 77-119.

ESPAÑOL 1999b: F. Español, «La producción seriada en calcárea numulítica de los talleres de Girona, s. XII-XV», *L'artista medievale*, Modena, 1999.

ESPAÑOL 1999c: F. Español, «Une nouvelle approche des tombeaux royaux à Santes Creus», *Memory & Oblivion, Proceedings of the XXIXth International Congress of the History of Art*, Amsterdam, 1999 [1996], p. 467-474.

ESPAÑOL 2001: F. Español, *Els escenaris del rei. Art i monarquia a la Corona d'Aragó*, Angle Editorial i Fundació Caixa Manresa, Manresa, 2001.

ESPAÑOL 2002: F. Español, *El gòtic català*, Fundació Caixa Manresa i Angle Editorial, Barcelona, 2002.

ESPAÑOL 2003: F. Español, «La polifuncionalidad de un espacio restringido. Los usuarios religiosos y la satisfacción de las necesidades comunitarias», J. Yarza, G. Boto, Coord. *Claustros románicos hispanos*, Edilesa, León, 2003, p. 11-29.

ESPAÑOL 2007: F. Español, «La escultura monumental en los claustros cistercienses: del aniconismo a la figuración», *Monasterios cistercienses en la España medieval*, Aguilar de Campoo, 2008, p. 161-177.

ESPAÑOL 2009: F. Español, «Las manufacturas arquitectónicas en piedra de Girona durante la baja edad media y su comercialización», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 39/2 (juliol-desembre 2009), p. 963-1001.

ESPAÑOL 2017: F. Español, «Les pedreres a la Catalunya medieval. Les explotacions. Els professionals. Les infraestructures», dins F. ESPAÑOL - J.VALERIO (ed.), *Les pedreres medievals a la Corona d'Aragó*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2017, p. 9-52.

ETTINGHAUSEN 2005: Henry i Dídac Ettinghausen, *La vall de la Pera*, col. Quaderns de la Revista de Girona, Diputació de Girona, 2005.

FAVIER 2006: Jean Favier, *Les papes d'Avignon*, Fayard, Paris, 2006.

FARAUDO 1954: L. Faraudo de Saint-Germain, «El texto de los Mil Proverbis de Ramón Llull atribuido a Salomón en un código valenciano del siglo XIV», *Homenaje a Millás y Vallicrosa*, vol. 1, Barcelona, 1954, p. 551-586.

FINKE 1908: Heinrich Finke, *Quellen zur deutschen, italienischen, französischen, spanischen, zur Kirchen- und Kulturgeschichte aus der diplomatischen Korrespondenz Jaymes II. (1291-1327)*, I-III, University of Harvard, 1908.

FITA 1878: Fidel Fita, *Los Reys d'Aragó y la Séu de Girona desde l'any 1462 fins al 1482*, 2a edició, Barcelona, 1878.

FITÉ 2017: Francesc Fité Llevot, «Notícia sobre pedreres, en època medieval, a l'àrea de Lleida, a través de fonts documentals», dins F. ESPAÑOL - J.VALERÓ (ed.), *Les pedreres medievals a la Corona d'Aragó*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2017, p. 187-216.

FLUVIÀ 1969: Armand de Fluvià, «El castell de Púbol», dins *Els castells catalans*, vol. II, Ed. Rafael Dalmau, Barcelona, 1969, p. 713-719.

FRANCO 1980: M. A. Franco, *Catálogo de la escultura gótica en el Museo Arqueológico Nacional*, Madrid.

FREIGANG 1990, «Jacques de Fauran», *Les batisseurs des cathédrales gothiques*, Ed. Recht, Musées Strasbourg, 1990, p.

FREIXAS 1983: P. Freixas i Camps, *L'art gòtic a Girona, segles XIII-XV*, Institut d'Estudis Catalans, Girona, 1983.

FREIXAS 2002a: P. Freixas i Camps, «El convent de Sant Domènec de Girona», *L'art Gòtic a Catalunya. Arquitectura I*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 2002, p. 219-223.

FREIXAS 2002b: P. Freixas i Camps, «La catedral de Girona», *L'art Gòtic a Catalunya. Arquitectura I*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 2002, p. 302-324.

FREIXAS 2003: P. Freixas i Camps, «La canònica de Sant Feliu de Girona», *L'art Gòtic a Catalunya. Arquitectura II*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 2003, p. 31-38.

FULLANA 1984: M. Fullana, *Diccionari de l'art i dels oficis de la construcció*, Ed. Moll, Mallorca, 1984.

FUMANAL 2003: M. A. Fumanal, «...repararentur et innovarentur et meliorarentur...» Reformes i ornamentació del monestir de Sant Pere durant la baixa edat mitjana (1210-1514)», dins *Sant Pere de Besalú, 1003-2003. Una història de l'art*, Ajuntament de Besalú, 2003, p. 68-95.

FUMANAL-MONTOLÍO 2003: M. A. Fumanal i D. Montolío, «L'influx dels tallers reials d'escultura durant la segona meitat del segle XIV al nord del regne de València i el baix Aragó: el taller de Pere Moragues i els retaules de Rubiols i Mosquerola», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, LXXIX (2003), p. 75-99.

FUMANAL 2008: M. A. Fumanal, «Opus feliciter valeat consumari. Culte i art a Sant Vicenç de Besalú durant la baixa edat mitjana (s. XIII-XV)», dins *La parròquia de Sant Vicenç: un eix social, religiós i artístic en la història de Besalú*, Ajuntament de Besalú, 2008, p. 82-117.

FUMANAL 2008: M. A. Fumanal, «Columna», *La Llum de les Imatges. Espais de Llum*, Borriana, Vila-real i Castelló, 2008, p. 370-371.

FUMANAL - VIDAL 2010: M. A. Fumanal i J. Vidal Franquet, «L'escultura», *Història de les terres de l'Ebre*. *Art i Cultura*, Diputació de Tarragona, 2010, pàg. 65.

FUMANAL 2011: M. A. Fumanal, «El palau episcopal de Tortosa», *Història de les Terres de l'Ebre*. *Art i Cultura*, Diputació de Tarragona, 2011, p. 72-76.

FUMANAL ET AL. 2011: M. A. Fumanal, Joel Colomer, Júlia Gutiérrez, Esther Redondo i Francesc Florensa, «Documentant l'arqueologia: la casa de Massot Avengenà a l'alfòndec del call Major de Barcelona (carrer de Sant Honorat, núm. 3)», *Tamid: Revista Catalana Anual d'Estudis Hebraics*, vol. 7 (2011), p. 9-71.

FUMANAL 2012: M. A. Fumanal, «Santa Maria de la Valldigna», *Joies del gòtic català*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 2012, p. 234-235.

FUMANAL 2013: M. A. Fumanal, «La capçalera de Santa Maria (El Salvador) de Borriana: qüestions de model i cronologia», *Recerca*, 15 (2013), p. 11-31.

FUMANAL 2014: M. A. Fumanal, «El transvasament de coneixement nord-sud: vidriers del Rosselló, Llenguadoc i Provença al sud dels Pirineus durant la primera meitat del segle XIV», *Etudes Roussillonaises*, Tome XXVI, 2013-2014, p. 163-168.

FUMANAL 2015: M. A. Fumanal, «El taller d'Aloi de Montbrai i el sepulcre dels Tous, cavallers i grans mestres de Montesa», *Recerca*, núm 16, 2015, p. 79-90.

FUMANAL-GIRONELLA 2018: Miquel Àngel Fumanal i Josep M. Gironella, «Els Pedrer de Torroella de Fluvià. Una nissaga de mestres picapedrers empordanesos», dins G. BOTO, P. FREIXAS, J. GALOFRÉ, (ed.) *Arquitectura gòtica a les terres de Girona. La construcció de l'església de Santa Maria dels Turers de Banyoles*, Banyoles, CECB, 2018, p. 69-94.

GALERA 2004: Andreu Galera, «La construcció a l'antiga Cardona. Picapedrers i mestres de cases cardonins (segles XIII-XVIII)», *Dovella*, 18 (2004), p. 18-15.

GALLEGO 2007: N. Gallego Aguilera, *Santa Maria de Besalú, la materialització edilícia del procés de reforma canonical*, Universitat de Girona, 2007-2008, p. 240-241 i 252-253.

GARCÍA 2008: M^a del Carmen García Herrero, «Actividades laborales femeninas a finales de la edad media: registros iconográficos», M. C. LACARRA (dir.) *Arte y vida cotidiana en la época medieval*, Fernando el Católico - CSIC, Zaragoza, 2008, p. 17-48.

GARCÍA 2009: M^a del Carmen García Herrero, «La contribución de las mujeres a la economía de las familias dedicadas a actividades no agrarias en la Baja Edad Media española», *Quarentesima Settimana di Studi. La Famiglia nell'economia europea secc. XIII-XVIII*, Florència, 2009, p. 569-598.

GARCIA ESPUCHE 2010: Albert Garcia Espuche, *Barcelona 1700*, ed. Empúries, Barcelona, 2010.

GARÍN 1983: F. M. Garín Ortiz de Taranco, *Catálogo Monumental de la Ciudad de Valencia*, Caja de Ahorros, València, 1983.

GARRIGA 1986: J. Garriga, *L'època del Renaixement*, s. XVI, col. Història de l'Art català, vol. IV, Edicions 62, barcelona, 1986.

GASCÓN 1975: V. Gascón Pelegrí, *El Real Monasterio de Santo Domingo, Capitanía General de Valencia*, Caja de Ahorros, València, 1975.

GHISLAIN 1993: J. C. Ghislain, «La production funéraire en pierre de Tournai à l'époque romane», dins *Les grands siècles de Tournai* (col. *Tournai et histoire*, 7), Tournai/Louvain-la-neuve, 1993, p.

GIBERT 2004: M. Gibert, *Sant Domènec de Girona. Aproximació a un convent de predicadors oblidat*. Treball de recerca de doctorat, Girona, 2004.

GIMÉNEZ 1904: Andrés Giménez, «Los panteones reales de Santas Cruces», *Boletín de la Academia de Buenas Letras de Barcelona*, II (1903-1904), p. 189-192.

GIRÁLDEZ-VENDRELL 2017: P. Giráldez i M. Vendrell, *Bella pedra vella: explotació, usos i conservació en l'àmbit de la Corona d'Aragó*, Patrimoni 2.0 Edicions, Barcelona, 2017.

GIRALT 2011: J. Giralt, «Un inventari de joies reials en temps de Jaume II. Notes lingüístiques», *Estudis Romànics* [Institut d'Estudis Catalans], vol. 35 (2013), p. 189-210.

GIRBAL 1866: E. C. Girbal, *Guia-Cicerone de la immortal Gerona*, Imp. Cumané y Fabrellas, Girona, 1866.

GIRBAL 1876: E. C. Girbal, *Album monumental de Gerona*, Girona, 1876.

GIRBAL 1882: E. C. Girbal, «Noticias sobre los antiguos gremios y cofradías de Gerona», *Revista de Girona*, VI (1882).

GIRONELLA-NONÓ 2004: Anna Gironella i Brígida Nonó, «La presència d'una dama al claustre. Estudi i edició del testament i la inscripció funerària d'Elionor de Cabrera», *AIEG*, 45 (2004), p. 457-470.

GIRONELLA 2010: JOSEP M. GIRONELLA, «Les residències castellanines dels comtes d'Empúries al segle XIV», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 42, p. 251-261.

GIRONELLA 2014: Josep M. Gironella, «La pica baptismal de la basílica de Castelló d'Empúries: una pica baptismal romànica de principis del segle XIV?», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 45 (2014), p. 375-381.

GIRONELLA 2017: J. M. Gironella, «Los hermanos Pere y Arnau Sacoma en Peralada y Castelló d'Empúries (1357-1367)», *Obra Congrua*, Instituto Juan de Herrera, Madrid, 2017, p. 131-136.

GRAHIT 1873: Emili Grahit, *Memorias y noticias para la historia de la villa de Sant Feliu de Guíxols*, Girona, 1873.

GRAUPERA 2017: Joaquim Graupera, «Usos, artífexs i comerç de la pedra de Montjuïc de Barcelona a l'època medieval», dins F. ESPAÑOL - J.VALERIO (ed.), *Les pedreres medievals a la Corona d'Aragó*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2017, p. 237-256.

GRAUPERA 2017b: Joaquim Graupera, «Materials prefabricats en pedra de Montjuïc (Barcelona) en època gòtica. Artífexs i mecanismes d'explotació», dins GIRÁLDEZ-VENDRELL 2017: P. Giráldez i M. Vendrell, *Bella pedra vella: explotació, usos i conservació en l'àmbit de la Corona d'Aragó*, Patrimoni 2.0 Edicions, Barcelona, 2017, p. 149-166.

GUAL 1976: M. Gual Camarena, *Vocabulario del comercio medieval*, Ed. El Albir, Barcelona, 1976.

GUDIOL 1931: J. Gudiol i Cunill, *Nocions d'arqueologia sagrada catalana*, Barcelona, 2 vols.

GUDIOL 1981: Josep Gudiol Cunill, *Els claustres de la catedral de Vic*, Patronat d'Estudis Ausonencs, Vic, 1981 [1897].

GUERRERO-BALLIU 1997: J. C. Guerrero i Ll. Balliu, «Picapedrer. La tecnologia ha canviat completament aquest ofici», *La Punxa*, 25 (1997).

GUILLEMMAIN 1998: B. Guillemain, *Les papes d'Avignon (1309-1376)*, Paris, 1998.

GUILLERÉ 1984: Christian Guilleré, «Els oficis a la Girona del segle XIV», dins Ramon ALBERCH et al., *Gremis i Oficis a Girona (trebal i societat a l'època pre-industrial)*, Ajuntament de Girona, 1984, p. 13-42.

GUILLERÉ 1991: C. Guilleré, *Girona medieval. L'etapa d'apogeu. 1285-1360*, Col. *Quaderns d'Història de Girona*, Diputació i Ajuntament de Girona, 1991.

GUILLERÉ 1993: C. Guilleré, *Girona al segle XIV*, Ajuntament de Girona i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1993, vol. 1.

GUILLERÉ 1994: C. Guilleré, *Girona al segle XIV*, Ajuntament de Girona i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1994, vol. 2.

GUITER 1929: J. Guiter i Fonserè, *Real monasterio de Poblet*, Barcelona, 1929.

HERNANDO 1994: J. Hernando i Delgado, «La creu del terme de la Trinitat al Coll de Finestrelles», *Finestrelles*, 6 (1994), p. 25-29.

HONNECOURT XIII: Villard d'Honnecourt, *Album*, Dover Publications, New York, 2006.

HUIZINGA 1955: J. Huizinga, *El otoño de la edad media*, Ed. Alianza, Madrid, 1994 [1919].

IGLÉSÍAS 2003: D. Iglésias, *La muralla de Girona. Dels orígens a l'enderrocament*, Girona, 2003.

JULIOL 2001: Griselda Juliol i Albertí, *Llibre Vermell de la ciutat de Girona*, Fundació Noguera, Barcelona, 2001.

KLAPISCH-ZUBER 1969: Christian Klapisch-Zuber, *Les maîtres du marbre. Carrare 1300-1600*, París, 1969.

LABANDE 1926: Léon Honoré Labande, *Le palais des papes d'Avignon et les monuments historiques d'Avignon au XIVe siècle*, tom. 1, Ed. Detaille, Aix-Marseille, 1926.

LEACH 1975: R. Leach, *An investigation into the use of Purbeck Marble in Medieval England*, Hartlepool, 1975.

LLOMPART 1973: Gabriel Llopart, «Pere Mates, un constructor y escultor trecentista en la Ciutat de Mallorca», *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 34 (1973), p. 91-118.

LLOMPART 1986: Gabriel Llopart, «Inventarios de templos y particularidades del culto en la ciudad gótica de Mallorca», *Estudios Lulianos*, 26 (1986), p. 252-268.

LLOPIS 1891: Joan Llopis, *Assaig històric sobre la vila de Sitges*, Barcelona, 1891.

LLORAC-COSTA 1999: Salvador Llorac i Montserrat Costa, *Els sarcòfags medievals del Penedès i el seu entorn*, Institut d'Estudis Penedesencs, Vilafranca del Penedès, 1999.

LÓPEZ 2010: Albert López Tauler, "Balliu, la música de les eines", *Gavarres*, 18 (2010), p. 52-53.

LÓPEZ DE MENESES 1952: Amada López de Meneses, *Documentos culturales de Pedro el Ceremonioso*, Impr. Heraldo de Aragón, Saragossa, 1952.

LORENZ 1990: Cl. Lorenz, «Les pierres du Nivernais», *Carrieres et constructions I. 115e Congrès national des sociétés savantes*, Avinyó, 1990 (Paris 1991), p. 411-421.

MADURELL 1935: J. M. Madurell, «Pere el Cerimoniós i les obres públiques», *Analecta Sacra Tarraconensia*, XI (1935), p. 371-393.

MADURELL 1936: J. M. Madurell, «El Palau reial Major de Barcelona», *Analecta Sacra Tarraconensia*, XII (1936), p. 419-518.

MADURELL 1937-1940: J. M. Madurell, «El Palacio real Mayor de Barcelona. Nuevas notas para su historia», *Analecta Sacra Tarraconensia*, XIII (1937-1940), p. 89-112.

MADURELL 1946: J. M. Madurell, «El arte en la comarca alta de Urgel», *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona* (1946), p. 40-41.

MADURELL 1948: J. M. Madurell, «Los contratos de las obras en los protocolos notariales y su aportación a la historia de la arquitectura (s. XIV-XVI)», *Estudios Historicos y Documentos de los Archivos de Protocolos*, 1 (1948), p. 105-109.

MADURELL 1948: J. M. Madurell, «Las obras de las murallas de Girona (1362-1685)», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XVII (1964-1965), p. 331-372.

MADURELL 1961: J. M. Madurell i Marimon, «La Aljafería Real de Zaragoza. Notas para su historia», *Hispania*, 84, tom. XXI, 1961.

MALLORQUÍ 2010: E. Mallorquí, «La pedra i la calç», *Gavarres*, 18 (2010), p. 44-47.

MALLORQUÍ 2013 (I): Elvis Mallorquí, *Diplomatari de Sant Pere de Galligants*, vol. I, Fundació Noguera, Barcelona, 2013.

MALLORQUÍ 2013 (II): Elvis Mallorquí, *Diplomatari de Sant Pere de Galligants*, vol. II, Fundació Noguera, Barcelona, 2013.

MARQUÈS 1955: Jaume Marquès i Casanovas, «La fachada de la catedral de Gerona», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, X (1955), p. 285-316.

MARQUÈS 1960: Jaume Marquès i Casanovas, «El sepulcro de Dª Leonor de Cabrera en la Seo de Gerona», *Revista de Gerona*, 12 (1960), p. 19-25.

MARQUÈS 1963: Jaume Marquès i Casanovas, *Le cloître de la Cathédrale de Gérone*, Girona, 1963.

MARQUÈS 1966: Jaume Marquès i Casanovas, «El mausoleo de Arnaldo de Soler», *Revista de Girona*, 36 (1966), p. 21-27.

MARQUÈS 1979: Jaume Marquès i Casanovas, *Girona Vella*, vols. I i II, Autor i Ajuntament de Girona, 1979.

MARQUÈS 1994: J. M. Marquès i Planagumà, «Confraries medievals del bisbat de Girona», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 34 (1994), p. 335-375.

MARQUÈS 1997: J. M. Marquès i Planagumà, *Collecció diplomàtica de Sant Daniel de Girona (924-1300)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1997.

MARQUÈS 2001 : J. M. Marquès i Planagumà, «El temple de Sant Feliu de Girona al segle XIV», *AIEG*, XLII (2001), p. 131-150.

MARQUÈS 2008: J. M. Marquès i Planagumà, «L'escultor Arnau Cadell i el claustre de la Seu de Girona», *Miscel·lània litúrgica catalana*, 16 (2008), p. 163-168.

MARQUÈS 2009 : J. M. Marquès i Planagumà, *Inscripcions i sepultures de la catedral de Girona*, Diputació de Girona, 2009. Cito igualment el pròleg de Joan Sureda com SUREDA 2009.

MARTÍ DE BARCELONA 1991: Fr. Martí de Barcelona, «La cultura catalana durant el regnat de Jaume II», *Estudis Franciscans*, 92 (1991), p. 127-245 i 383-492.

MARTÍNEZ 1948: J. E. Martínez Ferrando, *Jaime II de Aragón. Su vida familiar*, CSIC, Barcelona, 1948, 2 vols.

MARTÍNEZ 1950: J. E. Martínez Ferrando, *Els fills de Jaume II*, Barcelona, 1950.

MARTÍNEZ 1963: J. E. Martínez Ferrando, *Jaume II o el seny català. Alfons el benigne*, Barcelona 1963.

MARTÍNEZ DE AGUIRRE 1987: J. Martínez de Aguirre, *Arte y monarquía en Navarra, 1328-1425*, Pamplona, 1987.

MARTZLUFF-CATAFAU-GIRESSE 2017: Michel Martzluff, Aymat Catafau i Pierre Giresse: «Les roches ornamentales dans le domaine pyrénéen des rois de Majorques. Sources et usages: approche pluridisciplinaire», dins F. ESPAÑOL - J. VALERO (ed.), *Les pedreres medievals a la Corona d'Aragó*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2017, p. 53-88.

MAS 1912: Josep Mas, «Notes sobre antichs pintors a Catalunya», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, núm. 45 (1912).

MATEU 1970: M. Dolores Mateu Ibars, «Pedro de Penyafréta, escultor de Jaume II de Aragón», *Boletín del Archivo Bibliográfico de Santes Creus*, 4, núm. 31 (1970), p. 77-78.

MAZEL 2002: Florian Mazel, *La noblesse et l'église en Provence, fin X^e-début XIVe siècle*, Comité des travaux historiques et scientifiques, Paris, 2002.

MERINO-DE LA CANAL 1819: Antolín MERINO i José DE LA CANAL, *España Sagrada*, vols. 43, Madrid, 1819.

MERINO-DE LA CANAL 1816: Antolín MERINO i José DE LA CANAL, *España Sagrada*, vols. 44, Madrid, 1826

MERINO-DE LA CANAL 1832: Antolín MERINO i José DE LA CANAL, *España Sagrada*, vols. 45, Madrid, 1832.

MICHEL 1852: Francisque Michel, *Recherches sur le commerce, la fabrication et l'usage des étoffes de soie, d'or et d'argent pendant le moyen-âge*, Imprimerie de Crapelet, Paris, 1852.

MOCHOLÍ 2014: Asunción Mocholí Roselló, *Pintors i altres artífexs de la València medieval*, Universitat Politècnica de València, València, 2014.

MOLINA 2004: J. Molina, «Arnau de Montrodón y la catedral de San Carlomagno», *Anuario de Estudios Medievales*, 34/1 (2004), p. 417-454.

MOLINA 2007: J. Molina, «*De generemilitari ex utroqueparente*. La noblesa eclesiàstica y los inicios de la catedral gòtica de Gerona», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 37 (2007), p. 741-780.

MOLINA 2011: J. Molina, «La memòria de les pedres. Fundació i esplendor d'un convent dominicà a la Girona baixmedieval», *Universitat de Girona: història, arquitectura i patrimoni*, Girona, 2011, p. 165-189.

MOLINA 2018: J. Molina, *La memòria de Carlemany. Culte, litúrgia i imatges a la catedral de Girona*, Fundació Santa Maria La Real i Catedral de Girona, Girona, 2018.

MONSALVATJE 1895: F. Monsalvatje, *Santa María d'Arles*, col. *Noticias Históricas*, vol. VII, Imp. Bonet, Olot, 1895.

MONTOLÍO 2002: D. Montolío Torán, «Capitel, fuste y base», *Castellón, 750 años. Imágenes para una historia*, Fundació Caixa-Castellón Bancaja, Castelló de la Plana, 2002, p. 24-26.

MORLET 1963: M. T. Morlet, «l'origin des habitants de Provins aux XIIIe et XIV siècles d'après les noms de personne», *Bulletin philologique et historique du Comité des travaux historiques et scientifiques*, París, 1963, p. 95-114.

MUSSET 1985: L. Musset, «La pierre de Caen: extraction et commerce, Xie-Xve siècles», O. CHAPELOT i P. BENOIT, *Pierre et metal dans le bâtiment au Moyen Age*, Paris, 1985, p. 219-235.

MUTGÉ 1987: Josefina Mutgé, *La ciudad de Barcelona durante el reinado de Alfonso el Benigno (1327-1336)*, CSIC, Barcelona, 1987.

NADAL 1976: Jordi Nadal, *La población española (s. XVI a XX)*, Ariel, Barcelona, 1976 (4ª ed).

NONÓ 2003: Brigitte Nonó Rius, *Aquí es redacten i s'esculpeixen inscripcions. Aproximació al corpus epigràfic de la ciutat de Girona*, ICRPC-UdG, Girona, 2003.

NYS 1992: L. Nys, «Les carrières du tournaisis aux XIIIe, XVe et XVe siècles», *Carrieres et constructions II. 117e Congrès national des sociétés savantes*, Clermont-Ferrand, 1992 (Paris, 1993), p. 483-497.

NYS 1993: L. Nys, *La pierre de Tournai. Son exploitation et son usage aux XIIIème, XIVème et XVème siècles*, Tournai i Louvain-la-Neuve.

OLCINA 1991: J. Olcina, *El claustro gótico de Santo Domingo*, Capitanía General, Conselleria de Cultura, Diputació i Caja de Ahorros de Valencia, València, 1991.

ORTEGA 2004: Antonio Ortega Villoslada, «El trabajo femenino en Mallorca. La labor de la mujer en la actividad marítima de la primera mitad del siglo XIV», *Espacio, Tiempo y Forma. Historia Medieval*, 17 (2004), p. 461-469.

PAULÍ 1945: A. Paulí Meléndez, *El real monasterio de San Pedro de las Puellas de Barcelona*, Barcelona, 1945.

PEIRIS 1991: Núria Peiris i Pujolar, «Sant Salvador de Breda (escultura)», *EL Gironès, la Selva, el Pla de l'Estany*, dins *Catalunya Romànica*, vol. V, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1991, p. 286-287.

PENNY 1993: N. Penny, *The materials of sculpture*, Yale University Press.

PICAS 1981: Llorenç Picas, «Retaule de Sant Bartomeu i Santa Tecla de Sitges», *El Eco de Sitges*, núm. 4658 (1981).

PITARCH 1986: A. José Pitarch, «Les Arts Plàstiques. Escultura i pintura gòtiques», *Història de l'Art al País Valencià*, vol. I, València, 1986, p. 165-239.

PITARCH-OLUCHA 2003: A. J. Pitarch i F. Olucha, «Secuencia de contexto de la escultura en Morella, siglos XIII-XVI», *La memòria daurada. Obradors de Morella*, s. XIII-XVI, Fundació Blasco de Alagón – Generalitat Valenciana, 2003, pàg. 97-99.

PLA CARGOL 1951: Joaquim Pla i Cargol, *Gerona arqueològica y monumental*, Dalmau Carles, Girona, 1951 (reed.).

PLA CARGOL 1962: Joaquim Pla i Cargol, *Santos mártires de Gerona*, Girona, 1962.

PLA DALMAU 1970: J. M. Pla Dalmau, «La pedra de Girona», *Revista de Girona*, 52 (1970), p. 13-25.

PLADEVALL 1976: Antoni Pladevall, *Guillem de Montrodon, mestre del temple i tutor de Jaume I*, Ed. Rafael Dalmau, Barcelona, 1976.

PLADEVALL 1994: Antoni Pladevall, «Arnau i Bertran de Mont-rodon, dos grans bisbes gironins del segle XIV», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXXIV, Girona, 1994, p. 395-425.

PONTICH 1738: Pontich, Sulpici (ca. 1738): Repertori Alfabètic, vols 11 i 12.

PRADALIER 1974: Michele Pradalièr-Schlumberger, «La naissance de la sculpture gothique à Carcassonne», *Cahiers de Fanjeaux*, 9, Toulouse, p. 317-329.

PRADALIER 1996: Michele Pradalièr-Schlumberger, *Toulouse et le Languedoc: la sculpture gothique (XIIIe-XIVe siècles)*, Toulouse.

PRATS 1994: Lluís Prats, «El sepulcro de Bernat de Pau, obispo de Girona (1436-1457)», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXXIII (1994), p. 453-479.

PRIN 1974: Maurice Prin, «L'église des Jacobins de Toulouse, les étapes de la construction», *Cahiers de Fanjeaux*, 9 (1974), p. 185-208.

PRIN 2002: Maurice Prin, «Les Jacobins», *Congrès archéologique de France. 154e session. Monuments en Toulousain et Comminges. 1996*, Société Française d'Archéologie, Paris, 2002, p. 177-187.

PUIG-MARQUÈS 2007: J. De Puig i J. M. Marquès, *Lletres del bisbe de Girona. Segle XIV*, Ajuntament de Girona, 2007.

PUIGFERRAT 2017: Carles Puigferrat, «Les pedreres de Folguerolles i rodalia (Osona)», dins F. ESPAÑOL - J. VALERO (ed.), *Les pedreres medievals a la Corona d'Aragó*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2017, p. 273-298.

PUIGVERT 2006: J. M. Puigvert, «Salvar el patrimoni artístic en temps de guerra. L'exemple de la ciutat de Girona (1936-1939)», dins *Segona República i Guerra Civil a Girona (1931-1939)*, Ajuntament de Girona, 2006, p. 141-166.

PUJOL 2004: M. Pujol, *Pintors i retaules dels segles XIV i XV a l'Empordà*, Figueres, 2004.

RÁBADE 1988: M^a del Pilar Rábade Obrado, «La mujer trabajadora en los Ordenamientos de Cortes, 1258-1505», en Ángela MUÑOZ FERNÁNDEZ, Cristina SEGURA GRAÍÑO (eds.), *El trabajo de las Mujeres en la Edad Media Hispana*, Madrid, 1988, pp. 113-140.

RABASA 2000: E. Rabasa, *Forma y construcción en piedra. De la cantería medieval a la estereotomía del siglo XIX*, Ed. Akal, Madrid, 2000.

RAHOLA 1929: C. Rahola, *Gerona y sus monumentos*, Ajuntament de Girona, 1929.

RANESI 2017: Rudi Ranesi, «La portada gòtica de Santa Maria de Puigcerdà i la seva restauració. Els materials desvetllats», dins F. ESPAÑOL - J. VALERO (ed.), *Les pedreres medievals a la Corona d'Aragó*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2017, p. 299-303.

RÉAU 1959: *Iconographie de l'art chrétien*, Presses Universitaires de France, París, 1955-1959, [Ed. Serbal, Barcelona, 1996, 4 vols].

RECHT 1986: R. Recht, «Le portrait et le principe de réalité dans la sculpture: Philippe le Bel et l'image royale», *Europäische Kunst um 1300. Akten des XXV International Kongresses für Kunstgeschichte*, 6, Viena, 189-201.

REGLÀ 1952: J. Reglà, «El comercio entre Francia y la Corona de Aragón en los siglos XIII y XIV, y sus relaciones con el desenvolvimiento de la industria textil catalana», *Actas del Primer Congreso Internacional de Estudios Pirenaicos*, 6, Saragossa, 47-65.

REVILLA 2007: Federico Revilla, *Diccionario de iconografía y simbología*, Ed. Cátedra, Madrid, 2007.

RIERA 2004: Jaume Riera i Sans, «Paraules del rey Salomó: Versió fragmentària del llibre dels Proverbis, del segle XIV», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 49 (2003-2004), p. 141-169.

RIERA MELIS 2006: Antoni Riera Melis, «La red viària de la Corona Catalanoaragonesa en la Baja Edad Media», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 23/24 (2002-2003), p. 441-463.

RIPA 1593: Cesare Ripa, *Iconología*, Roma, 1593 [ed. Akal, Madrid, 2002].

RIQUER 1968: M. de Riquer, *L'arnès del cavaller*, Ed. La Magrana, Barcelona, 2011 [1968], p. 164.

RIQUER 1983: M. de Riquer, *Heràldica catalana*, vols. 1 i 2, Ed. Quaderns Crema, Barcelona, 1983.

RIQUER 2000: Martí de Riquer, *Quinze generacions d'una família catalana*, Quaderns Crema, Barcelona, Barcelona, 2000, p. 257-511.

RIU 1990: Manuel Riu i Riu, «Reflexions sobre el destre, la cana de destre i l'agrimensor Jaume de Sanctacília», *Medievalia*, 9 (1990), p. 191-201.

RIU 1996: Manuel Riu i Riu, «Pesos, mides i mesures a la Catalunya del segle XIII», *Anuario de Estudios Medievales*, CSIC, Barcelona, p. 825-838.

RIU BARRERA 2003: Eduard Riu-Barrera, «Tipus i evolució de les cases urbanes», p. 146-151 «Arquitectura rural. Introducció», p. 236 i ss, *L'art Gòtic a Catalunya. Arquitectura III*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 2003.

RIU BARRERA-TORRA-PASTOR, 1999: E. Riu-Barrera, E. Torra, A. Pastor, *La capella de Santa Àgata del Palau Reial de Barcelona. Història i restauracions*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1999.

RIUS I SERRA 1928: Josep Rius i Serra, «Més documents sobre la cultura catalana medieval», *Estudis Universitaris Catalans*, IEC, Barcelona, 1928. (reeditat dins *Miscelanea mn. José Rius Serra*, Sant Cugat del Vallès, 1965, vol. I).

RIUS I SERRA 1945-1947: Josep Rius i Serra, *El cartulario de Sant Cugat del Vallès*, 3 vols., CSIC, Barcelona 1945-1947.

ROCA 1888: J. Narcís Roca, «Recuerdos de la historia y los monumentos de Gerona», *Revista de Girona*, 1888.

ROCA 1888: J. N. Roca, «Los templos y claustros románicos de Gerona», *Revista de Gerona*, XII (1888), p. 208-216.

ROCA I COSTA 2014: M. Carme Roca i Costa, *Abadesses i priores a la Catalunya Medieval*, Ed. Base, Barcelona, 2014.

ROIG 1678: J. G. Roig i Jalpí, *Resumen historial de las grandezas y antigüedades de la ciudad de Gerona*, Barcelona, 1678.

ROIS MAUDITS 1998: AAVV, *L'art au temps des rois maudits. Philippe le Bel et ses fils*, Catàleg d'exposició, París, 1998.

ROLLAND 1924: P. Rolland, «Expansion tournasienne au XI et XII siècle: art et commerce de la pierre», *Annales de l'Académie Royale d'Archéologie de Belgique*, LXXII (1924), p. 175-219.

ROSENMAN 1983: Barry Charles Rosemnan, *The Royal Tombs at the Monastery of Santes Creus*, UMI. Dissertation Service, 2004 (tesi a la University of Minnesota, 1983).

ROURA 1988: Gabriel ROURA, *Girona carolíngia. Del 785 a l'any 1000*, col. Quaderns d'Història de Girona, Diputació i Ajuntament de Girona, 1988.

ROURA 1998: Gabriel Roura, «El culte als Quatre Sants Màrtirs de Girona», *Analecta Sacra Tarraconensia*, XLI (1998), p. 711-719.

RUBIÓ 1908: A. Rubió i Lluch, *Documents per l'història de la cultura catalana mig-eval*, vol. 1, IEC, Barcelona, 1908.

RUBIÓ 1921: A. Rubió i Lluch, *Documents per l'història de la cultura catalana mig-eval*, vol. 2, IEC, Barcelona, 1921.

SABATER 1941: J. R. Sabater, «Los Nummulites de Cataluña», *Anales de la Escuela de Peritos Agrícolas y Superior de Agricultura y de los Servicios Técnicos de Agricultura*, 1-2 (1941), p. 15-26.

SACARÈS 2012: Miquela Sacarès Taberner, «Dispositor sum sanitatis, el sepulcre de Ramon Llull», *Locus Amoenus*, 11 (2011-2012), p. 55-77.

SANAHUJA 1965: Fra Pere Sanahuja, *Història de la ciutat de Balaguer*, Ajuntament de Balaguer, 1965 (3a edició, 2002).

SÁNCHEZ 2017: C. Sánchez, *Bastir la catedral. Organización del taller, estatus y rol del artista en el arte medieval hispano (1000-1230)*, tesi doctoral de Carles Sánchez Márquez (TDX), dirigida pel Dr. Castiñeiras.

SANJUST 2010: Cristina Sanjust i Latorre, *L'obra del reial monestir de Santa Maria de Pedralbes des de la seva fundació fins al segle XVI. Un monestir reial per a l'orde de les clarisses a Catalunya*, ed. UAB i Institut Mòn Juïc, col. *Cum Laude*, 3, Barcelona, 2010.

SAN PETRILLO 1951: Barón de San Petrillo, *Pedro Boil Fundador del Aula Capitular*, dins *Valencia-Atracción*, núm. 198 (juliol 1951).

SCHWARTZBAUM 1981: E. Schwartzbaum «Three Tournai tombslabs in England», *Gesta*, XX-1 (1981), p. 89-97.

SEMSA-LIBANO 1982: J. A. Semsá i A. Libano, *Léxico del comercio medieval en Aragón (siglo XV)*, CSIC-Institución Fernádo el Católico, Zaragoza, 1982.

SIMSON 1980: O. von Simson, *La catedral gótica*, Ed. Cátedra, Madrid [1956].

SOBRADIEL 1998: Pedro Ignacio Sobradíel, *La arquitectura de la Aljafería*, Gobierno de Aragón, Zaragoza, 1998.

SOBREQUÉS 1957: Santiago Sobrequés, *Els barons de Catalunya*, Barcelona, 1957.

SOLÀ-MORALES 1961: J. M. de Solà-Morales, «En torno a la Capilla de D. Leonor de Cabrera de la Seo gerundense», *Revista de Girona*, 17 (1961), p. 7-21.

SOLDEVILA 1971: Ferran Soldevila, *Les quatre grans cròniques*, Ed. Selecta, Barcelona, 1971.

SUREDA 2010: Marc Sureda, «Ut corpus sit conformis novo capiti (1347) El pas de la capçalera a la nau en la construcció de la catedral gòtica de Girona», *Studium Medievale*, III, 2010, pp. 271-304.

TEIXIDOR 1949-1952: J. Teixidor (O.P.), *Capillas y Sepulturas del Real Convento de Predicadores de Valencia*, Acción Bibliográfica Valenciana, València, 1949-1952.

TERÉS 1987: M. Rosa Terés i Tomàs, *Pere ça Anglada. Introducció de l'estil internacional en l'escultura catalana*, Proa, Barcelona, 1987.

TRACY 1987: C. Tracy, *English Gothic choir-stalls 1200-1400*, London, 1987.

TRENCHS 2011: Josep Trenchs Ódena, *Documents de cancelleria i de mestre racional sobre la cultura catalana medieval*, M. T. Ferrer Mallol (coord.), IEC, Barcelona, 2011.

VALERO 2017: Joan Valero Molina, «De la pedrera a la catedral: singularitats en l'ús de la pedra a les seus de Barcelona i Girona», dins F. ESPAÑOL - J. VALERO (ed.), *Les pedreres medievals a la Corona d'Aragó*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2017, p. 217-236.

VERGARA 2002: F. Vergara Caffarelli, "Fonti documentarie per la storia delle tombe reali", M. ANDALORO, et al. (coords.), *Il sarcofago dell'Imperatore. Studi, ricerche e indagini sulla tomba di Federico II nella Cattedrale di Palermo*, Palermo, 2002 (1994-1999), p. 316-340.

VERRIE 1953: Frederic-Pau Verrié, *La vida del artista medieval*, Barcelona, 1953, p. 22.

VICAIRE 1974: M. H. Vicaire, «Le financement des Jacobins de Toulouse. Conditions spirituelles et sociales des constructions (1229-1340)», *Cahiers de Fanjeaux*, 9 (1974), p. 209-254.

VICENS VIVES 1940: «Francisco de Verntallat, vizconde de Hostoles», *Destino*, 147 (1940).

VICTOR 2004: S. Victor, *La construcció i els seus oficis a la Girona del segle XV*, Ajuntament de Girona, 2004.

VICTOR 2010: S. Victor, «La mobilité professionnelle des ouvriers du bâtiment : l'exemple de Gérone au XVe siècle », *Actes du congrès de la SHMESP*, Nice-2009: «*La mobilité au Moyen Age*», Paris, 2010.

VICTOR 2013: S. Victor, «De la confrérie à la confrérie de Métier : mutation des structures d'encadrement d'assistance et de charité dans le monde pré-industriel à Gérone, XIII-XVe siècles», *Settimana di Studi Istituto F. Datini Assistenza e solidarietà in Europa. Secc. XIII- XVIII*, Prato, 2013.

VILLANUEVA 1850 : J. Villanueva, *Viaje literario por las iglesias de España*, Imp. Real Academia de la Historia, Madrid, 1850, vol. XII.

VINYLES 1976: Teresa Vinyoles i Vidal, *Les barcelonines a les darreries de l'Edat Mitjana (1370-1410)*, Barcelona, 1976.

VIVES 1969: J. Vives i Miret, *Reinard des Fonoll. Escultor i arquitecte anglès renovador de l'art gòtic a Catalunya (1321-1362)*, Barcelona, 1969.

VORAGINE 1982: J. de la Vorágine, *La leyenda dorada*, Ed. Alianza, Madrid, 2 vols.

WHITE 1987: J. White, *Arte y arquitectura en Italia 1250-1400*, Ed. Cátedra, Madrid, 1987, [1966].

WILLIAMSON 1997: P. Williamson, *Escultura gòtica 1140-1300*, Ed. Cátedra, Madrid, 1997 [1995].

WITTKOWER 1980: R. Wittkower, *La escultura: procesos y principios*, Ed. Alianza, Madrid, 1980, [1977].

- APÈNDIXS -

APÈNDIX I

PEDRERS ACTIUS A GIRONA (1200 - 1300).
ASSAIG DE DICCIONARI BIOBIBLIOGRÀFIC.

APÈNDIX II

ESCULTURA FUNERÀRIA AMB PEDRA NUMMULÍTICA
A GIRONA I LA SEVA DIÒCESI (1200 - 1300).

APÈNDIX III

DOCUMENTS. MOSTRA DOCUMENTAL REPRESENTATIVA
DE L'ACTIVITAT DELS PEDRERS I LA SEVA OBRA
(1300-1350).

APÈNDIX IV

**PEDRERS ACTIUS A GIRONA (1300 - 1350).
ASSAIG DE DICCIONARI BIOBIBLIOGRÀFIC.**

APÈNDIX V

**ESCULTURA FUNERÀRIA AMB PEDRA NUMMULÍTICA
A GIRONA I LA SEVA DIÒCESI (1300 - 1350).**

APÈNDIX VI

**TAULA DE MESURES DE COLUMNES
DE GALERIES I CLAUSTRES.**

APÈNDIX VII

**TAULA DE MESURES DE COLUMNES
DE FINESTRES I ALTRES ELEMENTS.**

APÈNDIX I

PEDRERS ACTIUS A GIRONA, S. XII - XIII ASSAIG DE DICCIONARI BIOBIBLIOGRÀFIC

Aquest apèndix és un assaig de diccionari biogràfic de pedrers actius majoritàriament al segle XIII, ara que per primer cop podem establir una mínima seqüència (per ordre cronològic). Estan presentats per ordre alfabètic, amb les corresponents referències arxivístiques i bibliogràfiques. Cada pedrer compta amb nom, cognom, cronologia relativa (el màxim de precisa possible) i una síntesi biogràfica (limitada a la naturalesa dels documents exhumats). Per tal d'alleugerir al màxim el text, he abreujat la majoria d'indicacions d'arxiu, així com les datacions. Per a una bona interpretació del diccionari, detallo tots els abreujaments:

ACGAX	Arxiu Comarcal de la Garrotxa	kal	kalendias o kalendis
ADG	Arxiu Diocesà de Girona	non	nonas o nonis
AHBC	Arxiu Històric de la Biblioteca de Catalunya	idus	idus
AHG	Arxiu Històric de Girona	idi	idibus
AMG	Arxiu Municipal de Girona	jan	januarii
cf.	conferre	feb	februarii
f.	foli	mar	martii o marcii
p.	pàgina	apr	aprilis
reg.	registre	mad	madii o maii
		jun	junii
		jul	julii
		aug	augusti
		sep	septembris
		oct	octobris
		nov	novembris
		dec	decembris

NOM	COGNOM	CRONOLOGIA	SÍNTESI BIOGRÀFICA	REFERÈNCIES
Andreu	Abaci	...1256...	Vivia al burg de Sant Pere de Galligants. Amb la seva esposa Ramona, l'any 1256 comprà a Guillema, vídua del pedrer Pere Maxella, una trilla inclosa en l'alou de la Seu de Girona.	BIBL: MALLORQUÍ 2013 (I), doc. 289, p. 402-403.
Arnau	Cadell	c. 1150 †1221	D'origen incert, gironí o ceretà, és el mestre conegut més important del romànic català. A ell i el seu taller s'atribueixen els claustres de Girona i Sant Cugat del Vallès, entre d'altres peces de menor entitat. Testà a Girona el 13 d'octubre de 1221. El capítol fundà un aniversari en el seu honor.	ARX: ADG, Pia Almoina, perg. 7589. BIBL: MARQUÈS 2008, p. 165; ESPAÑOL
Ramon	Cadell	...1221...	Nebot d'Arnau Cadell i deixeble seu, era integrant del taller. El mestre li deixà en testament « <i>culsitram et scamptum [...] vascula que habeo in domibus meis apud Sanctum Cucuphatem</i> ».	ARX: ADG, Pia Almoina, perg. 7589. BIBL: MARQUÈS 2008, p. 165.
-	"Catelló"	...1221...	Deixeble i afillat de mestre Arnau Cadell, aquest li ensenyava l'ofici des de Sant Joan del mateix any del testament (1221), o sigui que només portava uns 4 mesos de mestratge quan sobrevingué la mort del mestre.	ARX: ADG, Pia Almoina, perg. 7589. BIBL: MARQUÈS 2008, p. 165.
Pere	Clota o Saclota	...1257...	Habitant del burg de Sant Pere de Galligants. En ocasió d'una venda de Guillema, vídua del pedrer Pere Maxella, del 17 de desembre de 1257, signa com a testimoni al costat del moliner Salvi Savall, l'abat de Sant Pere, el monjo Arnau Sitjar, i Guillem de Pera, batlle del burg.	BIBL: MALLORQUÍ 2013 (I), doc. 297, p. 415-416.
-	Marquès	...1252...	Habitant del burg de Sant Pere de Galligants. L'11 de maig de 1252 és citat en un arbitratge per un litigi entre Bernat, abat de Sant Pere de Galligants, i Bernat, rector de l'hospital de Santa Maria, sobre parets mitgeres i portes entre els recintes, cobriment de clavegueres, les latrines de l'hospital, la forma de construir els porxos, amb arcs i pilars, de les cases del planiol de Sant Pere de Galligants.	BIBL: MALLORQUÍ 2013 (I), doc. 270, p. 367.

NOM	COGNOM	CRONOLOGIA	SÍNTESI BIOGRÀFICA	REFERÈNCIES
Pere	Maxella	..1221 +a.1256	Membre d'una família originària del veïnat de Maxella a Serinyà. L'any 1221 Arnau Cadell li llega en testament unes misterioses "vestes de imperiali" que no s'han pogut identificar amb cap tipus de roba conegut de l'època. Havia de ser antecessor directe dels pedrers Guillem i Arnau Maxella habitants, com ell, al burg de Sant Pere de Galligants. Estava casat amb Guillema Cerviana, i tenien un fill que el 1256 era menor, Guillem Pere. Pere havia mort aquell mateix any o just abans.	ARX: ADG, Pia Almoïna, perg. 7589. BIBL: MARQUÈS 2008, p. 165; MALLORQUÍ 2013 (I), doc. 289 p. 402-403; doc. 296, p. 413-415; doc. 297, p. 415-416;
Guillem	Maxella	...1267-1278...	Membre d'una família originària del veïnat de Maxella a Serinyà. Parent dels pedrers Pere i Arnau Maxella. El 1269 apareix de testimoni al testament d'Agnès de Foixà, signant al costat de mestre Bartomeu. Personatge de certa nomenada al burg de Sant Pere de Galligants, fou marmessor de Miquel Pellicer (1267) i Jaume Olives (1278).	ARX: ADG, Pia Almoïna, perg. 2-7190. ASD, perg. 203. ADG, Pia Almoïna, perg. 2-3575. BIBL: MARQUÈS 1997, p. 423-427, doc. 286; MALLORQUÍ 2013 (II), doc. 331, p. 481-482; doc. 340, p. 494; doc. 383, p. 544-545.
Arnau	Maxella	c. 1250-1276...	Habitant del burg de Sant Pere de Galligants. Membre d'una família originària del veïnat de Maxella a Serinyà. Parent dels pedrers Pere i Guillem Maxella. Tenia un fill major d'edat, clergue.	ARX: ADG, Definicions, reg. D-152, f. 66.

NOM	COGNOM	CRONOLOGIA	SÍNTESI BIOGRÀFICA	REFERÈNCIES
-	Bartomeu	c. 1250-1295...	Habitant al burg de Sant Pere de Galligants (ben aprop de les pedreres) mestre Bartomeu, de cognom desconegut, és la figura cabdal en la introducció del gòtic escultòric en l'art català de la segona meitat del segle XIII. Es relaciona amb la família de pedrers Maxella. A Girona, a més d'algunes peces esparses en fons de museus i monestirs, se li ha atribuït el grup del calvari (md'A), la porta de la verge de Bellull i la tomba de Guillem de Montgrí (†1273). L'arquebisbe de Tarragona Guillem d'Olivella li encarregà la direcció d'obra de la porta de la catedral (1277) i n'esculpí la tomba (†1284). A banda de seguir dirigint les obres de la catedral, Bartomeu treballà en el sepulcre de Pere el Gran a Santes Creus per encàrrec de Jaume II, entre 1291 i 1305 aproximadament, i se li pot atribuir el disseny de les columnes del campanar de Santa Àgata de Barcelona.	BIBL: FINKE 1908, II, p. 905-906; CAPDEVILA 1935, p. 34-35; DEL ARCO 1945; BLANCH 1951, p. 173; FREIXAS 1983, p. 99-103; ROSENMAN 1983; DALMASES – PITARCH 1984, p. 120-121; DALMASES – PITARCH 1985, p. 187-196; COMPANYYS-MONTARDIT 1986, p. 19-30; MARTÍ DE BARCELONA 1991, doc. 109; MARQUÈS 1997, doc. 286, p. 423-427; ESPAÑOL 1999a; ESPAÑOL 1999c; FREIXAS 2002a, p. 223; BARRACHINA 2004, p. 117-135; BARRACHINA 2007, p. 53-65; TRENCHS 2011, doc. 152, p. 104; MALLORQUÍ 2013 (II), doc. 340, p. 494.
	Guillem Puig	...1278...	Amb la seva esposa Juliana, el 17 de gener de 1278 comprà una casa amb pati o plaça a Pere Miquel. Ambós eren habitants del burg de Sant Pere. La casa era en la zona denominada dels molins de Sant Pere, dins la parròquia de Sant Feliu de Girona.	BIBL: MALLORQUÍ 2013 (II), doc. 379, p. 542.
	Berenguer Caselles	c. 1280-1290...	El 1290 es casà amb Elisenda, filla del cavaller Arnau de Camós.	ARX: ADG, Pia Almoina, pergs. 2-1567 i 2-1756.
	Arnau Savarrès	c. 1280-1294...	L'any 1294 tenia diverses cases al burg de Sant Pere de Galligants, i apareixen com a afrontació en una lloació feta per Maria, esposa del sabater Bernat Maxella.	ARX: Pergamins de l'Ajuntament de Girona, núm. 484. BIBL: VILLAR-SURIA 2005, doc. 94, p. 93.

APÈNDIX II

ESCULTURA FUNERÀRIA AMB PEDRA
NUMMULÍTICA A GIRONA
I LA SEVA DIÒCESI (1200 - 1299)

Dins de la ciutat

- 24 ELEMENTS -

ANY	MES, DIA	PERSONATGES	Grup	LOCALITZACIÓ	REFERÈNCIES
†1214	Maig 14	Arnau de Creixell, bisbe de Girona (1199-1214)	L	Catedral, claustre, galeria de tramuntana.	NONÓ 2003, núm. 53; MARQUÈS 2009, núm. 4, p. 52-53
†1227	-	Alemaný d'Aiguaviva, canonge i sagristà major de la seu	Lp	Catedral, claustre, galeria est	NONÓ 2003, núm. 71; MARQUÈS 2009, núm. 5, p. 53.
1243?	-	Arnau de Sitjar? i filla Arnaleta	S	St Feliu Ext creuer sud	-
Ca. 1250	-	Orval	F	Catedral, dipòsit lapidari	MARQUÈS 2009, núm. 7, p. 54.
†1273	Juny 21	Guillem de Montgrí, sagristà major de la seu, arquebisbe electe de Tarragona 1225-1234.	J	Catedral, sobre la porta d'accés al claustre.	MARQUÈS 2009, núm. 8, p. 55.
†1273	Juliol 7	Bernat de Queixàs, canonge	L	Catedral, claustre, galeria de migdia	NONÓ 2003, núm. 93; MARQUÈS 2009, núm. 9, p. 56-57.
†1273	Setembre 22	Arnau de Miana, ardiaca d'Empordà	L	Catedral, claustre, galeria de migdia.	NONÓ 2003, núm. 95; MARQUÈS 2009, núm. 10, p. 57.
†1273	Desembre 12	Fra Guillem, rector d'Hostalric	L	Sant Pere de Galligants.	-
†1276	Agost 23	Ramon d'Albussà	Lp (C4)	Catedral, claustre, galeria de migdia	NONÓ 2003, núm. 98; MARQUÈS 2009, núm. 11, p. 58-59.
†1279	Febrer 20	Pere de Castellnou, bisbe de Girona (1254-1279)	L	Catedral, capella de Santa Magdalena	MARQUÈS 2009, núm. 12, p. 59.

ANY	MES, DIA	PERSONATGES	Grup	LOCALITZACIÓ	REFERÈNCIES
1281?	-	Ramon de Montagut	L	St Feliu Ext. mur sud naus	-
†1283	Maig 4	Pere Blancuser? sagristà	L	St Feliu Ext. mur sud naus	-
†1290	Setembre 9	Joan de Mercadal	L?	St Feliu Ext. mur sud naus	-
†1290	Octubre 8	Dalmau de Peratallada, abat de Sant Feliu (1274-1290)	L	St Feliu Ext. mur sud naus	-
s. XIII	-	Mateu Escolà?	L?	St Feliu Ext. mur sud naus	-
s. XIII	-	-	L	St Feliu Ext. mur sud naus	-
s. XIII	-	-	L	St Feliu Ext. mur sud naus	-
s. XIII (fin.)	kal dec	Berenguer, sagristà de Sant Feliu	L	St Feliu Ext. mur sud naus	-
s. XIII (fin.)	-	[família Sant Celoni]	L	St Feliu Ext creuer sud	-
†1291	Maig 8	Berenguer de Vilert, bisbe de Girona (1279-1291)	L	Catedral, claustre, galeria de sol ixent.	Nonó 2003, núm. 70; MARQUÈS 2009, núm. 13, p. 60.
†1291 †1292	Juliol 9 Setembre 12	Ramon de Palol, notari de la cúria del bisbe Boneta, esposa seva	E2	Catedral, dipòsit lapidari	MARQUÈS 2009, núm. 13, p. 60-61.
†1292	Maig 19	Beatriu, senyora de Torroella	L	Sant Pere de Galligants.	-
†1292	Desembre 9	Bernat d'Avinyó, abat de Sant Feliu (1290-1292)	L	Sant Feliu de Girona Exterior mur sud naus	-
†1293	-	Arnau de? Cavaller	E2	Sant Pere de Galligants.	-

Fora de la ciutat

- 9 ELEMENTS -

ANY	MES, DIA	PERSONATGES	Grup	LOCALITZACIÓ	REFERÈNCIES
†1226	Juny 27	Ponç Guillem (de Torroella?)	L	Santa Maria d'Ullà	<i>Epigrafi...</i> II, núm. 38, p. 144-145.
†1227	-	Berenguer d'Albucà, jutge	L	Sant Pere de Besalú	<i>Epigrafi...</i> III, núm. 15, p. 88-89.
†1248	Desembre 22	Guillem de Palol, sagrista	PL	Sant Martí d'Empúries	<i>Epigrafi...</i> II, núm. 4, p. 64-65.
†1268 (1267)	Gener 4	Ramon Seguí, prior	L	Santa Maria de Lledó	<i>Epigrafi...</i> III, núm. 41, p. 146-147.
†1278	Maig 24	Garsenda, senyora de Vilajoan, esposa de Bernat de Pontós.	L	Santa Maria de Vilajoan, Garrigàs.	<i>Epigrafi...</i> II, núm. 49, p. 168-169.
†1281	Novembre 21	Jaquesi?	L	Sant Esteve de Vilacolum, Torroella de Fluvià	<i>Epigrafi...</i> II, núm. 60, p. 190-191.
†1291	Abril 3	Berenguera, muller de Pere Gifreu.	L	Sant Llorenç d'Espinavessa, Cabanelles	<i>Epigrafi...</i> III, núm. 53, p. 170-171.
†1291 †1308	Desembre 1 Maig 7	Arnau de Terrades d'Ullastret Pere de Terrades d'Ullastret (fill de l'anterior)	E4	Sant Pere d'Ullastret	<i>Epigrafi...</i> II, núm. 64, p. 198-199.
†1294	Novembre 21	Arnau de Vilatenim, cavaller	L	Sant Joan de Vilatenim	<i>Epigrafi...</i> I, núm. 79, p. 206-207.

— APÈNDIX III

SELECCIÓ DE DOCUMENTS REPRESENTATIUS (1300-1350)

Aquest apèndix està construït a partir de dos grups principals, entrecreuats en rigorós ordre cronològic. El primer és l'edició, revisada i corregida, de tota la documentació publicada o simplement citada (i aquí publicada) fins ara referent a la pedra de Girona com a material escultòric. El segon és una tria de la documentació inèdita localitzada durant la preparació d'aquest estudi, de forma que es publiquen tots els assentaments amb referències directes a obres, però també una tria d'altres de rellevants, com a mostra, de la vida dels pedrers de la ciutat (contractes d'aprenentatge, etc). Per tal d'alleugerir al màxim el text, presento les parts principals o rellevants dels documents, obviant sovint les clàusules. Per a una bona interpretació de l'aparell crític, detallo tots els abreujaments:

ACGAX	Arxiu Comarcal de la Garrotxa	non	nonas o nonis
ABEV	Arxiu Biblioteca Episcopal de Vic	idus	idus
ACV	Arxiu Capitular de Vic	idi	idibus
ADG	Arxiu Diocesà de Girona		
AHBC	Arxiu Històric de la Biblioteca de Catalunya	jan	januarii
AHG	Arxiu Històric de Girona	feb	februarii
AMG	Arxiu Municipal de Girona	mar	martii o marci
		apr	aprilis
cf.	conferre	mad	madii o maii
f.	foli	jun	junii
p.	pàgina	jul	julii
reg.	registre	aug	augusti
		sep	septembris
		oct	octobris
		nov	novembris
		dec	decembris

1304, gener, 9. Besalú

Pere d'Ordis, mestre pedrer, es compromet amb Guerau, prior de Santa Maria de Besalú, a comprar i realitzar en pedra de Girona 14 capitells, 14 columnes i 15 bases per a una galeria del claustre de la canònica, valorada en 480 sous.

ACGAX, Notarials, Besalú, Llibre de negocis del priorat de Santa Maria de Besalú, 1283-1324, reg. 2088, f. 32r.

Publica: GALLEGO 2007, p. 185-187.

Magister Petrus [iuro] de Ordeis, pedrerius habitator de Sancto Celordnio [sic], promito vobis domino Geraldo, priori predicto, bona fide et per firmam stipulacionem quod ego sine omni vestra missione emam et faciam apud Gerunda [vel alibi] XIII columnas et XIII capiteles et X ~~HH~~ V basas, omnia bene piccata et facta –de petra alba- bene et concedenter [sic] ad cognitionem Raimundi de Bancho de Bisulduno vel unius magistri, ad formam tamen ~~col~~ grossi columbarum et ~~modo~~ –estatum- capitels et basarum que ~~columbe et capitels et basa~~ sunt in claustro ecclesie vestre Sancte Marie. Et cum dicte columbe, capitels et base fuerunt piccate et facte, vos faciatis ea deferri de Gerunda apud Bisuldunum –sine? mea misione, ad periculum tamen meum. Et quosque sint intus dictam ecclesiam –et post ea “~~faciam et~~”, promito extrahere lapides albas in parrochia Sancti Vincentii de Bisuluno vel apud Sirianum? vel parte versus occidente dicti claustrum –que est faciendi- ~~et alios lapides externos que fuerunt necessari ad opus dicte partis claustrum quos~~. Et cum fuerint in ecclesia vestra, ego piccem et aptem dictos lapides albos ad ornam aliarum partium dicti claustrum ~~at aptem alios lapides~~, sicut fuerint faciendum, et post ea promito facere et complere dictam partem claustrum que est versus cellerium dicte ecclesie. Et detis mihi manobres et fustam et calcem et habeatis mihi magistros necesarios ad opus dicte fuste abtande [...]

1304, desembre, 17. Besalú

Pere d'Ordis, mestre pedrer, reconeix haver rebut 480 sous per les obres realitzades al claustre de Santa Maria de Besalú.

ACGAX, Notarials, Besalú, Llibre de negocis del priorat de Santa Maria de Besalú, 1283-1324, reg. 2088, f. 34v.

Petrus de Ordeis, pedrerijs, habitator de Sancto Celedonio, confiteor et recognosco eodem bene pactatum inter [...] a vobis priore, ex omnibus illis ·ccccxxx· quos mihi dare promisistis pro complendo opere claustris ecclesie vestre sancte Marie. Quod opus vobis facere promisi sicut continetur instrumento ius confecto ·v·idi·januarii· anno transacto [...] vos absolvo. sine re. Testes Bernardus Moner [...] et Raimundus de Frigula, clericus.

3

1304, desembre, 17. Besalú

Pere d'Ordis, mestre pedrer, es compromet amb Guerau, prior de Santa Maria de Besalú, a fer dues finestres de pedra blanca, amb dues columnes, bases i capitells, destinades a la cambra del prior, situada sobre el celler de la canònica, per 80 sous.

ACGAX, Notarials, Besalú, Llibre de negocis del priorat de Santa Maria de Besalú, 1283-1324, reg. 2088, f. 34v.

Ideo promito vobis quod faciam duas finestrarum de petra alba cum duabus columnis intus ambas, et cum basis et capitels, in camera vestra supra cellarium ubi sunt tine vestre. Quod faciam supra dictas fenestras [...] de petra piccata. Et vos, in faciendo predictum, provideatis mihi et meis discipulis in commissione et potu et detis et habeatis mihi manobres et alia necessaria dicto operi. Et intercesi vos [...] ratione huius operis donetis et dare teneamini in completo dicto opere ·xl· solidos, et persolvatis mihi ·lxxx· solidos quos mihi debetis ex alia parte, quos remanent ad solvendum de aliis operibus quod vobis fecistis et pro columpnis quod a me emisti. Et nos Geraldus prior predictus firmamus .G. et promitimus solvere dictos ·xl· solidos ex una parte et ·lxxx· solidos...

4

1305, abril, 14. Besalú

Pere d'Ordis, pedrer, reconeix a Bernat Albert, procurador de Guerau, prior de Santa Maria de Besalú, el cobrament de 40 i 120 sous per l'obra de les finestres i altres obres realitzades, respectivament.

ACGAX, Notarials, Besalú, Llibre de negocis del priorat de Santa Maria de Besalú, 1283-1324, reg. 2088, f. 35r.

Petrus de Ordis pedrerius predictus concedo et recepisce per manus vestri Bernardi Alberti procuratoris dicti prioris, illorum ·lxxx· solidos quos dictus prior mihi debebat pro faciendo et complendo duabus fenestras supra cellarium dicte ecclesie ubi sunt tine vestre et dictis ·cxx· solidos aliis omnibus quibus dictus prior tenent usque nunc, vos et ipsum absolvo [...]

Testes Guilelmus des Vern, presbiter, et frater Raimundus.

5

1309?, gener, 30. Barcelona

Guillem Gallifa i Pere Llull informen al rei del bon estat dels infants, i també de l'estat de les obres del campanar de Santa Àgata, que estan a punt d'acabar-se, amb poca inversió més. Parlen de les columnes de pedra destinades al campanar, fetes a Girona, que havien d'arribar en poques setmanes.

ACA, CRD, Jaume II, caixa 70, núm. 13584.

Publica: Martí DE BARCELONA 1991, doc. 170, p. 164-165.

...Empero, senyor, tot dia hi obram [...] Empero, senyor, fem fer les colones de les finestres del cloquer de Gerona e devem ·les haver assí en Barchinona fetes e aacabades migant febrer ho abans, e veem, senyor, que de ço que vos hi avets assignat, s'anantara tant de la obra del cloquer que ab alguna altra pocha quantitat quey assignassets s'acabaria tot.

6

1309?, octubre, 17. Barcelona

Guillem Gallifa i Pere Llull informen al rei del bon estat dels infants, i també de l'estat de les obres del campanar de Santa Àgata, on cal decidir l'altura final i esperen el criteri del rei. Els obrers defensen que el campanar sigui el més alt possible, perquè serà més bell.

ACA, CRD, Jaume II, caixa 67, núm. 12887bis.

Publica: Martí DE BARCELONA 1991, doc. 180, p. 172.

...que ·l cloquer de la capella es muntat en agual del cap hon són les creus; perque, senyor, consellen alguns que puig pus alt del cap .xii. filades o plus, e puy que fesen les finestres qui pugaran d'alt tro a .xviii. palms e sera de cuvinent althea [...] empero, senyor, com pus althea serà la obra pus rica serà e de pus bella mostra.

7

1310, octubre, 16. Barcelona

Jaume ordena al seu tresorer Pere Marc que, dels diners de la cort, pagui cinc-cents sous barcelonesos al seu cirurgià Berenguer Sarriera per encarregar a Girona la talla de pedra per a la tomba provisional de la difunta reina Blanca, al convent de franciscans de Barcelona.

ACA, RC 147, f. 52v.

Publica: Martí DE BARCELONA 1991, doc. 193, p. 182. ROSENMAN 1983, p. 178; CINGOLANI-SAROBÉ doc. 56.

Iacobus, et cetera, ffideli thesaurario suo Petro Marcii, salutem et graciam. Dicimus et mandamus vobis quatenus de peccunia curie detis et solvatis ffideli cirurgio curie nostre Berengario de Riaria quingentos solidos Barchinone quos sibi pro scindendis lapidibus apud Gerundam ad opus sepulture illustris domine Blanche, inclite recordacionis regine Aragonum, consortis nostre karissime, dari per vos providimus et exsolvi. Et facta solucione, presentem ab eo recuperetis cum apocha de soluto. Data Barchinone XVII° kalendas novembris anno Domini millesimo CCC^o decimo.

Guilelmus Palou mandato regio, facto per Petrum Boneti.

8

1310, octubre, [25]. Barcelona

El rei encarrega a Berenguer Sarriera, cirurgià seu, que faci tallar pedres aptes per la tomba de la reina Blanca.

ACA, Cancelleria, reg. 238, f. 231r.

Publica: CINGOLANI-SAROBÉ, doc. 64.

[Fideli ci]rurgico suo [Berengario de Riaria], et cetera. Cum in cartis [...] sunt lapidis apti et pro[...] ad facien[d]o tum[u]lo ad opus illustrissime domine Blanche, felicis [r]ecordacionis [consortis nost]re, ideo vobis dicimus et m[a]ndamus quatenus [...] inc[ar]ricati[s] vos de perquirendo vel faciendo opera[r]i alios lapides s[...] pro[...]mus pro tumulo supradicto.

Data Barchinone [VIII°] kalendas no[ve]mbris anno Domini M^oCCC^oX^o.
[...] mandato regio facto per Petrum Martini.

9

1310, octubre, 27. Barcelona

El rei Jaume ordena al seu tresorer Pere Marc que pagui cinc-cents vint sous de Barcelona a de Jaume de Llirana per la compra d'un túmul de pedra per al cos de la reina Blanca.

ACA, Cancelleria, reg. 147, f. 61r.

Publica: MARTÍ DE BARCELONA 1991, doc. 197; ROSENMAN 1983, p. 178; CINGOLANI-SAROBÉ doc. 66.

Fideli thesaurario suo Petro Marci, et cetera. Cum nos emi fecerimus quendam tumulum lapideum ad opus sepulture illustris domine Blanche, regine Aragonum karissime consortis nostre bone memorie, a Iacobo de Lirana de Montemolono, precio quingentorum viginti solidorum Barchinone, ideo vobis dicimus et mandamus quatenus de peccunia nostre curie solvatis et tradatis dicto Iacobo quingentos viginti solidos supradictos. Et facta solutione, presentem recuperetis literam cum apocha de soluto.

Data Barchinone VI° kalendas novembris anno predicto.
Bernardus de Aversone mandato regio.

10

1311, desembre, 1. Girona

Pere des Bruc pedrer de Girona, ven a Ponç de Pinya, draper de Girona, 500 pedres de fil per 12 sous i 6 diners moneda de tern.

AHG, Notarials, Girona 5, Guillem Fuyà, 1311-1312, reg. 1, f. 65v.

Ego Petrus de Brucho petrarius Gerunde vendo vobis Poncio de Pinea, draperius Gerunde, quingentas petras lapides de filo bonos et pulchros et sufficientes precio ·xii· solidos et ·vi· denarios terno, ~~de quo precio sum a vobis bene?~~ Quos dictas D lapides de filo vobis pacare finem pla [...] in Carniprivo Quadragesime primo venturo. Ita quod tunc vobis complentur numerari [...] dictorum D lapidum [...]. Fideiussor Guillelmus Mercerii, filius Gueralli Mercerii, civis Gerunde.

Testes Jacobus Raffart scriptor Gerunde et Bonanatus de Tornavellis, civis Gerunde.

11

1312, setembre, 1. Girona

El rei Jaume encarrega a Bertran Riquer, mestre de les obres del Palau Reial, que vagi a Santes Creus, juntament amb Pere de Prenafeta, per prendre les mesures de la tomba del rei Pere i començar els preparatius per la construcció del seu sepulcre.

ACA, Cancelleria, reg. 240/1, f. 64r.

Publica: FINKE 1908, vol. II, p. 906; MATEU 1970, doc. II; ROSENMAN 1983, p. 178-179; CINGOLANI-SAROBÉ, doc. 83.

Iacobus, et cetera, f[i]deli suo Bertrando Riquerii, civi Barchinone et magistro operis palatii nostri civitatis ~~Barchinone~~ eiusdem, et cetera. S[i]gnific[amus] [vo]b[is] [n]o[s] ordinasse quod in monasterio Sanctarum Crucum fiat et construatur quoddam sepulcrum seu tumba similis illi in quo sepultum est corpus illustrissimi domini regis Petri, clare memorie patri nostri, et providimus quod vos un[a] cum Petrum de Pennafracta, tenentem castrum nostrum civitatis Ilerde, intersitis personaliter in monasterio s[upra]dicto XV^a die presentis mensis septembris, ut ambo in simul, inspecto dicto sepulcro, recipiatis mensuras et ffo[rma]s ei[us]dem. Quare vobis dicimus et mandamus expresse quatenus in dicto monasterio die prefixa infallibiliter inters[i]ti[s], et [c]um ibi fueritis, vos, una cum dicto Petro, cui super hoc scribimus, recipiatis mens[uras] et f[or]mas predictas. Quibus receptis, dimisso ~~Petro~~ predicto Petro, qui ad dictam civitatem Ilerde continue redibit, vos atte[n]datis [cum] dictis mensuris et formis ad fidelem thesaurarium nostrum Petrum Marci qui vobis trad[eret] p[ec]cuni]am pro [sci]nden[d]is lapidibus apud Gerundam et aliis necessariis operi supradicto.

Qua peccunia recepta ex t[unc] in dicto opere [pro]ced[ati]s, et hoc aliquot non mutetis.

Data Gerunde kalendas septembris anno Domini M^oCC[C^o]XII°.

Bernardus de Aversone mandato regio.

12

1313, gener, 16. Calataiud

El rei Jaume escriu a Pere de Prenafeta perquè acudeixi a Santes Creus a començar les obres de construcció del seu sepulcre.

ACA, Cancelleria, reg. 240/2, ff. 133r-133v.

Publica: GIMÉNEZ 1904, doc. II, p. 192; CINGOLANI-SAROBÉ, doc. 89.

Iacobus, et cetera, ffideli suo Petro de Pennafracta, ~~lapide~~ civi llerde, et cetera. Significamus vobis quod per litteram missam per venerabilem et religiosum abbatem monasterii Sanctarum Crucum m[o]nachis et fratrum ipsius monasterii existentibus in domo n[o]stra, intelleximus quod vos [v]eneratis ad ipsum monasterium pro construendis t[u]mulis ibidem quos mandaveramus con[st]rui in eodem, [...]vinebatis si provideretur vobis et operariis qui ibi [...] in vict[ual]i[bus] v[est]ris, sicque nos scribimus [...] quod pro[...] d[...]iis in dicto monasterio in necessariis vestris. Quare volumus ac vobis dicimus et m[and]amus quatenus incontinenti eati[s] ad dictum monasterium cum operariis necessariis ad dictos tumulos construend[os], et ad constructionem [...] intendatis, eosque fa[c]iatis et construatis prout dictus abbas, qui informacionem habet a nobis, [v]os d[u]x[erit] informandum. Ipse enim abbas providebit vobis et operariis qui vobiscum ibi fuerint in victualibus [...], et nos tam vobis quam ipsius operariis mandabimus satisfieri de salario competenti. Et misimus iam pro columpn[i]s [apud] Gerundam quas oportunis temporibus habere poteritis ad constructionem tumulorum predictorum. Et est i[n]tencionis nostre quod fiant sub uno tabernaculo quod construi volumus ad modum et formam et ad e[i]sdem me[n]suras quibus constructum est tabernaculum sepulture illustrissimi domini regis Petri, incl[i]te recordacionis patris nostri, prout dictus abbas vos de hiis duxerit informandum.

Data Calataiubi XVII° kalendas ffebruarii anno Domini M^oCCC^oXII^o.

Bernardus de Aversone mandato regio.

1313, juny, 11. Santa Coloma de Queralt

El rei Jaume ordena al tresorer Pere Marc que faci venir per mar fins a Tarragona, i des d'allí per terra fins a Santes Creus, les columnes que ha ordenat que es tallin a Girona destinades a la tomba de la reina Blanca.

ACA, Cancelleria, Varia 341/J, f. 4v.

Iacobus, et cetera, ffideli thesaurario suo Petro Marci, salutem et cetera. Dicimus et mandamus vobis quatenus columnpnas quas scindi fecimus apud Gerunda, necessarias monumenti illustris regine Aragonum, consortis nostre memorie recolende, faciatis aduci per mare usque ad civitatem Terrachone et subsequenter per terram usque ad monasterium Sanctarum Crucum, ubi monumentum construitur supradictum. Pretera, quia nos per aliam litteram nostram rogamus abbatem monasterii supradicti ut magistro operis dicti monumenti solvat qualibet septimana LX solidos in solutum precii pro quidem magister concessit et promisit monumentum facere antefatum, volumus et vobis mandamus quatenus quam cicius poteritis dicto quantum mutua(n)do de suo posuerit in opere supradicte. Et de eo quod sibi solveritis hac de causa recipiatis apocham ab eodem.

Data in villa Sancte Columbe de Queralt sub sigillo nostro secreto tercio idus iunii anno Domini M^oCCC^oXIII^o. Eximinus Petri mandato regio.

1321, maig, 26. Girona

Pere Vilar, de Vilavenut, es compromet a seguir el mestratge d'Arnau Cors, pedrer de Girona, per un període de dos anys.

AHG, Notarials, Girona-8, Guillem Desqués, reg. 1, 1321-1332. VII kalendas junii.

Cita: GUILLERÉ 1993, p. 469.

Petrus filius condam Jacobi de Villari de Villavenuto gratis et ex certa sciencia mitto et affirmo me ipsum tecum Arnaldo de Cursu petrario Gerunde, ad standum

tecum de hodie usque ad festum Sancti Vicentii primo instantem, et de ipso festo usque ad duos annos ex tunc sequentes et completos. Ita ut per totum dictum tempus maneam tecum et a te non recedam aliqua ratione sine tua licencia et voluntate. Et sanus tibi bonus fidelis paciens et legalis in omnibus et obediencia tuis preceptis, tam in tuo ministerio petrare quod me fideliter docetis quam in aliis. Et in auxilium mee provisionis dedi tibi ·XI· migerias bladi ad mensuram Balneolarum et ego providebo mihi in vestitu et calciamento hinc ad festum Sancti Vintcencii. Dapno etc. in omni etc. Et iuro per deum etc. vero tenearis mihi providere in sanitate per totum dictum tempus in victu et in qualibet infirmitate per ·VIII· dies et in duobus annis ultimis in vestitu et calciamento condecenter. Et ego restituam tempus fallitus siquid fuerit ratione infirmitatis vel aliter. Et ego Arnaldo de Cursu predictus supradictis consensiciens laudo hec et promitto tibi dicto Petro providere per totum dictum tempus in sanitate et per ·VIII· dies in qualibet infirmitate in victu et in duobus annis ultimis in vestitu et calciamento condecenter ac docere meum [officium]...

15

1322, agost, 9. Girona

Berenguer Rafel i Arnau Vidal, pedrers de Girona, venen a Berenguer Oller, ciutadà de Girona, 100 filades de pedra per a bastir els arcs del pont de Sterria, situat sobre el riu Terri, en el camí de Cornellà a Medinyà.

AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1322, reg. 2, f. 50v, 5 Idus Augusti.

Berengarius Raffael et Arnaldus Vitali petrarii Gerunde vendimus vobis Berengario Ollarii civis Gerunde ementi nomine [...] et ad opus pontis de Sterria C filatas arcus ad opus dicti pontis. Scilicet utriusque [...] ·L· filatas sit quod qualibet lapidis dicte filate de sexto duos palmos et medio de longitudinis et ·II· palmos de testa. Prout pro galgam quam vobis iam [...] tradidimus clarius ista patent. Et omnia vero predictorum vobis facimus precio XI denariis barchinonensis pro filata. Quod precium et cetera...

Testes Laurentius predictus et Guillelmus de Fonte de Fuxano.

1322, octubre, 15. Barcelona

Jaume II ordena al seu tresorer Pere Marc que pagui a la comunitat i l'abadessa Saura Descatllar 3.000 sous, destinats a l'obra del claustre superior del monestir de Sant Pere de les Puel·les de Barcelona.

ACA, RC 301, f. 266.

Publica: PAULÍ 1945, p. 71-72.

Jacobus etc. Ffidei thesaurario nostro Petro Marcii salute et gratiam. Cum nos [...] fuertem Devocionem quam gerimus ad religiosum monasterium beati Petri Barchinone et ex regia liberalitate nostra solita venerabili er religiose Saure de Castlario abatisse et conventui eiusdem monasterii tres mille solidos barchinonenses in auxilium operis claustris superioris per ipsam abbatissa incoati providimus tribuendos. Idcirco vobis dicimus et mandamus quatenus de peccunia curie nostre que est vel erit quod vos tribuatis et solvatis dicte abbatisse vel cui voluerit loco sui tres mille solidos supradictos. Servata cum ordinacione per nos facta super nostris injuriis et debitis per solvendis. Et facta solucionem presentem recuperetis literam cum apocha de soluto. Datum Barchinone idus octobris anno domini m^o ccc^o xx^o secundo.

1325 [s.d.]. Vic

El primer semestre de 1325 en Mateu, traginer, tramet a Girona 240 sous per pagar 4 columnes a en Berenguer Portell, amb destí al claustre de la catedral de Vic. A més, el traginer cobra 14 sous per transportar una de les columnes, i 15 per cadascuna de les 3 restants.

ABEV, ACV, Obra de la Seu, Obra del claustre, 1322-1403, (reg. 3/5), f. 19r.

Primerament tramès per en Matheu traginer de Gerona a n Portel qui ens fa les colones, per ·iiii· colones ·ccxl· solidos.

Item costa ·i· colona qui aduxere ·i· traginerius de Gerona de port ·xiiii· solidos

Item aduxere dimecres a ·xix· de iuny ·i· colona costa de port ·xv· solidos

Item aduxere disapte a ·xxi· dia de iuny ·i· colona costa de port ·xv· solidos

Item aduxere dimecres a ·xxiiii· de iuny ·i· colona costa de port ·xv· solidos

18

1326, febrer, 26. Vic

El canonge Francesc Terrés i Ramon Despuig, mestre major del claustre de la seu Vic, van a Girona per comprar 10 columnes a mestre Berenguer Portell, pel preu total de 30 lliures. Les despeses del viatge pugen a 41 sous i 6 diners.
ABEV, ACV, Obra de la Seu, Obra del claustre, 1322-1403 (reg. 3/5), f. 3r.

Item anam jo Francesch de Terrers et en Ramon Despuig mestre mayor de la claustre dimarts anatz de fabrer ·xxvi· dies per comprar corones a la claustre et despasem en meyar et civade et ostal et loguer de bèsties et altres mescions ·xli· sous ·ix· diners.

Item compram d'en Portel, mestre de pedra de Gerona ·x· corones per preu de ·xxx· libris e donam ·li de seyal ·c· sous.

19

1326, [s.d.] Vic

En Muntaner, traginer de Girona, cobra 3 sous i 7 diners pel transport de 3 capitells des de Girona fins a Vic.
ABEV, ACV, Obra de la Seu, Obra del claustre, 1322-1403 (reg. 3/5), f. 24r.

20

1329, novembre, 3. Girona

Guillem Palou, pedrer de Girona, ven a Bonujà Badoç, jueu de Girona, una finestra de pedra de dues columnes, a més de les llindes superior i inferior, i tot altre material que fos necessari.
AHG, Notarials, Girona 4, Ramon Viader, 1329, reg. 2, f. 143r. III nonas novembris.
Cita: GUILLERÉ 1993, p. 469, n. 160 (diu reg. 3 en lloc de 2).

Guillelmus de Palatiolo, petrarius Gerunde, gratis etc., vendo tibi Boniuha Badoç, judeo Gerunde, quandam fenestram lapideam duabus colonis et cum omnibus sibi necessariis et specialiter cum lausa plana de subtus et lausa plana

de supra et quam sine vestra missione excepto cemento ad hoc necesario quod sine vestra missione ad hoc impendas promitto paredare et [...] ubi volueris in pariete cui hospicii et quelibet columna habebit ·ix· palmos canne in longum vel in altum, et in formam longitudinis latam sufficienter. Et quod hoc fecero hinc ad primum instans festum sancti Vincentii...

21

1329, novembre, 3. Girona

Gironès Casals, pedrer de Girona, ven a Astruch de Clarмонт, jueu de Girona, 4 pedres d'11 pams de llarg, bones i ben fetes, per 45 sous, i promet col·locar-les al túmul de Salomó Bonafe, jueu de Girona, enterrat al cementiri de Montjuïc.

AHG, Notarials, Girona 4, Ramon Viader, 1329, reg. 2, f. 143v. III nonas novembris.

Cita: GUILLERÉ 1993, p. 469, n. 160. (diu reg. 3 en lloc de 2).

Gironesius de Casalibus petrarius Gerunde gratis etc. vendo tibi Astrucho de Clarmonte iudeo gerunde quoddam quadre lapidis longitudinis XI palmos canem quod de bono lapide et sufficienti primo picat sive cayirat, iuxta ritum tumulorum iudeorum paredat promitto ponere sine vestra missione apud monteitudahicum super tumulo Salamonis bonefidei iudei gerunde confiteor hinc ad primum instans festum natale domini. Et nisi etc. Dampno etc. Obligo cum vero pro precio dicti quadri dabis michi XLV solidos barchinonenses de terno inclusis in hiis XII solidos quos iam inde me actum confiteor habuisse et recognosco etc. Et ego astruchus de clarмонт promitto consento, promitto laudo hec CC promitto tibi dicto Geronesio XXVIII solidos res dicti precii solvere in primo venturo festo natale domini vel incontinenti cum tui compleveris secundum. Et nisi etc. dampno etc. Et obligo etc.

Testes Bernardus Campmayn et Guillemus de Clausis de Gerunde.

1331, febrer, 26. Girona

Bernat Domènec, pedrer oriund de Palau s'Ardiaca, es compromet amb Ramon de Porta, prior del convent de Sant Domènec de Girona, pel període d'un any, a treballar en la construcció d'una residència i a fer qualsevol altres feines relacionades amb la seva professió. Demana manteniment, intendència, tota la ferramenta necessària, i un salari de 160 sous, del qual ja n'havia cobrat 80 la passada festa de Sant Miquel.

AHG, Notarials, Girona 5, Ramon Serra, 1331, reg. 30, f. 19v.

Bernardi Domenici petrarius oriundus Palatio Ardiaconi ex certa scientia affirmo me ipsum vobiscum religioso fratre Raimundo de Porta, nunc priore domus fratrum praedicatorum Gerunde, de octava die introitus presentis mensis aprilis usque ad unum annum completum et continue subsequenter, promittimus vobis per firmam stipulationem quod per totum dictum tempus stabo et continuare faciam residenciam in domo praedicta, et frangabo sive talliabo petram et alia operabor ibidem ministerio meo petrarie, prout vos et vestris successores in ipso prioratu volueritis et ordinavistis, et circa promitto fideliter et vitaliter me habere [...] Vos vero teneamini providere in comestione et potu condecenter, dando mihi panem frumentum, per totum dictum tempus, tamen diebus festivis. Quod aliis me existente satis et dare et ministrare mihi ferramenta necessaria, ac etiam me recolligere ad jacendum, et dare mihi pro solidata ·clx· solidos de quibus mihi solvetis medietatem in festis Sancti Michaelis...

Testes Franciscus de Laperto et Raimundus Simonis, comorantes Gerunde.

1330, abril, 24. Girona

Arnau de Mont-Rodon, vicari del bisbe, i el capítol de la Seu, congregats a la capella de Sant Joan, nomenen mestre major de l'obra de la Seu el mestre d'obres gironí Guillem Cors. Les parts acorden que el mestre rebrà 3 sous per dia treballat i una paga extra de 100 sous el dia de Nadal de cada any. Es pacta que en cas de no treballar-hi, ja sigui per absència, malaltia o perquè les obres s'han aturat per raons tècniques, el mestre no cobri el salari.

ADG, Notularum, reg. G-7, f. 43v.

Publica: FITA 1873, p. 103.

Magister operis sedis.

Conventum est intus Arnaldo de Monterotundo vicarius domini episcopi et capitulum in volta Sancti Iohannis congregatum quod Guillelmus de Cursu, magister operis qualibet die non festivi per totum anni [...] recipiat de bonis operis .III. solidos pro salario et labore. Item ultra id recipiat in anno .C. solidos in una solucione in primo festo Natalis domini [ratlla] Et si forte infirmaretur, quod absit et taliter quod non posset venire ad ipsum opus, quod nichil recipiat ultra mensem, et labso [sic] mensem, recipiat ut prius. Et si opus cessaret quod non haberet unde posset ibi operari, quod in eo casu similiter nichil recipiat, nisi dicti .C. solidos terno. Et quod ipse magister bene et fideliter se habeat et iuravit. Et si forte dictus magister absentaret se a civitate, quod in eo casu nichil recipiat. Et hanc conventionem firmavit dicus Guillelmus de Cursu de tota vita sua. Et similiter capitulum firmavit predicta, dum ipse fuerit idoneus ad prosequendum [sic] opus predictum et personaliter laborandum.

Actum et firmatum .VIII. kalendas madii anno domini .M.CCC.XXX. Testes Castilio de Colle, Bernardo de Bosco, clerici Gerundensis. Et Vital d'en Solars, subscriptos ecclesie sedis.

1331, abril, 16. Girona

Guillem Busquet, pedrer de Girona, reclama a Simó de Llor, mercader i procurador especial seu, els imports que li deu Jaume Clarмонт, mercader de Mallorca, a raó de 6 parells i mig (13) columnes, amb els seus complements, de 9 i 10 pams a la cana de Montpeller, que havia enviat a l'illa ja feia un temps.

AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1330-1331, reg. 11, f. 88r. XVI kalendas maii.

Cita: ESPAÑOL 1999, p. 102, n. 128.

Guillelmus Busqueti petrarius Gerunde constituo et ordino vos Simonem de Lauru mercatorem presentem certam procuratorem meum certum et speciale ad petendo exigendo et reclamando per me et nomine meo a Jacobo Clarмонт, mercator cive Maiorice, et eius bonis illa sex paria et medium columpnarum lapidearum cum earum furnimentum et apparatus quarum aliquam continent in longitudine ·IX· palmos ad canam Montispessulani et aliquam ·X· palmos eadem cannam. Que omnia tradidi in Maiorice... (il·legible)

1331, juny, 25. Girona

Berenguer Cervera, pedrer de Girona, promet al draper gironí Bernat Venrell des d'aquell moment fins a la Mare de Déu d'agost (15 agost) obrar els murs frontals de dos solars situats a l'horta de Fontanilles i que el primer rep en emfiteusi del segon.

AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1331, reg. 12, f. 61r-v. VII kalendas julii.

Berengarius de Cervaria, petrarius Gerunde, promitto sollempni stipulatione vobis Bernardo Venrelli, draperio Gerunde, et vestris, et hoc pacto expresse, inter me et vos convento, quod [...], hinc ad festum Sancte Marie mensis augusti proxime, ego fecero et operatus fuero integriter tocium illos frontales illorum duorum patiorum que a vobis in emphiteosim sive ad acapitum recepi et sunt in orta vocata de Fontanilles, et qui patia adiunte sunt contigua [...] et sunt operanda....

1331, juliol, 8. Girona

Pere Constantí, vanover de Girona, lloga a Bernat Manlo per un any, una feixa d'hort anomenada "pedrera", a l'horta de Girona, durant un any, pel preu de 64 sous.

AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1331, reg. 12, fol. 83r.

Petri Contastini, vanoverius Gerunde, gratis etc. loco et titulo locationis concedo vobis Bernardo Manlo habitatori Gerunde, et quibus volueritis, quod ad unum annum consaiteadum, de die iovis proxime preteria circa, quandam fexiam meam orti, existente in orta Gerunde, vocata petraria, et affrontat ab oriente in fexia de na Jaca, a meridie in rego regali. Ita quod vos et quos volueritis dicto tempori satis et teneatis dictam fexiam orti etc. pro logerio ·lxiiii· solidos Barchinonensis quos mihi solvatis sic in festo Natale domini proxime medietatem cum factum dicti tempus aliam medietatem. Et sic promito hanc locationem et omnia etc. Et facere habere etc. Et bon expellere etc. Et obligo etc. Et ego dictus Bernardi Manlo laudo et promito vobis petro Contastini et vestris dictum loguetium solvere terminis predictis etc. Fide Arnaldi Manlo habitatori Gerunde qui obligo et recognosco.

1333, [s.d.] Vic

L'obrer del claustre de la seu mana que es pagui a Berenguer Portell, pedrer de Girona, l'equivalent a 4 columnes i algunes bases i capitells, part de les 21 columnes que Portell s'havia compromès a realitzar, amb les seves bases i capitells, per un import de 1.465 sous (70 sous per columna completa).

ABEV, ACV, Obra de la Seu, *Computum operis claustris*, 1333-1335 (reg. 3/2), f. 67r.

Cita: GUDIOL 1981, p. 35.

Et die presenti tenebat Berengarius de Portello, lapicida gerundensis de bonis operis, de precio columpnarum mille ·CCCC^{os}LXV· solidos, qui iam positi sunt in expensis factis per operarios, et de dictis mille CCCXLV (*sic*) debet tradere operi columpnas ad precium ·LXX^a· solidorum pro quolibet columpna cum suis capitello et base operatis.

De quibus die presenti miserat dictus Berengarius de Portello tres columpnas que sunt cum una quam dictus Berengarius debebat tornare de alio compoto in quodam operatorio Ffrancisci de Terrariis ante palatium episcopi. Et sic sunt ibi IIII^{or} columpne.

Item, sunt in dicto operatorio plures capitelli et bases quos dictus Berengarius misit ad civitatem Vicensis. Et de istis debet sibi satisfieri de quantitate quam ipse tenet. De quibus iam est solutum precium *del port* videlicet *dels capitels et ço de les bases*.

Item, eadem die Matheus, traginerius vicensis, debebat dicto operi ducentos solidos pro quibus debet aportare columpnas ad precium XII solidorum pro columpna tantum, sine capitello et base; de quibus die presenti iam aportaverat IIII^{or} columpnas, que iam sunt, ut predicitur, in dicto operatorio.

28

1333, [s.d.] Vic

Mateu, traginer de Vic, deu 200 sous a l'obreria perquè s'havia compromès a portar les 21 columnes, a 12 sous cadascuna, de les quals només 4 han arribat a Vic.

ABEV, ACV, Obra de la Seu, *Computum operis claustris*, 1333-1335 (reg. 3/2), f. 67v.

Cita: GUDIOL 1981, p. 35.

Item eadem die Matheum traginerius Vicensis debebat dicto operi ducentos solidos pro quibus debet aportare columpnas ad precium ·xii· solidorum pro columpna sine capitello et base. De quibus die presenti iam aportavantur ·iiii· columpnas qua iam sunt ut predice in dicto operatorio.

1334, gener, 4. Girona

Presentació del dot de Berenguera, filla del difunt Pere des Carrer, de la parròquia de Gurdis, però habitant a Girona, i de la donació propter nuptias de Bernat Domènec, pedrer de Girona, ambdues de 1.100 sous. Entre els testimonis hi ha el pedrer Berenguer Cervera.

AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Comte, 1332, reg. 4, pergamí a l'interior de la contracoberta.

Sit omnibus notum quod ego Berengaria filia Petri des Carrer quondam parrochie de Gurdis habitatrix Gerundegratis et ex certa scientia de et constituo pro dotem et nomine dotis tibi Bernardo Dominici petrario Gerunde cui deo volente nubam, mille centum solidum barchinonensium de terno in denariis ita in hanc dotem ego et tu simul dum vixerimus habeamus tenamus et possideamus cunctis diebus vite nostre, prout decet virum et uxorem. Et si prior obiero habeas et lucretis supradicta dote mea cum infante et sine infante pacte nuptiali ducentos solidos, et de tot residuo dicte dotis possim testari et meas facere voluntates. Simili modo et forma ego dictus Bernardus Dominici laudans omnia et singula supradicta, constituo in donacionem propter nuptias tibi dicte Berengarie quam deo volente [...] in uxorem alios mille centum solidos iamdicte monete barchinonense de terno. Ita ut hanc donacionem propter nuptias ego et tu simul dum vixerimus habeamus tenamus et possideamus omnibus diebus nostris prout decet virum et uxorem...

Actum est hoc pridie nonis januarii anno domini millesimo trecentesimo tricesimo secundo. Sig+num Berengarie filie Petri des Carrer, quondam Sig+num Bernardi Dominici predictorum, qui hec firmamus et laudamus. Testes huius rey sunt Arnaldus Buygues et Guillelmus de Bosch [...] et Berengarius Cervarie petrarius Gerunde.

1334, gener, 15. Girona

Perpinyà Bofill, de Maià de Montcal, es compromet a seguir el mestratge de Berenguer Cervera, pedrer de Girona, durant cinc anys.

AHG, Notarials, Girona 5, Francesc Simon, reg. 38, 1336-1337?, f. 11v.

Perpinianus filius Perpiniani Buffilii quondam de Mayano, affirmo me ipsum vobiscum Berengario Cervera petrerio Gerunde de festo Sancti Vincentii proxime nunc venturo, usque ad quinque annos completos causa adiscendi vestrum ministerium petrerie. Promitentes vobis quod per totum dictum tempus stabo vobiscum et faciam vestra negocia et ministeria licita et honorabilis in vestro ministerias in petrarie, et ero vobis fide et legalis et sollicitus, circa etc. et utilitatem vestram et a vobis non recedam ita per dictum tempus, aliquam ratione. Et si a vobis recederem precor asseret et vestrum possitis me utrique fero sanetus, capere seu capi facere et compellere ad complendum vobis tempus Perpiniani a restituere de dapno, vobis dederò et pro artificio vestro debeo et promit a vobis dare et solvere XL solidos de quibus vobis trado in presente XX solidos et XX solidos residuales vobis solvam in festis natalis domini primo venturo et faciam mihi ipse necessaria mea in vestitu et calciamento, in primo anno. Et si pro defectu pro dapno et totum etc. Obligo etc. Iurans per deum etc. Vos vero teneamini providere mihi in comestacione et potens condetenerere per totum dictum temporis et facere per quatuor annos ultimos quolibet anno, unam tunicam et unam par caligarum et duas camisas et duas bragas et sotlanas et caligas mihi necessarias et in ipsis quatuor annis duas cotas de panno livido vel vermilio. Fide Arnaldi Buffilii de Mayano, frater dicti perpiniani qui obligo, et renuncio, etc. Et ego Berengarii Cervera promito tibi dicto perpiniano docere te meum ministeris bene et fideliter etc.

Testes Petrus Ferrarii de Costa de Sancti martini et Petrus de Rippa de Gerunde.

31

1334, octubre, 4. Girona

Berenguer Portell, pedrer de Girona, reconeix a Bernat de Torrent, clergue, marmerssor de Berenguer de Pau, haver rebut 100 sous per l'obra de la seva tomba.

AHG, Notarials, Girona 4, Jaume Transfort, 1334, reg. 7, fol. 65r.

Cita: FREIXAS 1983, p. 342, n. 13.

Berengarius de Portello petrarius Gerunde confiteor et recognosco vobis Bernardo de Torrente, clerico et manumissori et executori testamenti venerabilis Berengario de Pavo, precentoris ecclesie Gerundense, quod quod [sic] de bonis

dicte manu solvistis mihi ·c· solidos barchinonenses de terno ex illo precio quod vos et alii vestri cum manumissores mihi solvere debetis pro tumulo quod facio ad sepeliendum vel reservandum ossa dicti precentoris quondam (...)

Testes Guillelmus Regis et Petrus de Planis, Gerunde comorantes.

32

1334, octubre, 8. Girona

Mateu Torner, pedrer de Girona, es compromet amb Guillem Fornells, ciutadà de Girona, a elaborar quatre canelobres de pedra amb les seves bases, capitells i tot el necessari, iguals que els que havia costejat el bisbe Pere de Rocabertí a la capella de Sant Vicenç de la seu. Preu pactat de 21 lliures.

AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1334, reg. 9, VIII idus oct. (original en mal estat).

Marchus Tornerii petrarius Gerunde per me etc. gratis etc. vendo vobis Guillellmus de Fornellis mercatori civi Gerunde, et vestris et quibus volueritis, quatuor candelabra lapidea cum capitellis et basis aliis sibi necessarias, que sunt [...] omnibus qualia sunt illa ·iiii· candelabra lapidea que similiter [...] altare sancti Vincentii situm in capella quam fecit construhere in ecclesia gerundensis dominus Petrus de Rochabertino, bone memorie episcopus Gerundensis, quo [...] candelabra et quolibet [...] que vobis vendo, sunt magis longior per unum palmum cane [quod?] dicta ·iiii· candelabra que sunt [...] dictum altare [...] videlicet ·xxi· libri barchinonenses de terno, de quibus solvistis mihi...

33

1334, novembre, 1. Girona

Berenguer Portell, pedrer de Girona, reconeix als clergues Bernat de Llac, Bernat de Torrent, i Ramon de Clota (menor d'edat), marmessors del canonge Berenguer de Pau, haver rebut els 300 sous per l'obra de la seva tomba, dels quals ja havia rebut anticipadament 100 sous.

AHG, Notarials, Girona 4, Jaume Transfort, 1334, reg. 7, fol. 94r.

Cita: FREIXAS 1983, p. 342, n. 13.

Berengarius de Portello petrarius Gerunde confiteor et recognosco vobis venerabilis Bernardo de Lacho, presbitero de capitulo, en Bernardo de Torrente et Raimundo de Clota, minori dierum, clericis ecclesie Gerunde, manumissoribus et executoribus testamenti venerabilis Berengario de Pavo, quondam precentoris dicte ecclesie Gerunde, quod ego a vobis habuique recepi inter omnes soluciones [...] illos trecentos solidos barcinonenses de terno ex illo precio vel logerio quod mihi dare teneamini ratione tumuli lapidei quod fabrico ad opus dicti precentoris quondam. De quibus ·ccc· solidos recepi et habui centum solidos per manus vestri dicti Bernardi de Lachu et ·cc· solidos per manus vestri dicti Bernardi de Torrente.

34

1334, novembre, 2. Girona

Bernat Pujol, de Torroella de Fluvià, es compromet a seguir el mestratge de Bernat Mercader, pedrer de Girona, durant cinc anys.

AHG, Notarials, Girona 4, Jaume Transfort (NC Ramon Viader), 1334, reg. 7, f. 97r.

Bernardus de Podiolo de Turrucella de Fluviano, gratis et ex certa scientia mitto et affirmo me vobiscum, Bernardus Mercaderii, petrario Gerunde, ad standum vobiscum pro discipulo hinc ad quinque annos continue sequentes et completos. Promittens tibi bona fide et per firmam stipulationem quod stabo vobiscum per totum dictum tempus et quod a vobis non recedam in sua dictum tempus aliquam rationem sine vestra licentia et voluntate et quod ero etc. quod obligo etc. et quod finito dicto tempore etc. Et si forte per defectum per dampnum etc. Obligo etc. Et ego in auxilium provisionis infrascripto dono et concedo vobis et vestris omnes fructus et expleta que infra dictum tempus provenient ad partem meam ex illa versana terre quam habeo et teneo in Sa Lancha de Vilacolumbo, que affrontat ab oriente in honore d·en Madir, et ab occidente in honore Simonis Vitalis de Villacolumbo, deductis mihi prius inde expensis et ·x· solidos quos debeo per ipsa terra scilicet Dulcie filie Johannis Mercaderii de Turrucella de Fluviano ·v· solidos et a·n Cornador de Turrucella de Fluviano ·v· solidos quos dever vos solvere teneamini de dictis fructibus vel expletis. Vos vero ratione promissorum per totum dictum tempus doccatis et doccere habeatis me bene et fideliter iuxta posse vestrum ministerium petrarie ac mihi provideatus

et providere habeatis per totum dictum tempus in victualibus et indumentis ac calciamentis mihi necessariis competenter, sine mea missione iurans etc. Et ego Bernardus Mercaderii predictis consenciens predictis laudo hec et promitto tibi dicto Bernardo [...] per firma etc quod ego tibi bene et fideliter [...] Testes Arnaldus de Vilagran de Gerunde.

35

1334, novembre, 9. Girona

Berenguer Portell, pedrer de Girona, reconeix a Pere de Marbuscha, canonge i obrer de la catedral de Vic, haver rebut unes quantitats per les obres realitzades i retenir 30 lliures i 5 sous per les obres que ha de realitzar en un futur, entre les quals hi ha certes columnes amb el seu arnès, 27 bases i 12 capitells, per a l'obra del claustre de la seu de Vic.

AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1334, reg. 16, f. 36v-37r. V idus novembris.

Berengarius de Portello, petrarius Gerunde, confiteor et recognosco vobis venerabili Petro de Marbuscha, canonico et operario ecclesie Vicensis, presenti, quod venistis mecum et ego vobiscum ad bonum pactum et legale compotum super omnibus et singulis operibus per me actenus factis ad opus operis supradictis et etiam traditis, et etiam super omnibus et singulis solutionibus inde mihi actenus factis. Quo compoto facto et diligenter examinato, est verum et certum quod usque ad presentem die est mihi integritur satisfactum in omnibus supradictis. Et ultra hec recognosco debere vobis dicto operario triginta libras et quinque solidos barchinonenses quas, ratione operis futuri faciendi per me, a vobis habui et cetera, ratione et cetera. Quocirca pro tanto vobis, quod iuxta pacta inter me et vos conventa, faciam et tradam [vobis?] hinc ad festum Pasche proxime, opera lapidea necessaria ipsi operi, et hoc usque ad complimentum dictorum denariorum [et] solutionem eorundem; et nichilominus [...] de [ope]ris [iam in]iciatis in sede Vicensis assereret se non rec[episs]e a m[e ?] [pro?] operis [predictis?] columnas cum earum arnesio, et ·XXX/VII\· bases, et ·XII· capite[llos], quod eo casu tenear restituere et tornare v[obis?] [...] inde deficeret, et habeam inde statim [...] pacto convento compoto dena[rriorum predictorum?] nec vobis et cetera. Hec igitur omnia et cetera, monete et cetera omnium.

Testes Bernardus de Podiolo de Castrofollito et Ffranciscus Vedocii.

1335, febrer, 25. Girona

Joan Arnau, calciner, ven a Bonanat d'Om, batlle de Sobreporta i ciutadà de Girona, 600 quarteres de calç "bone et bene cocte", al preu de 39 sous el centenar de quarteres (234 sous en total), a entregar el centenar cada setmana, en un màxim de 10 setmanes. Entre els testimonis hi ha Guillem Sacoma, pedrer de Cervià.

AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1335, reg. 17, f. 23r.

Johannes Arnaldi, calcinerius Gerunde, vendo vobis Bonanato de Ulmo, baiulo de Supraporta, civi Gerunde, et quibus volueritis, sexcentas quarterias calcis bone et bene cocte quas vobis tradere promito pro qualibet septimana proxime ·C· quarterias et in quolibet centerario dabo vobis unam quarteriam pro aventatico seu ternis/terminis (?) et etiam si magis inde volueritis et hoc mihi dixeritis infra ·x· septimanas proximas vendam vobis de ipsa calce usque ad complimentum M quarteriarum quas infra ipsas X septimanas teneamini recepisce, alia non tenere ad ipsum complimentum facere. Quam vendi predictorum vobis facio precio ·xxxix· solidos barchinonenses pro quolibet centenario ipsarum quarteriarum quas vobis trademus. Quod precium mihi solvere tenemini quolibet die jovis cuiuslibet septimane XXXIX solidos...

Testes Guillelmus de Cumba petrarius de Cerviano et Petrus Torrentis Gerunde.

1335, març, 4. Vic

Berenguer de Portell cobra 1.345 sous promesos per raó de 19 columnes amb les seves bases i capitells, però com que el preu pactat per columna és 70 sous (per tant, 1.330 sous), reconeix haver pres els 15 sous de la diferència com avançada per a pròximes comandes.

ABEV, ACV, Obra de la Seu, "Liber veneravilium operariorum claustris", 1335-1363 (reg. 3/3), f. 11r-v.

Cita: GUDIOL 1981, p. 35.

Quod ego Berengarius de Portello, lapicida civitatis Gerunde, confiteor et recognosco vobis venerabilibus Guillelmo de Sala, canonico, et Ffrancisco de Terrariis, beneficiato vicensis, /operariis operis claustris vicensis, quod venimus ego et vos in presencia videlicet venerabili et discreti Bernardi Natalis, canonici vicensis, ad verum, iustum et legale compotum, inter me et vos pluries /legitime\ examinatum, super illis mille et trescentis quadraginta et quinque solidibus barchinonensibus de terno quos ego receperam et habueram ~~per ma diversas solui~~ diversimode per manus vestri dicti Ffrancisci de Terrariis videlicet de bonis dicti operis dicti claustris, pro quibus mille ·CCC^{tis}· [qua]draginta quinque solidos fuit actum et comprehensum /inter me et vos\ quod in solucionem predictae pecunie qu[an]titatis ego facerem vobis ad opus dicti operis ~~colones~~ /columnas\ videlicet ad rationem per [unam?] columnam cum capitello et ab ça basa, septuaginta solidos dicte monete [*Al marge*: VI et habui prope II denarios terno ambo predicto Ffaranciscus de Terrariis]. Et est verum et in rey veritate consistit quod ego tradidi /vobis\ ~~de pre~~ pro predictis mille [·ccc·] quadraginta et quinque solidos /et in in solucionem eorundem\, decem et novem /columnas\ ~~colones~~ cum suis capit[ellis et] cum suis bases, ad rationem videlicet supradictam. Et sic ascendunt predict[um] /precium\ ad rationem predictam, ad mille trescentos et /triginta\ ~~quinquaginta~~ solidos d[e qui?]dem decem et novem columnis ~~cum suis apparatibus~~ remanent apud me s[ex sine] ~~apparatibus predictis suis apparatibus~~ /capitellis et sine bases\, quas colonas predictas sex ~~colonas~~ /columnas\ vobis tradere [et] deliberare promitto in civitate /Gerunde\ quando vobis placuerit seu statim cum inde a[utem?] vestri verba litera vel nuncio aut aliter quoquo modo super hoc monitus fuero sive [requi]situs. Etiam est verum et in veritate consistit quod de predictis mille CCC^{tis} et [quadraginta] et quinque solidibus per vos michi traditis, ut predictur, ~~computatis ratione~~ /pro quibus ~~visas~~ (?)\ predictas dec[em et novem] ~~columnas~~ /columnas\ quas ~~vobis feci~~ /vobis feci ad opus dicti operis, ut predictur\, ~~ad rationem predictam~~ non remanent per me (a) vobis ad re[cipiendum] tantum quindecim solidos. Quare, renunciando excepcioni quod predicta non existant ut predictur, ~~et doli ffacio vobis et bonis dictis operis~~ error, cautela et legi, ffacio vobis et bonis dicti operis ~~de predictis decem et novem columnis quas vobis~~ et de precio earundem /dictarum decem et novem columnarum cum suis capitellis et bases\ bonum finem et cetera, sicut melius et cetera. Pari quidem modo nos predicti [Guilelmus de] Sala et Ffranciscus de Terrariis /concedentes predicta omnia fore vera\ confitemur et recognoscimus vobis eidem Berengario [quod] est per vos nobis satisfactum /per modum predictum\, in predictis mille trescentis quadraginta et quinque solidibus

[...] ut predicatur habueratis et receperatis de bonis dicti operis per manus de mei dicti Ffrancisci, exceptis tamen ~~quindecim solidibus quatenus~~ et retentis / nobis et dicti operi, \ ex predictis mille CCC^{tis} quadraginta et quinque solidibus, quindecim solidos qui tantum per vos /nobis\ ex eisdem mille CCC^{tis} quadraginta et quinque solidibus remanent ut [predictur] ad tornandum, /et eciam //retentis nobis\\ predictis sex columpnis quas nobis tornare habetis ut predicatur, ex predictis decem et novem [columpnis].\ Renunciando et cetera. Ffacimus vobis et bonis vestris et vestrorum perpetuo de predictis [mille] CCC^{tis} quadraginta quinque solidibus /et eciam de dictis decem et novem columpnis, capitellis et basas,\ ~~bonum finem et cetera sicut melius~~ exceptis tamen ab istis /quindecim solidibus et eciam predictis sex columpnis\ quibus per vos /sole (?),\ ut predicatur, tantum remanent ad tornandum, bonum finem et cetera sicut melius et cetera. Insuper et verum est, ita confitemur vobis esse verum /nos iidem operarii,\ quod vos dictus Berengarius de Portello, ultra compotum tradidistis nobis et nos a vobis habuimus et recepimus viginti quatuor bases [quod?] est adhuc per nos vobis integriter /satisfacendum\ ~~satisfacere~~ et nichil de ipsis viginti quatuor ~~[vo] bis solvim vos et vos habuistis~~ vobis solvimus nec vos aliquid inde habuistis.

Nonodecimo kalendas ianuarii ABC.

[Testes] Bartholomeus de Ladernosa, lapicida vicensis, et Bernardus ça Sala, scholaris vicensis diocesis, [...] de Guasch, scriptor vicensis.

38

1336, juny, 5. Girona

Pere Puig, de Canet d'Adri, es compromet a seguir el mestratge de Berenguer Cervera, pedrer de Girona, durant sis anys.

AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, reg. 14, 1335-1336, s/f.

Petrus de Podio parrochie Sancti Vincentii de Caneto affirmo ad standum vobiscum quod Berengario Cervera petrario Gerunde a festum Sancti Felicis proxime venturum ad ·vi· annos proxime causa adiscendi ministerium petrarie. Provideatis mihi in tantes et potu, vestitu et calciatu et aliis mihi necessariis et iuro etc homagio firmat dictum Berengarii Cervarie.

Testes Guillelmus de Quexanis, minor dierum, draperii et Martinus sartoris Gerunde.

1336, novembre, 11.

Berenguer Portell reconeix haver rebut de Francesc de Terrers, obrer del claustre de la seu de Vic, 310 sous, per raó d'unes columnes per a la dita obra, i atenent el pacte econòmic assolit anteriorment.

ABEV, ACV, Obra de la Seu, "Liber venerabilium operariorum claustris", 1335-1363 (reg. 3/3), f. 48r-v. III idus novembris.

Cita: GUDIOL 1981, p. 35.

Quod ~~nos~~ /ego\ Ffranciscus de Terrariis, beneficiatus vicensis, operarius operis claustris novi Sedis Vicensis, et ego Berengarius de Portello, pedrerius et civis Gerunde, confitemur et recognoscimus nobis, scilicet alter nostrum alteri ad invicem, quod venimus nominibus predictis inter nos ad invicem ad bonum, verum, iustum et legale compotum, [Al marge: VI traduntur ambo dicto Ffrancisco de Terrariis] semel, secundo et pluries legitimum correctum et examinatum, de et super omnibus et singulis salariis et peccunie quantitibus in quibus vos dictus Ffranciscus de Terrariis, nomine dicti operis, /michi\ teneamini usque in hanc diem ratione quarumcumque colonarum per me factarum et transmissarum qualitercumque usque in hanc diem ad opus dicti operis claustris novi Sedis Vicensis, et ratione etiam quarumcumque peccunie quantitatum per ~~vos~~ me dictum Berengarium de Portello a vobis dicto Ffrancisco de Terrariis seu pro vobis receptarum usque in hanc diem pro dictis columpnis faciendis et per ~~vobis~~ me transmittendorum dicto operi, sic quod dicto compoto facto et legitime [ex]aminato, fuit inventum per ipsum compotum quod, coequatis receptis cum traditis, quod nichil de dictis peccunie quantitibus per vos dictum Ffranciscum [de] Terrariis michi /dicto Berengario\ seu per me receptis pro vobis usque in hanc diem [p]enes me dictum Berengarium remanet, ~~quantum~~ exceptis tantum /ex inde\ ~~tre trescentis decem solidos quos~~ nonaginta solidos quos ego dictus Berengarius recepi, ~~ultra columpnas~~ et penes me tantum inde restant, per me vobis ad tornandum, emerciandos in ~~columpnis~~ ~~ad~~ per me faciendis ad opus dicti operis. Est etiam certum, et vobis nomine predicto ego dictus Berengarius de Portello confiteor, quod tradidistis et delibrastis michi de presenti trescentos et decem solidos barchinonenses pro quibus promito et teneam facere ~~columpnas~~ ~~columpnas~~ ad opus dicti operis iuxta formam [colum]pni inde dare assueti, et modum inter me ~~et~~ dictum Berengarium et me dictum

Ffrancischum de Terrariis iam observatum et comprehensum. Et sic renuncio et cetera et errori et cetera /et legis et cetera\ ~~promito~~ ffacimus nobis nominibus predictis ~~ne~~ salvet (?) alter nostrum alteri ad invicem pro predictis omnibus et singulis bonum finem et cetera, sicut melius et cetera. Exceptis tamen /~~inde inde~~\ dictis nonaginta solidibus, ex una parte, et de dictis trescentis solidibus decem solidos ex altera, ~~quo~~ pro quibus ego dictus Berengarius habeo et teneam facere columpnas dicti operis ut supra continetur, ~~quas~~ quas columpnas ~~pro in~~ facere promito et deliberare sine omni questione et dilacione ~~sub obligatione et cetera~~ ~~pro in~~ intus civitatem Gerunde iuxta modum inter me dictum Berengarium et vos dictum Ffrancischum de Terrariis iam ~~comprehensum~~ observatum, [s]ub bonorum meorum omnium ypotheca.

Testes Berengarius ça Sala, Bernardus Moseors, cives, et Raimundus de Castlario, scriptor vicensis.

40

1340, juny, 22. Girona

Jaume de Salze, clergue de la Seu, dóna a Berenguera, vídua del pedrer Bernat de Narbona, originari del poble de la Palma (diòcesi de Narbona) una casa al carrer de Bellmirall, de les que són propietat de la catedral, al costat de la casa on viu Guillem de Cornellà, canonge obrer de la Seu a qui ha de pagar un cens de mig morabatí d'or anual. La casa l'havia comprada a Guillelma, vídua de Bernat de Llançà.

AHG, Notarials, Girona 4, Ramon Viader, 1340, reg. 4, f. 90r.

Jacobus de Salicie, clericus ecclesie Gerundensis, gratis etc. dono donacione irrevocabili inter vivos tibi Berengari uxori quondam Bernardi de Narbona, petrarii oriunde de Palma diocesis Nerbonensis, nunc vero mecum comoranti et vestris et quibus volueritis ad usum fructum quamdiu cum tu vixeris post finem meum in sustentatione vite tue, propter multa et gratia servicia que a te habui et recepi, totum illum hospicium quod habeo et teneo in civitate Gerunde in vico vocato de Belmiray. Et tenetur pro domini illius hospicii sedis Gerunde quod nunc tenet venerabilis Guillemus de Corniliano canonicus Gerundensis. Et affrontat ab oriente dictum hospicium quod tibi dono in dicto hospicio dicti Guillelmi de Corniliano, a meridie in domibus que fuerunt Bernardi de Beuda quondam, ab occidente in carraria publica, et a circio in domibus Mathei de Bisania bracerii

Gerunde. Ita ut tu vel tui seu quos volueritis... [...] Salvo iure dicti venerabilis Guillelmi de Corniliano et suorum successorum in hac parte in omnibus quibus dabatis inde tu et tui pro ratam partis quo dictum hospicium tenueritis censualiter annuatim in festo Sancti Michaelis mensis septembris medium morabatinum boni et fini auri sicut consuetum est actenus fieri et debet [...] Quod quidem hospicium emi a Guillelma uxore Bernardi de Lansa quondam, cum instrumento inde confecto ·x· kalendis septembris anno domini ·m·ccc·xxxv· in posse Arnaldi de Manso quondam notarii Gerunde.

41

1341, desembre, 17. Girona

Berenguer Cervera, pedrer de Girona, reconeix haver rebut 14 lliures de Bonanat Ferrer, jurat de la ciutat, per haver realitzat la construcció del portal d'en Pelegrí, al barri de l'Areny.

AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1341-42, reg. 29. XVI kalendas januarii.

Berengarius Cervarie petrarius Gerunde recongnosco vobis venerabili Bonanato Ferrario, jurato anni presentis civitatis Gerunde, quod vos solvistis mihi et ego a vobis habui et recepi numerando quatuor decem libri barchinonenses de terno quas mihi dare et solvere teneamini et promisistis de peccunia barre que nunc levatur in Gerunde. Et hoc pro constructione et opere quam quod fecit de et in portale dicte civitatis vocato d'en Pelegrin, quia actum et conventum exitit inter me et vos quod facerem construere meis missionibus dictum portalem predictis ·xiiii· libris prout in instrumento conventionis inde confacto in posse notarii infrascripti [...]

Testes Petrus Pelegrini et Bonanatus de Tornavellis cives Gerunde.

1341, desembre, 28. Girona

Pere Margayan, sabater de Girona, lloga una feixa de pedra als lapicides Guillem Bofill i Bernat Jaubert, de Girona. La pedrera es troba molt aprop del convent del Carme, al costat del riu Onyar.

AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1341-42, reg. 29. Festum Innocentium.

Cita: GUILLERÉ 1993, p. 460.

Petrus Margayani, sabaterius Gerunde, per me etc. gratis etc. loco et titulo locationis concedo vobis Guillelmo Bonifilii et Bernardo Jauberti, petrariis Gerunde, et vestris et quibus volueritis a festo sancti Andree proxime preterito ad duos annos venturos quandam petrariam (ratllat) prout signatur et terminatur ex illis petrariis meis quas habeo in feixia mea quam habeo iuxta hospicium meum quod est propte domum de Carmelo Gerunde, et iuxta rivum Undaris. Quod petraria affrontat ab circio in dicto hospicio meo, a meridie in petraria meam quam locavi Arnaldo Vives et a circio in petraria quam locavi a n Barners, petrario Gerunde. Ita per vos et vestris et quis volueritis teneatis dictam petrariam et in ea frangatis seu frangi faciatis a rupes ad vestram voluntatis per totum dictum tempus et omnes rupes quos fregeritis seu frangi feceritis infra dictum tempus sunt vestre proprietate et vestri et quorum volueritis titulo et ex tam huius presentis et locatonis set retineo mihi quod vos evellondo et frangondo dictas rupes teneatis dictam petrariam escombrandam et elapsis V dies pro contendo, duos et maiorieteritis. Quam locationem vobis a dicta petraria omnes rupes et lapides quas et quos ibi est egeritis aliter ex tunc facio ad dictum tempus pro logerio XX solidos barchinonenses. Datur pro dictorum nisi habeatur in rupibus V mangetibus fractas in dicta petraria duorum annorum de quo logerio mihi vel meis solvatis X solidos a dicto festo ad medium annum proxime venturo et inde medio in medium annum alios X solidos donet me satisfactum fuerunt in dicto logerio. Et si plis et et cum etc, constituto me etc, donet etc, quam etc, et de inde etc, constituto etc, promitens vobis quod infra dictum tempus non expellam seu expelli factovos nisi vestros a dicta petraria vestre maioris minoris aut similis locationis, vel alia ratione primo faticam vos etc. Et si fecit questio etc, a vobis de etc. Et nos dicti Guillemi Bonifilie et Bernardi Iamberti laudamos etc, per nos etc, Gratis etc, promitimus utrique etc, vobis dicto Petro Margayani quod nos solvemus vobis vel vestris dictum logerium per dictos.

Testes Bartholomeus Vives et Petrus de Colle Gerunde comorans

1342, juliol, 1. Barcelona

El rei Pere encarrega la compra de columnes i capitells per a les obres del palau del Reial de València: 11 columnes gallonades de 4 gallons de 7 pams de llarg a l'alna de València, sense comptar bases, capitells, ni taules. També 4 mitges columnes de 8 pams, i quatre columnes més de 8 pams sense base, capitell ni taula.

ACA, RC 1058, f. 139

Publica: RIUS I SERRA 1928, p. 166, doc. LXIII.

[...]

Primerament ha mester en la obra a obs de la clausura ·xi· colones gallonades de ·iiii· gallons de les quals haia cascuna colona de larch ·vii· palms de alna de València, menys de basa, de capitell e de taula. Item ·iiii· mijes de ·viii· palms. Encara ha mester a obs de la cambra que ·s· deu fer en lo dit Real ·iiii· colones per a les fenestres de les quals haia cascuna colona ·viii· palms de larch menys de vasa, de capitell e de taula. E mester, senyor, que les dites colones sien trameses encontinent per lo batle de Girona, per tal, seyor, que l'altre obra no sia tardada de fer. Axí, senyor, que a cascuna colona sia tramès vasa, capitell e taula.

1345, febrer 22, Perpinyà

El rei Pere encarrega la compra de 16 columnes amb les seves bases, capitells i taules per a les obres del palau del Reial de València.

ACA, RC 633, f. 30.

Publica: RUBIÓ 1921, p. 75, doc. LXXIV.

En Pere per la gracia de Deu rey d'Aragó etc. al feel de casa nostra en Bernat Berto, procurador de les rendes e drets nostres de la governació de Gerona, salut etc. manam vos expressament que tantost vista percacets e comprets .xvi. calones que hagen cascuna .v. palms de alna de Valencia, ab tot lur aparell de bases e de capitels ab flor de lir e de taules ab [rosetes...] e de costa [...] e aquelles

trametets mantinent a Valencia e·l amat nostre en Berenguer de Codinachs scriva de racio de l'alta dona Maria reyna d'Aragó molt cara, qui fa fer la obra del Real nostre de Valencia. E en azo no haia falla ni triga com nos façam esplegar la obra de sus dita, car nos ab la present manam al maestre racional de la nostra cort o a qual se vol altre qui de vos reebra compte que les quantitats que pagarets per les dites rahons vos reebra en compte. Dada en Perpinia a .xxii. dies de febrer en l'any de .mcccxluiii.

45

1345, maig, 9

El rei fa èmfasi en la compra i trasllat a València de columnes de pedra de Girona necessàries per les obres del Reial (v. doc. anterior).

ACA, RC 633, f. 120v. Text inèdit.

Cita: RUBIÓ 1921, p. 75 (nota).

...~~columnas~~ columnas columnas colondelles et certa omnia que fuerunt dictis operibus opportuna prout inde informatus fuistis pro fidelem [...] Berenguer de Codinachs...

46

1345, juny, 24

El rei insisteix en què li siguin entregats a Berenguer de Codinachs, escrivà de ració de la reina Maria, els materials petris necessaris per a les obres del palau del Reial de València.

ACA, RC 633, f. 170v. Text inèdit.

Cita: RUBIÓ 1921, p. 75 (nota).

...quatenus mittatis dilecto et fideli nostro Berengario de Cudinacs scriptori rationis inclite Marie consortis nostre carissime quascumque lapides ipse pertinerit in opere construhendo in Regali nostro Valencie...

1346, setembre, 10. Girona

Bernat Tresserres, pedrer de Girona, present a la casa que habita al Mercadal Jaume Església, pedrer de Girona, en presència del notari Bartomeu Vives, de Bonanat Martí, pedrer, de Ramon Oliu, [...], i Bernat Bianya, ciutadans d'aquesta ciutat, fa reconeixement sobre una baralla lúdica/amistosa amb el picapedrer Pere Vila i el ferrer Bernat Arrufat durant la qual Tresserres havia provocat diverses lesions a Vila.

AHG, Notarials, Girona 5, Bartomeu Vives, 1346, reg. 54bis, fol. 18r.

Noverint universi quod die doménica [...] post pulsationem cimbali laicorum sedis Gerunde, intitulata quarto idus septembris anno domini ·m·ccc·xl· sexto, Bernardi de Tresserres petrarius Gerunde, constitutus personaliter in Mercatallo Gerunde, scilicet in quodam hospicio in quo inhabitat Jacobus de Ecclesia, petrarius Gerunde, in presencia mei, Bartholomeii Vives, notarii infrascripti et cetera et Bonanati Martini, petrarii, et Raimundi Oliverii, paratoris, et Bernardo de Bisania, civis dicte civitatis, ac dicti Jacobus de Ecclesia, testium ad hoc specialiter recognovit vocatorum et rogatorum dixit et etiam recognovit quod die presenti circa horam despertate sedis predicte, cum ipse et Petrus de Villa, petrarii, Bernardus Arrufati, ferrerius Gerunde, essent in vico publico scilicet iuxta hospicium Nicholai sa Curdineda in dicto Mercatallo Gerunde causa ludendi de facto arrimivit (?) pluries delucta dictum Petrum de Villa et ipsum cepit abraç [...] volendo ipsum prohibere ad terram et quod eum [...] ipsum Petrum de Villa forciter forciaret, ambo ceciderunt ad terram taliter quod [...] cadendo ipse Bernardus de Tresseris fecit [...] et persone sue magnum malum [...] Es defineixen demandes...

1347, agost, 1(?). Girona

Guillem Teixidor, pedrer de Girona, reconeix a Dalmau Pere Xatmar, haver rebut per via del germà d'aquest, Dalmau Xatmar, cavaller, 32 sous, a raó de les obres dutes a terme al castell de Medinyà. Poc després hi ha una altra àpoca, dels mateixos Xatmar, sense desxifrar.

AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1347, reg. 38, s/f.

Guillelmus Textoris, petrarius Gerunde, recognosco vobis venerabilis Dalmacio de Xatmarii militi, curatoris dato perpetum et a venerabilis Dalmacii Xatmarii militis [...] a nobis ·xxxii· solidos barchinonenses de terno quos dare frater vestri et mihi debebat pro operibus quod operi feci in castro de Mediniano antequam esset necessariam et quos XXXII solidos venerabilis Petro de Prato iudex ordinarius Gerunde mandavit per vos de long (tallat) vestri albarano suo...

49

1350, març, 5. Girona

Francesc Sapllana, pedrer de Girona, es compromet amb Arnau Raffart, ciutadà de Girona, a fer quatre columnes de pedra de 9 pams i mig de llarg a la cana de Montpeller, de gran tamany, i tot el seu arnès, o sigui bases, revestits, capitells de flor de lli i taules amb rosetes. Sapllana promet dur-les allà on vulgui el client, abans del dia de Pasqua, per un preu de 14 lliures (280 sous, o sigui a 90 sous la columna completa), de les quals en rep la meitat en avançada.

AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1350, reg. 49, III nonas marcii.

[...] quatuor colonas lapideas quarnes, longitudinis novem palmorum et medii cane Montespesulan, et grossitudinis forme maioris cum suo arnesio, videlicet cum basis, revestits et capitellis cum Signum floris lilii et cum tabulis lapideis cum signo rosarum...

Testes Berenguer Moragues.

50

1354, maig, 13

Ramon Marenjà, pedrer de Girona, es compromet amb fra Pere de Llançà, del convent de Sant Francesc de Girona, a fer diverses columnes amb els seus complements, per a l'altar de sant Francesc del convent de franciscans de Castelló d'Empúries.

AHG, Notarials, Girona 5, Bartomeu Vives, any 1354, reg. 79, f. 6v.

Cita: FREIXAS 1983, p. 341, n. 10.

Raimundus Maranyani petrarius Gerunde, gratis et ex certa scientia, per me et meos convenio et promitto fiam validaque stipulacione, vobis ~~venerabili~~ fratri Petro de Lanciano de ordine fratrum minorum conventuali Gerunde, quod ego hinc ad festum Natalis Domini proxime venturum, meis propriis instipendibus, sumptibus et expensis, fecero et tradidero vobis vel quibus volueritis ad opus domus fratrum minorum ville Castilionis Impuriarum sex colonas cum suis basis et capitellis et signis [...] lapidum, bene et competenter operatas et operatis. Que colone cum suis aparatibus sunt bonis mihi facte, et taliter qualis sunt colone cum suis aparatibus que sunt circa altare beati Francischi ecclesie domui fratrum [minorum]. Facere promito pro trescentis solidibus barchinonensibus de terno de quibus vobis mihi soluistis et ego a vobis habui et recepi...

51

1357, febrer, 7. Saragossa

Pere el Cerimoniós encarrega a Pere ça Costa, batlle general de Catalunya, dotze columnes amb les seves bases i capitells per a dotze finestres de les habitacions reials de l'Aljaferia de Saragossa.

ACA, RC 1.328, f. 32.

Publica: LÓPEZ DE MENESES 1952, doc. 39.

Cita: SOBRADIEL 1998, p. 360, doc. 39.

En Pere, per la gràcia de Déu rey d'Aragó, etc. Al feel conseller nostre en Pere ça Costa, batlle general de Cathalunya. Salutem et gratiam. Fem vos a saber que havem mester, a obs de XII finestres del nostre alberch de la Aljaferia de Çaragoça, XII colones ab lurs bases e capitells. E per tal que sapiats quines són mester, trametem vos dins la present la amplea e la altea de les finestres. E axí mateix havem mester bones palomeres per obs de pujar la menobra. Perquè volem a vós manam, que encontinent les dites colones e palomeres e aquelles trametats aquí. E açò per res no mudets ni alonguets, axí com cobejats a nos servir. Car Nós per la present, manam al maestre racional de la nostra cort e a qual se vol altre de sos comptes oidor, que tot ço que les dites colones e palomeres costaran de comprar e d'aportar tro aquí, vos reeba en compte, vos restituen a ells la present ab apoches de paga.

1358, juliol, 12. Perpinyà

Pere el Cerimoniós demana al mestre racional Berenguer de Codinachs que admeti els comptes donats pel tresorer reial Bernat d'Olzinelles, del pagament de 12 columnes de pedra de Girona, transportades a Saragossa, i de tres peces de drap d'or comprades a Perpinyà.

ACA, RC 1.331, f. 109.

Publica: MADURELL 1961, p. 523.

Cita: SOBRADIEL 1998, p. 361, doc. 42.

Petrus, etc. Fideli consiliario et magistro rationali curie nosre Berengario de Codinachs. Salutem et gratiam.

Cum dilectus consiliarius et thesaurarius noster Bernardus de Olzinellis, miles legum doctor, certam peccunie sumam exolverit per ·xii· columpnis lapideis, quas emi fecimus Gerunde, casque Cesarauguste portari mandavimus, necnon pro tribus peciis panni auri, quas ad opus nostri in Perpiniano emit.

Idcirco vobis dicimus et mandamus, quot totum id quicquid et quantum vobis per apochas illorum a quibus predicta emit aparuerit, dictum nostrum thesaurarium predicta de eam exsolvisse ac dictas columnas portandi Cesarauguste decostasse tempore sui racionii in dicti thesaurarii nostri compoti admittatit.

1358, juliol, 16. Perpinyà

Pere el Cerimoniós reitera la demanda al mestre racional Berenguer de Codinachs que admeti els comptes donats pel tresorer reial Bernat d'Olzinelles, del pagament de 12 columnes de pedra de Girona, transportades a Saragossa, i de tres peces de drap d'or comprades a Perpinyà.

ACA, RC 1.331, f. 133.

Publica: MADURELL 1961, p. 523.

Cita: SOBRADIEL 1998, p. 361, doc. 43.

Petrus, etc. Fideli consiliario et magistro rationali curie nostre Berengario de Codinachs. Salutem et gratiam.

Cum dilectus consiliarius et thesaurarius noster Bernardus de Ulzinellis, miles legum doctor, octuaginta librarum barchinonensium, exsolverit pro tribus peciis panni auri, quas ad opus nostri in Perpiniano emit, necnon certum peccunie quantitatem pro duodecim columpnis lapideis, quas emi fecimus Gerunde, easque Cesarauguste portare mandavimus exsolverit.

Idcirco vobis dicimus et mandamus quatenus predictas octuaginta libras, necnon totum id quitquid et quantum vobis per apochas illorum a quibus predictas columpnas emit aparuerit, dictum nostrum thesaurarium exsolvisse ac dictas columpnas, tam portandi Cesarauguste decostasse racione sui raciociinii in dicti thesaurarii nostro compoto admitatis.

Datum Perpiniani, XVI° die julii anno a Nativitate Domini M.^oCCC^o.L^o.octavo

54

1358, juliol [s.d.]

Albarà del mestre racional, en què per manament de carta del senyor rei, paga 1600 sous per 3 draps d'or al corredor d'orella Guillem Ripoll, de Perpinyà; i 270 sous a Ramon Marenyà, pedrer de Girona, per raó de 12 columnes amb els seus capitells, destinades al palau de l'Aljaferia de Saragozza. Hi afegeix 27 sous de despeses de transport des de la casa del pedrer fins a l'hostal.

ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, reg. 340. A partir de 1 de juliol.

[...]

Item done a n Ramon Maranyà pedrer de Gerona per preu de XII colones ab lurs capitells les quals lo dit senyor manà que fossen comprades per obs de la Alfajaria de Saragoça CCLXX solidos Barchoninenses et de la qual quantitat cobre apocha del dit Ramon Maranyà e així són en summa les dites quantitats.

Item pos en ¿?? que costaren de ligar e de enserpenyar les dites colones e de portar de casa del pedrer tro al hostal XXVII solidos Barchinonenses ab sarries e cabaces que hi compram.

— APÈNDIX IV

PEDRERS ACTIUS A GIRONA (1300 - 1350). ASSAIG DE DICCIONARI BIOBIBLIOGRÀFIC

Aquest apèndix és un assaig de diccionari biogràfic de pedrers, per ordre alfabètic, amb les corresponents referències arxivístiques i bibliogràfiques. Cada pedrer compta amb nom, cognom, cronologia relativa (el màxim de precisa possible) i una síntesi biogràfica (limitada a la naturalesa dels documents exhumats i l'escassa bibliografia). Per tal d'alleugerir al màxim el text, he abreujat la majoria d'indicacions d'arxiu, així com les datacions. Per a una bona interpretació del diccionari, detallo tots els abreujaments:

ACGAX	Arxiu Comarcal de la Garrotxa	kal	kalendas o kalendis
ADG	Arxiu Diocesà de Girona	non	nonas o nonis
ABEV	Arxiu Biblioteca Episcopal de Vic	idus	idus
AHBC	Arxiu Històric de la Biblioteca de Catalunya	idi	idibus
AHG	Arxiu Històric de Girona		
AMG	Arxiu Municipal de Girona	jan	januarii
		feb	februarii
cf.	conferre	mar	martii o marci
f.	foli	apr	aprilis
p.	pàgina	mad	madii o maii
reg.	Registre	jun	junii
		jul	julii
		aug	augusti
		sep	septembris
		oct	octobris
		nov	novembris
		dec	decembris

NOM	COGNOM	CRONOLOGIA	SÍNTESI BIOGRÀFICA	REFERÈNCIES
Berenguer	Abadia	...1321-1337...	Originari de Sant Feliu de Pallerols (Garrotxa), fill de Berenguer i probable germà de Ramon Abadia, ambdós de la mateixa població. Tingué deutes i compres a crèdit amb diversos drapers gironins.	ARX: AHG, Notarials, Girona 8, Guillem Desqués (NC Arnau Desmas), 1321-32, reg. 1, 27 juny 1321 (5 kal jul). AHG, Notarials, Girona 5, Francesc Simon, reg. 40, 1337, f. 68v, 7 de novembre (7 idus nov) i f. 76r. BIBL: GUILLERÉ 1993, p. 469, n. 159 (diu "Badia"); ESPAÑOL 1999, p. 90, n. 61.
Arnau	Armengol	...1345-1346...	Germà de Pere Ermengol, sabater.	ARX: AHG, Notarials, Girona 5, Bartomeu Vives, 1345-1346, reg. 52, f. 108r.
Bernat	Aiguador	...1334...	Estava casat amb Ramona, amb qui tenia un fill, Bonanat. Potser parent del pedrer Joan Aiguador.	ARX: AHG, Girona 4, Jaume Transfort, 1334, reg. 7, f. 87r.
Joan	Aiguador	c.1340 †1369	En una ocasió se l'anomena lapicida. L'any 1369 tenia de marmessors el seu fill Pere Aiguador, bracer, major d'edat i casat; i Mateu Albanyà, pedrer. Potser parent de Bernat Aiguador.	ARX: AHG, Notarials, Girona 5, 1369, reg. 321, f. 154r.
Bernat	Barceló	...1338...	Esmentat únicament amb la seva esposa Brunissenda per un deute amb drapers.	ARX: AHG, Notarials, Girona 5, Francesc Simon, 1336-37, reg. 38, f. 159, 3 setembre 1337 (3 non set).
Guillem	Barcons	c. 1320 †a.1340	Vers 1329 realitzà part de l'escalinata de Sant Martí Sacosta, encarregada pels jurats Berenguer Renall, Francesc Terrades i Pere Huguet. El seu cognom suggereix que la família procedís del mas Bracons o Barcons, a La Vola (Osona), però tot sembla indicar que el nucli familiar es trobava a Viladasens. Probablement parent dels pedrers de Viladasens Castelló Barcons i Bernat Barcons, amb qui compartí crèdits amb el jueu Salomó Asday. Estava casat amb Margarida, filla de Bernat Valent, flassader. És possible que en morir, abans de 1340, ja fos vidu o l'esposa estigués incapacitada, ja que el matrimoni deixà quatre fills menors que hagueren de ser tutelats pels pedrers Berenguer Portell i Pere Martí.	ARX: AHG, Notarials, Girona 8, Guillem Desqués (NC Arnau Desmas), 1329-1330, reg. 4, f. 36r. 1 novembre 1329 (kal nov); f. 119r. 4 gener 1330 (pridie non. jan.); f. 125v. 10 gener (4 idus jan). AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1331, reg. 12, f. 123r-v. AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1333, reg. 15, f. 11r. AHG, Notarials, Girona 7, Guillem Banyils (NC Francesc Simon), 1336, reg. 5, 30 octubre (3 kal nov). AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1340, reg. 24, f. 42r-44v. BIBL: GUILLERÉ 1993, p. 469, n. 159 (diu "Berthó"); ESPAÑOL 1999, p. 90, n. 62 (diu "Baró").

NOM	COGNOM	CRONOLOGIA	SÍNTESI BIOGRÀFICA	REFERÈNCIES
-	Barcons	...1341...	Al 1341 tenia una pedrera llogada al sabater Pere Morgayan. Parent de Guillem Barcons, pedrer de Girona, i segurament també de Castelló i Bernat Barcons, pedrers de Viladasens.	Arx: AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1341-42, reg. 29, 28 desembre 1342 (5 kal jan). ADG, Lletres, reg. U-10, f. 98rv.
Ramon	Bellvehí	...1324...	[Citat per la historiografia, sense referències]	BIBL: ESPAÑOL 1999, p. 90, n. 62.
Pere	Berenguer	...1330...	[Citat per la historiografia, sense referències]	BIBL: ESPAÑOL 1999, p. 90, n. 62.
Guillem	Bernat	c. 1340 †a.1361	El 23 de juny de 1361 ja era difunt, i s'aixeca inventari dels seus béns.	Arx: AHG, Notarials, Girona 5, 1361, reg. 175bis, f. 42r i ss.
Bernat	Besalú	...1346...	L'any 1346 apareix relacionat amb Bernat Pedrer, mestre major de l'obra de Sant Feliu de Girona.	Arx: AHG, Notarials, Castelló d'Empúries, reg. 182. BIBL: FREIXAS 2016, p. 91.
Arnau	Biure	...1312...	Potser originari de Biure, el 1312 habitava al burg de Sant Pere de Galligants. Membre d'una nissaga dedicada a l'ofici, parent de Pere Biure (I i II) i Pere Nicolau Biure.	Arx: AHG, Notarials, Girona 5, Guillem Fuyà, 1311-1312, reg. 1, f. 153v.
Guillem	Biure	...1357...	El 1357 obra un mur al Call junt amb els pedrers Berenguer Calvera, Berenguer Eres i Guillem Eres. Membre d'una nissaga dedicada a l'ofici, era parent d'Arnau, Pere I, Pere II i Pere Nicolau Biure.	ADG, Notularum, reg. G-37, f. 123.
Pere	Biure (I)	†a.1347	Mort abans de 1347, membre d'una nissaga dedicada a l'ofici, era pare de Pere Biure (II) i parent d'Arnau, Pere Nicolau i Guillem Biure.	Arx: AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1347, reg. 38, s/f.
Pere	Biure (II)	...1347-1357...	Membre d'una nissaga dedicada a l'ofici, fill de Pere Biure (I) i parent d'Arnau, Pere Nicolau i Guillem Biure. A partir de 1357 treballa amb Arnau Sans i Arnau Plana en l'obra del claustre de Sant Feliu. Estava casat amb Elisenda. Un fill de nom Pere (tercera generació) morí a Mallorca i hagueren de demanar prestats 85 sous a Bernat Seguer, ciutadà de Girona, per a poder traslladar el cos des de l'illa.	Arx: ADG, Sant Feliu, Obra, 1355-1365 (despeses). AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1347, reg. 38, s/f. AHG, Notarials, Girona 4, Ramon Gil, 1349, reg. 39, f. 26v. Bibl: CHAMORRO 2004, p. 241, 314-316, 353.

NOM	COGNOM	CRONOLOGIA	SÍNTESI BIOGRÀFICA	REFERÈNCIES
Pere Nicolau	Biure	...1345-1348...	Membre d'una nissaga dedicada a l'ofici, parent d'Arnau, Pere (I) i Pere (II) Biure. L'any 1348 llogà per un any a Guillem Costa, ferrer, una casa anomenada «ça Volta» al barri de Pedret, prop de les pedreres. En aquesta ocasió se l'anomena «calciner».	ARX: AHG, Notarials, Girona 5, Guillem Reig, 1345, reg. 36, f. 17r. AHG, Notarials, Girona 4, Berenguer Duran, 1348, reg. 5, f.111v. 2 juny (4 non jun).
Pere	Bocanya	...1346...	Jaume de Cortals, ciutadà de Girona, li fa establiment d'una terra.	ARX: AHG, Notarials, Girona 5, Bartomeu Vives, 1346, reg. 54, f. f. 9r. Establiment d'una ç de Jaume Cortals?, ciutadà de Gi, a Pere Bocanya? Pedrer de Gi.
Guillem	Bofill	...1337-1346...	L'any 1337, junt amb la seva esposa Elisenda i els seus fills Bonanat i Bonanata, reconeix la venda d'una terra propietat de la parròquia de Sant Iscle d'Empordà. Vivia prop del convent del Carme, vora la zona de pedreres. Junt amb el pedrer Bernat Jaubert llogà una feixa de pedra al sabater Bernat Morgayan l'any 1341. El 1346 era a Bàscara supervisant pel bisbe unes obres a l'església parroquial. Probable avantpassat de l'arquitecte Guillem Bofill, mestre major de la Seu a principis del segle XV.	ARX: AHG, Notarials, Girona, Gi-5, Pere Massanet, 1336-37, reg. 19, f. 104r. 11 gener 1337 (3 idus jan). AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1341-42, reg. 29, 28 desembre 1342 (5 kal jan). ADG, Lletres, reg. U-10, f. 98rv. BIBL: GUILLERÉ 1993, p. 460.
Perpinyà	Bofill	1334...	Fill del difunt Perpinyà Bofill, originari de Maïà de Montcal (Garrotxa). L'any 1334 es traslladà a Girona per entrar d'aprenent al taller de Berenguer Cervera durant 5 anys.	ARX: AHG, Notarials, Girona 5, Francesc Simon, 1336-37, reg. 38, f. 11v. 15 gener 1334 (18 kal feb).
Guillem	Bolós	c. 1320-1330	[Citat per la historiografia, sense referències]	BIBL: GUILLERÉ 1993, p. 469, n. 159; ESPAÑOL 1999, p. 90, n. 61.
Berenguer	Bosc	...1312-1332...	Vivia a la pujada de Sant Martí amb la seva esposa Bonanata. Pogué treballar per Nicolau de Mians, ciutadà de Girona.	ARX: AHG, Notarials, Girona 5, Guillem Fuyà, 1311-1312, reg. 1, f. 124v. Any 1312. AHG, Notarials, Girona 4, Jaume Transfort, 1346, reg. 30, 4rt fragment. 23 maig 1332 (10 kal jun).

NOM	COGNOM	CRONOLOGIA	SÍNTESI BIOGRÀFICA	REFERÈNCIES
Pere	Bruc	...1307-1312...	L'1 de desembre de 1311 vengué 500 pedres de fil al draper Poç des Pinar, segurament per a la construcció de la seva casa. També treballà amb el fuster Arnau Marcó. Estava casat amb Guillem. Vengué una feixa de pedra al "Bec eixut" al cuirater Bernat Porcar i una casa al cap del Pont a Guillem Morey.	ARX: ADG, Pergamins de la Pia Almoina, núm. 3-3027. 10 gener 1307 (4 idus jan). AHG, Notarials, Girona 5, Guillem Fuyà, 1311-1312, reg. 1, f. 65v. 1 desembre 1311 (kal dec); f. 78v; f. 145v; f. 147r.
Guillem	Bruguera	...1328...	Treballà amb el pedrer Guillem Vila en un encàrrec del ciutadà Arnau Sifre.	ARX: AHG, Notarials, Girona 8, Guillem Desques (NC Arnau Desmas), 1321-32, reg. 1, 23 març 1328 (10 kal abr).
Guillem	Busquets	...1326-1334...	Obrà 6 mitges columnes de 10 pams d'alçada cadascuna per al mercader mallorquí Jaume Clarmont, a qui reclama el deute dels treballs. Estava casat amb Sibila, filla de Guillem Camós i Francesca, que li aportà un dot de 500 sous.	ARX: AHG, Notarials, Girona 4, Ramon Viader, 1329, reg. 2, f. 39r. AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1326, reg. 6, f. 71v; f. 29v. Guillem Busquet, pedrer de Gi. AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1327, reg. 7, f. 62v. AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1330, reg. 10, f. 123r. AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1330-1331, reg. 11, f. 88r. AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1335, reg. 10, 28 desembre (5 kal jan). BIBL: GUILLERÉ 1993, p. 469, n. 159; ESPAÑOL 1999, p. 90, n. 61.
Berenguer	Calvera	...1326-1357...	Originari de Saus, el 1326 es traslladà a Castelló d'Empúries per a entrar d'aprenent al taller del pedrer Arnau Borrassà, on es formaria durant 5 anys. En un moment indeterminat es traslladà a Girona, on apareix l'any 1352 vinculat a l'obra de la nova cuina del monestir de Sant Daniel, que realitzava junt amb el pedrer Arnau Vives. El 1357 obra un mur al Call junt amb els pedrers Guillem Biure, Berenguer Eres i Guillem Eres.	ARX: AHG, Notarials, Castelló d'Empúries, Bernat Jonquer, 1326, reg. 413, 9 octubre (7 idus oct). ADG, Notularum, reg. G-27, f. 38-39. 4 febrer 1352 (cf. f. 42-45). ADG, Notularum, reg. G-37, f. 123.

NOM	COGNOM	CRONOLOGIA	SÍNTESI BIOGRÀFICA	REFERÈNCIES
Pere	Campmagre	...1349-1371...	Segons sembla successor de Guillem Cors en la direcció de l'obra de la seu (c. 1357-1359), i potser també director de les obres del claustre de Sant Feliu (1357-1360). Se li ha atribuït el disseny de la gran nau única de la seu, però sense masa crèdit. El 1349 fou marmessor amb Bernat Vayils, ferrer, del testament de Margarida, vídua del pedrer Arnau Cors. Tenia un fill pedrer en actiu, Francesc Campmagre.	ARX: AHG, Notarials, Girona 5, Bartomeu Vives, 1349, reg. 59, f. 136v. AHG, Notarials, Girona 4, Ramon Gil, 1349, reg. 39, f. 78r-v. AHG, Notarials, Girona 4, Ramon Gil, 1349, reg. 40, f. 57r. 23 octubre (10 kal nov); f. 60r. BIBL: FREIXAS 1983, p. 17 i 339.
Francesc	Campmagre	...1357-1368...	Fill de Pere de Campmagre, mestre major de la seu, els seus inicis professionals cal situar-los abans de 1350.	BIBL: FREIXAS 1983, p. 340.
Bartomeu	Caragol	...1322-1330...	Originari de la parròquia de Sant Feliu de Lledó (Alt Empordà), era fill de Pere Caragol i Guillema. El 1330 reclamà al seu germà gran i hereu Guillem Caragol la legítima que li corresponia.	ARX: AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1322, reg. 2, f. 73v. AHG, Notarials, Girona 4, Ramon Viader, 1329, reg. 2, f. 133v. AHG, Notarials, Girona 1, Arnau Despoll (NC Francesc Simon), 1330, reg. 1, f. 53v. BIBL: GUILLERÉ 1993, p. 469, n. 159; ESPAÑOL 1999, p. 90, n. 61.
Andreu	Casals	c. 1320-1329...	Pel cognom es pot imaginar membre d'una família de pedrers originària de Serinyà (Pla de l'Estany). Al morir deixa una filla, Bonanata, que serà tutelada pel seu parent Andreu Casals, també pedrer.	ARX: AHG, Notarials, Girona 8, Guillem Desques (NC Arnau Desmas), 1321-32, reg. 1, f. 29v. 23 octubre 1321 (10 kal nov). BIBL: GUILLERÉ 1993, p. 469, n. 159; ESPAÑOL 1999, p. 90, n. 61.
Gironès	Casals	c. 1320-1336...	El 1329 vengué al jueu Astruch de Clarmont 4 lloses de pedra d'11 pams de llarg cadascuna, destinades al túmul de Salomó Bonafè al cementiri de Motjuïc. El 1336 rep 22 sous per fer la làpida del mercader Pere Vilar. Li paga el pintor Bernat Terreny, marmessor del difunt. Pel cognom es pot imaginar d'una família de pedrers originària de Serinyà (Pla de l'Estany).	ARX: AHG, Notarials, Girona 8, Guillem Desques (NC Arnau Desmas), 1321-32, reg. 1, f. 29v. 23 octubre 1321 (X kal nov). AHG, Notarials, Girona 4, Ramon Viader, 1329, reg. 2, f. 143v. AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1336, reg. 13, f. 103r. 4 juny (II non jun). BIBL: GUILLERÉ 1993, p. 469, n. 159; ESPAÑOL 1999, p. 90, n. 61.

NOM	COGNOM	CRONOLOGIA	SÍNTESI BIOGRÀFICA	REFERÈNCIES
Pere	Casamor	...1330 †a.1333	Citat al testament del mercader Pere Vilar. L'any 1333 la seva vídua, Ermessenda, rebia uns diners del sastre Ramon Fàbrega per al seu fillol, Pere.	ARX: AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1331-34, reg. 73 [testaments] 2 juliol 1333 (VI non jul). BIBL: GUILLERÉ, p. 58-59; ESPAÑOL 1999, p. 90, n. 62.
Berenguer	Cervera	...1322 †a.1344	Un dels pedrers més importants de la primera meitat del segle XIV, descendent d'un pintor homònim esmentat el 1268. Anomenat indistintament petrarius i lapicida, fou mestre dels pedrers Perpinyà Bofill de Maià de Montcal (5 anys) i Pere Puig de Canet d'Adri (6 mesos). Pels volts de 1322 s'havia casat amb Bonanata, filla del panyeter Bernat Serrallonga, que li aportà en dot un censal, una terra, un hort i una casa a l'escala de Sant Martí Sacosta. El 1331 obrà uns murs entre hortes per al draper Bernat Venrell. Fou testimoni en la declaració del dot del pedrer Bernat Domènec. El 1341 cobrà de mans del jurat Bonanat Ferrer 14 lliures (280 sous) per certes obres en un dels portals de la muralla de Girona.	ARX: ADG, Pergamins de Sant Feliu, núm. 3-574. 26 gener 1322. AHG, Notarials, Girona 8, Guillem Desques (NC Arnau Desmas), 1329, reg. 4, f. 100v. 16 desembre (17 kal jan). AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1331, reg. 12, f. 61r-v. 25 juny (7 kal jul). AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1332, reg. 4, perg. contracoberta, 4 gener 1333 (pridie non jan). AHG, Notarials, Girona 5, Francesc Simon, 1336-37, reg. 38, f. 11v, 15 gener 1334 (18 kal feb). AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1334, reg. 16, f. 109r. AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1336, reg. 14, 5 juny (non jun). AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1336-37, reg. 19, f. 69r. 18 desembre (15 kal jan). AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1341-42, reg. 29, 17 desembre 1341 (XVI kal jan). BIBL: FREIXAS 1983; GUILLERÉ 1993, p. 469, n. 159; ESPAÑOL 1999, p. 90, n. 61.
Ramon	Collell		Vivia prop del convent de la Mercè. [Citat per la historiografia, sense referències]	BIBL: ESPAÑOL 1999, p. 90, n. 62.
Bartomeu	Colomer	...1333...	Citat només en un document de deute l'any 1333.	ARX: AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1332, reg. 4, f. 19, gener (XIV kal feb).

NOM	COGNOM	CRONOLOGIA	SÍNTESI BIOGRÀFICA	REFERÈNCIES
Guillem sa	Coma	...1335-1338...	Anomenat pedrer de Banyoles o de Cervià, apareix repetidament a la ciutat. Autor d'un carner de pedra. Esmentat com a testimoni en la venda de 600 quarteres de calç per a obres al castell de Sobreporta de Girona, feta pel calciner Joan Arnau a Bonanat d'Om, ciutadà i batlle del castell. Potser pare o oncle del Pere Sacoma mestre major de la seu (1368-1393).	ARX: AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1335, reg. 17, f. 23r. AHG, Notarials, Girona 4, Jaume Transfort, 1337, reg. 14, f. 19v. AHG, Notarials, Girona 5, Guillem Reig, 1338, reg. 34, f. 39v.
Arnau	Coromina	...1327-1336...	O també "Condamina". Casat amb Guillema, costurera que es fa aprenent de Maria de Pujada, de Santa Llogaia del Terri. Arnau és citat en diversos documents de deute amb drapers.	ARX: AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1332, reg. 2, f. 22r. AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1336-37, reg. 19, f. 70r. BIBL: VILLAR-SURIÀ 2005, p. 188, doc. 233.
Berenguer	Corçà	...1349...	Potser originari de Corçà, tenia un nebot de nom Pere.	ARX: AHG, Notarials, Girona 5, Bartomeu Vives, 1349, reg. 58, f. 14r. 19 maig 1349 (14 kal jun). AHG, Notarials, Girona 5, Bartomeu Vives, 1349, reg. 59, f. 14r.
Arnau	Cors	...1321 1a.1341	Membre d'una nissaga originària de les Planes d'Hostoles (Garrotxa) i dedicada a l'ofici, parent de Ramon, Bernat, Guillem i Francesc Cors. L'any 1321 acceptà d'aprenent al seu taller Pere Vilar, de Vilavenut. Estava casat amb Margarida, de qui tenia diversos fills. En morir se'n feren càrrec els pedrers Berenguer Cervera i Arnau Martí.	ARX: AHG, Notarials, Girona 8, Guillem Desques (NC Arnau Desmas), 1321-32, reg. 1, 26 maig 1321 (VII kal jun) f. Solt. AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1341-42, reg. 29, 17 desembre 1341 (XVI kal jan). AHG, Notarials, Girona 5, Francesc Simon, 1342, reg. 42, f. 85v. BIBL: GUILLERÉ 1993, p. 469, n. 159 (diu "Corçà"); ESPAÑOL 1999, p. 90, n. 61.
Bernat	Cors	...1322-1324...	Membre d'una nissaga originària de les Planes d'Hostoles (Garrotxa) i dedicada a l'ofici, fill de Ramon i nebot de Guillem, parent d'Arnau i Bernat Cors. Guillem de Llèmena en fou procurador.	ARX: AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1322, reg. 2, f. 49v.

NOM	COGNOM	CRONOLOGIA	SÍNTESI BIOGRÀFICA	REFERÈNCIES
Francesc	Cors	...1336...	Membre d'una nissaga originària de les Planes d'Hostoles (Garrotxa) i dedicada a l'ofici, parent d'Arnau, Bernat, Guillem i Ramon Cors. Vinculat al pedrer Pere Sau.	ARX: AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1336, reg. 14, 21 setembre (11 kal oct).
Guillem	Cors	...1322 †1348/49?	Membre d'una nissaga originària de les Planes d'Hostoles (Garrotxa) i dedicada a l'ofici, germà de Ramon i oncle de Bernat, parent d'Arnau i Francesc Cors. El 1330 fou nomenat mestre major de la Seu, convertint-se en el primer gironí en conduir les obres de la catedral, que dirigí fins el 1357. Intervingué en la construcció de la capella dels Sants Quatre Màrtirs, patrons dels pedrers de la ciutat, sota patrocini del llavors canonge i futur bisbe Arnau de Mont-Rodon.	ARX: AHG, Notarials, Girona 8, Guillem Desques (NC Arnau Desmas), 1321-32, reg. 1, 23 març 1328 (X kal abr). AHG, Notarials, Girona 4, Ramon Viader, 1329, reg. 2, f. 50v. AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1330, reg. 9, f. 47v. ADG, Notularum, reg. G-7, f. 43v. 24 abril 1330 (VIII kal mad). AHG, Notarials, Girona 5, Bartomeu Vives, 1345-1346, reg. 52, f. 84v. AHG, Notarials, Girona 7, Guillem Banyils (NC Francesc Simon), reg. 4, 1336, 29 juliol (IV kal aug). BIBL: FITA 1873, p. 105; BASSEGODA 1889, p. 50; LAVEDAN 1935, p. 153; FITA-SERRA 1951, p. 192-193; FREIXAS 1983, p. 17 i 340; GUILLERÉ 1993, p. 469, n. 159 (diu "Corça"); ESPAÑOL 1999, p. 90, n. 61.
Ramon	Cors	...1322-1324...	Membre d'una nissaga originària de les Planes d'Hostoles (Garrotxa) i dedicada a l'ofici, germà de Guillem (mestre major de la seu) i pare de Bernat, parent d'Arnau i Francesc Cors.	AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1322, reg. 2. f. 49v. Bernat de Cors? Fill de Ramon de Cors? (Cursu), pedrer de Girona.
Berenguer	Corts	...1337...	[Citat per la historiografia, sense referències]	BIBL: ESPAÑOL 1999, p. 90, n. 62.
Bernat	Costa	...1345-1346...	L'any 1345 tenia una feixa de pedra davant del portal de Pedret. Probablement parent del pedrer Guillem Costa.	ARX: AHG, Notarials, Girona 5, Bartomeu Vives, 1345-1346, reg. 52, f. 86r.
Guillem	Costa	...1349...	Treballà en l'obra de Sant Feliu de Girona amb Pere Mata i Jaume Llempaies. Potser parent del pedrer Bernat Costa.	ARX: ADG, Sant Feliu, Obra, 1349 (despeses). BIBL: CHAMORRO 2004, p. 313.

NOM	COGNOM	CRONOLOGIA	SÍNTESI BIOGRÀFICA	REFERÈNCIES
Guillem	Cufí	...1331 †1348	Probablement originari del mas Cufí de Sadernes (Garrotxa). El 1332 el jurat Bernat de Bordils li establí un solar al carrer Nou per tal que hi construís una casa. Era nebot del pedrer Bernat Vidal, que li féu de marmessor. Morí en plena pesta de 1348. Elegí sepultura al cementiri de la seu i nomenà hereva universal la seva filla Francesca.	ARX: ADG, Pergamins de la Pia Almoïna, núm. 2-3906. 3 març 1332 (V non mar). AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, reg. 19, 1339, 4 novembre (2 non nov). AHG, Notarials, Girona 4, Jaume Transfort, reg. 31, 1347, f. 22v. ADG, Notularum, reg. G-20, f. 113v-114v, 18 juliol 1348.
Guillem	Desquers	c. 1320-1330...	[Citat per la historiografia, sense referències. Hi ha un notari homònim en aquella època]	BIBL: GUILLERÉ 1993, p. 469, n. 159; ESPAÑOL 1999, p. 90, n. 61.
Bernat	Domènec	...1332-1347...	Originari de Palau s'Ardiaca. L'any 1331 fra Ramon de Porta, prior de Sant Domènec, li encarregà la construcció d'una «residenciam» o casa del prior dins el convent. Casat amb Berenguera, filla de Pere des Carrer, difunt, de la parròquia de Gurdis, que li aportà un dot de 1100 sous. El 1332 actuà de capbrevador de les propietats que el Vestuari de la Seu tenia a l'Areny. El 1344 el botiguer Joan de Prat li establí un solar que afrontava amb l'Onyar.	ARX: AHG, Notarials, Girona 5, Ramon Serra (NC Francesc Simon), 1331, reg. 30, f. 19v. 22 febrer (VIII kal mar). AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1332, reg. 3, f. 40v. AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1332, reg. 4, 4 gener 1333 (pridie non jan). Pergamí de contracoberta. AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1335, reg. 10, 16 setembre (XVI kal oct). ADG, Pergamins de la Pia Almoïna, núm. 2-174. 14 setembre 1344 (XVIII kal oct). ADG, Pergamins de la Pia Almoïna, núm. 2-177. 11 octubre 1347 (V idus oct). BIBL: ESPAÑOL 1999, p. 90, n. 62.
Guillem	Duran	...1350...	El 1350 establí junt amb la seva esposa Berenguera un verger al mercader Ramon Casas, menor d'eda.	ARX: AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1350, reg. 48, 26 febrer (IV kal mar).
Enric	-	...1312-1321...	Primer mestre de la seu i probable autor del projecte, com a mínim, de la capçalera. Només s'esmenta en el nomenament de mestre Jaume Fauran com a successor seu el 1321. El nom "Enric" suggereix una procedència del nord, fins i tot germànica, malgrat que s'ha dit que Enric i Jaume eren germans.	BIBL: FITA 1876, p. 100-102; BASSEGODA 1889, p. 49-50; LAVEDAN 1935, p. 148 i 153; FITA-SERRA 1951; FREIXAS 1983, p. 16 i 340.

NOM	COGNOM	CRONOLOGIA	SÍNTESI BIOGRÀFICA	REFERÈNCIES
Ramon	Escolan	†c.1350	Mort a mitjan de segle, estava casat amb Guielma de Solius. Potser vinculat a l'obra de la seu. La seva tomba és una estela en forma de creu (c. 60cm alt., al dipòsit lapidari de la Catedral) amb una inscripció de dues línies al braç horitzontal: ASI IAU EN R(AMON) D·ESCOLAN, PEDRER DE GERONA, E NA GUIELMA DE SOLIUS, MUYER SUA.	BIBL: MARQUÈS 2009, p. 99, núm. 54.
Jaume	Església	...1344-1346...	Possible descendent d'una família de molers de Barcelona (Jaume Església, 1295). Protagonista l'any 1346 d'una declaració a casa seva de no tornar a abusar del joc, en presència de nombrosos pedrers i mercaders, a més del notari Bartomeu Vives, que signà l'acta. Vivia al carrer del Corral, al Mercadal.	ARX: ADG, Pergamins de la Pia Almoïna, núm. 2-167. 23 febrer 1344. AHG, Notarials, Girona 5, Bartomeu Vives, 1346, reg. 54bis, f. 18r. 10 setembre (IV idus set). BIBL: GUILLERÉ 1993, p. 469, n. 159 (diu "Iglesies"); ESPAÑOL 1999, p. 84, n. 37 i p. 90, n. 61.
Arnau	Esmeniarts	...1341...	Estava casat amb Ermessenda, filla de Berenguer Martí i Guillema, de Viladasens.	ARX: AMG, Pergamins del Fons de l'Ajuntament de Girona, perg. núm. 359. 11 febrer 1341. BIBL: VILLAR-SURIÀ 2005, p. 285, doc. 359.
Arnau	Estany	...1313-1318...	Mestre major de l'obra de Sant Feliu de Girona, sota les ordres de l'Abat Hug de Cruïlles (1313-1336)	BIBL: FREIXAS 2016, p. 90.
Guerau	Fàbrega	...1340...	El 1340 tenia un deute de 40 sous amb el draper Bonanat de Bordils. Probablement fill o parent del pedrer Pere Fàbrega.	ARX: AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1340, reg. 21, f. 16v.
Pere	Fàbrega	...1311-1312...	Pel 1312 tenia un deute de 106 sous amb el draper Pere Savarrès. Probablement pare o parent del pedrer Guerau Fàbrega.	ARX: AHG, Notarials, Girona 5, Guillem Fuyà, 1311-1312, reg. 1, f. 85v.
Berenguer	Falgueres	...1330-1336...	El 1336 potser treballà per Bernat Esponellà, de Bàscara, de qui rebé 87 sous d'un total de 175 que tenia en comanda. Parent del pedrer Guillem Falgueres.	ARX: AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1330, reg. 9, f. 55r. AHG, Notarials, Girona 7, Guillem Banyils (NC Francesc Simon), 1336, reg. 5, 29 octubre (IV kal nov).

NOM	COGNOM	CRONOLOGIA	SÍNTESE BIOGRÀFICA	REFERÈNCIES
Guillem	Falgueres	c. 1320-1335...	El 1329 devia 33 sous al draper Bonanat de Bordils. Parent del pedrer Berenguer Falgueres.	ARX: AHG, Notarials, Girona 8, Guillem Desques (NC Arnau Desmas), 1329, reg. 4, f. 101r. 17 desembre (XVI kal jan). AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1335, reg. 17, f. 132r. BIBL: GUILLERÉ 1993, p. 469, n. 159; ESPAÑOL 1999, p. 90, n. 61.
Jaume	Fauran o Faveran	...1321-1330...	Membre d'una nissaga d'arquitectes, era mestre major de la catedral de Narbona quan fou nomenat per la seu de Girona el 1321, en substitució de mestre Enric. Se li atribueix bona part de l'execució de la capçalera, molt avançada l'any 1330 quan deixà el càrrec, a més de les tombes dels bisbes Bernat i Guillem de Vilamarí, entre d'altres.	BIBL: FITA 1876, p. 100-102; BASSEGODA 1889, p. 49-50; LAVEDAN 1935, p. 148 i 153; FREIXAS p. 16, 17 i 340.
Berenguer	Feixes	...1332-1346...	Vinculat amb el pedrer Andreu Om, a qui presta 200 sous.	ARX: AHG, Notarials, Girona 5, Bartomeu Vives, 1345-1346, reg. 52, f. 86r. AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1332, reg. 4, 31 març (pridie kal apr).
Bernat	Ferrer	...1332...	Originari de Domeny, el 1332 devia 36 sous al draper Ramon Tortosa de Queixans.	ARX: AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1332, reg. 5, f. 8v.
Guillem	Ferrer	1336...	Originari de Campdorà. El 1336 entra d'aprenent al taller de Pere Riembau, fuster i pedrer de Celrà.	ARX: AHG, Notarials, Girona 7, Guillem Banyils, 1336, reg. 5, 24 octubre 1336 (9 kal nov).
Berenguer	Ferreres	...1330...	[Citat per la historiografia, sense referències]	BIBL: ESPAÑOL 1999, p. 90, n. 62
Ramon	Ferrer	...1330...	Citat al testament del mercader Pere Vilar.	BIBL: GUILLERÉ 1984, p. 58-59; ESPAÑOL 1999, p. 90, n. 62.
Ramon	Ferró	...1334...	El 1335 junt amb la seva esposa Margarida devia 13 sous als drapers Bonanat de Llémèna i Guillem de Queixans.	ARX: AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1335, reg. 10, 28 desembre (V kal jan).

NOM	COGNOM	CRONOLOGIA	SÍNTESI BIOGRÀFICA	REFERÈNCIES
Bernat	Font	...1356-1365...	Citat per primer cop el 1356, la seva activitat arrenca abans de 1350.	ARX: AHG, Notarials, Girona 1, Guillem Llobet, reg. 77. BIBL: FREIXAS 1983, p. 341.
Pere	Forn	...1343...	El 1343 tenia un deute de 50 sous amb el ciutadà Arnau de Campllong. Potser parent de Guillem Forn, pedrer de Bàscara, que el 1359 era acusat de concubinatge.	ARX: AHG, Notarials, Girona 5, Francesc Simon, 1342, reg. 41, f. 65r. 19 febrer (XI kal mar). ADG, Lletres, reg. U-33, f. 132, 27 maig 1359.
Guillem	Freixenet	...1311-1312...	Vivia a la pujada de Sant Martí Sacosta. El 1312 comprà a Brunissenda Ripoll una casa molt aprop del convent de Sant Domènec.	ARX: AHG, Notarials, Girona 5, Guillem Fuyà, 1311-1312, reg. 1, f. 86v.
Bartomeu	Fuyà	...1358...	[Citat per la historiografia, sense cap indicació bibliogràfica]	BIBL: FREIXAS 1983, p. 341.
Ramon	Garriga	...1337-†a.1350	Morí entre 1349 i 1350, en foren marmessors Arnau Sifre, espaser, i Pere Dolcet, bossier. Relacionat familiarment amb Espinavessa.	ARX: AHG, Notarials, Girona 4, Jaume Transfort (i Ramon Viader), 1337-1338, reg. 15, f. 179r. AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1350, reg. 49, 4 març (IV non mar).
Jaume	Gausa	†a. 1337	Estava casat amb Bonanata.	ARX: AHG, Notarials, Girona 4, Jaume Transfort, reg. 14, 1337, f. 64r.
Guillem o Arnau?	Gaià	...1348-1375...	Testà el 1348, però el seu període d'activitat s'allarga fins més enllà de 1375. Pot tractar-se de dos personatges (pare i fill?) amb el mateix nom i cognom.	BIBL: FREIXAS 1983, p. 341; GUILLERÉ 1994, p. 157;
Bonanat	Gibert	c. 1320 †a.1338	Casat amb Ermessenda.	BIBL: GUILLERÉ 1993, p. 469, n. 159; ESPAÑOL 1999, p. 90, n. 61.
Pere	Gironès	...1330...	Citat al testament del mercader Pere Vilar.	BIBL: GUILLERÉ 1984, p. 58-59; ESPAÑOL 1999, p. 90, n. 62.

NOM	COGNOM	CRONOLOGIA	SÍNTESI BIOGRÀFICA	REFERÈNCIES
Guillem	Granollers	...1357...	[Citat per la historiografia, sense referències]	BIBL: FREIXAS 1983, p. 341.
Jaume	Guilon	...1333...	El 1333 tenia un deute de 17 sous amb els drapers Bonanat de Llémèna i Andreu d'Olot.	ARX: AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1333, reg. 15, f. 36v.
Jaume	Hort	...1342...	Casat amb Brunissenda, amb qui tingué Guillema. Parent del pedrer Pere Hort.	ARX: AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1342, reg. 30, 14 febrer (XVI kal mar).
Pere	Hort	...1337...	El 1337 tenia un deute de 53 sous amb els drapers Bonanat de Llémèna i Ramon Tortosa de Queixans. Parent del pedrer Jaume Hort.	ARX: AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1336-37, reg. 19, f. 141v.
Bernat	Jaubert	...1329 †a.1351	El 1329 feia poc que vivia a la ciutat. El 1341, junt amb el pedrer Guilem Bofill, llogà una feixa de pedra al sabater Pere Morgayan. Morí pels volts de la pesta negra. La seva esposa Sibil ·la poc després.	ARX: AHG, Notarials, Girona 8, Guillem Desques (NC Arnau Desmas), 1329, reg. 4, f. 98v. 15 desembre (XVIII kal jan). AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1341-42, reg. 29, 28 desembre 1342 (V kal jan). AHG, Notarials, Girona 4, Jaume Transfort, 1344-45, reg. 24, f. 102v. ADG, Notularum, reg. G-26, f. 54, 28 juny 1351. BIBL: ESPAÑOL 1999, p. 90, n. 62 (diu "Berenguer").
Jaume	Lessana	...1337...	El 1337 junt amb la seva esposa Margarida tenia un deute de 120 sous amb el jueu Bonjuà Cresques.	ARX: AHG, Notarials, Girona 1, Arnau Despoll (NC Francesc Simon), 1337, reg. 3, f. 27r.
Jaume	Llampaies	...1349-1352...	De família originària de Llampaies (Baix Empordà). El 1349 treballava a l'obra de Sant Feliu de Girona. El 1352 cobrà 32 sous per tallar un carner de pedra per al cavaller Guillem Bernat de Fontroser.	ARX: ADG, Sant Feliu, Obra, 1349 (despeses). ADG, Notularum, reg. G-27, f. 194, 13 juliol 1352. BIBL: CHAMORRO 2004, p. 312-313.

NOM	COGNOM	CRONOLOGIA	SÍNTESI BIOGRÀFICA	REFERÈNCIES
Guillem	Maià (I)	...1330-1349...	Tenia una feixa de pedra prop del portal de Pedret. Estava casat amb Brunissenda, filla d'Arnau Cerdà i Francesca, de Corçà, que li aportà un dot de 1000 sous. Junt amb un parent polític, Guillem Cerdà de Corçà, i el taverner Guillem Coc, l'any 1349 cobrà per ordre del bisbe les rendes episcopals de la batllia de la Mata.	ARX: AHG, Notarials, Girona 4, Jaume Transfort (NC Francesc Simon), 1337-1338, reg. 15, f. 9v. Any 1337. AHG, Notarials, Girona 4, Jaume Transfort, 1345, reg. 38, f. 37v. ADG, Lletres, reg. U-14, f. 82. Juliol 1349 [s.d.]. AHG, Notarials, Girona 3, Simó de Bossegays (Bassagais), 1349-1350, reg. 1, f. 51r. 25 novembre (VII kal dec). Bibl: GUILLERÉ 1984, p. 58-59; ESPAÑOL 1999, p. 90, n. 62.
Guillem	Maià (II)	...1349?-1385...	Probable fill o nebot de Guillem Maià (I), apareix de testimoni al testament del pedrer Ramon Marenjà (1372).	BIBL: FREIXAS 1983, p. 341.
Ramon	Marenjà	c.1340-†1372	Obrà 6 columnes per al convent de Sant Francesc. Entre 1357 i 1358 realitza 12 columnes per a les finestres del palau reial de l'Aljaferia de Saragossa. A partir de 1358 treballa fent les galeries del claustre de Sant Feliu. El 1369 realitza els fusts per 7 creus per a la muntanya de Montserrat, amb Pere Moragues. Parent del pedrer Bernat Marenjà, amb qui treballà a Sant Feliu. Tenia un fill de nom Francesc. Testà l'any 1372.	ARX: AHG, Notarials, Girona 5, reg. 79. ADG, Sant Feliu, Obra, 1355-1365 (despeses). ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, reg. 340. AHG, Notarials, Girona 1, reg. 268, 1372. BIBL: FREIXAS 1983, p. 341; CHAMORRO 2004, p. 100 i 244; FREIXAS-FUMANAL 2019.
Bernat	Marenjà	c. 1340-1372...	A partir de 1360 treballa fent les galeries del claustre de Sant Feliu junt amb el seu parent Ramon Marenjà.	ARX: ADG, Sant Feliu, Obra, 1355-1365 (despeses). BIBL: FREIXAS 1983, p. 341; CHAMORRO 2004, p. 316.
Arnau	Martí	...1337...	Membre d'una nissaga dedicada a l'ofici, parent de Bonanat i Pere Martí. Gendre de Pere Pi i cunyat de Jaume Pi, de la Vall de Sant Daniel.	ARX: AHG, Notarials, Girona 5, Francesc Simon, 1337, reg. 40, f. 70v. 6 novembre (VIII idus nov).
Bonanat	Martí	...1346...	Membre d'una nissaga dedicada a l'ofici, parent d'Arnau i Pere Martí. Fou un dels assistents a la declaració a casa del pedrer Jaume Església l'any 1346.	ARX: AHG, Notarials, Girona 5, Bartomeu Vives, 1346, reg. 54bis, f. 18r, 10 setembre (IV idus set).

NOM	COGNOM	CRONOLOGIA	SÍNTESI BIOGRÀFICA	REFERÈNCIES
Pere	Martí	...1339-1340...	Membre d'una nissaga dedicada a l'ofici, parent d'Arnau i Bonanat Martí. Junt amb el pedrer Berenguer Portell es féu càrrec dels fills del pedrer Guillem Barcons i la seva esposa Margarida, difunts.	ARX: AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1339, reg. 22, 13 gener (idus jan); 17 gener (XVI kal febr). AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1340, reg. 24, f. 42r-44v.
Arnau des	Mas	...1342...	El 1342 llogà un parpal a Bartomeu Crusells. Vivia a la pujada de Sant Martí Sacosta (hi ha un notari homònim en aquella època).	ARX: AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1342, reg. 30, 14 març (pridie idus mar).
Arnau	Masó	...1337-1342...	El 1336 junt amb la seva esposa Maria tenia un deute de 23 sous amb el jueu Isaac cohen. El 1342 Pere Ordis li paga 10 sous a raó d'un deute major. Parent de Pere Masó (?).	ARX: AHG, Notarials, Girona 4, Jaume Transfort (NC Francesc Simon), 1336, reg. 13, f. 111v. 13 març (III idus mar); f. 166. AHG, Notarials, Girona 5, Francesc Simon, 1342, reg. 42, f. 166.
Pere	Masó	...1333...	El 1333 tenia un dipòsit de 50 sous de Jaume de Rubió, lector de gramàtica de la seu, potser a raó d'alguna obra. Parent d'Arnau Masó (?).	ARX: AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1333, reg. 15, f. 104v.
Pere	Mata	...1334-1349...	El 1349 treballava a l'obra de Sant Feliu de Girona amb Jaume Llampaies i Guillem Costa. Estava casat amb Brunissenda ses Carreres.	Bibl: CHAMORRO 2004, p. 313 i ss. ADG, Sant Feliu, Obra, 1349 (despeses).
Ramon	Mata	...1337...	Originari de Cervià de ter.	ARX: AHG, Notarials, Girona 4, Jaume Transfort, 1337, reg. 14, f. 100v.
Bernat	Mercader	...1335...	El 1334 acceptà com aprenent Bernat Pujol, de Torroella de Fluvià. Estava casat amb Caterina.	ARX: AHG, Notarials, Girona 4, Jaume Transfort (NC Ramon Viader), 1334, reg. 7, f. 97r. AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1335, reg. 17, f. 30v.
Berenguer	Moner	...1351...	[Citat per la historiografia, sense referències]	BIBL: FREIXAS 1983, p. 341.

NOM	COGNOM	CRONOLOGIA	SÍNTESI BIOGRÀFICA	REFERÈNCIES
Pere	Montsoriu	...1346...	El 1346 realitzava en societat amb el pedrer Guillem Pou uns treballs per al draper Pere Torrent.	ARX: AHG, Notarials, Girona 1, Arnau de Pols (NC Guillem Rei), 1332-1336 (i 1346), reg. 2, f. 21r.
Guerau	Mor	...1341-1342...	Potser vinculat a les obres del convent de la Mercè. El 1342 li foren entregats 100 sous en comanda de part del frare mercedari Guillem Just.	ARX: ACGAX, Notarials, Besalú, Bernat Burgès, 1341-1342, reg. 58, f. 70v.
Ramon	Mora	...1347...	El 1347 reconeix un pagament.	ARX: AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1347, reg. 43, s/f.
Guillem	Moyó	...1341...	El 1341 compra amb Ramon de Segueró, capellà de Sant Feliu, i Margarida, esposa de Bernat de Santpere, part d'un censal a Constança, esposa d'Arnau de Sant Marçal, cavaller.	ARX: ADG, Pergamins de Sant Feliu, núm. 3-890, 4 octubre 1341.
Bernat de	Narbona	...†a. 1340	Originari de La Palma, al nord de l'estany de Salses, en l'arxidiòcesi de Narbona. A la seva mort, la seva esposa rebé una casa al barri de Bellmirall de mans de Jaume Salitja, clergue de la seu, situada al costat de la del canonge obrer Guillem de Cornellà. Segurament hi treballava.	ARX: AHG, Notarials, Girona 4, Ramon Viader, 1340, reg. 4, f. 90r.
Guillem	Navata	...1313-†a. 1321	Casat amb Margarida, fila Cecília. Tenia una casa a la pujada de Sant Feliu, en el barri anomenat antigament «la farga». La seva vídua la vengué per 400 sous.	ARX: AHG, Notarials, Girona 8, Guillem Desques (NC Arnau Desmas), 1321-32, reg. 1, 1 juliol 1321 (kal jul). BIBL: GUILLERÉ 1993, p. 469, n. 159; ESPAÑOL 1999, p. 90, n. 61; VILLAR-SURIA 2005, p. 164-165, doc. 194.
Jaume	Novell	...1330...	El 1330 absolia d'un deute un personatge homònim i la seva esposa Berenguera. Parent de Pere Novell.	ARX: AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1330-1331, reg. 11, f. 32v.

NOM	COGNOM	CRONOLOGIA	SÍNTESI BIOGRÀFICA	REFERÈNCIES
Pere	Novell	...1332-1351...	Originari de Sant Feliu de Pallerols. Fill de Ramon Novell i Ermessenda, habitants d'aquella població. Tenia un germà, Arnau, i un nebot fill d'aquest, Pere, que heretà el mas Novell. Sembla que Arnau morí pels volts de 1341. Estava casat amb Berenguera, de qui tingué una filla, Francesca. Parent de Jaume Novell.	ARX: AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1332, reg. 2, f. 42r. AHG, Notarials, Girona 5, Francesc Simon, 1336-37, reg. 38, f. 27r. 21 gener (XII kal feb). AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1341, reg. 22, f. 31v i 32r. ACGAX, Notarials, Sant Feliu de Pallerols, Dalmau Fabre, Liber?, 1330-1331, reg. 60, f. 18v-19r. 12 agost 1331 (II idus aug). BIBL: FREIXAS 1983, p. 341.
Pere	Oller	c. 1320-1330	En la dècada de 1340 apareix a Girona un pedrer de Santa Creu d'Horta, a la diòcesi de Vic, potser es tracti del mateix. Té el mateix nom i cognom que el cèlebre escultor Pere Oller (s. XV) autor del retaule d'alabastre de la seu vigatana, a banda de moltes altres obres.	ARX: AHG, Notarials, Girona 8, Guillem Desques, 1329, reg. 4, f. 31v. BIBL: GUILLERÉ 1993, p. 469, n. 159; ESPAÑOL 1999, p. 90, n. 61.
Andreu	Om	...1345-1346...	Vinculat al pedrer Berenguer Feixes, que li presta 200 sous. Parent de Berenguer Om?	ARX: AHG, Notarials, Girona 5, Bartomeu Vives, 1345-1346, reg. 52, f. 86r.
Berenguer	Om	...1331...	Procedent del veïnat de les Tries, a Monells. El 1331 treballava en societat amb Guillem Cufí.	ARX: AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1330-1331, reg. 11, f. 57v.
Pere	Ordis	...1303-1305...	Habitant de Sant Celoni, però que pel gener de 1303 contracta amb el prior de Santa Maria de Besalú la realització de 14 columnes, amb les seves bases i capitells, per al claustre de la canonica, que durà des de Girona. Parent de Bernat i Jaume Ordis, pedrers de Girona.	ARX: ACGAX, Notarials, Besalú, Llibre de negocis del priorat de Santa Maria de Besalú, 1283-1324, reg. 2088 BIBL: GALLEGO 2007, p. 240-241 i 252-253; ESPAÑOL 2007, p. 172; ESPAÑOL 2009, p. 971.
Bernat	Ordis	...1331...	Parent de Jaume Ordis i Pere Ordis, habitant de Sant Celoni, que treballa al claustre i dependències de Santa Maria de Besalú a partir de 1303.	ARX: AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1331, reg. 12, f. 52r. BIBL: ESPAÑOL 1999, p. 90, n. 62.

NOM	COGNOM	CRONOLOGIA	SÍNTESI BIOGRÀFICA	REFERÈNCIES
Jaume	Ordis	...1336	Deixà vídua Bonanata, filla de Ramon Palau. Fill comú Guillem, que entra d'aprenent al taller del sastre Jaume Agustí per 2 anys. Parent de Bernat Ordis i Pere Ordis.	ARX: AHG, Notarials, Girona 4, Jaume Transfort, 1345, reg. 26, 25 agost 1336? (VIII kal set). Full solt.
Bernat	Pageres	...1346...	Casat amb Berenguera.	ARX: AHG, Notarials, Girona 5, Bartomeu Vives, 1346, reg. 54, f. 14r (númeració inversa).
Guillem	Palou	...1329-1336...	Potser especialitzat en clientela jueva, el 1329 vengué a Bonjuhà Badoç una finestra de pedra de dues columnes, amb tots els complements. Sis anys més tard es comprometia a fer una escala i replans a Astruc Yussef.	ARX: AHG, Notarials, Girona 5, Ramon Viader, 1329, reg. 2, f. 143r. AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1336 (1335), reg. 14, 24 novembre (VIII kal dec). BIBL: GUILLERÉ 1993, p. 469, n. 159 (diu "Palau"); ESPAÑOL 1999, p. 90, n. 61.
Bernat	Pedrer	...1343...	El 1343 havia comprat 12 sous censals sobre una taula que Guillem Bianya tenia a l'Areny. El 1346 consta com a mestre major de l'obra de Sant Feliu de Girona junt amb el pedrer Bernat Besalú.	ARX: ADG, Pergamins de Sant Feliu, núm. 3-925, 19 abril 1343. ADG, Pergamins de Sant Feliu, núm. 3-935. 29 octubre 1343. AHG, Notarials, Castelló d'Empúries, reg. 182. BIBL: FREIXAS 2016, p. 91.
Pere	Pedrer	...1326-1346...	El 1326 estava treballant amb el seu pare, Pere Pedrer sr, a la capella dels Rocabertí del monestir de Vilabetran.	BIBL: FREIXAS 2016, p. 91.
Castelló	Perer	...1322-1337...	Parent de Pere Perer, i segurament d'Oliver Perer, pedrer de Riudaura (Garrotxa). Casat amb Brunissenda o Elisenda.	ARX: AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1322, reg. 2, f. 49v. AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1330-1331, reg. 11, f. 51r. AHG, Notarials, Girona 5, Francesc Simon, 1337, reg. 40, f. 59r. 5 novembre (non nov). BIBL: ESPAÑOL 1999, p. 90, n. 62.

NOM	COGNOM	CRONOLOGIA	SÍNTESI BIOGRÀFICA	REFERÈNCIES
Pere	Perer	...1332...	El 1332 es comprometé amb Pere de Cardonets, porter reial, a construir un pilar en la paret mitgera que compartien le seves cases. Parent de Castelló Perer, i segurament d'Oliver Perer, pedrer de Riudaura (Garrotxa).	ARX: AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1332, reg. 5, f. 14v i ss.
Arnau	Plana o Saplana	...1331-1358...	El 1358 treballa a l'obra del claustre de Sant Feliu. Parent del pedrer Francesc Plana. Estava casat amb Bonanata.	ARX: AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1331, reg. 12, f. 136r.
Francesc	Plana o Saplana	...1349-1365...	El 1349 reconeixia a Jaume Hospital rebre 80 sous com a part del dot de la seva esposa Cecília, neboda d'aquell. El 1350 promet al ciutadà Arnau Rafart fer quatre columnes de pedra de 9,5 pams a la cana de Montpeller, amb les seves bases, capitells de liri, àbacs amb rosetes i altres complements, per 360 sous (90 s. per columna). El 1355 cobra 116 sous als marmessors de Bernat d'Estanyol, clergue de la seu difunt, per tallar i colorejar la seva llosa sepulcral. A partir de 1357 treballa junt amb el seu parent Arnau Plana, i Ramon i Bernat Marenyà en l'obra del claustre de Sant Feliu. Hom el suposa mestre major de la Seu entre 1367-1368 aprox.	ARX: AHG, Notarials, Girona 5, Bartomeu Vives, 1349, reg. 58, f. 87r. AHG, Notarials, Girona 5, Bartomeu Vives, 1349, reg. 59, f. 87r. AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1350, reg. 49, 5 març (III non mar). ADG, Notularum, reg. G-33, f. 56v, 26 novembre 1355. ADG, Sant Feliu, Obra, 1355-1365 (despeses). AMG, Perga- mins del Fons de l'Ajuntament de Girona, perg. núm. 538. 12 novembre 1365. BIBL: FREIXAS 1983, p. 339; FREIXAS 2002, p. 306. CHAMORRO 2004, p. 48, 57, 69, 77-78, 101, 134, 153, 242-244, 316 i ss.; VILLAR-SURIÀ 2005, p. 415, doc. 538.
Pere	Planès	c. 1320-†a.1326	L'any 1326 la seva vídua Margarida absolia d'uns deutes amb Berenguer sa Rovira, mercader.	ARX: AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1326, reg. 6, f. 24r, 71v. BIBL: GUILLERÉ 1993, p. 469, n. 159 (diu "Plansió", però és Planesio, Planès); ESPAÑOL 1999, p. 90, n. 61.
Arnau	Ponç	...1345-1346...	El 1346 Ponç Puig li retornava 112 sous dels 400 deguts per un préstec.	ARX: AHG, Notarials, Girona 5, Bartomeu Vives, 1345-1346, reg. 52, f. 122r.
Bernat	Pont	...1355-1377...	El 1371 treballa a Castelló d'Empúries.	BIBL: FREIXAS 1983, p. 342.

NOM	COGNOM	CRONOLOGIA	SÍNTESI BIOGRÀFICA	REFERÈNCIES
Berenguer	Portell	...1325-1342...	Mestre pedrer, cap d'un dels tallers més importants i versàtils en la història de Girona, membre d'una nissaga dedicada a l'ofici originària del veïnat o mas Portell, de Crespià. Parent de Jaume, Nicolau i Guillem Portell. Tenia un nebot de nom Berenguer que fou raptat pels sarraïns. Com a mínim entre 1325 i 1334 treballà per l'obra del claustre de la seu de Vic, subministrant bases, fusts i capitells de gran format. El 1327 participa en l'obra del claustre del monestir de Pedralbes. Entre 1331 i 1333 intervé probablement en la realització del sepulcre d'Elionor de Cabrera, i el 1334 cobra per una part de la tomba del canonge Berenguer de Pau, ambdós monuments a la galeria sud del claustre de la seu. El 1342 signa rebut de 500 sous dels 900 pactats per certs treballs a l'església parroquial de Madremanya. Marmessor del manobre Francesc Lopadra el 1337. Junt amb el pedrer Bernat Martí, el 1339 es féu càrrec dels fills orfes del també pedrer Guillem Barcons i la seva esposa Margarida.	<p>ARX: ABEV, Obra de la Seu, reg. 2, Computum operis claustris, 1333-1335, f. 67. AHG, Notarials, Girona 4, Jaume Transfort, 1334, reg. 7, f. 65v, 4 octubre (IV non oct); f. 94r. AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1334, reg. 16, f. 36v-37r. AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1334, reg. 9, 3 octubre (V non oct). AHG, Notarials, Girona 7, Guillem Banyils (NC Francesc Simon), 1336, reg. 4. AHG, Notarials, Girona, Gi-4, Jaume Transfort, reg. 31, 1347 (en realitat testaments, 1335-1339), f. 88r-89v. pridie kal jan 1337. AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1339, reg. 22, 13 gener (idus jan); 17 gener (XVI kal feb). AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1340, reg. 24, f. 42r-44v. AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1342, reg. 31, 18 novembre (14 kal dec).</p> <p>BIBL: GUDIOL 1981, p. 35; FREIXAS 1983, p. 343; GUILLERÉ 1991, p. 78; GUILLERÉ 1993, p. 469, n. 159; ESPAÑOL 1999, p. 90, n. 61; ESPAÑOL 2009, p. 971.</p>
Guillem	Portell	...1330...	Membre d'una nissaga dedicada a l'ofici originària del veïnat o del mas Portell, de Crespià. Parent de Jaume, Berenguer i Nicolau Portell. Citat com a testimoni el 1330.	ARX: AHG, Notarials, Girona 5, Ramon Serra, 1330, reg. 29, f. 84r.
Jaume	Portell	... †1331	Membre d'una nissaga dedicada a l'ofici originària del veïnat o mas Portell, de Crespià. Pare de Nicolau Portell, parent de Berenguer i Guillem Portell.	ARX: AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1331, reg. 12, f. 67v.

NOM	COGNOM	CRONOLOGIA	SÍNTESI BIOGRÀFICA	REFERÈNCIES
Nicolau	Portell	...1331...	Membre d'una nissaga dedicada a l'ofici originària del veïnat o mas Portell, de Crespià. Fill de Jaume Portell, parent de Berenguer i Guillem Portell. El 1331 vengué una casa que tenia davant la del batlle de Sarrià.	ARX: AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1331, reg. 12, f. 67v. AHG, Notarials, Girona 5, Ramon Serra (NC Francesc Simon), 1331, reg. 30, f. 29r i f. 82r. 14 kal aug. ACGAX, Notarials, Besalú, Bernat Safont, reg. 37, 1332-1333, f. 15r.
Guillem	Pou	...1346...	Amb Pere de Montsoriu, l'any 1336 reconeixia tenir en comanda 17 sous del draper Pere Torrent, potser per unes obres.	ARX: AHG, Notarials, Girona 1, Arnau de Pols (NC Guillem Rei), 1332-1336 (1346), reg. 2, f. 21r.
Pere	Puig	...1336 †a.1357	Originari de la parròquia de Sant Vicenç de Canet (d'Adri) el 1336 entrà d'aprenent al taller del mestre pedrer Berenguer Cervera. El 1357 la seva vídua reconeixia 75 sous procedents de la marmessoria de Guillem Sabater, clergue tonsurat difunt.	ARX: AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1336, reg. 14, 5 juny (non jun). ADG, Notularum, reg. G-35, f. 72r-v. 2 agost 1357.
Ramon	Puig	...1321...	Originari d'Ermedans, el 1321 es troba a Girona i es declara home propi de l'almoïna del pa de la Seu.	ARX: AHG, Notarials, Girona 8, Guillem Desques, 1321-32, reg. 1, 27 maig 1321 (VI kal jun).
Bernat	Puigaver	...c. 1320-1330...	De probable origen provençal (Podio Averio és un veïnat prop de Chateauneuf du Pape), l'any 1328 havia contret un deute de 62 sous amb Vidal Barbaron, jueu de Girona.	ARX: AMG, Fons de Pergamins de l'Ajuntament de Girona, núm. 238. 19 gener 1328. BIBL: GUILLERÉ 1993, p. 469, n. 159 (diu "Pugover"); ESPAÑOL 1999, p. 90, n. 61; VILLAR-SURIÀ 2005, p. 191, doc. 238.
Bernat	Puiggrau	...1326...	El 1326 reconeixia un deute de 19 sous amb uns mercaders.	ARX: AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1326, reg. 6, f. 24r; f. 71v.
Berenguer	Pujol	†a.1352	Segurament vinculat a la construcció de la catedral, l'any 1352 la seva vídua Margarida instituí hereva universal l'obra de la seu.	ARX: ADG, Notularum, reg. G-27, f. 162v-163, 12 juny 1352.

NOM	COGNOM	CRONOLOGIA	SÍNTESI BIOGRÀFICA	REFERÈNCIES
Bernat	Pujol	...1334...	Originari de Torroella de Fluvià, el 1334 entrà d'aprenent al taller del pedrer Bernat Mercader per 5 anys.	ARX: AHG, Notarials, Girona 4, Jaume Transfort (NC Ramon Viader), 1334, reg. 7, f.97r.
Raimon	Pujol	...1347...	Originari de St Cristòfol de Tavertet, el 1347 es vengué el mas Pujol d'aquella població. Casat amb Francesca, filla d'Arnau de pontons.	ARX: AHG, Notarials, Girona 7, Guillem Banyils (NC Francesc Simon), 1347, reg. 7, 17 juliol (XVI kal aug); 30 juliol (III kal aug).
Guillem	Quadres	...1334-1358...	El 1336 reconeix amb la seva esposa Elisenda tenir en comanda 100 sous de Berenguera, vidua el teixidor Guillem Pellicer.	<p>AHG, Notarials, Girona 5, Francesc Simon, 1336-37, reg. 38, f. 45r.</p> <p>Bibl: FREIXAS 1983, p. 342.</p>
-	Queixans	...1329...	Procedent de Girona, el 1329 vivia a Banyoles.	ARX: AHG, Notarials, Girona 4, Ramon Viader, 1329, reg. 2, f. 92v.
Berenguer	Rafael	...1320-1342...	Habitant del burg de Sant Pere de Galligants, el 1320 apareix de testimoni en una capbreuació al bisbe recollida al Cartoral de Rúbriques Vermelles de la seu. El 1322 s'associà amb el pedrer Arnau Vidal en la construcció del pont sobre la riera d'Esterria, affluent del Fluvià, entre Medinyà i Cornellà de Terri. Aquell any entreguen 100 filades de pedra per als arcs del pont. Deu anys més tard reconeixia rebre 11 lliures (220 sous) de les 30 que li devia el jurisperit Arnau Vinyes, per una obra sense especificar.	<p>ARX: ADG, RC, doc. 114, f. 139v-141r. 1 juliol 1320. AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1322, reg. 2, f. 50v. AHG, Notaria 6, Jaume Compte, 1332, reg. 4, 16 febrer (XIV kal mar). AHG, Notarials, Girona 7, Guillem Banyils (NC Francesc Simon), 1336, reg. 4, 2 maig (VI non mad). AHG, Notarials, Girona 5, Francesc Simon, 1342, reg. 42, f. 108r. 3 setembre (III non sep).</p> <p>BIBL: ESPAÑOL 1999, p. 90, n. 62 (diu "Rafall").</p>
Ramon	Ragells	...1326...	El 1326 compra al pintor Pere Aram i la seva muller Sibil·la una peça de terra que es tenia pel comanador del convent de la Mercè al lloc de Bec Eixut, que incloïa vinya, arbres i pedrera.	ARX: AHBC, perg. 566. Proc. Fons Moja. 11 juny 1326.

NOM	COGNOM	CRONOLOGIA	SÍNTESI BIOGRÀFICA	REFERÈNCIES
Arnau	Raiol	...†1329	Membre d'una nissaga dedicada a l'ofici, germà d'Arnau i parent de Berenguer Raiol, pedrers. Casat amb Berenguera, filla de Guillem Droc de Brunyola. Testà el 1329.	ARX: AHG, Notarials, Girona 8, Guillem Desques (NC Arnau Desmas), 1321-32, reg. 1, 5 juny 1332 (non jun). BIBL: GUILLERÉ 1983, p. 469, n. 159 (diu "Reiolfi"); ESPAÑOL 1999, p. 90, n. 61.
Berenguer	Raiol	...1329-1331...	Membre d'una nissaga dedicada a l'ofici, parent de Ramon i Arnau Raiol, pedrers germans. El 1331 compra una casa a l'horta de Fontanilles.	ARX: AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1331, reg. 12, f. 24v.
Ramon	Raiol	...1321-†1346	Membre d'una nissaga dedicada a l'ofici, germà i marmessor d'Arnau i parent de Berenguer Raiol, ambdós pedrers. També consta com a marmessor del fuster Pere Delmell. El 1341 treballa en l'enderroc d'una casa per eixamplar el carrer. Testà el 1346.	ARX: AHG, Notarials, Girona 4, Ramon Viader, 1329, reg. 2, f. 103r-v. AHG, Notarials, Girona 5, Arnau Delmas (NC Francesc Simon), reg. 27, 1330 (1331) f. 76r. 13 febrer de 1331 (idi feb). AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1341, reg. 24, f. 54v. AHG, Notarials, Girona 5, Francesc Simon, 1344, reg. 44 [testaments]. 15 desembre 1346 (XVIII kal jan). BIBL: FREIXAS 1983, p. 342.
Berenguer	Rei	...1321-1342...	L'any 1332 el jurat Bernat de Bordils li establí un solar al carrer Nou, per tal que hi construís una vivenda. Tenia una altra casa prop de l'Areny. El mateix any tenia en comanda 50 sous de Guillem Gomir de Cartellà, el seu pare Jaume i la seva esposa Guillema, per obres sense especificar.	ARX: ADG, Pergamins de la Pia Almoína, núm. 2-3912. 3 març 1332. AHG, Notarials, Girona 4, Jaume Transfort, 1346, reg. 30, 4rt fragment, 7 maig 1332 (non mad). AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1342, reg. 31, 23 desembre (X kal jan). BIBL: FREIXAS 1983, p. 342; GUILLERÉ 1993, p. 469, n. 159 (diu "Reig"); ESPAÑOL 1999, p. 90, n. 61.
Guillem	Riba	...1338-1347...	Casat amb Saurina, comprà un hort a l'horta de la pabordia de juny de Sant Feliu. El 1347 era procurador d'una filla de Bernat Corney.	ARX: ADG, Pergamins de Sant Feliu, núm. 3-835. 3 agost 1338. AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1340, reg. 24, f. 75. AHG, Notarials, Girona 5, Bartomeu Vives, 1347 (1346), reg. 53, f. 15v; f. 19r.

NOM	COGNOM	CRONOLOGIA	SÍNTESI BIOGRÀFICA	REFERÈNCIES
Guillem	Riembau	...1335...	El 1335 se l'anomena lapicida habitant a València quan Simó de Pujol, de Sant Sadurní, li reclama un deute de 6 lliures. Pel cognom se li pot suposar ascendència gironina.	ARX: AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1335, reg. 17, f. 37v.
Pere	Riembau	...1336...	Fuster i pedrer procedent de Celrà. El 1336 accepta al seu taller Guillem Ferrer, de Campdorà.	ARX: AHG, Notarials, Girona 7, Guillem Banyils, 1336, reg. 5, 24 octubre 1336 (9 kal nov).
Guillem	Riera	...1340...	Estava casat amb Gueraua, filla de Bernat Olives.	ARX: AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1340, reg. 21, f. 98r.
Bartomeu	Roca	...1349-1369...	El 1349 comença a treballar a l'obra de Sant Feliu, on encara consta vers 1369.	ARX: ADG, Sant Feliu, Obra, 1349 (despeses). ADG, Sant Feliu, Obra, 1355-1365 (despeses). BIBL: CHAMORRO 2004, p. 313 i ss.
Guillem	Roca	...1344...	Presta 40 sous al pedrer Arnau Vives.	ARX: AHG, Notarials, Girona 1, Arnau de Pols (NC Guillem Rei), 1332-1336, reg. 2, f. 68v. 25 febrer 1344 (V kal mar).
Guillem	Rotlan	c.1320-1330	[Citat per la historiografia, sense referències]	BIBL: GUILLERÉ 1993, p. 469, n. 159; ESPAÑOL 1999, p. 90, n. 61.
Berenguer	Rovira	...†1330	Estava casat amb Marquesa.	ARX: AHG, Notarials, Girona 5, Ramon Serra, 1330, reg. 29, f. 75r; f. 84r.
Ramon	Salet	...1346...	Fill d'Arnau Salet de Viladasens. El 1346 tenia deutes amb drapers junt amb Francesc Besalú de Llampàies.	ARX: AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1346, reg. 41, 10 agost (4 idus aug).
Pere	Salt	...1328-1330...	Procedent de Salt, prop de Girona. El 1328 devia 26 sous als drapers Andreu d'Olot i Bonanat de Llémèna.	ARX: AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1328, reg. 8, f. 51v. BIBL: ESPAÑOL 1999, p. 90, n. 62.

NOM	COGNOM	CRONOLOGIA	SÍNTESI BIOGRÀFICA	REFERÈNCIES
Pere Nicolau	Sans	...1349-1372...	El 1349 treballa en l'obra de Sant Feliu. Parent d'Arnau Sans.	BIBL: FREIXAS 1983, p. 342; CHAMORRO 2004, p. 312.
Arnau	Sans	...1357-1362...	El 1357 contracta amb el capítol de Sant Feliu la construcció del claustre. Tenia de deixeble Bernat Martí. Treballen a les seves ordres els pedrers Guillem Mieres, en Biure i Arnau Sapllana. Parent de Pere Nicolau Sans.	ARX: ADG, Sant Feliu, Obra, 1355-1365 (despeses). BIBL: CHAMORRO 2004, p. 314 i ss.
Pere	Sau	...1336...	Potser originari de Sau (Osona) Apareix de testimoni en documents de la família Cors.	ARX: AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, reg. 14, 1336, 21 setembre (XI kal oct).
Deuslosal	Saureda	...1331...	Procedent de Juià. Mantenia un deute de 90 sous amb el jueu Isaac Cohen.	ARX: AHG, Notarials, Girona 5, Ramon Serra, 1331, reg. 30, f. 102v. 8 d'agost (6 idi aug).
Guillem	Savall	...1349...	El 1349 treballa en l'obra de Sant Feliu.	ARX: ADG, Sant Feliu, Obra, 1349 (despeses). BIBL: CHAMORRO 2004
Nicolau	Selva	...1331...	Habitant del burg de Sant Pere de Galligants. Fill de Ponç, germà del pedrer Pere Selva.	ARX: AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1331, reg. 12, f. 18v.
Pere	Selva	...1331...	Habitant del burg de Sant Pere de Galligants. Fill de Ponç, germà del pedrer Nicolau Selva.	ARX: AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1331, reg. 12, f. 18v.
Ponç	Selva	... 1a.1331	Pare de Nicolau i Pere Selva, pedrers.	ARX: AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1331, reg. 12, f. 18v.

NOM	COGNOM	CRONOLOGIA	SÍNTESI BIOGRÀFICA	REFERÈNCIES
Arnau	Senan	...1332-1336...	L'any 1332 el jurat Bernat de Bordils li establí dos solars al carrer Nou per a què hi construís dues vivendes. Estava casat amb Bonanata. Parent de Guillem Senan.	ARX: ADG, Pergamins de la Pia Almoïna, núm. 2-3920. 3 març 1332. AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1334, reg. 16, f. 124r. AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, reg. 12, 1335 4 juliol (IV non jul). AHG, Notarials, Girona 7, Guillem Banyils (NC Francesc Simon), reg. 4, 1336, 21 maig (XII kal jun). BIBL: ESPAÑOL 1999, p. 90, n. 62
Guillem	Senan	...1327-1349...	El 1337 amb la seva esposa Bonanata ven una casa a Jaume Novell, carnisser (parent dels Novell?). El 1349 treballa a l'obra de Sant Feliu. Parent d'Arnau Senan.	ARX: AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1327, reg. 7, f. 109r. AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1333, reg. 6, f. 10r. AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1336, reg. 14, 21 desembre (XII kal jan). AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1336-37, reg. 19, f. 60r. 12 desembre 1336 (pridie idi dec). ADG, Sant Feliu, Obra, 1349 (despeses). BIBL: CHAMORRO 2004, p. 313.
Arnau	Serra	...1348...	Signa de testimoni al testament de Pere de Cardonets, porter reial.	ARX: ADG, Pergamins de la Pia Almoïna, núm 2-3577. 12 juny 1348.
Guillem	Serrat	c. 1320-1330	[Citat per la historiografia, sense cap indicació biogràfica]	BIBL: GUILLERÉ 1993, p. 469, n. 159; ESPAÑOL 1999, p. 90, n. 61.
Guillem	Sifre o Xifre	...1337-1347...	Testà el 1347. Pare d'Arnau Sifre. Apareix citat en deutes diversos.	ARX: AHG, Notarials, Girona 4, Jaume Transfort, 1337, reg. 14, f. 18r. AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1347-1348, reg. 75 (testaments), 25 agost 1347 (VIII kal sep). AHG, Notarials, Girona 4, Jaume Transfort, 1347, reg. 31, f. 127r. 26 setembre (VI kal oct). BIBL: GUILLERÉ 1984, p. 58-59; ESPAÑOL 1999, p. 90, n. 62.

NOM	COGNOM	CRONOLOGIA	SÍNTESI BIOGRÀFICA	REFERÈNCIES
Arnau Sifre o Xifre		...1338-1358...	El 1355 rep 45 sous en mitgeres de forment per unes obres que havia fet a casa del difunt Pere Batlle. A partir de 1358 apareix treballant a l'obra de Sant Feliu. Vivia al barri de Montjuic, pertanyent a aquella parròquia. Fill i marmessor del pedrer Guillem Sifre.	ARX: AMG, Pergamins del Fons de l'Ajuntament de Girona, perg. núm. 416. 23 agost 1358. ADG, Sant Feliu, Obra, 1355-1365 (despeses). BIBL: FREIXAS 1983, p. 341; CHAMORRO 2004, p. 316; VILLAR-SURIÀ 2005, p. 326-328, doc. 416.
Jaume Spina		...1336-1346...	El 1336 és només "habitant" de Girona i és anomenat magister de guixo. Casat amb Maria. El 1337, qualificat de lapicida, realitza un armari empotrat entre casa seva i la sel seu veí, el peixater Joan Esponellà, ambdós veïns del domini del jurisperit Bernat de Bordils. El mateix any cobrà els remanents d'unes feines que havia fet per al draper Andreu d'Olot. El 1338 fou procurador de Violant, esposa de Guerau de Manola. Entre 1345 i 1346, com a petrarius Gerunde, es troba actiu a Besalú.	ARX: AHG, Notarials, Girona 7, Guillem Banyils (NC Francesc Simon), 1336, reg. 5, 24 octubre (IX kal nov). AHG, Notarials, Girona 5, Francesc Simon, 1337, reg. 40, f. 21v; f. 49v, 31 octubre (II kal nov). AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1338, reg. 18, 19 novembre (XIII kal dec). ACGAX, Notaria de Besalú, Ramon Safont, reg. 74 (1346), f. 90r-v.
Pere Sureda		...1304-†1330	Fill de Bernat Sureda i originari del veïnat de Sant Pere Cercada (La Selva). Es casà el 1304 amb Ermessenda, filla de Bernat Bellsolà de Santa Maria de Camós, que li aportà un dot de 350 sous i aixovar. La seva germana Agnès estava casada amb Pere Sala, sabater de Girona. Morí amb molts deutes i sense fills.	ARX: ADG, Pergamins de la Pia Almoina, núm. 3-356. 23 gener 1304. AHG, Notarials, Castelló Empúries, Pere Perri, 1328-29, reg. 372, f.10r, 28 desembre 1328 (V kal jan). ADG, Pergamins de Sant Feliu, núm. 3-688. 15 març 1330. ADG, Pergamins de Sant Feliu, núm. 3-691. 17 març 1330. ADG, Pergamins de Sant Feliu, núm. 3-698. 30 juliol 1330.
Guillem Tarrés		...1349...	El 1349 treballa en l'obra de Sant Feliu.	ARX: ADG, Sant Feliu, Obra, 1349 (despeses). BIBL: CHAMORRO 2004, p. 314.

NOM	COGNOM	CRONOLOGIA	SÍNTESI BIOGRÀFICA	REFERÈNCIES
Guillem	Teixidor	...1336-1350...	Procedent de la parròquia de Medinyà (un personatge homònim signa un deute el 1341). El 1347 rep 32 sous del cavaller Dalmau Xatmar per unes obres al castell de Medinyà. S'anomena lapicida en la construcció de la capella del Corpus Christi de la parròquia de Sant Vicenç de Besalú l'any 1350.	ARX: AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1336-37, reg. 19, f. 17r, 22 novembre (X kal dec). AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1341, reg. 22, f. 32v. AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1347, reg. 38. ACGAX, Notarials, Besalú, Llibre de Negocis del monestir de Sant Pere, 1350, reg. 49. BIBL: FUMANAL 2003, p. 79-80.
Pere	Teixidor	...1330-†1348	Mort el 1348, aquell any la seva vídua Ermessenda dóna una legítima de 800 sous, més aixovar a la filla d'ambdós, Caterina.	ARX: AHG, Notarials, Girona 4, Jaume Transfort, 1345, reg. 38, f. 19v. AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1348, reg. 44, 16 febrer (XIV kal mar). BIBL: GUILLERÉ 1984, p. 58-59; ESPAÑOL 1999, p. 90, n. 62.
Ramon	Terrades	...1324-1333...	Casat amb Elisenda, germana de Bernat Clota, de Riudellots de la Creu, que li aportà un dot de 700 sous.	ARX: AHG, Notarials, Girona 5, Arnau Delmas, 1333, reg. 28, f. 83r. 3 febrer (III non feb).
Marc	Torner	...1329-1334...	El 1334 es compromet amb el ciutadà Guillem de Fornells a fer-li quatre canelobres de pedra per 21 lliures (420 sous), amb les seves bases, capitells i tot el necessari, iguals que els que costejà el bisbe Pere de Rocabertí a la capella de Sant Vicenç de la seu. Casat amb Brunissenda.	ARX: AHG, Notarials, Girona 4, Ramon Viader, 1329, reg. 2, f. 7v. AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1334, reg. 9, 8 octubre (VIII idus oct). BIBL: ESPAÑOL 1999, p. 90, n. 62.
Bernat	Tresserra	...1340-1346...	Fou un dels assistents a la declaració del pedrer Jaume Església l'any 1346.	ARX: AHG, Notarials, Girona 4, Ramon Viader, 1340, reg. 4, f. 52; f. 90r. AHG, Notarials, Girona 5, Bartomeu Vives, 1346, reg. 54bis, f. 18r, 10 setembre (IV idus sep).

NOM	COGNOM	CRONOLOGIA	SÍNTESI BIOGRÀFICA	REFERÈNCIES
Arnau	Vidal	...1322-1342...	El 1322 s'associà amb el pedrer Berenguer Rafel en la construcció del pont sobre la riera d'Esterria, afluent del Fluvià, entre Medinyà i Cornellà de Terri. Aquell any entreguen 100 filades de pedra per als arcs del pont. Potser parent de Bernat Vidal.	ARX: AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1322, reg. 2, f. 50v.
Bernat	Vidal	...1331...	Casat amb Elisenda. Era oncle del pedrer Guillem Cufí. Potser parent d'Arnau Vidal.	ARX: AHG, Notarials, Girona 5, Pere Massanet, 1331, reg. 12, f. 134v.
Guillem	Vila	...1328...	Treballà amb el pedrer Guillem Bruguera en un encàrrec del ciutadà Arnau Sifre.	ARX: AHG, Notarials, Girona 8, Guillem Desques (NC Arnau Desmas), 1321-32, reg. 1.
Pere	Vila	...1346...	Present a la reunió a casa del pedrer Jaume Església l'any 1346. El nom coincideix amb el d'un pedrer de la diòcesi de Vic actiu aquell mateix any.	ARX: AHG, Notarials, Girona 5, Bartomeu Vives, 1346, reg. 54bis, f. 18r.
Castelló	Vilablareix	...1349...	El 1349 treballa en l'obra de Sant Feliu junt amb els pedrers Guillem Senan i Bartomeu Roca.	ARX: ADG, Sant Feliu, Obra, 1349 (despeses). BIBL: CHAMORRO 2004, p. 314.
Pere	Viladecans	c. 1320-1334...	El 1334 té un deute de 30 sous amb el draper Bonanat de Llémna. Potser procedent de Viladecans.	ARX: AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte (NC Pere Massanet), 1334, reg. 9bis, 14 juliol (pridie idus jul). BIBL: GUILLERÉ 1993, p. 469, n. 159; ESPAÑOL 1999, p. 90, n. 61.
Pere	Vilar	...1320-1330...	El 1321 entra d'aprenent al taller del pedrer Arnau Cors, per dos anys.	ARX: AHG, Notarials, Girona 8, Guillem Desques, 1321-32, reg. 1, 26 maig 1321 (VII kal jun), fol solt. BIBL: GUILLERÉ 1993, p. 469, n. 159 (diu "Vilada"); ESPAÑOL 1999, p. 90, n. 61.

NOM	COGNOM	CRONOLOGIA	SÍNTESI BIOGRÀFICA	REFERÈNCIES
Arnau	Vives	...1344-1345...	Tenia un deute de 40 sous amb Guillem Roca, també pedrer. Casat amb Adela, de la parròquia de Sant Vicenç de Besalú. Potser parent de Bartomeu Vives. Tenia llogada una pedrera al sabater Pere Morgayan.	ARX: AHG, Notarials, Girona 1, Arnau de Pols (NC Guillem Rei), 1332-1336 (frag. 1344-45), reg. 2, f. 68v. 25 febrer (V kal mar). AHG, Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1341-42, reg. 29, 28 desembre 1342 (5 kal jan). ADG, Lletres, reg. U-10, f. 98rv.
Bartomeu	Vives	...1352...	L'any 1352 participava junt amb Berenguer Calvera en les obres de la nova cuina del monestir de Sant Daniel. Potser parent d'Arnau Vives. En aquesta època hi ha un notari actiu a Girona amb el mateix nom i cognom.	ARX: ADG, Notularum, reg. G-27, f. 38-39, 4 febrer 1352. Cf. f. 42-45.

— APÈNDIX VESCULTURA FUNERÀRIA AMB PEDRA NUMMULÍTICA A GIRONA I LA SEVA DIÒCESI (1300 - 1350)

Dins de la ciutat

- 53 ELEMENTS -

LA PEDRA DE GIRONA, 1300 - 1350...

ANY	MES, DIA	PERSONATGES	Grup	LOCALITZACIÓ	REFERÈNCIES
Ca. 1300	-	Blanca, vídua de Simó de Gironella, cavaller	E4	Sant Pere de Galligants, ala nord del claustre.	-
Ca. 1300	-	Sibil·la, filla de Guillem de Creixell, cavaller	E3	Sant Pere de Galligants, ala nord del claustre.	-
†1300	Febrer 8	Berenguer de Rabós, canonge de la seu	L	Catedral, claustre, galeria de sol ixent.	MARQUÈS 2009, núm. 15, p. 61.
†1307 (1306)	-	Guillem Pere de Castellar, canonge de la seu de Girona.	+	Catedral, a l'exterior de la capella conventual.	MARQUÈS 2009, núm. 16, p. 62-63.
488 †1300 †1309	Febrer 28 Desembre 19	Berenguer Vidal, ciutadà de Girona Romia, la seva esposa	E4	Sant Pere de Galligants.	-
†1310	Gener 20	Romeu de Montoliu, canonge de la seu de Girona.	E4	Catedral, claustre, galeria de tramuntana.	MARQUÈS 2009, núm. 17, p. 63.
†1312	Gener 30	Bernat de Vilamarí, bisbe de Girona (1292-1312).	L	Catedral, capella de Tots Sants.	MARQUÈS 2009, núm. 18, p. 64-65.
†1312	Abril 22	Guillema de Cervelló, vescomtessa de Rocabertí	C3	Catedral, claustre, galeria de tramuntana.	MARQUÈS 2009, núm. 19, p. 65.

†1316	Juliol 1	Pere de Creixell, canonge de la seu de Girona Bernat de Palafolls	L	Catedral, claustre, galeria de migdia.	MARQUÈS 2009, núm. 20, p. 66.
†1317	Gener 13	Alamanda d'Empúries, comtessa	-	Catedral, dipòsit lapidari.	MARQUÈS 2009, núm. 21, p. 67.
†1318	Desembre 15	Arnau Adroher, paborde de l'Almoina del pa de la seu.	E4	Catedral, claustre, mur de tramuntana.	MARQUÈS 2009, núm. 22, p. 68-69.
†1318	Setembre 26	Guillem de Vilamarí, bisbe de Girona (1312-1318).	L	Capella de Santa Marta.	MARQUÈS 2009, núm. 23, p. 69-70.
†1319	Agost 15	Margarida, vídua de Ramon de Cabanelles, cavaller	C2	Sant Pere de Galligants, ala nord del claustre.	-
Ca. 1320? -	-	-	C3	Sant Pere de Galligants, exterior.	-
Ca. 1320? -	-	-	C2	Sant Pere de Galligants, exterior.	-
Ca. 1320 -	-	Gueraua, esposa d'Arnau de Verdera, cavaller Sibil·la, filla d'ells, vídua de Guillem de Maçanet, cavaller Gueraua, filla de Pere d'Hostalric, vídua de Ramon d'Espasens, cavaller	C2	Sant Pere de Galligants, ala nord del claustre.	-
†1320	Juliol 9	Arnau Ponç de Cabanelles, clergue de la seu de Girona	L	Catedral, claustre, galeria nord	MARQUÈS 2009, núm. 24, p. 70.
†1321	Agost 18	Arnau de Montanyans, cavaller	E2	Sant Pere de Galligants	-
†1321	Setembre 14	Dalmau de Pontós, canonge de la seu, doctor en lleis i noble	C2	Catedral, claustre, galeria est.	MARQUÈS 2009, núm. 25, p. 71.
†1322	11 kal feb	Sibil·la de ç	L	Sant Pere de Galligants.	-
†1324	Desembre 20	Pere de Rocabertí, bisbe de Girona (1318-1324)	C2	Catedral, capella de Santa Marta.	MARQUÈS 2009, núm. 26, p. 72-73.
†1326	Juliol 25	Arnau de Soler, ardiaca de Besalú	L	Catedral, claustre, galeria de migdia.	MARQUÈS 2009, núm. 27, p. 73.
†1328	Desembre 7	Dalmau de Pujals, prevere del capítol i paborde de Caça	E2	Catedral, claustre, galeria de ponent.	MARQUÈS 2009, núm. 28, p. 74-75.
†1332	Gener 11	Simó de Sexà, canonge i vicari general	C2	Catedral, claustre, galeria de ponent.	MARQUÈS 2009, núm. 29, p. 76-77.

ANY	MES, DIA	PERSONATGES	Grup	LOCALITZACIÓ	REFERÈNCIES
†1332	Març 17	Pere de Pla, prevere del capítol	C2	Catedral, claustre, galeria est.	MARQUÈS 2009, núm. 30, p. 76.
†1333	Setembre 20	Francesca, vídua de Simó de Monells, batlle del castell de Vilademuls	C2	Sant Pere de Galligants, ala nord del claustre.	-
†1333	Novembre 23	Berenguer de Pau, canonge a Girona i València	E4	Catedral, claustre, galeria de migdia.	MARQUÈS 2009, núm. 31, p. 77-78.
†1334	Agost 12	Gastó de Montcada, bisbe de Girona (1328-1334)	C2	Catedral, claustre, galeria de ponent.	MARQUÈS 2009, núm. 32, p. 78-79.
†1334?	-	Francesc Alió, canonge de la seu de Girona	C2	Catedral, claustre, galeria de migdia	MARQUÈS 2009, núm. 33, p. 79.
†1337	Setembre 11	Arnau de Comes, clergue del capítol de la seu de Girona	E4	Catedral, claustre, galeria de migdia.	MARQUÈS 2009, núm. 35, p. 80.
†1337	Octubre 24	Elionor de Cabrera, comtessa d'Empúries	-	Catedral, claustre, capella de Sant Rafael.	MARQUÈS 2009, núm. 36, p. 81.
†1337	Juliol 27	Berenguer de Palau II, ardiaca d'Empordà	C2	Catedral, claustre, galeria de ponent.	MARQUÈS 2009, núm. 37, p. 81.
†1339	Setembre 7	Bernat de Cornellà, ardiaca de la Selva i canonge a València	C4	Catedral, claustre, galeria de migdia.	MARQUÈS 2009, núm. 38, p. 82.
†1339	Setembre 7	Pere de Santa Coloma, canvista de Girona	E2	Sant Pere de Galligants, ala nord del claustre.	-
†1339	Juliol 24	Berenguer Fulcarà Bernat Fulcarà, germans i preveres del capítol de la seu	C2	Catedral, claustre, galeria de ponent	MARQUÈS 2009, núm. 39, p. 83.
Ca. 1340	-	-	C2	Sant Pere de Galligants.	-
†1340	Gener 8	Arnau de Palol, tresorer de la seu de Girona	E4	Catedral, claustre, galeria de migdia	MARQUÈS 2009, núm. 40, p. 83-84.
†1341	Maig 14	Bernat de Llach, prevere del capítol de la seu de Girona	E4	Catedral, claustre, galeria de migdia.	MARQUÈS 2009, núm. 41, p. 84-85.
†1341	Novembre 23	Pere de Mont, canonge de la seu de Girona	E4	Catedral, claustre, galeria de migdia.	MARQUÈS 2009, núm. 42, p. 85.
†1321	Setembre 23	Dalmau de Mont...?			
†1341	Desembre 17	Guillem de Cornellà, canonge obrer de la seu de Girona	C4	Catedral, claustre, galeria de migdia.	MARQUÈS 2009, núm. 43, p. 86.

ANY	MES, DIA	PERSONATGES	Grup	LOCALITZACIÓ	REFERÈNCIES
†1342	Abril 25	Sibil·la, vídua de Guillem de Boxols	C2	Sant Pere de Galligants.	-
†1345	Abril 27	Ramon de Segueró, capellà de St Feliu	E2	St Feliu Ext creuer sud cara oest	-
†1346	-	Berenguer de Palau, sagristà de la seu de Girona Ramon de Vilarig, ardiaca de Girona	E4	Catedral, lateral exterior de l'absis	MARQUÈS 2009, núm. 45, p. 88-92.
†1347	-	Alfons Sifren, esposa Sança i fills Pere i Dalmau	C2	Sant Pere de Galligants.	-
†1347	Juliol 17	Bernat de Balbs, prevere del capítol de la seu	C2*	Catedral, claustre, galeria de migdia	MARQUÈS 2009, núm. 46, p. 92-93.
†1348	Juny 15	Berenguer de Sant Celoni, ciutadà de Girona	C3	Sant Pere de Galligants.	-
†1348	Juny 20	Gispert Fulcarà, canonge	C2	Catedral, claustre, galeria de ponent.	MARQUÈS 2009, núm. 47, p. 93-94.
†1348	Juny 24	Guillem de Puig, prior de Sant Martí Sacosta	C2	Catedral, dipòsit lapidari.	MARQUÈS 2009, núm. 48, p. 94-95.
†1339	Gener 8	Gaufred de Puig			
†1348	Juliol 20	Arnau de Terrades	C2	Catedral, claustre, galeria est.	MARQUÈS 2009, núm. 49, p. 95..
†1348	Juliol 23	Pere Esteve, prevere del capítol i obrer de la seu de Girona	E4	Catedral, claustre, galeria de migdia.	MARQUÈS 2009, núm. 50, p. 96.
†1348	Juliol 25	Bertran de Bach, canonge de la seu i paborde de Caça	E4	Catedral, claustre, galeria de migdia.	MARQUÈS 2009, núm. 51, p. 96-97.
Ca. 1350	-	Ramon d'Escolà, pedrer i la seva esposa Guillema	†	Catedral, dipòsit lapidari.	MARQUÈS 2009, núm. 54, p. 99.

Fora de la ciutat

- 25 ELEMENTS -

LA PEDRA DE GIRONA, 1300 - 1350...
492

ANY	MES, DIA	PERSONATGES	Grup	LOCALITZACIÓ	REFERÈNCIES
†1309		Bernat de Senesterra de Santa Eugènia (mort a Almeria en servei de Jaume)	C2	Santa Maria d'Ullà	<i>Epigrafia...</i> II, núm. 39, p. 146-147.
†1314		Bernat de Senesterra de Santa Eugènia (mort a Sardenya pel rei)			
†1331		Guillem de Senesterra de Santa Eugènia (mort en cas infortunat a València)			
†1349		Ramon de Senesterra de Santa Eugènia (mort a Barcelona)			
†1362		Elisenda de Caramany, muller de Ramon.			
†1302 (1301)	Febrer 12	Bernat de Pontós, cavaller	L	Sant Martí de Pontós	<i>Epigrafia...</i> III, núm. 75, p. 214-215.
†1307	Novembre 1	Guillema de Costa	C2	Santa Maria d'Estela. Cabanelles	<i>Epigrafia...</i> III, núm. 55, p. 174-175.
†1315	Maig 1	Pere i Bernat Vilagut, sacerdots	C3	Santa Maria de Vilamarí	<i>Epigrafia...</i> III, núm. 83, p. 230-231.
†1322	Juliol 25	Jaume de Guixà, abat	C2	Santa Maria de Roses	<i>Epigrafia...</i> I, núm. 47, p. 148-149.
†1322	Setembre 5	Pau, clergue i sagristà del Far	L	Sant Martí d'El Far d'Empordà	<i>Epigrafia...</i> I, núm. 66, p. 184-185.
†1327		Alamany de Foixà	E1	Castell de Foixà	<i>Epigrafia...</i> II, núm. 45, p. 160-161.
†1328	Desembre 8	Elisenda de Palol Sabaldòria	L	Sant Bartomeu de Bell-lloc (Cantallops-Peralada)	<i>Epigrafia...</i> I, núm. 34, p. 124-125.
†1330	Abril 12	Guillem sa Palma, cavaller, i del seu besnét Bernat.	C3	Sant Llorenç d'Espinavessa, Cabanelles	<i>Epigrafia...</i> III, núm. 53, p. 172-173.

ANY	MES, DIA	PERSONATGES	Grup	LOCALITZACIÓ	REFERÈNCIES
†1331 (1330)	Gener 9	Beatriu de Rocabertí, prioressa	C2	Sant Bartomeu de Bell-lloc (Cantallops-Peralada)	<i>Epigrafia...</i> I, núm. 35, p. 126-127.
†1331	Novembre 3	Joan de Mitjavila, mercader	L	Sant Iscle de Centenys. Esponellà	<i>Epigrafia...</i> III, núm. 57, p. 178-179.
†1331	Novembre	Ramon Pera, jurispèrit i domer.	E4	Basílica de Santa Maria de Castelló d'Empúries	<i>Epigrafia...</i> II, núm. 7, p. 72-73.
†1334 †1334	Juliol 28 Maig 11	Família Sagarriga	E4	Convent del Carme de Peralada	<i>Epigrafia...</i> I, núm. 8, p. 72-73.
†1340	Octubre 31	Genís de Corsavell, cavaller	C4	Sant Martí de Corsavell. Albanyà	<i>Epigrafia...</i> III, núm. 49, p. 162-163
†1346 (1345)	Gener 14	Làpida sepulcral de Bernadí i Ramon de sant Romà, germans, Bernat de sant Romà, cavaller, i Gueraua esposa de Bernat	E4	Sant Pere de Besalú	<i>Epigrafia...</i> III, núm. 16, p. 90-91.
†1348		Bernat de Bell(lloc?), la seva dona Sibil·la, i els seus fills Brunissenda i Francesc, i Sibil·la, esposa de Francesc.	C2	Sant Martí de Pau	<i>Epigrafia...</i> I, núm. 74, p. 198-199.
†1348 †1347	Juny 23 Maig	Ossari dels Montanyó.	C2	Convent del Carme de Peralada	<i>Epigrafia...</i> I, núm. 16, p. 88-89.
†1348	Juliol 28	Antoni de Costa, clergue.	C2	Sant Esteve d'Olot	<i>Epigrafia...</i> III, núm. 70, p. 204-205.
†1348	Setembre 3	Ramon de Rovira, rector.	C2	Sant Pere de les Preses	<i>Epigrafia...</i> III, núm. 62, p. 188-189.
†1350		Berenguer Rufac i Sibila de Prat, muller seva.	E2	Sant Genís de Torroella de Montgrí	<i>Epigrafia...</i> II, núm. 62, p. 194-195.
ca. 1350		Ató de Foixà, cavaller i muller Berenguera.	C4	Serra de Daró	<i>Epigrafia...</i> III, núm. 92, p. 244-245.

ANY	MES, DIA	PERSONATGES	Grup	LOCALITZACIÓ	REFERÈNCIES
ca. 1350		Família Rufac.	E2	Sant Genís de Torroella de Montgrí	<i>Epigrafia...</i> II, núm. 63, p. 196-197.
ca. 1350		Família Otger.	E2	Sant Julià i Santa Basilissa de Verges	<i>Epigrafia...</i> II, núm. 66, p. 202-203.
ca. 1350		Pere i els seus familiar.	L	Sant Grau (?). Estanyol-Vilanova de la Muga	<i>Epigrafia...</i> II, núm. 67, p. 204-205.
ca. 1350		Bernat de Sant Esteve, cavaller.	C6	Sant Pere de Besalú	<i>Epigrafia...</i> III, núm. 17, p. 92-93.

APÈNDIX VI

TAULA DE MESURES DE COLUMNES DE GALERIES I CLAUSTRES

Els quadres que mostrem a continuació són les bases de dades mètriques sobre les quals hem aportat les dades de mesures i proporcions que hem anat desgranant al llarg de la tesi. Aquestes xifres són, també, les que permeten establir una noció de classificació per altures, i proposar un grup concret com a “estàndard”, tant pel que fa a columnes de galeries i claustres com columnes de finestres. Així mateix, aportem les mesures de les columnes completes, però també de cadascuna de les quatre parts que les componen (base, fust, capitell i taula) i el tant per cent que suposen en el total d'alçada de la columna. Finalment, proposem una conversió a les mesures medievals de cadascuna de les peces mesurades, com la que ens podríem trobar en un contracte de comanda.

TAULA DE MESURES DE COLUMNES DE GALERIES I CLAUSTRES: Majors que l'estàndard

POBLACIÓ	CONJUNT	CRONOLOGIA	COLUMNA	BASE		
				[cm]	% en altura	
Vic	Catedral, claustre	c. 1325-1334	366	35 x 21 x 26	7,1	
Besalú	Sant Vicenç, porta occidental	c. 1220-1250?	330	31,5 x 31,5 x 21,5	6,5	
*Santes Creus	*Palau de Pere el Gran (abat Ferrera)	c. 1345-1375	*324	26 x 26 x 16	-	
Barcelona	Generalitat, claustre	s. XV	323	26 x 26 x 16	-	
Barcelona	c/ Montacada, costat Museu Picasso	s. XVI?	*310	26 x 26 x 17	-	
Barcelona	Palau Requesens (Acad. Bones Lletres)	s. XV?	*302	26 x 26 x 17	-	
Barcelona	Casa Clariana-Padellàs (MUHBA)	s. XV?	*295	27 x 27 x 17	-	
Girona	Pabordia	-	286	40 x 40 x 40	13,9	
Girona	Convent de Sant Francesc, claustre gran (Palau Solterra)	c. 1360	282,5	26 x 26 x 17	6	
*Tortosa	Palau Episcopal (galeria)	c. 1330-1350	*281,6	26 x 26 x	-	
*València	Convent de Sant Domènec (galeria N)	c. 1365-1367	*280	26 x 26 x 16	5,71	
Mallorca, Palma	Convent de Sant Francesc (galeria N)	c. 1310-1325	259	27 x 27 x 19	7,6	
Tarragona	Casa Castellarnau (pati)	s. XVI?	258	26 x 26 x 17	6,5	
Barcelona	Centre Excursionista de Catalunya	s. XIV-XV	241	26 x 26 x 17	7	
Esplugues de Llobregat	Monestir de Montsió	final s. XIV	236	26 x 26 x 16	6,7	
Torroella de Montgrí	Palau del Mirador	¿?	233	26 x 26 x 16	6,8	
Banyoles	Museu Arqueològic	s. XV (¿)	227	26 x 26 x 16	7	
Perpinyà	Convent de Sant Francesc, Claustre	c. 1320-1340?	222	¿	¿	

	FUST		CAPITELL		TAULA		LLUM [CM]	CONVERSIONS A LA MESURA MEDIEVAL	RESTA %
	[cm]	% en altura	[cm]	% en altura	[altura]	% en altura			
	300 x 24 x 10	81	-	-	-	-	-	15 pams cana Montp.	-
	270 x 17	81	31,5 x 31,5 x 36?	-	-	-	-	13,5 pams cana Montp.	-
	260 x 17	-	26 x 26 x 32	-	12	-	-	13 pams cana Montp. 2 canes Bcn	-
	Q 270 x 14	-	26 x 26 x 29	-	-	-	-	13 pams cana Montp. 2 canes Bcn	-
	Q 250 x 16	-	26 x 26 x 32?	-	-	-	-	12,5 pams cana Montp 15,5 pams cana Bcn	-
	Q 240 x 15	-	26 x 26 x 32?	-	-	-	170	1,5 cana Montp 15 pams cana Bcn	-
	Q 236 x 17	-	27 x 27 x 32?	-	-	-	113	1,5 cana Montp 15 pams cana Bcn	-
	198 x 20	69,2	21,5 x 21,5 x 25,5	8,9	-	-	-	11,5 pams cana Montp. El fust és 1 cana exacta.	-
	Q 222	78,5	26 x 26 x 32	11,3	11,5	4	174	14 pams cana Bcn. Fust 11 pams cana Bcn.	21,5
	Q 223	-	26 x 26 x 32	-	-	-	-	11,5 pams cana Montp.	-
	Q 221	78,9	26 x 26 x 31	11	10,5	3,7	-	11,5 pams cana Montp.	-
	Q 198 x 15	76,4	27 x 27 x 32	12,3	10	3,8	-	10,5 pams cana Montp. El fust és exactament 1 cana Mont	-
	Q 200 x 13	80	26 x 26 x 30	11,6	11	3,9	-	10,5 pams cana Montp.	20
	Q 185 x 18	76	26 x 26 x 30	12,4	9	3,7	-	1,5 cana Bcn	24
	Q 180 x 16	76,2	26 x 26 x 30	12,7	10	4,2	152	9,5 pams cana Montp.	24
	Q 175 x 15	75	26 x 26 x 32	13,7	10	4,2	-	9,5 pams cana Montp. 11,5 pams cana B	25
	Q 169 x 15	74,4	26 x 26 x 30	13,2	12	5,2	180	Tend. 9 pams cana Montp Entre 11 i 11,5 pams cana Bcn	25,1
	180 x 23	81	28,5 x 28,5 x 28,5	12,8	¿	¿	-	9 pams cana Montp.	19

TAULA DE MESURES DE COLUMNES DE GALERIES I CLAUSTRES: el grup estàndard

POBLACIÓ	CONJUNT	CRONOLOGIA	COLUMNA	BASE		
				[cm]	% en altura	
Girona	Fontana d'Or (galeria)	c. 1320-1350	220	32 x 32 x 17,5	7,9	
Barcelona	Monestir de Pedralbes claustre PB	c. 1325	217	29 x 29 x 16	7,3	
Barcelona	Monestir de Jonqueres (parr. de la Concepció)	c. 1366	217	26 x 26 x 16	7,3	
Ripoll	Monestir, claustre baix, galeria SE.	c. 1385-1401	217	32 x 32 x 27	12,4	
Girona	Convent de Sant Francesc, claustre menor (galeria El Claustre i església S'Agaró)	c. 1360-1370	215	26 x 26 x 20	9,3	
Girona	Canònica de Sant Feliu, exterior mur S.	c. 1350	213	21 x 21 x 14	6,5	
Ripoll	Monestir, caustre alt, galeria NO.	c. 1380-1383	210	26,5 x 26,5 x 15	7,1	
*Badalona	*Torre Pallaresa (galeria)	c. 1530	*208	26 x 26 x 2	-	
Barcelona	Monestir de Santa Anna, claustre	c. 1360-1380	208	26 x 26 x 17	8,1	
Sant Joan de les Abadesses	Monestir	c. 1442	207	21 x 21 x 14	6,7	
Barcelona	Monestir de Pedralbes claustre . 1r pis	s. XV	203	27 x 27 x 16	7,8	
Barcelona	Monestir de Santa clara claustre PB	s. XIV	203	26 x 26 x 16	7,8	
Castelló d'Empúries	Llotja de la plaça dels Homes.	c. 1394-1395	200	27 x 27 x 19	9,5	
Girona	Convent de Sant Domènec, claustre, lavabo.	c. 1292-1300	200	21,5 x 21,5 x 15	7,5	
Ripoll	Monestir, claustre baix, galeria NO.	s. XII	200	32 x 32 x 27	13,5	
Barcelona	Monestir de Sant Pere de les Puel · les. Galeria alta.	c. 1322	198	29 x 29 x 16	8	
Girona	Restaurant Artusi	s. XIV	198	-	-	

TAULA DE MESURES DE COLUMNES DE GALERIES I CLAUSTRES: Menors que l'estàndard

POBLACIÓ	CONJUNT	CRONOLOGIA	COLUMNA	BASE		
				[cm]	% en altura	
Besalú	Casa del carrer Tallaferro	s. XIII	192	31 x 31 x 23	-	
Perpinyà	Convent de Sant Domènec, claustre	c. 1275-1300	188	-	-	
Girona	Convent de Sant Domènec, claustre	c. 1275-1300	171	21,5 x 21,5 x 14,5	8,4	
Arles	Monestir de Santa Maria, claustre	c. 1261-1303	161	22 x 22 x 15	9,3	
Sant Cugat del Vallès	Monestir de Sant Cugat, claustre	c. 1190-1200	155	28 x 28 x 21	-	
Girona	Catedral, claustre	c. 1200-1225	157,5	27 x 27 x 19	12	
Girona	Sant Pere de Galligants	c. 1200-1225	158	28 x 28 x 23	14,3	
Castelló de la Plana	Palau Reial	c. 1340-1360	126	27 x 27 x 16	12,6	

	FUST		CAPITELL		TAULA		LLUM [CM]	CONVERSIONS A LA MESURA MEDIEVAL	RESTA %
	[cm]	% en altura	[cm]	% en altura	[altura]	% en altura			
	110 x 21	-	31 x 31 x 35	-	-	-	-	1 cana Montp o 9,5 pams Bcn.	-
	142	-	-	-	-	-	-	7,5 pams cana Montp.	-
	120 x 12,5	70,1	21,5 x 21,5 x 26	15,2	10,5	6,1	135	8,5 pams cana Bcn.	29,9
	109 x 12	67	22 x 22 x 26	16,1	11	6,8	-	1 cana Bcn.	33
	95 x 16	-	28 x 28 x 38	-	-	-	-	1 cana Bcn.	-
	102 x 15	64,7	27 x 27 x 36	22,8	-	-	124	1 cana Bcn.	35,3
	98 x 16	62	28 x 28 x 35	21,8	-	-	-	1 cana Bcn.	38
	Q 72 x 16,5	57,1	28 x 28 x 30,5	24,2	7,5	5,9	-	-	42,9

APÈNDIX VII

TAULA DE MESURES DE COLUMNES
DE FINESTRES I ALTRES ELEMENTS

TAULA DE MESURES DE COLUMNES DE FINESTRES I ALTRES ELEMENTS: Majors que l'estàndard

POBLACIÓ	CONJUNT	CRONOLOGIA	COLUMNA	BASE		
				[cm]	% en altura	
Barcelona	Santa Àgata	c. 1310	315	24 x 24 x 13,5	-	
Perpinyà	Casa de la Diputació	s. XVI	272	-	-	
Girona	Pia Almoina (finestra gran)	c. 1420	262	18,5 x 18,5 x 17	6,4	
Girona	Fontana d'Or (c/ Ciutadans)	c. 1280-1320	247	26 x 26 x 21,5	8,7	
Girona	Fontana d'Or (c/ Ferreries Velles)	c. 1320-1350	240	21 x 21 x 15	6,2	
Barcelona	Palau Pignatelli (Reial C. Artístic)	s. XVI	234	18,5 x 18,5 x 12,5	5,3	
Alella	Cal Doctor	s. XVI	214	18,5 x 18,5 x 13	6	

	FUST		CAPITELL		TAULA		LLUM [CM]	CONVERSIONS A LA MESURA MEDIEVAL	RESTA %
	[cm]	% en altura	[cm]	% en altura	[altura]	% en altura			
	259 x 14 Quarna	-	24 x 24 x 28	-	-	-	-	12,5 pams cana Montp.	-
	220	-	-	-	-	-	-	11 pams cana Montp.	-
	213 x 9	81,2	18,5 x 18,5 x 24	9,1	8	3,2	-	10,5 pams cana Montp.	18,8
	180 x 12	72,8	26 x 26 x 38	15,3	7,5	3	43	10 pams cana Montp.	27,2
	190,5 x 9,5	79,3	21 x 21 x 27	11,2	7,5	3	46	12 pams cana Bcn.	20,7
	190 x 7	81,1	18,5 x 18,5 x 23	9,8	8,5	3,6	-	9,5 pams cana Montp.	19,9
	170 x 6,5	79,4	18,5 x 18,5 x 22,5	10,5	9	4,2	-	9 pams -1 quart cana Monp.	-

TAULA DE MESURES DE COLUMNES DE FINESTRES I ALTRES ELEMENTS: El grup estàndard

POBLACIÓ		CONJUNT	CRONOLOGIA	COLUMNA	BASE	
					[cm]	% en altura
Barcelona	Santa Àgata		c. 1310	315	24 x 24 x 13,5	-
Perpinyà	Casa de la Diputació		s. XVI	272	-	-
Girona	Pia Almoina (finestra gran)		c. 1420	262	18,5 x 18,5 x 17	6,4
Girona	Fontana d'Or (c/ Ciutadans)		c. 1280-1320	247	26 x 26 x 21,5	8,7
Girona	Fontana d'Or (c/ Ferreries Velles)		c. 1320-1350	240	21 x 21 x 15	6,2
Barcelona	Palau Pignatelli (Reial C. Artístic)		s. XVI	234	18,5 x 18,5 x 12,5	5,3
Alella	Cal Doctor		s. XVI	214	18,5 x 18,5 x 13	6
Barcelona	Generalitat, finestres del claustre		s. XV	205	18 x 18 x 13	6,3
Girona	Casa de Lleó Aninay		s. XIV	195	18,5 x 18,5 x 13	6,6
Besalú	Sala gòtica		s. XIV	195	[19 x 19 x 13]	6,6
*Tortosa	*Palau Episcopal (coronelles trifores)		c. 1330-1340	*194	18,5 x 18,5 x 13	
Girona	Fontana d'Or (finestra pati O)		c. 1320-1350	190	19 x 19 x 12,5	6,5
Girona	Sant Pere de Galligants		s. XIV	186	18 x 18 x 13	6,9
*Castelló d'Empúries	Casa Gran (finestres façana)		c. 133-1350?	*184,5	19 x 19 x	-

	FUST		CAPITELL		TAULA		LLUM [CM]	CONVERSIONS A LA MESURA MEDIEVAL	RESTA %
	[cm]	% en altura	[cm]	% en altura	[altura]	% en altura			
	259 x 14 Quarna	-	24 x 24 x 28	-	-	-	-	12,5 pams cana Montp.	-
	220	-	-	-	-	-	-	11 pams cana Montp.	-
	213 x 9	81,2	18,5 x 18,5 x 24	9,1	8	3,2	-	10,5 pams cana Montp.	18,8
	180 x 12	72,8	26 x 26 x 38	15,3	7,5	3	43	10 pams cana Montp.	27,2
	190,5 x 9,5	79,3	21 x 21 x 27	11,2	7,5	3	46	12 pams cana Bcn.	20,7
	190 x 7	81,1	18,5 x 18,5 x 23	9,8	8,5	3,6	-	9,5 pams cana Montp.	19,9
	170 x 6,5	79,4	18,5 x 18,5 x 22,5	10,5	9	4,2	-	9 pams -1 quart cana Monp.	-
	160 x 7,5	68,2	18 x 18 x 24	11,7	8	3,9		1 cana Montp.	32,8
	151 x 8,5	77,4	18,5 x 18,5 x 23	11,7	8	4,1		1 cana Montp.	22,6
	150 x 9,5	76,9	19 x 19 x 23	11,7	9	4,6		1 cana Montp.	23,1
	161 x 9		18,5 x 18,5 x 24					1 cana Montp	
	142,5 x 8,5	75	19 x 19 x 25	13,1	10	5,2		9,5 pams cana Bcn.	25
	141,5 x 9	76	19,5 x 19,5 x 23	12,3	8,5	4,5		9,5 pams cana Bcn.	24
	-	-	19 x 19 x	-	-	-		-	-

TAULA DE MESURES DE COLUMNES DE FINESTRES I ALTRES ELEMENTS: Menors que l' estàndard

POBLACIÓ	CONJUNT	CRONOLOGIA	COLUMNA	BASE		
				[cm]	% en altura	
Sant Joan de les Abadesses	Palau de l'Abadia (façana)	c. 1393-1427	182	18,5 x 18,5 x 11,5	-	
Sant Joan de les Abadesses	Palau de l'Abadia (posterior)	c. 1393-1427	183	(nova)	-	
Girona	Pia Almoina (finestra petita)	s. XIV	177	19 x 19 x 11,5	6,4	
Barcelona	Santa Anna (edifici exterior)	s. XIV	175	19 x 19 x 11,5	6,5	
Barcelona	Monestir de Pedralbes Exterior palau de la Reina	s. XIV	175	18,5 x 18,5 x 13	7,4	
*Tortosa	*Palau Episcopal (geminades)	c. 1330-1340	*165	18,5 x 18,5 x 13	-	
Girona	Fontana d'Or (finestra pati N)	c. 1320-1350	165	18,5 x 18,5 x 13	7,8	
Girona	carrer Trasfigueres	s. XIV	152	19,5 x 19,5 x 12	7,8	
Cartellà	Castell (finestra cambra)	c. 1500	150	18,5 x 18,5 x 13	8,6	
Girona	Catedral, claustre, osseres ala Nord	c. 1300-1350	140,5	17 (nova)	12	
Girona	Catedral, claustre, osseres ala Est	c. 1300-1350	128	19 x 19 x 15	-	

	FUST		CAPITELL		TAULA		LLUM [CM]	CONVERSIONS A LA MESURA MEDIEVAL	RESTA %
	[cm]	% en altura	[cm]	% en altura	[altura]	% en altura			
	138 x 8	-	18,5 x 18,5 x 22	-	-	-		-	-
	135 x 6	-	18,5 x 18,5 x 22	-	-	-	-	-	-
	129 x 9	72,8	19 x 19 x 25	14,1	11,5	6,4		7 pams cana Montp. 9 pams menys 1 quart cana Bcn.	27,2
	130 x 7,5	74,2	19 x 19 x 23	13,1	10,5	6		7 pams cana Montp. 9 pams menys 1 quart cana Bcn.	25,8
	129 x 9	73,7	18,5 x 18,5 x 25	14,2	8	4,5		7 pams cana Montp. 9 pams menys 1 quart cana Bcn.	26,3
	-	-	18,5 x 18,5 x 24	-	-		-	-	-
	119,5 x 7	72,4	18,5 x 18,5 x 24	14,5	8,5	5,1	-	1 cana Bcn?	27,6
	108 x 9	71	19,5 x 19,5 x 22	14,4	10	6,5	-	7,5 pams cana Bcn.	-
	100 x 5	66,6	18,5 x 18,5 x 23	15,3	14	9,3	-	7,5 pams cana Bcn.	33,4
	100 x 9	71	19 x 19 x 23	16,3	-	-	-	7 pams cana Bcn.	29
	92 x 9	-	19,5 x 19,5 x 25	-	-	-	-	6,5 pams cana Bcn.	-

